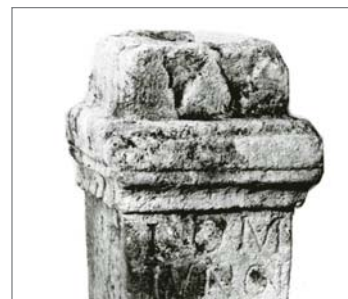

ZALAI MÚZEUM

20
2012
ZALAEGERSZEG

ZALAI MÚZEUM

Nemzeti
Kulturális
Alap

20

2012

ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala megye múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala County

Sorozatszerkesztő:
KAJÁN IMRE

Szerkesztőbizottság:
HAVASI BÁLINT, KAJÁN IMRE, KOSTYÁL LÁSZLÓ, SZÁRAZ CSILLA

Kötetszerkesztők:
BÉRES KATALIN, MEGYERI ANNA

Lektorok:
KÁLI CSABA
MAJDÁN JÁNOS
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Nyomdai előkészítés, borító:
LUKÁCS Bt. LUKÁCS ZOLTÁN

A kiadvány megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Millenniumi Közalapítvány
Zalaegerszeg

Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány

Salla Közhasznú Alapítvány

Pylon Kft.

Zala Megyei Kereskedelmi és Iparkamara

Zalavíz Zrt.

Kiadja:
Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u.2.
Telefon: 36 (92) 314-437
E-mail: muzeum@zmme.hu

Felelős kiadó: Kaján Imre

ZALA MEGYEI MÚZEUMOK
IGAZGATÓSÁGA

HU-ISSN 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK

KAJÁN IMRE	Köszöntő	5
<i>Tanulmányok Asbóth Sándorról</i>		
KURUCZ GYÖRGY:	Az Asbóth család és Keszthely: Asbóth János keszthelyi tanári és uradalmi tiszti tevékenysége, 1801–1818 <i>János Asbóth and Keszthely: Professor and Chief Steward of the Fesetics Estates</i>	7
HERMANN RÓBERT:	Asbóth Sándor és Julius Haynau afférja 1848 májusában <i>The Quarrel between Sándor Asbóth and Julius Haynau in May 1848</i>	23
PERGER ZOLTÁN:	Asbóth Sándor a magyar szabadságharcban (1848–1849) <i>Sándor Asbóth in the Hungarian War of Independence (1848–1849)</i>	33
CSORBA GYÖRGY:	Asbóth Sándor az Oszmán Birodalomban <i>Sándor Asbóth in the Ottoman Empire</i>	47
VÁRDY BÉLA:	Asbóth Sándor az amerikai emigrációban a magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború között <i>Alexander [Sándor] Asbóth in Emigration Between the Hungarian Revolution and the American Civil War</i>	57
SOLYMOSI JÓZSEF:	Asbóth Sándor amerikai emigrációja és kapcsolata Kossuthtal 1851 és 1860 között <i>Sándor Asbóth's Exile in the United States and His Connections with Kossuth between 1851 and 1860</i>	65
VIDA ISTVÁN KORNÉL:	Az Unió védelmében” Asbóth Sándor az amerikai polgárháborúban <i>”In Defense of the Union”: Sándor Asbóth in the American Civil War</i>	81
TAR FERENC:	Asbóth Sándor az utókor emlékezetében <i>Sándor Asbóth in the Remembrance of Posterity</i>	91
CS. LENGYEL BEATRIX:	Asbóth Sándor ikonográfiája <i>Iconography of Sándor Asbóth</i>	99
<i>Muzeológiai tanulmányok</i>		
HORVÁTH LÁSZLÓ:	Kora vaskori település Letenyén <i>An Early Iron Age settlement at Letenye</i>	111
BORHY LÁSZLÓ:	Egy ószónyi felirat Öreglacról Keszthelyen (RIU 950) <i>Eine Ószónyer römische Inschrift aus Öreglak in Keszthely (Die römischen Inschriften Ungarns 950)</i>	159

MÜLLER RÓBERT:	Késő római kori vaseszköz lelet Vindornyafokról <i>Ein spätrömischer Eisengerätfund aus Vindornyafoke (Zusammenfassung)</i>	167
ORHA ZOLTÁN:	Zalaszombatfa – Telek-Aljai-dűlő Árpád-kori leletei <i>Zalaszombatfa (Telek-Aljai-dűlő) Arpadian-age finds</i>	189
SIMMER LÍVIA:	Az újudvari johannita konvent az okleveles források és a régészeti terepmunkák tükrében <i>The Hospitallers' convent of Újudvar in the mirror of the charters and the archaeological fieldwork</i>	207
CSEH VALENTIN:	Egy elfeledett zalai köznemesi család, az Ormándiak <i>A forgotten gentry family in Zala county, the Ormandis</i>	221
MEGYERI ANNA:	Egy utazó fényképész, Tömöry Ferenc (1834–1890 körül) Adatok a zalai fotózás történetéhez <i>A travelling photographer, Ferenc Tömöry (around 1834–1890) Details to the photo story of Zala county</i>	231
FARKAS TAMÁS:	Zalaegerszeg küzdelme a vasútért (1865–1890) <i>Zalaegerszeg's struggle for railway</i>	245
MOLNÁR LÁSZLÓ:	Egy ipari torzó (A tormafoledei centrálé építésének története) <i>An Industrial Torso (The History of Building of the „Tormaföld Centrálé”)</i>	255
HAÁSZ GABRIELLA:	Zalai gyermekek táboroztatása a Balatonnál az 1970–1980-as években <i>Children's camping from Zala County at Lake Balaton in the 1970s and 1980s</i>	263
KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Kisfaludi Strobl Zsigmond siremlék-szobrászata <i>The tomb sculpture of Zsigmond Kisfaludi Strobl</i>	279
BERDÁN ZSUZSANNA:	Domesticatio et sepultura (Ember és állat viszonya a XXI. században) <i>Domesticatio et sepultura (Die Beziehung zwischen Menschen und Tieren im XXI. Jahrhundert)</i>	291
HORVÁTH IMRE:	Egy spanyolozott borotvatok harmadik élete <i>The third life of a razor box decorated with sealing wax</i>	305
VARJU ANDRÁS:	Falumúzeum a 21. században. A Göcseji Falumúzeum fenntartható fejlődésének lehetőségei <i>Village museum in the 21st century The opportunities of the Göcseji Village Museum's Sustainable Development</i>	313

Köszöntő

Tisztelt Olvasók!

Amikor ez a kötet napvilágot lát, nagy változások közepette találja Zala megye múzeumait. 2013 januárjától megszűnik a megyei múzeumi szervezet és inentől Zalaegerszeg, Keszthely, valamint Nagykanizsa nagy hagyományú múzeumai a városok közvetlen irányítása alá kerülnek. A váltás a szocializmus kora előtti helyzetet állítja vissza, amikor a városi polgárok döntéséből születtek meg, majd virágoztak fel ezek az intézmények. És bár bizonyos, hogy ahogyan nem léphetünk bele kétszer ugyanabba a folyóba, úgy az egykor abbamaradt szerves fejlődés megszakadt fonalát sem fonhatjuk majd tovább, mégis bízunk kell abban, hogy a múzeumok kultúra- és értékteremtő erejével kivívják maguknak mindenütt azt a rangot, amely visszaállítja egykori presztízsüket a helyi közösségben.

Ez a kötet tehát ebből a szempontból, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága „utolsó üzeneteként” is különleges, de más miatt is: nagy valószínűséggel ezt a kötetünket tarthatják utoljára kézben hagyományos, könyv formátumban. A „modern idők” a hagyomány-őrző intézményt is arra készítetik, hogy tartson lépést a kor technikája kínálta lehetőségekkel: kötetünk elkészítésének ára és a rendelkezésünkre álló források közötti rés egyre nagyobb, ugyanakkor szeretnénk lényegesen javítani megjelenési körülményeinken, olvasottságunkon, és a korábbiaknál sokkal inkább meg szeretnénk ismertetni tudományos eredményeinket a magyarul nem tudókkal is.

Éppen ezért azt tervezzük, hogy következő kötetünket – amely ezután is helyet ad Zala megye valamennyi múzeumi munkatársa írásainak, és így a Zalai Múzeum nevet viszi tovább – DVD formátumban, részletes idegen nyelvi összefoglalókkal és az eddiginél sokkal több képet közölve adjuk majd közre.

Mostani – búcsúzó – kötetünk törzsanyagát a Keszthelyen született mérnök, Asbóth Sándor életéről és munkásságáról születése 200. évfordulóján 2010-ben rendezett konferencia előadásai képezik. A magyarországi folyómappációk, majd az 1848–49-es magyar szabadságharc mérnökkari tisztjének, később az amerikai polgárháború tábornokának életútja mára – az információk tengerében – szinte feledésbe merült, ami pedig fennmaradt, nagyrészt mítosz, legenda és téves adat volt.

A múzeumoknak épp ez az egyik feladata, hogy felkutassa és fel is mutassa közönségének a valóságot az egykori történeésekről, személyekről. Asbóth Sándor életútja most is példamutató, hogy méltán büszke lehet rá mind a magyar, mind az amerikai nemzet!

Kedves Olvasók!

Amikor ezt a kötetet kézbe veszik, gondoljanak egy percig arra, hogy a múzeumok Önöknek, gyermekeiknek és unokáiknak dolgoznak azért, hogy a szüleink, nagyszüleink, dédszüleink által megteremtett világ értékeit továbbörökítsék. Ebben a munkában közreműködésükre és támogatásukra is számítunk. A múzeum nem „elefántcsont-torony” többé, hanem nyitott intézmény, ahol a kiállításokon túl a gyűjteményi raktárak és a tudományos adatbázisok is az Önök rendelkezésére állnak, hogy ismereteiket gazdagítsák mindannyiunk közös kulturális örökségéről. Kérjük, éljenek a múzeumok kínálta lehetőségekkel, fogalmazzák meg igényeiket, és támogassák munkánkat!

*Kaján Imre
megyei múzeumigazgató*

Asbóth Sándor születésének 200. évfordulóján, 2010 decemberében *Két nemzet hőse Asbóth Sándor* címmel nyílt kiállítás a keszthelyi Balatoni Múzeumban. December 16-án, a tárlathoz kapcsolódva, a Zala Megyei Levéltár tudományos emlékülést rendezett, ugyanezen a napon Keszthelyen új emléktáblát – Farkas Ferenc szobrászművész alkotását – avattak a tábornok szülőházán.

A konferencia tanulmányá bővített előadásait kötetünk első részében adjuk közre.

A kiállítás meghívója, grafika: Lendvai Antal
Kiállítási enteriőr, rendezte: Béres Katalin

Kurucz György

Az Asbóth család és Keszthely

Asbóth János keszthelyi tanári és uradalmi tisztii tevékenysége,
1801–1818

A 18-19. század fordulójának magyarországi szellemi életében számos olyan egyéniséget találunk, aki hosszabb vagy rövidebb ideig nyugat-európai protestáns egyetemeken folytatott felsőfokú tanulmányokat, s hazatérése után mindenképpen figyelemre méltó életművet hagyott maga után. Társadalmi háttérüket tekintve többnyire nem nemes családokból származtak, illetve sokan a nemesi cím ellenére sem rendelkeztek olyan anyagi háttérrel, vagyis jelentős birtokállománnyal, vagyonnal, ami lehetővé tette volna számukra, hogy tanulmányaikat pusztán műveltségük gyarapítása, s ne pedig jövőbeni megélhetésük megteremtésének szándéka vezérelte volna. Ez a jelenség már csak azért is figyelemre méltó, mivel a protestáns fiatalok generációk óta létező hagyományos külföldi egyetemjárása pontosan a 18. század második felétől, egyre kevésbé köthető kizárólag a teológiai fakultások látogatásához, hiszen ez időtől fogva sokan közülük egyidejűleg természettudományos, orvosi, jogi, vagy éppen kameralisztikai stúdiumokat is folytattak.¹

A Festetics György (1755–1819) által 1797-ben Keszthelyen alapított felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon alapítástól számított első két évtizedében feltűnő módon három olyan tanár játszott kiemelkedő szerepet, akik maguk is évekig tanultak nyugat-európai protestáns egyetemeken. S bár eredetileg teológiai tanulmányokat folytattak, hazatérésüket követően elsősorban mezőgazdasági szakiróként, gyakorlati szakemberekként, a keszthelyi tanintézet, illetve a keszthelyi mecénás gróf, Festetics György alkalmazottaiként váltak ismertté. Közülük elsőként említhetjük Pethe Ferencet, a Debreceni Református Kollégium egykori diákját, aki előbb Utrechtben tanult teológiát, majd hosszabb tanulmányutat tett Angliában, Franciaországban, s 1795 és 1797 között Bécsben az első magyar nyelvű mezőgazdasági folyóirat szerkesztőjeként vált ismertté. Ezt követően négy éven át Pethe a Georgikon professzora volt. Távozását követően 1801-től Asbóth János, a soproni evangélikus líceum egykori diákja, a göttingeni

egyetem teológus hallgatója, későbbi késmárki evangélikus liceumi tanár vette át az „ökonómia” oktatásával járó feladatokat.

Végezetül pedig említenünk kell Rummy Károly Györgyöt – Asbóth korábbi késmárki diákját, aki maga is a göttingeni egyetemen tanult teológiát – s Pethéhez hasonlóan viszonylag rövid ideig, három éven át szintén gyakorlati gazdálkodási ismereteket oktatott Keszthelyen. E három tanár közül Asbóth János töltötte a leghosszabb időt a Balaton parti városban, összesen tizenhét évet, de keszthelyi munkássága a hosszabb időtartamon is túlmutatva, sok tekintetben eltért Pethé és Rummy tevékenységétől. Asbóth ugyanis nemcsak mint gazdasági és gyakorlati tárgyú tantervek kidolgozója, illetve különböző tantárgyak előadója volt, hanem a Georgikon tangazdaságának egyik irányítójaként, a tanintézet hazai és külföldi ismertségének propagátoraként, egyúttal pedig Festetics György birtokainak inspektoraként, prefektusaként a birtokok központi igazgatási szervének (Directio) egyik vezetőjeként is munkálkodott.

A Georgikon történetéről megjelent eddigi összefoglaló írások Asbóth keszthelyi működésének leginkább csupán egy-egy részletét világították meg,² így mindenképpen indokoltnak tűnik teljes életművének, szellemiségének, nemzetközi kapcsolatrendszerének, s adott esetben napi tisztii tevékenységének behatóbb vizsgálata, melynek eredményeképpen választ kaphatunk arra a kérdésre is, vajon miért tekintette őt a nagyműveltségű mecénás gróf igazán megbízható, közvetlen munkatársának. Mindezek alapján talán magyarázatot találunk arra is, vajon Festetics György, az egykori katona, aki az önálló magyar haderő megteremtését magában rejtő politikai szerepvállalása miatt kényszerült megválni a császári királyi hadseregben viselt rangjától, miért biztosított ösztöndíjat Asbóth János elsőszülött fiának bécsi katonai tanulmányaihoz, még azt követően is, hogy Asbóth távozott Keszthelyről, s a zombori kamarai birtokok felügyelőjeként folytatta pályáját.

I.

Asbóth János születését tekintve ahhoz a 18. századi protestáns nyugat-dunántúli kisnemesi értelmiségi réteghez tartozott, amelyik komolyabb vagyoni háttér hiányában csakis egyéni képességei, műveltsége révén remélhetett boldogulást. A Vas vármegyei Nemescső evangélikus gyülekezetének anyakönyvi bejegyzése szerint 1768. december 13-án született, a helyi evangélikus lelkész, Asbóth János Gottfried (1735–1784), valamint a soproni polgárcsaládból származó Krug Judit gyermekeként.³ A protestáns vallásgyakorlat szempontjából Asbóth szülőfaluja különleges státusszal bírt, hiszen az 1681. évi 26. tc. értelmében Nemesdömölk (ma: Celldömölk) mellett a vármegye egyik artikulás helységének számított. Érdemes megemlíteni, hogy Nagy Iván 19. századi családtörténeti adattárának pótkötete szerint a család felmenői eredetileg Angliából vándoroltak Magyarországra,⁴ de ennek az állításnak a megerősítése semmilyen forrással sem igazolható. Magyar nemességet viszont a 18. század elején kapott a család, Asbóth Gergely személyére és fiainak leszármazására vonatkozó érvénnyel. Nemességüket 1715. június 28-án hirdették ki Sopron vármegye közgyűlésén.⁵ A leírás szerint a „*czímer paizsában zöld mezőben egy vörösbe öltözött, zöld öves magyar vitéz kivont karddal áll, kardja hegyén egy repülő sasfiók látszik. A vitéz mellett egy kéve buza, és fölötte hold és két csillag fénylik. A sisak fölött ugyan olyan vitéz.*”⁶ A Festetics család keszthelyi ágának birtokigazgatási iratanyagában egyébként több példája is fennmaradt annak, hogy utóbb maga Asbóth János is, Zala vármegyei táblabíróként jegyzett iratokon a leírásnak megfelelő pecsétnyomóval erősítette meg aláírását.

Asbóth alapfokú tanulmányait a nemescsői evangélikus elemi iskolában végezte, majd ezt követően 1782-től a soproni evangélikus liceumban tanult, mivel családja rövidesen Sopronba költözött, ahol apja, 1784-ben bekövetkezett haláláig, soproni lelkész volt. Anyja harminckét évesen maradt özvegyen, s jómódú apja, Gottlieb Krug segítségével nevelte, iskoláztatta gyermekeit, Andrást, Gottfriedot, Zsuzsát, Erzsébetet, Dorist és Terézt.⁷ Sopron a 18. század végén mindenképpen különleges városnak volt tekinthető, hiszen jómódú polgársága mellett Eperjes, Lőcse, Pozsony hasonló rangú iskoláinak megfelelő legfelsőbb szintű evangélikus oktatási intézménnyel rendelkezett, ahol filozófiát, természetjogot s teológiát egyaránt oktattak. Az iskolát fenntartó egyház elsődleges célja az volt, hogy az innen kikerülő fiatalok tanítói, lelkészi, vagy akár megfelelő további tanulmányok elvégzését, és a szükséges gyakorlat megszerzését követően jogi pályán érvényesülhessenek.

A soproni liceumban oktatott tananyag, illetve az oktatás szerkezetének vonatkozásában a 18. század közepétől előbb Hajnóczy Dániel (1690–1747), majd pedig Ribini János 1747 és 1758 közötti rektorsága idején igen komoly reformok születtek. Ezek a reformok az oktatás tartalmi és módszertani jegyeit egyaránt érintették. Hajnóczy 1741-ben kidolgozott tanulmányi rendje szerint a legfelső osztály tananyagában kapott hangsúlyos szerepet a teológia oktatása, természetesen megfelelő filozófiai, retorikai előkészítő tanulmányokat követően.⁸ Hajnóczy ugyanakkor a pietista szellemi hatásnak tulajdoníthatóan az elvont dogmatikai ismeretnél messze előbbre valónak tartotta „az élő hitet”, ráadásul a latin nyelv dominanciáját megtörve Francke nyomán mindenképpen azt tartotta fontosnak, hogy az alsóbb osztályokban a *kátét*, anyanyelven (!) oktassák.⁹ Hajnóczy reformjának köszönhetően komoly szerepet kapott a történelem, ráadásul tantervében elkülönült az egyetemes és a magyar történelmi ismeretek oktatása.¹⁰ A természettudományi tárgyak között aritmetikát a legfelső osztály kivételével minden osztályban tanítottak, vagyis az alkalmazott matematikai ismereteket kellőképpen elsajátíthatták a soproni evangélikus diákok.¹¹ Hajnóczy újításának köszönhetően földrajzot, természetrajzot és fizikát is tanítottak Sopronban, bár érdekes módon a földrajz csak a felsőbb osztályokban jelent meg.

A Nyitra megyei születésű, szlovák származású Ribini János (1722–1788) tizenegy évig tartó rektorsága viszont a tudományok anyanyelven történő elsajátításának deklarált programja miatt is figyelemre méltó. Bár latin nyelven mondta el *Oratio de cultura linguae Hungaricae* című nyilvános beszédét, azonban Ribini, Bél Mátyás egykori tanítványa, s a jenai egyetem korábbi hallgatója a magyar nyelv mellett kötelezte el magát, midőn kijelentette: „*Aki a magyar nyelvben jár-tas, kételkedhetik-e ennek a nyelvnek kelleme, előkelő ékessége felől? ...Őseink a folytonos háborúk miatt nem fordíthattak elég gondot a nyelvre. Ez most a mi feladatunk... Az őseinktől nyert nyelvet mellőzni nemes lelket lealacsonyító tudatlanság, a külföldieket csodálván a hazait megvetni illetlenség, és saját nyelvek természetes szépségeit át nem látni tudatlanság.*”¹²

Ribinit 1758-tól Farkas Ádám (1730–1786) követte a rektori székben 1785-ig. Az ő időszakában került sor helytartótanácsi központi rendelet nyomán 1766-ban az iskola működésének, tananyagának, szervezeti felépítésének felmérésére. A liceumban ekkor tizennégy tantárgyat tanítottak, többek között a *jus naturae et gentium* német klasszikusait, s így Samuel Pufendorf *De officio hominis et civis iuxta legem naturalem* c. műve is szerepelt a tankönyvek sorában.¹³ Farkas 1775-ben kidolgozott új tantervében azonban a reál tárgyak oktatása is komoly hangsúlyt kapott, mivel leszögezte, hogy bár „... a latin nyelvre is kell valamelyes gondot

fordítani, de még sokkal nagyobb a reáltudományokra.”¹⁴ Mindenképpen figyelemre méltó tehát, hogy az aritmetika mellett az 1780-as évektől már geometriát s trigonometriai alapismereteket is tanultak a líceum diákjai.¹⁵

A tantárgyak sorában említést érdemel az irodalomtörténet is, hiszen Asbóth egykori diáktársa, Kis János későbbi szuperintendens visszaemlékezéseiben is részletesen szól soproni olvasmányélményeiről. Az 1780-as években egyébként klasszikus irodalmat az egykori göttingeni diák, a huszonhat éves Schwartner Márton tanított, mégpedig úgy, hogy „... kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevésre becsültek, részszert helyes és célszerű magyarázás, részszert szivre ható magasztalás által minden jobb érzésükben tiszteletet gerjeszte”.¹⁶ A líceum azonban nem csak a hagyományos irodalmi ismeretanyag tanulmányozásához, illetve elsajátításához nyújtott lehetőséget, hanem az innen kikerülő diákok a német és a latin nyelv mellett a többi magyarországi evangélikus líceum oktatási rendszeréhez, tananyagához hasonlóan igen alapos francia nyelvismerettel is rendelkeztek. Ráadásul Kis megjegyzése szerint tanulmányai végén számos soproni diák már angol nyelven is olvasott szépirodalmat, de Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Locke, Helvetius, vagyis a felvilágosodás nagyhatású íróinak műveit is forgatták.¹⁷

Az iskola országos elismerése szempontjából, s a tanítványok számára is igen komoly jelentőséggel bírt az a tény, hogy II. József rendelkezése nyomán Schwartner Márton 1788-ban meghívást kapott a pesti egyetemre. A diákok március 7-én tisztelegő elégiával búcsúztak tanáruktól, s a német nyelvű alkalmi vers szerzője Asbóth János volt. A szerény kiadvány megjelenését egyébként a magyar művelődéstörténetben utóbb komoly hírnevet szerző diáktársak, többek között Schedius Lajos is támogatta.¹⁸ Líceumi tanulmányait befejezve maga Asbóth ugyanebben az évben Schedius Lajossal együtt Németország felé vette útját, s a göttingeni egyetemen iskolatársával együtt 1788. november 1-jén beiratkozott a teológiai fakultásra.¹⁹ A soproni diákok külföldi tanulmányainak anyagi háttérét egyébként számos helyi ösztöndíj, végrendeleti alapítvány is lehetővé tette. A század elejétől fogva ugyanis Kastenholz András soproni evangélikus lelkész által 1717-ben kezdeményezett patrónusi ösztöndíjak révén igen sokan eljuthattak külföldi egyetemekre. Löffelholz Krisztina bárónő alapítványa 1726-tól egy tanulót segélyezett, Gensel János Ádám orvos (1677–1720) végrendeletileg jog- vagy orvostanhallgatót segélyezett, Radl Sámuel pedig 1729-től hét egyetemi hallgatót támogatott, míg Telekesi Török Istvánné Komáromy Katalin két soproni református fiatalnak nyújtott támogatást.²⁰ Feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy Kis János, Asbóth fiatalabb soproni líceumi iskolatársa éppen Asbóth anyjának,

Krug Juditnak az anyagi támogatásával kezdhetette meg németországi egyetemi éveit.²¹

Asbóth és Schedius külföldi tanulmányainak helyszíne a németországi egyetemalapítások tekintetében alig néhány évtizedes múltra tekinthetett vissza. A hannoveri választófejedelem, vagyis II. György (1727–1760) angol király által 1734-ben létrehozott Georgia Augusta azonban mindenképpen a kor különleges tudománypolitikai elképzelésének intézménye volt.²² Az egyetem hírnevét ugyanis a természettudományi fakultások alapozták meg, aminek következtében Göttingent egyre inkább az empirikus, analitikus természettudományi kutatások európai központjaként tartották számon. Az oktatott tantárgyak, illetve a stúdióumok rendszerének sajátos szintézise révén az elmélet és gyakorlat egységének megteremtésére törekedtek; a történettudomány esetében például a filozófiai megalapozottságú történeti-filológiai képzést matematikai és természettudományi tárgyak oktatásával egészítették ki. Az oktatás és a kutatás egységének megvalósítása érdekében az egyetemi képzést laboratóriumok, gyűjtemények, önálló botanikus kert, az orvosi képzés esetében klinikák, *Theatrum Anatomicum*, továbbá minden tudományterületet felölelő, páratlanul gazdag könyvtár segítette. A professzorok és a hallgatók ráadásul nem elkülönülve, hanem közösségben éltek.

A professzorok teljes anyagi függetlenséget élveztek, s igen gyakran egy-egy professzor házában számos hallgató lakott. A hallgatók ráadásul igen gazdag tanrendből válogathattak, s a szaktárgyakon kívül különböző nyelvi kurzusokon is bővíthették ismereteiket.²³ A közvetlenül Asbóth után Göttingában tanult, s hozzá hasonlóan ugyanabban a házban szállást bérlő Kis János visszaemlékezéseiben igen szemléletesen érzékelteti az egyetem különleges voltát: „Minden egyéb tudományos intézetek és készülékek mellett, melyek jól rendelt egyetemhez megkívántatnak, Göttingát egy jeles könyvtár is ékesíti, mely mintegy háromszázezer kötet könyvet, és ötezer kéziratot foglalván magában, a tudósok vélekedése szerint, kivált az új literatúrára nézve, egész Németországban s talán egész Európában is leggazdagabb volt... A sok jeles tanító az ifjúságban nagyon szembetűnő tanulási vetélkedést támaszta. Ez az által sem kevésbé mozdított elő, hogy esztendőnkint mind a négy tudományos kar az angol király költségén a tanulók számára egy-egy pályakérdést szokott feltenni, melyeknél a jutalom mindenik karban huszonhat arany nehézségű arany emlékpénzből állott.”²⁴ Asbóth János, amint arról Kis szintén megemlékezett, teológiai-filológiai tárgyú értekezésével Schediushoz hasonlóan elnyerte az említett kitüntetést, értekezését 1791-ben Göttingenben ki is adták, s annak egy példányát utóbb 1804-ben, mint a Georgikon igazgatója, Festic Györgynek dedikálta.²⁵ Fontos megjegyeznünk,

hogy Asbóth értekezéséről még ugyanabban az évben recenzió jelent meg a Göttingeni Tudományos Társaság folyóiratában.²⁶

Mínthogy jelenlegi ismereteink szerint Asbóth önéletírást, naplót nem hagyott maga után, göttingai tanulmányairól közvetlen információkkal nem rendelkezünk. Fennmaradt viszont az egykori késmárki evangélikus líceum könyvtárának kéziratos gyűjteményében a göttingai évek végén megkezdett *Liber Amicorum*, melyben szinte valamennyi neves professzortól bejegyzést találhatunk.²⁷ Asbóth későbbi georgikoni tanári tevékenységének külföldi elismerésére, illetve a Göttingeni Tudós Társaság tagjává választására aligha kerülhetett volna sor, ha felkészültségéről, tanulmányairól a személyes ismeretség, a tényleges tanár és hallgató viszony hiányában nincsenek meggyőződve. A *Liber Amicorum*ban szereplő illusztris személyek sorában ott található többek között Johann Friedrich Gmelin (1748–1804) a kísérleti kémia professzora, Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799) fizikus, matematikus, akít a „magyarok barátjaként” tartottak számon, August Ludwig Schlözer (1735–1809) a statisztikai, matematikai módszertanával számos magyar hallgatójára nagy hatást gyakorló történész, Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840) orvosprofesszor és természettudós, Christian Gottlieb Heyne (1729–1812) klasszika filológus, Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827) a héber és a keleti nyelvek tanára, valamint Johann Georg Feder (1740–1821) filozófus.²⁸

Asbóth három évig tartó göttingai tanulmányait követően 1791. október végén tért vissza Magyarországra. Kis János idézett önéletírásában megjegyzi, hogy Asbóth rövid ideig egy nemes családnál nevelősködött mielőtt tanári állást kapott volna Késmárkon, ugyanakkor Lipták János késmárki líceumi monográfiája szerint Sárospatakon is tanított.²⁹ A Késmárkon működött tanárok között az 1796. évtől szerepel Asbóth neve, s egyik tanítványának, a később szintén Göttingenben tanult Rummy Károly Györgynek (1780–1847) az irathagyatéka szerint természetrajzot, dogmatikát, illetve Rummy 1808-ban megjelent mezőgazdasági szakkönyvének az előszava szerint általános gazdálkodási ismereteket adott elő.³⁰ Mindenképpen elmondható, hogy a késmárki líceumban igen komoly hangsúlyt fektettek a természettudományok oktatására, illetve ennek megfelelően gazdag természetrajzi, fizikai szemléltetőeszköz (magdeburgi féltreke, teleszkópok, lencsék stb.) és ásványtani gyűjtemény állt rendelkezésre. Az iskola gyűjteményeinek büszkeségei közé számított egy 364 darabból álló, arany pénzérméket is tartalmazó érme-gyűjtemény, melyet az iskola egyik patrónusa, Horváth-Stansith Márk adományozott a líceumnak. Az iskola gazdag könyvtára, mely természetesen nem csak jogi, teológiai, filozófiai, hanem klasszikus állambölcseleti,

továbbá természetrajzi, kameralisztikai műveket is magában foglalt, a 18. század végén még viszonylag szerény volt, s csupán Schwartner 12 000 kötetet számláló hagyatéka révén vált igazán jelentőssé.³¹

Asbóth Késmárki életkörülményeiről, mindennapjairól ugyanakkor csupán következtetésekre hagyatkozhatunk. Az 1805. évből származó adatok szerint a magasabb osztályokat tanító professzorok készpénzben évi 254 ft fizetést, továbbá 100 ft lakástámogatást kaptak. Mindemellett az énekes temetésekért szintén járt nekik kisebb összeg, továbbá névnapjukon a diákoktól önkéntes pénzadományt (onomasticon) is kaphattak. Természetbeni juttatásként még 20 öl felvágott tűzifa is megillette őket.³² Összehasonlításként viszont megemlíthetjük, hogy Festetics György keszthelyi udvari személyzetének fizetési listája szerint 1800-ban csupán az inas évi fizetése 258 ft volt, míg a szakácsé 280 ft.³³ A késmárki tanári fizetés tehát igen szerény megélhetést biztosított, hiszen feltehetően Asbóth már nem kapott semmilyen támogatást hazulról. Anyagi helyzetén az egyébként jómódú késmárki polgárcsaládból származó, tizenhét éves Tátray (Kohlmayer) Máriaival 1797. november 28-án kötött házassága sem sokat javíthatott,³⁴ ezért érthető módon felkelte érdeklődését a magyar és német nyelvű hazai lapokban megjelent híradás, miszerint Festetics György a távozó Pethe Ferenc utódként pályázatot hirdetett keszthelyi felsőfokú mezőgazdasági tanintézete, a Georgikon ökonómia professzori állásának betöltésére.³⁵

II.

A Georgikon megüresedő professzori állására jelentkezők közül feltűnő módon többen is kötődtek a göttingeni egyetemhez, illetve a soproni líceumhoz. A harmincnégy éves Johann Rudolf Waltersdorfer 1800. október 8-án kelt német nyelvű levele szerint ügyvédi képesítéssel rendelkezett, s 1781–83 között a Kőszegi Királyi Táblánál szolgált. További tapasztalatokat gróf Batthyány Fülöp uradalmi fiskálisa mellett gyűjtött, s 1786-ban Jenába ment, majd az egyetemen filozófiai doktorátust és *Magister Artium* fokozatot szerzett. A fakultás privátdocensként alkalmazta, de a testvére hívására visszament Sopronba, s az evangélikus líceum tanára lett.³⁶ Nem érdektelen, hogy Németh László győri evangélikus gimnáziumi tanár, aki egyébként Asbóth János Doris nevű hűgát vette el,³⁷ október 12-én kelt levelében szintén jelentkezett az álláshirdetésre. Mint Németh írja, gazdálkodási gyakorlatot édesapja rábakerülő birtokán szerzett, „... *theoretice pedig a Göttingai Universitásban Beckmann Professor urtól, kitől mind az által mivel akkor szükségesnek nem tartottam bizonyágtévő levelet nem hoztam...*”³⁸ Mindez azért is figyelemre méltó, mert Johann Beckmann (1739–1811)

egyrészt egyetemi előadásai révén, másrészt műveivel, illetve mezőgazdasági, élelmiszertechnológiai, közgazdasági tárgyú kiadványok szerkesztésével jelentős szerepet vállalt a racionális gazdálkodási elveknek a német fejedelemségek, illetve a Habsburg Birodalom országai felé történő közvetítésében.³⁹ Némethnek ez a megjegyzése bizonyára felkeltette Festetics érdeklődését, hiszen a Georgikon alapítója pontosan Beckmann Grundsätze der deutschen Landwirtschaft c. 1769-től Göttingenben megjelent többkötetes tankönyvének Pethe Ferenc által történő lefordításával és átdolgozásával kívánt egységes tankönyvet biztosítani keszthelyi tanintézete számára.⁴⁰ Bécsi, pesti és lipcsei könyvkereskedők útján Festetics Beckmann számos művével gyarapította keszthelyi szakkönyvtári gyűjteményét.⁴¹

Némethhez hasonlóan Mathias Rombauer, aki Körnöcbányáról írt a meghirdetett állás ügyében, szintén azt hozta fel érvként a professzori állásra való alkalmassága mellett, hogy 1781 és 1784 között Johann Beckmann óráit látogatta. A pályázó ráadásul igen komoly ajánlással rendelkezett. Bossányi bárónó, vagyis Festetics György nagynénje, Kisselmecről a grófhoz intézett 1800. november 13-án kelt levelében határozottan támogatta.⁴² Bár a Directio, vagyis Festetics György központi birtokigazgatásának iratanyagában nem található a tényleges döntésről semmilyen feljegyzés, azonban két nappal később, vagyis 1800. november 15-én Késmárkon kelt levelében viszont Asbóth János, a Directio fejéhez, vagyis Piestyánszky Ignác-hoz intézett levelében már úgy ír, mint aki Keszthelyről határozott ígéretet kapott.

„Könnyen képzelheti magának a Tekintetes Úr, minémű különbféle érzésekkel fogadtam a Tekintetes Úr 31. Oct. indultt, s 12 Nov. itt meg érkezett kegyes levelét, de ezen érzések között még-is fő-helyet foglalt magának az az egyenes és hálaadó szívből származott öröm, melyet a Tekintetes Úr és a többi Directióbéli előttem még esmeretlen érdemes Urak hozzám mutatott bizodalom bennem gerjesztett, a-mellyre is, akar mi vége legyen a Georgikoni üres Hivatal utánn való iparkodásomnak, magamat érdemessé tenni valamint mindenkor igyekezni fogok, szintugy amazért a Tekintetes Directiónak szüntelen kötelesse maradok.”⁴³ Asbóth egyúttal azt is kérte, hogy húsvétkor küldjék a meghívó levelet, mert a késmárki líceumban be akarja fejezni a kurzusát, továbbá felesége születendő gyermeke miatt Húsvét előtt nem indulhat, ráadásul egy bizonyos Dr. Pfeiffertől el akarja tanulni „a valóságos indigóhoz minden tökéletességiben igazán hasonló két festéknek az úgy nevezett sárgán festő fűből (Tinctoria, Waid)” való készítését.⁴⁴

Asbóth számára a Directio a következő év januárjában küldött újabb levelet. A késmárki tanár 1801. február 7-én kelt válaszában köszönte meg, hogy Festetics

200 ft útiköltséget utaltatott ki számára, illetve jelezte, hogy április 24. és május 1. között érkezik majd Keszthelyre.⁴⁵ Ez valóban így történhetett, mivel a Georgikon oktatási rendjével és a tangazdaság működésével kapcsolatos április 30-án kelt aktuális havi jelentésben már szerepel Asbóth aláírása, jóllehet a jelentést még Pethe jegyzi.⁴⁶ Feltételezhető, hogy ez az időszak mindenképpen nehéz lehetett Asbóth számára, hiszen nem ismerte a környék viszonyait. A tangazdaság működésének áttekintése, az aktuális munkák szervezése, az előkészületek nagy figyelmet kívántak, s főként amiatt, hogy a Georgikon nem vett igénybe ingyenes jobbágyi robotmunkát. Pethe Ferenc Festeticshez intézett május 22-i jelentésében arról számolt be, hogy nyolc faluban is járt, mire sikerült a megfelelő aratókkal szerződnie az elkövetkező nyári munkákhoz.⁴⁷ Érdemes megemlíteni viszont, hogy Asbóth érkezése gyakorlatilag egybe esett az alsó fokú kertésziskola megnyitásával, melyet a megfelelő publicitás érdekében német és magyar nyelvű lapokban Festetics közzé is tett. Az újsághíradás azonban arról is beszámolt, hogy „... taval közönséges sé tétetett hiradásoknak következésében a Georgikoni Tisztartóságra és Gazdaságbeli Professori hivatalra, a magokat számosabban jelentő jeles Férjfiak között, az hajdan Göttingában tanult, és legutóbb Késmárkon öt Esztendeig Természet Tudományát, Philosophiát, Oeconomiát, és Technológiát közönséges megelégedéssel hiresen tanító Professor Asbóth János Úr kinevezetett”.⁴⁸ Természetesen a keszthelyi tanintézet hosszú távú elismertsége nemcsak az oktatás minőségétől, hanem a tangazdaság eredményességétől is függött. A Georgikon tangazdasága, mely a szántóföldi növénytermesztéstől a konyhakertészet, gyümölcsstermesztésen keresztül az állattenyésztésig valamennyi ágazatot magában foglalt, Festetics szándékai szerint az intézményben oktatott racionális gazdálkodási elvek és gyakorlat eredményességének demonstratív eszköze is volt. A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy az új ökonómia professzor, aki egyúttal a georgikoni tangazdaság tisztartója volt, megfeleltetett az előzetes várakozásoknak. Ezt támasztja alá a júniusi „georgikoni relatio”, illetve Festetics 1801. június 22-i határozata, melynek értelmében „*eddigi szorgalmatossága miatt 50 ft kiutaltatik*”.⁴⁹ Asbóth mindezek alapján bizalommal fordulhatott új munkaadójához, midőn 1801. augusztus 1-jén kelt levelében engedélyt kért arra, hogy elutazhasson legkisebb húga esküvőjére Sopronba. Kérelmében megemlíti, hogy egyik testvérhúgát éppen Festetics Artner nevű soproni fiskálisa vette el, majd így folytatja: „... most ismét véletlenül veszek az édes anyámtól hasonló hívó levelet, ki tudniillik a leg-iffjabb leányát és Testvér-Hugomat a legközelebb jövő Héten egy Fabricius nevezetű sopronyi Prókátorhoz akarja férjhez adni, s ezen öröm-alkalmatosságra

több Részeire az Országnak el-széljedett Gyermekeit még egyszer kívánja össze gyűjteni.”⁵⁰ Nincs okunk kétkedni abban, hogy Festetics György ne járult volna hozzá alkalmazottja elutazásához, annál is inkább, mivel az Asbóth által először jegyzett „georgikoni relatio” szerint a tangazdaságban nem volt elmaradás.⁵¹ Ezt követően Asbóth a Directiónak szóló augusztus 31-i jelentésében pedig arról számolt be, hogy a távozó Pethe Ferentől teljes egészében átvette a Georgikon iratait.⁵²

A Directio és a georgikoni tangazdaságot irányító tanárok viszonya azonban távolról sem volt ideális, ezért meg kell vizsgálni a „georgikoni tisztség”, azaz Asbóth mint vezető tanár, valamint a Directio egymáshoz való viszonyát. Ez azért is lényeges, mivel adott esetben a Directio vezetőjének alárendeltje volt a Georgikon ökonómia professzora, illetve a Georgikon tangazdaságát a többi Festetics uradalomhoz hasonlóan, egy nagyobb gazdálkodási szervezet részének tekintették. Mindamellet az is figyelembe kell vennünk, hogy Pethéhez, Asbóthhoz képest a Director, vagyis Piestyánszky Ignác nem rendelkezett olyan széles körű műveltséggel, előképzettséggel, külföldi tapasztalattal, mint ők. Márpedig ez a tény kellő okot szolgáltatott az emberi kapcsolatok megromlásához, ami természetesen az adott intézmény működését is negatívan befolyásolhatta.⁵³ Nem kerülhető meg ez esetben a tisztek és a georgikoni tanárok fizetésének összevetése sem, hiszen a különbségek jellemző módon szintén konfliktusok forrását képezhették.

Mint korábban láthattuk, Asbóth 250 forint körüli éves késmárki tanári fizetése nagyjából egy falusi evangélikus lelkész évi jövedelmi szintjének felelt meg. A Georgikon ökonómia tanára, aki egyúttal a tangazdaság tisztartója volt, az 1800-as évek elején 400 ft készpénzt, továbbá 200 ft értékű deputátumot (16 akó bort, 24 köből búzát, 20 köből rozst, és 12 öl tüzfát) kapott. Mindehhez hozzászámíthatjuk még a tiszteket megillető marhatartás (földesúri legelőn) jogát, ami Asbóth esetében az 1800-as évek elején 3 db állat volt. Piestyánszky Ignác fizetése azonban messze meghaladta Pethe vagy Asbóth fizetését. A Director Piestyánszky 1200 ft, míg a Directio tagjai közül Nyitray Pál inspektor 1000 ft, Horváth Ferenc plenipotentiárius 900 ft éves fizetést kapott.⁵⁴ Mindemellet Asbóthot uradalmi tiszt lakás is megillette, ahol családjával társadalmi állásának megfelelő körülmények között élhetett.⁵⁵ Gyermekait természetesen a keszthelyi iskolákba járatta, s egy 1812-ből fennmaradt jelentés szerint a később Festetics ösztöndíjával bécsi katonai iskolába járó Lajos fia eredményes zeneiskolai előmenetelt mutatott.⁵⁶ A rendelkezésre álló források alapján azonban leszögezhetjük, hogy Asbóth a hierarchizált birtokigazgatásban alkalmazott személyek autoritását kezdettől elfogadta. A Directióhoz intézett egyik első felterjesztésében ezt olvashatjuk: „A

minapi rendelése szerint a T[ekinte]tes Directiónak bé küldöm az ide zárt válogatott kertek mivélését egy általjában és a Gyümölts-fák termesztését különösen tárgyazó könyveknek lajstromát... méltóztasson [Festetics] vagy ezen lajstrombéli, vagy más ne talán még jobb könyvek közzül nékem – szoros időmhez képest – egynehányot ki válogatni, s azoknak olvasása, használása végett kegyessen kezeimhez szolgáltatni.”⁵⁷ Ettől függetlenül azonban, ahogyan előde, Pethe Ferenc, úgy Asbóth János is a korábbi hagyományos módszereket kiiktató racionális gazdálkodási elvek (vetésforgó, bér munkások alkalmazása, új borászati, egyéb technológiai módszerek alkalmazása stb.) képviselőjeként azt a benyomást kelthette a Directio tagjaiban, hogy a többi uradalom termelését felügyelő Directio – élen Piestyánszky direktorral – nem rendelkezik kellő szakismerettel. Hogy ez a jelenség valóban feszültségeket eredményezett, egyértelműen kiolvasható az Asbóth és Kozina György, a Georgikon másik tanárának rendkívül visszafogott soraiból: „Egyáltalában alázatosan esedezünk a T[ekinte]tes directiónak ne legyen olly mostoha feltétellel a Georgikonbeli Tisztség eránt, mintha az akár mikor arra az oktalan szemtelenségre és háladatlaniségra tudna vetemedni, hogy másoknak bölts tanátsait, s előljáróik parantsolatjait megvetné, s hogy ne vetetessen, a T[ekinte]es közönséges Gazdaságbéli Director Urnak nagy esmeretét és tapasztalását meg nem tudná voltaképpen betsülni, vagy nem akarna hasznára fordítani, ha azok akár keményebb parantsoló, akár kegyessebb útmutató hangon a Tisztséggel közöltetnek...”⁵⁸ Az Asbóth és Kozina György által jegyzett 1802. augusztus 6-i jelentés tárgyszerűsége, illetve az abban foglaltakat figyelembe véve, a tangazdaság működésével szemben sem Festetics, sem pedig a Directio nem emelhetett kifogást. „A Georgikon gazdaságát jó renddel folytatni és az időnek némely kivált a tavasziakban való fogyatkozásait iparkodásink és szorgalmatosságunk által helyre hozni igyekezünk. Most nevezetesen az őszi magnak való cséplésben, a szántásban és boronálásban, a magvas lóher és lucerna kaszálásban, a sarju gyűjtésben, a kis szakaszok második és rész szerint harmadik kapálásában, a tavalyi és idej len és kender kitörésében főképpen foglaltoskodunk. A szőlőnk a harmadik kapálás után bő és jó termést ígér... A selyembogár tojásokra a szükséges gondot fordítjuk. Mindféle marháink a három hónapos csikóval együtt kívánt állapotban vagynak, a birkáink három kis külön seregen legelnek.”⁵⁹

Amint arra korábban már utaltunk, a Georgikon az első években folyamatos eszközállomány-fejlesztést igényelt. Asbóth az 1802. augusztus 3-án kelt levelében többek között a georgikoni borászat érdekében a következő kérelmet terjesztette a Directióhoz: „A szüret is nem igen messze lévén alázatosan esedez a tisztség

a T[ekinte]tes Directiónak méltóztasson a Georgikont, mint egy új Borgazdát eleintén valami két száz akónak való hordókkal segíteni.”⁶⁰ Alig három héttel később Asbóth újabb kérelemmel fordult a Directióhoz, hogy mivel a Georgikon nem rendelkezik kellő igaerővel, s a szárazság miatt nehezen megy a szántás, engedélyezzék számára, hogy a sümegi vásárban egy pár jó ökröt vásárolhasson, s a pénzt bocsássák rendelkezésére.⁶¹ Asbóth megbecsülését, szakértelmét azonban ekkoriban aligha kezdte ki bármilyen kisszerű intrika, hiszen éppen egykori egyetemének professzora, Wrisberg 1801. november 8-án kelt előterjesztése nyomán a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagjává választották.⁶² Asbóth rangos elismerése Festetics számára is kellő megerősítéssel szolgálhatott alkalmazottja képességeit illetően, s a keszthelyi gróf a Georgikon publicitása érdekében tudatosan épített a göttingeni kapcsolatrendszerre.⁶³

Asbóth tanári tevékenységéről, eredményességéről Festetics a trimeszterek végén tartott georgikoni vizsgák során győződhetett meg leginkább. Keszthelyen töltött első trimeszterének végén a Georgikon főpraktikánsaival végzett tanári munkáját így értékelte Festetics: „Asbóth János Tisztartó és Oeconomiae Professor Úr is eléggé megmutatta Examenjében azon szép tudományát, és helyes, s okos tanítása módját, mellyel az oktatására bízott Ifjakat vezérlette, mellyért ugyanezennel meg is ditsértetik és 50 forinttal megajándékosztatik (sic), de ellenben ha fel veszem azt, hogy ezen első fertályra ki rendelve lévő Praelectióbul tsak a kerti Veteményekig menvén a kereskedésre s feldolgozásra való Plánták, Gyümölszfa- Szőlő, és Erdőművelést tárgyazó Oktatását el-nem végezhetette, valójában mindezeknek el-maradását némű némű (sic) meg-ütközéssel kéntelenítetttem tekénteni... Már ha fölveszem azt, hogy Mitterpacher Pesti Universitasbeli Professor Úr minden héten tsak háromszor prelegál, ha meg gondolom, hogy ama Bétsi híres Jordán Professor Úr egy hétben tsak két órákon ad az oeconomiából letzkéket, még is ezek matériáikat a ki szabott időre nem tsak el végzik, hanem még a Repetitióra is elég időt tudnak nyerni, valójában által nem láthatom, hogy a Georgikon Institutumban is, hol hetenkint hat órák vagynek ebbéli Praelectiókra rendelve, miért nem végeztethetnének el egészen a ki jegyzett Studiumok.”⁶⁴ Az 1802. szeptemberi vizsgát követően Festetics fenntartás nélkül hangot adott elégedettségének: „Asbóth tisztartó és Professor úr a gazdaságbeli tudományok tanítását oly szép móddal tudja előadni, hogy az ellen kifogásokat tenni nem lehet... Asbóth uramnak tanítási módját, ditsérettel szemlélem...”⁶⁵

A fentiek alapján nem meglepő, hogy Festetics utasítására 1806-ban Asbóth új tantervet készített a Georgikon felső fokú „gazdasági iskolája” számára. A korábbi rendszer szerinti hármas felosztás, vagyis „Gaz-

daságbeli tárgyak”, „A Mathezishez tartozó tárgyak”, valamint a „Historia Naturalis és veterináriabeli tárgyak” továbbra is megmaradt, de a második tantárgycsoportban megjelent a hidraulika és a hidrotechnika, illetve a harmadik csoportban a kémia és a gyógyászati ismeretek oktatása is. Az egyes tantárgyakra napi egy, azaz heti hat óra jutott, s összesen tizennyolc elméleti órát tartottak hetente.⁶⁶ Ez a tantárgyi felosztás 1823-ig volt érvényben. A kiadott bizonyítványok tartalmazták a hallgató szakmai, magatartásbeli, valamint szorgalmi megítélését.⁶⁷ A növénytermesztési és állattenyésztési ismeretek gyakorlati elsajátítása során a Georgikonban a legkorszerűbb mintákat igyekeztek követni. Az intenzív talajművelés, a meszezéssel, márgázással, alagcsövezéssel való talajminőség javítása, a magyar éghajlati viszonyokhoz szabott vetésforgók kialakítása, a tangazdaság juhászata, tejtermelő tehenészet stb. mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Georgikonból kikerülő hallgatók a magasabb színvonalú nyugat-európai agrotechnika ismerőivé, magyarországi terjesztőivé válhattak. Előbb Pethe Ferenc, majd Asbóth János foglalkozott behatóbban az ugar hasznosításának problémájával, illetve kiiktatásának szükségességével, s ez a törekvés a tananyagként kiadott instrukciókban, a vetésforgókkal kapcsolatos kísérletekben is fellelhető.⁶⁸ Az intenzív szántóföldi növénytermesztés példaként mindenképpen figyelemre méltó egy Asbóth kézírásával készült, s természetesen Festetics aláírásával hitelesített utasítás 1810 júniusából. „Ámbár igaz az, hogy az egy eszetndőbéli lóher föld, ha föltörettetik, és búza alá jól elkészittetik, tisztaságára és legjobb erőben való létére nézve, különösen jó és bőv búza termést szokott adni, mindazonáltal mivel az uradalmaimban gazdálkodó tisztek közül többen azt óhajtották, hogy a lóherkaszálónak, minthogy az oly nagy munkával készül, és a gazdaságnak elősegítésére kedvező eszetndőkben oly sok jó takarmányt lehetne abból reményleni, két esztendeig vehessék hasznát....”⁶⁹

Mindemellett feltétlenül meg kell említenünk, hogy a Directio, illetve a georgikoni professzorok az iskolaalapító keszthelyi gróf közvetlen ellenőrzése mellett végezték munkájukat. Ezt bizonyítja az is, hogy a jegyzetként használt tananyag eredeti változatát maga a gróf is végigolvasta, s aláírásával hitelesítette.⁷⁰ Az Asbóth előadásából készített jegyzetek közül pillanatnyilag egyet ismerünk, méghozzá egy latin nyelvű 1805-ben lejegyzett technológiai előadássorozatot.⁷¹ A jegyzet tematikája a különböző növényi olajok tulajdonságainak ismertetésétől kezdve az élelmiszer feldolgozáson, továbbá az ipari növények felhasználásán keresztül, az élelmiszertartósítás, valamint a különböző ásványok tárgyköreire terjed ki. Johann Beckmann hatása Asbóth előadássorozatának rendszerét, illetve tematikáját tekintve egyértelműen kimutatható.⁷² Festetics György

támogatta, sőt hallgatólagosan elvárta, hogy a Georgikon tanárai valóban támaszkodjanak a legkorszerűbb szakirodalommal rendelkező könyvtárára. Erre utal Asbóthnak egy 1801. november 29-én Festeticshez intézett levele is, melyben így ír: „*Gazdaságbéli tanításaimnak tökéletesebb ki-dolgozására alázatosan kérem Méltóságodat, méltóztasson könyvestárjából újabban következő tudós munkákat számomra ki adatni.*”⁷³ A Directióhoz intézett 1803. január 2-i feljegyzésében szintén hasonló kérést fogalmazott meg: „... *gazdaságbéli tanításaimnak kipallérozására, s kivált az ezen esztendőben meghatározott öt tárgyaknak tökéletesebb kidolgozására netalántán még szükséges könyveket a M[éltóságos]. Uraságbéli gazdag könyvtárából magamnak kikérhessem.*”⁷⁴

A modern kertészeti ismeretek oktatására, a szőlőművelés legeredményesebb módszereinek megalapozására szintén nagy figyelmet fordítottak a Georgikonban. Asbóth egyébként már 1803-ban elkészítette az iskola gyümölcsösében található gyümölcsfák jegyzékét részletes pomológiai leírásukkal, de sokat tett a tanintézet botanikus kertjének létrehozásáért is.⁷⁵ Egy későbbi, 1812-es kimutatás szerint 60 szekcióban 213 fajta volt található a Georgikon botanikus kertjében. Mintaként a Theresianum és a Schönbrunn kertészete szolgált, s a csemetéket, virágmagvakat Bécsből, illetve szepességi kereskedőktől szerezték be. A gyümölcsnemesítésre és gyümölcsstermesztésre egyébként is nagy figyelmet fordított Festetics, amit a könyvtárban fellelhető pomológiai munkák változatossága is bizonyít. Asbóth elsősorban Johann Ludwig Christ Handbuch über die Obstbaumzucht und Obstlehre című 1804-ben kiadott munkáját használta tanítása során.⁷⁶ Mindemellett a Georgikon szőlészete a régió első jelentősebb fajtagyűjteményével rendelkezett. Asbóthnak „*A Georgikonnak Terszegiszöllőjében levő szőlő Fajták s azokból leendő Borok Tulajdonságai*” című kimutatása, ami az egyes fajták tulajdonságait (éresi idejét, termékenységét, a belőlük nyerhető bor ízét stb.) ismertette, egyúttal bortárolási, borkezelési útmutatással is szolgált.⁷⁷

Bár a Georgikon keretein belül működő iskolák közül a „Parasztiskolában” – mely kimondottan alsó fokú képzést volt hivatott biztosítani tehetségesnek tartott jobbágy- és zsellérfiúk számára – 1798-tól tanultak az alpraktikánsok (növénydekek), a gróf utasítása nyomán Asbóth 1804. szeptember 28-án kelt újabb rendtartásban szabályozta ennek a képzési típusnak a működését. A tananyag elméleti része írás-olvasásra, katekizmusra, alapfokú „számvető könyvre”, valamint „mezei kalendáriumra” épült. Az itt tanuló fiatalok, akik egyúttal a tangazdaság kiegészítő munkaerőigényét is biztosították, téltre és nyárra külön egyenruhát is kaptak. Előmenetelükről pontos kimutatások készültek.⁷⁸ Jó két évtizeddel később, vagyis az alapító halálának időszakában össze-

állított vizsgatételek pedig arról tanúskodnak, hogy a béréstanulók alapvető számviteli és technológiai ismeretekről is bizonyosságot adtak. A szántóföldi növénytermesztés általános agrotechnikai gyakorlata, a különböző talajművelő eszközök, a vetőgép használata mellett a burgonya sokoldalú hasznosítását is tárgyalták az órákon. Az állatgyógyászati ismeretek oktatása során pedig külön hangsúlyt kapott a himlőoltás alkalmazásának gyakorlata.⁷⁹ Itt érdemes megemlítenünk, hogy Festetics tudatosan törekedett képzett állatorvosok alkalmazására, s ennek tulajdoníthatóan a kor két jeles hazai állatorvosa, Liebbald Gyula és Brunkala Román is hosszabb időt töltött Keszthelyen.⁸⁰ Ugyanakkor az Asbóth által jegyzett 1809. augusztus 9-i utasítás szintén megfelelő szakértelemre enged következtetni: „*Ha pedig az Institutum Marhái hasonlóképpen már száj és köröm Fájásban volnának, vagy azt utóbb elkapnák, a beteg marhák tüstént az egészségesektől különválasztatván, és az egészséges marhaktól távol, s ha lehet más udvarban lévő istállóban tartassanak, azokra külön cselédek ügyeljenek...*”⁸¹

Természetesen, mint minden iskolában, így Keszthelyen, a béres tanulók között is előfordultak fegyelmelési problémák, s ezeket sok esetben Asbóthnak kellett rendeznie. 1803. június 8-i Directióhoz intézett feljegyzésében egy Tóth Gyuri nevű alpraktikáns kapcsán komoly gyanújának adott hangot, mivel a gyerek a tisztek előtt azt állította, hogy maga Festetics adott neki engedélyt az elutazásra, márpedig „*az említett gyermek már egyszer Burgundiai répa lopásért a tisztségtől megbüntettetvén, kétség kívül újabb fenyítéktől fél, minthogy a gyermeknek tudtára tegnap kitudódott a tisztség által, hogy a Mélt. Uraságtól tartására kegyesen határozott pénzének némely részét hijábalóságokra fordítja, t. i. keszkenőt, pántlikákat veszen, s azokat leánynak ajándékozza, azonkívül a tiszttartónak commissiója nélkül mesterembereknél sürt csináltatott. – Jó és hív cselédet belőle alig várhatni.*”⁸²

Asbóth és Kozina György számtartó következő napon kelt leveléből pedig Tóth Gyuri újabb „csínytevése” is kiderül, mivel mellékelték a Gergely vezetéknévű keszthelyi szabó részére Asbóth „alíráásával” megerősített „engedélyt”, miszerint „*Gergő szabó varhat (sic) Tóth Gyurinak egy nadrágot... Assbót (sic) mp*”. A Vas vármegyei illetőségű gyereket utóbb a hamisítás és az engedély nélküli távozás miatt a vármegyei szolgabíróval kerestette a Directio.⁸³ Komoly dilemmát jelentett egy másik eset, amikor a georgikoni ökonómia professzor teljes mértékig kénytelen volt a Directio „bölcse belátására” hagyatkozni. 1804. július 21-i levelében ugyanis azt írja, hogy az egyik alpraktikáns, a 21 esztendő Kőműves Gyuri, egy 18 esztendő Pintér Panni nevű leányt, akinek egyébként 150 ft készpénze is van, el akarja venni. A georgikoni tisztek ugyan

intették, hogy halassza el egy évvel a házasságkötést, „*minthogy illetlennek ítéltük, hogy egy alpraktikáns feleséges legyen, s egyszersmind az ifjú a meghatározott időre feltett szándékát jobban meggondolhatta volna*”, de ígérete ellenére már kétszer ki is hirdették a templomban.⁸⁴

Hogy miképpen alakult Kőműves Gyuri és Pintér Panni közös élete, a rendelkezésre álló iratanyagból nem derül ki. Megemlíthetjük azonban azt is, hogy 1803 elején sokkal komolyabb ügy miatt kellett Asbóthnak intézkednie, amikor is egy elszámolási vita miatt két georgikoni főpraktikáns verekedett össze, s az egyikük olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy kérdéses volt, vajon nem vakul-e meg a fél szemére.⁸⁵

A Georgikon további iskolatípusokkal való bővítése szintén Asbóth János georgikoni igazgatósága idején történt. Ekkor jött létre az uradalmi jogászképző, az ún. Pristaldeum, melynek tanrendjét Asbóth dolgozta ki. Az iskola szervezése 1803-ban kezdődött, s az uradalmi jogügyek intézésére alkalmas szakemberek képzése 1804-től igazolható, amikor két hallgatót vettek fel. A hallgatóknak általános gazdálkodási és birtokigazgatási ismereteket, magyar köz- és magánjogot, továbbá eljárás- és büntetőjogot, urbáriális törvénycikkeket kellett tanulniuk a hároméves tanulmányi idő alatt.⁸⁶

Az alsó és felső fokú képzést biztosító erdősziskola 1806-tól nyílt meg a Georgikonban. Az erdősz főpraktikánsok tanulmányi ideje három év elméleti oktatásból állt, melynek során természetrajzot, matematikát, geometriát, fizikát, kémiát, földrajzot, számvitelt, német nyelvet, s természetesen növényismeretet, illetve gyakorlati tárgyként fakitermelést, lövészetet tanultak. Az erdősz alpraktikánsok tananyaga részben igazodott a főpraktikánsokéhoz, bár természetesen nem volt annyira részletes, és sokkal inkább a gyakorlati képzés pl. vadászati alapismeretek, vetésápolás, naptárhasználat kapott hangsúlyt. A két éves tanulmányi időre tervezett alsó fokú képzést nyújtó kertésziskola szintén 1806-ban létesült. Bár Asbóth 1807-től nem a Georgikon tanáraként, hanem Festetics valamennyi birtokának prefektusaként tevékenykedett tovább Keszthelyen, 1810-ben a gróf utasítására mind a kertésziskola, mind pedig a szakácsiskola tanrendjét átalakította, illetve újból kidolgozta. A kertészek német és magyar nyelven írást, olvasást, alapfokú matematikai ismereteket, kertészeti naptárt (növényteni alapismereteket) tanultak az első évben. A második évben ezt kiegészítve konyhakerti és dísznövényismereteket, általános botanikát, melegházi nevelést, alapfokú könyvviteli ismereteket sajátítottak el. A szakácsiskola tervezetében három évig tartó képzési időt számított Asbóth. Az első év tananyagában magyar és német nyelvű olvasás, írás, matematikai alapismeretek szerepeltek. A második évtől mindezek mellett már anyagismeretet, főzést, élelmiszertartósi-

tást tanultak a szakácsiskola növendékei. A harmadik évtől számvitelt, etikettet, a főúri családok szolgálatához szükséges egyéb ismereteket, sőt lovaglást tanítottak számukra.⁸⁷

Az oktatás, a tangazdaság irányítása, illetve uradalmi tiszti, prefektusi tevékenységén túlmenően Festetics György több alkalommal is megbízást adott Asbóth számára, hogy konkrét piackutatási, értékesítési feladatok ellátása mellett tapasztalatszerző körutakat is tegyen. Az 1802. szeptember 7-én kelt instrukció értelmében „*a Georgikonbeli tisztartó és professzor Asbóth János úr 10dik szeptemberben elindul és egy oeconomica tapasztalásbeli peregrinációt vagyis utazást végben viszen.*”⁸⁸ A Balaton északi partján haladva Asbóth először Lepsényben egy cseh bérlőt, egy bizonyos Jan Nowotnyt keresett fel. Ezt követően Pápa felé vette útját, ahol az Eszterházy birtok prefektusával kellett találkoznia. Ezután Győr, Pozsony, Köpcsény érintésével Bécsben Peter Jordan professzorral kellett megismerkednie. Festetics mindemellett azt is meghagyta számára, hogy a schönbrunni kertészetet is keresse fel, majd visszafelé jövet Harrach gróf juhásztárol gyűjtsön tapasztalatokat. Ruzson, Rohoncon a helyi borkezelési gyakorlatot tanulmányozta, illetve gróf Batthyány Tódor tisztartójától vetőmagtisztítási eljárásokat tanult. Két évvel később, a Directióhoz intézett 1804. szeptember 1-jei levelében Asbóth arról számolt be, hogy „*...a Méltóságos Gróf Úr Önagságától Kegyelmes engedelem szerint holnapután regvel a Tátra felé útnak indulni fogok...*”, s ezért a Georgikon pecsétjét és ügyeit Kozina György számtartó részére hagyja.⁸⁹

1806-ban Festetics újabb tanulmányútra küldte Asbóthot. A Komárom vármegyei Ácson Festetics sógorának, gróf Eszterházy Károlynak az angol kertjét mérte fel, majd Győr, Óvár, Féltorony, Pozsony, Ürmény és Nagyszombat voltak következő állomásai. A nagyobb magyarországi birtokközpontokkal való ismerkedést követően Brünnek vette útját, ahol helyi posztgyárosokkal tárgyalt a Festetics birtokok gyapjának értékesítése céljából. Visszatérőben Bécsset kereste fel, ahol a theresianumi kertben dolgozó Varga László kertésszel tárgyalt vetőmagok beszerzése ügyében, de találkozott az augarteni főkertésszel, Fleischacker úrral is. Ezt követően Sopront és Ságot érintve tért vissza Keszthelyre.⁹⁰ Néhány évvel később, 1810. július 20-án viszont a Festetics Györggyel folytatott konzultációkat követően már ő fogalmazta meg a „Flecker Károly Oeconomiae Practicánsnak” szóló utazási instrukciókat. Flecker Csehországon, Felső-Szászországon át Berlinbe utazott, majd Göttingent felkeresve, és a Rajna vidék érintésével Svájcban kellett hosszabb tanulmányutat tennie. Svájci látogatása során a Georgikon hallgatója Emanuel Fellenberg hofwyli tanintézetét is felkereste.⁹¹

Asbóth keszthelyi tanári és tisztí tevékenységének vizsgálata során azonban említést kell tennünk a tan-gazdaság, illetve magának az uradalom teljes vagyoná-nak védelmében kifejtett tevékenységéről is.

A Keszthelyen, illetve a környékbeli falvakban be-szállásolt katonaság ugyanis nemcsak a kényszerű be-szállásolással sújtott városi és falusi lakosság, hanem a Georgikon tisztjei számára is állandó problémaforrást jelentett. Már Pethe Ferenc is szóvá tette egyik jelen-tésében, hogy az alkalmazott béresek közül nem egy esetben erőszakkal, leitatással is szedtek újoncokat. 1800. június 19-én pl. arról számolt be a Directiónak, hogy a verbunkos hadnagy a „*két nyári legényeink kö-zül az egyiket, Beretzi nevezetűt elfogatta*”, s ezután hi-ába vitatkozott a tiszttel, nem tudta kiszabadítani.⁹² As-bóth alig néhány hónappal azt követően, hogy Keszthelyre került, maga is szembesült a fegyelmezetlen katonaság jelenlétéből fakadó konfliktusokkal, nehézségekkel. 1801. szeptember 24-i levelében tisztársá-val, Pruzsinszky Józseffel közösen jegyzett levelében a következőket olvashatjuk: „*Még azt is alázatossággal jelentjük a Tettes Directiónak, hogy gyakortább vétet-nek a Georgikon földjein észre sétáló, sőt némelykor vadászó közkatonák is, kik kétség kívül nappal azt nézik ki, éjszaka mit lopjanak.*”⁹³ 1802. augusztus 31-i leve-lében a Directiónak javasolta, hogy a Georgikon szőlő és kukorica csőszeit puskával lássák el, mivel „... *ki-vált ebben a drága időben a Georgikon vagyonna után való ólálkodókat fegyver mutatásával is talán hasznos léssen szándékoktól elijeszteni.*”⁹⁴

Az alkalmazottak által elkövetett lopások felderítése, az egyéb kártételek megakadályozása, illetve a bünte-tés megállapítása néha szintén Asbóthra hárult. Az ese-tek közt éppúgy találunk ma már megmosolyogtató kis tolvajlást, mint valóban súlyos, a Georgikont, s az ala-pítót komolyan megkárosító bűncselekményt. Asbóth János Festeticshez intézett 1803. március 4-i jelenté-sében arról számolt be, hogy Binion Ferenc georgikoni főpraktikáns a szerszámos kamra kulcsait több esetben Smid Jakab és Rác György alpraktikánsra bízta. Mi-vel pedig „...*nevezett gyakornokok a mézből, mely a patkánoktól üres szerszám kamrában tartatik, mint magok nyaltak, mint pedig másnak, nevezetesen Far-kas Antal feleségének vittek. Minekutána a Gazda ezen lopást észre vévén azt nálam bejelentette, a két gyer-meket a többi alpraktikánsoknak valamint a főprakti-kánsoknak jelenlétében előbb erősen megdorgálván megcsapattam.*” A szegyenbe hozott Farkas családot a Directio az ellopott méz megfizetésére kötelezte.⁹⁵ Sok-kal súlyosabb, valóban bünesetben kellett eljárnia As-bóthnak 1812 júliusában. Történt ugyanis, hogy július 2-án Zách Antal georgikoni perceptor és Barics Mihály számtartó a sümegi vásárban járt éppen, amikor a déli órákban az egyik tiszt a georgikoni pénzesládát feltörve

találta, és „...*az abban volt papiros pénz a rézpénznek otthagásával elidegenítettett*”. A georgikoni béresnek vallomása szerint „*Hecskó György földosztó prakti-káns*” járt tizenkét óra után a „*Georgiconban és forgott a nagy épület körül*”. Ezt a tiszttartó azonnal jelentette Asbóth prefektusnak, aki a béresnéket maga is azonnal kihallgatta, majd „*Szajdenschwarz főinzenérnek és Stamborszky archonnak hozzájárulásával a szállásán a ládáit megvizitálták*”, s ott rézeszközöket találtak, melyek korábban veszték el a Georgikonban. Mind-ez tovább fokozta a gyanút, s a földekről haza térő praktikánst Asbóth elfogatta. Hecskó mindent tagadott, de amikor a holmiját a szállásán átvizsgálták, a hiányzó összeg egy részét megtalálták. „*Ezen felfedezés után is-mét hozzá ment a praefectus, és akkor megvallotta hogy ő tselekedte, és mindgyárt 970 ftokat váltó levélben elő adott... a butorainak visitatioja után még több lopások szembetűnő gyanújába esett ... a keszthelyi uradalom-béli jurisdictionnak resignáltatott, s mostan az uradalmi felső tömlöczben fogva tartatik.*”⁹⁶

III.

Asbóth georgikoni tanárként, tiszttartóként és ké-sőbb prefektusként Festetics iskoláinak és birtokainak egyik meghatározó személyisége volt a 19. század ele-jén. Közvetlen tapasztalatokkal rendelkezett az uradal-mi alkalmazottak, s természetesen a keszthelyi lakosok gondjairól, vagy éppen a hallgatók konfliktusairól. Je-lentéseiből, előterjesztéseiből mindig kiérződik a raci-onalitás és a humánus, jóllehet Festetics birtokigazga-tási hierarchiájában elhelyezkedő személyként mások hiányosságai, illetve a béresek, tisztársak nem meg-felelő munkavégzése miatt maga is kellemetlen hely-zetbe kerülhetett. 1803. szeptemberében Festetics azért róttta meg, mert „... *a béresek későn menvén a munkára sokáig fölöstökömölvén, uzsonnálván, s egyébképpen időt mulasztván napjában alig fél holdat szántanak, holott a robotos parasztemberek is az hosszú napok-ban 1200 négyszögöles holdnál többet is, a rövid na-pokban pedig legalább $\frac{3}{4}$ holdat meg tudnak szánta-ni.*”⁹⁷ Korábbi jelentésében pedig ilyen sorokat intézett a Directióhoz Kozina Györggyel együtt: „... *a múlt hónapra nézve alázatos engedelmet kérünk a Te[kin] t[e]tes Directiótól, hogy semmit sem incassálhattunk... némely cselédeknek kik legnagyobb inségben voltak, fél köblönként rész szerint csutás kukoricát, rész sze-rint kolompért adattunk azon feltétel alatt, hogy azt a szorgosabb mezei munkák idején olcsóbb napszám áron lefizessék.*”⁹⁸ A béresek érdekében, illetve a meg-felelő munkaerő biztosítására tekintettel ezt követően közvetlenül Festeticshez fordult: „*Azért is alázatosan esedezek Nagyméltóságod előtt, ... már most is nagy szükséget szenvedő cselédeinkre nézve kegyes tetszé-*

se szerint való oly írásbéli rendelést tenni méltóztasson, melynél fogva a gazdaságbéli szükséges erőnket megtartván vagy kipótolván, egyszersmind olyas újabb restantiáktól mentek lehessünk, melyeknek lefizetése a mostani és jövőendő körülményállásokra nézve felette bajos vagy éppen lehetetlen volna.”⁹⁹

Figyelemre méltónak tűnik ugyanakkor egy másik eset, amikor Balatonkeresztúron tüzvész pusztított. Laky István számtartó tudósítása szerint „48 Jobbágy – Házbul földig hamuvá lett 43”. A georgikoni tanárok és praktikánsok felajánlása íve szerint 43 ft 54 xr (krajcár) összeget gyűjtöttek össze a károsultak részére, s ebből Asbóth 8 forintot jegyzett, s a Directióhoz küldött levelében külön köszönetet mondott felettesei hasonló jellegű adakozásáért.¹⁰⁰ Festetics maga téglával, fával segítette a károsultakat. Ugyanígyen szomorú esemény kapcsán tett jelentést Asbóth Festetics Györgynek 1817. április 15-én. 1817. április 12-én Keszthelyen hatalmas szélvihar támadt, s a Lehenye utcában keletkezett tűz szempillantás alatt átterjedt a Papi és Szalasztó utcára, minek következtében több ház kiégett. Összesen 126 ház szenvedett károsodást, de a házaknál sajnos fosztogatás is történt.¹⁰¹

Asbóth prefektusként, vagyis a Directio tagjaként ellenőrzési és javaslattevő jogkörében jóval nagyobb jogosultsággal és feladatkörrel bírt mint georgikoni tisztként. Ezt példázza az 1810. február 14-i jelentése, melyben a Georgikon tangazdaságának állapotáról éppúgy beszámolt, mint az „udvari gazdaságban” tapasztaltokról, vagyis a Festetics család és a személyzet közvetlen igényeit kielégíteni hivatott egységek működéséről. Mint írja, a Georgikonban nagyobb „abusust”, lemaradást sem az állattartásban, sem a kertben, a különböző szántóföldi szakaszokban, vagy a borok kezelésében nem talált. Mindamellet általában „középszerűnek” ítélte a gazdaság „elémenetelét” ezért a nagyobb *remuneratióra* (pénzjutalomra) nem tartotta érdemesnek a tiszteket. Kisebb összeg, vagyis 20 ft kifizetését indokoltnak látta, de a gróf szándékai szerint fizetendő, ennél nagyobb összeget a penzionális kasszába szánta. Az udvari gazdasággal kapcsolatos megjegyzései viszont igazán figyelemre méltóak, mivel a kastély fogyasztási szokásaira is rávilágítanak. Asbóth jelentése szerint a borokat jó állapotban találta, valamennyi hordó tartalmát megkóstolta. A főzelékféléket, a tartósított élelmiszereket szintén megfelelően tartották a kastélyban. Ugyanígy, a család közvetlen tejtermékszükségletét szolgáló „*tehenes és bivalos svejtzeria tűrhető karban vagyon*”. Kifogásolta viszont a kávéfogyasztás mértékét, ezért javaslata szerint az udvari gazdaságban, „*minthogy a kávéban és cukorban most is nagy a consumtió... egy font kávéból 40 fintsá főzessen*”.¹⁰² Szintén Asbóth eljárását, illetve Festetics rendszerező gyakorlatát tükrözi a fenéki istálló alkalmazottjairól készített táblázat, mely Hans Kegel mé-

nesmestertől a csikósokig valamennyi alkalmazott fizetésén felüli jutalmát magában foglalta.¹⁰³ Mindemellet a beköszöntő gyapjúkonjunktúra jeleként Festetics az 1810-es évek közepétől egyre több alkalommal küldte alkalmazottját Bécsbe, hogy értékesítési, szállítási feltételekről tárgyaljon.

A Directio részéről minden ebben az időben kelt szerződést elsőként Asbóth János prefektus jegyzett.¹⁰⁴

Festetics György utolsó nagyszabású, a nyelvújítás időszakához köthető kezdeményezése részleteinek kidolgozása szintén Asbóth nevéhez fűződik. A latin nyelvű tervezet *Projectum de Heliconis Keszthelyensis institutione* címmel 1816. december 30-án kelt Keszthelyen, s a rendezvény lebonyolításának technikai részleteire is kitért, többek között a georgikoni hallgatók pályaműveinek előadására, a jutalmazásokra.¹⁰⁵ A keszthelyi iskolák által 1804-től elindított nyári ünnepélyeket, amelyeken a diákság pályaműveket, verseket adott elő, illetve a Festetics által alapított keszthelyi zeneiskola növendékei koncerteket adtak, e későbbi ünnepségsorozat előzményének tekinthetjük. Az iskolaalapító keszthelyi gróf pedig kezdettől fogva igyekezett kellő publicitást adni e rendezvényeknek. Ennek egyik példáját adja Berzsényi Dániel Festetics Györgyhez intézett 1816. november 15-én kelt levele, amelyben felrója a grófnak, hogy a georgikoni kiadványok német nyelvűek: „*Rumi [Rumy Károly György, a Georgikon ökonómia professzora – K. Gy.] megajándékoza engem a Georgikonnak legújabb nyomtatványival. Elhültem – elhaltam látván, hogy azok mind németek! – Én Keszthelyen egy magyar Veimárt ohajtok látni.*”¹⁰⁶ Bár közvetlenül más forrásokkal nem megerősíthető, de feltételezhetően ez a levél indította a keszthelyi gróftól arra, hogy utasítsa Asbóthot a helikoni ünnepségek tervezetének kidolgozására.

Az Asbóth által kidolgozott tervezet a korábbi georgikoni vizsgákat meghaladva, illetve az egyéb keszthelyi iskolai rendezvényekhez képest, kimondottan a hazai irodalmi élet vezető személyiségeinek részvételével számolt.¹⁰⁷ Mindamellet az ünnepségsorozat elnevezése is figyelemre méltó. Az ókori mitológiai hivatkozás mellett, közvetlen utalásként is értelmezhető Keszthely új Helikonként való bevezetése a korabeli hazai irodalmi köztudatba. A névválasztás szintén nem lehet véletlen, hiszen Festetics – az egykori szabadkőműves – *Bruder Heliconus*-ként volt ismert.¹⁰⁸ Asbóth egyébként a korábbi keszthelyi rendezvények előkészítésében is komoly szerepet játszott, így többek között János főherceg 1809. évi látogatása idején, illetve a georgikoni vizsgák publicitásának biztosításában.¹⁰⁹

Asbóth az utolsó helikoni ünnepségen már nem vett részt. Berzsényi Kazinczy Ferenchez írt levelében nemcsak Festetics betegségének, hanem a halk szavú, de nagy műveltségű és kellemes modorú, egykori göttingeni diák távozásának is tulajdonította a rendezvény

komor hangulatát. Rummy Károly Györgynek Kazinczy Ferencsel folytatott levelezése szerint a nehéz természetű Festeticssel csak egyedül Asbóth tudott kijönni.¹¹⁰ Festetics azonban megfelelő módon fogadta Asbóth távozási szándékát. A Directio 1818. május 30-i utasítása szerint ugyanis „rendeltetik, hogy az eddig volt Praefectus Ásbóth úrnak minekutána előbb immár ígértetett, hogy 2000 ft jutalomul elmenetele alkalmatosságával fog adattatni, már most ezen summa a crediti cassára assignáltatik, hogy azt ottan felvehesse, a többi fizetési és emolumentumai addig járnak néki, még itten Keszthelyen fog tartózkodni, egyebberánt pediglen Asbóth úr fiának a fél stipendium úgy mint 600 ft mindaddig, migha a többi stipendiátusok között üresedés leszen esztendő számra megígérve lévén, Bécsben az agentialis Cassaba kifizetés végett assignáltatik, ha még eddig nem volna.”¹¹¹

Asbóth 1818 végén távozott Keszthelyről, s Zomborban vállalt kamarai alkalmazást. A következő év nyarán, 1819. augusztus 24-én a Bács-szerémi Evangélikus Egyházmegye felügyelőjévé választották, s ezt a tisztséget 1823. június 20-án bekövetkezett haláláig viselte.¹¹² Műveltsége, tanári munkássága, az iskolaalapító Festetics György közvetlen munkatársaként kifejtett tevékenysége következtében a magyarországi, s az egyetemes mezőgazdasági szakoktatás történet egyik legjelentősebb személyiségeként tarthatjuk számon. Két fia Magyarország 1848/49. évi önvédelmi harcában fegyveresen, magas rangú tisztként vett részt. A Georgikon, melynek működését közel két évtizeden át Asbóth tanári, tiszti munkája, szellemisége is formálta, 1848-ban bezárta kapuit. Az iskola valamennyi hallgatója kész volt a legvégső áldozatra.

Jegyzetek

- ¹ Akorszak hazai politikai, társadalmi, művelődéstörténeti sajátosságainak áttekintéséhez lásd: MÁLYUSZ Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában. Budapest 2002. A fentiek megerősítéseként közismert példaként említhetjük Hatvani Istvánt (1718-1786), a képzett teológust, a Debreceni Református Kollégium tanárát, aki Bázelen orvostudományi diplomát is szerzett, majd Utrechtben, Leydenben tanult. A protestáns hallgatók külföldi tanulmányaival kapcsolatban lásd még: SZABÓ Miklós: Erdélyi diákok külföld egyetemjárása a XVI-XVIII. században. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Bukarest, 1980. 152-168., BALOGH Pirokska: Heyne és Schedius Lajos. A tudományos interakció modellje a göttingeni paradigmában. In: Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában. Szerk. Gurka Dezső. Budapest, 2010. 127-140., KRÁSZ Lilla: „Bibliothekmedizin” kontra „Göttinger Medizin”. Magyarországi és erdélyi diákok a göttingeni orvosi fakultáson a 18. században. In: Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában. Szerk. Gurka Dezső. Budapest, 2010. 161-173.
- ² A keszthelyi M. Kir. Gazdasági Tanintézet (1865-1885) Évkönyve az itt fennálló Georgikon (1797-1848) rövid történeti vázlatával. Szerk. Deininger Imre. Keszthely, 1885., SÜLE Sándor: A keszthelyi Georgikon, 1797-1848. Budapest, 1967., KURUCZ György: A Georgikon története. In: Georgikon 200.
- Szerk. Fülöp Éva Mária. Keszthely, 1997. (továbbiakban: KURUCZ)
- ³ Vas Megyei Levéltár. Filmtár. Nemescsói evangélikus kereszteleési anyakönyvek. Ezúton szeretném megköszönni Tilcsik György szíves adatszolgáltatását.
- ⁴ NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótlék-kötet. Pest, 1868. 36.
- ⁵ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, IV. A. 1. h./cc/ Nemességvizsgálatok, No. 5. Asboth. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dominkovits Péternek az adatszolgáltatásért.
- ⁶ NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. A-B. Pest, 1857. 69.
- ⁷ KIS János: Kis János superintendens Emlékezései életéből. Első közlemény. Sopron, 1845. 58-63. (továbbiakban: KIS)
- ⁸ NÉMETH Sámuel: A soproni evangélikus líceum egy százada, 1681-1781. Sopron, 2007. 79-80. (továbbiakban: NÉMETH)
- ⁸ Francke, August Hermann (1663-1727), nagyhatású hallei egyetemi tanár, pedagógus, munkássága első-sorban Bél Mátyás pozsonyi tanári tevékenységének nyomán hatott Magyarországon.
- ¹⁰ NÉMETH 81.
- ¹¹ NÉMETH 80.
- ¹² Idézi: FABINYI Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557-1908). In: A soproni líceum. Szerk. Györfly Sándor – Hunyadi Zoltán. Budapest, 1986. 47-48. (továbbiakban: FABINYI)
- ¹³ Pufendorf, Samuel (1632-1694), történetíró, filozó-

- fus, a természetjog nagyhatású képviselője. Több kiadást megért idézett műve először Lundban jelent meg 1673-ban.
- ¹⁴ FABINYI 52.
- ¹⁵ A matematika oktatásához használt művek: WOLFF, Christian: *Elementa matheseos universae, Elementa matheseos purae in usum academiarum per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Buda, 1782., WILCKE, Heinrich: *Anweisung zu der Rechenkunst*. Halle, 1756.
- ¹⁶ Schwartner Márton (1759-1823) késmárki születésű tanár, statisztikus, a göttingeni egyetem egykori hallgatója, 1788-tól a pesti egyetem tanára. KIS 44-45.
- ¹⁷ KIS 47., 50. Mindenképpen a fentiek megerősítéseként értelmezhető, hogy a 19. század elejéről fennmaradt georgikoni matrikulák adatai szerint az evangélikus líceumokban tanult főpraktikánsok mindegyike tudott franciául. KURUCZ 101.
- ¹⁸ *Elegie am Tage des Abschieds unsers verehrungswürdigsten Lehrers, des Herrn, Herrn Martin Schwartner... von Joh. Ásbóth. Oedenburg, 1788.*
- ¹⁹ SELLE, Götz von: *Die Matrikel der Georg August Universität zu Göttingen 1734-1837*. Hildesheim – Leipzig, 1937. 312. (továbbiakban: SELLE)
- ²⁰ FABINYI 44.
- ²¹ KIS 61-62.
- ²² Az egyetem alapításának és 18. századi működésének legfontosabb vonásaihoz lásd: SAADA, Anne: *Die Universität Göttingen. Traditionen und Innovationen gelehrter Praktiken*. In: *Die Wissenschaft vom Menschen in Göttingen um 1800. Wissenschaftliche Praktiken, institutionelle Geographie, europäische Netzwerke*. Hrsg. Bödeker, Hans Erich – Büttgen, Philippe – Espagne, Michel. Göttingen, 2008. 23-46.
- ²³ A göttingeni egyetemi oktatás mindennapi gyakorlatához további részletekkel szolgál: H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus, 1763-1795*. Budapest, 1967. 90-92.
- ²⁴ KIS 101-102.
- ²⁵ Joannis Ásbóth, Nobilis Sopronio Hungari: *Commentatio de interpretatione codicis sacri ad communia omnes libros interpretandi principia revocata*. In *certamine literario civium Academiae Georgiae Augustae Die IV. Junii MDCCXCI premio a Rege M. Britanniae Aug. constituto ab ordine theologorum ornata*. Göttingae 1791. Az említett példányt haza térését követően Ásbóth eredetileg anyai nagyapjának, Gottlieb Krugnak dedikálta, de feltehetően már nem rendelkezett több saját példánnyal.
- ²⁶ *Göttingische gelehrte Anzeigen* (továbbiakban: GGA) 1791/I 1001. A recensens C. G. Heyne professzor volt.
- ²⁷ Késmárki Evangélikus Líceum Könyvtára, MS 724. Az emlékkönyv különböző ornamentikájú, előnyomott lapokat tartalmaz, pl. virágfüzérrel keretbe foglalt klasszikus oszlopdarab, szarkofág, stb. Egyedi megrendelésre vall, hogy az első lapon a következő nyomtatott szöveg olvasható: „*Dem gütigen Wohlwollen und Andenken emphielt sich bei seiner Entfernung von ergebenst Johann Ásbóth*”.
- ²⁸ A göttingeni tanárok életrajzi gyűjteményét lásd: *Göttinger Gelehrte. Die Akademie der Wissenschaften zu Göttingen in Bildnissen und Würdigungen 1751-2001*. Hrsg. Arndt, Karl – Gottschalk, Gerhard – Smend, Rudolf. Bd. 1-2. Göttingen, 2001.
- ²⁹ LIPTÁK, Johann: *Geschichte des evangelischen lyzeums A.B. in Kesmark. Kežmarok, 1933*. 109. (továbbiakban: LIPTÁK) Sajnálatos módon a késmárki líceum kéziratos gyűjteménye súlyos veszteségeket szenvedett a II. világháború végén, ezért csupán Lipták meglehetősen felületes munkájára támaszkodhat a kutató.
- ³⁰ LIPTÁK 210., Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSZK), *Kézirattár*, Quart. Lat. 88, Quart. Lat. 600, Quart. Lat. 1240., RUMI, Karl Georg: *Populäres Lehrbuch der Oekonomie*. Bd. 1-2. Wien, 1808., Bd. 1. IV.
- ³¹ LIPTÁK 100., 119-120.
- ³² LIPTÁK 108.
- ³³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) *Festetics Levéltár* (továbbiakban: Lt.) P 279 19. csomó (továbbiakban: cs.) ff. 509-510
- ³⁴ A Kohlmayer család 1801. március 27-én kapott magyar nemességet. Ezúton szeretném megköszönni Ásbóth János Ausztriában élő leszármazottjának, Ásbóth Ágnesnek a szíves adatközlést.
- ³⁵ Pethe Ferenc 1800. május 20-án kelt levelében 1801. november 1-i hatállyal mondott le tanári állásáról. MOL Festetics Lt. P 279 20. cs. ff. 374-376. Az 1800. év végén jelentkező, hosszabb katonai szolgálat után földmérőként dolgozó Lengyel János pl. a *Pressburger Intelligenzblatt* hirdetésére hivatkozik, azaz a Windisch Károly Gottlieb által 1764-ben indított *Pressburger Zeitung*ra. MOL Festetics Lt. P 279 22. cs. ff. 386-387v
- ³⁶ MOL Festetics Lt. P 279 22. cs. ff. 388-389
- ³⁷ Az Evangélikus Országos Levéltárban (továbbiakban: EOL) található Síkos István dörgicsei evangélikus lelkész emlékkönyve Ásbóth János húgának bejegyzéseivel. EOL V. 183. ff.83v, 87v
- ³⁸ MOL Festetics Lt P 279 22. cs. ff. 384-385. Németh László 1791. október 14-én joghallgatóként iratkozott be, míg Kis János ugyanezen a napon lett a teológiai fakultás hallgatója. SELLE 332.
- ³⁹ *Göttinger Gelehrte*. Bd. 1. i.m. 54-55.
- ⁴⁰ MOL Festetics Lt P 279 20. cs. f. 80

- ⁴¹ Az egyik figyelemre méltó sorozat: BECKMANN, Johann: *Beyträge zur Oekonomie, Technologie, Polizey- und Cameralwissenschaft*. Theil 1-12. Göttingen, 1779-1791. Az egykori Festetics családi könyvtárban fellelhető korabeli angol mezőgazdasági szakkönyvek áttekintéséhez lásd: KURUCZ György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. *Magyar Könyvszemle* 106. (1990) 32-44. Beckmann *Physikalische ökonomische Bibliothek* c. 1799-ben Göttingenben megjelent sorozatának huszadik kötetét 1800. június 24-én vette állományba a könyvtáros. MOL Festetics Lt P 279 21. cs. f. 346. Festetics tudatos könyvtárfejlesztésére enged következtetni Pruzsinszky József exactor és georgikoni tanár 1800. december 16-án kelt feljegyzése: „*Mivel az Urbariomnak magyarázata végett a Magyar Törvényre, magamnak pedig a Thaer Continuatiójára, emellett pedig még egy-két jó – Nagyságod bölts itélete szerint – oeconomicus könyvekre nagyon szükségem, alázatosan kérem Nagyságodat, ha méltóztatna kiadatni parantsolni.*” Nem megállapítható, hogy Pruzsinszky Albrecht Thaernek, az angliai mezőgazdaság eredményei közvetítőjének melyik művére céloz. MOL Festetics Lt P 279 23. cs. f. 182
- ⁴² MOL Festetics Lt P 279 22. cs. ff. 163-165, 168
- ⁴³ MOL Festetics Lt P 279 22. cs. f. 226
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ MOL Festetics Lt P 279 24. cs. (nincs folio). Piestyánszky Ignáchoz intézett 1801. április 11-i levelében megemlítette, hogy Pesten Festetics Lászlót is felkeresi. Uo.
- ⁴⁶ MOL Festetics Lt P 279 25. cs. f. 448v
- ⁴⁷ MOL Festetics Lt P 279 25. cs. f. 538
- ⁴⁸ MOL Festetics Lt P 279 25. cs. f. 564
- ⁴⁹ MOL Festetics Lt P 279 25. cs. ff. 172-175
- ⁵⁰ MOL Festetics Lt P 279 26. cs. (nincs folio). 1803. január 1-én kelt levelében édesanyja halálára tekintettel kér engedélyt arra, hogy Sopronba utazhasson. „*Ezen alkalmatossággal egyszersmind alázatosan kérem Nagyméltóságodat, méltóztasson kegyesen megengedni, hogy édesanyámnak halála után mint legidősebb testvér vagyonomnak eligazítására, a jövő március hónap elején egynehány napokat Sopronyban tölthessek.*” MOL Festetics Lt P 279 32. cs. f. 6
- ⁵¹ A jelentés 1801. augusztus 11-én kelt. MOL Festetics Lt P 279 26. cs. (nincs folio)
- ⁵² MOL Festetics Lt P 279 26. cs. (nincs folio)
- ⁵³ Pethe Ferenc és a Directio viszonya sok tekintetben terhelt volt. A tanintézet és a Georgikon tangazdasága éppen a kialakulás nehézségeivel küzdött, melynek részét képezte az eszközállomány beszerzése, vagy a tangazdaság számára a megfelelő, nem robotos (!) munkaerő biztosítása. Természetesen Pethe ezekben az ügyekben folyamatosan a Directio döntéseire volt utalva, s emiatt okvetetlenkedő, állandó problémaforrást jelentő embernek tartották. Az 1800. júniusi „georgiconi relációban” ezért is írhatta keserűen: „*Szándékomban nagyon a Gazdaságtól egy lépést sem kívánni...*” MOL Festetics Lt P 279 21. cs. f. 274v
- ⁵⁴ MOL Festetics Lt P 279 15. cs. (nincs folio), MOL Festetics Lt P 279 29. cs. f. 129
- ⁵⁵ „A tisztartóság és a fiskálatus lakásának réformáltatása tetemes” költségekbe került Festetics birtokigazgatásának. MOL Festetics Lt P 279 39. cs. f. 551
- ⁵⁶ MOL Festetics Lt P 279 76. cs. ff. 428-430
- ⁵⁷ A kérdéses irat 1801. szeptember 2-án kelt. MOL Festetics Lt P 279 26. cs. (nincs folio)
- ⁵⁸ MOL Festetics Lt P 279 ff. 417-417v
- ⁵⁹ MOL Festetics Lt P 279 30. cs. f. 499
- ⁶⁰ MOL Festetics Lt P 279 30. cs. f. 274v
- ⁶¹ MOL Festetics Lt P 279 30. cs. f. 415v. Egy pár ökör ára ekkoriban 120 ft körül mozgott.
- ⁶² Göttingen, Archiv der Academie der Wissenschaften Pers. 12 Nr. 38
- ⁶³ Asbóth Beschreibung des Georgikons, oder der Gräflich-Georg-Festetitschischen Schule der Oeconomie zu Keszthely am Balaton im Szalader Comitae in Ungarn címmel részletes leírást küldött a keszthelyi tanintézetéről. Asbóth írását Heyne recenzálta. GGA (1803) I. 745-749. Festetics utasítására a Directio számára is sokszorosították Asbóth Göttingenbe megküldött művét. MOL Festetics Lt P 279 35. cs. f. 38v. Festetics Györgyöt a Társaság 1802. augusztus 1-i ülésén tiszteletbeli taggá választották. Göttingen, Archiv der Academie der Wissenschaften Pers. 12 Nr. 41. Festeticset erről Heyne professzor 1802. augusztus 19-én kelt levelében tájékoztatta. MOL Festetics Lt P 279 30. cs. ff. 514-514v
- ⁶⁴ MOL Festetics Lt P 279 28. cs. f. 9. Mitterpacher Lajos eredetileg a bécsi Theresianum tanára volt, melynek Festetics nyolc éven át diákja volt. Peter Jordan professzorral Festetics folyamatosan kapcsolatban állt. 1799-ben Jordan Festeticsnek több kérdésben is tanáccsal szolgált. MOL Festetics Lt P 279 15. cs. ff. 1-1v, 11-11v
- ⁶⁵ MOL Festetics Lt P 279 30. cs. f. 492
- ⁶⁶ OSZK Quart. Germ. 1240 ff. 6-6v, Fol. Germ. 1460 ff. 1-2
- ⁶⁷ MOL Festetics Lt P 383 4. cs. (nincs folio)
- ⁶⁸ MOL Festetics Lt P 383 3. cs. ff. 137v, 196
- ⁶⁹ MOL Festetics Lt P 279 68. cs. f. 198v
- ⁷⁰ OSZK Quart. Hung. 3714, 8708
- ⁷¹ *Institutiones Technologiae Oeconomicae ... per Joannem Asboth Georgici Kesztheliensis Direct. et Oeconomiae Professor ... conscriptum per Carolum*

- Zimányi ... Georgicon Practicantem 1805. OSZK Quart. Lat. 3916/1, 2
- ⁷² Festetics György Johann Beckmann számos művel rendelkezett. Itt említhetjük többek között: BECKMANN, Johann: Anleitung zur Technologie... Göttingen 1802.
- ⁷³ MOL Festetics Lt P 279 27. cs. f. 662
- ⁷⁴ MOL Festetics Lt P 279 32. cs. f. 9. Csapó Imre titkár jelentése szerint 1803. végén Asbóth két angol szerző, Francis Home és Humphrey Marshall munkáit kölcsönözte ki a könyvtárából. MOL Festetics Lt P 279 36. cs. ff. 596-597
- ⁷⁵ CSOMA Zsigmond: Szőlészeti, borászati hagyományok a megújulás és a közösség kötelékében. Debrecen-Budapest, 1994-1995. 73.
- ⁷⁶ MOL Festetics Lt P 283 2. cs. ff. 88v-89v, MOL Festetics Lt P 283 13. cs. f. 35, MOL Festetics Lt P 279 36. cs. ff. 596-597
- ⁷⁷ MOL Festetics Lt P 274 10. k. 905-972.
- ⁷⁸ MOL Festetics Lt P 283 2. cs. f. 243, MOL Festetics Lt P 283 3. cs. ff. 130-131
- ⁷⁹ OSZK Fol. Hung. 477.
- ⁸⁰ Liebbald, rövid magyaróvári tartózkodást leszámítva, 1806-tól tizennyolc éven át dolgozott Keszthelyen, míg Brunkala 1807-től három éven át volt Festetics alkalmazottja.
- ⁸¹ MOL Festetics Lt P 283 3. cs. f. 92
- ⁸² MOL Festetics Lt P 279 33. cs. ff. 657-657v
- ⁸³ MOL Festetics Lt P 279 34. cs. ff. 32-32v
- ⁸⁴ MOL Festetics Lt P 279 39. cs. f. 593
- ⁸⁵ MOL Festetics Lt P 279 32. cs. f. 241
- ⁸⁶ OSZK Quart. Germ. 1240 ff. 15-15v. Lásd még a pristaldusok 1810. évi vizsgáinak Asbóth által összeállított tételsorát: MOL Festetics Lt P 283 13. cs. 10. f. 29
- ⁸⁷ MOL Festetics Lt P 283 3. cs. ff. 114-114v, MOL Festetics Lt P 274 10. k. 595-644., OSZK Quart. Germ. 1240 ff. 25-25v, MOL Festetics Lt P 279 27. cs. ff. 279-280v
- ⁸⁸ MOL Festetics Lt P 279 30. cs. ff. 567-568
- ⁸⁹ MOL Festetics Lt P 279 39. cs. f. 121. Asbóth többek között lenmagot és szepesi borsót vásárolt a Georgikon számára.
- ⁹⁰ OSZK Fol. Hung. 2681
- ⁹¹ MOL P 279 66. cs. ff. 362-363. Festetits-Album néhai tolnai Gróf Festetits György szobrának 1902. június hó 8-án Keszthelyen végbemenő leleplezési ünnepélyének emlékére kiadta a Festetits szobor-bizottság. H.n. 1902. 22.
- ⁹² MOL Festetics Lt P 279 20. cs. f. 596
- ⁹³ MOL Festetics Lt P 279 26. cs. (nincs folio)
- ⁹⁴ MOL Festetics Lt P 279 30. cs. f. 443v
- ⁹⁵ MOL Festetics Lt P 279 33. cs. (nincs folio)
- ⁹⁶ MOL Festetics Lt P 279 75. cs. ff. 808-809
- ⁹⁷ MOL Festetics Lt P 279 35. cs. f. 695
- ⁹⁸ MOL Festetics Lt P 279 33. cs. f. 101
- ⁹⁹ MOL Festetics Lt P 279 33. cs. f. 434
- ¹⁰⁰ MOL Festetics Lt P 279 29. cs. ff. 669-670v, 696
- ¹⁰¹ MOL Festetics Lvt. P 246 1. cs. 2. f. 59
- ¹⁰² MOL Festetics Lt P 297 68. cs. T. 2. ff. 11-16
- ¹⁰³ MOL Festetics Lt P 279 104. cs. (nincs folio)
- ¹⁰⁴ MOL Festetics Lt P 279 105. cs. (nincs folio)
- ¹⁰⁵ MOL Festetics Lt P 237 16. cs. VIII. 2. ff. 226-227. „...die 12 Febr. festo nativitatis scmae suae Mattis Caes. Regiae et occasione concursus majalis productiones quoque declamatoriae Heliconis celebrentur et solemni hoc utroque tempore illis studiosis cujuscumque classis, quorum elaborationes pro productione dignae reputabuntur pro singulis laboribus quumque florenorum remunerationem separatam accipient, illi vero qui occasionibus talibus elaborationes tales productione dignas in pluribus linguis exhibuerint praeter 5 florenorum, paremium adhuc dimidium illius ut pote 2 f. 30 xr proinde insimul 7 f. 30xr obtineant.” f. 226v.
- ¹⁰⁶ Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Kiad. és bev. Merényi Oszkár. Budapest, 1938. 60. Ennek előzményéhez ld. a feltehetően Romy Károly Györgytől származó rövid tudósítást egy jenai lapban: „Am 20 und 21 May 1815 hatte der mit den öffentlichen Prüfungen verknüpfte landwirtschaftliche Besuch des Georgikons statt. Der Besuch war sehr zahlreich. Die Zusammenkunft eröffnete der Prof. der Ökonomie Hr Dr. Romy, mit einer lateinischen Rede, in welcher er die vorzüglichsten Vorfälle, Bezeichnungen und Fortschritte dieser Wirtschafts-Lehranstalt erzählte, und dann die Frage beantwortete, „wie die Besoldungen der ökonomischen Beamten und die Löhne des Landwirtschaftlichen Gesindes, wie auch der Hirten, so einzurichten seyen, dass dieselben mit dem Vortheile des Eigenthümers im Interesse und Verhältnisse stehen”? Diese Rede wird im Druck erscheinen. Der gräfliche festetitschische Güterpräfect, Hr Johann von Asbóth, las eine interessante deutsche Abhandlung über den oedenburger und ruster Weinbau, der gräfliche Ober-Ingenieur, Hr Johann Seidenschwarz, eine deutsche Abhandlung über das zu erbauende neue Kormagazin des Georgikons mit fagottischen Röhren, und der Prof. der Physik und Veterinärwissenschaften im Georgikon, Hr. Julius Liebbald, eine deutsche Abhandlung über eine permanente Schafpocken-Impfungsanstalt. Hr. Wirtschaftsdirector Joseph von Bartosságh, der ein Diplom zum Assessor des Georgikons ernannt wurde, beantwortete in ungarischer Sprache mehrere der bey dem vorjährigen Maibesuch aufgestellten ökonomischen Fragen. Sämmtliche Abhandlungen werden in der

Ährenlese des Georgikons im Druck erscheinen. Drey Zöglinge des Georgikons wurden einer rigorosen Prüfung aus der Ökonomie und deren Hilfswissenschaften untezogen, und erhielten ökonomische Diplome. Einer derselben. Johann Petrovics, las eine Dissertation über den wichtigen Einfluss der Chemie auf die Vervollkomung der Landwirtschaft.” *Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 12. (1815) 50. sz. 393-394.

¹⁰⁷ „Pro solemnibus diebus quibus productiones habentur invitandi erunt etiam alii viri litterati...” *MOL Festetics Lt P 237 16. cs. VIII. 2. f. 226v.*

¹⁰⁸ Festetics György a *Zur wahren Eintracht* bécsi szabadkőműves páholyban 1778-ban elmondott *Versamlungsrede der R.C. des alten Systems* című beszédének egyik példányát Br[uder] Heliconusként szignálta. Ez a példány fellelhető az egykori Festetics családi könyvtár, a mai Helikon Könyvtár állományában.

¹⁰⁹ *MOL Festetics Lt P 237 15. cs. ff. 42-43. Festetics*

megbízásából Seiner Kaiserl. Königl. Hoheit dem Erzherzog Johann, von Georgikon zu Keszthely, den 30 Aug. 1809. címmel tíz versszakos köszöntő verset írt. A Festetics költségén megjelentetett, Asbóth tollából származó alkalmi értekezések, ismertető: *Oratio qua novum cursum oeconomicum ... in Georgico Keszthelyensi... Sopronii, 1802.*, *Oratio de fide rusticarum felicitatis et privatae ... Pestini, 1807.*, *Oratio de nobilitate ex agricultura... die 20ma Maji Keszthelyini, 1816.*, *Oratio de nobilitate ex agricultura... die 20ma Maji Keszthelyini, 1817.*

¹¹⁰ Kazinczy Ferencz levelezése. Szerk. Váczy János. XVI. kötet Budapest, 1905. 349. „Ausser Asbóth kam noch vielleicht nicht ein einziger Mann gut mit ihm heraus.” Kazinczy Ferenc levelezése. i.m. VI. köt. 1895. 468.

¹¹¹ *MOL Festetics Lt P 279 107. cs. f. 780*

¹¹² BIERBRUNNER Gusztáv: *A Bács-szerémi ág. hitv. ev. egyházmegye monográfiája. Újvidék, 1902. 42.* Asbóth haláláról Göttingenben is megemlékeztek.

János Asbóth and Keszthely: Professor and Chief Steward of the Festetics Estates

János Asbóth (1768-1823) came from a family of Lutheran ministers of noble descent. He was educated in the Lutheran Grammar School of Sopron, Western Hungary, then he went on to read theology in the University of Göttingen founded by Georg August, Elector of Hanover, King of England, in 1734. This university was regarded as one of Europe's most modern institutes of higher education in the second half of the eighteenth century owing to its special curricula and ethos of rational attitude to the complex treatment of sciences and humanities.

On returning to Hungary, Asbóth was employed by the Lutheran Grammar School of Késmárk, Northern Hungary, but he subsequently accepted the invitation of Count György Festetics (1755-1819) in 1801 to take the post of Professor of Economics in the Georgikon, the first Hungarian agricultural college founded by Festetics in 1797. It was Asbóth that worked out a new curriculum for the College as well as implementing the principal ideas of rational husbandry devised by his predecessor Ferenc Pethe (1763-1832) on the basis of the practice of contemporary English farming. Asbóth soon became instrumental in working out several other projects of extending the different fields of practical training in Keszthely and substantially

contributed to the promotion of the College abroad by nurturing relations with foreign learned societies, primarily in Germany. He was shortly promoted to the post of Chief Inspector of Count Festetics's estates mainly responsible for capitalizing on the agricultural boom of the early nineteenth century on account of the Napoleonic wars. Festetics was undoubtedly an enlightened aristocrat with a vision of investing into education thereby promoting public interest, but if it had not been for Asbóth, his schemes and projects would not have been so efficient, let alone having had such a lasting influence on professional training in Hungary.

Asbóth spent over a decade in Keszthely, then he moved to Southern Hungary and took the post of Director of Crown Estates in Zombor. However, he had a substantial influence on contemporary educational and cultural life in the small town, and it was him that worked out a project of transforming the small town into a literary centre of Western Hungary as provided by Festetics in the late 1810s in order to organize the so called Helicon Festivities, an annual event for contemporary men of letters. His two sons who subsequently fought for Hungary in the war of independence of 1848 and 1849 were also born in Keszthely.

Hermann Róbert

Asbóth Sándor és Julius Haynau afférja 1848 májusában

Amikor Kossuth Lajos lemondott kormányzó elnök 1849. augusztus 10-én Damjanich János vezérőrnagynak, az aradi vár parancsnokának lefüggönyözött hintóján elhagyta az aradi várat, a hintóban egyetlen kísérelője volt, Asbóth Sándor alezredes, a kormányzó elnök szárnysegédje és katonai irodájának vezetője. Kossuth menekülése az adott pillanatban teljesen érthető volt. A temesvári vereség után a háború további eredményeket már nem hozhatott, s noha mutatkozott egy halvány reménysugár arra, hogy Görgei Artúr tábornok valamifajta diplomáciai megoldásra jut az orosz intervenció haderő vezetőivel, e megállapodást Kossuth személye csak akadályozhatta. Sőt, a kormányzó elnök tarthatott attól, hogy a megállapodás érdekében az ő személyét is feláldozzák; amihez természetesen nem érzett semmi kedvet. Sőt, talán élt benne az a remény is, hogy a déli haderő veresége mégsem olyan súlyos, s ahhoz csatlakozva, némi katonai nyomást is tud gyakorolni a megállapodás érdekében.

Kossuth motívumai tehát világosak, de miért menekült Asbóth Sándor? Bizonyára személyesen is ragaszkodott Kossuthhoz, s mint fejlett erkölcsi érzékkel rendelkező személy, úgy érezhette, a bajban is ki kell tartania mellett a politikus mellett, akinek köszönhetően polgári személy létére olyan fényes karriert futhatott be. Felesége és gyermeke nem volt, ők tehát nem tartóztathatták itthon, ellentétben a nála jóval inkább kompromittált katonák egy részével. Abban az 1849 júniusa óta történtek alapján biztos lehetett, hogy a szabadságharc résztvevőit valamifajta retorzió éri, de mint polgári személy, talán számíthatott arra, hogy ez reá nézve nem lesz olyan súlyos. De volt mégis egy tényező, amely ezen felül arra indíthatta, hogy elkísérje Kossuthot arra az útra, amelynek során – mint utóbb kiderült – mindketten végleg búcsút mondtak szülőházaiknak. Ennek megértéséhez azonban több mint egy évet kell visszalapoznunk a naptárban, egészen 1848 májusáig, sőt, márciusáig.

Asbóth Sándor életpályájának 1848-1849-es szakaszát Perger Zoltán több mint egy évtizede dolgozta fel egy kiváló tanulmányban.¹

Asbóth pályafutása 1848 nyaratól meglehetősen jól dokumentált, de a tavaszi hónapokban játszott szerepéről viszonylag keveset tudunk. Tanulmányomban e néhány hónap történetéhez szeretnék újabb adatokat szolgáltatni, jelezve, hogy az életpályának ez az időszak csak a temesvári levéltári anyag feldolgozásával tisztázható; ha tisztázható egyáltalán.

Temesvár és Temes megye 1848 tavaszán

Asbóth 1848 tavaszán Temesvárott vagy annak környékén tartózkodott. Tudjuk, hogy a bécsi március 13-i forradalom hírére Gorove István hozta meg Temesvárra, valamikor március 16-a körül, a pesti forradalomét pedig Hajnik Pálnak „sebes posta” útján érkezett levele tudatta a közönséggel 1848. március 18-án. A helyi liberális ellenzék tagjai – miután a Nemzeti Ujság hasábjain olvasták a cenzúra felfüggesztéséről szóló hírt – azonnal a helyi nyomdába siettek, kinyomtatatták 500 példányban a Pest városi Rendre Ügyelő választmány felhívását (benne a 12 ponttal), s felszólították Ambrózy Györgyöt, a megye másodalispánját, hogy aznap délben tartasson rendkívüli közgyűlést. A hírek következtében vagy kétezren gyűltek össze a megyeháznál s magában a megyeházban. Az ülés megnyitása után Gorove szólalt fel, javasolta, hogy Temes megye közönség is kövesse a pestiek példáját. A közgyűlésen öt fontosabb határozat született:

1. A megyebeli sajtót szabadnak nyilvánítják.
2. Az alispán szólítsa fel a bánási főhadparancsnokságot, hogy a helyben lévő, 3000 főnyi katonaság ne avatkozzon be a megye ügyeibe.
3. A rend fenntartására kilenc tagból álló bizottságot választanak; öt főt a kiváltságos osztályból (Vukovics Sebő, Kulterer Ignác, Gorove István, Winkler Imre,

Kiss Miklós), a népből négyet (Oszvald György, Szeiler János, Veigl Vencel, Peres György).

4. Hollósy főbíró és egy esküdt útján a megye felszólítja a várost, hogy délután négy órakor tartsanak rendkívüli városi közgyűlést.
5. A határozatokhoz a jelenlévők mindegyike hozzászólhat.

A délutáni városi közgyűlésre a 20.000 lakosból már 5-6000 fő gyűlt össze, ezért azt nem a városházán, hanem a piactéren tartották. A vezérszónok ismét Gorove volt; a népgyűlés elfogadta a 12 pontot, sőt, követelésként még hozzáadta a katonai Határőrvidéknek a bécsi Udvari Haditanács fennhatósága alól történő felszabadítását, a lakosságnak a katonai terhek alól való felmentését, s a terület Magyarországhoz történő visszacsatolását. A városban a rend fenntartására harmincfős bizottnmányt választottak, s úgy határoztak, hogy másnap megkezdik a nemzetőrségbe jelentkezők összeírását. A forradalom győzelmét jelezte, hogy a középületeket magyar zászlókkal díszítették fel.²

Március 20-án „a megyei pecsovicus párt” Ambrózy György alispán vezetésével ellentámadásba lendült, s a megyei nemességet próbálta meg felizgatni a megyei közcsendi bizottnmány ellen. Ambrózy a megyeházba tanácskozást hívott össze, „*de a bizottnmányi tagok erélyesen emelvén ki a bizottnmány eljárásának épségbeni megőrzése szükségét, a tanácskozmány széteszlott.*”³

Március 21-én érkezett meg Temesvárra Batthyány Lajos miniszterelnök első, 1848. március 17-én Pozsonyban kelt körlevele, amely a rend fenntartására szólított fel, s nyilván ezzel együtt érkezett Batthyány miniszterelnöki megbízásának híre is. Előbb a város-, majd a megyeházán tartottak újabb gyűlést, s a volt ellenzék kijelentette, „*miként most székeit cseréli, s kormány-párttá alakul.*”⁴ A hatóságok amúgy is tudták a dolgukat, hiszen a városi hatóság éppen az előző nap szólított fel minden hazafit a rend és köznyugalom fenntartására.⁵ Március 22-én Temes megye Temesvár várossal közös ünnepély tartott „*a nemzeti függetlenség és szabadság nagy napját megüldendő.*” Az ünnepélyen „*a hatóságok mind jelen valának, még a katonaiak is, a kommandírozó báró Piret vezetése alatt.*” A szervezők gondoskodtak arról, „*hogy a manifestatióknak minden nyilvános ága tisztán magyar legyen.*” Ez nem aratott osztatlan tetszést, néhány prókátor „*szerebbe volna, ha ez alkalommal illír és szerb szimpátiák is kitörhetének.*” Némi- leg beármýékolta az ünnepet, hogy miután valamennyi vallás papjai nyilvános istentiszteletet tartottak, a nép egy része felingerült a zsidók ellen. Ezt követően újabb megyegyűlést tartottak, ahol a miniszterelnöki körlevél szellemének megfelelően, a rendre ügyelő bizottnmány visszaadta megbízását, s a rend fenntartását a megyei hatóságra bízta. Március 23-24-én megkezdődött a nemzetőrség összeírása, 25-éig 370 fő jelentkezett.⁶ Március

24-én Bécsben kelt levelében leköszönt a megye adminisztrátori tisztéről Ambrózy Lajos báró.⁷

Március végén a városban már ingerültség mutatkozott a zsidók ellen, de a városi hatóság ellen is bujto-gattak. A nemzetőrség szervezése kapcsán aggodalmat keltett a tervezett nemzetőrségi törvény azon passzusa, amely a nemzetőröket a város határán kívüli szolgálatra kötelezte volna.⁸ Vukovics Sebő egy félhivatalos jelentésében arról írt, hogy a zsidók elleni fellépést a város polgármestere (Preyer János) részint gyávaságával, részint nemtörődömségével maga is elősegíti.⁹

A megye és a város közönsége élénk figyelemmel kísérte az 1848. március-április fordulóján a független felelős minisztériumról szóló törvényért Bécs, Pozsony és Budapest között folyó küzdelmet, s amikor az uralkodó március 28-i leiratában az úrbéri szolgáltatások megszüntetéséről szóló március 18-i és a felelős magyar kormányról szóló március 23-i törvényjavaslat átdolgozására szólította fel az országgyűlést, mivel az önálló magyar had- és pénzügyhöz nem járulhat hozzá, az úrbéri törvényjavaslatban pedig nem látja biztosítva a birtokokosok kárpótlását, a megyei hatóság tiltakozott ez ellen.¹⁰

Április 4-én a megyében követválasztást akartak tartani, hogy a megye március 15-én leköszönt konzervatív követeit liberálisokkal váltsák fel. Miután azonban várható volt, hogy a rendi országgyűlés rövidesen befejezi munkáját, ettől eltekintettek, ám miután Ambrózy György alispán bejelentette a lemondását, Ambrózy Lajos főispáni helytartó pedig írásban közölte azt, a nagyobbreszt szintén konzervatívokból álló megyei tisztikar egésze lemondott. Ezt követően megválasztották a két új alispánt, Vukovics Sebőt és Kulterer Ignácot, majd egy kilenc tagú választmányt bíztak meg azzal, hogy készítse elő a tisztújítást, amit másnap, április 5-én meg is tartottak. (Asbóth Sándor nem volt a megválasztottak között.)¹¹ A megye még április 4-én tisztelegő feliratot juttatott el Batthyány Lajos miniszterelnök-höz, amelyben bizalmát nyilvánította az új kormány iránt.¹² A március 31-i, a felelős minisztériumot jóváhagyó királyi leiratot a megye közgyűlési határozatban üdvözölte április 5-én.¹³

A kormány kinevezése és a törvények április 11-i szentesítése után megnyugodhattak a kedélyek, ám a város és a megye közönségét április 24-én Nagykikindán kitört zavargások, majd az egyre agresszívabb szerb nemzeti mozgalom kezdte foglalkoztatni. Vukovics Sebő, aki korábban amiatt aggódott, hogy a három bányási határőrezred valamennyi zászlóaljja még az ezredkerületben állomásozik, a nagykikindai zavargásokról értesülve immár arra szólította fel Piret altábornagyot, hogy a cs. kir. hadügyminisztérium által Illíriába rendelt határőrzászlóaljok útba indítását egyelőre halassza el, amit Piret a cs. kir. hadügyminisztériumtól érkező egyenes utasítás hiányában vonakodott megtenni.¹⁴

Május 1-jén a megye újabb közgyűlésén hirdették ki az áprilisi törvényeket, amelyek „*az evégre kijelölt egyének által a nép küldötteinek három nyelven, oláhul, németül és rácul értelmezettek.*” Ezután a nemesség és 367 „népképviselő” részvételével választották meg a 60 főből (20 nemes, 40 nem nemes) álló állandó bizottmányt. Ennek Asbóth Sándor is tagja lett.¹⁵ Május 7-én a Pesti Hírlap megyei tudósítója, Winkler Imre arról számolt be, hogy a megye „*eddig ment maradt minden törvényellenes kitörésektől*” s „*a testvériség szelleme lengi át.*”¹⁶

A katonaság és az átalakulás

A márciusi forradalom győzelmét az is lehetővé tette, hogy az országban állomásozó katonaság – utasítás hiányában – sehol sem avatkozott be az eseményekbe. Így volt ez Temesvárott is. Gorove István 1848. március 18-án Kossuthnak írott levelében külön kiemelte, hogy a megye és a város március 18-i határozataira „*3 ezer szurony közt*” került sor. „*...a katonaság jól viseli magát, s a tisztelnél az alkotmányos eskü a legnagyobb örömet szülte.*”¹⁷ Mint láttuk, a megyegyűlés egyik határozata éppen az volt, hogy „*a sorkatonaságnak a közrend fenntartásában beavatkozása ellen az elnöklő alispán az illető katonai parancsnokságok útján intézkedjék.*” Hasonló értelmű határozatot hozott a város aznapi köz- (vagy inkább nép)gyűlése is.¹⁸

A március 22-i népnépegyeztetés kezdetét a temesvári erőd falairól reggel hét órakor leadott taracklövések jelezték, s a nyílt téren tartott istentiszteletre a sorkatonaság egy része is kivonult díszörséget állni, az est folyamán pedig a katonazenekar is gondoskodott a jó hangulatról. Sőt, mint láttuk, Ludwig Piret báró, altábornagy, a bánási főhadparancsnok maga is jelen volt az ünnepélyen. A katonaság „*lakházai*” mind a március 18-i, mind a 22-i ünnepély alkalmával ki voltak világítva.¹⁹

Március 24-én az a hír érkezett, hogy az éjjel futár jött Piret-hez, aki azonnal tanácskozást hívott össze, majd futárt küldött a bánási határőrvidékre. Miután a városban az az aggodalom keletkezett, „*hogy talán valamely felsőbb ellenforradalmi utasítás érkezett le, s katonaeő szándokoltatik a végvidékből felfelé indítani*” (amit az is növelt, hogy a három határőrezredből álló bánási határőrvidékről eladdig még egyetlen zászlóalj sem indítottak ki Észak-Itáliába), Vukovics Sebő és társai rávették Ambrózy György alispánt, hogy keressék fel együtt Piret-t. A főhadparancsnok fogadta őket, s készségesen közölte, hogy a futár Pancsováról érkezett azzal a hírrel, hogy az ottani lakosság két tisztviselőt „*maga hatalmával kívánt hivatalából kitenni*”, mire ő, Piret, egy tisztet küldött oda a rend fenntartására; mert, tette hozzá, „*gr. Batthyány is a maga körlevelében rendeli, hogy az új intézkedések foganatosításáig*

semmi viszonyban sem történjék önkényes változtatás.” Emellett megnyugtatta a küldöttséget „*az állítólagos katonaság összevonulása iránt is.*” A történekről Batthyánnak beszámoló Vukovics Sebő kötelességének is érezte megjegyezni, „*miképpen a katonai hatóságok minden magaviseletökben e 7 nap alatt legkisebb okot sem adtak surlódásra s ingerültségre.*” Aggodalmat inkább az keltett, hogy a pancsovai mozgalom alkalmával a helyiek nemcsak a magyar, hanem a szerb kórdát is kitűzték; s hogy hírek érkeztek a határőrség bomlásáról, valamint arról, hogy Szerbia katonai erőit csoportosít a Duna mellékére. Jó hatást tett viszont az a hír, amely szerint a határőrvidékiek maguk kívánják a terület Magyarországhoz történő visszacsatolását.²⁰ A határőrséggel kapcsolatos aggodalom azonban továbbra is élt; Vukovics Sebő április 3-án értesítette a fővárosban tartózkodó Csány Lászlót, hogy előző nap értesült arról, miszerint két határőrezred parancsot kapott a kiindulásra, de hogy merre, „*a Száván át Horvátország s Olaszhon felé-é, vagy talán a Dunán felfelé*”, nem tudni.²¹

Amikor a megyei hatóság arról értesült, hogy a határőrvidéki Pancsován kialakult „népi mozgalom” miatt a bánási főhadparancsnokság ostromállapotot akar kihirdetni a településen, vagy már ki is hirdette azt, március 27-én átiratban tiltakozott emiatt, mondván, hogy ilyesmit alkotmányos országban csak az uralkodó jóváhagyásával, és a felelős minisztérium ellenjegyzése mellett lehet kihirdetni, mivel „*a véghelyek Magyarországhoz, és a magyar Szent Koronához tartoznak, s e honnal egy alkotmány alatt állani hivatvák.*”²² Vukovics Sebő ellenben azt jelentette április 2-án Klauzál Gábornak, hogy Bécsből a katonai hatóságoktól olyan utasítások érkeztek, hogy „*a papság ösztönözze a katonákat nyilatkozatra, hogy Ausztriával együtt kíván maradni ezentúl is minden áron, s Magyarországgali öszvekapcsolásra reá nem áll.*”²³

A katonaság jóindulatú passzivitása március-április fordulóján változott meg, amikor a független felelős minisztériumról szóló törvény jóváhagyásának megtagadása kapcsán kiéleződött Bécs és Pozsony (meg Budapest) viszonya. Ahogy Asserman Ferenc írja visszaemlékezésében: „*...annyi bizonyos, hogy szabadelvűséget, alkotmányos vagy éppen nemzeti irányú érzületet akkor a temesvári generalitásra egyáltalában nem lehetett ráfogni.*” A temesvári hadosztályparancsnok, Julius Haynau altábornagy „*1848 kora tavaszán a napi renden állott politikai eseményekről szólva, így kiáltott föl: »adjon csak ő felsége nekem néhány ezredet, majd ráncba szedem én a magyarokat.« És csak ilyformán gondolkozhatott a hadsereg iskolájában megöszült, s ugyanazon légkörben élő többi tábornok is.*”²⁴

Haynau ellenszenve aztán furcsa összeütközéshez is vezetett. 1848. március 31-én Haynau az éppen szol-

gálatot teljesítő Damjanich János, a 61. (Rukavina) gyalogezred szerb származású századosa és több más tiszt előtt elkezdte szidni a magyarokat, Kossuth-kutyáknak, bitangoknak, betyároknak és kutya népségnek titulálva őket. A tisztek egyike sem mert megszólalni, azonban Damjanich – aki származása ellenére borzasztó lelkes magyar volt – egyszer csak megszólalt: „Tábornok úr! Én magyar ember vagyok, s nem tűrhetem, hogy jelenlétemben gyalázza nemzetemet és annak legjobb fiait!” Haynau meghökken, majd gúnyosan így szól: „Nos, hát Ön mióta lett magyar?!” „Azóta, tábornok úr, amióta föl tudom fogni, hogy aki Magyarországon született, az magyar állampolgár, s köteles Magyarországot hazájának tekinteni, s annak, bármily állásban legyen is, törvényes jogait védelmezni.” Haynau sarkon fordult, s Damjanich már másnap utasítást kapott, hogy induljon el ezrede Itáliában harcoló zászlóaljához.²⁵

Az eset komoly visszhangot keltett. Vukovics Sebő április 2-án jelentette Klauzál Gábor kijelölt miniszternek, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány egyik tagjának azzal, hogy „a helyben tanyázó katonaság tisztjei között néhány van, ki nyíltan mer rokonszenvet nyilvánítani szabadságunk iránt”; s Damjanich e kevesek közé tartozik. „De van egy generális, Haynau nevezetű, ki ellenszenvet terjeszt, s gúnyt szór forradalmi mozgalmainkra.” Vukovics beszámolt a Damjanich és Haynau közötti szóváltásról, s arról, hogy Damjanichot ezt követően Észak-Itáliába vezényelték. „Ez rossz benyomás tesz itt, s a reakció embereit bátorítja, kik minden mozdulaton örülnek, melyből észrevehető, hogy a felállott nemzeti kormányon kívül egy más hatalom uralkodik.” Ezért javasolta Damjanich mielőbbi visszahívását.²⁶

A Pesti Hírlap temesvári tudósítója április 6-án kelt tudósításában közölte, hogy „a várórkatonaság tisztjei nem viseltetnek rokonszenvvel forradalmunk iránt. Egy lelkes barátunkat, Damianics századost, mert egy német generális irányában ótalom alá vevé a magyar nemzeti becsületet, tőlünk s ifjú nejétől 8 óra alatti távozásra kényszeríték.”²⁷ A hivatalba lépő Batthyány-kormány követelte az osztrák kormánytól, illetve a temesvári főhadparancsnokságtól a visszavezénylését.²⁸ Vukovics pedig április 22-én azt javasolta, hogy az őrnaggyá előléptetendő Damjanichot kellene kiküldeni a bánásági határőrvidékre, az ottani katonaság megnyerésére, mert „e népségbeli katonaságnál nagy tekintélye van, melyet azért is bír; mert katonai erélyre s dologértésre nézve kitűnő helyet foglal el társai között.”²⁹

Haynaunak nem ez volt az egyetlen kitörése. Vukovics Sebő visszaemlékezései szerint „kezdetől fogva gyűlölete [sic!] s teljes ellensége volt a magyar kormánynak”, s „ellenségeskedését a katonaság között nyilván gyakorolta.” Ugyanakkor „a főhadi kormány-

szék a Haynau ellen elébe terjesztett panaszokra azzal szokott válaszolni, miképpen azon tábornok hóbortossága közönségesen tudva van, s szájaskodásai megvevést érdemelnek. Senki sem sejtette akkor, hogy ez utált egyén, egy év múlva a császár fővezére, s Magyarország hóhéra leend.”³⁰ Az ekkor a főhadparancsnokságon dolgozó Fiala János Haynaut „egyenes katonai jellemnek” ismerte meg, aki „mindig morózus volt és gyakran kapott idegrohamot.”³¹

Szóváltás a főörsegen

A katonaság magatartása az áprilisi törvények szentesítése után is kérdéses volt, hiszen a törvények nem rendezték egyértelműen a magyar kormány és az országban állomásozó katonaság viszonyát, tudniillik azt a kérdést, hogy a kormányzat rendelkezhet-e ezzel a katonasággal. A főhadparancsnokságok, köztük a bánásági is, ezért együttműködtek ugyan a rend fenntartása érdekében a magyar kormánnyal, illetve a törvényhatóságokkal, de passzív ellenállást tanúsítottak a magyar kormányzat egyenes utasításaival szemben, mindezt úgy, hogy a nyílt konfliktusokat igyekeztek kerülni.³²

De nem mindenki, így maga Haynau sem. Vukovics Sebő alispán május 7-én magyar nyelvű, sajtókezű átiratot küldött „a bánásági hadi kormányzéseknek.” Ebben a következőket írta:

„Haynau generális úr hazánk és törvényes hatóságaink elleni kikeléseivel már többször sértette meg a hazafiak érzetét. Ma e szenvedélyének határtalan kitérőt engedett. Ugyanis a katonai főörháznál számos katona s más egyének jelenlétében – mint azt előlme hivatalosan terjesztette az ott jelenvolt Ásboth[sic!] közbizottmányi tag –, nemzetünk, minisztériumunk, s ennek érdemkoszorús tagja, pénzügyminiszter Kossuth ellen legsértőbb, leggyalázóbb rágalmakat szórt, fenyegetőzött, s illedelmetlenül ingerelt.

Magyarországban levő közhatóságok tagjai egyzsersmind a magyar nemzet tagjai, s mint ilyenek, nemzetünket szabadon nem becsmérelhetik.

A minisztérium a királyi felség által kinevezve, törvény által van hazánk főhatóságának rendelve. Ellene nyilvános helyen köztisztviselőnek izgatni annyi, mint a törvény s azt szentesített királyi felség ellen bántalomra vetemülni.

A minisztérium egyes tagjai a törvényes főhatalom letéteményesei. Így a közrend megsebzése nélkül tekintélyök, állásuk, nevök sem támadtathatik meg.

Nem kételkedvén arról, hogy tisztelt hadi kormányzék, mely eddig alkotmányosság iránti viszonyainak tiszta megértését s a polgári hatóságokkal szíves egyvetértését sok ízben tanúsította, a feljebbi eseményt hazafi megilletődéssel veendi, – hivatalosan kérem a tisztelt hadi kormányzékét: méltóztassék az előadott

esetben megsértett közérzetnek törvény kívánata szerint elégtételt adni, jövődöben pedig hasonló kárhozatos tények lehetőségének elejét venni.”³³

Vukovics érvelése csaknem kifogástalan volt, leszámítva talán „a király egyenlő a kormánnyal, a kormány sértegetése pedig a felségsértéssel” logika alkalmazását; ami ellen a reformellenzék az 1830-as években olyan lelkesen küzdött. Az átirat határozott hangvétele nyilván meghökkentette Piret altábornagyot, annál is inkább, mert ilyesmi két hónappal korábban még tökéletesen elképzelhetetlen volt. Miután azonban nem akarta élezni a helyzetet, intézkednie kellett.

Ez nem lehetett teljesen ellenére, hiszen Haynauról ő maga sem volt túl jó véleménnyel. Haynaut egy évvel korábban helyezték Temesvárra, ahol rövidesen megbetegedett, s több hétig volt betegszabadságon. A cs. kir. tábornokokról ez idő tájt a főhadparancsnokok írtak minősítést (ügynevezett viseleti jegyzéket). Piret 1847. november 15-én írott viseleti jegyzéke szerint a betegség nagyon megviselte Haynaut. 61 éves, de inkább jó karban lévő hetvenesnek látszik, s jelenleg csupán kevésbé alkalmas a szolgálatra. „Mint már korábban is tudtam, ez a tábornok ugyan alaposan ismeri a szolgálatot, de dicsőségét keresi a szabályok kihegyezésében azért, hogy olyan egyének ellen, akik neki nem tetszenek, vádpontokat találhasson, hogy ezeket kiszámított gyűlölséggel gyötörhesse, vagy üldözhesse, vagy ha lehetséges, megbuktathassa. Egyébiránt a katonai tudományban nagy rátermettséggel és szolid ismeretekkel bír, azonban igen szenvedélyes, s a katonai tisztességet majdnem sértő fősვნénység jellemzi, olyannyira, hogy mindaddig egyetlen lovat sem tart. Kérdésem, vajon visszamaradt gyengeségéből felépül-e annyira, hogy ismét alkalmas legyen harctéri szolgálatra, azonban erkölcsi tulajdonságai miatt mindenki azt szeretné, ha eltávolítanák, mert senki sem szeret érintkezni vele; talán legjobb volna nyugalomba helyezni.”³⁴

A jellemzés nem túl hízelgő, s Haynau alaptermészetének jellemző vonásaira mutat. Az alárendeltek „gyöttrése” az önmagával szemben is kíméletlen katona másokkal szembeni túlzó elvárásainak következménye. A korábban jó gazdaként jellemzett Haynau immár fősvénynek mutatkozott, ami remek tulajdonság egy hadsereg élén, de békeidőben, amikor a tábornokok bizonyos reprezentációs kötelezettségekkel is rendelkeztek, valóban sérthette az előjárók érzékenységét is.

Piret tehát 1848. május 7-én eredetiben átküldte Haynaunak Vukovics levelét, s kérte, hogy írásban nyilatkozzon arról, milyen értelemben adott előző napon okot Asbóth előadására, annak érdekében, hogy a Vukovicsnak adandó válaszban vagy egyébként is, az ügy elintézése érdekében a szükséges helyes álláspontot foglalhassa el.³⁵

Haynau május 10-én válaszolt az utasításra. Piret

utasítása és Vukovics átirata egyaránt igen megalázó lehetett számára, nem csoda, hogy két napba telt, amíg kilenc oldalnyi igazolását megfogalmazta. A jelentés valóságos összefoglalója (vagy kórképe) mindannak, amit a cs. kir. katonaság magas rangú vezetői érezhettek a magyarországi átalakulás kapcsán, s remekül mutatja, miért volt szinte reménytelen ennek az „elit-csoportnak” a megnyerése (vagy legalább semlegességének biztosítása).

Haynau nem tért azonnal a konkrét ügyre, hanem onnan kezdte az események elmondását, hogy amikor Pest város lakosai kinyilatkoztatták, hogy ha az uralkodó 48 órán belül nem szentesíti a minisztérium kinevezését, akkor királlyá kiáltják ki István főherceg nádort, Temesvárott többen kijelentették, hogy csatlakoznak a pestiekhez. Amint ő ezt meghallotta, azonnal Piret-hez sietett, és a legerőteljesebb rendszabályok alkalmazását ajánlotta. Piret erre összehívta a tisztikart, és megtette a szükséges intézkedéseket. De miután az uralkodó engedélyezte a minisztérium megalakítását, „a fenyegető, felségáruló kitörés elmaradt.”

Néhány nappal később találkozott Vukovics Sebő első alispánnal (aki az itteni mozgalom vezetője, s aki magamagát indítványozta alispánnak), s aki egy bizonyos Várkonyi [valószínűleg Várkonyi Ádám, korábban Temes megye követe, 1848–1849-ben egyik képviselője] társaságában volt. Haynau megkérdezte tőle, hogy ő is azok közé tartozik-e, akik István nádort királlyá akarták kikiáltani, mire Vukovics igennel felelt. Erre ő, Haynau kinyilvánította, hogy ha ezt a szégyenletes tettet megpróbálná elkövetni, felségárulóként azonnal letartóztatná, és átadná a bíróságnak, „miután mi, tábornokok és katonák a legnagyobb felségárulók lennénk, ha uralkodónk trónfosztását egykedvűen megtörténni hagynánk, büntetlenül és dorgálatlanul túrnénk”; s hogy minden előkészület megtörtént egy ilyen szégyenteljes szándék megelőzésére. Ezután otthagya őket. Időközben odaérkezett Lonovics József püspök, Haynau odament hozzá, elmondta a történetet, hozzátéve, hogy amíg csak lélegzik, minden javát és véréát a császár és koronája fenntartására fordítja. Eközben odaérkezett Várkonyi is, mire Haynau megismételte a jelenlétében Vukovics közlését, s kérte Várkonyit, erősítse meg, hogy igazat mond, amit Várkonyi nem tagadhatott meg. Mindezt Várkonyi, mint Vukovics barátja, nyilván elmondta Vukovicsnak is, aki ezt aligha vette szívesen.

„Asbóth úr, aki nem magyar, azonban a korábban itt létező forradalmi bizottmány tagja”, május 7-én több tiszttel együtt a főörhelyen állt, amikor Haynau arra járt, s ott megállt. Ekkor Asbóth hivatlanul, minden ok nélkül és a lehető leghangosabban így szólt: „Az altábornagy úrnak mégiscsak engedelmeskednie kell a magyar minisztériumnak!” Haynau erre átciká-

zott mindaz a hír és esemény, ami az elmúlt hetekben felizgatta. „A magyar kormány Pesten, ahol az orosz cár, a Radetzky gróf, tábornagy és Fiquelmont gróf, miniszter elleni orgyilkosság erénynek nyilvánított, sőt, egyenesen felhívtak rá; ahol Velence átadása, császári hadianyagok elrablása helyeseltetett, és ahol az Itáliába erősítésül rendelt csapatok elvonulása minden lehetséges módon akadályoztatni kíséretetik, - semmiféle rokonszenvre nem találhat; a makacs követelés, hogy a magyar ezredeket hozzák vissza az országba akkor, amikor az osztrák állam az itáliai lázadás elfojtásával foglalkozik, és a szárd királlyal és Dél-Itáliából a lázadók segítségére küldött csapatokkal háborúban áll, - a pesti bizottmány felhívásai a cs. kir. magyar csapatokhoz, hogy ne lőjenek a lázadókra, az osztrák állam ezáltal történő megbénítása, és a meggyengítését célzó mesterseges ténykedés a jelen időszakban, - nem ad okot bizalomra az sem, hogy a magyar minisztérium a magas főhadparancsnokságnak kísérletképpen fenyegetések közepette közölt parancsok, és azon hiedelme számára, amely szerint mind maga a főhadparancsnokság, valamint a Magyarországon állomásozó cs. kir. német csapatok neki tartoznak engedelmességgel, a Bécsben valamennyi más tartomány számára fennálló minisztérium beleegyezését megpróbálja megszerezni, és azt öfelsege legmagasabb akaratan alapulónak szeretné látni.” Mindeddig nincs a történelemben példa arra, hogy egy hadsereg, amely ugyanazt az esküt tette, két hadügyminisztérium alatt álljon. Haynau ezután a hadsereg irányításának praktikus problémáit ecsetelte, majd így folytatta: „A horvátok, szlavónok és az erdélyi szászok eleddig egyetlen alkalommal sem működtek áruló módon az osztrák uralkodóház ellenében, most is ezt tanúsítják, mivel nincs saját minisztériumuk és a magyart nem ismerik el, ezzel szemben a Bécsben létező alatt állni és ezáltal az Ausztriával korábban és jelenleg, különösképpen ugyanazon alkotmány szerint még szorosabban egyesülve lenni és maradni akarnak. A magyarok ezzel szemben oly sok alkalommal és azon korszakokban, amikor előnyöket próbáltak elérni, Ausztria ellenségeivel szövetkeztek, amit az összeesküvések tanúsítanak. Most pedig makacsul, mondhatni vakmerően az követelik, hogy az országban lévő valamennyi nem magyar cs. kir. csapat feltétlen rendelkezésük alá állíttassék. Mi más lehetne ezzel a céljuk, mint az a szándék, hogy a császári házhoz hűséges csapatokat az ugyanahhoz iránt hűséges alattvalók ellen fordítsák?”

Mindezen gondolatok indították arra, hogy emlékeztesse Asbóthot: „A tábornokok és a hadsereg csupán öfelsegének engedelmeskedik annak orgánumán, a bécsi hadügyminiszteren át; az Ön minisztériumával nincs mit végeznünk és tennünk; a cs. kir. hadsereg valamennyi tisztje ugyanezen a véleményen van.” Erre Asbóth azon

szavakkal, „most már eleget hallottam”, eltávozott. Haynau szerint „az érdemkoszorúzza Kossuth miniszter-ről”, ahogyan Vukovics nevezi, nem esett szó.

Haynau ezután kérte Piret-t, hogy igazoló iratát küldje meg az osztrák hadügyminisztériumnak, azzal, hogy biztosítsa azt a sor- és a határőr csapatok legeslegjobb szelleméről, mely utóbbiak rövid idővel azelőtt, amikor Haynau arra utazott, oda nyilatkoztak, hogy öfelsege ne hagyja el őket, s ne akarja a magyarok alá vettetni őket; eszközölje ki ezeknek továbbra is a bécsi minisztérium alatt maradását, s ezáltal akadályozza meg azt a benyomást és azokat a következményeket, amelyek előállnának, ha az olyannyira odaadó cs. kir. csapatokat arra kényszerítenék, hogy az osztrák minisztériumon kívül másikat ismerjenek el; emellett jelentse Haynau azon igénytelen véleményét, hogy jelen időpontban amikor ebben az országban minden nyugodt polgár a magyar kormány zsarnokságától és terrorizmusától – amellyel az már mostanság fellép – tart, a császári házhoz még hű népek alkalmazásával, amelyek száma jelentősebb, mint gondolhatni, és a bécsi minisztérium alatt maradó csapatokéval meg lehet akadályozni a véres forradalmat, amelytől általánosan félnek.³⁶

Piret május 11-én továbbította Vukovics átiratát és Haynau igazoló iratát a cs. kir. hadügyminisztériumnak azzal, hogy ez utóbbi továbbítását maga Haynau kérte. Közölte, hogy ezt semmilyen vonatkozásban nem tagadhatja meg, ugyanakkor tartózkodik a Haynau által leírtak közelebbi megvilágításától, mert ehhez nem rendelkezik megfelelő eszközökkel, s csak az itteni és ez országbeli események legújabb történetére vonatkozó fájdalmas adatok terhes ismétlése telne tőle, amelyeket a hadügyminisztérium a korábbi elnöki jelentéseiből már ismer. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a temesvári helyőrség legvégső esetben kellő módon ellen tudna állni egy, a törvényes király elleni forradalmi lázadásnak, amely miatt Haynau – Piret számára ismeretlen forrásból származó módon – aggódik. Éppen ezért Haynau riogató beszéde Piret-t jobb meggyőződése ellenére bizonyos értelemben, de semmi esetre sem az ügy jól felfogott érdekében nyilvánosabb rendszabályokra kényszeríti, s nem olyanokra, amelyeket megfelelőnek tart ahhoz, hogy minden eshetőséggel kötelessége szerint szembeszállhasson.

Piret mindezek alapján úgy vélte, hogy Haynau a jelen körülmények közepette nincs a helyén (hozzátéve, hogy Haynau közlése ezt a véleményét bizonyára a cs. kir. hadügyminisztérium számára is alátámasztja), s hogy Haynau nem az az ember, aki őt, Piret-t napról napra nehezebb helyzetében bármilyen vonatkozásban hasznosan támogathatná. Sőt, tartani kell attól a sajnálatos fordulattól is, hogy Piret, esetleges betegsége alkalmával őt lenne kénytelen ideiglenesen megbízni a főhadparancsnokság ügyeinek vezetésével. Miután ab-

ból a féktelenségből, ahogyan Haynau a magánéletben nyilatkozni szokott, fel kell tételeznie, hogy az a beszéd hevében könnyen olyan szavakat ejthet ki, amelyek egy ilyen magas rangú katonának tekintélyét, és ezáltal közvetve a helyőrség és a megyei hatóságok közötti szükséges egyetértést csorbíthatják, úgy véli, hogy mind a legfelsőbb szolgálat, mind Haynau érdekében ténykedik akkor, amikor azt kéri, hogy az altábornagyot helyezték át más szolgálati helyre, s gondoskodjanak Temesvárotól a pótlásáról.³⁷

A forrásokból, mint láttuk, nem derül ki egyértelműen, mi is hangzott el május 7-én a főőrségnél Asbóth és Haynau között. Ugyanakkor Piret Latournak küldött jelentéséből kitűnik, maga a főhadparancsnok sem tartotta elképzelhetetlennek, hogy Haynau hevesebben nyilatkozott, mint ahogy az célszerű lett volna.

Piret – legalább is, ami Haynaut illeti – e tekintetben nyitott kapukat döntött. Haynau ugyanis május 7-én (talán nem függetlenül az Asbóthtal történt szóváltástól) írásban is kérte Latour hadügyminisztert, hogy saját ezrede élén harcolhasson az észak-itáliai hadműveletekben. Az eredeti beadvány sajnos elveszett, tartalmát csak Theodor Baillet de Latour cs. kir. hadügyminiszter május 12-én kelt válaszából ismerjük. Ebben ugyan örömet fejezte ki Haynaunak igazi katonai érzelmeiért, derék katonai szelleméért, de kijelentette, hogy a jelen körülmények közepette nem teljesítheti a kérést.³⁸

De Piret is hasonló választ kapott öt nap múlva, május 17-én. Ebben Latour ugyan együttérzően nyugtázta Piret jelentését, de közölte, jelen helyzetben nem lehetséges Haynau számára új beosztást adni, s egyelőre csupán azt tűzi ki célul, hogy az első megfelelő alkalmat felhasználja erre.³⁹

Az alapkonfliktus, tudniillik a Magyarországon állomásozó cs. kir. katonaság és a magyar kormányzat viszonya ugyanakkor rendeződni látszott. Május 7-én, ugyanazon a napon, amikor Asbóth és Haynau össze-

szólalkozott, s amikor Haynau kérte Latourtól az át-helyezését Észak-Itáliába, V. Ferdinánd király a négy magyarországi főhadparancsnokságot, a budait, a zág-rábit, a szerémségi-szlavóniai és a bánágit, a magyar kormányzat alá rendelte.⁴⁰ Piret május 20-án hirdette ki a rendeletet; tehát még Haynau is olvashatta, hogy a magyar kormány immáron uralkodói felhatalmazás birtokában rendelkezhet többek között a bánági csapatok felett is.⁴¹

Haynau Latour május 12-i válaszána megérkezése után visszatért Grazba, s állítólag elhatározta, hogy kéri nyugalmaztatását.⁴² Vukovics Sebő, aki május 24. óta immár a Délvidék királyi biztosa volt, május 31-én jelentette Szemere Bertalan belügyminiszternek, hogy Haynau háromhavi szabadsággal elhagyta Temesvárt. „...remélem, vissza sem jön” – írta.⁴³

Haynau távozása régóta érett, de a közvetlen kiváltók alighanem az Asbóthtal történt összeszólalkozás volt. Utólag persze elmélkedhetünk azon, hogy ez jó volt-e vagy sem? Ha Haynau Temesvárott marad, nagy valószínűséggel komoly szerephez juthat az 1848 októberében kibontakozó katonai ellenforradalom időszakában, s valószínűleg jóval több kellemetlen pillanatot szerez a bánági magyar csapatoknak, mint ahogy azt a temesvári garnizon csapatai egyébként tették. Ugyanakkor lehet, hogy ha ekkor Magyarországon marad, soha nem lesz belőle a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezére; hiszen végül is itáliai sikerei, ottani energikus ténykedése, rámenőssége, a kegyetlenségig határozott magatartása hívta fel rá a birodalom vezetőinek figyelmét.

Mindez persze csak találgatás. Az azonban mégsem volt kis dolog, 1848 tavaszán sem, hogy egy 38 éves vízépítő mérnök távozásra sarkalljon egy 64 éves, szolgálatban megőszült cs. kir. altábornagyot. Asbóth tehát elérte, hogy Haynau távozzon. Tudjuk, egy év múlva visszajött. Ezt már sem Asbóth, sem más nem tudta megakadályozni. Így hát Asbóth volt kénytelen távozni.

Jegyzetek

- ¹ PERGER Zoltán: Asbóth Sándor 1848-1849-ben. Fons, 1998/1. 3-35.
- ² A történetekre ld. Gorove István 1848. márc. 18-án Kossuth Lajoshoz intézett levelét, közli V. WALDAPFEL Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. I. k. Bp. 1950. (továbbiakban: V. WALDAPFEL I.) 115-118.; Ambrózy György 1848. márc. 18-án István nádorhoz intézett jelentését, a megyegyűlés jegyzőkönyvi kivonatát, illetve a városi közgyűlésről szóló hirdetményt, közli őket *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania. Vol. I. 2 martie – 12 aprilie 1848. Sub redacția. Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu. București, 1977.* (továbbiakban: PASCU–CHEREȘTEȘIU I.) 21. és 23-24., 26-28.; Winkler Imrének a Pesti Hírlap 1848. márc. 22-i számában (245.) megjelent tudósítását, újraközli: Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról. Közéleti Lukácsy Sándor. Bp. 1989. 269-271.; illetve Vukovics Sebő 1848. márc. 25-én Temesvárról Batthyány Lajoshoz írott jelentését, Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL). H 1. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány. (továbbiakban: MOIB) 3. doboz. Nem iktatott iratok. Röviden megemlékezik róla Karl HIRSCHFELD: *Die Belagerung von Temesvar im Jahre 1849. (Tagebuch von 107 Tagen.) Temesvar, 1849.* 5.
- ³ Vukovics–Batthyány, Temesvár, 1848. márc. 25. MOL MOIB 3. doboz. Nem iktatott iratok.
- ⁴ Uo. és Pesti Hírlap, 1848. ápr. 1. No. 21. 301.
- ⁵ Közli PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 40. Lényegében ezt ismételte meg márc. 24-én is, közli *Documenta neglecta. Az 1848. évi erdélyi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok 1848. március 4. – 1848. június 26. Összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta Benkő Samu. Bp. 2008.* (továbbiakban: BENKŐ 2008.) 39-40. A temesvári városi tanács ideiglenes sajtórendszabályai márc. 21-én jelentek meg, ld. uo. 22-23.
- ⁶ Ld. erre Ambrózy György másodalispán 1848. márc. 22-én kelt jelentését Batthyány Lajoshoz, közli PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 57-59.; Vukovics Sebő 1848. márc. 25-én Temesvárról Batthyány Lajoshoz írott jelentését, MOL MOIB 3. doboz. Nem iktatott iratok; és Winkler Imre márc. 22-i tudósítását, Pesti Hírlap, 1848. ápr. 1. No. 21. 301.
- ⁷ Közli PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 88.
- ⁸ Ld. erre Preyer János polgármester 1848. márc. 28-án és ápr. 1-jén Batthyányhoz intézett jelentését, mindkettőt közli PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 158-159. és 239.; az utóbbit közli BENKŐ 2008. 61.
- ⁹ Vukovics Sebő – Klauzál Gábor, Temesvár, 1848. ápr. 2. MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. (ME) 1848:37.
- ¹⁰ Az általunk fellelt hírlapi tudósításokban mindez nem szerepel, de utal rá Haynau 1848. május 10-i igazoló irata. *Kriegsarchiv, Wien* (továbbiakban: KA) *Kriegsministerium. Präsidiale.* (továbbiakban: KM Präs.) 1848:1463. Vukovics Sebő Csány Lászlóhoz intézett 1848. ápr. 3-i levelének tanúsága szerint a hír április 2-án érkezett meg Temesvárra. Vukovics levelét közli V. WALDAPFEL I. 179-180.
- ¹¹ Vukovics Sebő – Szemere Bertalan, Temesvár, 1848. ápr. 6. MOL H 12. Belügyminisztérium. Közösen kezelt általános iratok. 1848:48.; *Pesti Hírlap*, 1848. ápr. 15. No. 30. 335.; ápr. 16. No. 31. 339. (a tisztikar névsora); *Budapesti Híradó*, 1848. ápr. 14. No. 812. 358.; ápr. 16. No. 813. 361. – Megjegyzendő, hogy egy lugosi polgár naplójában többek között „az Asbóthoknak” tulajdonítja a 1848. márciusi Krassó megyei fordulatot. Kanitz S[imon] dr. 1848. és 1849. évi naplójából. *Közli Kanitz Ágost. 1848-49. Történelmi Lapok*, 1895. 125. Azonban a megye 1848. márc. 20-i és ápr. 6-i közgyűlési jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy itt Asbóth Adolfról, Lajosról és Móricról lehet szó. Közli PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 35-37. és 323-326.
- ¹² Közli THIM József: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. II. k. Bp. 1930.* (továbbiakban: THIM II.) 76-77.
- ¹³ Közli BENKŐ 2008. 95-96.
- ¹⁴ Ld. erre Piret 1848. ápr. 28-án István nádorhoz intézett jelentését. Közli *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. Vol. II. 12 – 29 aprilie 1848. Sub redacția. Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu. București, 1979.* (továbbiakban PASCU–CHEREȘTEȘIU II.) 401-402.
- ¹⁵ *Pesti Hírlap*, 1848. máj. 9. No. 51. 416. Asbóth tagságáról Haynau alább idézendő május 10-i beadványából tudunk. KA KM Präs. 1848:1463.
- ¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. máj. 12. No. 54. 428. V. ö. még a megye máj. 1-jei feliratával, közli *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. Vol III 30 aprilie – 14 mai 1848. Sub redacția Ștefan Pascu. București, 1982.* 83-85.
- ¹⁷ Ld. erre Gorove levelét, V. WALDAPFEL I. 118.
- ¹⁸ Közli PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 24. és 27.
- ¹⁹ Ld. erre Ambrózy György 1848. márc. 22-én István nádorhoz intézett jelentését, közli őket PASCU–CHEREȘTEȘIU I. 57-58.; illetve Vukovics Sebő 1848. márc. 25-én Temesvárról Batthyány Lajoshoz írott jelentését, MOL MOIB 3. doboz. Nem iktatott iratok.
- ²⁰ Vukovics Sebő 1848. márc. 25-én Temesvárról

- Batthyány Lajoshoz írott jelentését, MOL MOIB 3. doboz. Nem iktatott iratok.
- ²¹ Közli V. WALDAPFEL I. 179-180. Előző nap arról írt Klauzál Gábornak, hogy Lajos főherceg állítólag azt írta a „főbb tiszteteknek”, miszerint a Bánságból 10-12.000 főt akarnak kivinni Itáliába. Vukovics Sebő – Klauzál Gábor, Temesvár, 1848. ápr. 2. reggel. MOL ME 1848:37. Kivonatossan közli BÁRTFAI SZABÓ László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808-1860. Bp. 1943. II. k. (továbbiakban: BÁRTFAI SZABÓ II.) 668.
- ²² Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. (továbbiakban: 1848-49.) 1/26a. A főhadparancsnokság április 2-án kelt válaszában közölte, hogy a pancsovai mozgalom „a fennálló törvényes viszonyok ereje alatt önként visszatért a törvényesség határiba”, s így nem kellett ellene haditörvényszéket hirdetni. Ezt Vukovics Sebő alispán a megye nevében április 15-én „megnyugtató tudomásul vette.” A válaszlevél ugyanakkor leszögezte, hogy a megyei közönség a Határőrvidék Magyarországból történt kiszakítását és külön kormányzatát mindig is törvényellenesnek tekintette, s ugyanezért „ugyanazon sérelem és törvénytelenesség időellenes folytatásának tekintené”, ha a katonai hatóságok megakadályoznák a határőrvidékiek Magyarország iránti rokonszenvének kinyilvánítását, sőt, elvárja, hogy „ama rokonszenves mozgalmakat s ezeknek nyilatkozásait, jelesen pedig a hármasközi nemzeti magyar szín kítűzését nemcsak akadályoztatni nem fogja, sőt inkább azokat a mostani viszonyok kívánata szerint, melyek a legszorosabb egyetértést és összeforrást parancsolnak, mind keletkezésükben, mind terjedésükben buzgó kezekkel ápolandja.” Uo. 1/40.
- ²³ Vukovics Sebő – Klauzál Gábor, Temesvár, 1848. ápr. 2. reggel. MOL ME 1848:37. Kivonatossan közli BÁRTFAI SZABÓ II. 668.
- ²⁴ VENDREI [Asserman] Ferenc: Nagy-Becskerektől Pákozdig. Budapesti Szemle, 1888. 55. k. 393. Ugyanakkor az ekkor a főhadparancsnokságon dolgozó Fiala János emlékirataiban úgy jellemzi Piret-t, mint aki „inkább a magyar álláspontra hajlott, legalább is ez derült ki nyilatkozataiból, de egynemely cselekedetéből is.” ÁCS Tivadar: A száműzöttek. Fiala János 1848-49-i honvédalezredes emlékiratai az emigrációból. Bp. é. n. 53.
- ²⁵ PELYACH István: Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus XCVII. Szeged, 1993. 7-9.; Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. S. a. r. Bessenyei Ferenc. Bp., 1894. (továbbiakban VUKOVICS 1894.) 193-194.; HAMVAY Ödön: Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveleiből. Bp. 1904. 19-20.
- ²⁶ Vukovics Sebő – Klauzál Gábor, Temesvár, 1848. ápr. 2. reggel. MOL ME 1848:37. Kivonatossan közli BÁRTFAI SZABÓ II. 668.
- ²⁷ Pesti Hirlap, 1848. ápr. 15. No. 30. 335.
- ²⁸ F. KISS Erzsébet: Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Bp. 1989. 24.; Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Bp. 1999. I. k. 333-334. és 337.
- ²⁹ Vukovics – Szemere Bertalan, Temesvár, 1848. ápr. 22. Közli JAKABFFY Elemér-DEÁK Imre: Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében. Lugos, 1931. (továbbiakban: JAKABFFY-DEÁK 1931.) 17-21.; PASCU-CHERESTEȘIU II. 230-232.
- ³⁰ VUKOVICS 1894. 193-194.
- ³¹ FIALA 53-54.
- ³² Ld. erre Piret 148. máj. 2-án Csernovits Péter királyi biztoshoz intézett átiratát, kivonatossan közli THIM II. 166-167.; illetve Piret 1848. máj. 12-én kelt átiratát Anton Puchner báró, altábornagyhoz, az erdélyi (nagyszabenyi) főhadparancsnokság vezénylő tábornokához. Közli Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. Vol III 30 aprilie – 14 mai 1848. Sub redacția Ștefan Pascu. București, 1982. 467-470.; kivonatossan közli THIM II. 197-198.
- ³³ KA KM Präs. 1848:1463. Gépelt másolatát ld. HL 1848-49. 1/75.
- ³⁴ LUKINICH Imre: Haynau minősítési táblázata. Levéltári Közlemények, 1923. 193-194. Kivonatossan magyar fordításban közli Katona Tamás szerk.: Az aradi vértanúk. 4. kiadás. Bp. é. n. 27. Haynau ld. [Karl SCHÖNHALS:] Biografie des k. k. Feldzeugmeisters Julius Freiherrn von Haynau von einem seiner Waffengefährten. Graz, 1853.; C. A. SCHWEIGERD: Oesterreichs Helden und Heerführer von Maximilian I. bis auf die neueste Zeit, in Biographien und Charakterskizzen aus und nach den besten Quellen und Quellenwerken geschildert. Dritter Band Wien, 1854. 1394-1414.; Josef HIRTENFELD: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. Zweite Abteilung. 1398-1410.; Regina FORSTNER: Julius Freiherr von Haynau. Beiträge zu einer Biographie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1980. Másolata: HL Tanulmánygyűjtemény. 2852.; HERMANN Róbert: Haynau tábornagy. Múlt és Jövő, 1999/2. 89-107.

- ³⁵ Piret – Haynau, Temesvár, 1848. máj. 8. No. 177/Präs. Fogalmazvány. KA Alte Feldakten. (továbbiakban: AFA) Karton 1899. Serbisch-banater Landes Generalkommando. (továbbiakban: SBLGK) 1848-5-15.
- ³⁶ Haynau – Piret, Temesvár, 1848. máj. 10. No. 9. KA KM Präs. 1848:1463.
- ³⁷ Piret – cs. kir. hadügyminisztérium, Temesvár, 1848. máj. 10. No. 185/Präs. KA KM Präs. 1848:1463. Fogalmazvány. KA AFA Karton 1899. SBGK 1848-5-20.
- ³⁸ Latour – Haynau, Bécs, 1848. máj. 12. No. 1212/M.K. KA Nachläße. b/86. Nachlaß Haynau. No. 82. A levél fogalmazványát, illetve Haynau beadványát az idők folyamán kiselejtezték a Kriegsministerium, Präsidiale sorozatából. Dr. Lenkefi Ferencnek, a Bécsi Állandó Magyar Hadilevéltári Kirendeltség kirendeltségvezető-helyettesének szíves közlése. Haynau ezrede, a galíciai kiegészítésű 57. gyalogezred 1. és 2. zászlóalja ekkor Észak-Itáliában állomásozott, a tartalék hadtest soraiban; a 3. zászlóalj Morvaországban szolgált. Alphons Freiherr von WREDE: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 zum Ende des XIX. Jahrhunderts. I. Band. Wien, 1898. 521. – Ambrózy Lajos, Temes megye főispáni helytartója, majd 1849-ben cs. kir. biztosa lírai szavakkal emlékezik meg Haynauról, mint aki botjára támaszkodva, de töretlenül kedéllyel hagyta el Temesvárt, mert nem akart ott lenni, ahol Kossuth az úr. [AMBRÓZY Lajos:] Temesvár im Jahre 1849. Während der Belagerung geschrieben. Wien, 1850. 39. és 89-90.
- ³⁹ Latour – Piret, Bécs, 1848. máj. 17. KA AFA Karton 1899. SBGK 1848-5-26. Fogalmazvány. KA KM Präs. 1848:1463.
- ⁴⁰ Az 1848. máj. 7-i királyi kéziratokat közli PAP Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848-1849. Pest, 1868. I. k. 77-79.; GELICH Rikárd: Magyarország függetlenségi harcra 1848-49-ben. Bp. é. n. I. k. 16-18. és THIM II. 182.
- ⁴¹ Generalsbefehl, Temesvár, máj. 20. Präs. No. 195/p. KA AFA Karton 1899. SBGK 1848-5-34.
- ⁴² Pálffy János szerint Haynau 1848 elején felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak, „mely azt nem fogadván el, úgy lépett vissza osztrák aktív szolgálatba, mondván, hogy ő érzi, miként néki a magyar forradalomban egy vagy más úton nagy szerep van szánva.” Ez az adat inkább a Haynau körüli legendáriumhoz tartozik, a forrásokban nincs nyoma. Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. 1939-ben sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. 2007-ben kibővítette Benkő Samu. Bp. 2008. 141.
- ⁴³ Eredetije jelenleg ismeretlen helyen. Közli JAKABFFY-DEÁK 1931. 70-71. Haynau május 19-én még Temesvárott volt. HL Generalcommando Temesvár, resp. 7. Armeekorps. 4. doboz. III. Q. Departementum. 1848-86/46.

The Quarrel between Sándor Asbóth and Julius Haynau in May 1848

The study presents a hitherto unknown episode of Sándor Asbóth's life. In March 1848 Asbóth was in Temesvár (Timișoara) when he heard the news of the revolution in Pest. Some fragmental sources say that he acted as an enthusiastic supporter of the changes from the beginnings, and he became a member of the county committee in May. The study gives an overview of the characteristics of the change of the regime in Temesvár and Temes (Timiș) County in spring 1848, and tries to define Asbóth's role in the events. Temesvár was at the same time one of the administrative centers of the Imperial Royal Army in Hungary, as well as the general headquarters of the Banat. The majority of the soldiers stationed here were not of Hungarian origin, and the higher command was made up of foreign officers. Although these officers were not happy with the events of spring 1848, they tried to avoid conflicts with the new government and its local representatives.

Lieutenant General Julius Haynau was an exception, who expressed his discontent many times. On May 7, 1848 he had a quarrel with Asbóth in the presence of a number of witnesses about the obligation of the Imperial Royal Army to obey the Hungarian government. Asbóth reported this incident to Sub-Prefect Sebő Vukovics, who then demanded an explanation in a written note from Lieutenant General Ludwig Piret, commanding general. Piret ordered Haynau to give his reasons. After Haynau's answer Piret forwarded the documents to Imperial Royal War Minister Theodor Baillet de Latour, and asked, considering the delicate situation, that Haynau be transferred from Temesvár. (Haynau himself initiated this on the day of the quarrel.) Latour denied both demands, whereupon Haynau left for Graz on half-pay. This way Asbóth had some role in Haynau's leaving Hungary, and returning only one year later as a commander-in-chief of the Imperial Royal Army.

Perger Zoltán

Asbóth Sándor a magyar szabadságharcban (1848–1849)

1848–1849 alighanem Magyarország minden lakosának életében döntő fordulatot hozott. Legtöbbeknek talán csak a jogszabályváltozások révén, de nagyon sokaknak az események aktív résztvevőiként fordult sorsa gyökeresen új irányba. Közülük egyesek tudatosan, mások többé-kevésbé a körülmények változásának hatására kerültek az események sodrásába. Ez utóbbiak közé tartozott Asbóth Sándor.

Asbóth Sándor 1848 elején a Béga-csatorna helyettes igazgató mérnöke volt: 1844 óta dolgozott itt.¹ A Temes vármegyei közéletben 1848 előtt is szerepet játszott: egyes adatok szerint már évek óta „részt vett *Temesvár és Temesmegye minden hazafias mozgalmában*”, a vármegye már korábban táblabíróvá választotta.² A forradalom után pedig nemzetőrkapitány lett.³

Asbóth 1848 tavaszán mindenekelőtt persze még mérnök. Az új helyzetben arra látott esélyt, hogy megvalósíthatja 1846-ban benyújtott, a Béga-csatorna teljes szabályozását célzó tervét, amelyet a Helytartótanács és a bécsi építészeti főigazgatóság is jóváhagyott, azonban eddig nem használtak fel. Május folyamán mind Temes, mind Krassó vármegye támogatta Asbóthot Széchenyi István közlekedési miniszterhez írott kérvényeikben, amelyekben javasolták a Béga szabályozását, továbbá hogy a munkálatok vezetésével Asbóthot bízzák meg.⁴

Asbóthnak azonban tervei megvalósítása helyett egyelőre jóval földhözragadtabb, bár személyes szempontból szintén lényeges kérdésekkel kellett foglalkoznia. Állása forgott veszélyben. Még január végén fizetését zárolták. Májusban pedig fel kellett utaznia a fővárosba, hogy az ellene felhozott vádakra feleljen, állásából pedig felfüggesztették.⁵

Keveset tudunk arról, hogy miért történt mindez. Asbóth egy beadványában annak adott hangot, hogy üldöztetései oka 1846-ban készített javaslata a Béga csatornázásáról. Az ugyanis „*elsőbbséget nyert*” a Helytartótanácsnál és Bécsben is a budai építészeti főigazgatóság javaslatával szemben, és azóta – így As-

bóth – az építészeti főigazgatóság „*engem azóta folytonos üldözésben tart, (...) minden módot felhasznál, hogy (...) hivatalomban is, melyet négy év óta buzgón viselek, megingattassak.*”⁶

Közelebbről egy nézeteltérést ismerünk: az 1846-ban a Karas, a Berzava és a Birda folyók felmérésére vásárolt műszerek ügyében voltak Asbóthnak vitái Zelenka Lajossal, a térképészeti műszaki osztály igazgató főmérnökével. Asbóthnak egy fenn nem maradt beadványa szerint a műszerek hasznavehetetlenek, ugyanakkor neki a vásárlásukra befolyása nem volt. A minisztérium vezetése felszólította Zelenkát, válaszoljon Asbóth állításaira.⁷ Zelenka augusztus 5-én válaszolt: Asbóth állításait igyekezett cáfolni, hozzátéve, hogy szerinte az egyébként eltűnt műszerek Asbóthnál vannak.⁸

A minisztérium megadta a lehetőséget az időközben Temesvárra visszaengedett Asbóthnak a viszontválaszra: leküldték hozzá a vonatkozó iratokat.⁹ Az ügynek a továbbiakban nincs nyoma a forrásokban – talán az események túlhaladták.

Asbóth pesti tartózkodása alatt többször is az őt már több mint tíz éve ismerő¹⁰ miniszterhez, Széchenyihez fordult. Asbóth azt kérte, a miniszter engedélyezze visszatérését Temesvárra. Ezt a Délvidékről érkező hírekkel indokolta: június 15-én jelentette a miniszternek, hogy „*a naponként éledező komoly jelenetek miatt, a közeledő veszély előérzetéből a Temesvári vár hadi lábra állítatott*”.¹¹ A hírek Asbóthra nézve már csak azért is veszélyesek voltak, mert a saját lakása Temesvár külvárosában volt, „*hol az illírelem (sic!) túlnyomósággal bír*”, és itt volt minden vagyona, valamint a csatornával kapcsolatos iratok, térképek, tervek és műszerek.¹² Más folyamodványaiban¹³ arra kérte Széchenyit, hogy engedélyezze kifizettetni visszatartott fizetését. E kérelmeiből azt is megtudjuk, hogy Asbóth a továbbiakban a Béga helyett a fővárosban szeretett volna dolgozni.¹⁴

Asbóth törekvései sikerrel jártak. Július 9-én felvehette elmaradt illetményét,¹⁵ és engedélyezték a

Bégához való visszautazását. Mindezeket túlmenően tudomására hozták, a jövőben a minisztériumban kívánják alkalmazni a csatornai osztálynál, ezért csak ideiglenes megbízást kapott a Bégával kapcsolatos ügyek intézésére.¹⁶

Van még egy érdekes vonatkozása Asbóth pesti tartózkodásának: István nádorhoz intézett június 13-i folyamodványában kérte, hogy amennyiben a pesti állással kapcsolatos igényei nem teljesíthetők, úgy a seregben szeretne alkalmazást a „*hadi mérnöki osztálynál*”.¹⁷ Ezek szerint Asbóthban először 1848 nyarán merült fel, hogy katonaként szolgálja hazáját. Mivel azonban állást, vagy legalábbis állásígéretet kapott a minisztériumban, egyelőre maradt civil pályán.

Asbóth az események közben sem feledkezett meg a Bégáról: ez ügyben is kérte a nádor támogatását. István nádor – június 17-én – Széchenyi figyelmébe ajánlotta a mérnököt.¹⁸ Széchenyi augusztus 5-én utasította ennek nyomán Zelenka Lajost a vonatkozó tervek Fest Vilmosnak, a csatornai műszaki osztály főmérnökének való átadására, hogy Asbóth javaslatát el tudja bírálni.¹⁹ Zelenka augusztus 22-i válasza szerint ő már korábban átadott több tervet Festnek, a többi szívesen kiadja Fest nyugtatványa ellenében.²⁰ Fest november 5-én jelentette, hogy Zelenka olyan terveket küldött át, amelyek régi-ek, nem Asbóth javaslatára vonatkoznak, így nem tudja elbírálni azt. Még annyit tett hozzá, hogy mivel Asbóth terve 1846-ban már be volt terjesztve a nádorhoz, a tervek vagy a nádori levéltárban vagy Bécsben vannak, ahol szintén elbírálták már azokat, esetleg a volt Helytartótanács levéltárában.²¹ December 4-én derült ki, hogy a tervek már 1846-ban Bécsbe kerültek, ahonnan nem érkeztek vissza.²² Ezzel a Béga szabályozásának kérdése a szabadságharc idejére le is zárult.

Asbóth fizetésének felvétele után visszatért a Temesközbe.²³ Augusztus végén ismét felmerült benne, hogy belépjen a seregbe. Fest Vilmos szeptember 5-i felterjesztésében háromezer forintot kért a Béga töltéseinek kijavítására, azzal a megjegyzéssel, hogy Asbóth azon kérelmét, „*melly szerint azon esetre, ha az általa javasolt nagyobb szerű munkálatok²⁴ még egy időig nem kezdetnének meg, a táborba szállhatási szabadságért esedezik*”, nem támogatja a csatorna rossz állapota miatt.²⁵

Úgy tűnik, Asbóthban az események hatására megerősödött a vágy a haza fegyveres szolgálatára. Egyelőre azonban kénytelen volt a Bégánál maradni. Szeptember 21-re készítette el a Béga-csatornán a következő évre szükséges költségek előterjesztését. Fest Vilmos november 1-jén azzal a megjegyzéssel terjesztette fel a költségkimutatást, hogy a töltések rossz állapota miatt fontosnak tartja a szükséges összeg folyósítását.²⁶

Október 10-én következett be a fordulat. Az ezen a napon kezdődő események hatására vált Asbóth a szabadságharc aktív résztvevőinek egyikévé. E na-

pon Georg Rukavina báró altábornagy, temesvári várparancsnok – az uralkodó október 3-i manifesztuma alapján – kiáltványt adott ki, amelyben felmondta az engedelmisséget a magyar országgyűlésnek, kihirdette Temesváron az ostromállapotot, és az ellenszegülőket hadbíróssággal fenyegette.

Kezdetben Temesváron nem lehetett tudni, törvényesen cselekszik-e az uralkodó manifesztumára hivatkozó Rukavina. Az október 10-e utáni napokban történtek azonban nem hagytak kétséget. A vármegyeháza és a városháza elé ágyúkat, majd 16-án katonákat állítottak. A középületekről levették a magyar zászlókat, és császári zászlókat tűztek ki a helyükre.²⁷ Október 23-án a temesvári közgyűlés kimondta a nemzetország lefegyverzését, és ezentúl a közgyűlések is megszűntek, a haditanács, valamint a megyei és helyi vezetőségből alakult Comité átvette az uralmat a város fölött.²⁸ Október második felétől pedig elkezdték letartóztatni a hazafiakat: november 8-ig mintegy negyven embert fogtak el.²⁹

Asbóth egy ideig még kapcsolatban állt a minisztériummal: október 16-án és 17-én küldte fel jelentéseit Halden József mérnök fizetése ügyében, valamint további 500 forintot kért a berzavai kiadások fedezésére.³⁰ Hamarosan azonban megszakadt a kapcsolat a külvilággal.³¹

A letartóztatások sorában Asbóth november közepén következett. Hogy közvetlenül mi volt az elfogatóparancs kiadásának oka, nem tudjuk. Bogma István már november 8-án ezt jegyezte naplójába: „*Asbóth befogva*”.³² Ám Asbóthnak 16-án, Ó-Teleken kelt, Fest Vilmosnak szóló jelentése szerint „*ép az órában*” sikerült 14-én elmenekülnie, „*midőn a bitor hazaáruló katonai parancsnokság a gyalázatos Comitével egyetemben*” el akarta fogatni.³³ A két adat között hat nap eltérés van. Bogma István vélhetően csak egy rémhírt jegyzett fel naplójába, a sorozatos letartóztatások közben terjedhetett el a hír Asbóth lefogásáról. Mindenesetre ez is mutatja, hogy Asbóth letartóztatása már egy ideje a „*levegőben*” volt. Talán ő maga is készült rá, és ezért tudott elmenekülni, mikor 14-én valóban el akarták fogni.

Asbóth menekülése után Szentmihályra ment, hogy a csatornai intézethez tartozó két hajót, az anyagszerzőtárral, valamint az intézet pénzből az ott tartózkodó Heisze János ellenőrnél lévő 2000 forintot megmentse, de a csatorna helyi személyzete tervét nem támogatta, így egyedül ment tovább még azon az éjszakán egy kisebb hajón. Másnap az intézet, valamint Asbóth személyes vagyonát a személyzet, Heisze János vezetésével a temesvári haditanács számára lefoglaltatta, vagyis az ellenfél oldalára álltak, Asbóthot pedig gyakorlatilag nincstelenné tették.³⁴ Asbóth november 16-án találkozott Vukovics Sebővel, a Délvidék főkormánybiztosával, és közölte vele elképzelését: egyrészt az államnak és a saját magának okozott kár – mintegy 8000 forint – ellentételezéseként javasolta

Vukovicsnak, hogy „*Heisze János begei ellenőrnek mint nyilvános hazaárulónak Zsombolyán levő ingó és ingatlan minden vagyonát sietősen bírói zár alá vetetni méltóztatnék*”, másrészt bejelentette, hogy másnap megpróbálja megmenteni az intézet még megmaradt vagyonát.³⁵ Vukovics utasította, hogy a megmentett vagyont Nagybecskerekre vigye, és maga is ott foglalja el újból hivatalát.³⁶

Asbóthot ebben az időben, helyzetében érthetően, elsősorban a bosszúvágy motiválta: „*én, kit koldussá tett a haza iránt hűtelen hivatal társaim gyalázatos árulása bosszúszomjasan elakarom foglalni erővel mindent mi (...) a begei Intézetet illeti, - a hűtelen begei egyéneket pedig kötvé akarom átadni a Becskereki törvényes bíróságnak, had (sic!) mondja az felettök ki azon szörnyű ítéletet, melyet a törvény a hazaárulók és lázadókra nézve parancsol.*”³⁷

A következő napokban Asbóth több kísérletet is tett az intézet vagyonának megmentésére – kevés eredménnyel.³⁸ 17-én, a bihari nemzetőrség egy zászlóaljából Csenyén elkért annak parancsnokától – Asbóth nem említi a nevét, de minden bizonnyal Gencsy Pál nemzetőr őrnagyról van szó – egy századot terve megvalósítására. A századdal el is indult, de Ó-Teleken a közlegénység megtagadta az engedelmességet a század kapitányának, és visszafordulásra kényszerítette.

Asbóth november 20-án Nagysándor József alezredeshez akart fordulni segítségért, azonban most sem volt szerencséje: Nagysándor a knézi ütközet³⁹ után éppen visszavonulóban volt, és az adott helyzetben nem tudott nélkülözni egyetlen embert sem, Asbóth pedig 24-én kénytelen volt Ó-Teleken veszteglő hajójához visszatérni. Időközben más eszközökkel is próbálkozott, és az intézeti személyzet néhány hű emberének „szolgálatát” sikerült megmentenie iratokat, rajzokat, egy pár bútort, valamint néhány kisebb raktár tartalma is ellenőrzése alatt maradt.⁴⁰

Mindezek után Asbóth, Vukovics utasítása nyomán, Nagybecskerekre ment, az intézeti személyzet maradvékának egy részével. November 26-i, itt kelt jelentésében az előző napok eseményeinek összefoglalásán túl javaslatokat is tett: kérte Fest intézkedését, hogy az átállások miatt megritkult személyzetet a legszükségesebb posztokon ki lehessen egészíteni, valamint, mivel az intézet pénztára az ellenség kezébe jutott, a következő évi költségvetés rovására 1000 forintot kért a legsürgősebb kiadások fedezésére.⁴¹ Ez volt utolsó ténykedése a Bégaival kapcsolatban.

Asbóthban – mint azt már említettük – korábban is felmerült a seregbe való belépés gondolata. Szándékát most újabb tényezők is megerősítették. A bosszúvágyról már esett szó. Ehhez csatlakozott egy másik, alapvetően egzisztenciális indok is: vagyonát elkobozták, állása gyakorlatilag megszűnt; béga-csatornai igazga-

tó mérnöki működési területének nagy részén elfogatóparancs volt érvényben ellene, a térségben ráadásul harcok folytak, és ilyen körülmények között a minisztérium sem lehetett hajlandó pénzt kiadni.⁴² A sereg gyakorlatilag az egyetlen megélhetési lehetőséget jelentette Asbóth számára.⁴³ Asbóth hamar döntött. Vetter Antal december 2-i, Nagybecskereken kelt felterjesztéséből tudjuk, hogy Asbóth „*beadmányában (...) hivatali állásából a honvéd-tábori karhoz leendő áttétele iránt esedezik.*” Vetter támogatta Asbóth kérését.⁴⁴ A hadügyminisztériumban december 9-én nevezték ki Asbóthot, Vetter kérésének megfelelően tábornoki száradossá, december 1-jei hatállyal.⁴⁵

Vetter felterjesztésében megemlítette, hogy Asbóth nem sokkal korábban „*a Temesvári vár, annak külvárosai és környéke hű rajzát készíté el, mely a vár megtámadására nézve valódi kincsnek tekinthető.*”⁴⁶ A térkép elkészítése során Asbóth október 16-án, Temesváron kelt jelentése szerint a Béga személyzetét, valamint Vukassovics György és Halden József mérnököket is alkalmazta.⁴⁷ Halden egyébként október 25-én, Budán már felhívta az Országos Honvédelmi Bizottmány figyelmét az akkor még Temesváron lévő térképre. Az OHB Halden jelentése nyomán utasította a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot a szükséges intézkedések megtételére. A minisztérium Vukovicsra bízta az ügyet, de mivel Asbóth magával hozta a térképet, különösebb intézkedésekre már nem volt szükség.⁴⁸

Asbóth harci cselekményekben először december 5-én vett részt: a tomasevaci szerb hídfő elleni támadásban. A terv szerint a magyar csapatok – összesen mintegy 10 000 fő – három nagyobb oszlopra válnak. A főoszlop Orlovátra tart. Feladata a falunál híd verése, majd a csapat egyik része a Temesen átkelve hátulról támadja meg az ellenséget, másik fele a folyó jobbpartján maradván a szerb hídfő bal oldalára támad. Asbóthnak, mint mérnöknek a feladata a hidépítési munkálatok irányítása volt. Fontos volt, hogy a híd időre készüljön el, mert a két másik hadoszlop közül az egyik a hídfőt szemből, a másik jobbról támadta, így a csapatok együttműködésének döntő szerepe volt: ha a híd nem készül el időre, akkor a főoszlop kiesik az együttes támadásból, ami az egész akció kudarcát jelentheti.

A híd építéséhez hajnali öt órakor fogtak hozzá, és hétre kellett volna elkészülnie. Ám elkéstek vele, csak délelőtt 11-12 órára lett készen. Asbóth nem volt hídfőépítő mérnök, legalábbis komoly gyakorlata nem volt ezen a téren, ráadásul az építéshez szükséges anyag is hiányos volt.⁴⁹ A híd megépítése persze önmagában is komoly fegyverténynek bizonyult, hiszen „folytonos ellenséges tüzelés közt”⁵⁰ kellett hidat verni. Késői elkészülte miatt a másik két oszlop hídfő elleni akciója is késett. Végül dél körül Kiss Ernő megelőgelte a várakozást, és megindította a támadást. Ám mind a

tüzérség, mind a gyalogság kísérletei – három egymás utáni roham – eredménytelenek maradtak. A Temesen átkelő, Tomasevacot hátulról megtámadó csapat már csak akkor nyomult be a faluba, amikor a túloldalon, a hídfőnél már befejeződtek a harcok, így hamarosan nekik is vissza kellett vonulniuk.

A támadás kudarcot vallott. Ebben szerepe volt a híd késői elkészültének, de a sikertelenséghez más okok is hozzájárultak: az emberek engedetlensége, fegyelmetlensége, a tisztak nemtörődömsége. Kiss Ernő és Vetter Antal tábornokok vetélkedései sem hatottak pozitívan a bánsági csapatokra.⁵¹

A bánsági harcok kapcsán többet nem bukkan fel Asbóth neve. Nem tudni pontosan, hogyan és mikor jutott Debrecenbe. Az OHB már december 20-án felrendelte,⁵² ennek ellenére lehet, hogy csak a Bánságból januárban kivont csapatokkal együtt érkezett Debrecenbe. Első adatunk ott-tartózkodására ugyanis Hunfalvy Pál naplójának január 27-i bejegyzése. Hunfalvy itt a bánsági csapatok érkezéséről ír, majd Asbóthtal folytatott beszélgetését részletezi, amelyben Asbóth élesen kritizálta a bánsági hadtest vezetéséről még január elején leváltott Kiss Ernőt.⁵³

Január 31-én Asbóth új beosztást kapott, „a komáromi Vár erődítési igazgatóságával” bízták meg.⁵⁴ Parancsa azonnali indulásra kötelezte. Egyelőre mégis Debrecenben maradt anyagi ügyei rendezése végett, hiszen vagyoni helyzete semmit sem javult november óta. Másrészt új megbízatása, és maga a Komáromba való eljutás is terheket rótt rá. A következő időszakot így elsősorban a magyar bürokráciával való küzdelme töltötte ki, mely küzdelemben még bátyja, Asbóth Lajos alezredes is „belekeveredett”.

Asbóth február 1-jén a közlekedési minisztériumhoz fordult, hogy még a Béga csatornai mérnöki működése idejéből neki járó, de eddig ki nem fizetett illetményét utalják ki.⁵⁵ Am az ügyben még előző évben beadott kérelme, és az ahhoz csatolt számadások⁵⁶ Pesten maradtak, így ebben az időben hozzáférhetetlenek voltak, ezért a pénzügyminisztérium nem volt hajlandó fizetni, legfeljebb az ügyben intézkedő Kovács Lajos közlekedési minisztériumi osztályfőnök felelősségére adtak volna előleget az összegből.⁵⁷ Kovács persze nem szándékozott a felelősséget elvállalni,⁵⁸ ezért a pénzügyminisztérium vezetője, Duschek Ferenc úgy döntött, hogy csak „felsőbb jóváhagyás” esetén hajlandó elrendelni az előleg kifizetését.⁵⁹ Ezért Asbóth február 3-án, Kossuth engedélyét kikérve⁶⁰ a Honvédelmi Bizottmányhoz fordult.⁶¹

Február 4-én, talán látva, hogy az ügy elhúzódik, Asbóth útnak indult,⁶² nyilván arra számított, hogy majd utána küldik Komáromba az őt megillető összeg kifizetéséről szóló engedélyt.

Asbóth indulása után hamarosan megállni kényszerült az ellenség, minden bizonnyal Schlik hadtestének

hadmozdulatai miatt, s február 8-13. között a tiszafüredi híderődítési munkálatokban vett részt.⁶³ Közben az OHB február 7-én döntött ügyében,⁶⁴ minek alapján 1000 forint előleget kapott, azzal a feltétellel, hogy olyan nyugtátványt ad a pénz felvételekor, miszerint amennyiben Pest bevétele után követelései jogtalanak bizonyulnának, ezt az összeget is visszafizeti.⁶⁵ Duschek 8-án értesítette a döntésről és az összeg utalványozásáról a közlekedési minisztériumot,⁶⁶ amely 9-én üzent Asbóth Lajosnak, akit öccse valószínűleg még elutazása előtt megbízott ügyének vitelével, hogy az összeget átveheti a pénzügyminisztérium pénztárából.⁶⁷ Asbóth Sándor Tiszafüreden mindezt nem tudta, és ezért szintén 9-én Kossuthhoz írt újabb kérvényt,⁶⁸ hogy megkaphassa pénzét.

Az ügy ezután még tovább bonyolódott: bár Asbóth Lajos megkapta a közlekedési minisztérium értesítését, azonban csak március 1-jén jutott el Debrecenbe. Am még mindig nem fizették ki neki az összeget, mert a pénzügyminisztériumnak nem volt hivatalosan tudomása megbízásáról, és az általa szerkesztett nyugtátvány sem felelt meg az OHB feltételeinek.⁶⁹ A közlekedési minisztérium március 13-án értesítette a pénzügyminisztériumot, hogy Asbóth Lajos tényleg meg van bízva az összeg felvételével.⁷⁰

Egyetlen dolgot nem tudunk: hogy Asbóth mindezek után megkapta-e az őt illető összeget. A következő időszakról elsősorban két forrásunk van: Asbóthnak Klapka Györgyhez Egerben, április 4-én készített jelentése, illetve Klapka Asbóth számára írott bizonyítványa. Ezek részben ellentmondanak egymásnak, így nem egyszerű rekonstruálni a történeteket.⁷¹ Azt már említettük, hogy Asbóth február elején útnak indult Komáromba, majd 8-13-a között Tiszafürednél dolgozott. Február 18-tól részt vett a kápolnai csatát megelőző erődítési munkálatokban: „*az Baktai szoros elzárása és erődítésével megbízatván, a mellett legbuzgobban fáradozott, s azt legnagyobb meglepésemre el is készítette*”, írta Klapka György.⁷² Kérdéses, hogyan került Asbóth a felső-tiszai hadtesthez (a későbbi 1. hadtesthez), Eger környékére. Valószínűleg miután a tiszafüredi híderődítési munkálatok befejeződtek, ismét útnak indult,⁷³ és most sem jutott messzire. Klapka szavaival élve: „*az ellenség éppen egész erejét Gyöngyös és Pétervársára körül összevonta, és ezen okból útját veszedelem nélkül nem folytathatta*”,⁷⁴ és így Asbóth kénytelen volt Klapkának a térségben tartózkodó felső-tiszai hadtestéhez csatlakozni.

A február vége Dembiński félresikerült támadó hadműveletének, a kápolnai csatának és az azt követő visszavonulásnak jegyében telt el. Kétszer ütközött meg a magyar sereg a császári csapatokkal: a kápolnai csatában, február 26-27-én, és a kisebb jelentőségű mezőkövesdi lovassági ütközetben, 28-án. Asbóth az összecsapásokban Klapka mellett volt.⁷⁵

Asbóthtal kapcsolatban elsősorban a mezőkövesdi ütközetből vannak forrásaink. Ennek ismertetéséhez először a nap eseményeit kell röviden vázolnunk. A kápolnai csata második, vereséggel végződő napja után Dembiński elrendelte a magyar sereg visszavonulását Mezőkövesd felé.⁷⁶ Ez másnap, 28-án reggel kezdődött meg, a visszavonulást Kmety György hadosztálya biztosította. A magyar csapatokat Deym gróf vezérőrnagy 7 századnyi vértésből és 9 lovassági ágyúból álló lovasdandárja követte. Ez a dandár valamivel dél után váratlanul rátámadt Kmety hadosztályára, s „egy részét egészen meglepett táborunkig visszavetette.”⁷⁷ A hirtelen támadt zűrzavar azonban nem tartott sokáig, a Miklós-huszárezred⁷⁸ egyik osztálya Görgey Kornél őrnagy vezetésével megtámadta Deym dandárját, mely rövid közelharc után Szihalom vonaláig vonult vissza, és közben több ágyút is elhagyott, mert azok megrekedtek egy árokban. A magyar huszárok a jobb oldalukon feltűnő, és máris ágyúzni kezdő Montenuovo-dandár miatt abbahagyták az ellenség üldözését, visszafordultak a tábor irányába, a vértések által otthagytak ágyúkat pedig magukkal vitték. Az ütközet előtt ebédelni készülő Dembiński már csak akkor jelent meg az ütközet színhelyén, mikor a huszárok éppen visszaérkeztek a magyar vonalakhoz,⁷⁹ s noha a magyar sereg a huszárok sikerén felbuzdulva önkéntelenül megindult az ellenség vonalai felé, megállította őket, mivel úgy vélte, csapatai nincsenek olyan állapotban – sem erkölcsileg, sem fizikailag –, hogy egy újabb csatát vívjanak.⁸⁰

Nem sokkal ezután Asbóth észrevett egy meggondolatlanul előrenyomult tisztet, akit vértések támadtak meg. A Hunyadi-huszárok egyik, közelálló századához ugratott, s felhívta őket a tiszt megmentésére. A századparancsnok, Balla kapitány engedélyével heten tartottak vele, „és az ellenséges sereg előtt a már négy vasas által megtámadt tisztet”⁸¹ megmentették. (Talán nem alaptalan azon feltevésünk, hogy ez a tiszt „a jeles Mezey őrnagy, ki fején egy veszélytelen sebet kapott, miután még gyalog is védte magát, több vasas ellen.”⁸²)

Ekkor találtak egy árokba borult hatfontos ágyúra, amit nyilván a Miklós-huszárok hagytak ott, mert a Montenuovo-dandár miatt már nem volt idejük kihúzni onnan. Kissé visszavonulva Asbóth maradásra szólította fel a huszárokat, majd a magyar sereghez ment segítségért. Hamarosan két szekerezzel tért vissza, és az ágyút – gyakorlatilag az ellenség orra előtt – jó másfél órányi munkával az árokból kivontatták, és a magyar arcvonalhoz szállították.⁸³

A jelenetre Görgey Artúr is kitért visszaemlékezéseiben: „Az ellenség Szihalom vonalára visszavetve, nagy önuralommal szemlélte, hogyan bajlódik néhány huszárunk a 9. huszárezred által az ellenségtől elvett félüteg ágyúi körül, hogyan mozdtják ki helyükből a lövegeket, hogyan viszik hátra másfél ágyúlövésnyire

levő arcvonalunk felé.”⁸⁴ Görgey leírása nagyon hasonlít a Hunyadi-huszárok bizonyítványára, bár feltűnő, hogy nem egy, hanem több ágyúról beszél. Görgey ugyanis valószínűleg összetéveszti ezt az egy ágyút azokkal, melyeket rögtön a sikeres roham után hoztak vissza a Miklós-huszárok, a két esemény összemosódott az emlékezetében.⁸⁵ Ezt támasztja alá Dembiński is, aki a táborba érkezéséről ezt írja: „egy huszár-csoportra találtam, mely öröm-ujjongva és győzelmesen az ellenségtől elvett három ágyút kísért.”⁸⁶ Ezen ágyúkról már csak ezért sem lehet szó: hiszen Balla kapitány is „más fél órányi vitészséges fáradság”-ról ír.

Egyetlen részletkérdést kell még tisztázni: hány ágyút szereztek összesen a magyarok Mezőkövesden az ellenségtől? A Winterfeldzug erről a következőt írja: „három lovassági ágyú, melyek nem tudtak egy árokból elég gyorsan előjönni, az ellenség kezébe kerültek.”⁸⁷ Szemere Bertalan kormánybiztos aznapi, idézett jelentésében ugyanakkor – némileg pontatlanul – ezt írja: „elfoglaltunk 4 darab lovagágyút lovastul.”⁸⁸ Gáspár András ezredes Hernádnémetin, március 15-én kelt jelentésében három ágyúról ír: két, lovakkal fogatolva behozott, illetve egy fogatolás nélküli, feldölt ágyúról, mely később érkezett be.⁸⁹ Ez utóbbi lehetne az Asbóth által megszerzett ágyú is, de Gáspár jelentését a Miklós-huszárok parancsnokaként írta, Asbóth segítőtársai pedig Hunyadi-huszárok voltak, így valószínű, hogy összesen négy ágyúról beszélhetünk. E mellett szól a Dembińskitől imént idézett pár sor is, hiszen ő táborba érkezésekor három ágyút látott, Asbóthék pedig jóval később hozták be a maguk ágyúját. Görgey Artúr – mint láttuk – egy félütegnyi ágyúra emlékszik: itt az a probléma, hogy a magyar seregben egy üteg nyolc, az osztrákokban pedig hat ágyúból állt. Ám néhány oldallal később már pontosít: három ágyút említ.⁹⁰ Csakhogy az ő emlékezetében – már írtunk róla – összekapcsolódik a két mozzanat, így a nála olvasható három ágyú is valószínűleg négy megszerzett ágyú mellett szól.

Az is elképzelhető, hogy az ágyúk száma körüli pontatlanságok oka az, hogy közülük egy nem megszerzett, hanem visszaszerzett ágyú volt, és ezért a császáriak ezt nem is tartották számon. Görgey Artúr szerint ez az ágyú az volt, amelyet Guyon Iglón vesztett el a február másodikáról harmadikára virradó éjszaka.⁹¹ Görgey István is egy ilyen ágyúra emlékszik: „Az országúttól jobbra ott állt a 4 elfoglalt osztrák ágyú - közülük azonban az egyiknek a vetágyúnak laffettája vörös-fehérezöldre festve.”⁹² Ezt erősíti meg, hogy az iglói rajtaütés Deym egyik osztagának műve volt. Persze itt sem teljesen tiszta a kép: a Winterfeldzug szerint a császáriak által elvesztett ágyúk közül kettő volt korábban magyar ágyú, és ezeket Kassán vették el a magyaroktól.⁹³

Március 1-jén Görgey felszólította Asbóthot, csatlakozzon kíséretéhez.⁹⁴ A következő napokat így Asbóth

a tábornok kíséretében töltötte, Görgey társaságában érkezett Tiszafüredre is. Március 5-én Vetter a táborba jött a Dembiński leváltása miatt idesiető Kossuthal. Úgy ítélte meg, hogy most már nincs szükség a fősegrnél Asbóthra, és Debrecenbe küldte, hogy tisztázák, maradjon-e a fősegrnél, vagy induljon-e újra a komáromi várba.⁹⁵

Debrecenben – ahova Asbóth március 9-én érkezett, Görgeyt kísérve⁹⁶ – Vetter Stein alezredeshez utasította, aki kötelezte, hogy azonnal induljon eredeti rendeltetési helyére, Komáromba. Asbóthot erősen felzaklatta a parancs, legalábbis erre következtethetünk Hunfalvy naplójából, aki szerint aznapi beszélgetésük során Asbóth Vetterről és Steinről is lesújtóan nyilatkozott.⁹⁷ Asbóthnak – rossz tapasztalatai után – valószínűleg nem volt sok kedve ismét Komárom felé indulni.

Március 11-én mégis kénytelen volt útra kelni.⁹⁸ Ezúttal Törökszentmiklós felé próbálkozott, ám ezúttal sem tudott továbbhaladni az ellenség miatt.⁹⁹ Kénytelen volt észak felé fordulni: Jászberényen és Hatvanon, Vácön keresztül akart átjutni az ellenség csapatain. Tiszaroffnál átkelt a Tiszán, de Jászkiséren újra kellemetlen hírt kapott az ellenség mozgásáról, s Hevesen át¹⁰⁰ kellett útját folytatnia a Mátra irányába. Kerecsendre, Görgey főhadiszállására március 22-e és 26-a között érkezett.¹⁰¹ Asbóth itt azt a tanácsot kapta a tábornoktól, hogy Egerbe, majd onnan Balassagyarmatra menjen, és onnan próbáljon Komárom felé továbbhaladni. Tovább is indult, de Egerben megbetegedett, így útját ismét meg kellett szakítania. Itt írt jelentésében javasolta, hogy addig is, míg megérkezik Komáromba, bizának meg valaki mást a vár erődítési igazgatóságával, aki amúgy is ott tartózkodik már.¹⁰²

Felgyógyulása után Asbóth újból csatlakozott Klapkához, hogy annak oldalán végre eljusson rendeltetési helyére – csatlakozásának időpontját nem ismerjük, így nem tudjuk azt sem, mikortól vett részt a tavaszi hadjáratban. Valószínűleg a tavaszi hadjárat első fele alatt még lábadozott, s csak jókora késéssel indult a Vác irányába továbbhaladó magyar csapatok, köztük Klapka hadteste után.

Valószínűleg a Garamon való átkelésnél hasznosította először a sereg Asbóth mérnöki tudását: a magyar hadsereg április 16-án a folyóhoz érve azzal szembe-sült, hogy a kálnai hidat az ellenség szétrombolta, és eltávolított a környékről, vagy elpusztított minden hídverésre alkalmas anyagot. A magyarok csupán egy hídszerkezetet hoztak magukkal, amely ráadásul nem is volt elég hosszú a megáradt folyó áthidalásához. Ezen kívül mindhárom hadtestnek saját hídra volt szüksége: a jobbszárnyon lévő 3. hadtestnek Óbarsnál, középen az 1. hadtestnek Szecsénél, Kálnával szemben, a 7. hadtestnek pedig Zsemlénnél.¹⁰³

Görgey parancsot adott, hogy bontsák le a Léván és környékén levő nagyobb épületek tetőszerkezetét, és

kutassanak fel minden, a hídépítésnél használható mesterembert, ácsokat, hajósokat, még halászokat is.¹⁰⁴ A három közül a legalkalmasabb pont a hídverésre a folyó mentén legmagasabban fekvő óbarsi volt, és a tervek szerint is a 3. hadtestnek kellett átkelnie a folyón, hogy *”a folyó jobb partján lefelé húzódva fedezze lejjebb”*¹⁰⁵ a másik két hadtest átkelését, ezért a hídszerkezeten kívül minden, a környéken hirtelenjében fellelhető, hídépítéshez felhasználható anyagot Szodtfréd Ferdinánd alezredes, a főhadisereg utászkarai parancsnokának kezébe adtak.¹⁰⁶

Ennek ellenére mégsem ez, hanem a Szecse és Kálna közötti híd készült el elsőnek, igaz, a nehéz körülmények miatt ez is csak 17-ről 18-ra virradó éjszakán.¹⁰⁷ Vajon Asbóth építette-e a három közül elsőként elkészülő hidat? Kossuth 1853-ban Asbóth számára készített bizonyítványában a következőket találjuk erről: *„ő volt, ki minden különös előkészületek nélkül egy éjen át hidat vert a Garamon, mely 40,000 főnyi hadseregünket a nagysarlói dicső csata mezejére vezetete”*¹⁰⁸. Más forrás azonban nem erősíti meg Kossuth bizonyítványát. A híd az első hadtest, Klapka hadteste számára készült, és biztos, hogy Asbóth a napokban csatlakozott Klapkához, de az első biztos adatot arra nézve, hogy Asbóth újból Klapka mellett van, Klapkának április 20-ai, Asbóthhoz intézett parancsa szolgáltatja: *Azon 6 fontos lovas üteg, amely Fajkúrtőre jövén Csekébe volt rendelve, nem oda, - hanem Asbóth Kapitány úrral együtt rögtön Kóltára induljon.*¹⁰⁹ Így csak annyit mondhatunk: elképzelhető, hogy tényleg Asbóth építette a kálnai hidat.

Az imént idézett utasítás egyébként arról is tanúskodik, hogy Asbóth nemcsak hadmérnöként dolgozott, hanem segédtszti feladatokat is ellátott Klapka mellett a tavaszi hadjárat végső szakaszában. A parancs hátoldalán ugyanis még különböző, rendszerint ceruzával, sebtében – talán lóháton – feljegyzett üzenetek, utasítások találhatóak. Például egyebek mellett egy utasítás, mely szerint minden zászlóalj adja át a javításra szoruló fegyvereket Vándorfy Miksa őrnagynak, az 1. hadtest tábori térparancsnokának. Vélhetően Asbóth feladata volt a parancs továbbítása.

Április 22-én érkezett meg Asbóth Komáromba.¹¹⁰ Arra nézve adatot nem találtam, hogy volt-e köze Asbóthnak a Dunán a következő napokban épülő tutajhídhöz. Kossuth bizonyítványa szerint Asbóth a komáromi csatában (április 26.) is kitüntette magát,¹¹¹ de ezt más forrás nem erősíti meg.¹¹²

Asbóth, miután végre megérkezett Komáromba, szerette volna hivatalát elfoglalni. Ám ebben megakadályozta Thaly Zsigmond, aki időközben már megszerzte magának ezt a posztot.¹¹³ Ludvig János kormánybiztos is megemlékezett Asbóth és Thaly találkozásáról, amelynek szemtanúja volt: Asbóth *„Komáromba*

erődítési főmérnöknek volt kinevezve; de minthogy Asboth csak Görgey táborával érkezett Komáromba, e helyet Thaly Zsigmond (...) már brevi manu elfoglalta volt. Én éppen akkor érkeztem a várba s illetőleg a mérnöki casamatta-irodába, mikor Asboth sehogy sem tudta: miképpen értesse meg Thalyval, hogy ő ott a bureau-chef (...) Thaly nem tágított s egészen ignorálta az állítólagos betolakodót, reá sem nézett, s Guyon épen nem volt azon ember, ki hajlandó lett volna Görgey emberének helyet engedni.»¹¹⁴ Így Asbóth feladat nélkül maradt. Egy balszerencsés esemény nyomán váltott irányt Asbóth pályája. Kossuth meghívta Görgeyt hadügyminiszternek, Görgey azonban nem akarta a sereget elhagyni, ezért Damjanich felajánlotta, hogy elvállalja Görgey helyettesítését a hadügyminisztériumban. Ám még indulása előtt, április 28-án, utazókocsijának kipróbálása közben eltörte a lábát.¹¹⁵ A baleset után Klapka ajánlkozott Görgey helyettesítésére, és ebbe a főparancsnok beleegyezett. Asbóth számára így kiút nyílt helyzetéből. Klapkát kísérve visszamehetett Debrecenbe, és ismét hasznosíthatta magát. Április 30-án Görgey 442-es számú napiparancsában – Asbóthot már őrnagyként említve – „A helyettes hadügyminiszter kíséretébe és mellette való szolgálattételre” vezényelte több más tisztársával együtt.¹¹⁶ (Előléptetését április 16-i hatállyal május 20-án hagyta jóvá Kossuth.¹¹⁷)

Még aznap el is indultak Debrecenbe. Pesten két napot töltöttek, és ötödikén érkeztek meg a kormány székhelyére.¹¹⁸ Klapka hatodikán átvette a minisztérium vezetését. Asbóthot május 9-én kinevezte szárnysegédjéül.¹¹⁹ Ugyanezen a napon Asbóth esküt is tett.¹²⁰

Asbóth májusi hadügyminisztériumi, szárnysegédi ténykedésének nem sok írásos nyoma marad, mindössze néhány iraton találni a nevét. Ezek általában kisebb személyi ügyek, Asbóth ezekben rendszerint „megbízásból” intézkedett.¹²¹

A májusi debreceni események közül inkább egy másik keltheti fel érdeklődésünket. Klapkának a békepárt képviselőivel való, néhány nappal Klapka Debrecenbe érkezése után történt találkozójáról van szó. Ennek létrejöttében ugyanis Asbóthnak és bátyjának, Jánosnak is volt némi szerepe.

Asbóth megérkezése után találkozott bátyjával, aki elbeszélte neki a Habsburgok trónfosztásának körülményeit. Ezt Asbóth továbbadta Klapkának, akit a hír arra indított, hogy megbeszélésre jöjjön össze a békepárt vezetőivel.¹²²

Klapka megbízta Asbóth Jánost, hogy közvetítsen az ügyben. János elment Hunfalvyhoz, hogy megbeszélje vele a dolgot. Hunfalvy naplójában a következőket írja: „S ma reggel Asbóth János hozzám jött, titkos beszédre. Öccsétől meghallotta, hogy Klapka tegnap éjjélig Kossuthnál volt s belőle azt hozta ki, hogy a külföldi politikától legkisebb biztosítást sem bír függetlenség-

günkre nézve; Klapka tehát szomorúan győződött meg, hogy seregünket s egész nemzetünket végetlen háborúnak tesszük ki, melyben el fogunk veszni.”¹²³ Klapka azt a következtetést vont le, hogy az egyetlen lehetséges út, ha a képviselőház visszavonja a trónfosztást. Ezért akart tárgyalni a békepárttal, főleg miután értesült a trónfosztás történetéről. Hunfalvy úgy érezte, nem ismeri eléggé „a titkos rúgonyokat”, és ezért nem akart részt venni a tárgyaláson, hanem inkább Kovács Lajosnak szólt, aki elvállalta, hogy Kemény Zsigmond társágában tárgyal Klapkával.¹²⁴

Maga a találkozó számunkra egy apróság miatt érdekes. Kemény írta le visszaemlékezéseiben: „Míg a beszélgetés tartott, Asbóth Sándor alezredes kétszer jött be a szobába. S Klapka ilyenkor elejté a társalgás fonálát.”¹²⁵ Úgy tűnik, Klapka teljes titokban akarta tartani az elhangzottakat.¹²⁶

Asbóth debreceni tartózkodásának még egy lényeges eleme van: itt lett Kossuth szárnysegédje a szabadságharc végső két hónapjára. Hogy kiben merült fel először a gondolat Asbóthot a kormányzó vezérsegédévé kinevezni, pontosan nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy június 10-én, mikor Görgey a hadügyminisztériumból Győrbe utazott Klapkához, a defenzív haditerv szerzőjéhez, hogy meggyőzze a támadás szükségességéről,¹²⁷ Szabó Imre ezredes vette át a minisztérium vezetését, és Asbóth az ő helyére került a kormányzó katonai irodájába.¹²⁸ A források alapján úgy tűnik, hogy Asbóthot ajánlották Kossuthnak. E mellett szól Ludvig János kormánybiztos június 8-i, Kossuthhoz szóló levele, amelyben mellesleg igen meleg szavakkal méltatta Asbóth képességeit: „Asbóth Sándor ellen azért hogy a harmadik érdemjellel feldíszített nagy felingerlést tapasztaltam egy pár tisztnél, kik őtet gyávnak mondják és nem akarják eltérni hogy e jelt viselhesse, most pedig miután, nem tudom ki által, megtudták, hogy neked adjutánsnak és hadügyi referensnek van ajánlva, ellene nagyon kikelnek, sőt Görgeynek is e szempillanatban ellene iratott.”¹²⁹ A levél másik érdekes vonatkozása Asbóthnak június elején a harmadik osztályú érdemjellel való kitüntetése (Klapka felterjesztése június 7-én íródott),¹³⁰ ami láthatóan több tiszt ellenérzésével találkozott. Hogy Asbóth gyáva volt-e, erre nézve talán elég, ha a mezőkövesdi ütközetre gondolunk. Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy katonai ténykedése alapján a kitüntetése is jogos volt. A kitüntetése és előlépése miatti felháborodás fő oka valószínűleg a minden civilt gyávnak tekintő hivatásos katonatisztek irigysége a csak pár hónapja katona Asbóth gyors karrierje miatt. Az ügynek egyébként további következménye nem volt.

Hogy visszatérjünk Asbóth kinevezéséhez, Klapka Komáromban, június 6-án kelt levele szerint, amelyben melegen ajánlotta Asbóthot Kossuth figyelmébe, Asbóthot e napon rendelték a kormányzó irodájába.¹³¹

Asbóth június 10-étől dolgozott a kormányzó vezérsegédeként.¹³² Kinevezését június 14-én kapta meg: „Kormányzói hivatalomhoz álladalmi tanácsosul egyszersmind a miniszteri tanács ülések előadó jegyzőül a katonai ügyekre nézve Asboth Sándor őrnagy, és kormányzói vezérsegéd általam kineveztetvén, kinevezése ezennel közhírré tétetik.”¹³³

Asbóth új munkahelye, a katonai iroda a kormányzói hivatalnak – mely korábban az OHB hivatalaként működött – volt része. Eredetileg a hivatalt csak a honvédelmi bizottmány adminisztratív segédhivatalának szánták, de szerepe egyre fontosabb lett Kossuth honvédelmi bizottmányi elnöksége alatt, Kossuth vezetésével fokozatosan átvette a honvédelmi bizottmány szerepkörét, s közben a bizottmányi ülések fontossága egyre csökkent. Májustól viszont Kossuth jogkörének megnyirbálásával a hivatal és így a katonai iroda szerepe már kevésbé volt jelentős.¹³⁴ Ez persze nem jelenti azt, hogy unatkoztak volna, volt munkája bőven a katonai iroda személyzetének és vezetőjének, Asbóthnak is.

Az ő feladata a katonai irodához tartozó ügyek elintézéssterveinek készítése volt, persze titkárok, fogalmazók segítségével, de sok iratot saját maga fogalmazott.¹³⁵ Kossuth nélkül döntés természetesen nem született, Kossuth minden iratot átnézett, a sürgős, fontos ügyeket maga intézte, a nem általa írt vagy diktált fogalmazványokba is gyakran belejavított.¹³⁶ A kevésbé fontos ügyeket a katonai osztály intézte, valamelyes önállósággal, de rendszerint Kossuth útmutatása alapján. Ezekben az ügyekben általában „Kormányzó ur megbízásából” intézkedett Asbóth. Erre a rendszerre jó példa Duschekhez, a pénzügyminiszterhez június 15-én intézett felkérés Luzsénszky Pál felső-magyarországi kormánybiztos kérése ügyében: Luzsénszky június 13-án jelentette, hogy a lófalvi táborban kolerajárvány tört ki, ezért vörösbort vásárolt a katonaság számára. Mivel azonban a környéken nem talált elég bort, Budáról kért utánpótlást. Luzsénszky jelentésén ott van Kossuth hátrírta: „A vörösbort iránti kérés teljesítésére a finansminister felszólítandó.” Asbóth Kossuth kívánságának megfelelően intézkedett: felkérte a pénzügyminisztert, hogy küldessen 150 akó vörösbort a felső-magyarországi sereg táborába.¹³⁷ Ugyancsak június 15-éről található erre a rendszerre egy másik példa: a Pest megyei Tótfaluból hét önkéntes jelentkezett katonának, noha a falura kivetett újonclétszám már ki volt állítva: a hét fiatalember kérvényének hátoldalára Kossuth a következőt írta: „Asbóth ur köszönetem kijelentésével intézkedjék - a foglalópénz a státuspénztárból adassék ki.” Asbóth Kossuth utasítása nyomán intézkedett az önkéntesek besorozásáról, valamint a köszönetnyilvánításról (tudósítást írt a Közlönybe az ügyről, azonban nem jelent meg).¹³⁸

Asbóthra bízták a budai vár rombolási munkálatait is: a vár lerombolásáról június 11-én határozott a kor-

mány. Asbóthot ugyanezen a napon Kossuth bízta meg a munkálatok vezetésével: „az egész munka tervezése és kivitelének főfelügyelését Asbóth Sándor őrnagy és vezérsegédemre bíztam”.¹³⁹

A teljesség igénye nélkül nézzünk meg néhány intézkedést Asbóth irodában töltött első napjaiból: 15-én például a hadügyminisztériumnak írt a máramarosi újoncozással kapcsolatban,¹⁴⁰ e napon kérte fel a hadügyminisztériumot, hogy az újoncozásban erősen elmaradt egri újonctelephez tartozó hatóságokat, amelyek június 8-ig 734 újoncot állítottak ki 8300 helyett, „hanyagságukra komolyan figyelmeztetve, hátralevő újoncaik lehetőleg rövid idő alatti kiállítására szigoruan utasítsa.”¹⁴¹

Több ízben intézkedett Asbóth fegyvergyártási ügyekben: június 15-én a petróci¹⁴² szuronygyárban végzett vizsgálatról készített jelentést küldte át a hadügyminisztériumnak, hozzátéve, hogy a fegyvergyárak Láhner György „vezérlete alá helyeztessenek, s egyszersmind tétessenek meg az iránti czélszerű intézkedések, miszerint a munkabérnek a munkások által történt többszöri felcsigázása (...) tekintetéből” a honvédek és a hadifoglyok közül a hozzáértőket a fegyvergyárakba vezényeljék, megfelelő pótdíj ellenében. Így „nem csekély sommák fognak megkíméltetni”.¹⁴³

Június 16-án Luzsénszky Pálnak írt a szepességi szuronygyártás ügyében: mivel a Szepességben tartottak a már ekkor előrelátható újabb császári vagy orosz betöréstől, csak úgy voltak hajlandók az itteni fegyvergyárosok termelni, ha olyan parancsot kapnak, amely szigorú büntetéssel fenyegeti meg őket a gyártás megtagadása esetén, hogy magukat az ellenség előtt tisztázhassák. Asbóth némileg ironikusan fogalmazott az ügyben: „Nehogy tehát veszélyeztetve higyjék sorukat a fegyvergyárosok nem kapott parancs miatt (...): felkérerik Kormánybiztos Ur, hogy (...) a szepességi fegyvergyárosok számára azonnal és minél szigorubb parancsolatot kiadni sziveskedjék.”¹⁴⁴

Nagyobb önállósághoz az ügyek intézésében Asbóth és a katonai osztály abban a néhány napban jutott, amikor Kossuth Nagyváradra utazott, hogy Bommel találkozzon (június 18-a és 22-e között). Például június 20-án írt Asbóth a belügyminisztériumnak a Hillebrand Flórián posztógyárának ügyében.¹⁴⁵ Ugyanezen a napon intézkedett Dembiński lemondásának és útlevelének ügyében, jelentést küldve a kormányzónak, felkérve Kossuthot végleges döntésre. (Dembiński ugyanis június 18-i levelében lemondott a felső-magyarországi hadsereg parancsnokságáról, és Konstantinápolyba készült utazni.)¹⁴⁶ E napok kivételével igen ritkán hiányzik a katonai osztály által intézett ügyek iratain Asbóth aláírása elől a „Kormányzó ur megbízásából” formulája.

A július 2-a és 8-a közötti napokban Kossuth hol Cegléden, hol Pesten tartózkodott. Asbóth néha Kos-

suth mellett volt, máskor viszont Pesten maradt.¹⁴⁷ Véglegesen 8-án hagyta el Kossuth – és vele Asbóth – a fővárost. Kossuth ceglédi tartózkodásáról Degré Alajos visszaemlékezéseiből szerezhetünk információkat, elsősorban arról, hogy milyen mennyiségű munkát végzett el naponta a kormányzó, és vele együtt hivatalának személyzete (Degré ezekben a napokban huszár alszázados volt).¹⁴⁸

Cegléden Degré századát rendelték ki díszőrségül Kossuth mellé. Persze nemcsak őrséget állt a század, de rengeteg dolguk is akadt: „*Folytonosan annyi küldözgetés, üzenet volt, hogy egy szakasznak állandóan nyeregben kellett lenni.*”¹⁴⁹ Degré írói képességeit kiválóan tudta hasznosítani a leterhelt katonai iroda: „*Asbóth az irodába hívott, hogy segítsék, mert nem győzik az írást. Egyik levél a másikat érte; egyik rendelet a másik után ment.*”¹⁵⁰

Délután Degrét teára hívták a kormányzóhoz, majd ismét nekiláttak a munkának. „*Éjfél után három óra felé pihentünk le, ötkor már talpon volt a kormányzó, s az egész személyzet, hogy az azon idő alatt felszaporodott ügyeket elintézte.*”¹⁵¹

Július 9-én továbbindultak Szegedre (ide 11-én érkeztek meg). Itt Kossuth szállása közelében helyezték el a hivatalt, magánlakásokban.¹⁵² Asbóth Kossuthal volt annak aradi útján is (július 17–21. között).¹⁵³ Július végén Asbóthot alezredessé léptették elő.¹⁵⁴ Nemsokára Szegedet is el kellett hagyni, a további hátrálást választó Dembiński kérésére, akit az emlékezetes július 29-i minisztertanácson bízott meg Kossuth a fővezérrel.¹⁵⁵

Ami az ügyintézésről: fővárosból való távozás után feltűnően megritkultak a katonai osztály által intézett

ügyek, Kossuth szinte minden ügyben maga intézkedett: valószínűleg a többszöri költözködés miatt nem tudott az iroda normálisan működni. Július 31-én például, mikor – az éppen esedékes költözést előkészítve – a kormányzói hivatal számára Aradon lefoglalták az egyik magánházat,¹⁵⁶ addig Asbóth még Szegeden intézett ügyeket.¹⁵⁷ Csak a szegedi napokból van néhány, a katonai osztály – és így Asbóth – által, vélhetően nagyobb önállósággal intézett, rendszerint nem túl fontos ügy.¹⁵⁸

Arad már az utolsó napok helyszíne. A vég egyre közeledett, a kormány magára maradt: Dembiński Arad helyett az osztrák kézen levő Temesvárra hátrált az augusztus 5-i szőregi vereség után. Görgey már csak a temesvári csata napján tudott megérkezni Aradra seregeinek egy részével, az 1. hadtesttel. A vereség hírére Kossuth augusztus 11-én lemondott, majd délután négy órakor a várparancsnok Damjanich kocsiján elhagyta Aradot.¹⁵⁹ Egyedül Asbóthot vitte magával.

Ami pedig ez után történik, az már az emigrációhoz tartozik. Mindössze egy „magyarországi” ügy van hátra, az Asbóth elleni itthoni eljárás kérdése. Pestről 1850. január 11-én írtak le az aradi hadbírószágra a császári hatóságok: nem találtak terhelő adatot Asbóthra nézve, Aradon is nézzenek utána. Aradon január 18-án készült válasz, amely szerint itt sem merült fel terhelő adat, és így nem találnak alapot Asbóth vagyonának elkobzására.¹⁶⁰ Február 19-én Haynau küldte meg a hadbírószágnak a sumlai menekültek névsorát tájékoztatásul. Aradon bekértek a névsorban szereplő személyekre vonatkozó iratokat, majd május 18-án ad acta tették az ügyet.¹⁶¹ Ezzel az Asbóthtal kapcsolatos eljárás lezárult.

Jegyzetek

- ¹ MOL KKM Közlekedési 1848: 7. kútfő (továbbiakban: kfő), 19. t.
- ² LENDVAI Miklós: Temes vármegye családjai. II. köt. Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat. Bp. 1899. 19. (A továbbiakban: LENDVAI 1899.)
- ³ Asbóth Sándor folyamodványa István nádorhoz, Budapest, június 13., MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. t.
- ⁴ Krassó megye Széchenyihez, MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 25. tétel. Temes megye előterjesztése: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. tétel.
- ⁵ „(...) tisztii személyzetem a tőlem való függéstől felmentetik; rajtam hagyattatván mindazonáltal a tisztemmel járó teher és felelősség.” - írta Asbóth Budapesten, július másodikán kelt, Széchenyihez intézett folyamodványában: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 30. tétel.

- Ezenkívül Asbóth egyik beosztott mérnöke, Vukassovics György május 25-én a megüresedett csatornaigazgatói posztért folyamodott. (Az irat nem maradt fenn, csak a Közlekedési osztály lajstromkönyvében maradt nyoma.) Májusi felutazására nézve ld.: Halden József kérelmét: „*Május hóban pedig Asboth Sándor (...) Pestre utazván*”: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 56. tétel. A kérelem szerint Asbóth május 20-án még Temesváron tartózkodott.
- ⁶ Asbóth szerint a főigazgatóság az oka a csatorna elhanyagoltságának is, mert nem fizette ki a szükséges összegeket a fenntartásra, elsősorban azért, hogy aztán a csatorna állapotért felelős Asbóthot megtámadhassa. Ezen kívül többeket titokban felhívtak: vádolják be őt az építészeti igazgatóságánál. MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. tétel.

- ⁷ MOL KKM Középítészeti 1848: 356. kfő, 93. tétel
- ⁸ MOL KKM Térképészeti 1848:30.
- ⁹ MOL KKM Középítészeti 1848: 356. kfő, 155. tétel.
- ¹⁰ Ld.: Széchenyi bizonyítványát Asbóth számára: MNM, UDgy. lt. sz. 1966. 13. 1. (az irat fényképe megjelent: Kovács Csilla - Lukács Mária szerk.: Szabadság és bátortel. Gróf Széchenyi István (1791-1860). MTI - Magyar Hitelbank Rt., 1991. 52.), másolata: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. tétel.
- ¹¹ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 20. tétel. Asbóth már június 11-én így írt: "az alsó déli részéről minden óráan komolyabb hírek érkeznek ide fel". MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 28. tétel.
- ¹² Uo.
- ¹³ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 28. (június 11.) és 30. (július 2.) tétel, valamint MOL KKM Középítészeti 1848: 356. kfő, 2. és 130. tétel.
- ¹⁴ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 28. tétel. (Két nap múlva István nádorhoz írt folyamodványában is szót ejtett erről, ez ügyben is kérve a nádor pártfogását: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. t.)
- ¹⁵ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 34. tétel.
- ¹⁶ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 28. tétel.
- ¹⁷ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. tétel.
- ¹⁸ MOL István nádor levéltára, Miniszteri, 1848:1464., illetve másolata: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 33. tétel.
- ¹⁹ MOL KKM Térképészeti 1848:34.
A rendeletet Kovács Lajos írta alá.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ MOL KKM Közlekedési 1848:17. kfő, 82. tétel.
- ²² MOL KKM Közlekedési 1848:17. kfő, 92. tétel.
- ²³ Július végén egyébként betegség sújtotta: MOL KKM Közlekedési 1848: 7. kfő, 19. tétel.
- ²⁴ Azaz a Béga teljes körű csatornázása.
- ²⁵ MOL KKM Közlekedési 1848:17. kfő, 64. tétel.
- ²⁶ Asbóth költségkimutatása, valamint Fest felterjesztése: MOL KKM Közlekedési 1848:17. kfő, 79. tétel.
- ²⁷ A temesvári eseményekre nézve ld.: BOGMA István naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról. Közli Dr. Berkeszi István. In: Történelmi és Régészeti Értesítő. 1904. 67-86. (A továbbiakban: BOGMA)
- ²⁸ BÖHM Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. I-II. köt. Pest, 1867. II. köt. 312. BOGMA 69-71.
- ²⁹ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 81. tétel, MOL KKM Csatornai 1848:144. és MOL KKM Középítészeti 1848: 356. kfő, 225. tétel.
- ³⁰ November 16-án, Ó-Teleken kelt 290. számú jelentését (MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 88. tétel) így kezdte: "Elvalék zárva a szabad magyar hontól, és hallgatni kéntelen valék a rablók fészékébe hol a küntörtéteknek hírét sem vehettük;"
- ³¹ BOGMA 71.
- ³² MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 88. tétel.
- ³³ Uo. Az eseményekről szinte szó szerint ugyanezen szavakkal számolt be Asbóth Vukovics Sebő királyi biztos számára szintén november 16-án, Párdányon készített jelentésében is (MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 91. tétel, Vukovicsnak a közlekedési minisztériumba küldött jelentése mellékleteként. Ugyanitt van Asbóth újabb, november 26-i, Fest Vilmosnak írt jelentése is, amely szerint nem állt át az intézet személyzete közül mindenki.)
- ³⁴ Asbóth Vukovicshoz szóló jelentése (ld. előző jegyzetet).
- ³⁵ Vukovics november 21-i jelentése a "Kereskedési és közlekedési minisztériumnak"(!), uo. Vukovics e jelentésében közölte azt is, hogy Heisze Zsombolyán levő vagyonát lefoglaltatta. Egyébként a levél fogalmazójának tévedése miatt Vukovics jelentését először a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba kézbesítették, és onnan küldték át megfelelő helyére, a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba.
- ³⁶ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 88. tétel.
- ³⁷ Asbóth Vukovicshoz szóló, idézett jelentése: MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 91. tétel. A következő napok eseményeiről ez az egyetlen forrásunk.
- ³⁸ Az ütközetre nézve ld.: OLCHVÁRY Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken. Szabadka, 1902. 94. (továbbiakban: OLCHVÁRY)
- ³⁹ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 91. tétel.
- ⁴⁰ Uo. A minisztérium számvevősége elutasította a kérést, de a döntés idején, december 27-én már lényegében tárgytalan volt az ügy a lassú ügyintézés miatt. (Az elutasítás egyik fő oka az volt, hogy Asbóth a hadseregben szolgál, mint százados, ennek híre előbb jutott el a számvevőségére, mint a kérelem.) MOL KKM Középítészeti 1848: 356. kfő, 108. tétel.
- ⁴¹ A minisztérium számvevősége már november 15-én úgy döntött, hogy a „*Temesvári jelen körülményeknél fogva oda semmi pénz utalványozások nem történhetnek.*” MOL KKM Középítészeti 1848: 356. kfő, 223. tétel
- ⁴² Fest december 7-én saját helyettesének – főmérnöki segédnek – javasolta minisztériumi osztálya 1849. évre vonatkozó létszám-előterjesztésében: MOL KKM Csatornai 1848:186. Asbóth erről azonban nem értesült, vagy már csak katonaként.
- ⁴³ MOL HM Ált. 1848:10886. Asbóth kérelme, amit Vetter mellékelte felterjesztéséhez, nem maradt fenn.
- ⁴⁴ Uo., valamint Közlöny 1848. 184. sz. és Kossuth Hírlapja 1848. 142. sz., illetve MNM UDgy. 1966. lt. sz. 13. 2. 2. alatt található a kinevezési iratnak a Bánságba küldött tisztázata. Utóbbi közli: HERMANN Róbert: 1848-1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében. In: Folia Historica 13. Bp. 1987. 123-146. (a továbbiakban HERMANN 1987.) A vonatkozó szakirodalom és források nagy része szerint egyébként Asbóth nem szolgált korábban a cs. kir. hadseregben, de LENDVAI, 1899. – és vélhetően ennek nyomán BONA Gábor: Az 1848/49-es honvédsereg Zala

- megyei születésű tisztjei. In: Molnár András szerk.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zalai Gyűjtemény, 33. Zalaegerszeg, 1992. – szerint néhány évig hadfi volt selmecbányai és késmárki tanulmányait követően, de még mérnöki szigorlata előtt. BONA Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-1849. Bp. 1983. (a továbbiakban: BONA 1983.) még nem említi, hogy Asbóth korábban katona lett volna.
- A Hazánk 's a Külföld 1866. 44. száma szerint katona akart lenni, mint Lajos bátyja, de anyja kérésére inkább mérnök lett. Asbóth maga is csak annyit írt a nádorhoz írt folyamodványában, hogy járatos a fegyverforgatásban, pedig bizonyosan említette volna katonai múltját, ha lett volna ilyen.
- ⁴⁶ MOL HM Ált. 1848:10886.
- ⁴⁷ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 81. tétel.
A jelentés szerint a mérések még szeptember vége előtt megkezdődtek.
- ⁴⁸ MOL KKM Közlekedési 1848: 17. kfő, 71. tétel. A térképet később Asbóth átadta az illetékeseknek (MOL OHB 1849:8107., jún. 13.).
- ⁴⁹ OLCHVÁRY 101. Klapka 1849. június 7-én, Komáromban kelt, Asbóthnak a 3. osztályú érdemjellel való kitüntetését javasoló felterjesztésében (MOL HM Ált. 1849:18937.) két órát írt ugyan, de ez vélhetően egyszerű elírás lehet hét óra helyett.
- ⁵⁰ MOL HM Ált. 1849:18937.
- ⁵¹ Kossuth Hírlapja 1848. 144. szám. Az ütközetre vonatkozó egyéb adatok: Közlöny 1848. 186. és 187. sz., Pesti Hírlap 1848. 237., 238. és 240. szám, Kossuth Hírlapja 1848. 143. sz.
- ⁵² Barta István szerk.: Kossuth Lajos összes munkái XIII. köt. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottság élén. I. Bp. 1952. 823.
- ⁵³ HUNFALVY Pál: Napló 1848-1849. S. a. r. Urbán Aladár. h. n., 1986. 177. (továbbiakban: HUNFALVY)
- ⁵⁴ Stein Miksa báró alezredes utasítása Asbóth Sándorhoz, MOL Asbóth-ir.
- ⁵⁵ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 6. tétel.
- ⁵⁶ Ezek nem maradtak fenn.
- ⁵⁷ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 2. tétel, ill. eredeti fogalmazványa: MOL Pm Pénztári 1849:1311.
- ⁵⁸ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 1. tétel.
- ⁵⁹ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 5. tétel, ill. eredeti fogalmazványa: MOL Pm Pénztári 1849:1361.
- ⁶⁰ MOL OHB 1849:1941.
- ⁶¹ MOL OHB 1849:1445. Ennek melléklete a KKM-hoz benyújtott kérvényének (MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 6. tétel), valamint Kovács levelének (MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 1. tétel.) másolata.
- ⁶² Asbóth Sándor Egerben, 1849. április 4-én kelt jelentése Klapka György tábornokhoz, MOL Asbóth-ir.
- ⁶³ Asbóth Sándor jelentése Klapka György tábornokhoz, MOL Asbóth-ir.
- ⁶⁴ MOL OHB 1849:1445.
- ⁶⁵ MOL OHB 1849:1445.
- ⁶⁶ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 4. tétel, ill. eredeti fogalmazványa: MOL Pm Pénztári 1849:1524.
- ⁶⁷ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 6. tétel.
- ⁶⁸ MOL OHB 1849:1941. A kérvényt Asbóth Lajos öccse kérését támogató kérvénnyel (uo.) továbbította 10-én.
- ⁶⁹ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 7. tétel, ill. eredeti fogalmazványa: MOL Pm Pénztári 1849:2368.
- ⁷⁰ MOL KKM Vízszabályozási 1849: 17. kfő, 8. tétel.
- ⁷¹ Asbóth Sándor Egerben, 1849. április 4-én kelt jelentése Klapka György tábornokhoz, MOL Asbóth-ir., valamint Klapka György bizonyítványa Asbóth Sándor számára, MOL Asbóth-ir. Asbóth Klapkával még a Bánságban ismerkedett meg: MOL HM Ált. 1849:18937.
- ⁷² MOL OHB 1849:3292. („A helyben létező főtiszt Urakról kimutatás”) szerint Asbóth 19-én Debrecenben volt, ez azonban tévedésen alapulhat.
- ⁷³ Asbóth Lajos február 10-i, öccse kérését támogató folyamodványa szerint (MOL OHB 1849:1941.): „A most folyamatban lévő T: Füredi hideródítási munkálatok tekintetéből testvér ötsémet, mint gyakorlatilag beavatott szakértőt még néhány napig itt füreden vissza tartóztatni szükségesnek” tartják. Valószínűleg 13-ra elkészültek a híddal, így Asbóthra itt már nem volt szükség, és ezért újra elindulhatott.
- ⁷⁴ Klapka id. bizonyítványa, MOL Asbóth-ir. Valójában nem Windisch-Grätz egész haderejéről van szó, hanem a Colloredo-dandárról, melyet azzal a feladattal küldött február 12-én a tábornagy Gyöngyösre, hogy kipuhatolja a magyar főszereg mozgását, valamint összeköttetést teremtsen Pétervásárán keresztül Schlik hadtestével, mely már korábban is a térségben tartózkodott. A Schlik hadteste mellett megjelenő új csapatok persze valóban kelthették azt a képzetet, hogy akár az egész ellenséges erő vagy annak jó része érkezett a térségbe. Vö.: BORUS József: Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata. Bp. 1975. 150-151. (továbbiakban: BORUS)
- ⁷⁵ Klapka id. bizonyítványa, MOL Asbóth-ir. A „Szaloki” ütközet a kápolnai csata egyik mellék-összecsapása volt.
- ⁷⁶ BORUS 279.
- ⁷⁷ GÖRGEY Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I-II. köt. S. a. r. Katona Tamás. Bp. 1988. I. köt. 392. (A továbbiakban: GÖRGEY-KATONA)
- ⁷⁸ A cs. kir. 9. huszárezred Miklós orosz cár nevét viselte.
- ⁷⁹ Dembiński Magyarországon. S. a. r. Danzer F. Alfonsz. Bp., 1874. 153. (A továbbiakban: Dembiński Magyarországon,)
- ⁸⁰ BORUS 283. A két sereg ezután estig farkasszemét nézett egymással, de újabb összeütközés nem történt.
- ⁸¹ Balla kapitány és a 13. huszárezred hét közvitézének bizonyítványa Asbóth Sándor tábornoki százados számára, MOL Asbóth-ir.

- ⁸² Szemere Bertalan jelentése az OHB-nak, február 28. (Közlöny 1849. március 2., újra megjelent: SZEMERE Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. S. a. r. Hermann Róbert, Pelyach István, ford. Kurucz György. h. n., 1990. 403-404.) Mezey valójában hosszú ideig harcképtelen volt sebesülése miatt.
- ⁸³ Balla id. jelentése. Az esetet Klapka is megerősítette id. bizonyítványában.
- ⁸⁴ GÖRGEY–KATONA I. köt. 393.
- ⁸⁵ Nem csoda egyébként, hogy Görgey kissé keveri a történeteket, hiszen több mint egy évvel az események után diktálta tollba öccsének visszaemlékezéseit, ráadásul – Dembińskihez hasonlóan – késve érkezett az ütközet színhelyére, és mindjárt dolga is akadt: egy túlságosan ijedt lövegparancsnokot kellett jobb belátásra bírnia. Vö.: GÖRGEY–KATONA I. köt. 392-393.
- ⁸⁶ Dembiński Magyarországon, 153.
- ⁸⁷ [Nobili, Johann]: Der Winterfeldzug 1848-1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. 320. (A továbbiakban: Winterfeldzug)
- ⁸⁸ Szemere Bertalan id. jelentése.
- ⁸⁹ MOL HM Ált. 1849:23268.
- ⁹⁰ GÖRGEY–KATONA I. köt. 401.
- ⁹¹ GÖRGEY–KATONA I. köt. 325., valamint 393-394.
- ⁹² Id. GÖRGEY István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történeti kritika. I. köt. Bp. 1885. 278. (A továbbiakban: GÖRGEY István I. köt.)
- ⁹³ Winterfeldzug 320.
- ⁹⁴ Asbóth id. jelentése, ápr. 4., Eger, MOL Asbóth-ir. A következő napok eseményeiről elsősorban innen tudunk.
- ⁹⁵ Uo.
- ⁹⁶ HUNFALVY 222.
- ⁹⁷ Uo.
- ⁹⁸ Asbóth Sándor Egerben, 1849. április 4-én kelt jelentése Klapka György tábornokhoz, MOL Asbóth-ir.
- ⁹⁹ Klapka idézett bizonyítványából (MOL Asbóth-ir.) kiindulva biztosnak mondhatjuk, hogy Asbóth 19-én Török-szentmiklóson tartózkodott.
- ¹⁰⁰ Itt Heves településről van szó, nem a megyéről.
- ¹⁰¹ Görgeynek két, Kerecsenden, 22-én kelt levele is ismert, 26-án pedig már Tiszafüredre ment: GÖRGEY István.: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történeti kritika. II. köt. Bp. 1888. 45-47. (A továbbiakban: GÖRGEY István II. köt.)
- ¹⁰² Asbóth id. jelentése, ápr. 4., Eger MOL Asbóth-ir.
- ¹⁰³ GÖRGEY–KATONA II. köt. 27.
- ¹⁰⁴ GÖRGEY István II. köt. 164.
- ¹⁰⁵ GÖRGEY–KATONA II. köt. 27.
- ¹⁰⁶ Uo.
- ¹⁰⁷ GÖRGEY–KATONA II. köt. 28.
- ¹⁰⁸ Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez 1849-1866. Az Asbóth-család irataiból. (Szerk. Asbóth János). Pest, 1871. 107. (A továbbiakban: Adalékok) Az irat angol nyelvű eredetije: MNM UDgy. lt. sz.: 1966. 13. 3. 7. A bizonyítvány az események után négy évvel keletkezett és nyilvánvalóan határozott célja volt Asbóth szabadságharc alatti mérnöki tevékenységének, illetve képességeinek kidomborítása – hiszen Asbóthnak ajánlólevélként volt szüksége rá az Egyesült Államokban –, így az abban szereplő adatokat (más, korábban tárgyalt eseményt is említ a bizonyítvány) érdemes fenntartással kezelni.
- ¹⁰⁹ Klapka parancsa Asbóth tábornok századoshoz, 1849. április 20., MOL Asbóth-ir.
- ¹¹⁰ GÖRGEY–KATONA II. köt. 35.
- ¹¹¹ Adalékok 107.
- ¹¹² Klapka sem említette meg kitüntetési felterjesztésében. MOL HM Ált. 1849:18937.
- ¹¹³ Puky Miklós komáromi kormánybiztos már február 14-i levelében azt javasolta az OHB-nak, hogy a már amúgy is a várban tartózkodó Thalyt „a komáromi vár erősítéséhez mérnök őrnagynak ki nevezni szíveskedjék, s a múltkor ajánlott Asbot százados urat (...) elfogni (sic!), s helyette itteni mérnök kari főhadnagy Baranyai Józsefet kapitánynak kinevezni.” (MOL OHB 1849:3600.) Lehet, hogy Puky később az OHB tudta nélkül kinevezte Thalyt. (Nem valószínű, hogy az OHB nevezte ki Thalyt, mert ebben az esetben Asbóthot nem kötelezték volna március 9-én, hogy ismét induljon Komáromba.)
- ¹¹⁴ A Hon 1866. 66. szám.
- ¹¹⁵ GÖRGEY–KATONA II. köt. 69.
- ¹¹⁶ GÖRGEY István II. köt. 244.
- ¹¹⁷ MOL HM Ált. 1849:15319., ill. Közlöny 1849. 113. szám.
- ¹¹⁸ HUNFALVY 261.
- ¹¹⁹ MOL HM Ált. 1849:13075.
- ¹²⁰ MOL HM Ált. 1849:13069. Egyébként Asbóthnak május 25-én kifizették a Komáromba való eljutási kísérletei során felmerült költségeit: MOL HM Ált. 1849:16519.
- ¹²¹ MOL HM Ált. 1849:14668., 14783., 15014., 15653., 16603.
- ¹²² Kovács Lajos a következőket írta emlékirataiban a találkozó előzményeiről: „Alig volt Klapka Debreczenben, egy napon megjelent köztünk Hunfalvi Pál és elmondja nekünk, hogy Klapka Asboth Sándor által értesülvén az ápril 14-ki eseményekről, szeretne pártunk embereivel találkozni és értekezni.” (KOVÁCS Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára. Bp., 1883. 116.) Hogy Hunfalvy hogy került a képbe, erről még lesz szó. Asbóth nyilván bátyja révén értesült az eseményekről.
- ¹²³ HUNFALVY 262.
- ¹²⁴ Uo. Hunfalvy egyébként még arról is beszámol, hogy Asbóthnak Kovács Lajos iránt „kis scrupulosa van, őt rókának ismerve” (i. m. 263.). Ez Asbóth februári pénzügyeivel lehet kapcsolatban.
- ¹²⁵ BEKSICS Gusztáv: Kemény Zsigmond, a forradalom s a

- kiegyezés. Bp., 1883. 142.
- ¹²⁶ Aligha arról van szó, hogy Klapka nem bízott volna meg Asbóthban. Hunfalvy már idézett naplójegyzetere utalunk: *”Klapka tehát szomorúan győződött meg, hogy seregünket s egész nemzetünket végetlen háborúnak tesszük ki, melyben el fogunk veszni.”* (HUNFALVY 262.) Eszerint Klapka Kossuthal folytatott beszélgetéséből levont következtetéseit nem félt megosztani Asbóthtal. Egyébként érdekessége a találkozónak, hogy Klapka később tagadta, hogy bármiféle szervezkedésben részt vett volna a békepárt oldalán. Vö.: KLAPKA György: Emlékeimből. Bp. 1886. 161.
- ¹²⁷ PUSZTASZERI László: Görgey Artúr a szabadságharcban. Bp. 1984. 449.
- ¹²⁸ Barta István szerk.: Kossuth Lajos összes munkái XV. köt. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Bp., 1955. 502. (A továbbiakban: KLÖM XV.) Szabó Imrét egyébként már június 2-án hadügyi államtitkárrá nevezte ki Kossuth, így nyilván már korábban is felmerült Szabó utódlásának kérdése. Vö. F. KISS Erzsébet: Az 1848-49-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. 595. (A továbbiakban: F. KISS 1987.)
- ¹²⁹ V. Waldapfel Eszter szerk.: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. köt. Bp. 1965. 46.
- ¹³⁰ MOL HM Ált. 1849:18937., il. MOL OHB 1849:8170.
- ¹³¹ MOL OHB 1849:7993.
- ¹³² KLÖM XV. 502.
- ¹³³ KLÖM XV. 526., Másolata: MNM Udgy. 1966. 13. 2. 10. (közli: HERMANN 1987. 155.) Kihirdették: Közlöny 1849. 137. szám. Asbóth minisztertanács előadó jegyzői feladatkörével kapcsolatban adatot nem találtam a forrásokban és a szakirodalomban. Kossuth csak annyit ír, hogy Asbóth *”kötelességeit mindig állandó buzgalom- és úgyszemrettel teljes megelégedésre”* teljesítette. (Adalékok 107.)
- ¹³⁴ A katonai iroda történetére nézve ld.: FEKETE Miklós: Kossuth katonai irodája. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1978/3. 385-402.
- ¹³⁵ F. KISS 1987. 139.
- ¹³⁶ Vö.: F. KISS 1987. 137.
- ¹³⁷ KLÖM XV. 531.
- ¹³⁸ KLÖM 531. A KLÖM nem jelzi, de ezt az ügyet is a katonai osztály intézte. Egyébként azok az ügyek, amelyeket a KLÖM Asbóth személyes intézkedéseként közöl, szintén a katonai osztály intézkedései (bár természetesen Asbóth írta alá az iratokat).
- ¹³⁹ MOL KKM Középipészeti 1849: 19. kfő, 3/a tétel. Az eredeti tisztázat alapján közli: KOSSUTH Lajos: Írások és beszédek 1848-1849-ből. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1994. 443-444., valamint az eredeti fogalmazvány alapján (MOL OHB 1849:8033.): KLÖM XV. 503., itt az előbbi alapján idézzük az irat részleteit. A várfalak lerombolásának fő okáról is Kossuth tudósít: *„Buda ős várát az ifjú és virágzó Pest városa biztosítására fel kell áldoznunk; a vár falait tehát le kell rombolnunk (...), hogy a vár a jövőben egyhamar védelmi állapotba ne tétethessék.”*
- ¹⁴⁰ KLÖM XV. 529.
- ¹⁴¹ KLÖM XV. 530.
- ¹⁴² Másképpen: Petrósz.
- ¹⁴³ KLÖM XV. 528. Kossuth kiegészítette Asbóth fogalmazványát.
- ¹⁴⁴ KLÖM XV. 541.
- ¹⁴⁵ KLÖM XV. 557.
- ¹⁴⁶ KLÖM XV. 556-557.
- ¹⁴⁷ Asbóth tartózkodási helyét az iratokon szereplő *„Áth”* monogramból lehet tudni. Az e napokra vonatkozó források: MOL OHB 54/Kossuth-misc., HUNFALVY 284., MOL OHB 1849: 8912., 8921., 9000., 9001., 9003., 9004., 9011., 9118.
- ¹⁴⁸ DEGRÉ Alajos: Visszaemlékezéseim. S. a. r. Ugrin Aranka. Bp. 1983. Degré egyébként Asbóth Lajosról beszél, de nyilvánvalóan összetéveszti a két Asbóthot: nem tudunk arról, hogy Asbóth Lajos Kossuth mellett teljesített volna szolgálatot, a Degré által Asbóth Lajosnak tulajdonított feladatkör pedig nyilvánvalóan Asbóth Sándoré volt. Ezért a Degré által írt keresztnevet elhagytam az idézetekben. (A továbbiakban: DEGRÉ)
- ¹⁴⁹ DEGRÉ 268.
- ¹⁵⁰ Uo.
- ¹⁵¹ DEGRÉ 269. Sajnos nem keltezhető pontosan Degré története: Degré dátumot nem említ, ráadásul meglehetősen pontatlan: szerinte három napig szolgált a kormányzó mellett, de Kossuth nem tartózkodott egyvégtében három napig Cegléden.
- ¹⁵² F. KISS 1987. 142.
- ¹⁵³ Pl. MOL OHB 9601., 9602., 9603., 9604. Kossuth júl. 19-én a temesvári táborban járt, ahonnan még aznap visszatért Aradra.
- ¹⁵⁴ Először július 31-én írt alá iratot Asbóth alezredeként (KLÖM XV. 810.) Előléptetése július 16-i hatállyal lépett életbe: BONA 1983. 94.
- ¹⁵⁵ Kászonyi Dániel visszaemlékezései szerint ekkor érkezett Nyíregyházáról, Görgey levelét hozva, ám a minisztertanácsra nem akarták beengedni, de mikor Asbóthtal találkozott, annak bejelentése nyomán rögtön beengedték. Kis szépséghibája a történetnek, hogy a Kászonyi által megadott dátumok meglehetősen pontatlanok (Kászonyi azt írja, hogy július 27-én indult Nyíregyházáról, Görgey viszont csak napokkal később ért oda), s így hitelessége erősen kérdéses. Vö.: KÁSZONYI Dániel: Magyarhon négy korszaka. Ford. Kosáry Domokos, Bev. Márkus László. Bp. 1977. 252.
- ¹⁵⁶ KLÖM XV. 811.
- ¹⁵⁷ KLÖM XV. 810. Wysocki tábormoknak írt Kossuth megbízásából.
- ¹⁵⁸ Pl. KLÖM XV. 746. és 753.
- ¹⁵⁹ IMREFI (Vahot Imre): A magyar menekültek Törökországban. Pest, 1850. 24.
- ¹⁶⁰ HL Kriegsg. Arad 1849. 113/21. doboz (= d.), 4/92. akta
- ¹⁶¹ HL Kriegsg. Arad 1849. 113/22. d., 5/122. akta

Levéltári források

- Asbóth-ir.: MOL R 171. Asbóth Sándor iratai
 HM Ált.: MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok 1848-1849.
 István nádor levéltára, Miniszteri: MOL N 31. István főherceg nádori levéltára. Miniszteri iratsorozat 1848.
 KKM: Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium
 KKM Csatornai: MOL H 42. Közmunka-és Közlekedésügyi Minisztérium. Csatornázási műszaki osztály 1848.
 KKM Középítészeti: MOL H 37. Közmunka-és Közlekedésügyi Minisztérium. Középítészeti osztály 1848-1849.
 KKM Közlekedési: MOL H 34. Közmunka-és Közlekedésügyi Minisztérium. Közlekedési osztály 1848.
 KKM Térképészeti: MOL H 43. Közmunka-és Közlekedésügyi Minisztérium. Térképészeti műszaki osztály 1848-1850.
 KKM Vízszabályozási: MOL H 36. Közmunka-és Közlekedésügyi Minisztérium. Vízszabályozási, Hajózási és Csatornaépítési osztály 1849.
 Kossuth-misc.: MOL H 2. Kossuth-Miscellanen
 MOL: Magyar Országos Levéltár
 OHB: MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség iratai 1848-1849.
 PM Pénztári: MOL H 29. Pénzügyminisztérium. Pénztári osztály 1849.

Sándor Asbóth in the Hungarian War of Independence (1848–1849)

When working at the Bega Canal in Timișoara in spring-summer 1848, Asbóth had the opinion that in the new situation of the country the complete canalization of the Bega, according to his own plans, could at last get started. But instead, he had to settle some grave personal issues in connection with his position in May-June 1848, and was promised to get a job at the ministry later. At the beginning of July he was allowed to return to the Bega temporarily, while he was settling his problems. Although the thought of joining the army crossed Asbóth's mind many times during that summer when he saw the deteriorating political-military situation, he continued his engineering work for the time being.

In mid-November, however, Asbóth had to flee Timișoara because of the aulic Timișoara War Council and the Comité, and in early December he joined the Honvéd Army as a general staff captain. During the fights in the Banat he took part in the attack against Tomasevac on 5 December. At the end of January he was appointed fortification director at Komárom. Despite his several efforts he was unable to get to Komárom until the victories of the Spring Campaign. Between

two unsuccessful tries he served as Klapka's adjutant in the first legion. Asbóth took part of the fortification work before the battle at Kápolna, in Tiszafüred and at the Bakta Pass; and with the help of seven common hussars from the Hunyadi Hussar Regiment he took a canon from the enemy in the battle at Mezőkövesd. During the Spring Campaign it was quite probably Asbóth who built the bridge over the River Garam for the Honvéd Army before the battle at Nagysalló.

When arriving in Komárom it turned out that Zsigmond Thaly had already got Asbóth's position. Therefore Asbóth returned to Debrecen with the interim War Minister Klapka, and worked there at the ministry in May, now as a major. From here he went to work to the military department of Kossuth's governor office at the beginning of June. He became head of this department and Kossuth's aide-de-camp until the end of the independence war, during the last days he was already a Lieutenant-Colonel. After his resignation, Kossuth set off to the Turkish border in Asbóth's company and they left Hungary together.

Csorba György

Asbóth Sándor az Oszmán Birodalomban

Asbóth Sándor rövid törökországi tartózkodása meglehetősen forrásszegény, mivel ekkor kis túlzással, minden Kossuth Lajosról szól; ugyanakkor pont ezért könnyű végigkövetni ezt a két éves időszakot, hisz ekkor ő a volt kormányzó legszűkebb köréhez tartozott.

Asbóth alezredes Kossuth kísérőjeként hagyta el 1849. augusztus 11-én Aradot és indult az Oszmán Birodalom felé. Asbóth mint mérnökember, a szabályozás munkáinál megismerte a Duna itteni szakaszát és környékét, talán a Kormányzó ezért is ragaszkodhatott hozzá, ugyanakkor a menekülésük előtti hetekben végzett tevékenysége is bizalmát növelte irányában.¹ Augusztus 12-én Lugoson találkoztak néhány honvédtábornokkal, akik egyértelművé tették előttük, hogy nincs több hadra fogható számottevő magyar sereg a közelben. 13-án éjjel után indultak tovább, immár a Józef Wysocki tábornok által vezetett lengyel és olasz légiók fedezetében. A 14-ére virradó éjszakát Teregován töltötték, majd megérkeztek Orsovára, ahol 17-én este léptek török földre. Az úton Kossuth saját kocsijára ültette Asbóthot.²

Másnap oszmán csapatok kísérték őket Turnu-Severinbe, majd a rákövetkező nap már Vidin felé vehették útjukat, felsőbb engedéllyel kerülve el a kötelező karantént. Az út egyik állomásán Asbóth Dembinski gróf őrnagy fiatal feleségét vitte Kossuth elé, akit a kormányzó pár hete ismert meg, s aki ettől kezdve útítársuk lett. Szöllősy Ferenc emlékirata szerint az említett temesvári illetőségű hölgynek, Hogl Emiliának, Asbóth még mérnökként reménytelenül udvarolt, s most sem sikerült meghódítani a szívét. A társaság augusztus 22-én érkezett meg Kalafatra. Asbóth Kossuthot kísérve még aznap átkelt a Dunán, hogy tárgyaljanak a vidini pasával, majd a többi menekülttel együtt a várban szálásolták el őket.³

A később hírhedtté váló Szöllősy szerint Kossuth és Asbóth együtt rejtette el a koronát, amelyet meglehetősen gyenge érvekkel próbált bizonyítani. Ráadásul egy

évvel korábban már megjelent Szemere Bertalan naplója, amelyben egyértelműen kijelentette, hogy a koronát ő maga ásta el Házmán Ferenc, Lórodi Ede valamint Grimm Vince közreműködésével. Ezt a tényt Ipolyi Arnold további források bevonásával erősítette meg.⁴

A Kossuthot ért emigrációs vádakra, miszerint komoly vagyonnal hagyta el az országot, Asbóth válaszolt angol lapokhoz írt november 1-ji levelében. Eszerint Kossuth Aradról 1000 dukáttal távozott. Máriaradnán találkozott Duschek Ferencsel, akitől felvehette volna 33 ezer forintos fizetését, de ebből csak 5 ezret vett fel anyja részére. Az ezer dukát nagy része is elfogyott, mire a török határhoz értek, s ezen kívül csak egy kis utazótáskával bírt a kormányzó. Állítását erősíti egy november 25-i keltezésű számadása, amely szerint Kossuth Orsován ezer pengő forintot adott át neki szükséges kiadásai fedezésére.⁵ A koronáról pedig ünnepelesen kijelentette Asbóth, hogy legjobb tudomása szerint a kormányzó soha életében nem látta azt. Szemere Bertalan ezt az angol újságokban megjelent írást egyébként egyértelműen Kossuthnak tulajdonította.⁶

Imrefi szerint Vidinben Asbóth és Szöllősy tartozott Kossuth legszorosabb környezetéhez, olyannyira, hogy egy szobában is lakott velük. „*Asbothot igen szerette Kossuth, mint olly férfiut, ki solid műveltsége, tiszta jelleme, férfias magaviselete s hű ragaszkodása által teljes mértékben megérdemlé bizalmát, barátságát.*” Szállásuk egy rendőrtiszté volt, puritánul berendezve: egyszerű ágyak, máhásládák, pár szék, asztal gazdagította csak, állítólag szőnyeg sem volt benne.⁷

A menekültek kiadatása körüli diplomáciai tárgyalások folyamán, szeptember közepén ajánlották fel az oszmánok az emigránsoknak az iszlámra való áttérés lehetőségét a korábbi békeszerződések alapján, amelyek nem engedték meg azon török földre menekültek kiadatását Oroszország és Ausztria számára, akik felvették az iszlám vallást. Bem, és őt követve még jó néhányan éltek is a lehetőséggel, így remélve kiprovokálni egy orosz-

osztrák-török háborút. Kossuth kezdetben nem foglalt határozott állást a kérdésben, majd végül szeptember 19-én elutasította ezt a megoldási lehetőséget. Asbóth, követve a Kormányzót, szintén elhárította az áttérést.⁸

A bizonytalan vidini napokban Kossuth szükségét érezte annak, hogy kijelölje gyermekei gyámjait és nevelőit, „*azon esetre ha velem valami emberi történet*” – fogalmazta rendelkezésében. Guyon Richárdot választotta ki a célra, „*miután a magyar szabadság harcznak rendíthetetlen jellemű hős bajnoka volt, most ugyan számkivetetésemnek részese, de mint született angol, dicső nemzete kormányának pártfogása által jövődjét az enyimmél biztosítottabbnak érezi*”, ráadásul önként ajánlkozott erre. Ha Guyon „*Isten akarátja szerint e megbízatást teljesíteni hivatott leszen, gyermekeimet magyarokká nevelje, s boldogtalan anyjuk tiszta példája után is sziveiket töltse el azon önzéstelen hazaszeretettel, hogy hazájukat imádják, s soha és semmi viszontagságok között annak igazságos jövődje felől kétségbe nem esve, egész életükön át legszentebb s legkedvesebb kötelességüknek ismerjék, hazájuknak élni s annak jogait szabadságát, törvényes függetlenségét és nemzeti életét védeni, s javát előmozdítani.*” – írta útmutatásul Kossuth. A „megbízólevél” hitelesítője Asbóth volt.⁹

Vidinben október 12-én megjelent Hauslaub osztrák tábornok, aki hazatérés esetén – bizonyos feltételek mellett – amnesztiát ígért a menekülteknek. A vidini tábor körülményei és a létbizonytalanság miatt nem csoda, hogy főleg a legénység közül már az első napon több mint ezren iratkoztak fel, s kaptak rögtön osztrák zsoldot is. Kossuth erre a helyzetre is csak közel egyhetes késéssel reagált, s ítélte el a hazatérést. Annak ellenére, hogy mások is erőteljesen agitáltak Hauslaub tevékenysége ellen, október 21-én több mint háromezren indultak vissza hajóval Magyarországra. Asbóth nem élt a Hauslaub tábornok által felkínált lehetőséggel sem, hisz hazatérése esetén nem kétséges, hogy hadbírótság elé állították volna.¹⁰

Vidinben néhányan a beteg és ruhátlan honvédek javára egy előadást terveztek, de Hauslaub tábornok megjelenése, és a sumlai út szervezése miatt ez elmaradt, ám a vállalkozó szellemű menekültek 1849. október 30-án összegyűltek Asbóth lakásán, és előadták művészetüket; Asbóth maga például Vörösmarty *Hontalan* című versét szavalta el, amelynek utolsó sorai – Egressy szerint – „*Kossuth lelkére tör szurásként látszottak hatni.*”¹¹

Kossuth szárnysegédje megélhetéséről is gondoskodni kívánt. 1849. november végén „*azon elvállalt kötelességem szerint, hogy alezredes úrnak irántam mutatott szívességét legalább azáltal méltányolni iparkodandom, hogy materiális veszteséget fizetésében szenvednie nem engedendek*” számvetést készített, s tudatta, hogy a hiányzó összeget vegye át. Asbóth alezredesi havidíja

egyébként 184 forint volt. Kossuth arra is felhívta a figyelmet, hogy „*Őn és minden más mellettem levő tiszturak jövődjében is mindig kedves vendégeim leendnek, de a cselédeket a konyhárol annál kevésbbé láthatandom el, mert a szakács nem képes annyi embert ellátni, és a cselédek nem méltányolva a szívességet a konyhában örökös zavart, veszekedést, civódást idéznek elé, s köszönet helyett még gorombáskodnak.*”¹²

Október 28-án két török főtiszt érkezett Konstantinápolyból és közölték, hogy az egész emigrációt a beljebb fekvő és katonailag erősen védett Sumlára szállítják. A törökök ugyanis félték a szökésektől, illetve az esetleges orosz betöréstől, ugyanakkor kellemesebb téli időjárású helyet is biztosítani akartak a menekülteknek. Így végül több csoportban – különválasztva a lengyeleket, olaszokat és renegátokat –, legutoljára, november 3-án a magyarokat indították útra Kossuthal az élen.¹³ November 4-én egy Lom nevezetű helyen a kormányzót és kíséretét fényesen megvendégelték, ami általában minden szálláshelyre jellemző volt. A többi napon az éjszakákat nem túl kellemes kis falusi szállásokon kellett tölteniük. November 9-án elérték Plevna városát, ahol végre megfelelő szállást nyertek, s egy pihenőnapot is eltöltve bevárták a többi emigránst. A következő napokon is – kisebb-nagyobb településeket elérve – többnyire megfelelő pihenőhelyeket találtak. 14-én érkeztek meg Tirnava városába, ahol két napot pihentek, s közben a helyi pasát is meglátogatták. Továbbvándorolva november 21-én naplementekor érték el Sumla városát, ahol a főtiszteket többnyire a városban szállásolták el, míg a többieket a kaszárnyában. Két nappal később már arról kaptak tudósítást, hogy Kütahyába akarják őket küldeni.¹⁴

1850. január 17-én Sumlán óriási skandalum történt, ami alapvetően változtatta meg a menekültek mindennapi életét. Egy Bárdy nevű hevesvérű emigráns vezetésével páran megtámadták a sumlai osztrák ügynök lakását, egy Pollák nevű áruló honvédtiszt kiadását követelve, mire a házból lövésekkel verték őket vissza. Másnap Halim pasa a botrány következtében elrendelte, hogy január 19-től alezredestől lefelé mindenkinek a kaszárnyába kell költöznie. Hiába próbálták visszavonatni a rendeletet, január 21-én a századosi rangon aluliakat erőszakkal a kaszárnyába kényszerítették. Mindeközben január 19-én Kossuth levelet intézett az emigránsokhoz, amelyben az elmúlt napok következményeit ismertette, többek között azt, hogy a vétkesek megbüntetésére egy bíróság felállítását rendelte el, s amelyet másnap Asbóth szállásán meg is választottak.¹⁵ Kossuth feleségének megérkezése alkalmából február 2-án megrendezett mulatságon Asbóth, Bodola Lajos és László Károly váratlanul félrevonva a kormányzót, felhívták figyelmét Dembinski Tivadar őrnagy botrányos viselkedésére, illetve, hogy személye és felesége

nem kívánatos és egyben veszélyes is az emigráció vezetőjére nézve. Sikertelenül Kossuthot meggyőzniük, s Asbóthékon keresztül rábeszélni Dembinskit, hogy kérje át magát a lengyel légióhoz és utazzon el Konstantinápolyba; ellenkező esetben az emigráció bírósága elé fogják citálni. Az őrnagy elfogadta a méltányos menekülési lehetőséget, és elhagyta a várost.¹⁶

Közben intenzíven folytak a diplomácia tárgyalások a menekültek további sorsáról. Hosszas alkudozásokat követően született megegyezés arról, hogy az emigráns vezetőket a kis-ázsiai Kütahyába fogják internálni, bár az időtartamról még sokáig tartott ezután is a vita.¹⁷ Az internálás kérdésében akkor következett be éles fordulat, mikor 1850 februárjában George Marsh új konstantinápolyi amerikai ügyvivő átadta Claytonnak, az USA külügyi államtitkárának ajánlatát a menekültek Egyesült Államokba való szállításáról. A Porta örömmel támogatta a tervet, de az osztrák kormány továbbra is internálás alatt akarta tartani a legfőbb vezetőket. A nem internáltak Amerikába távozása ellen nem emelt elvi kifogást, de Schwarzenberg március 19-én arra utasította Stürmer internunciust, hogy minden vezető személyiséget internáltasson Kütahyába. Ugyanakkor az ott tartózkodás idejét is minél hosszabb időben kívánta meghatározni. Stürmer hosszas tárgyalások után elérte, hogy ötvenöt emigráns száműzetési helyéül a kis-ázsiai Kütahyát jelölték ki.¹⁸

Az internálás bejelentésére és elfogadtatására Sumlára érkező Ahmed Vefik efendi tiszteletére február 5-én este az emigránsok közül mintegy kétszázan gyűltek össze Asbóth szállásán. Énekekkel, köszöntőkkel fejezték ki tiszteletüket az oszmán küldötnél, akit arra kértek, engedélyezze, hogy Kossuthot követhesse Kütahyába az, aki akarja.¹⁹

Február 8-án reggel 9-kor a magyarok összegyűltek, és Kossuth beszédet tartva felvázolta az emigrációra vonatkozó döntéseket. Kérdésére, hogy „*együtt kíván-e maradni száműzendő testvéreivel, s kíván-e velők, mint eddig, úgy ezután is jóban, roszban osztozni a közös ügyért, mellynek együtt voltak harczosi, vagy nem?*” Asbóth és néhányan: „*éljen! együtt maradunk mindnyájan, éljen!...*” kiáltásokkal reagáltak. Egressy szerint Asbóth lakásán egy aláírási ív már elő volt készítve, s felszólította azokat, akik vezetőiket nem akarták elhagyni, hogy nevüket oda írják fel.²⁰ Az ívet száztizen írták alá, közülük Ihász alezredes külön kijelentette, hogy „*tulajdon költségén*” is követi Kossuthot, s rajta kívül még tizenkét fő nyilatkozta azt – elsőként Asbóth –, hogy „*bármilyen körülmények közt a Kormányzó urat követni akarja.*”²¹

Február 10-én Kossuth a kíséretéhez tartozókat, köztük Asbóthot is magához hívatta, s tudatta velük, hogy csak 24 főt vihet magával Kütahyába, így sokuktól el kell majd válnia. Másnap az említett társaság Ahmed

Vefik előtt kijelentette, hogy nem hagyja el a kormányzót. Este Asbóth és Házmán Ferenc újra meglátogatta az oszmán küldöttet, aki közölte, hogy Kossuthal összesen 25 fő mehet, beleértve a cselédek is, de egyben kérte, hogy ezen személyeket másnap reggelig nevezék meg. A névsorban Kossuth és neje után rögtön Asbóth következett, mint a tábori segédkar tagja.²²

Süleyman Refik bey ezredes, az internáltak felügyeletére rendelt oszmán parancsnok, a Kis-Ázsiába küldendő menekültek között 18 650 kurust osztott ki, amelyből hétezer Kossuthot illette. Külön érdekesség, hogy az Asbóthnak juttatott háromszáz kurust Kossuth összegébe számították be, illetve, hogy Batthyány Kázmér nem kapott ebből a pénzből.²³

Kossuth végül kemény alkudozások után elérte, hogy viszonylag népes csapat – összesen ötvenhét fő – indulhatott el Kütahyába február 15-én.²⁴ 18-án a magyar történelemből jól ismert Várnára érkeztek, majd másnap a Táir-i Bahrî nevű gőzessel folytatták útjukat, így kerültek el a törökök, hogy Konstantinápolyon a szárazföldön keresztül kelljen áthaladnia a menekülteknek. Majdnem kerek egy napi hajóutat követően 20-án érkeztek meg Gemlik kikötőjébe, ahonnan 24-éig ki sem mozdultak a rossz idő miatt. 25-én érkeztek meg Bursába, ahol az előzetesen előkészített hotel helyett a transzport parancsnoka, Süleyman Refik bey inkább a katonai laktanyát választotta szálláshelynek, s kiváltképp Kossuth közvetlen környezetét zsúfolta be oda török katonákkal körülvéve. Bár a téli időjárás miatt egészen április 6-ig nem indultak tovább, az emigránsok alapvetően kellemes emlékeket őriztek erről az időszakról. Végül április 12-én érkeztek meg Kütahyába.²⁵ A város északkeleti bejáratánál egy hegy aljában állott az a paralelogramma alakú, egyemeletes kaszárnya, ahol elhelyezték a többséget. Az emelet közepén egy „kirugó pontban” Kossuth és családja lelt szállást, míg ugyanennek az épületnek egyik szegletében lakott Asbóth is, akinek három lovát a kaszárnya feletti dombon lévő istállóban helyezték el.²⁶

Kossuth itt sem tétlenkedett, már április 18-án rengeteg diplomáciai iratot küldött szét, lényegében változatlan tartalommal, amelyben helyzetüket elemzi, leginkább fogságként, mintsem internálásként értékelve azt. Levél ment külön Palmerston angol külügyminiszternek, Canning angol, Aupick francia és Marsh amerikai követeknek, valamint Teleki Lászlónak is beszámolt helyzetükről. A leveleket fogalmazványokból, illetve másolatokból ismerjük, amelyeken csak a kormányzó neve szerepelt, de a Canningnak küldött levélen megtalálható Asbóth, Batthyány, Gyurmán, Mészáros, Wysocki és még négy lengyel aláírása.²⁷

Április 19-én, húsvét napján Asbóth szobájában gyűltek össze a menekültek, ahol énekkart alakítottak, illetve Ács Gida református lelkész tartott egyházi be-

szédet, majd osztott úrvacsorát.²⁸

1850. április 23-án Kossuth arról tájékoztatta Asbóthot, hogy a török előjárások az internáltak szenvedéseit rendszeresen „*mindennemű vexákkal*” súlyosbítják, ráadásul az emigránsokhoz nem illő modorban, midőn „*nyilvános plakátokban tömlőccel fenyegettetünk anélkül, hogy tudtomra valami ily bánásmódot provokáló tény követtetett volna el*”. Nem következének be ily dolgok, ha mindenki kizárólag az ő utasításaihoz tartaná magát, a máshoz érkezett rendeleteket hozzá küldenék sürgősen, illetve semmiféle szervezett cselekménybe tudta és beleegyezése nélkül nem kezdenének. Ezért elrendelte a kíséretéhez tartozók számára, hogy „*a török hatóságnak mindazon rendelkezéseit, melyek vagy mindnyájunkra kiterjedő szabályzati természetűek, vagy egynek bárha eltűrendett sérelméből a többiekre is kedvetlen befolyást eredményezhetnének – ha nem én általam van tudtokra adva –, mielőtt teljesítéséhez hozzájárulnának, vagy azt éppen elősegítenék, minden esetben velem közöljék és a követendő ösvényre nézve utasításomat vegyék.*” Utasította Asbóthot, hogy hívja össze az emigránsokat és ismertesse ezt a rendeletet.²⁹

A törökországi emigráció idején sok katonai kinevezésen, igazoláson, valamint megbízólevélen a kormányzó mellett Asbóth, mint Kossuth hadsegédje aláírását láthatjuk ellenjegyzésként.³⁰ Így szerepelt neve azon az iraton is, amellyel Kossuth Hainesz Artúrt felhatalmazta, hogy képviselje azon konstantinápolyi magyar emigráncsoport érdekeit, akik Svédországtól vártak menedéket, valamint őrnaggyá nevezte ki, és egyben megbízta, hogy ott is képviselje érdekeiket. Az iratot azonban nem kapta meg egyenesen Hainesz, hanem Kossuth konstantinápolyi ügynöke, Vay László kezéhez küldte, azzal az utasítással, hogy csak akkor adhatja át Hainesznek a megbízást és kinevezést, ha az utazók mind becsületes emberek, valamint ténylegesen megtörténik az indulás, amelyre azonban végül nem került sor.³¹

A tavaszi és nyári reggeleken Kossuth Asbóth, Kalapsza János és Ahmed lovasezredes társaságában, valamint néhány török lovas kíséretében rendszeresen kilovagolt Kütahya vidékére. Ilyenkor egy-egy ciprus vagy platán lombjai alatt a Borzuk-patak partján reggeliztek, ahová Ahmed vagy Süleyman Refik bey pompás reggelit rendelt.³²

Az internáltak elzártsága, reménytelensége, a régi és új valós és vélt sérelmek súlyos incidensekhez vezettek, tovább gyöngítve az amúgy is több táborra szakadt kütahyai menekülteket. Az egyik ilyen eset 1850 őszén esett meg. Szabó Samu egykori főhadnagy³³ arról számolt be egy levélben, hogy Kütahyában sikerült szereznie egy kiváló főzőkandallóval ellátott, kényelmes szobát, ahol egy asszonnal élt együtt. Mivel az asszony kiválóan főzött, számosan kosztoltak nála, s esténként

nagy beszélgetések is folytak. Azonban szeptemberben váratlan fordulat következett be, amikor is beköszöntek az első fagyok, s az inspekciós tisztek, azaz a Kossuth köré szerveződött önkéntes testőrség tagjainak egy csoportja – akik közé ő is tartozott –, szemet vetettek a kandallóra, no meg az asszony főzőtudományára. Miután Szabó nem mondott le ezekről, Török Lajos és Fráter Alajos századosok szóvá tették szoros viszonyát a hölgygel, s felszólították, hogy mondjon le az inspekcióról. Szabó panaszt tett Kossuthnál, aki leteremtette az ármánykodókat, s vádjaikat írásban kérte be. Kiderült, hogy az egyik fő vád az volt, hogy Szabót az asszony elverte! Végül azonban nem bírták bizonyítani vádjaikat.³⁴

A további egyenetlenkedéseket megakadályozandó Kossuth az inspekciós tisztek élére az általuk „gyűlölt” Asbóthot tette meg „gazdatisztnak”, s 1850. szeptember 29-én kiadott egy rendeletet Asbóthnak a „*testőrséggel*” kapcsolatban, ami szerint a korábban önkéntesen szerveződött, és Kossuth védelmét ellátó tisztek szolgálatát szabályos katonai fegyelem alapján kell szabályozni. Utalva a viszálykodásra, többek között kijelentette, hogy „*csak úgy lehetővé egy részről ezen szolgálatban nem csak a rend, hanem egyszersmind azon tekintély is fentartva, mellyel annak úgy irányomban, mint a török hatóság irányában is bírnia kell, másrészt pedig minden egyenetlenség és compromissio is eltávoztatva, melynek árnyéka a nélkül, hogy tudnám, enmagamra is kellemetlenül kiterjedhet.*” Mindezek fényében utasította Kossuth Asbóthot, hogy szigorúan katonai alapon szervezze meg az „inspectionális” szolgálat rendjét, majd terjessze be a szabályzatot megerősítés végett. Kikötötte, hogy az inspekciós tisztek közé felvenni vagy onnan elbocsátani valakit a kormányzó kizárólagos joga. A katonai rend és fegyelem fenntartása Asbóth kötelessége lett. Végül a szolgálatot teljesítő tisztekkel közölnie kellett e rendelkezést azon kitétel mellett, hogy ettől kezdve Asbóthtal, mint Kossuth vezérsegédjével „*s így személyem körüli szabott szolgálatra alkalmazott tisztí személyzet főnökével, a katonailag szokott hivatalos viszonyban állandanak s magukat ahhoz szintügy alkalmazandják, mint ha ben a honban volnának a kormányzói hivatalban.*”³⁵ Ketten, Koszta Márton és Harczy Gábor, erősen tiltakoztak az ellen, hogy katonailag szervezzék meg őket, hangsúlyozva, hogy Kossuth Magyarországból nem mint kormányzó, hanem mint egyszerű polgár menekült ki. Emiatt írásban is kifejezték lemondásukat az inspekciós tisztí szolgálatból, s csatlakozott még hozzájuk Timáry is, aki kérte, hogy valami polgári foglalkozással bízzák meg. Október 1-jén a többiek írásban fordultak Kossuthhoz, hogy hagyja meg szolgálatukat az önkéntesség alapján, ne vonja őket katonai fegyelem alá, s tiltakoztak Asbóth „suprematiája” ellen – Szabó Samut egyébként meg sem kérdezték a beadványról. Kossuth

kijelentette, hogy Asbóthot „mellőzni nem fogja”, s meggyőzte őket a rendelet szükségességéről. Ugyanakkor a neki ellenszegülőket kitörölte a kísérete sorából, s még pénzt sem akart nekik utalványoztatni, de ezt a törökök nem engedték. Utólag kiderült, hogy az egész ügy háttérében Ihász Dániel alezredes állt, aki azt ígérte Kossuthnénak, hogy Szabó gazdasszonyát megkeríti számára bármi áron. Cseh Imre százados, Ihász és Asbóth „nyíltan és alattomban” próbálta átcsábítani az asszonyt, de visszautasították. Mikor Kossuth tudomására jutottak a részletek, megkövette Szabót.³⁶

Az ügy azonban nem ért itt véget. A Kütahyába érkező David Urquhart angol képviselő, valamint Henry Thompson angol újságíró tiszteletére estélyt rendeztek 1851. október 17-én. Ennek megszervezésével Asbóthot bízták meg, aki Kosztát és Harczit nem hívta meg, ezért Perczel Miklós ezredes kérdőre vonta. „Ő igen szemtelenül kezdett ócsárolni, mire én megboszankodván pofon ütöttem.” – írta naplójának ki nem adott oldalain Perczel. Thompson menteni próbálva a helyzetet, Perczel előtt kijelentette, hogy a két tisztet az ő akaratán és tudtán kívül nem hívták meg, s egyúttal mind a két tisztet meginvitálta, akik végül el is mentek az estélyre.

Másnap „a kaszárnya forr Asbóth esete felett; de ő még nem mozdul elégtételért. Este Kossuth kísérői nevében, Kalapsza és Török jöttek hozzám, nyilatkozatot kérve, vajlon a szidalmakkal, miket tegnap este mondtam, őket is értettem-e vagy sem? Én tudattam velők, hogy mindazokat értettem, kik elég alávalók, ily alkalomkor botrányra okot adni; aki magát sértve érzi, készen talál elégtételre, én egy szavamat sem vonom vissza.” Október 19-én a szóbeszéd szerint Kossuth kiűzte Asbóthot szobájából, s a következő szavakkal támadta: „Őn még él ily bántalom után?”

Az akkoriban éppen betegeskedő Perczelt Thompson órákig kérlelte, hogy adjon Asbóthnak engesztelő nyilatkozatot, amire nem volt hajlandó. Miután estig sokan felkeresték Asbóthot, rászánta magát Perczel kihívására, amely október 20-án reggel 9 órakor történt meg. Fegyvernek kardot választottak, s a párbajnak az egyikük küzdésképtelenségéig kellett tartania. Perczel szerint Asbóth azzal próbált kibújni még a megmérettetés alól, hogy pisztolyt javasolt, amivel lehetetlen lett volna kivitelezni a duellumot a katonai őrizet miatt. László Károly szerint viszont Asbóth életre-halálra akart menni, s csak azért nem használtak pisztolyt, mert az orvos nem volt a lőtt sebekre felkészülve. Itt inkább hihetünk László érvelésének, hisz semmivel nem lett volna feltűnőbb egy karddal, mintsem pisztollyal vívott párbaj, vagyis ez nem jelentett menekülési lehetőséget Asbóth számára. Inkább azért érvelhetett Asbóth a kard ellen, mivel nem volt képzett – és így gyakorló kardforgató – katona, míg pisztollyal nagyobb eséllyel küzdhetett volna.

Perczel a kihívást az alábbi kijelentéssel fogadta el: „*miszerint Asbóthnak késedelmezése és élehetlensége – mellyel nem átalotta egy vidékivel, Thompsonnal úgy szólván kunyoráltatni, egy oly dolog kiegyenlítését, mely becsületbeli szokásos fogalmaink szerint fegyveren kívül más megoldást kizár, – engemet a kihívás el nem fogadására jogosított fel, mégis valamennyiünk becsületéért elfogadom*”, de miután betegeskedik minél előbb meg kell ejteni. Így még aznap déli 12 órakor összecsaptak, s „*alig néhány kardforgás után, én megvágtam Asbóth jobb kezét és tüstént rá, jobb pofáján fülétől orráig nyuló kemény vágást adtam nékie; a vér tüstént elborította s Spaczek orvos kijelentette, hogy nem folytathatja a küzdelem; szinte látszott, miként örült a szegény gyáva, hogy így keresztül esett.*” Más forrás szerint Perczel is kapott némi ütést a karján, s a párbaj után Perczel bocsánatot kért és kapott.³⁷

Asbóth sebesülése miatt sokat szenvedett és betegeskedett, valamint egész életében viselte arcán a vágás nyomát. Perczel hamarosan megtudta azt is, mi volt Asbóth részéről a hosszú hezitálás oka: a fent említett két ember nevét valójában Kossuth húzatta ki a meghívottak közül „és mégis elég gyáva volt, fel nem lépni, midőn ezért más támadtatott meg; még avval tetézte szemtelenségét, hogy szegény Asbóthot szidta és piszkolta gyávaságáért; be könnyű más embert belé ugratni. Hát Thompson ezért erőlködött a dolgot kiegyenlíteni.”³⁸

A sokszor egyhangú kütahyai napokat Kossuth minél hasznosabban igyekezett eltölteni: számtalan politikai terv szövögetése és kiterjedt levelezése mellett komoly tanulmányokat folytatott a hadügy területén, hisz ekkorra már eljutott addig a gondolatig, miszerint a következő forradalomban a katonai és a politikai vezetésnek egy kézben kell egyesülnie: a sajátjában. 1850. július 25-én „*dicsekedett, hogy megtanulta a taticát, és ezentúl nem lesz más vezérre szükség Magyarhonban.*” A források alapján tudjuk, hogy Kis-Ázsiában elsősorban Jerzy Bułharyn lengyel ezredessel, valamint Józef Wysockival konzultált e témában, de nehéz kizárni, hogy a mindennapos érintkezések alatt a mérnöki végzettségű Asbóth véleményét ne kérte volna ki bizonyos kérdésekben.³⁹

Kossuth hosszú ideig foglalkozott egy kolónia létrehozásának gondolatával is az Oszmán Birodalomban, amelyre példát az 1842-ben lengyel emigránsok számára létrehozott Adampol/Polonezköy is adhatta.⁴⁰ A „*Magyar Katonai gyarmat*” célja az emigráció összetartása, ellátása, valamint a résztvevők katonai rend alatti tartása volt. A terv komolyságát az is mutatta, hogy 1850. december elsejére elkészült „*A törökországi emigráció telepítési terve*”, amely részletesen szabályozta a tervezett telep életét, és amely természetesen Kossuth teljhatalma alatt állt volna. A kolónián tervezték létrehozni az első „honvéd örva-

dász” zászlóalj alapját is. A tervezet megalkotásában minden bizonnyal Asbóth is részt vett, akinek neve szerepel is az iraton.⁴¹ A törökországi emigránsok között élő besúgók révén azonban hamar napvilágra került a tervezet, amit a Porta osztrák nyomásra gyorsan el is vetett.⁴²

A téli estéken Kossuthnál preferansz nevezetű kártyajátékot játszottak, melyen felesége, s az önkéntes testőrséget biztosító napos mellett Ihász vagy Asbóth vett részt.⁴³ A karácsonyt – hasonlóan a húsvéhoz – iszentesztelettel, énekekkel és Ács imájával ünnepelték meg a magyarok Asbóth szállásán. Ezt követően Kossuth gyermekeivel és Asbóthtal együtt meglátogatta a Perczel testvérek családjait, ami mutatja, hogy a kölcsönös vádaskodások és személyeskedések ellenére valamiféle tiszteletet megőriztek egymással szemben az emigráns vezetők.⁴⁴

1851. február 9-én Klezl osztrák ügyvivő Ali pasa külügyminiszternek írt levelében kifejezte hozzájárulásukat, hogy az internáltak nagy része elhagyja az Oszmán Birodalmat, ha ígéretet tesznek a vissza nem térésre. Klezl két listát is csatolt a Portához beadott levélhez, az elsőben az összes kütahyait felsorolták, míg a másodikban csak azokat, akiknek a további internálását mindenképp kívánta az osztrák kormányzat. Asbóth neve az utóbbi listán is szerepelt.⁴⁵ Az oszmán vezetés úgy értékelte a helyzetet, hogy Kossuthék már nem veszélyeztetik Ausztria biztonságát, így nem látták okát, hogy az emigráns vezetőket tovább tartsák fogságban. Ugyanakkor a szultán tartott attól, hogy az internáltak szabadon bocsátása súlyosan kihatna a két állam viszonyára, például elmérgesedhetne a boszniai határkérdés, ezért ismét angol és francia diplomáciai támogatást kért, de úgy látta, hogy a szabadon engedés végső időpontja 1851. november 1. lehetne.⁴⁶ Ráadásul az amerikai kongresszus is felhatalmazta az elnököt, hogy küldjön hajót a Mediterráneumba, felvenni és az Egyesült Államokba szállítani Kossuthot és kíséretét.⁴⁷ Az amerikai lépés újra felpozícionálta a konstantinápolyi diplomáciai életet. Az osztrákok továbbra is ragaszkodtak az internálás fenntartásához, míg az oszmánok egyre inkább szabadultak volna hálátlan szerepüktől. Április 16-án a Meclis-i Mahsús (lényegében: minisztertanács) újabb ülést tartott a kérdésben, ahol úgy gondolták, ha nyáron engednék el az internáltakat, Európába utazva még ugyanebben az évben könnyen szervezkedhetnének az Ausztriában vagy Itáliában lévő forradalmárokkal, amely az osztrák kormányvaló viszonyt igencsak megromlathatná. Viszont, ha szeptemberben engedik csak el őket, lehetetlenné tennék az ilyesfajta szervezkedést, így Ausztria mind a nyarat, mind pedig a téli hónapokat nyereségként könyvelheti el, ezért ezen időpont mellett döntöttek. Ha ugyanis arra várnak, hogy a magyar emberek fejéből a forradalmi gondolatok eltűnjenek,

hosszú évekre Kütahyában kell maradniuk az internáltaknak – továbbra is fejfájást okozva a Portának. Fontosnak tartották azt is, hogy semmiképp se széledjenek szét a kütahyaiak az Oszmán Birodalomban, így egy őket Európába szállító hajó küldéséről is határoztak.⁴⁸ Klezl ügyvivő kérdésére, hogy a Porta miért nem tartja be a megállapodást, amely szerint Magyarország konszolidációja esetén az osztrák kormányzat előzetes hozzájárulásával történhet csak meg az internálás megszüntetése, a kifinomult humoráról is híressé vált későbbi külügyminiszter, Fuad efendi, aki pont a magyar ügyben elért sikereivel tűnt fel az oszmán politikai elitben, úgy reagált, hogy „*hát addig tartjuk fogva Kossuthot – mondá –, míg a világ vége eljő?*”⁴⁹ Az osztrák kormány hiába fenyegetőzött a diplomáciai kapcsolatok felfüggesztésével, a kérdésben teljes angol támogatást élvező Porta hajthatatlan maradt.⁵⁰

Április 22-én Kossuth körlevelet adott ki a törökországi menekülteknek, amelyben ismertette az amerikai kongresszus döntését, illetve fellépését a magyar emigránsok érdekében. Az amerikai követség felkérte Kossuthot, hogy az Egyesült Államokba távozni kívánók neveit ő jutassa el hozzájuk, ezért megkérte sorstársait, hogy jelentkezzenek nála. Ugyanakkor kifejtette, hogy „*minthogy az emigrálásnak diplomaticai értelme az, hogy aki emigrál, az hazájáról lemond, s új hazát választ magának, nekem pedig édes Hazánknak szabad és független lábom viszontlátásáról lemondani sem okom, sem akaratom; magamat tehát az erőszak elől menekvőnek igen, de hazájáról lemondott emigránsnak nem vallhatom – nem vagyok hajlandó bármely oly lépést tenni, melynek az lehetne következése, hogy az európai diplomácia előtttem az európai kikötőket akár mikor bezárhassa, reám fogván, hogy csak oly feltétel alatt bocsátottam szabadon, hogy Americába emigráljak, tehát Európába visszajönöm nem szabad.*” Ennél fogva sürgeti a Portát, hogy a menekülőket „*minden feltétel nélkül*” engedje szabadon. „*Americába mint vendég és menekvő, de nem mint hazájáról lemondó emigráns mehetni, nagy örömmre szolgálанд,*” de leszögezte, hogy nem fog olyan lépést tenni, amely „*további elhatározásaim szabadságában gátolhatna*”. A körözvényt mindenkivel láttamoztatni akarta, hogy a távozás lehetőségétől senkit se fosszon meg. Asbóth azok között szerepelt, akik a „hallottuk” megjegyzésnél írt alá, vagyis a kormányzó felolvasta azt egy szűkebb csoport előtt.⁵¹

A kütahyaiak végül két részletben hagyhatták el a kis-ázsiai várost, s utazhattak Nyugatra. Kossuth és a „legveszélyesebb” emigránsok internálásához még nem járultak hozzá a hatóságok. Május 4-én Süleyman Refik ezredes hivatalosan közölte, hogy nyolc internált maradhat szeptember elejéig: Kossuth, Batthyány, Perczel Mór és Miklós, Wysocki, Asbóth, Gyurman, és Lülley, de ennél végül többen maradtak önként követve vezetőiket.⁵²

Június 17-én Süleyman Refik bey nagy mulatságot csapott egy fenyves erdőben lévő török szent sírja mellett, ahol Kossuth is megjelent kísérőivel.⁵³

Június 22-én érkezett Kütahyába Walter Gould amerikai festő, aki portrékat készített az emigráció vezetőiről. Kossuth híveiből és közvetlen köréből tizennégyen összeálltak – Asbóth mellett többek között Ihász Dániel, Berzenczey László – és lefestették magukat azzal a szándékkal, hogy a művet Lajos napon (augusztus 25.) a kormányzónak adják kütahyai emlékül, s később könyvmotívót is akartak ebből gyártatni. A képet titokban akarták elkészíttetni, de végül Kossuth tudomására jutott, aki fájjalta, hogy néhány hűséges embere nincs a festményen – pl. Karády Ignác, Bíró Ede –, ezért végül nem járult hozzá, hogy kiadják a képet.⁵⁴

Asbóth törökországi tartózkodása alatt még egyszer tollat ragadott egy emigrációról megjelent újságcikk helyesbítése okán, mikor is az Allgemeine Zeitung 1851. május 31-i számára reagálva, június 23-án írt levelében cáfolta az osztrák forrásokból származó híreket, például, hogy a májusban Kütahyából elutazó menekültek hálásan üdvözölték volna Jasmagyi osztrák ügynököt, vagy miszerint az osztrák kormányzat és képviselője „igaz humanitást gyakorol fogoly ellenségein”.⁵⁵

Asbóth ezen a nyáron Londonból kapott szívszorító levelet, amelyben egy Mattheidész nevű emigráns arra kérte, hogy egy Kossuth-képet, amelyet Waigil Vilmos százados kért el lerajzolás végett, kérje tőle vissza és őrizze meg számára, mivel azt elhunyt fia nagyon szerette.⁵⁶

Augusztus 22-én érkezett meg a nagyvezír hivatalos értesítése arról, hogy szeptember 1-jén elhagyhatják Kütahyát. Két nappal később Kossuth gyermekei

a kormányzó környezetének jelenlétében nyilvános vizsgát tettek, majd este egy szerény vendégséggel ünnepelték őket, Kossuthot és a hazát. Lajos napon, augusztus 25-én, Asbóthék ünnepélyesen felköszöntötték a kormányzót, ahol az ünnepelt meghatódva kijelentette, ha még egyszer lehetősége lesz rá, s „*ahol hű emberre lesz szükség 's hol a veszély legnagyobb, oda fog bennünket állítani.*”⁵⁷

Az ígért napon, szeptember 1-jén Kossuthék elindulhattak a már jól ismert útvonalon, Bursa városán keresztül Gemlik kikötőjébe. Szeptember 3-án Pazarcik faluban Asbóth kénytelen volt – egyéb szállás híján – Lórodival együtt egy kocsin tölteni az éjszakát. Másnap elmesélte társának, hogy Kossuth „*minden generálisnak azt mondta, hogy az ő kezében van a haza, és így egynek sem imponált.*”⁵⁸ Kossuthnak Gemlikben össze kellett állítania azon személyek névsorát, akik a Mississipp-i hadihajón vele utazhattak, mivel azon korlátozott volt az utastér befogadóképessége. Természetesen a kormányzó Asbóthot is útitársként jelölte meg.⁵⁹ Asbóth útlevelét Ali pasa külügyminiszter állította ki 1851. szeptember 4-én Konstantinápolyban.⁶⁰

Miután Perczel Mór várandós felesége miatt engedélyt kapott, hogy a többi emigránstól elválva a kis-ázsiai Bursában maradjon még egy ideig, többen, köztük Asbóth is szeptember 9-én elbúcsúzott a tábornoktól.⁶¹ Még aznap a magyarok felszálltak a Muhbir-i Surur nevű oszmán gőzösre, amely 10-én a Dardanellákban várakozó Mississipp-ihez szállította őket. Annak fedélzetén szeptember 11-én Asbóth Kossuthtal és emigránstársaival egy szebb jövő reményében indult neki Nyugat-Európának, illetve az Egyesült Államoknak.⁶²

Jegyzetek

¹ HAJNAL István: A Kossuth-emigráció Törökországban I. Bp. 1927. 21. (továbbiakban: HAJNAL 1927)

² IMREFI: A magyar menekültek Törökországban. Ismeretlen adatok az 1849-ki emigratio történetéhez. Pest, 1850. 24-29. (továbbiakban: IMREFI 1850.); HAJNAL 1927. 21-33.

³ HAJNAL 1927. 34-36.; IMREFI 1850. 35.; SZÖLLŐSY Ferenc: Kossuth és a magyar emigráció török földön. Lipcse, 1870. 13-14. (továbbiakban: SZÖLLŐSY 1870.)

⁴ SZÖLLŐSY 1870. 96.; Jules-Conrad BURCHARD-BÉLAVÁRY: Magyar és lengyel emigránsok az 1848-49-es szabadságharc után c. művében (<http://mek.oszk.hu/02200/02212>) is említi az esetet, valószínűleg magától Szöllősytől hallhatta.; Szemere 1869-ben megjelent naplójának új kiadása: SZEMERE Bertalan: Napló (1849-1861) S.a.r. és a bev. írta és jegyzetekkel ellátta: Albert Gábor, Miskolc, 2005.

159-172. (továbbiakban: SZEMERE 2005.); IPOLYI Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Bp. 1886. 124-127.; Házmán Ferencre lásd: CZAGA Viktória: Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere (1810-1894) Bp. 1997. 151; Lórodi Edére és Grimm Vincére: CSORBA György: Az 1848-49-es törökországi magyar emigráció története. Hadtörténelmi Közlemények 112. (1999)/2. 380. és 372. (Továbbiakban: CSORBA 1999.)

⁵ HAJNAL 1927. 31-32.; The Times, 1849. december 5. „To the Editor of The Times”; Szöllősy Turmu Severinben a következő összegeteket látta Kossuthnál: 1000 arany, 3500 pengőforint ezüst húszsokban, 280 forint ezüstben és osztrák bankóban. SZÖLLŐSY 1870. 12.

⁶ „*Felel reá, Asbóth neve alatt, de az ő nyelve, Asbóth írni sem tud.*” SZEMERE 2005. 78.

- ⁷ IMREFI 1850. 68.
- ⁸ HAJNAL 1927. 135-147., 183., 474-489.; CSORBA 1999. 354-355.
- ⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Továbbiakban: OSZKK), Analekta 11.016. 1849. okt. 8. Megjelent: SZOKOLY Viktor: Kossuth családi intézkedése Világos után. Hazánk I. Szerk.: Abafi Lajos és Szokoly Viktor, Bp. 1884. 340-342.
- ¹⁰ HAJNAL 1927. 154-164.; CSORBA 1999. 355.; Haynauval való afférjára lásd Hermann Róbert tanulmányát a jelen kötetben.
- ¹¹ EGRESSY Gábor törökországi naplója. 1849-1850. Budapest, 1997. 80-81. (Továbbiakban: EGRESSY 1997.) Vörösmarty Mihály: *A hontalan c. versének* (1835) utolsó két strófája:
- Hah számkivetve vagy tehát, / S melyért vértettél, ten hazád / Sujt kérlelhetlenül? / "A számüzöttnek honja van, / S bár szenved ő s boldogtalan, / A nemzet él s derül.*
- A nemzet, melyhez tartozám, / Kiirtva, s vérbe fült hazám / Többé fel nem virul: / Engem millióknak veszte nyom, / Egy nép halálát hordozom / Keblemben ostorúl."*
- ¹² „Barátja Kossuth” Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és a Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Szerk.: Solymosi József, Bp. 2003. 40. A levélen szereplő első dátum: nov. 23.
- ¹³ HAJNAL 1927. 169., 181.; CSORBA 1999. 355.; NAZIR, Bayram: *Macar ve Polonyalı Müteciler Osmanlı’ya Sığınanlar*. İstanbul, 2006. 109-112. (Továbbiakban: NAZIR 2006.); LÁSZLÓ Károly: *Katonai életemből*. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. S.a.r., jegyz. és utószóval ellátta: Pordán Ildikó, Bp. 2001. 63. (továbbiakban: LÁSZLÓ 2001.): okt. 29-ére teszi a bejelentést.
- ¹⁴ LÁSZLÓ 2001. 63-66.; PERCZEL Miklós: *Naplóm az emigrációból*. Vál., a bev. és a jegyz. írta: Závodszy Géza, [Bp. 1977.], 57-74. (továbbiakban: PERCZEL 1977.)
- ¹⁵ LÁSZLÓ 2001. 75-77.; HAJNAL 1927. 665-671.
- ¹⁶ LÁSZLÓ 2001. 78-79. A jó szándékú figyelmeztetésnek minden bizonnyal a sok pletykára okot adó Dembinskiné eltávolítása lehetett a valódi célja. Dembinskiné és Kossuth kapcsolatára: PERCZEL Miklós: *Naplóm az emigrációból*, I-II. OSZKK Quart. Hung. 3185. 81v., 90r., 96r., 128v., 139v. (továbbiakban: Perczel *Naplóm* I. OSZKK Quart. Hung. 3185.); HAJNAL 1927. főleg 345-346., 417-420.; Bodola Lajos honvéd főhadnagy, BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I. k. Bp. 1998. 184. (továbbiakban: BONA 1998. I.); László Károly tüzér hadnagy, BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. k. Bp. 1998. 361-362. (továbbiakban: BONA 1998. II.)
- ¹⁷ Részletesen: HAJNAL 1927. 294-326.; JÁNOSSY Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*. 1851-1852. I. k. Bp. 1940. 1-10. (továbbiakban: JÁNOSSY 1940.); CSORBA 1999. 355.
- ¹⁸ JÁNOSSY 1940. 2-3.
- ¹⁹ LÁSZLÓ 2001. 79-80.
- ²⁰ EGRESSY 1997. 149-150.
- ²¹ *A Kossuth-emigrációra vonatkozó iratok Magyar Országos Levéltár (MOL) R111. II. 619-623. Dátum nélkül.*
- ²² LÁSZLÓ 2001. 80-82.
- ²³ NAZIR 2006. 327-328.
- ²⁴ HAJNAL 1927. 434-435.; LÁSZLÓ 2001. 83.
- ²⁵ LÁSZLÓ 2001. 83-91.; PERCZEL 1977. 85-99.; NAZIR 2006. 302-308.
- ²⁶ KINIZSI István: *A „Sánta Huszár” naplója*. Marosvásárhely, 1999. 60-61. (továbbiakban: KINIZSI 1999.)
- ²⁷ *A levelek lelőhelyei: Palmerstonnak küldött levél másolata OSZKK FOND VIII/2801.; A nagykövetekhez szóló tisztázat (csak a címzés eltérő): OSZKK FOND VIII/1857.; A Canningnak szóló példány: İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (továbbiakban: BOA HR.SYS) 204-23. 20-21.; Telekinnek szóló levél: Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata MOL R90 I. 742.; Mészáros Lázár törökországi naplója 1849-1850. Szöv. gondozta, a bev. és a jegyzeteket írta: Ács Tibor, [Bp.], 1999. 70.*
- ²⁸ LÁSZLÓ 2001. 92.
- ²⁹ „Barátja Kossuth” 40-41.; *Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez*. 1849-1866. Az Asbóth-család irataiból. Pest, 1871. 35-36. (továbbiakban: ADALÉKOK 1871.)
- ³⁰ *Példa egy ’48-as tiszt igazolására: Bizonyítvány Kuné Gyula részére*, 1851. március 1. Kütahya, KUNÉ Gyula: *Egy szabadságharcos emlékiratai*. Chicago, 1913. 33-34.
- ³¹ *A francia nyelvű megbízólevél: 1850. júl. 18. Kütahya, Kossuth Hainesznek*, MOL R90 I. 870.; *Vaynak adott utasítás: 1850. júl. 16. Kütahya, Kossuth Vay Lászlónak*, MOL R90 I. 833. Hainesz Arthúr eredetileg hadnagy volt a 10. huszárezredben, lásd: BONA 1998. II. 10.
- ³² KINIZSI 1999. 65. *Kalapsza János hadnagyra: BONA 1998. II. 157.*
- ³³ *Lásd rövid életrajzát: BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. III. k. Bp. 1999. 217-218.
- ³⁴ *MOL P 1590. Veress Sándor iratai* I. d. 4. t. 3., 1851. jan. 10-14. Kütahya, Szabó Samu Veress Sándornak. Török Lajos századosra, lásd: BONA Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. k., Bp. 2009. 477.; *Fráter Alajos századosra: BONA Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I. k., Bp. 2008. 364.
- ³⁵ ADALÉKOK 1871. 37-39.; LÁSZLÓ 2001. 105.

- László a rendelet kiadási napját október 1-re tette; Veress Sándor iratai MOL P 1590. 1. d. 4. t. 3., 1851. jan. 10-14. Kütahya, Szabó Samu Veress Sándornak.
- ³⁶ ADALÉKOK 1871. 38-39.; LÁSZLÓ 2001. 105-106.; SZÖLLŐSY 1870. 66-67.; MOL P 1590. 1. d. 4. t. 3., 1851. jan. 10-14. Kütahya, Szabó Samu Veress Sándornak.; PERCZEL Naplóm I. OSZKK Quart. Hung. 3185. 283r-v.; Koszta Márton százados: BONA 2008. I. 581.; Harczy Gáborra: LÁSZLÓ 2001. 135.; Timáry Bálint szolgabíró, LÁSZLÓ 2001. 119.
- ³⁷ PERCZEL Miklós: Naplóm I. OSZKK Quart. Hung. 3185. 288v-292r.; LÁSZLÓ 2001. 108. A Thompson név álnév, valójában Charles Frederick Henningsen angol-amerikai kalandor, író. Lásd: HAJNAL 1927. 52-57.
- ³⁸ PERCZEL Naplóm I. OSZKK Quart. Hung. 3185. 293v.
- ³⁹ KOSSUTH Lajos: Hadvisélet- és csatatan elemei. S. a. r., az előszót és a tanulmányt írta: Ács Tibor, Bp. 2002. 14-18.; HERMANN Róbert: Kossuth hadserege. Kossuth fővezérei. Budapest, 2007. 7-11.; idézet helye: PERCZEL Naplóm I. OSZKK Quart. Hung. 3185. 254v-255r.
- ⁴⁰ A kolonizáció gondolatát először a Porta vetette fel: 1849. szept. 3. Konstantinápoly, Andrassy Gyula Kossuthnak, MOL R90 I. 530.; HAJNAL 1927. 463-464. A kolonizációval részletesebben készülő tanulmányomban kívánok foglalkozni.
- ⁴¹ 1850. dec. 1. Kütahya, A törökországi emigráció telepítési terve. MOL R90 I. 971.
- ⁴² FRANK Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe. 1820-1892. Bp. 1985. 269-271.; 1851. jan. 14. Konstantinápoly, Dobokay József Kossuthnak MOL R90 I. 1061.
- ⁴³ KINIZSI 1999. 68.
- ⁴⁴ LÁSZLÓ 2001. 113.; PERCZEL Naplóm I. OSZKK Quart. Hung. 3185. 322v.
- ⁴⁵ BOA HR.SYS 1872-59. 1851. febr. 9.
- ⁴⁶ NAZIR 2006. 334-337.
- ⁴⁷ 1851. febr. 17. Washington, Az amerikai szenátus Kossuthnak MOL R90 I. 1110.; 1851. ápr. 1-én kelt levelében Homes konstantinápolyi amerikai diplomata hivatalosan tudatta Kossuthnak a kongresszus határozatát, hogy egy vagy több amerikai hajót küldenek érte. MOL R90 I. 1178.
- ⁴⁸ NAZIR 2006. 339-340.
- ⁴⁹ JÁNOSSY 1940. 8.
- ⁵⁰ JÁNOSSY 1940. 9.
- ⁵¹ 1851. ápr. 22. Kütahya, Kossuth körözüvénye a törökországi magyar menekülteknek az Egyesült Államokba való távozása tárgyában. MOL R90 I. 1190. Az iraton 35 aláírás szerepel, Mészáros Lázár és Batthyány Kázmér csak láttamozott, ugyanakkor a Perczel testvérek neve nem található.
- ⁵² LÁSZLÓ 2001. 129-134.; MOL R171 Asbóth Sándor iratai, 1851. máj. 10. Asbóth ismeretlenhez; MOL R90 I. 1214. 1851. máj. 9. Kütahya, Kossuth Vay Lászlóhoz.
- ⁵³ PERCZEL Naplóm I. OSZKK Quart. Hung. 3185. 374v-375v.
- ⁵⁴ LÁSZLÓ 2001. 145., 150-151.; Karády Ignác Kossuth gyermekeinek nevelője volt. Bíró Ede őrnagyra: BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1983. 113. Az epizódra és a kép további sorsára lásd Cs. Lengyel Beatrix tanulmányát e kötetben.
- ⁵⁵ ADALÉKOK 1871. 43-56.
- ⁵⁶ 1851. jún. 27. London, Mattheidész I. M. Asbóth Sándornak, OSZKK Fond VIII/1898. Mattheidész József hadnagyra: BONA 1998. II. 452-453., Waigli Vilmos századosra BONA 2009. II. 548.
- ⁵⁷ LÁSZLÓ 2001. 156-157.
- ⁵⁸ LAUSCHMANN Gyula: Eischl János (Eduárd), az 1848-1849-évi forradalom és szabadságharc lángelkű apostola Lórodi Eduárd, alias Nurin bég. In: Uő.: Székesfehérvár története. III. Székesfehérvár, 1995. 258-259. (Továbbiakban: LAUSCHMANN 1995.)
- ⁵⁹ 1851. aug. 22. Kütahya, Kossuth Lajos Pulszky Ferencnek OSZKK Fond 67/53.; CSORBA 1999. 356.; LÁSZLÓ 2001. 157-164.; PERCZEL Miklós: Naplóm az emigrációból. II., S. a. r., a bev. és a jegyz. írta: Závodszy Géza, [Bp. 1979.] 9. Perczel Miklós állítását, hogy Asbóth több társával Kütahyában hátramaradt még pár napra, forrás még nem erősítette meg. Ezt cáfolja Lórodi naplója is, amely szerint csak Házmán és Ács maradt hátra, s láthattuk, az úton együtt vonultak. Lásd: LAUSCHMANN 1995. 258.
- ⁶⁰ ADALÉKOK 1871. 58.
- ⁶¹ CSORBA György: „Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem”. Perczel Mór naplója (1851-1852). Hadtörténelmi Közlemények, 120. 2007/3. 954.
- ⁶² JÁNOSSY 1940. I. 684-686.; LÁSZLÓ 2001. 163-164.; PERCZEL 1979. 13-15.

Sándor Asbóth in the Ottoman Empire

Sándor Asbóth arrived at the Ottoman Empire as Lajos Kossuth's companion in autumn 1849, and during their stay there in Vidin, Sumla and in Kütahya (in Asia Minor) he was a loyal and devoted aid to Kossuth.

He stood up for the governor and the Exile in international press twice, refused the slanders and false rumours, declaring, among others, that Kossuth fled Hungary practically without any money, and that he had nothing to do with the hiding of the Hungarian crown.

Asbóth was organizer and active participant of the political appearances, everyday life and festive events of the Exile.

As he was Kossuth's adjutant, many military postings, certificates and letters of commission from the time of the Exile in Turkey bear Asbóth's countersignature next to the governor's name.

To prevent difference of opinions within the Exile, Kossuth commissioned Asbóth in autumn 1850 to reorganize his volunteer guards on a military basis and to be the guards' captain. He definitely used Asbóth's engineering knowledge in his war science studies. Asbóth helped with writing regulations for a planned Hungarian army camp in Turkey as well.

He got his scar on the face in Kütahya, where a serious misunderstanding made him duel with General Miklós Perczel.

Asbóth left the Ottoman Empire together with Kossuth and travelled to the United States in September 1851, where he could finally be a free man and not an internee.

Várdy Béla

Asbóth Sándor az amerikai emigrációban a magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború között¹

Asbóth Sándor (1810–1868) honvéd alezredes és később amerikai altábornagy a negyvennyolcas emigráció egyik legérdemlegesebb és legszimpatikusabb egyénisége volt. Ennek ellenére még vele kapcsolatban is elterjedtek bizonyos feltevések és hiedelmek – különösen az 1850-es évekkel kapcsolatban – amelyek nem mindenben állják meg a helyüket. A jelen tanulmány Asbóth Sándor 1850-es évekbeli működését igyekszik összegezni, értékelni és helyére tenni.

Amerikából nézve úgy tűnik, hogy Asbóth Sándor életének három nagy ciklusa volt. Az első az amerikai emigrációját megelőző három évtizedet fogja át, melyhez születése, gyermek- és diákkora, mérnökösödése, a magyar szabadságharcban betöltött szerepe, valamint a két éves törökországi száműzetése (1810–851) tartozik.² Élete második ciklusa Amerikába érkezése és az amerikai polgárháború kitörése közti tíz évet öleli át (1851–1861). A harmadik ciklus pedig az amerikai polgárháborúban való szerepe, illetve a háborút követő diplomáciai tevékenysége, mint az Egyesült Államok argentiniai nagykövete (1861–1868).³ E három ciklusból az első és a harmadik ciklusra jelentős forrásmunkákkal rendelkezünk. Elég részletesen ismerjük Asbóth szerepét és érdemeit az Al-Duna szabályozásában, a magyar szabadságharcban, az amerikai polgárháborúban, valamint a polgárháborút követő diplomáciai szolgálatában. A szabadságharcot honvéd alezredesként, az amerikai polgárháborút pedig amerikai brigádtábornokként, illetve címzetes altábornagyként fejezte be.⁴ 1864-ben súlyosan megsebesült, s nyugdíjba vonulását követően Argentínába ment amerikai nagykövetnek. Ott is halt meg 1868-ban, de földi maradványait 1990-ben visszahozták Amerikába, ahol a washingtoni Arlington Nemzeti Temetőben helyezték végső nyugalomra.⁵

A fenti két ciklussal szemben, Asbóth életének második periódusára vonatkozólag főleg csak találgatásokra, feltevésekre, és részben tévesnek bizonyult adatokra vagyunk utalva. Ezek a téves adatok azonban

szinte szentírásként terjedtek szét a magyar világban, és nagy körítéssel kerültek feltalálásra még komoly magyar tudományos munkákban is. Ez történt annak ellenére, hogy ugyanezeket az adatokat hiába keressük az amerikai tudományos irodalomban.

Mint általában közismert, Asbóth Sándor valódi hazafi volt a magyar szabadságharc idején, és mérnökhari alezredesként került török száműzetésbe. A török birodalomban két éven át Kossuth szárnysegéde volt. Onnan csak 1851. szeptember 10-én szabadult Kossuth társaságában, akivel együtt indult el a Dardanelláktól az Egyesült Államok felé a Mississippi nevű amerikai hadihajó fedélzetén. De mivel Kossuth egy rövid angliai kitérőt is beiktatott amerikai látogatásába, útjaik rövid időre elváltak. Asbóth már 1851. november 10-én megérkezett New York-ba az említett Mississippi hadihajón. Kossuth azonban csak két héttel később ért amerikai partokat a Humbolt nevű gőzös fedélzetén: december 4-én Staten-szigetre, december 6-án pedig New York város kikötőjébe érkezett.

A következő két hét folyamán a magyar száműzötteknek hatalmas ünnepekben volt részük, mely ünnepek alatt Asbóth Sándor állandóan Kossuth mellett volt. Azt követően azonban nem kísérte el az egykori kormányzót arra a hat hónapos amerikai körútra, melynek keretében az egykori magyar kormányzó meglátogatta az Egyesült Államok Mississippi folyárig terjedő részének minden valamirevaló városát, Új-Angliától le egészen a Mexikó-öböl partján fekvő New Orleans városáig. Ez alatt az idő alatt Asbóth New York-ban maradt, ahol Kossuth utasításait követve fegyvervásárlásba és tölténygyártásba fogott. A cél az volt, hogy a magyar emigráció hadifelszereléssel is fel legyen készítve a mindannyiuk által várt újabb magyar szabadságharcra.

Ennek a fegyvervásárlásnak és fegyverkészítésnek a lebonyolítását a magyar emigráció jeles történésze, Jánossy Dénes (1891–1966), a következőképpen ösz-

szegezi: *“E tapasztalatok [vagyis a várt amerikai beavatkozás teljes elmaradása] Kossuthot arra ösztönözték, hogy – a reális lehetőségeket mérlegelve – további terveit a rendelkezésére álló anyagi keretekhez mérje. Egyébként katonai környezete tanácsára már korábban házi üzemek szervezésére határozta el magát, hogy önköltségen állíthasson elő olyan hadiszereket, amelyekre a fegyvereken kívül a felkelő csapatoknak szüksége lett volna”*.⁶ S mivel Kossuth féléves amerikai körútjával volt elfoglalva, amely keretében kívánta megszerezni a katonai előkészületek anyagi hátterét, egykori hadsegédét, *“Asbóth Sándor alezredest bízta meg az üzemek megszervezésével”*. Asbóth különben *“már 1851. decemberben – Ihász Dániel támogatásával – előkészületeket tett puskapornak, tölténynek és kartácsnak önköltségen való előállítására. Műhelyüket New York közelében levő, Morningville-ben nyitották meg, melynek vezetésére – Kossuth felhatalmazása alapján – Wágner [Waagner] Gusztáv őrnagynak adtak megbízást. A golyóöntőde gépeket viszont Siegel János tüzérszázados helyezte üzembe... . Asbóth Kossuthnak Cincinnatiból vett utasítása értelmében tárgyalást kezdett Dembinski Tivadar gróf lengyel emigránssal – Dembinski Henryk (1791-1864) lengyel származású honvéd tábornok unokaöccsével –, hogy a Hoboken melletti Weawertownban levő farmját egy szijgyártó-üzem céljára kibérelje”*.⁸ Hoboken és Weawertown különben a Hudson folyó tulsó partján vannak, átellenben New York városával. S habár Hoboken és környéke New Jersey államban van, gyakorlatilag New York külvárosának számít.

“A morningvillei üzemet kísérleti célokra is használták Mayerhofer János tüzérszázados felügyelete mellett. Ki akarták ugyanis próbálni, vajon az amerikai, vagy a magyar eljárás szerint gyártott kartácsok alkalmasabbak-e hadviselési célokra. A lögyakorlatok alapján aztán megelégedéssel jelentették Kossuthnak, hogy a magyar rendszerűek jobban beválnak, mint az amerikaiak”.⁹

“Asbóth ezenkívül egy hordozható nyomdát is vásárolt, hogy szükségeshez képest hadinyomtatványokat állíthasson elő. Mindezeket a brooklyni Atlantic Dockban bérelt raktárban helyezte el azzal a hétezeröttszáz fegyverrel együtt, melyet háromszázhetvenöt ládában elpakolva Sacchiéktól¹⁰ – egy New York-i fegyverkereskedőtől – vett át. A hadianyag tehát erősen távol volt a remélt százezres mennyiségtől, beszerzésük mégis – Kossuthnak hadieszközökre kiadott egyéb előlegpénzei hozzáadásával – mintegy 36.000 dollárra rúgott, tehát majdnem a felére annak a 85.000 dollárnyi összegnek (mai értékben 2.2 millió dollárnak),¹¹ mely a fogadó- és gyűjtő-bizottságoknak levonása után kezeihez befolyt”.¹²

Mindezen előkészületek ellenére, a tervezett újabb

szabadságharcból – melyet az akkor dúló krími háborúval kapcsoltak volna össze¹³ – nem lett semmi. A nagyhatalmak semmiféle érdeklődést sem mutattak a magyar ügy iránt, többek között azért sem, mert a várt osztrák politikával szemben az Osztrák Birodalom a magyar szabadságharc leveréséhez nyújtott katonai segítség ellenére is megtagadta Oroszország támogatását, és *“oroszellenes fegyveres semlegesség mellett döntött”*.¹⁴ A fentiek alapján az Amerikában beszerzett fegyvereket áron alul kellett elpotyázni, és Asbóthnak is más irányba kellett fordulnia. Biztosítani kellett megélhetését, illetve be kellett illeszkednie a korabeli amerikai társadalomba. Abba a társadalomba, melynek akkor még a legfőbb meghatározó ideológiája a kálvinista munkaetika volt. S ez a munkaetika nem tűrt lazsálást, munkanélküliséget és henyélést. Lényegében azt vallotta, hogy *“aki nem dolgozik, az ne is egyék”*.

Ezt a felfogást bizony sok magyar emigránsnak nehéz volt elfogadnia. Ezeknek jelentős része ugyanis a dzsentri réteghez tartozott, akik általában nem ismerték a fizikai munkát, és legtöbbjüknek nem volt transzferabilis, vagyis az amerikai társadalomba átültethető tudománya. Hősöknek tekintették önmagukat, és szinte elvárták, hogy ennek fejében a befogadó társadalom tartsa el őket. Így is volt ez néhány hónapig. De az idő múlásával ez az eredeti hősi aura megkopott. Az amerikai szubvenció megszűnt, és ennek következtében sokuk a lét és nemlét között volt kénytelen élni deklaszált életét. Lézengésükkel persze sokat ártottak a korábbi hősi magyar ethosznak is, mint ezt Ács Gedeon emlékiró református lelkész is megjegyezte. *“Mint pap sok magyarral jöttem össze. Sok szegénységében és nyomorában is oly becsületes volt, hogy iránta mély tiszteletet kellett éreznem.... [Azonban] volt olyan is, ki aljasságig süllyedt. Legtöbb hitvány találkozott [találtatott] azok között, kik egykor rendes katonák voltak. Ezek mihelyt a fegyelem alól kikerültek, kihágásokat követtek el, és sok éjjel s nappal korcsmákban lézengtek”*.¹⁵

Szerencsére, Asbóth Sándor nem tartozott ezek közé a lézengő ritterek közé. Mivel mérnök volt, neki volt Amerikában is hasznosítható tudománya. Miután az újabb szabadságharc terve összeomlott, azonnal nekiállt, hogy tudományát és mérnöki hátterét kihasználja. S itt lépnek be a bizonytalan tények, bizonyíthatatlan állítások, illetve bizonyos esetekben teljes valótlanságok, melyeknek eredete kifürkészhetetlen. Nem tudni, hogy magához Asbóthhoz vezethetők-e ezek vissza, vagy inkább csak emigráns pletykakeverőkhöz, akikből bőségesen volt a Kossuth-emigránsok soraiban is.¹⁶

Állításom támogatását azzal kezdeném, hogy idézem az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* (2001) idevonatkozó összegezését, ahol Asbóth Sándorról a következő leírást és jellemzést találhatjuk: *“1851-től az USA-ban*

építési rajzoló, majd bányamérnökként ércbányákat tárt fel a Sziklás-hegységben. László Károllyal és Grechenek Györggyel vezette a New York állambeli Syracuse-i csatorna építését. Nevéhez fűződik a New York-i Central Park kiépítése. Davis Baldwinnal megalapította az USA első nagyobb acélöntődjét. Tanulmányi Társaságot létesített az aszfaltburkolás olcsóbb és tartósabb anyagokkal való helyettesítésének tanulmányozására. Első ízben alkalmazta New Yorkban járdaburkolásra a bituminaszfaltot”.¹⁷

A fenti állítások egyik-másika azonban megkérdőjelezhető. Ezeknek az állításoknak egy része ugyanis – legalább is a fenti formában – nem egyezik az amerikai tudományos irodalomban található idevonatkozó adatokkal. Ott van például az aszfalt, illetve az aszfaltburkolás alkalmazásával kapcsolatos kitétel, mely több magyar szerző állításai alapján az 1850-es évek folyamán ment végbe. Ezzel szemben az *Encyclopedia Britannica* legújabb kiadásában ez áll: “A modern útburkolás megteremtésének lendülete az Egyesült Államokból ered... . Az első lépések az 1860-as években történtek, egy Edward de Smedt nevű belga emigráns munkássága következtében a New York-i Columbia Egyetemen. Az emigráns De Smedt első kísérleteit [a New York melletti] New Jersey államban kezdte el 1870-ben, és 1872-re már jó minőségű és maximum-sűrűségű aszfaltot tudott készíteni.”¹⁸ Az amerikai tudományos irodalom tehát semmit sem tud Asbóth Sándor ilyen jellegű korábbi munkásságáról, és az aszfalt kidolgozása és felhasználása történetét is másképp ismeri. Ez viszont annyit jelent, hogy Asbóthnak 1850-es évekbeli idevonatkozó munkássága vagy oly titokban történt, hogy arról az amerikai világ tudomást sem szerzett, vagy pedig egyszerű kitaláció – ami, sajnos, főleg abban az időben, igen gyakori volt az emigránsok soraiban. Ugyancsak figyelemreméltó az a tény, hogy az *Encyclopaedia Britannica*-ban leírt idevonatkozó, aszfalt felhasználásával kapcsolatos események Asbóth Sándor életének azon periódusával esnek egybe, amikor ő már az Unió hadseregében, illetve argentin diplomáciai küldetésben volt. Sőt, egyes fejlemények már az 1868-ban bekövetkezett halála után történtek.

Részben ugyanez vonatkozik arra az acélöntődjével kapcsolatos állításra is, amit – egyes magyar források szerint – Asbóth “a világon egyedülálló vállalkozásként” állított fel.¹⁹ Az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* ezt úgy összegezi, hogy Asbóth “Davis Baldwinnal megalapította az USA első nagyobb acélöntődjét”.²⁰ Egy másik összefoglaló magyar mű pedig azt állítja, hogy Asbóth “nevéhez fűződik az első nagyobb amerikai acélkohó felállítására”.²¹ Erről az acélkohóról azonban az amerikai tudományos világ nem tud semmit. James W. Swank idevonatkozó *History of the Manufacture of Iron in All Ages* című munkájában például a következőket írja:

“Amerikában az első olvasztó kohó használatát William Henry vezette be a New Jersey-beli Oxford-acélműveknél 1834-ben”.²²

Ugyanezt állítja a világhálón található legújabb idevonatkozó cikk is, melynek egyik része így hangzik: “William Henry már 1838-ban kísérletezett antracittal fűtött acélöntőde felállításának a lehetőségével az [Észak-Kelet Pennsylvania-i] Lackawanna Völgyben található Roaring patak medrében. Alaposan megtanulva a vaskészítés folyamatát, Henry volt az első amerikai, aki sikeresen kísérletezett a vasérc robbantó kohó [hot blast] által történt olvasztásával a New Jersey állambeli Belvidere-féle Oxford-Kohóban. 1840-ben Henry megvett veje, Seldon T. Scranton, valamint George Scranton és Sanford Grant közreműködésével egy 503 holdas birtokot [ipari célokra]. A robbanó kohó csak 1841 őszére készült el, de 1844-re már naponta öthét tonna nyersvasat termelt. A vállalat azonban egyharmar áttért a több hasznot hajtó vasúti sínek gyártására a vasútipar részére. 1847-ben a társaságnak már 800 alkalmazottja volt, köztük sok velszi, ír, és német emigráns”.²³ A fentiek alapján tehát az Asbóth Sándor által az 1850-es években felállított acélöntőde semmiképpen sem lehetett “a világon egyedülálló vállalkozás”, sem pedig az “USA első nagyobb acélöntődje”.²⁴ Ha Asbóth valóban felállított egy ilyen acélöntődét, sajnos, arról az amerikai szakirodalom nem tud semmit. Ha volt is ilyen öntőde, az a világ számára nem létezik. Így aztán Asbóth Sándor ezen tudományos eredménye csak a magyar sziveket dobogtatja meg.

Sajnos, ugyanez vonatkozik a Tar Ferenc által említett Plymouth-emlékmű megtervezésére és kivitelezésére is,²⁵ amit – Vadona János hibás értesülése szerint²⁶ – közhítként szintén Asbóth Sándor tervezett volna meg. Ezt Vadona János egy A. C. Lowell nevű prominens bostoni polgárnak Asbóthhoz intézett, 1854. december 22-i levelére alapozza, amely levélben a jeles Lowell család ezen tagja²⁷ állítólag bízta volna Asbóth Sándort, hogy pályázza meg ennek a hatalmas emlékműnek a megtervezését. Idáig mindez teljesen elhithető, azonban egy pályázat benyújtása még nem jelenti a pályázat elfogadását. Igaz, hogy Vadona leírása alapján Tar Ferenc azt állítja, hogy “Asbóth terve bostoni barátján kívül mások tetszését is elnyerte. A bizottság az ő munkáját találta legjobbnak, annak ellenére, hogy költségvetése 25 ezerrel túlépte a 100 ezer dollárt”.²⁸ Ez az állítás azonban valószínűtlen és bizonyíthatatlan.

Semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy Asbóth valóban megpályázta ennek az emlékműnek a megtervezését, mely az 1620-ban Angliából az amerikai kontinensen letelepedett pilgrimek emlékére készült. Azt azonban már megkérdőjelezhetjük, hogy Asbóth valóban megkapta-e ezt a feladatot. Ugyanis ennek a hatalmas, 81 láb (25 méter) magas gránit és bronz

szoborcsoporthoz a története szerint Asbóthnak ehhez az emlékműhöz semmi köze sem volt. A világhálón is megtalálható hivatalos leírás szerint ugyanis: *“Az emlékművet a bostoni művész, Hammat Billings (1818-1874) tervezte.... Az alapkövet a Pilgrim Társaság 1859-ben fektette le, és végül is az elkészült alkotást 1889-ben – tehát huszonegy évvel Asbóth halála után – avatták fel. Az összköltség [...] valamivel \$150.000 dollár felett volt, amit részben a központi kormány, részben Massachusetts és Connecticut államok, és részben további tizenegyezer egyéni adakozó fedezett”*.²⁹

Még csupán annyit, hogy a hatalmas központi gránitszobron kívül ennek a szoborcsoporthoz több kisebb bronzszobor alakja is van, melyek a következő művészek alkotásai: Cyrus Dillan (1861-1944), Sir Henry Hudson Kitson (1865-1947), és Paul O. Jennewein. A fentiek alapján tehát ezt az Asbóth Sándorhoz fűzött magyar elképzelést is fel kell adnunk.

A magyar szakirodalomban elterjedt fáma szerint Asbóth Sándor még sok egyéb vállalkozásban és munkakörben vett részt. Így például a tervezett új szabadságharcra kapcsolatos működésének felszámolását követően először mint építési rajzoló New York-ban, majd mint mérnök a New York állambeli Syracuse-i csatorna építésénél, később pedig mint bányamérnök a vadnyugati Sziklás-hegységben tevékenykedett. Ezt követően visszatért New York-ba, ahol – mint Vasváry Ödön megjegyezte – *“a városrendező bizottság egyik tervező mérnöke”* lett, mely *“minőségben tekintélyes része volt a híres Central Park és Washington Heights szabályozásában is.”*³⁰ Erről a *“tekintélyes részről”* azonban még kénytelenek vagyunk hosszabban megemlékezni.

A Central Park tervezése és megépítése kivételével a fenti munkakörökkel nem érdemes foglalkozni, hisz azok hihetőek, annak ellenére, hogy valóságuk bizonyítására nincs eredeti forrásunk. Ezzel kapcsolatban valószínűleg Lengyel Emilnek van igaza, aki 1948-ban megjelent *Americans from Hungary [Magyarországról származó amerikaiak]* című amerikai-magyar történetében eképp fogalmazta meg Asbóthtal kapcsolatos véleményét: *“Úgy tűnik, hogy Asbóth valóban ezermester volt. Habár erre semmiféle bizonyíték sem található, azt mondják, hogy megélhetése érdekében mérnökként dolgozott Syracuse-ban és New York-ban, s ugyanakkor termékeny agya részletes terveket dolgozott ki Washington Heights és egy nagy városi park megteremtésére. Persze egyikünk sem tudja, hogy mi lett ezeknek a terveknek a sorsa”*.³¹ Igaz, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* 1967-ben megjelent eredeti kiadása azt állítja, hogy *“New York városi tanács megbízásából városrendezési és fejlesztési terveket készített [...], [melyeket] az 1933. évi chicagói vilákiállításra bemutatták,”* de azt már nem tudjuk meg, hogy ezek a tervek New York

melyik területeire vonatkoztak. S ugyanakkor az sem figyelmen kívül hagyható jelenség, hogy az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* 2001-es kiadásában ezekről a kiállított tervekről már szó sincs.

Most pedig kénytelenek vagyunk hosszabban elidőzni a New York-i Central Parknál, illetve Asbóthnak a parkkal kapcsolatos működésénél. Az egykori honvéd alezredest és későbbi amerikai polgárháborús altábornagyot a hazai magyar köztudat mint a New York-i Central Park megtervezőjét és kivitelezőjét tartja számon. Ez a vélemény magyar körökben olyannyira elterjedt, hogy Asbóthot még az 1992-es budapesti, *“Magyarok az Újvilágban”* című kivándorlási kiállítás keretein belül is mint a New York-i Central Park tervezőjét és építőjét ünnepelték.³² Sőt, még jómagam is hasonló módon emlékeztem meg róla 1989-ben megjelent *The Hungarian Americans [Magyar amerikaiak]* című angol nyelvű munkában, ahol azt írtam, hogy *“Asbóth Sándor, mint mérnök, besegített a New York-i Central Park megtervezésébe”*.³³ Abban az időben ugyanis még nem ismertem a Central Park-körül valóságot. Sajnos, ez vonatkozik még a legújabb magyar lexikonokra is, annak ellenére, hogy ma már tudjuk, hogy ez bizonyíthatóan nem így volt. Így például – mint ezt már fent megjegyeztük – az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* 2001-ben megjelent első kötetében ez áll Asbóth Sándorral kapcsolatban: *“Nevéhez fűződik a New York-i Central Park kiépítése”*.³⁴ A húszkötetes *Magyar Nagylexikon* 1994-ben megjelent második kötete viszont mint a *“New York-i Central Park egyik tervezője”* jellemzi Asbóth Sándort.³⁵

Ez a magyar körökben elterjedt felfogás azonban nem felel meg a valóságnak. Ennek igazolására elég felütni akármelyik nemzetközi hírű lexikonnak a Central Parkkal kapcsolatos cikkét. Így például, ha megnézzük az *Encyclopaedia Britannica* (2005) megfelelő kötetét, a Central Park megszületésével kapcsolatban a következő kitétel találjuk: *“Tervét Frederick Law Olmsted és Calvert Vaux építészek készítették.... A harminchárom benyújtott terv közül az ő tervezetük nyerte el a 2000 dolláros nagydíjat.”*³⁶ A néhány évvel korábban megjelent *Encyclopedia Americana* (1989) lényegében ugyanezt írja: *“Egy általános nemzeti verseny eredményeként 1858-ban Frederick Law Olmsted és Calvert Vaux nyerték el a 2000 dolláros első díjat a park megtervezésért [...], és a park még ma is lényegében ugyanolyan, amilyennek Vaux és Olmsted kitervezték.”*³⁷ Az *Academic American Encyclopedia* (1980) szintén hasonlóan írja le ennek a New York város központjában fekvő hatalmas parknak a megszületését: *“New York városának 340 hektáros Central Park-ját [...] Frederick Law Olmsted és Calvert Vaux úgy tervezték meg, hogy az magában foglaljon gyalogutakat, tavakat, valamint üres gyepmezőket is”*.³⁸

Magyarországon elterjedt tévhitel szemben tehát

a New York-i Central Park tervezője és kivitelezője nem a különben szép katonai karriert befutott Asbóth Sándor volt, hanem elsősorban Amerika legjelesebb tájkertervező mérnöke, Fredrick Law Olmsted (1822–1903), aki 1857-től a New York-i városi parkok főfelügyelője is lett, és aki hosszú élete folyamán több tucat parkot és számos egyetemi várost tervezett meg. Így például Olmsted tervei alapján készült az Egyesült Államok két legjelesebb és legszebb egyeteme közé tartozó New York állambeli Cornell University, valamint a California állambeli Stanford University campusa, melyekhez hasonló szépségű egyetemváros kevés van a nagyvilágban. A fentiekén kívül Olmsted még további huszonkilenc egyetemi campuszt, tehát összesen harmincegy egyetemvárost, valamint negyvenöt városi parkot, műkertet, sírkertet, valamint mauzóleumot tervezett élete folyamán.³⁹ E nagy tervek elkészítésében Olmsted jobbkeze az Angliából bevándorolt Calvert Vaux (1824–1895) építész volt, aki a Central Park esetében elsősorban az ott található hidakat és pavilonokat álmodta meg. De ugyanakkor több múzeumot és emlékművet is tervezett New York városa részére.

Ugyancsak másodlagos szerepe volt az 1852-ben szintén Angliából bevándorolt Jacob Wrey Mould (1825–1886) építésznek, aki Calvert Vaux felkérésére szintén tervezett néhány hidat és pavilont a Central Parkban. Mould szintén közreműködött Calvert Vauxszal a New York-i Metropolitan Szépművészeti Múzeum [Metropolitan Museum of Art], valamint az Amerikai Természettudományi Múzeum [American Museum of Natural History] megtervezésében.⁴⁰

New York városáról, a New York-i Central Parkról, valamint Fredrick Olmstedről tucatjával találhatók jelesnél jelesebb tudományos és népszerűsítő kötetek az amerikai egyetemi és városi könyvtárak polcain. E kötetek szerzői és szerkesztői előtt azonban – néhány kivételtől eltekintve – Asbóth Sándor neve teljesen ismeretlen.⁴¹ Sőt, még azon néhány kivétel esetében is csak csak egy-két sor erejéig emlékeznek meg magyar hazánkfíáról. Ezek közé tartozik például a nagy tudással megszerkesztett *Fredrick Law Olmsted iratai [The Papers of Frederick Law Olmsted]* című sokkötetes munka, melynek 1983-ban megjelent *Central Park megtervezés, 1857–1861 [Creating Central Park, 1857–1861]* című harmadik kötetében található Olmstednek egy 1860-ban írt apjához címzett levele, amelyben a következő megjegyzés áll: *“Vaux és jómagam elvállaltunk egy előleges terv elkészítését [...], mely a Manhattan sziget felső részének kidolgozására vonatkozik [...]. Mindezt hat hónap alatt kell elvégeznünk, amelyben két tehetséges hadmérnök, Asbóth ezredes és Mr. Rosa, segít majd nekünk [...]. Ennek fejében Asbóth és Rosa évi 1500 dollárt kapnak”*.⁴² Ehhez a rövid hírhez csupán azt vagyunk kénytelenek hozzátenni, hogy az

itt jelzett munka nem az akkor már készülőfélben levő Central Parkra, hanem az attól sokkal északabbra fekvő területre, az úgynevezett Washington Heights-re vonatkozik. És Asbóth ebben az esetben is csak mint egy kisegítő alvállalkozó szerepel. Ha tehát Asbóth valaha is kapcsolatban volt a Central Park 1858-ban megindult munkálataival, akkor ott oly jelentéktelen szerepet tölthetett csak be, hogy azt senkinek sem jutott eszébe megörökíteni. Ezt a tényt különben a fent jelzett iratgyűjtemény szerkesztőinek megjegyzése is aláhúzza, akik egy lábjegyzetben így jellemzik hősünket: *“Alexander S. Asboth (1811–1868),⁴³ aki Magyarországon született és Kossuth alatt harcolt, az Egyesült Államokba történt kivándorolása után mint építész működött. Segített Olmsted-nek és Vaux-nek Észak-Manhattan feltérképezésében, és a polgárháború idején pedig John C. Frémont tábornok vezérkari főnöke lett”*.⁴⁴

A fentiek alapján tehát nyilvánvaló, hogy Asbóth Sándornak a Central Park tervezésében és kivitelezésében említésre méltó szerepe nem volt. Ugyanakkor az is lehet, hogy a fent említett és benyújtott harminchárom rendezési terv egyike az övé volt, amit esetleg be is mutathattak az 1933-as chicagói vilákiállításán. De ha létezett is ilyen tervezet, akkor az a sikertelen harminckét benyújtott terv közé tartozott. Ennek ellenére Asbóth állítólagos vezetői szerepe a Central Park megtervezésében és kivitelezésében annyira behatolt a magyar köztudatba, hogy azt onnan kitörölni szinte lehetetlen. Éppen ezért, ez a valóban impozáns városi park igen sok magyar utazót ámulatba ejtett. Az utóbbi jelenségre elég idézni Vadona János *Az öt világrészről* című 1893-ban megjelent munkáját, amely a következő módon írja le ezt a *“magyar lángész”* által teremtett világsodát: *“Második utam a Central Parkhoz irányítám. Ezt a gyönyörű, nagy nyilvános kertet magyar ember tervezte, mikor a város még nem is álmodott róla. Szomorú kimenetelű 1848/49-iki függetlenségi harcunk menekültjeinek egyik legkiválóbbika, Asbóth honvédtábornok [valóságban alezredes] tervét fogadta el a város, [...] [aki] bejárta a város külrészeit és környékét, készítve lángesze sugalta terveket, melyek a város és gazdag magánosok részéről keresettek lettek, s melyek megvalósítása is rendesen reá bízott”*.⁴⁵

Vadona János lelkesedése érthető, hisz ő teljesen meg volt győződve Asbóth Sándor vezetői szerepéről. A négy évtizeddel később író, és az amerikai-magyar viszonyokat jobban ismerő Vasváry Ödön (1888–1977) azonban már sokkal visszafogottabban fogalmazott *Lincoln magyar hősei* (1939) című kétnyelvű munkájában. Ugyanis, miután felsorolja Asbóth különböző munkaköreit, sikeres és sikertelen vállalkozásait, a következő módon írja le hősünk New York-i munkásságát: *“New York városánál talált alkalmazást, mint a városrendező bizottság egyik tervező mérnöke. Ebben a*

minőségben tekintélyes része volt a híres Central Park és Washington Heights szabályozásában is”.⁴⁶

Asbóth Washington Heights-szel kapcsolatos munkásságát ismerjük Olmsted fent idézett leveléből.⁴⁷ A Central Parkkal kapcsolatos “tekintélyes” szerepére vonatkozólag azonban találgatásokra vagyunk utalva, mivel arról egyetlenegy korabeli forrás sem emlékezik meg.⁴⁸ Ennek következtében Asbóth idevonatkozó szerepét lényegében a fabulák kategóriájába vagyunk kénytelenek utalni. Lehet, hogy valóban volt valami apró szerepe. Ez a szerep azonban igen jelentéktelen lehetett, hisz azt egyetlenegy megbízható korabeli forrás sem tartotta érdemesnek megemlíteni. Ez a tény azonban mit sem von le Asbóth Sándor jelentékeny szerepéről és haditettei jelentőségéről, mind a magyar szabadságharcban, mind pedig az amerikai polgárháborúban.⁴⁹

Mint Vasváry írja: „Asbóth magas, szikár férfi volt, kitűnő katona és elsőrendű vezér, aki azonban a katonai

fegyelmet mindig emberséges bánásmóddal egyesítette”.⁵⁰ Talán ezért is van az, hogy általában őt tartják az amerikai polgárháború legérdemesebb és legszimpatikusabb magyar tisztjének. Teszik ezt annak ellenére, hogy Stahel-Számvald Gyula (1825–1912) magasabb rangot, valódi altábornagyi rangot ért el, szemben Asbóth dandártábornoki, illetve “címzetes altábornagyi” rangjával. Ráadásul Stahel-Számvald még a legmagasabb amerikai katonai kitüntetését, a “Kongresszusi Becsületrendet” [Congressional Medal of Honor-t] is megkapta. Kár, hogy Asbóth Sándor személyével, illetve civil életben elért eredményeivel kapcsolatban olyan állítólagos “érdemek” is elterjedtek, amelyek ma már nem állják meg a helyüket. Ezek között – mint láthatuk – első helyen áll a magyarok által általánosan elfogadott, de teljesen megalapozatlan vélemény, miszerint Asbóth lett volna a New York-i Central Park tervezője és kivitelezője.

Jegyzetek

¹ Várdy Béla tanulmánya megjelent a Valóság 2011. 8. számában, 27-37.

² TAR Ferenc: Lincoln magyar tábornoka. Asbóth Sándor életútja. Hévíz, 1998. 11-82. (továbbiakban: TAR)

³ TAR 94-120.

⁴ Asbóth amerikai katonai rangjával kapcsolatban lásd a következő cikket: “US Civil War generals”, http://sunsite.utk.edu/civil-war/ung_a.html. Itt megjegyzendő, hogy az amerikai hadseregben a címzetes, vagyis tiszteletbeli rangokat általában a katonai szolgálat lejárta után adtak egyegy érdemleges hadvezérnek. Asbóth címzetes altábornagyi rangját Vasváry Ödön a következő módon írta le: “A hadi szolgálattól 1865. március 13-án vált meg, amikor érdemeiért tiszteletbeli (Brevet) Major-Generállá léptették elő”. Lásd: Edmund VASVÁRY: Lincoln’s Hungarian Heroes. The Participation of Hungarians in the Civil War. Washington DC, 1939. [VASVÁRY Ödön: Lincoln magyar hősei. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Washington DC, 1939.] 46., 124. (továbbiakban: VASVÁRY)

⁵ CSÓKA Jenő: Asbóth Sándor hazatér. Katolikus Magyarok Vasárnapja (Youngstown, Ohio), 1990. szeptember 30.; CSÓKA Jenő: Asbóth Sándor hamvainak hazaszállítása. Szabadság (Cleveland, Ohio), 1990. szeptember 28.

⁶ A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-52. (Szerk. Jánossy Dénes) Budapest, 1940-1948. I. köt. 447. (Továbbiakban: A Kossuth-emigráció I.)

⁷ Gróf Dembinski [Dembinszky] Tivadar (?-1854) annak a Hogl Emiliának (1830-1924) volt az első férje, aki miatt Asbóth Sándor állítólag sohasem nősült meg. Hogl Emília második férje Rombauer Róbert (1832-1925), a híres fegyvergyáros Rombauer Tivadar (1803-1855) egyik fia volt, akivel Emília hatvanhét éven át (1857-1924) élt boldog házasságban. Lásd: VÁRDY Béla: Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története. Budapest, 2000. 90-91. (továbbiakban: VÁRDY 2000.)

⁸ A Kossuth-emigráció I. 447-448.

⁹ A Kossuth-emigráció I. 448.

¹⁰ Gustavo Sacchi egy New York-i fegyverkereskedő volt, akitől Asbóth sok fegyvert beszerzett. Lásd: A Kossuth-emigráció I. 867.

¹¹ A fenti 85.000 \$ ma kb. 2.165.000 dollárnak felel meg. A különböző vendéglátó városokban összegyűjtött összeg jelentős része a helyi ünnepek költségére ment el, amit Kossuth legelőször Pittsburghben vett észre. Lásd: S. B. VÁRDY: Louis Kossuth. A Celebrated, Disillusioned Hungarian Revolutionary’s Visit to Pittsburgh in 1852. In: Western Pennsylvania History (Spring 2008), 18-31., főleg 28-29. E tanulmány megjelent a következő kötetben is: S. B. VÁRDY és A. H. VÁRDY: Hungarian Americans in the Current of History. New York, 2010. 61-86.

¹² A Kossuth-emigráció I. 448-449.

¹³ A krími háborúval (1854-1856) kapcsolatban lásd: Simon ROYCE: The Crimean War and its Place in European Economic History. London, 2001.; Trevor ROYLE: The Great Crimean War, 1854-1856. New York, 2000.; Paul W. SCHROEDER: Austria, Great Britain, and the Crimean War. Ithaca, 1972. Lásd még a Wikipedia “Crimean War” című cikkét: http://en.wikipedia.org/wiki/Crimean_War.

¹⁴ Magyar Nagylexikon. 24. köt. Budapest, 1993-2008. 555.

¹⁵ ÁCS Tivadar: Akik elvándoroltak. Budapest, 1940. 80. Idézi: TAR 86.

¹⁶ Ezekkel a tévhitekkel és nagyotmondásokkal kapcsolatban lásd: VÁRDY 2000. 95-121.

¹⁷ Új Magyar Életrajzi Lexikon. I. köt. Budapest, 2001. 212.

¹⁸ Az eredeti angol szöveg: “The impetus for the development of modern road asphalt came from the United States .... The first steps came in the 1860s, with the work of Belgian immigrant Edward de Smedt at Columbia University in New York City. De Smedt conducted his first tests in New Jersey in 1870 and by 1872 was producing the equivalent of a modern “well graded” maximum-density asphalt.” Lásd: Encyclopaedia Britannica. XXVI. köt. [15th ed., 32 vols.] Chicago & London, 2005., 322. Lásd még: The

- International Encyclopedia. XVIII. köt. [2d ed., 24 vols.] New York, 1930. 198. (Mely lényegében ugyanezt állítja.) TAR 91.
- ¹⁹ Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. 212.
- ²⁰ JUHÁSZ László: Magyarok az Újvilágban. München, 1979. 24-25.
- ²¹ James M. SWANK: History of the Manufacture of Iron in All Ages. 2d. ed. Philadelphia, 1892. 453. Az eredeti angol szöveg: “*The first application of the hot-blast in this country was made at Oxford furnace, in New Jersey, in 1834, by William Henry.*”
- ²² Ime az idevonatkozó angol szöveg: “*As early as 1838, William Henry was investigating the feasibility of establishing an anthracite fueled blast furnace along Roaring Brook in the Lackawanna Valley. Well schooled in the process of making iron, Henry had been the first American to experiment successfully with applying a hot blast to the smelting of iron ore at the Oxford Furnace in Belvidere, New Jersey. In 1840 Henry bought 503 acres in alliance with his son-in-law Seldon Scranton, George Scranton, and Sanford Grant. The blast furnace was not completed until early autumn of 1841. By the summer of 1844 the furnace averaged five to seven tons of pig iron a day, but the company soon went into the more profitable business of producing T-rails for the railroad industry. In 1847, the company listed 800 employees, including many Welsh, Irish, and German immigrants*”. Lásd: http://www.oldindustry.org/PA_HTML/Pa_Scranton.html.
- ²³ Lásd a 18. és 19. sz. jegyzetet.
- ²⁴ TAR 92.
- ²⁵ VADONA János: Az öt világrészből. Budapest, 1893. 230. (továbbiakban: VADONA)
- ²⁶ A Massachusetts államban megtelepedett jeles Lowell családdal kapcsolatban lásd a következő cikket: Rev. Dr. PUTNAM: The Lowell Family. The New York Times, 1874. november 13.
- ²⁷ TAR 92.
- ²⁸ A fenti szövegnek az eredeti angol változata: “*The Monument was designed by the Boston artist Hammatt Billings (1818-1874) [...]. The Pilgrim Society laid the cornerstone in 1859 and finally dedicated the finished monument in August 1889. The total cost [...] was over \$150,000 and came from the Federal Government, the Commonwealth of Massachusetts, the State of Connecticut, and 11,000 individuals.*” Lásd: http://www.alden.org/pilgrim_lore/monuments.htm#FOREFATHERS.
- ²⁹ VASVÁRY 124.
- ³⁰ Az eredeti angol szöveg: “*Asboth appears to have been a jack-of-all-trades. We are told, although no evidence of it may be found, that he made a living as an engineer in Syracuse and New York, and that his fertile mind was engaged in the work of drawing up plans for Washington Heights and a large city park. We are not told what happened to those plans*”. Lásd: Emil LENGYEL: Americans from Hungary. Philadelphia, 1948. 776-777.
- ³¹ Magyarok az Újvilágban. Kiállítás a Legújabbkori Történeti Múzeumban. Budapest, Budavári Palota, A épület, 1992. augusztus – 1993. február. 1-12.
- ³² Az angol mondat így hangzik: “*Alexander Asbóth [was] an engineer, who helped plan New York City's Central Park*”. Lásd: Steven Béla VÁRDY: The Hungarian Americans. The Hungarian Experience in North America. New York, 1989. 40.
- ³³ Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. 212.
- ³⁴ Magyar Nagylexikon II. köt. 450-451.
- ³⁵ The New Encyclopaedia Britannica III. köt. 29. A kétezer dolláros nagydíj 2009-ben negyvenkilencezer dollárnak felelt volna meg. Lásd az “Inflation Calculator” programot a világhálón: <http://www.westegg.com/inflation/infl.cgi>.
- ³⁶ Encyclopedia Americana IV. köt. (1989.) 254.
- ³⁷ Academic American Encyclopedia IV. köt. (1980.) 254.
- ³⁸ Olmsted fenti építményeivel kapcsolatban lásd a Wikipedia “Fredrick Law Olmsted” cikkét.
- ³⁹ Pillanatnyilag nagy per folyik Mould hagyatéka (rajzai, terve) ügyében, amelyek egyrésze egy Sam Buckley nevű egyén birtokában van, aki most a híres New York-i Christie's aukciósházon keresztül akarja azokat értékesíteni. New York városa azonban a rajzokat magának követeli, amelyek – szerintük – illegálisan kerültek a Buckley család birtokába. Lásd a következő cikket: NYC seeks Central Park drawings. In: Pittsburgh Tribune-Review, 2010. augusztus 13. 10.; valamint a következő Wikipedia cikket: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/aug/12/new-york-architect-drawings-mould>. Jacob Wrey Mould-dal kapcsolatban lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/Jacob_Wrey_Mould.
- ⁴⁰ Olmsted jelentősebb életrajz-kötetei: Laura Wood ROOPER: A Biography of Frederick Law Olmsted. Baltimore & London, 1973.; Elizabeth STEVENSON: Frederick Law Olmsted. New York, 1977.; Lee HALL: Olmsted's America. An Unpractical Man and His Vision of Civilization. Boston, 1995.; Charles E. BEVERIDGE & Paul ROCHELEAU: Frederick Law Olmsted Designing the American Landscape. New York, 1998.; Witold RYBCZYNSKI: A Clearing in the Distance. Frederick Law Olmsted and North America in the Nineteenth Century. New York, 1999.
- ⁴¹ Az eredeti angol szöveg: “*Vaux and I have [been] engaged to furnish a preliminary plan [...] for laying out the upper part of Manhattan Island [...]. We have six months to do it in, two competent military engineers, Col. Asboth and Mr. Rosa, to assist us [...]. Asboth & Rosa are to be paid \$1500 a year*”. Lásd: The Papers of Frederick Law Olmsted. Vol. III. Creating Central Park, 1857-1861. (Szerk. Charles E. Beveridge & David Schuyler) Baltimore & London, 1982. 256. Az akkori 1500 dollár mai értéke \$35.400 dollár.
- ⁴² Asbóth születési évét hibásan írták 1810 helyett 1811-nek.
- ⁴³ Az eredeti angol szöveg: “*Alexander S. Asboth (1811-1868), who was born in Hungary and fought under Kosuth, immigrated to the United States and established a practice as a civil engineer. He assisted Olmsted and Vaux in surveying northern Manhattan, and during the Civil War served as chief of staff for General John C. Fremont*”. Lásd: The Papers of Frederick Law Olmsted. Vol. III. Creating Central Park, 1857-1861. 258 n. 5.
- ⁴⁴ VADONA 230. Idézi TAR 92.
- ⁴⁵ VASVÁRY 124.
- ⁴⁶ Washington Heights-szel kapcsolatban lásd az idevonatkozó Wikipedia cikket: http://en.wikipedia.org/wiki/Washington_Heights,_Manhattan.
- ⁴⁷ A New York-i Central Parkkal kapcsolatban lásd a következő Wikipedia cikkeket: http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Park; és <http://www.ny.com/articles/centralpark.html>.
- ⁴⁸ Itt meg kell jegyezni, hogy mikor először megírtam a budapesti Kapu című folyóiratban Asbóth valódi “szerepét” a Central Park tervezésével és kivitelezésével kapcsolatban, a Washingtonban élő Gereben István kifogásolta, hogy Asbóth Sándort én a “nagyotmondó hősök” közé soroltam, mintha ezzel az állásfoglalással hősünk

későbbi katonai érdemeit is aláástam volna. Ez azonban teljesen illogikus, mivel Asbóth katonai érdemeinek épp úgy nincs köze korábbi esetleges nagyotmondásához, mint akármelyik más jeles katonai vagy egyéb történelmi személy esetében.

Lásd GEREBEN István: Asbóth Sándor, nagyotmondó

hős. Kapu 1995. október-november, 10-11. sz. 83-84.; valamint VÁRDY Béla: Észrevételek Gereben Istvánnak Asbóth Sándorral kapcsolatos írásom kritikájára. Kapu 1995. október-november, 10-11. sz. 85-86.

⁵⁰ Edmund VASVÁRY 47., 125.

Alexander [Sándor] Asbóth in Emigration Between the Hungarian Revolution and the American Civil War

Alexander Asbóth (1810-1868), a Lieutenant Colonel in the Hungarian Revolutionary Army, and a Major General in the American Civil War, was undoubtedly one of the worthiest, honest, and most liked members of the post-revolutionary Hungarian emigration. Yet, between 1851 and 1861 even his career is checkered with claims and assertions that cannot be substantiated via reliable historical sources. The most significant of these unsubstantiated claims is the assertion that he had planned and built the Central Park in New York City.

Being a dedicated supporter of Louis Kossuth (1802-1894), the ex-governor of revolutionary Hungary, like most immigrants, Asbóth too was waiting and hoping for the resumption of that revolution against the Habsburgs. This was to be achieved with American help. For this reason Asbóth accepted Kossuth's directive to collect and buy armaments for the upcoming struggle. The hope of American support, however, collapsed upon Kossuth's inability to secure the support of the American government. Thus, all Hungarian immigrants, including Asbóth, were obliged to find some employment to support themselves. Being an engineer, Asbóth had no problems in finding suitable jobs. During the decade before 1861, he worked as a draftsman, a mining engineer in the Rocky Mountains, as well as a construction engineer on the Erie Canal. Allegedly he also experimented with steel making and with the use of asphalt for covering city streets and highways.

Most of the above activities are credible, but the claim that Asbóth was also responsible for planning and building the Central Park is untrue. All one has to do is to open up any major encyclopedia. Thus, the *Encyclopedia Britannica* has this to say: "A plan was devised by the architects Frederick Law Olmsted and Calvert Vaux... [it] was chosen from thirty-three submitted in the competition for a \$2,000 prize." The *Encyclopedia Americana* repeats this description almost exactly: "In a nationwide competition in 1858, Calvert Vaux and Frederick Law Olmsted won first prize of \$2,000 for a plan for the park." This is seconded by the *Academic American Encyclopedia*, which states: "New York City's Central Park, occupying 340 hectares (840 acres) in the center of Manhattan Island... was designed by Frederick Law Olmsted and Calvert Vaux to include walks, lakes, and open fields." Thus, in contrast to the belief current in Hungary, the primary planner and builder of Central Park was not Alexander Asbóth, but rather Frederick Law Olmsted (1822-1903), the most noted American landscape architect. Starting with 1857, when he was appointed Director of New York Parks, he ultimately built thirty-one university campuses (among them those of

Berkeley, Cornell, Chicago, and Stanford), forty-five city parks, and several cemeteries and mausoleums.

Olmsted's personal papers were published in six volumes (*The Papers of Frederick Law Olmsted*), of which vol. 3 is entitled *Creating Central Park* (1882). In this thick volume there is only one mention of Asbóth, in a letter that Olmsted wrote to his father in 1860: "Vaux and I have [been] engaged to furnish a preliminary plan... for laying out the upper part of Manhattan Island... We have six months to do it in, two competent military engineers, Col. Asbóth and Mr. Rosa, to assist us... Asbóth and Rosa are to be paid \$1,500 a year." Here we have to add that the above mentioned work had nothing to do with Central Park. Rather, it was Washington Heights, much to the north of of Central Park. And even here Asbóth was only a subcontractor, hired by Olmsted for this specific work.

In light of the above, it should be clear that Alexander Asbóth did not have a mentionable role in the building Central Park, even though among Hungarians this is a widespread belief. This belief best described by János Vadona in his travelogue entitled *Az öt világrészből. Száz ezer mérföld vizen és szárazon [On Five Continents: Hundred-thousand Miles on Land and Sea]* (Budapest 1893), who was overwhelmed by the beauty and magnificence of the park: "My second excursion led me to Central Park. This magnificent public park was planned by a Hungarian at the time when the city did not even dream about it. The City accepted the plans of one of the most noted refugees of our defeated War of Liberation in 1848-1849, General Asbóth [actually a Lieutenant Colonel]... He visited the various sections and regions of the City, while formulating his plans that gushed forth from his brilliant mind." This belief still held itself firmly a century later, as demonstrated by an exhibit entitled "Hungarians in the New World" at the Museum of Modern History in Budapest (in 1992-1993). At this exhibit about the history of Hungarian emigration Alexander Asbóth was featured and feted as the man who had planned and built New York Central Park.

Given the above, it is evident that – in contrast with the general belief in Hungary – Alexander Asbóth had next to nothing to do with the construction of New York's Central Park. How this story was born no one knows, although it may have come from sources other than Asbóth himself. Whatever the source, this belief should not detract from Alexander Asbóth's achievements as an able and well-respected general in the US Northern Army, nor from his role as a US diplomat following the Civil War.

Solymosi József

Asbóth Sándor amerikai emigrációja és kapcsolata Kossuthal 1851 és 1860 között¹

Asbóth és Kossuth kapcsolatában a szabadságharc alatti időszak és a törökországi emigráció évei után, már Kossuth féléves amerikai tartózkodása idején a személyes érintkezés helyét átvette a levelezés. Ebből a viszonyból összesen 31 levelet ismerünk az 1852 és 1860 közötti évekből. Ezekből Asbóth tizenkettőt, Kossuth tizenkilencet írt. A levelek döntő többsége, huszonegy db 1852–53-ban keletkezett, egy 1854-ből, kettő 1859-ből, és ugyancsak egy 1860-ból való. Ebből a kapcsolat intenzitására vonatkozóan is következtetéseket vonhatunk le, bár korántsem állítjuk, hogy nem lehetnek még lapangó iratok. Sőt, a meglévő levelek egyes utalásaiból tudjuk is, hogy egyes darabok hiányoznak. Az azonban valószínűnek tűnik, hogy a teljes levelezés nagyobb részét ismerjük. Az ismert levelek közül tizenkilenc megjelent az Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. 1849–1866. Az Asbóth-család irataiból című, 1871-ben Pesten, majd azonos tartalommal 1888-ban Budapesten megjelent kötetben. Az ebben a kötetben közzétett iratokból a Hadtörténelmi Múzeumban találhatóak (tizennégy db) kiadásra kerültek a „Barátja, Kossuth” című, a Hadtörténelmi Levéltárban és a Hadtörténelmi Múzeumban őrzött, még kiadatlan Kossuth iratokat tartalmazó, 2003-ban megjelent forráskiadványban is. A harmincegyből három levelet Jánossy Dénes, egyet pedig Koltay-Kastner Jenő tett közzé, a maradék nyolc pedig eddig még kiadatlan volt.²

Asbóth és Kossuth 1852-ben íródott első levelei a Kossuth kezdeményezésére és anyagi fedezete mellett New York környékén létesített hadiüzemekről, fegyvervásárlásról, lőszergyártásról szólnak, a későbbiekben azonban már a hétköznapi események, az emigránsok ügyes-bajos dolgai kerülnek előtérbe, valamint Kossuth több levélben kér támogatást Amerikába utazó ismerőseinek. Előfordul, hogy Kossuth külön levélben ecseteli anyagi nehézségeit, felemlítve, hogy neki is gondoskodnia kell a családjáról, és emellett kell az emigráció pénzszükségleteit is előteremtenie.

1853 őszen aztán a krími háború és annak remélt magyar vonatkozásai révén ismét előtérbe kerül a politika. 1854 elejére azonban kiderül, hogy Kossuth elképzelései nem válnak valóra. Ettől kezdve egészen 1859-ig nem ismerünk sem Asbóth, sem Kossuth által írt levelet. Ekkor, az emigráció számára újabb esélyt kínáló francia-olasz-osztrák háború idején – 1859 nyarán – ismét váltanak levelet egymással. A korszakot lezáró utolsó levél pedig 1860-ból származik.

Megérkezés az Egyesült Államokba

A törökországi internálásból kiszabadult Kossuth és kísérete 1851. szeptember 1-jén hagyta el Kütahyát és szeptember 10-én már az Egyesült Államok által küldött hadihajó, a Dardanellák déli kijáratánál horgonyzó USS. Mississippi fedélzetére lépett. A hajó a magyar emigránsokkal Amerika felé indult, de Kossuth Lajos családjával, a politikus külön kérésére Gibraltárban átszálltak a Madrid nevű angol gőzösre, hogy amerikai látogatásuk előtt Angliába utazzanak. A többi emigráns október 15-én este folytatta útját New York felé. A Kossuth mellett 1849. június közepétől a Kormányzóelnöki Hivatal Katonai irodájának vezetőjeként szolgáló Asbóth Sándor, aki a törökországi emigrációban szárnysegéddé lépett elő, ekkor nem tartott főnökével és a Mississippin maradt. Az emigránsok november 9-én érkeztek meg az Egyesült Államokba, ahol a New York-i Broadway-n található Irving House szállodában szállásolták el őket. A város vezetői fogadást adtak az emigránsok tiszteletére, akik az elkövetkező hetekben megismerték New Yorkot, miközben különböző hivatalos és magánmeghívásoknak tettek eleget. Maga Kossuth nem sokkal később, december 4-én éjjel érkezett Angliából Amerikába a Humboldt gőzös fedélzetén. New York város polgárai a következő napokban minden képzeletet felülmúló lelkesedéssel fogadták. Asbóth, mint volt szárnysegéd Kossuth New York-i fo-

gadasán és köszöntésén – a többi emigránshoz hasonlóan – jelen volt, féléves előadókörútjára azonban már nem kísérete el.³

A fegyvergyár működtetése

Kossuth – aki ekkor már Washingtonban tartózkodott – 1852. január 5-én kelt levelében azzal a feladattal bízta meg korábbi szárnysegédét, hogy egy hordozható nyomdát küldjön a törökországi Konstantinápolyba Cesare Parrini részére. Külön felhívta Asbóth figyelmét, hogy a küldeményről senki ne tudja, hogy Kossuth küldi. Felkérte továbbá, hogy szerezzen be a részére egy újabb nyomdagépet ugyanazon az áron, mint a korábbi.⁴ Ez a levél és a benne közölt utasítás minden bizonnyal összefüggésben volt Kossuth tervével a magyarországi szabadságharc újrakezdéséről, amely török földről, a Balkánról indult volna ki. Ez a feladat volt Asbóth első Kossuthtól kapott megbízatása, amelyről tudunk. Más kérdés, hogy a nyomda Konstantinápolyba érkezéséről Kossuthnak még október 23-án sem volt tudomása, és Asbóthtól tudakozódott annak küldési körülményeiről, hogy utána kérdezhessen a helyszínen.⁵

Kossuth a közelgő felkelésre hadianyagokkal is fel akart készülni, így az előadókörútján gyűjtött összegek terhére fegyvervásárlásokra és önköltségen működő hadiüzemek létesítésére határozta el magát. Egykori szárnysegédét, a továbbra is New Yorkban tartózkodó Asbóth alezredest két hadiüzem megszervezésével bízta meg. Az üzemek felállításában Asbóth segítője volt egy másik emigráns: Ihász Dániel honvéd alezredest is. A gyárak megszervezésére 1852 tavaszán a New York város közelében található Moringville-ben, valamint a Hoboken melletti Weawertownban, a gróf Dembiński Teodor,⁷ lengyel származású emigránstól bérelt farmokon került sor. Előbbi lőszergyárként (puskapor, töltény és kartács gyártására), utóbbi szíjgyártó üzemként kezdte meg működését. A Moringville-i üzem vezetésével Waagner Gusztáv őrnagyot⁸ bízta meg, a golyóöntő gépeket pedig Siegel János tüzér százados⁹ helyezte üzembe ugyanitt. Az üzem további fontosabb munkatársai a következők voltak: Fokner József alezredest,¹⁰ számvívő, Haubold őrnagy,¹¹ gazdasági intéző, Mayerhofer János őrnagy,¹² aki a kísérleteket vezette, és Lichtenstein Lajos hadnagy,¹³ aki nyomdászoként kezelte a hordozható nyomdát, melyet Kossuth utasítására Konstantinápolyba küldtek, majd egy újjal pótoltak.¹⁴

A szíjgyártó üzem alapításának körülményeit levelezésükből részletesen ismerjük. Kossuth 1852. február 16-án, Cincinnati-ben adta ki első utasítását a Weawertownban működtetendő szíjgyártó üzem megszervezésére, de azt még ugyanazon újabb utasításig felfüggesztette. A feladatot Asbóth kapta, aki a március 7-én megérkező végleges utasításra, egy heti szervezés

után, március 14-én megindította a termelést. Asbóth március 21-én kelt levelében jelentette a fentieket, és kérte Kossuth utasítását arra vonatkozóan, mit gyártsanak elsősorban a gyárban, mert eddig csak hámos számszámok készültek ágyús lovak számára. Ugyanezen levél mellékleteként elküldte a weawertowni gyár március 13-án kelt üzemi szabályzatát, az ugyanazonnap kelt, Dembiński Teodor gróffal kötött szerződését, a szíjgyártó üzemben alkalmazottak névsorát, az üzemparancsnokhoz, valamint Dembińskihez írt március 14-i leveleit, valamint több, március hónapról szóló költségkimutatást. A gyár parancsnoka, Csomortányi Lajos őrnagy¹⁵ mellett Mohor Mihály százados¹⁶ technikai igazgatói, Waigli Vilmos százados¹⁷ pedig számvívői feladatokat látott el. Az alkalmazottak egytől egyig volt honvédtisztek, vagy a honvédseregben szolgáló katonák voltak. Személyük gyakran cserélődött, létszámuk a március 14-i és 28-i kimutatás szerint összesen nyolc fő, április 17-én pedig tíz fő volt. A kiadott üzemi szabályzat előírásai szerint a szíjgyártó üzemben katonai fegyelem uralkodott. A munkaidő reggel 7-től 12-ig, valamint délután 1 órától 5 óráig tartott. A munka esti befejezése után egy óra katonai oktatást és gyakorlatot tartottak. A Dembińskivel kötött szerződés szerint a bérbeadó nem csak a területet, de a munkásoknak járó ellátást is biztosította.¹⁸

A weawertowni üzemben a Mohor Mihály százados által tervezett tölténytáska-típust gyártották, melyet a két üzem vezetőiből alakult gyalogsági felszerelési bizottság választott ki, és hagyott jóvá kisebb módosításokkal. A szíjgyártó üzemben a tölténytáskán kívül szuronytokok, derékszíjak és puskaszíjak, valamint lőszeres számok készültek. Moringville-ben azt is kipróbálták, hogy az amerikai vagy a magyar módszer szerint gyártott kartácsok alkalmasabbak-e a hadi célokra. A kísérlet eredményeként kiderült, hogy a magyar rendszerű kartácsok válnak be jobban. Kossuth Amerikából való távozásáig, azaz 1852 nyaráig egyébként az üzemekben összesen 365 220 töltény és tíz láda szíjalkatrész készült. Az elkészült hadfelszerelési cikkek elhelyezésére Asbóth a brooklyni Atlantic Dockban bérelt raktárt. Itt helyezte el a hadinyomtatványok gyártására szánt, már említett hordozható nyomdát, valamint a Kossuth által nagyjából részént Gustavo Sacchi fegyverkereskedőtől vásárolt 7500 fegyvert. Ez a fegyvermennyiség – Kossuth néhány egyéb ugyancsak hadieszközökre kiadott előlegevel együtt – mintegy 36 000 dollárba került, amelyre az előadókörúton befolyt adományösszegekből (85 000 dollár) tellett. Rendelkeztek még kilenc láda különféle fegyverrel, és a munkák során használt különféle kellékekkel és szerszámokkal.¹⁹ Amerikai előadó és pénzügyűjtő körútja után Kossuth július 14-én visszatért Angliába. Az Egyesült Államokban maradó megbízottai – köztük Asbóth Sándor – továbbra is vitték a napi

ügyeket és teljesítették Kossuth utasításait. Szó volt egy magyar betegek részére fenntartott kórház működtetéséről, de ennek semmi konkrét eredményéről nem tudunk. Asbóth – szintén Kossuth kívánságának megfelelően – 6200 dollárért elzálogosított 6000 fegyvert a Battele és Rennwick New York-i cégnél. Nem tudni azonban mi lett a többi fegyverrel. A Moringville-i, valamint a weawetowni üzem is nagy valószínűséggel csak eddig működött. Az elkészült felszerelést pedig raktárakban helyezték el.²⁰

Egy 1852. augusztusi levelében Kossuth beszámolt róla, hogyan hozta kellemetlen helyzetbe egy szélhámos, még elutazása előtt, aki lőfegyvereket, ágyúkat és lőszert kínált neki, későbbi megvételre, azután az ő előzetes ígéretével szerzett magának másnál hitelt. Kossuth azonban – előrelátóan – nem fizetett neki, csak szándéknyilatkozatot tett, így kár nem érte. Asbóth és Kossuth 1852–1853-as levelezése egyébként a napi ügyek, a magyar betegek részére alapítandó kórház, az elkészült töltények, a fegyverek raktározása, és ezek pénzügyi fedezete, valamint az egyes emigránsok ügyei és hogyléte körül forogtak.²¹

Miután 1853 júniusában a cári orosz csapatok bevonultak a dunai román fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) területére, a magyar emigráció számára egyre világosabban rajzolódott ki egy orosz-török háború képe, amelybe orosz oldalon Ausztria is bekapcsolódhat, így lehetőség nyílik török szövetségben, az 1849-ben levert magyar szabadságharc folytatására. Kossuth látva a lehetőséget, azonnal megtette a szükséges diplomáciai lépéseket és az előkészületeket, melyekről november 15-i Londonból írt levelében számolt be Asbóthnak. A nagyhatalmak azonban nem a magyar elképzelések szerint cselekedtek. Anglia és Franciaország – Törökország potenciális szövetségesei – távol akarták tartani Ausztriát a háborútól, és ez Ferenc Józsefnek sem volt ellenére, sőt 1854-ben csapatokat vezényelt Erdélybe, a fejedelemségek határára és a fegyveres semlegesség álláspontjára helyezkedett. A háborúba török oldalon bekapcsolódott Anglia és Franciaország is, orosz oldalon azonban mindkét potenciális szövetséges nagyhatalom, Poroszország és Ausztria is cserbenhagyta a cárt. A fejlemények ilyen alakulása a magyar terveknek sem kedvezett, így a magyar emigrációnak le kellett tenni a szabadságharc magyar földön történő újrakezdésének vágyálmáról.²²

Az események kapcsán Kossuth 1853. novemberi leveleiben bizakodón tekintett a jövőbe, és felkérte Asbóthot, hogy titokban szervezze meg az amerikai magyar emigránsok, sőt esetleg más nemzetiségű segítők, akár amerikai segélycsapatok összeállítását és azok elutaztatását Konstantinápolyba Henningsen²³ segítségével. Választ ezekre az utasításokra azonban nem ismerünk. Kossuth 1853. december 27-i és 1854. március

3-i levelei pedig arról tanúskodnak, hogy nem is kapott hírt Amerikából, a politikai események alakulása után pedig már nem is volt jelentősége a dolognak. Ezután egészen 1859 nyaráig nem ismerünk levelet kettőjük érintkezéséből, pedig más forrásból – Asbóth valószínűleg egy barátjához írott leveleiből – tudjuk, hogy felvette a kapcsolatot Henningsennel, foglalkozott a kérdéssel, Kossuthtól pedig még 1854. decemberéből is kapott levelet.

Asbóth élete az Egyesült Államokban

Az amerikai magyar emigráció történetét kutató, és a témáról a múlt század közép- és harmadik harmadában több könyvet publikáló Ács Tivadar szerint Asbóth első újvilági megbízatását Kossuth ajánlásával nyerte el, a New York állambeli syracusai csatornaépítés főmérnöke lett. Ács szerint később egy acélkohót állított fel New Yorkban egy Davies Baldwin nevű vállalkozóval közösen. Miután ez a vállalkozása csődbe ment, elvállalta New York város egyik tervező és kivitelező mérnöki állását, amelyet nyilvános pályázaton nyert el. E munkáján keresztül lett a bitumenaszfalt első New York-i alkalmazója, a Central Park tervezője, és a Washington Heights (a Manhattan-sziget északi része) szabályozásának közreműködője.²⁴ Ács egy korábbi könyvében előbbieken mellett Asbóth első foglalkozásai közt említi építési rajzoló munkáját, valamint azt, hogy az első időkben egy bányavállalkozás szolgálatában ércbányákat tárt fel. Itt Ács azt írja, hogy acélöntődei vállalkozásába társa miatt bukott bele.²⁵ Sajnos azonban az információk forrásai sehol nincsenek megjelölve, így ezeket fenntartásokkal kell kezelnünk. Annál is inkább, mert Ács Tivadar László Károly naplóját közlő könyvéből megint más információkat kapunk.

1852. július 20-án, László Károly²⁶ magyar emigráns közbenjárásával Asbóth tárgyalásokat folytatott Baldwin Harvey-val, egy csatornakivitelező társaság tulajdonosával esetleges mérnöki alkalmazásával kapcsolatban. Az ígéreten kívül azonban mást nem kapott.²⁷ Ugyancsak László számol be Asbóth körülményeiről az 1850-es évek közepéről. Amikor 1855 májusának végén meglátogatta régi ismerősét New Yorkban, Asbóth beszámolt neki egy sikeres pályázatáról, mellyel 300 dollár jövedelemhez jutott. A város egy emlékmű megtervezésére tett közzé felhívást, amely az első helyi telepéseknek állít emléket. A maximum 100.000-es költségvetésű szoborra Asbóth is benyújtott egy tervezetet, amely – bár költségvetése 125.000 dollár volt – elnyerte a pályadíjat. Erre láthatólag nagy szüksége is volt, mivel László beszámolója szerint ugyan egy szép vendégfogadóban lakott, de állandó keresete nem volt.²⁸ Arra egyébként több – nem feltétlenül Kossuthhoz írt – Asbóth levélben találunk példát, hogy egy szál-

lodában veti papírra gondolatait, és ezt a keltezésnél jelzi.²⁹

Az amerikai magyar emigráció történetével foglalkozó kortárs kutató, Várdy Béla Magyarok az Újvilágban címmel 2000-ben magyarul is megjelent munkájában – igaz csak könyvészeti források alapján –, meggyőzően cáfolja azt a közkeletű vélekedést, hogy Asbóth a Central Park egyedüli tervezője lett volna. Igaz, hogy Asbóth, Kossuthhoz írt 1852. július 16-i levelében szó szerint a következőket írta: „Az itteni nagy Park³⁰ iránt Kingsland³¹ ígéretekkel kecsegtetett ugyan, mindamellett tisztelettel kérem Kormányzó urat, legyen kegyes erre nézve engem neki néhány sorban ajánlani, mert hacsak lehetséges, már csak azért is szeretnék New York-ban maradni, hogy Kormányzó Úr kegyes megbízásaiban mindig lehető pontosan és gyorsan eljárhas-sak.”³² Erre reagálva Kossuth, egyik következő leveléhez mellékelve küldött is egy levelet Kingslandhoz, ennek tartalmát azonban nem ismerjük.³³ Ez azonban csak azt bizonyítja, hogy volt szó közte és a polgármester között erről a munkáról, de semmi többet. Valószínűbb az, hogy Asbóth mérnökként tevékenykedve kapcsolatban állt és több megbízáson együtt dolgozott a híres parkot tervező két mérnökkel Frederick Law Olmsteddel és Calvert Vaux-val. Az sem elképzelhetetlen, hogy a Central Park tervezésének valamely részfolyamatát ő végezte. Azt egyébként – ugyancsak könyvészeti adatok alapján – Várdy is bizonyítottan látja, hogy a Washington Heights területének rendezésénél Asbóthnak komoly szerep jutott. Mindennek azonban csak alapos New York-i levéltári kutatásokkal lehetne utána járni.³⁴

Összességében elmondhatjuk, hogy Asbóth élet-körülményei viszonylag rendezettek voltak, mindig volt hol laknia, és általában munkája is akadt. Ez persze köszönhető volt mérnöki végzettségének és tapasztalatának, amit jól tudott hasznosítani. Számos emigráns küzdött ugyanis a létfenntartás gondjaival, beilleszkedésük a hazaitól gyökeresen eltérő amerikai társadalomba egyáltalán nem volt zökkenőmentes, többeknek nem is sikerült. Asbóth azonban nem tartozott ezek közé. Tévedés azonban azt gondolnunk, és leveleiből is ez látszik, hogy ne jött volna jól neki egy-egy Kossuth által szolgálatai elismeréséről adományozott kisebb összeg.

Kossuthal folytatott levelezésükből tudjuk, hogy 1853 májusában Kossuth kiállított és megküldött Asbóth számára egy bizonyítványt korábbi tevékenységéről, amely mintegy ajánlólevélként szolgálhatott valamely munkavállalásnál. Kossuth külön kérte amerikai megbízottját, hogy nyugodtan vállalja el a Virginiában felajánlott állást, mert új megbízásai nemigen lesznek, ha mégis, „Akárhon lesz alezredes úr, megglelem én mikor kell, és meg a haza.” – zárta levelét Kossuth.³⁵

Asbóth július 10-i válaszában pedig azt találjuk, hogy folytonos betegeskedése miatt csak keveset tudott dolgozni, ezért számított a kormányzó által küldendő havi segélyre.³⁶ Hogy ez korábbi gyakorlat volt vagy egyszeri ígérvény, az kérdéses.

A levelekből Asbóth magánéletéről is megtudhatunk annyit, hogy udvarolt egy Sedgwick-lánynak,³⁷ de a Kossuth által is remélt, és amerikai tartózkodása idején elősegített házasság meghiúsult, mert Asbóth a család férfi tagjainak barátságtalan, halogató magatartása miatt házassági ajánlatától visszalépett.³⁸

Asbóth és Kossuth kapcsolata az 1850-es évek második felében

Az 1859-ben újra meginduló levelezés első darabja egy hosszú fejtegetés Kossuthtól a politikai helyzetéről, és a francia császárral folytatott tárgyalásairól. A meginduló francia-olasz-osztrák háborútól azt várta, és erre garanciákat is kért, hogy a háború folyamán majd francia fegyveres erő érkezik Magyarországra, és ennek segítségével újraindulhat a magyar nép küzdelme a szabadságért. Egyelőre egy olaszországi magyar légió szervezésébe kezdett, melybe egyre többen léptek be. Ebben a levelében azonban még maradásra kérte az amerikai emigránsokat. Azt írta, személyesen utazik Itáliába, hogy minden részletkérdést tisztázzon, és csak akkor várja az Amerikából érkezőket, ha tényleg megindul a harc. Addig is arra kérte Asbóthot, hogy írja össze, ki jöhet szóba az amerikai emigránsok közül, aki részt venne ebben a vállalkozásban, és megbízható is. Kérte továbbá pénzadományok gyűjtését a szállítási költségek fedezésére, valamint hogy a hadfelszerelések területén történt legújabb fejlesztések alkatrészeit, gépeit, illetve azok mintáit igyekezzen megszerezni. Asbóth lelkes válaszában kifejtette töretlen elkötelezettségét az ügy és Kossuth személye iránt. Utasításainak teljesítését pedig máris megkezdte, hiszen az újsághírek hatására, minden utasítás nélkül már elkezdte számba venni a hazatérésre szóba jöhető emigránsokat. Miután azonban a francia császár és Ferenc József gyors fegyverszünete, majd villafrancai békekötése miatt Kossuth és az emigráció tervei meghiúsultak, Asbóthnak és társainak sem volt lehetősége Európába jönni, így továbbra is Amerikában maradt. Egy évvel később kelt, utolsó ismert levelükben Asbóth ismét hűségéről biztosította a Kormányzót, és várta, mikor szólítja harcba ő és a haza. Erre azonban már nem került sor, helyette új hazája, az Amerikai Egyesült Államok fegyveres szolgálata jutott neki osztályrészül az amerikai polgárháborúban.³⁹

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Asbóth Sándor volt szárnysegédhez méltóan 10 éven keresztül hűségesen kitartott a korábbi kormányzó oldalán. Minden

esetben eleget tett kéréseinek, utasításainak, még akkor is, amikor Kossuth majd ötéves hallgatás után szólította meg. A másik oldalról pedig Kossuth végig bízhatott Asbóth szolgálataiban, és mindig tudta, hogy az Egyesült Államokban maradt társai közt van legalább egy,

akire bizton számíthat. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy kapcsolatuk, és az amerikai emigráció tevékenysége akkor volt a legintenzívebb, amikor maga Kossuth is Amerikában tartózkodott, illetve közvetlenül azt követően, tehát 1852-ben és 1853-ban.

Asbóth és Kossuth levelezésének adatai (1852-1860)

Kítól kinek	Hely	Dátum	Közi
Kossuth-Asbóth	Washington	1852. január 5.	Adalékok 61.
Asbóth-Kossuth	New York	1852. március 21.	Jánossy II. k. 698-703. ⁴⁰
Asbóth-Kossuth	New York	1852. március 29.	Jánossy II. k. 716-727. ⁴¹
Asbóth-Kossuth	New York	1852. július 16.	Jánossy II. k. 949-950.
Kossuth-Asbóth	London	1852. július 28.	Adalékok 61-62. és Solymosi 61-62. o.
Kossuth-Asbóth	London	1852. július 29.	Adalékok 63-64. és Solymosi 62-63.
Kossuth-Asbóth	London	1852. augusztus 6.	Adalékok 64-67. és Solymosi 64-66.
Kossuth-Asbóth	London	1852. augusztus 7.	
Kossuth-Asbóth	London	1852. augusztus 7. és 26. között	Adalékok 67-69. és Solymosi 63-64.
Kossuth-Asbóth	London	1852. szeptember 9.	Adalékok 69-72. és Solymosi 67-68.
Asbóth-Kossuth	New York	1852. szeptember 23.	
Kossuth-Asbóth	London	1852. október 15.	Adalékok 72-74. és Solymosi 70-71.
Kossuth-Asbóth	London	1852. október 23.	Adalékok 74-75. és Solymosi 76.
Asbóth-Kossuth	New York	1852. november 23.	
Kossuth-Asbóth	London	1852. december 3.	Adalékok 75. és Solymosi 80.
Kossuth-Asbóth	London	1852. december 5.	Adalékok 75. és Solymosi 81. o.
Asbóth-Kossuth	New York	1852. december 22.	
Asbóth-Kossuth	New York	1853. február 7.	
Asbóth-Kossuth	New York	1853. február 24.	
Kossuth-Asbóth	London	1853. május 1.	Adalékok 103-109.
Kossuth-Asbóth	London	1853. május 20.	Adalékok 91-94. és Solymosi 81-83.
Asbóth-Kossuth	New York	1853. július 10.	
Kossuth-Asbóth	London	1853. november 15.	
Asbóth-Kossuth	New York	1853. november 16.	Adalékok 98-99.
Kossuth-Asbóth	London	1853. november 18.	Adalékok 94-96. és Solymosi 84-85.
Kossuth-Asbóth	[London]	[1853. november]	Adalékok 76-77. és Solymosi 46-47.
Kossuth-Asbóth	London	1853. december 27.	Adalékok 100-101. és Solymosi 85-86.
Kossuth-Asbóth	London	1854. március 3.	Adalékok 113. és Solymosi 91.
Kossuth-Asbóth	London	1859. június 14.	Adalékok 135-147.
Asbóth-Kossuth	New York	1859. július 5.	Koltay-Kastner 116-117.
Asbóth-Kossuth	New York	1860. június 29.	Adalékok 154-156. ⁴²

Asbóth és Kossuth 1852 és 1860 közötti levelezésének kiadatlan darabjai⁴³

1.

London, 1852. augusztus 7.

Kossuth levele Asbóthhoz, melyben Vékey Antal⁴⁴ támogatását kéri.

11. Kensington Park Terrace, Nottinghill

Kedves alezredes úr!

Levelem előmutatója Vékey Antal főhadnagy a 9. zászlóaljtól, egy derék fiatalember, ki itt a számkivetésben is idejét folyvást maga tökéletesítésére fordította. Mérnöki képességgel is bír, földfelverésekre, s vas és egyéb utaknál munkára. Ajánlom őt. Iparkodjék őt munkába helyezni.

Azon hely, melyet Nutsday⁴⁵ László számára ígért volt – László Syracuse[á]ba menvén – talán üres. Ha N[ew] Yorkban hirtelen nem találhatna alkalmazást, utasítsa őt Baldwinhoz, kihez neki ajánlólevelet adtam. De mindenesetre kérem, helyezze őt valami mérnöki munkába, hacsak lehet.

A szerdai hajóval veszi Ön Kingsland úrhoz, a Park iránti levelet.

Szíves barátsággal Kossuth.

Asbóth alezredes úrnak.

Az eredeti tisztázat fénymásolata. OSZK Kézirattár. Levelestár. 150/67/1972.

2.

New York, 1852. szeptember 23.

Asbóth Sándor beszámolója Kossuthnak az emigrációval kapcsolatos hírekről.

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

Szeptember 19-rőli kegyes sorait tegnapelőtt vettem. Kingsland, Draper⁴⁶ és Zsulavszki⁴⁷ Önagységának szóló leveleket átadtam, Dr. Howe-ét⁴⁸ Bostonba küldöttem. Nelson⁴⁹ nincsen itt, de Henningsen úgy tudja, hogy a pénz elküldetett. Theodor Sedgwick⁵⁰ néhány napokra távozott, jövő steamerrel⁵¹ megküldendém válaszát. Mások után úgy tudom, hogy idegen nem intencionált⁵² csak más itt lakó intencionált⁵³ nevében bírhat, úgy bír a francia prezidens⁵⁴ is egész biztossággal.

Szedlák⁵⁵ – feljelentett fenyegetések után – Bostonból indult Európába, többet nem tudhattam meg.

Kosztá Márton kapitány⁵⁶ egy szmirnai török hajóval indult Bostonból vissza. Lorodi⁵⁷ is oda készülvén, már Londonban van.

Hadermanné – most Hadariné – még mindig itt van, a gyógyítgatással nem boldogulván formaliter⁵⁸ koldul, mint magyar özvegnő, kinek férje a csatateren elesett. Mandula mellette van, nem dolgozik, de csinosan öltözve jól él.

Vekey⁵⁹ főhadnagy betegen érkezvén ide pénz nélkül, adakozást indítottam meg számára, kevés gyűlt össze, azt átalvete és azolta nem mutatta magát.

Kozlay⁶⁰ tegnap levélben értesített arról, hogy engem bepanaszolt Kormányzó úrnál. Kozlaynak még a télen két napra kölcsönöztem 27 dollárt, számtalanszor ígérte a fizetést, de nemcsak, hogy nem fizetett, de Kormányzó úr távozása után még reám küldötte ismételve háziasszonyát, hogy fizetném Lichtenstein⁶¹ adósságát, ezen szegény asszonnal elhithetvén, hogy nekem kell fizetni Lichtenstein adósságait (kit úgyis már magaméből 12 dollárral segitettem volt), és annyira feltűzelte, hogy a jó asszony eljött lakásomra, és Kozlay közlésére hivatkozván kikelt Kormányzó úr személye ellen is, mire általam kiutasítottam. Kozlaynak ily agitálása és szemtelen hazugságai után nyílt levélben követeltem tőle pénzemet, és ez sem használván, gazdáját kértem fel segíteni pénzemhez. Gazdája azt válaszolá, hogy neki is 300 dollárral, és másoknak is itt New Yorkban, de különösen New Orleansban is számtalan apróbb summákkal adós lévén, nekem nem segíthet. Ennyiből áll röviden a dolog. Hajnik⁶² barátom bővebb felvilágosítást adhat Kormányzó úrnak élőszoval.

Peteler megérkezett, hiszem hogy becsületesen eljárt [a] Kormányzó úrtól nyert megbízásban. Nekem nem hozott ígéreteknél egyebet, és azon üzenetet, hogy Lajos bátyám⁶³ – az ezredes – férfiasan tűri szenvedéseit, de János⁶⁴ volt miniszteri tanácsnok az osztrák kormány előtt meghajolt, mit is Kormányzó úrral tudatni hazafiúi kötelességemnek ismerem.

Kalapsza⁶⁵ tegnap volt itt, igen jól megy dolga, már 24 lova van és 300 tanítványa.

Manuwill Samu most érkezett Stockholmból, és nem dicsérheti elegendőleg a rendkívüli részvétet, mellyel a svéd nemzet ügyünk iránt viseltetik. Múlt november hó 13-i, Kormányzó úrhoz írt levelihez egy bizonyítványt mellékelte, és ennek visszaküldéséért esedezik.

Egy itteni polgár által Kormányzó úr számára nekem kézbesített fa névvonását levele kíséretében Hajniknak adtam által; Gallarati⁶⁶ levelét pedig mellékletben⁶⁷ van szerencsém visszaküldeni.

Hódoló tisztelettel maradván Kormányzó úr kész kötelességű szolgálja Asbóth.

Eredeti tisztázat. „493.” MOL R 90 I. 1971.

3.

New York, 1852. november 23.

Asbóth levele Kossuthhoz aktuális ügyekről.

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

Október 15-éről kelt kegyes rendelete következtében Henningsennel tudattam, hogy a szuronyos fegyverek diszpozitására⁶⁸ állanak.

Russell és Sedgwickékkel⁶⁹ még e hó 1-jén 512. szám alatt közöltem a közlendőket.

O'Rielly a virginiai 500 hold földet mégsem készül általadni, és miképp ezt 510. számú levelemben jelentém, alig van már mit reményleni.

Újházinak⁷⁰ a texasi birtoklevél iránt írtam november 12-én 524. szám alatt.

Casselmann⁷¹ százados megérkezvén, Kormányzó úr október 23-ról kelt kegyes levelét nekem kézbesíté, míg helyet kapott, segítettem 5 dollárral, most Sándornál dolgozik és meg van elégedve.

A tipográfia⁷² Kormányzó úrnak Washington, január 5-én kelt rendelete szerint elküldetett Konstantinápolyba ezen cím alatt: Cesare Parrini. Direzione dei vapori Francesi. Constantinopoli in Galata. Az 5 láda jegyezve volt S. B. 800, mint elküldő Stahl vala megnevezve.

Az egész expedíciónál⁷³ Sacchi a másolatban ide mellékelte⁷⁴ okiratot bírja, mely szerint 43 dollár 45 centet fizetett ki.

Kozlay panaszelevelére csak az a megjegyzésem, hogy adósságát még mai napig sem fizette le.

Dr. Tiedemann⁷⁵ igen lakonice⁷⁶ felelget nekem a ládák, No. I. & II. iránt, melyeket Hajnik expedialt.⁷⁷ Írtam Hajniknak, hogy küldje meg az azokról „vevényt”.

A szent házasság eddigi gyenge kötelékei is felbomlottak; én t. i. még azon nap midőn Kormányzó úr az Irving házban kegyes közbenjárása által engem örök hálára lekötölezett, a család képviselőivel 3 havi határidőt jelöltem ki, mely is szeptember 15-én lefolyván, az összekelést sürgettem, mire a család férfi tagjai a három havi terminust egy egész évre prolongálván, én részint Kormányzó úr reményteljes levelei következtében szent ügyünk iránti kötelességből, részint pedig önmagam és a szegény leány becsülete iránti tekintetből egész tisztelettel visszaléptem, és várva várom Kormányzó úr parancsát, hogy ez új világnak búcsút mondva hazám felé bármi veszélynek is siethessek elibe. Ha azonban harcunk folytatásával még várnunk kellene, arra kérném alázattal Kormányzó urat, miszerint a kegyesen említett bizonyítványt megküldeni és Pierce Kormány Elnöknek⁷⁸ néhány sorban engem külön felajánlani kegyesen méltóztatnék.

Pénzutasítvány még nem érkezett kezeimhez.

Hódoló mély tisztelettel Kormányzó úr kész kötelességű szolgája Asbóth.

Másolat. „526. an 1852.” MOL R 90 I. 2147.

4.

New York, 1852. december 22.

Asbóth beszámol Kossuthnak megbízásairól.

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

Múlt hó 23-án 526. szám alatti levelem kapcsában tisztelettel jelentem: hogy Dr. Tidemanntól vett tudósítás szerint a két láda kölcsönjegyekkel (No. I. & II.) még

mai napig sem jutott kezeihez és még mindig várja Hajniktól a „Bill of Lading”-ot.⁷⁹

Újházi még nem válaszolt.

O'Rielly meg földet nem adott.

A brooklyni raktárt ismét 6 óra kivettem, e hó 14-én telt be az első hat hó. Asszekurálni is kell⁸⁰ és azért kérem Kormányzó urat, miszerint október 15-ről kelt levelében a Kórház[at] és csekély személyemet illetőleg kegyesen ígért 600 dollárnyi utalványt 1000 dollárig megtoldva mielőbb kezeimhez juttatni méltóztatnék, mert magam is folytonos betegeskedés közt megvallom nyomasztó helyzetben vagyok. A Kórházat illető 500 dollár végett pedig már ismételve oly nyilatkozatok nyomába jutottam, mintha Kormányzó úr ezen summát megküldötte volna, de én azt a kitűzött célra fordítani nem akarnám.

Henningsennek 500 szuronyos fegyvert által adtam.

Szabó huszár kapitány⁸¹ meglötte magát, e hó 10-én találtatott holtteste a West Hoboken-i erdőben Dembiński lakása közelében.

A kezeimnél lévő kölcsön jegyekből Török kapitánynak⁸² adtam 300 egyest, minthogy a „három magyar” az itteni Turner Verein-nal megösmékedvén ennek segítségével a jegyeket eladhatni reménylő; magam is írtam ez iránt a Turner Verein-nak múlt hó 11-én, de siker nélkül. Valami Pleyel nevű német, mint magyar ezredes jött hozzám, de én, se más nem ismeri őt, s azért Kormányzó úrtól kérek iránta tisztelettel felvilágosítást.

Mélyen tisztelt Kormányzó úr! A reményteljes 1852. év a múlt tengerébe merült, de megmaradt Kormányzó úr nemes fáradozásainak nyoma irányul; egy új év küszöbén állunk, és a honvágy, hervasztó keservek közepette újra reménylünk; reményünk Kormányzó úrban rejlik. Kormányzó úr mint a szabadság apostola felriasztotta álmából az egész világ népeit, engedje a mindenható, hogy a leigázott emberiséget bosszúra vezérelhesse Kormányzó úr a közeledő új évben; engem pedig tartson meg Kormányzó úr eddigi szíves hajlamiban és parancsoljon csekély erőmmel.

Mély tisztelettel maradván Kormányzó úr kész kötelességű szolgája Asbóth.

Másolat. „532. an 1852.” MOL R 90 I. 2046.

5.

New York, 1853. február 7.

Asbóth levele Kossuthhoz különféle hírekről.

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

Egy új nagy csapás érte Kormányzó úr nemes Keblét; millió szív forró részvéte közt fogadja kérem Kormányzó úr kegyesen tőlem is egy hű kebel gyászos érzelmeit; vigasztalásra nincs szó, de ily veszteség vigasztalásnak nem is enged helyet. A Mindenható, ki Kormányzó urat nagy

célokra jelölte ki, Ő nyújtand enyhítő írt keble sebeire is.⁸³ Október 23-ról Casselmann százados által érkezett levél az utolsó, melyet Kormányzó úrtól vettem, és még nem is tudom Kormányzó úr kezeihez jutottak-e jelentéseim november 23-ról és december 22-ről, miért is másolatait ·/· és ://: alatt mellékelve⁸⁴ tisztelettel ide zárom.

Fráter kapitány⁸⁵ minap Ihász levele nyomán Kormányzó úr figyelmeztetését közlé velem Vetter altábornagyra⁸⁶ nézve; legyen ez iránt nyugodt Kormányzó úr, és legyen meggyőződve, hogy ha nem is szokásom sokat beszélni, és sokat írni, azért figyelemmel szoktam kísérni mindent. Vetter jelenleg itt van, de a legújabb események következtében vissza készül Európába. Kormányzó urat illetőleg – előttem legalább – legnagyobb tisztelettel és meleg részvétellel nyilatkozott.

Syracusából egy fekete láda érkezett könyvekkel, úgy hiszem, hogy azon könyvek lesznek, melyek Cincinnatiban maradtak volt el. Méltóztassék kérem velem tudatni: elküldendők-e ezen könyvek, vagy itt tartandók? E napokban László Ihásztól vett levél nyomán Syracusából írja, hogy [a] Bangya⁸⁷ féle irományokat felkeresve, küldeném el Ihász címe alatt, mely felhívásnak az első gőzössel megfelelően. Bangyát illetőleg kötelességemnek tartom [a] Casselmann százados által hozzám intézett levelet :///: alatt ide mellékelve felmutatni. Pleyel, az itteni német színház direktora – úgy hallom jó sikerrel –, hozzám nem járatos.

Dudás, az explébános, most Meray név alatt, mint huszár őrnagy működik és Cincinnatiban lovagdat akar állítani. Legközelebbi ittlétekor igen aprehendálta,⁸⁸ hogy pénzzel nem segíthetjük, míg végre Bárdi kezeinél lévő jó bizonyítvány előmutatásával (mint W. Corry úrtól tudom) az Astor házban 50 dollárt szedegetvén továbbment. Kozlay még mai napig sem fizetett, úgy általában a magyarok közül egy sem, Mayerhofert kivéve, ki adósságának egy részét leróta.

Pongrácz kapitány⁸⁹ már Kubából írt nekem és minden szolgálatra kész.

Újházinak január 30-án ismételve írtam.

O’Rielly már nem is válaszol leveleimre.

Zsulavszkinő Önagsága kedves Övéivel egészséges, és igen gentil boarding házát⁹⁰ legjobb kézzel⁹¹ kezeli.

Nem messze hazánktól már dörögnek az ágyúk, mi pedig várva várjuk Kormányzó úr jelszavát, de ha a hírlapok igazat írnak, úgy nemsokára újra itt tisztelhetjük Kormányzó urat. Hozza Isten! Mert valóban igen kívánatos Kormányzó úrnak az itteni új Kormány fellépése előtti befolyása, az elhintett magvak csírái erősen mutatkoznak. Ha azonban Kormányzó úr idejövetele iránti reményeink meghiúsulnának, és nekem még továbbra is itt kellene maradni Amerikában, ezen esetre a kegyesen ajánlott bizonyítvány megküldése iránt múlt évi 526. számú jelentésemben felterjesztett kérésemet ezennel tisztelettel megújítani vagyok bátor, úgy nem-

különbén a pénzutasítvány iránt is kérem megnyugtató kegyes rendeletét.

Mélységes hódolattal maradván Kormányzó úr készkötelességű szolgája Asbóth.

Eredeti tisztázat. „14.” MOL R 90 I. 2094.

6.

New York, 1853. február 24.

Asbóth levele Kossuthhoz aktuális ügyekről.

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

A tegnap érkezett Arabia gőzös Kormányzó úr helyett, kit várva vártunk, a forradalomnak olaszthonbani kitörését, de egyben elnyomását is hozta hírül.

Kormányzó úr proklamációja után ítélve bizonyosnak tartom a forradalom folytatását, és azért tisztelettel kérem Kormányzó urat, miszerint múlt év november 23. és december 22-i 526. és 532., és folyó év február 7-én, 14. szám alatt tisztelettel felterjesztett kéréseimre kegyes utasításával, és egyben utolsó levelemben kért 1000 dollárok utalványozásával megszerencsésíteni méltóztatnék.

Azon nagybecsű bizalom, melyre Kormányzó úr engem eddig jó és bal időkben szakadatlanul kegyesen méltóztatott, fenntartja bennem a biztos reményt, hogy Kormányzó úr jelenleg sem tagadandja meg tőlem a lehetőséget, Kormányzó úr zászlója alatt imádott hazámnak és szent ügyünknek kitelhetőleg újra szolgálhassak.

Ha a négyszázezer töltéseket Kormányzó úr Európában használni nem kívánja, talán itteni eladásukat lehetne megpróbálni. Eziránt is kérem tehát kegyes utasítását, nemkülönbén a nyomdára és a fegyverekre nézve is.

Mélységes tisztelettel maradván Kormányzó úr készkötelességű szolgája Asbóth.

Másolat. „20. an 1853.” MOL R 90 I. 2147.

7.

New York, 1853. július 10.

Asbóth levele Kossuthhoz az emigráció aktuális ügyeiről, valamint válaszok Kossuth kérdéseire.

Mélyen tisztelt Kormányzó Úr!

A bizonyítvány⁹² és azt kísérő kegyes sorait vettem. Fogadja kérem, Kormányzó úr mindkettőért forró hálám. Én csak azóta érzem a hontalanság kínzó súlyát egész mértékben, mióta Kormányzó úrtól távol, nem találhatom fel erős lelkében a reménynek naponta új meg új táperejét, és azért engedje Kormányzó úr, hogy most midőn fáradhatatlan működése a hontalan magyar vándornak ismét tette nyitott tért, én is mielőbb siethessek Kormányzó úr zászlója alá. Addig is legyen szabad kegyes soraiban foglalt megjegyzéseire és kérdéseire a következőket tisztelettel feljelenenem.

Igenis Kormányzó úr, én október óta havonként Crosky⁹³ úr útján felterjesztett jelentéseimre rendelő⁹⁴ választ nem nyertem, de Kormányzó úr utolsó soraiban csak március, április és május havi rövid leveleimet említvén, csodálva látom, hogy november 23., december 22., február 7., február 24-ről jelentéseim Kormányzó úr kezeihez nem jutottak, miért is azok másolatait ismételve ide melléklek (·/· 4 db jelentés); én hivatalos jelentéseknek neveztem azért, mert főleg Kormányzó úr kegyes [...]ainak⁹⁵ igyekeztem azokban megfelelni. Sacchi Kormányzó úr elmenetelekor nem volt egészen kielégítve, én említettem ezt Kormányzó úr, úgy Hajnik barátom előtt is. A portatív⁹⁶ nyomda expedícióját⁹⁷ Kormányzó úr által Washingtonból küldött rendelet⁹⁸ szerint Sacchi fedezte, azonkívül néhány régi insurance⁹⁹ költségei is nem valának még kifizetve.

Hauboldnál a töltések valának letéve, minthogy Kingsland úr raktárkimutatását őszig halasztotta, mikor is az átszállítás 300 dollárba került volna.

C. P. Dixen puskaműves (kinek az Irving házban véletlenül elsült a fegyvere) Kormányzó úr elmenetele előtt beadta számadását azon 24 töltéses fegyverért, mely Ihászhoz érkezett parancs következtében Kormányzó úrnak minden hozzá való kellékekkel egy fényezett ládácskában Cincinnatiba küldetett, de Hajnik által ki nem fizettetvén, reám járt ebbeli követelésével.

Lambeer a brooklyni raktár tulajdonosa vala.

Végre magam is folytonos betegeskedés mellett kézi munkámmal csak igen keveset kereshetvén, Kormányzó úr által kegyesen megajánlott 50 dollárnyi havi segélyre azért is számíthatni véltem, mivel Kormányzó úr október 15-éről kelt levelében a Kórház számára 500, és számomra 100 dollárokat kegyeskedett utalványozni.

Azonban Kormányzó úr illető számadásomat kegyes leend átnézni, és tetszés szerint rektifikálni,¹⁰⁰ én Henningsentől 740 dollárt vettem által adandó számadás mellett.

Waigli úrral nem közöltem semmit, nem is kértem fel közbenjárásra. Zsulavszkiné Önegységával értekeztem egyszer a töltések eladását illetőleg, meglehet, hogy tőle hallott Waigli úr valamit, miből hosszas jelentését komponálta; azt tudom, hogy Zsulavszky úr előtt töltéseink ellen kikelt akkor, midőn azokat el akartuk adni.

A vásárolt 7500 darab szuronyos fegyvereken kívül, melyeket Kormányzó úr két rendbeli parancsára Henningsennek kiadtam volt, az ajándékozott fegyverek közül még a 2/· alatti jegyzékben foglalt 201 darab szuronyos fegyvert is átadtam.

A még hátralévő egyéb fegyvert és holmit a 3/· alatti jegyzék szerint Brooklynból áttéttem Law¹⁰¹ úrnak a 8-ik útján 397. számú raktárába. A Moringville-i volt dologdához tartozó minden kellékeket is e napokban ugyanezen raktárba hozatandom által.

Raymond lapjának előfizetői számát Kormányzó úr 4 levele máris megduplázza.

Ruttkayné¹⁰² Önegységát Saratogába vala szerencsém kísérni, hiszem, hogy ottléte egészségének, úgy erszényének is hasznára leend.

Szegény Meszlényiné¹⁰³ Önegysága folytonos gyengélkedése mellett is fáradhatatlan, leánykái egészségesek. Hódoló tisztelettel maradván Kormányzó úr készkötelességű szolgája Asbóth.

Eredeti tisztázat. „41. an 1853.” Mellette a négy korábbi levél másolata és a két kimutatás. MOL R 90 I. 2147.

8.

London, 1853. november 15.

Kossuth levele Asbóthoz a török háborúval kapcsolatos teendőkről.

Kedves Alezredes Úr!

Elvégre nehéz munkával oda fejlődtek a dolgok, hogy hazánk szabadságáért újra küzdhetni kilátásunk van.

Omer pasának az oroszok elleni hadjárat kezdetén kivívott győzelmei a diplomatikai kiegyenlítéseknek véget vetettek, s ha csak a kocka hirtelen annyira nem fordul, hogy a cár tekintélyének csorbulása nélkül nyújthassa békére kezét, a háború keleten tartósan ígérkezik.

De nekünk ez magába véve még csak annyi nyereség, hogy az orosz ügyeinkbe egyhamar nem interveniálhat.

S így ámbár az osztrák 90.000 embert koncentrált a határon Orsovától Károlyvárosig, s erejét honunkban 200.000 emberre akarja szaporítani; mégis, a háború mozgalomvezérek jelentései nyomán indulva, készülötünket annyira haladtaknak van okom hinni, hogy orosz intervenciótól nem lévén mit tartani, a zászlót felemelhetni gondolom, mély érzete mellett azon felelősségnek, mely józan kilátás nélkül a nemzet vérével rendelkezni tilt.

De a zászlófelemeléshez megkívántatik, hogy néhány ezer ember élén, s elegendő fegyverrel jelenjek meg édes hazánk földén. Ezt kívánja nemcsak a vezéri felelősség, hanem a nemzetnek akarata is, mert ezt hazulról nekem feltételül szabták ki, ha szavamra a nemzet felkeljen.

Ha milliókkal rendelkezhetném, e feltételnek teljesítése semmi kormány engedelmetől nem függene, mert az osztrák elleni harcot anélkül is megkezdhetnők, hogy idegen hatalom földéről és segítségével indítsuk meg a harcot.

De mert ehhez 10 millió forint kell, és ez nincs, csak a török hatalom engedelme és szövetsége nyithat tért harcunk megkezdésére.

Ezen engedelemre és szövötközésre pedig nem elég a török-orosz háború, kell még az is, hogy e háborúba az osztrák is belelegyedjék.

Míg ez nem történik, addig a török föld a magyar harc megkezdésére nézve előttünk zárva áll.

Eddig még az osztrák neutralitást¹⁰⁴ játszott; s míg ez tart, a török kormány semmi olyat nem teszen, vagy enged tenni, mi az osztrákot provokálhatná. Ez annyira

megyen, hogy akármit meséljenek a hírlapok, eddig még nemcsak idegenlégiók állítására nem adatik engedelem, hanem még csak egyes politikai menekvők sem vétetnek török szolgálatba (kivéven az iszlámra áttérteteket).

Azonban a török kormány igen jól tudja, hogy e neutralitás sem nem őszinte, sem nem tarthat; s ha annak valamely provokáció általi megtörésétől az angol és francia kormány által visszatartatik is, de arra el van készülve és határozva, hogy amely percben a neutralitás hamis álarcát Ausztria elveti, szövetségünket ünnepélyesen elfogadja.

Az e részbeni negociációk¹⁰⁵ annyira értek, hogy képviselőm (egy magyar tábornok¹⁰⁶) október 20-án az illető miniszter által Konstantinápolyban nem titkon többé, hanem nyílt ajtóknál, számos vendégek szeme láttára elfogadtatott, és azon biztosítást kapta, hogy ajánlataim elfogadtattak, s a velünk szövetség elhatároztatott, de annak sikeresítése csak azon percben lehetséges, midőn az osztrák neutralitásnak, mely már tényleg úgysem valóság, diplomacie is vége lesz. Mely esetre a velem való összeköttetésnek sikeressé tételére minden szükséges előkészületek óhajtasaimhoz képest megtétettek.

Ezt önnek, mint segédemnek, s ön által a magyar emigrációban politikai barátainak tudokra adni kötelességemnek ismertem; de másrésztől mindnyájuktól, kikkel közlendő, ön becsületszót veendő egyenkint, hogy ezt engedelmem nélkül nemcsak, hogy nyilvánossá nem teszi, hanem még vélt legmeghittebb barátjának sem említi. Ez olyan közlés, mint a tábori jel, s jelszó, mely bár sokak birtokában, mégis titok.

Legkisebb indiszkréciónak a hazának nagy munkával gyűjtött reményeit semmivé teheti, mert az európai kabinetek ellenünk dolgoznak, s a dolog még húzódnak, az indiszkréciónak mindent elronthat.

Ha biztosíthatnám önöknek, hogy Amerikát elhagyván csalhatatlanul csataterre érkezendnek, nem is közlöttem volna a titkot, hanem egyszerűen azt írnám: „aki hazafi, s vezérletem alá akarja magát adni, itt az idő, jöjjön”. De mert az európai kabinetek cselszövényeivel szemben legalaposabb kilátásaink is az utolsó percben meghiúsulhatnak, s így a jövőök számítása is, kötelességnek tartottam közölni az alapot, melyre építem biztató felhívásomat.

Én, hacsak valamely váratlan kiegyenlítés nem jó közbe, a török háborúnak – az osztráknak a török elleni harcba avatkozása által – Európaivá alakulását annyira bizonyosnak hiszem, hogy jövőendő tevékenységünk színhelyére menni immár idejét látom.

Mikorra önök e levelet veszik, én már nem leszek Angliában. Amely ok engem arra bír, ugyanazon oknál fogva mondom önöknek: „már most indulhatnak keletre”.

De világosan kikötöm, hogy ha a váratlan események kilátásainkat megrontanak, én magamat a helyzetüket elhagyottakra hátrulandó elhagyatottság iránt felelősnek nem teszem.

Azért nem fogom rosszra magyarázni, ha akárki is azt gondolandja, jobb biztosított helyzetét el nem hagynia,

míg bizonyos hírit nem veszi annak, hogy harcban van a magyar elem – várjon, jut még a harcból neki is.

De ha ki hazafiúi buzgalmától vezéreltetve indulni határozza magát, azon alapon, melyen én őket láttam, hogy induljak, az váratlan meghiúsulás esetében legyen elkészülve önmagáról gondoskodni.

Ezen kijelentéssel átmegegyek a teendőkre:

1.) Akik vezérletem alá Konstantinápolyba jönni akarnak, írjanak alá egy nyilatkozatot, melyben ezen szándokukat kijelentik, s irányomban katonai engedelmességet fogadnak.

2.) E listát vigye ön politikai ügynökömhöz, Henningsen úrhoz, s kérje meg, vajon eszközheti-e, hogy azon gőzösön, melyet Konstantinápolyba indulandónak jelentett, elszállíttassanak? S ha igen, mikorra s hová kellend gyűlniök.

3.) Ha – mint reményem – a szállítást igen, de talán az abbani ellátást nem ígérné, mindenekelőtt tegyenek önmagok közt aláírást, ki mennyivel járulhat az útnak indulandók útközbeni ellátásához? Ha ez elegendő nem volna, alakítsanak bizottmányt, mely az amerikai közönséget evégetti segélyezésre szólítsa fel, de a felszólításba az én felhívásomra való hivatkozás, a fentebb említett politikai tekintetnél fogva meg nem engedhető. Csak annyit említsenek, hogy Európából vett biztos tudósítások nyomán, elindulások idejét elérkezettnek látják. Én ismerem ott is a kormányi viszonyokat, nekem háborúkészületekre felírom sem nem törvényes, sem nem tanácsos.

4.) Vezetnek fel a lajstromba jó hasznos és biztos magyar elemeket, különös tekintettel tüzerekre.

5.) A kormányszolgálatban lévő magyar vitézek elbocsátása iránt Henningsen a szükséges lépések megtételére felhívandó, s különösen kívánom, hogy a közvitézek és altisztek ki nem felejtésére fő gond legyen. Ha önökön kívül amerikai segéderő is jönne azon hajóval az önök közöttieknél magasabb rangú tiszt parancsnoksága alatt, azt, különben a hajóskapitányt tekintendik útközben parancsnokoknak. Ezt a diszciplína¹⁰⁷ kívánja.

6.) A katonai szolgálatot nem teendő hazafiak indulását még nem tartom okvetlenül szükségesnek.

7.) Akik nősök, nejeiknek elindulását halasszák fejlődtebb időre, hadi szabályaink közé tartozván, hogy sem a háború alatti nősülés, sem a nőknek a hadseregben léte meg nem engedtetik, sem a harcosokat hozandó hajó nem vehet fel asszonyokat. Az én nőm is marad, így másé is.

8.) Minden postával feleletet kérek Henningsen útján ide a konzulátushoz, mint szinte ahány posta lesz elmeneletemig, én mindig írok, és idő szerint rendelkezem.

Szerencsés viszontlátásra, éljen a haza!

Kossuth Lajos

*Eredeti tiszttzat. „21. Alpha Road, Regent Park.”
MOL R 90 I. 2202.*

Jegyzetek

- ¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért és hasznos tanácsaiért, valamint Laczlavik Györgynek, a Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) levéltárosának a kutatáshoz nyújtott segítségéért.
- ² Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. 1849-1866. Az Asbóth-család irataiból. Pest, 1871. és Budapest, 1888. (továbbiakban: ADALÉKOK), „Barátja, Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. Solymosi József. Budapest, 2003. (továbbiakban: SOLYMOSI), JÁNOSSY Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851-1852. I-II. k. Budapest, 1940-1948. (továbbiakban: JÁNOSSY I-II.) Magyarország újabkori történetének forrásai. Budapest, 1940-1948., KOLTAY-KASTNER Jenő: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez. 1859. Szeged, 1949. (továbbiakban: KOLTAY-KASTNER)
- ³ JÁNOSSY I. 27. és 206-216., HERMANN Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Budapest, 2002. 93-99., FRANK Tibor: Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése. In: Hermann Róbert szerk.: Kossuth Lajos, a „magyarok Mózesé”. Budapest, 2006. 196-197., TAR Ferenc: Lincoln magyar tábornoka. Asbóth Sándor életútja. Hévíz, 1998. 83-87. (továbbiakban: TAR), BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 2000. 209. (továbbiakban: BONA 2000.)
- ⁴ ADALÉKOK 61.
- ⁵ Kossuth-Asbóth. London, 1852. október 23. Közli: ADALÉKOK 74-75. és SOLYMOSI 76.
- ⁶ Ihász Dániel (1813-1881), cs. kir. hadnagy, a szabadságharcban honvédtiszt, őrnagyként zászlóalj-, majd alezredesként dandárparancsnok. A vöröstoronyi szoros védőjeként az orosz túlerő csapataival a Havasalföldre szorítja, a török csapatok előtt teszi le a fegyvert. Ezután Törökországban, 1851-től az Egyesült Államokban él. 1859-ben ezredesként az olaszországi magyar légió parancsnoka. Később haláláig Kossuth személyi titkára. BONA 2000. 399.
- ⁷ Dembiński, Teodor gróf (1822-1858), cs. kir. főhadnagy, 1849 áprilisában áll a honvédsereghez, honvéd mérnökkari százados, majd őrnagy a temesvári ostromseregnél. A szabadságharc után a törökországi, majd 1851-től az amerikai emigráció tagja. New Yorkban él, ahol pártfogói támogatásának köszönhetően jelentős vagyont tesz szert. Néhány év alatt azonban vagyonát eltékozolja, és végül szivar-kaárusként tartja fenn magát. BONA 2000. 300-301. és KOVÁCS István: A lengyel légió lexikona, 1848-1849. História Könyvtár. Budapest, 2007. 132.
- ⁸ Waagner Gusztáv (1813-?), volt cs. kir. tüzér, 1848-ban honvéd tüzértiszt, ütegparancsnok, majd hadtest felszerelési igazgató. 1849 nyarán a salétromgyártás országos felügyelője. A szabadságharc után emigrál, ő kíséri Kossuth családtagjait Törökországba. 1851-től az Egyesült Államokban él, 1852-ben a Moringville-i hadiüzem parancsnoka. A polgárháborúban ezredes az északiak oldalán. BONA 2000. 710.
- ⁹ Honvédtisztként nem ismert.
- ¹⁰ Fockner, Josef (1800-1883), osztrák származású kilépett cs. kir. hadnagy, a szabadságharcban honvéd őrnagy. Kossuth a törökországi emigrációban alezredessé lépteti elő. 1851 és 1859 között az Egyesült Államokban, majd Magyarországon él. BONA 2000. 332.
- ¹¹ Honvédtisztként nem ismert.
- ¹² Mayerhofer János (?-1860), a szabadságharcban tüzér százados és lőszergyártási felügyelő a nagyváradi fegyvergyárban. Emigrál, az 1850-es években az Egyesült Államokban él. BONA Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. Budapest, 2008-2009. 81. (továbbiakban: BONA 2008-2009. I-II.)
- ¹³ Valószínűleg azonos Lichtenstein Ferenc Lajossal (1829-1903), aki a szabadságharcban honvéd hadnagyként szolgál, majd emigrál és Angliában él, az 1860-as évek közepén hazatér Magyarországra. BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. Budapest, 1998-1999. 391. (továbbiakban: BONA 1998-1999. I-III.)
- ¹⁴ ÁCS Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban, 1861-1865. Budapest, 1964. 20-21. (továbbiakban: ÁCS 1964.)
- ¹⁵ Csomortányi Lajos (1820-?), cs. kir. hadnagy, a szabadságharcban huszártiszt a 14. (Lehel) huszárezredben, őrnagyként Komárom feladásakor emigrál. Törökországban, majd 1851-től az Amerikai Egyesült Államokban él. 1852-ben a weawertowni hadiüzem parancsnoka. BONA 2000. 292.
- ¹⁶ Mohor Mihály, eredeti foglalkozása szíjgyártó, a szabadságharcban százados az Országos Tüzér Főhadiszter Hivatalnál. Emigrál, 1851-től az Egyesült Államokban él, a polgárháborúban százados az északi seregében. BONA 2008-2009. II. 113.
- ¹⁷ Waigli (Veigli) Vilmos, a szabadságharcban nemzetőr-tiszt, majd honvéd századosként az 55. honvédzászlóalj számvevő tisztje. 1849. július 20-án alakulatával az oroszok Havasalföldre szorítják, ahol a török csapatok előtt teszi le a fegyvert. A törökországi emigrációban Kossuth kíséretéhez tartozik, 1851-től az Egyesült Államokban él. BONA 2008-2009. II. 548.
- ¹⁸ Asbóth-Kossuth. New York, 1852. március 21. MOL R 90 Kossuth Lajos iratainak időrendi része

- (továbbiakban: MOL R 90) I. 1737. Egyes melléketek elhagyva közli: JÁNOSSY II. 698-703. A Weawertownban dolgozók 1852. március 28-i kimutatását lásd: JÁNOSSY II. 715., az 1852. április 17-i kimutatását lásd: MOL R 111 A Kossuth-emigrációra vonatkozó iratok (továbbiakban: MOL R 111) 1852. ápr. 17.
- ¹⁹ JÁNOSSY I. 445. és 447-449., Asbóth-Kossuth. New York, 1852. március 29. és mellékletei. MOL R 90 I. 1751., Asbóth kimutatása az elkészült hadianyagról. New York, 1852. július 12. MOL R 90 I. 1901. Közli: JÁNOSSY II. 930., Mayerhofer János százados kimutatása a kartácslövés-próbákról. Moringville, 1852. június 1. MOL R 90 I. 1839.
- ²⁰ Asbóth-Kossuth. New York, 1852. július 16. MOL R 90 I. 1914. Közli: JÁNOSSY II. 949-950., ÁCS 1964. 21.
- ²¹ Kossuth-Asbóth. London, 1852. augusztus 6. Közli: ADALÉKOK 64-67. és SOLYMOSI 64-66. Az 1852. és 1853. évi levelezés adatait lásd a táblázatban.
- ²² 19. századi egyetemes történet. Szerk. Vadász Sándor. Budapest, 1998. 35-36., LUKÁCS Lajos: Magyar politikai emigráció, 1849-1867. Budapest, 1984. 103-111., Kossuth levele Asbóthhoz. London, 1853. november 15. MOL R 90 I. 2202.
- ²³ Henningsen, Charles Frederick (1815-1877), angol újságíró és kalandor (álneve: Hamilton Thompson), 1849 őszétől Kossuth bizalmasa, Komárom kiszemelt parancsnoka, az amerikai polgárháborúban a déliek oldalán harcol.
- ²⁴ ÁCS 1964. 60-61.
- ²⁵ ÁCS Tivadar: Akik elvándoroltak. Budapest, 1940. 21.
- ²⁶ László Károly (1815-1894) mérnök, 1848-49-ben honvéd tüzér, 1849. május 14-től hadnagy. Emigrál, az emigrációban 1850-1852 között Kossuth titkára, később mérnök az Egyesült Államokban, majd kereskedő Mexikóban. 1867-ben hazatér. Naplója a szabadságharc és az emigráció történetének értékes forrása. BONA 1998-1999. II. 361-362.
- ²⁷ ÁCS Tivadar: Magyar úttörők az Újvilágban. László Károly 1850-67. évi naplójegyzetei a Kossuth-emigráció amerikai életéből. Budapest, 1942. 9. (továbbiakban: ÁCS 1942.)
- ²⁸ ÁCS 1942. 73.
- ²⁹ MOL R 171 Asbóth Sándor iratai. Asbóth feltételezhetően egy barátjához írt 1853 és 1859 közötti levelei. Kiemelés az eredetiben.
- ³⁰ Kingsland, A. C., New York-i polgármester.
- ³² Asbóth-Kossuth. New York, 1852. július 16. MOL R 90 I. 1914. Közli: JÁNOSSY II. 949-950.
- ³³ Asbóth-Kossuth. New York, 1852. július 16. MOL R 90 I. 1914. Közli: JÁNOSSY II. 949-950. és Kossuth-Asbóth. London, 1852. augusztus 7. és 26. között. Közli: ADALÉKOK 67-69. és SOLYMOSI 63-64.
- ³⁴ VÁRDY Béla: Magyarok az Újvilágban. Budapest, 2000. 185-188.
- ³⁵ Kossuth-Asbóth. London, 1853. május 20. Közli: ADALÉKOK 91-94. és SOLYMOSI 81-83.
- ³⁶ Asbóth-Kossuth. New York, 1853. július 10. MOL R 90 I. 2147.
- ³⁷ Theodor Sedgwick, a New York-i magyar segélybizottság tagja, vagy William Ellery Sedgwick, Kossuth egyik New York-i barátjának leánya.
- ³⁸ Asbóth-Kossuth. New York, 1852. november 23. MOL R 90 I. 2147.
- ³⁹ Kossuth-Asbóth. London, 1859. június 14. Közli: ADALÉKOK 135-147. és Asbóth-Kossuth. New York, 1859. július 5. MOL R 90 I. 3338. Közli: KOLTAY-KASTNER 116-117.
- ⁴⁰ Egyes mellékletek elhagyásával. Teljes egészében lásd MOL R 90 I. 1737.
- ⁴¹ Egyes mellékletek kihagyásával. Teljes egészében lásd MOL R 90 I. 1751.
- ⁴² A kötetben a levél dátuma tévesen (június 19.) szerepel, valamint a levél hetedik bekezdése is hiányzik: „Major W. B. Hartley most Európában van, mint Colt megbízottja. Ő régi barátom, ügyünk lelkes pártolója, és Kormányzó úrnak nagy tisztelője. Ő teljes felhatalmazással bír, és én bizonyos vagyok abban, hogy Kormányzó úr szükség esetében véle lehető kedvező alkura léphetne. Garibaldi [...] Hartley hollétéről adhatna tudósítást. A régi U.S. szuronyos fegyverek mostani két és fél és két dollár 75 cent, de csakhamar feljebb rugand.”. Lásd a levél eredetijét MOL R 90 I. 3338.
- ⁴³ A levelek egy kivételével a Magyar Országos Levéltár R 90-es fondjában, Kossuth Lajos iratainak időrendi részében találhatóak. Az elsőként közölt levél az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, fénymásolatban maradt fenn. A közlés szöveghű. A levelek szövegét a mai helyesíráshoz közelítettük, és ugyanígy jártunk el az írásjeleknél is. A szerzők személyes nyelvhasználatát, az idegen szavakat meghagytuk, magyarázatuk a lábjegyzetekben található. Az előforduló tollhibákat megjegyzés nélkül javítottuk, a rövidítéseket feloldottuk. Az eredeti szövegben aláhúzott részeket dőlt betűvel emeltük ki. A szövegben előforduló személyekről a lábjegyzetekben igyekeztünk néhány információt adni. Az életrajzi adatok forrásai: SOLYMOSI, BONA 1998-1999. I-III., BONA 2000., és BONA 2008-2009. I-II.
- ⁴⁴ Vékey Antal (1831 körül-1864), 1848 tavaszától honvéd, majd tizedes a 9. honvédszászlóaljban. 1849. június 1-jétől az alakuló 98. honvédszászlóaljhoz nyer beosztást. Tiszti előléptetéséről hivatalos adatunk nincs. A komáromi vár feladása után emigrál, Londonban, majd 1852-től az Egyesült Államokban él. A polgárháborúban az északiak oldalán őrnagyi rangot ér el, a harcok során halálos sebet kap. BONA

- 1998-1999. III. 446.
- ⁴⁵ Bizonytalan olvasat.
- ⁴⁶ Draper, Simeon, a New York-i magyar segélybizottság tagja.
- ⁴⁷ Zsulavszky (Zsulavszki) Zsigmond, Kossuth sógora. Felesége Kossuth Emília (1812-1860), Kossuth húga.
- ⁴⁸ Howe. Samuel Griedley, bostoni orvos, Kossuth barátja.
- ⁴⁹ Nelson, amerikai tengerész hadnagy, a Mississippi gőzös tisztje, Kossuth egyik amerikai bizalmasa.
- ⁵⁰ Sedgwick, Theodor, a New York-i magyar segélybizottság tagja.
- ⁵¹ Gőzhajóval.
- ⁵² Olyan, aki nem is szándékozik itt lakni.
- ⁵³ Itt maradni szándékozó. Az egész mondat válasz Kossuth szeptember 9-i levelére, melyben a külföldi általi amerikai földvásárlás lehetőségéről érdeklődött. A levelet lásd: ADALÉKOK 69-72. és SOLYMOSI 67-68.
- ⁵⁴ Francia köztársasági elnök. Ekkor Louis-Napoleon Bonaparte, aki bő két hónappal később III. Napoleon néven már francia császár lett.
- ⁵⁵ Szedlák Mátyás (1820-1896 után), 1848 tavaszán önkéntes a 10. honvédszászlóaljban, szeptembertől tüzemester, 1849. július 12-től hadnagy a honvédtüzérségnél. Törökországba, majd az Egyesült Államokba emigrál, 1852-ben hazatér, vizsgálati fogságot szenved. 1855-ben feltehetően a császáriak provokátoraként ismét kapcsolatba lép az emigrációval. 1856-tól haláláig Magyarországon él. BONA 1998-1999. III. 243.
- ⁵⁶ Koszta Márton (1823-1857), Bihar megyei esküdt, 1848-ban Bihar megyei nemzetőr hadnagy, november 24-től honvéd főhadnagy, 1849. március 23-tól százados az 55. honvédszászlóaljban. Július 20-án az oroszok Havasalföldre szorítják alakulatával, ahol a török csapatok előtt teszik le a fegyvert. Törökországban, majd 1851-től az Egyesült Államokban él, ahol állampolgárságért folyamodik. 1853-ban Szmirnában az osztrákok letartóztatják, de egy amerikai hadihajó kapitányának fellépése hatására szabadon engedik. Az esetről bővebben lásd SZIKLAY Andor: Vakmerő diplomácia. Amerikai ultimátum egy magyar szabadságharcosért. Ford. Randé Jenő. Budapest, 1997. Életrajza: BONA 2008-2009. I. 581.
- ⁵⁷ Lórody (Eisch) Ede (?-1858), Székesfehérvár főjegyzője, 1849-ben belügyminisztériumi tanácsos, a szabadságharc után emigrál. Noury effendi néven török tiszt lesz, elesik a beduinokkal vívott harcban.
- ⁵⁸ Annak rendje és módja szerint.
- ⁵⁹ Helyesen: Vékey, lásd a 44. lábjegyzetet.
- ⁶⁰ Kozlay Jenő (Ödön, János) (1827/28-1883), joghallgató, 1849. február 6-tól honvéd hadnagy, szeptember 22-től főhadnagy. A szabadságharc után emigrál, az amerikai polgárháborúban dandártábornoki rendfokozatot ér el az északiak oldalán. BONA 1998-1999. II. 293.
- ⁶¹ Valószínűleg azonos a korábban említett Lichtenstein hadnaggyal. Lásd a 12. lábjegyzetet.
- ⁶² Hajnik Pál (1808-1864), képviselő, 1848-49-ben különböző beosztásokban az országos rendőrség vezetője. A szabadságharc után emigrál, 1858-ban hazatér, 1861-ben Vác város képviselője.
- ⁶³ Asbóth Lajos (1803-1882), nyugalmazott cs. kir. százados, a szabadságharcban nemzetőr őrnagy, majd honvéd alezredesként a 12. hadosztály, 1849 nyarán ezredesként a II. hadtest parancsnoka. Később a Szegeden szerveződő tartalék hadosztály parancsnoka. Várfogságot szenved, 1856-ban szabadul. Önkényuralom-ellenes szervezkedés miatt 1861-ben négy havi vizsgálati fogságot szenved, később az osztrák titkosrendőrség besúgója. 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1867-ben Kossuth tábornoknak ismeri el. BONA 2000. 208-209.
- ⁶⁴ Asbóth János, 1848-1849-ben a Földművelés-, Ipar és Kereskedelemügyi Minisztériumban osztálytanácsos. Későbbi tevékenységéről nem tudunk.
- ⁶⁵ Kalapsza János honvéd hadnagy, emigrál. Törökországban főhadnaggyá lép elő, 1851-től az Egyesült Államokban él, Bostonban lovasiskolát működtet. A kiegyezés után visszatér Magyarországra. BONA 1998-1999. II. 157.
- ⁶⁶ Gallarati, Achille, olasz kapitány, akivel Kossuth fegyvervásárlásról tárgyalt. Kettejük levélváltását 1852. augusztus 6-i levele mellékleteként megküldte Asbóthnak. A mellékelt leveleket pedig Asbóth szeptember 23-án küldte vissza.
- ⁶⁷ A melléklet nincs a levél mellett.
- ⁶⁸ Rendelkezésére.
- ⁶⁹ Valószínűleg William C. Russell és William Ellery Sedgwick, Kossuth New York-i barátai. Vagy az utóbbi Theodor Sedgwick, a New York-i magyar segélybizottság tagja.
- ⁷⁰ Újházi László (1795-1870), a reformellenzék tagja, 1848-ban Sáros vármegyei főispán, szeptember 28-tól Pozsony város és megye kormánybiztosa, 1849. április 5-től a Radical Párt elnöke, 1849. május 21-től Komárom megye és város kormánybiztosa, e minőségében a szabadságharc utolsó kormánybiztosa. Komárom átadása után emigrál, Amerikában telepszik le. 1862-ben az Egyesült Államok anconai konzulja.
- ⁷¹ Casselmann, Christian (Heinrich) (1812-?), volt cs. kir. őrmester, a szabadságharcban szekerészkarri honvédtisztként szolgál, végül százados és az I. hadtest szekerészkarának parancsnoka. Az Egyesült Államokba emigrál. BONA 2008-2009. I. 225.
- ⁷² Nyomda.
- ⁷³ Szállításnál.

- ⁷⁴ A levél mellett nem található melléklet.
- ⁷⁵ Tiedemann, Gustav Nikolaus, a badeni forradalomban Franz Siegel tábornok segédtsíjtje, az Egyesült Államokban nyomdászként helyezkedik el.
- ⁷⁶ Lakonikusan, tömören.
- ⁷⁷ Továbbított.
- ⁷⁸ Franklin Pierce, az Egyesült Államok 14. elnöke (1853-1857). A levél írásakor még csak megválasztott elnök, beiktatására 1853. március 4-én került sor. Életrajzát lásd: HAHNER Péter: Az Egyesült Államok elnökei. Átdolgozott, bővített második kiadás. Hely nélkül, 2006. 117-121.
- ⁷⁹ Fuarlevelet.
- ⁸⁰ Biztosítékot is le kellett tennie.
- ⁸¹ Személyét nem sikerült azonosítani.
- ⁸² Török Lajos (1814-1870), kilépett cs. kir. hadnagy, a szabadságharcban százados lesz az 55. honvédszázalójánál. 1849. július 20-án az oroszok alakulatával török földre szorítják, ahol leteszi a fegyvert. Törökországban tartózkodik, 1850-től Kossuth testőrségének tagja, majd az Egyesült Államokban telepedik le. 1858-ban hazatér Magyarországra. BONA 2008-2009. II. 477.
- ⁸³ Asbóth itt Kossuth édesanyjának halála miatt fejezi ki részvétét.
- ⁸⁴ A mellékletek nincsenek a levél mellett.
- ⁸⁵ Fráter Alajos (1807-1859), volt cs. kir. tizedes, a szabadságharcban százados az 55. honvédszázalójában. A vöröstoronyi ütközetben alakulatával az oroszok Havasalföldre szorítják, ahol a törökök előtt teszi le a fegyvert. Az emigrációban Kossuth egyik testőre, 1858-ban hazatér Magyarországra, ahol szülőhelyére internálják. BONA 2008-2009. I. 364.
- ⁸⁶ Vetter Antal (1803-1882), cs. kir. alezredes, a szabadságharcban végig szolgálva honvéd altábornagyi rangot ér el. 1848 őszén megbízzák a honvédsereg vezérkarának megszervezésével, decembertől a hadügyminisztérium tábornoki osztályának vezetője, 1849. márciusban a főszereg parancsnoka, 1849. június végén a délvidéki hadsereg parancsnoka lesz. A fegyverletétel után bujkál, majd külföldre menekül. Az emigrációban az olaszországi és a poroszországi magyar légió szervezésében is részt vesz. A kiegyezés után hazatér, közreműködik a magyar királyi honvédség létrehozásában. BONA 2000. 189-190.
- ⁸⁷ Bangya János (1817-1868), volt hadfi és nemesi testőr, a szabadságharcban a Zrínyi-csapat, később 35. honvédszázalój századosa, majd parancsnoka. 1849. április végétől a 19. hadosztály 2. dandárának Bereg megyében állomásozó alakulatai parancsnoka. Júniustól a Kazinczy-hadosztály tábortérparancsnoka, alezredesi rangban. A zsidói fegyverletétel után Komáromba menekül, ahol a katonai rendőrség ezredese lesz. A vár feladása után emigrál, később jelentéseket küld az emigrációról a bécsi titkosrendőrségnek. 1854-től a török hadsereg ezredese, 1864-től Konsztantinápoly rendőrfőnöke. BONA 2000. 220-221.
- ⁸⁸ Neheztelt érte.
- ⁸⁹ Pongrácz Alajos (1820-1870), a szabadságharcban századosi rangot ér el. A vöröstoronyi szoros őrségével az oroszok Havasalföldre szorítják, ahol a török csapatok előtt teszi le a fegyvert. Törökországban, majd 1851-től az Egyesült Államokban él. 1859-ben százados, majd őrnagy az olaszországi magyar légiónál. 1860-ban hazatér Magyarországra. BONA 2008-2009. II. 230.
- ⁹⁰ Kedves panzióját.
- ⁹¹ Bizonytalan olvasat.
- ⁹² Kossuthnak Asbóth tevékenységéről írt, 1853. május 1-jén kelt angol nyelvű bizonyító iratát eredeti nyelven és magyar fordításban közli: ADALÉKOK 103-109.
- ⁹³ Croskey, Joseph Rodney, üzletember, az Egyesült Államok southamptoni konzulja.
- ⁹⁴ Rendelkező, utasító.
- ⁹⁵ Bizonytalan olvasat.
- ⁹⁶ Hordozható.
- ⁹⁷ Szállítását.
- ⁹⁸ Kossuth 1852. január 5-i rendeletét közli: Adalékok 61.
- ⁹⁹ Biztosítási díj.
- ¹⁰⁰ Helyesbíteni.
- ¹⁰¹ Law, George, amerikai nagyvállalkozó.
- ¹⁰² Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza, Kossuth húga.
- ¹⁰³ Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna (1817-1854), Kossuth húga.
- ¹⁰⁴ Semlegességet.
- ¹⁰⁵ Tárgyalások.
- ¹⁰⁶ Gál Sándor (1817-1866), Kossuth törökországi megbízottja. Volt cs. kir. határőr hadnagy, az 1848-49-es szabadságharcban honvéd ezredes. Kossuth 1851 őszén az erdélyi felszabadító hadsereg főparancsnokává, 1852 tavaszán pedig teljhatalmú törökországi ügyvivőjévé nevezi ki. Konsztantinápolyi tevékenysége nem jár sikerrel, nem tud kapcsolatba lépni sem a török vezetéssel, sem a törökországi diplomáciai képviselőkkel. Kossuthnak küldött tudósításaiban azonban kedvezőbb képet festett tevékenységéről. Tábornoki kinevezését is ezekben az években nyerte a volt kormányzótól. BONA 2000. 158-159. és NÉMETH György: Gál Sándor honvéd-ezredes 1848-1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008. 88-91.
- ¹⁰⁷ Fegyelem, rend.

Sándor Asbóth's Exile in the United States and His Connections with Kossuth between 1851 and 1860

During the War of Independence and the years of Exile in Turkey, connections between Asbóth and Kossuth were based on personal contact. During Kossuth's six-month stay in the United States this was replaced by correspondance. 30 letters are known from the period between 1852 and 1860; 12 were written by Asbóth and 18 by Kossuth. The majority of the letters, 26 pieces, are dated to 1852 and 1853, one is from 1854, two were written in 1859, and one in 1860. One can draw a conclusion from these data about the intensity of the two men's connections, though by no means do we want to say that there can be no further yet unknown documents. On the contrary, some allusions in the known letters refer to some missing pieces. However, it seems probable that the majority of the whole correspondance has been explored. 19 of the known letters have been published in the book *Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. 1849-1866. Az Asbóth-család irataiból, Pest, 1871*, then in a volume published with the same contents in Budapest in 1888. The documents from the Museum of Military History that had been published in this book (14 pieces) were published again in 2003 in *Barátja, Kossuth*, a sourcebook of the yet unpublished Kossuth documents that are safeguarded at the Archives of Military History and the Museum of Military History. Three of the 30 letters were published by Dénes Jánossy, one by Jenő Koltay-Kastner, while the remaining seven are made public within this study.

The first letters by Asbóth and Kossuth in 1852 deal with the military plants around New York, set up at Kossuth's initiative and with his financial support; they speak about purchasing weapons and producing ammunition. Later the focus shifts to everyday events, to the immigrants' daily business, and Kossuth asks help in a number of letters for his acquaintances travelling to America. Kossuth occasionally speaks about his

financial problems in separate letters, mentioning that he has to support his family and at the same time provide money for the Exile. Then in autumn 1853, as a result of the Crimean War and its prospected effects on Hungary, politics is again the main topic. However, by the beginning of 1854 it became evident that Kossuth's plans could not be realized. From that time up until 1859 no letters are known by Asbóth or by Kossuth. Then, during the Franco-Italian-Austrian War in summer 1859, they exchange letters again about the new hopes of the Exile. The last letter at the end of this period is dated to 1860.

Asbóth stayed in the United States even after Kossuth's departure. He settled there amidst relatively regular circumstances, he always had a place to live and generally a job too. He could achieve this by making use of his qualification and experience in engineering. Many immigrants had troubles making ends meet, their integration to a completely different society in America than the one they knew back home did not go smoothly, many even failed. But Asbóth was not one of them. Nonetheless, it would be a mistake to think that the small amounts of money every now and then, given by Kossuth for services rendered, did not come in useful to him, as it is perceptible in his letters too.

To sum up, we can say that Sándor Asbóth, like a true adjutant, was a loyal supporter of the ex-governor for ten years. He fulfilled his requests and orders at all times, even when Kossuth addressed him after a five-year-long silence. Kossuth could always rely on Asbóth's services and knew that among his companions living in the United States there is one for sure whom he could trust. On the other hand, we can state that their connection and the activities of the Exile in America were the most intensive when Kossuth himself was in the United States too, and right after his departure, in 1852 and 1853.

Asbóth Sándor emléktáblája az avatók koszorúival
Megyeri Anna felvétele

Vida István Kornél

„Az Unió védelmében” Asbóth Sándor az amerikai polgárháborúban¹

Az Egyesült Államokban 2011-ben emlékeztek meg az amerikai polgárháború kitörésének 150. évfordulójáról. Észak és Dél háborúja az amerikai történelem egyik legfontosabb eseménye, amely valódi vízváltónak tekinthető: 1865-öt követően megszűnt a rabszolgaság intézménye (bár, mint azt a következő évtizedek bizonyították, ez korántsem jelentette az afrikai-amerikaiakat ért diszkrimináció felszámolását), s a szekcionális feszültségek oldódása lehetővé tette a valóban „Egyesült” Államok létrejöttét, amely a XX. század elejére igazi gazdasági, politikai és katonai világhatalommá nőtte ki magát.

Ha a baseball az amerikaiak kedvenc szabadidős tevékenysége, a polgárháborúról írni mindenképpen a második helyen szereplő tengerentúli időtöltés lehet: megbecsülni sem könnyű hány polgárháborús témájú könyv és cikk (tudományos vagy népszerűsítő) látott eddig napvilágot; néhány évvel ezelőtt lépte át ez a szám a bűvös 50 ezres határt, s hétről-hétre tucatnyi kötettel gyarapszik. Ez azt is jelenti, hogy aligha lehetne a konfliktusnak olyan aspektusát megnevezni, amelyről nem áll rendelkezésre bőséges szakirodalom. Mégis, meglepő módon, a külföldiek részvétele a háborúban éppen ilyen témának számít.

Az 1940–50-es években új irányvonal jelent meg a polgárháborús stúdiumokban: a „nagy történelemírás” hőskereső munkái helyett a történészek figyelme sokkal inkább az egyszerű katonák felé fordult: a korábban nagyobb szerepet kaptak például a kisebbségek: ekkor jelentek meg az első tudományos elemzések az afrikai-amerikai katonák szerepvállalásáról, illetve az egyes etnikai csoportok polgárháborús részvételéről. Ella Lonn *Foreigners in the Confederacy* [Külföldiek a Konföderációban] (1940) és *Foreigners in the Union Army and Navy* [Külföldiek az Unió hadseregében és haditengerészetében] (1952) című művei úttörő jelentőségűek voltak, s egészen Dean B. Mahin *The Blessed Place of Freedom: Europeans in the American Civil*

War [A Szabadság Áldott Földje: európaiak az amerikai polgárháborúban] könyvének 2002-es megjelenéséig a téma kizárólagos tárgyalását nyújtották.² Mahin, bár kutatásai során a modern polgárháborús kutatások eredményeit is hasznosította, számos etnikai csoport esetében nem volt képes Lonn munkáját meghaladni.

Nem volt ez másképp a polgárháborúban részt vett magyar katonák esetében sem. A magyarok részvétele az amerikai polgárháborúban látszólag közkedvelt téma: miközben a Kossuth-emigráció amerikai történetéről egyetlen szintetizáló tudományos mű sem látott napvilágot, az Észak és Dél háborújában fegyvert ragadó magyar katonákról három is. Pivány Jenő *Hungarians in the American Civil War* [Magyarok az amerikai polgárháborúban] című kötete (1913), Vasváry Ödön *Lincoln's Hungarian Heroes* [Lincoln magyar hősei] (1939) és Ács Tivadar *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861–65* (1964) hasonlítanak abban, hogy egyik szerzője sem volt hivatásos történész, bár vitathatatlan érdemeket szereztek az amerikai magyarság forrásainak felkutatásában és összegyűjtésében, s hajlamosnak bizonyultak beleesni az egyes etnikai csoportok történetét feldolgozó művek fő hibájába: a mítoszgyártást szolgáló hőskultuszteremtésbe.³

Az általuk festett kép alapján a polgárháborúban amerikai összlétszámukhoz képest a magyarok jelentkeztek a legnagyobb arányban (ez nem így volt), s számos magyar haditetteit sokkal nagyobb jelentőséggel ruházták fel, mint amelyet azok valójában indokoltak volna. Tudományos szempontból pedig szinte használhatatlanná teszi mindhárom kötetet, hogy egyik szerző sem alkalmazott precíz hivatkozásokat, számos alkalommal elválaszthatatlanná téve a történelmi tényeket a pusztán a közösségi összetartó erő generálását szolgáló mítoszoktól. Mindez, illetve maga a tény, hogy a legutóbbi feldolgozás csaknem fél évszázada jelent meg, feltétlenül indokoltá teszi, hogy a magyarok pol-

gárháborús szerepvállalásának csaknem minden fejezetét újból (esetleg először) nagyítóüveg alá vegyük, amelyben az egyes résztvevők karrierjének felülvizsgálata is szerepet kell, hogy kapjon. Noha Asbóth Sándor kétségtelenül a legismertebb a polgárháborúban harcoló magyar tisztek közül – Magyarországon és Amerikában egyaránt – a korábbi művekben ismertetett polgárháborús pályafutása sok szempontból kiegészítésre, helyenként pedig kiigazításra szorul.

Asbóth Sándor, aki Kossuth egyik legfőbb bizalmasának számított törökországi internálásuk, majd Kossuth amerikai útja során is, az amerikai letelepedés mellett döntött – hasonlóan sok más magyar menekülthöz. Szerencsésnek mondhatta magát, mert egyike volt azon keveseknek, akik piacképes végzettséggel rendelkeztek: civil mérnökként viszonylag könnyen elhelyezkedett, s előbb vasútvonalak tervezésénél dolgozott, majd a kor híres várostervező mérnöke, Fredrick Law Olmsted munkatársaként részt vett a Central Park és Nyugat-Manhattan felső részének előkészítő feltérképezésében és a földmérési munkálatokban.⁴ Meghatározó szerepet játszott az amerikai magyarság összetartásában, illetve igyekezett megakadályozni, hogy a Kossuth-emigráció elveszítse politikai aktivitását – jórészt sikertelenül. Bár a krími háború és az 1859-es szárd-francia-osztrák háború kapcsán rövid ideig látszott remény egy újabb magyar függetlenségi harc kirobantására, az gyorsan szertefoszlott.

Érdekes tény, s némileg ellentmond a szakirodalomban a honvagy-gyötörte, a minél hamarabb szülőhazájukba visszatérni kívánó Kossuth-emigránsokról kialakult képnek, hogy legtöbben közülük – így Asbóth is – nem sokkal megérkezésük után, még az 1850-es évek elején amerikai állampolgárságért folyamodott. A korabeli honosítási szabályok a maiakkal összehasonlítva nevenségesen egyszerűek voltak: szándéknyilatkozatot kellett tenniük, hogy az amerikai társadalom teljes jogú tagjaivá kívánják válni, majd öt év elteltével, amelyet az országban kellett tölteniük, megkapták az állampolgárságot. Fel kellett esküdniük az Egyesült Államok Alkotmányára; az eskü szövege így hangzott: „Ezennel ünnepélyesen esküszöm és kinyilvánítom, hogy komolyan szándékomban áll az Egyesült Államok állampolgárává válni, s készen állok örökre visszavonni bármilyen külföldi fejedelemnek, uralkodónak, államnak vagy államterületnek fogadott hűségemet, különös tekintettel Ausztria császárára, mint Magyarországot királyára.”⁵ Az természetesen magyarázatot nyújthat erre, hogy az amerikai állampolgárság révén mindazokat a szabadságjogokat a magukénak mondhatták, amelyekért hiába küzdöttek szülőhazájukban 1848/49-ben.

Amerikai állampolgárként már egészen más szemmel tekintettek az 1850-es évek belpolitikai eseményeire: az Észak és Dél között kiéleződő szekcionális el-

lentétekre, a rabszolgaság intézményének jövőjéről és területi terjeszkedéséről folytatott vitákra. Legtöbben közülük a szabadságról vallott elveikkel teljesen összeegyeztethetetlennek tartották a rabszolgaságot, ezért politikailag a Republikánus Pártot támogatták, s elítélték mind az 1854-es Kansas-Nebraska törvényt, mind pedig a Legfelsőbb Bíróság 1857-es döntését az ún. Dred Scott-ügyben.⁶ Amikor 1861-ben, Abraham Lincoln elnökké választását követően, a rabszolgatartó államok kiléptek az Unióból, megalakították az Amerikai Konföderációs Államokat, s 1861 áprilisában kezdetét vette a polgárháború. Az északi kormány deklarált célja az unió egységének a helyreállítása volt, s az önkéntesek zömét szintén ez motiválta arra, hogy fegyvert fogjon. Nem volt ez másként a magyarok esetében sem: legtöbbször korántsem a rabszolgaság megszüntetése érdekében fogott fegyvert – bár a téma szakirodalmát képező három kötet mindegyike egyértelműen ezt jelölte meg fő motivációként. Mi másért jelentkeztek hát az Unió hadseregébe egy olyan háborúban, amelyhez látszólag az égvilágon semmi közük nem volt?

Alig néhány nappal azután, hogy a Sumter-erődnél eldőrdültek az első ágyúlövések (1861. április 12-13.), Abraham Lincoln – bízva az Unió gyors győzelmében – felhívásában 75 ezer önkéntes katona jelentkezését kérte, 90 napos szolgálati időre. Nagyon rövid időn belül jelentkezett ennyi katona, az egyes államok egyenesen azon versengtek, hogy megemelhessék az állami kvótákat. Asbóth az elsők között ajánlotta fel szolgálatait az uniós hadseregnek, amelynek mindennél nagyobb szüksége volt harcedzett tisztekre, mivel az amerikai hadsereg békeidős létszáma alig néhány ezer főt tett ki, a nyugati határvidék távoli helyőrségeiben elszórva. 1861. május 3-án a magyar tiszt a *New York Times* és a *New York Herald* hasábjain nyílt felhívást intézett a városban élő magyarokhoz, arra szólítva fel őket, hogy kövessék példáját. Így érvelt:

„Mély szomorúsággal látjuk, hogy befogadó hazánk, az Egyesült Államok dicsőséges köztársasága a felbomlás szélére sodródott, amelynek bekövetkezte győzelem lenne minden zsarnok számára és megpecsételné az önkormányzat sorsát. Az országnak ez a zaklatott állapota arra emlékeztet bennünket, magyarokat, hogy egy olyan nemzethez tartozunk, amely derekasán, de sikertelenül harcolt ugyanazért a szabadságért, amely Washington erőfeszítéseit megkoronázta[...]

A Magyarország és számkivetésbe kényszerült fiaira iránt mutatott [amerikai] rokonszenv és segítőkészség örök hálára kötelez, s a tíz éves állampolgárságom révén, amellyel részesülhettem intézményei áldásából, éppúgy tekintek állampolgári kötelességeimre, mintha ennek az országnak lennék a szülőtte.

Ez sarkallt arra, hogy felajánljam katonai szolgálataimat a kormánynak. Sokan közületek ugyanígy

tettek, s biztos vagyok abban, hogy hozzám hasonlóan hálát éreztek az Egyesült Államok iránt, s ugyanolyan örömmel tennétek tanúbizonyságot róla ilyen fontos szolgálattal.

*Mindannyian egyformán értékeljük az Uniót, s hűségesen kiállunk mellette, megvédelmezzük, ugyanolyan szilárdan és vitézül, ahogyan saját szülőhazánkban tettük Magyarországi jogai és Alkotmánya védelmében.*⁷⁷

Asbóth május 4-re gyűlésre hívta a magyarokat, amit július 18-án egy újabb követett. Felhívása feltétlenül eredményes volt, olyannyira, hogy május 14-én az egyik New York-i napilap példaként állította őket, amiért *„Asbóth ezredes és más prominens magyarok felajánlották szolgálataikat a kormánynak.”*⁷⁸ Felmerült annak a lehetősége is, hogy egy kizárólag magyarokból álló ezredet szervezzenek, s a második találkozó résztvevői Kovács István személyében az alakulat leendő ezredesét is megválasztották, végül azonban nem volt elég jelentkező egy teljes ezred felállításához, illetve a felszerelésükhöz szükséges pénzüsszeg előteremtése is lehetetlennek bizonyult.

Asbóth 1861 májusában kérelmet intézett a szövetségi kormányhoz, egy dandár felállítását javasolta, melyben a *„gyalogság, lovasság, tüzérség, utászok a legmegfelelőbb arányban képviseltetik magukat.”*⁷⁹ Tervéről a *New York Times* is beszámolt, a *„legkívánatosabb dandárként”* jellemezve az Asbóth által felvázolt alakulatot, amelynek – a cikk írója szerint – azért is nagy hasznát venné az Unió hadserege, mert *„biztosan sok olyan katonát is vonzana, aki részt vett a magyar szabadságharcban.”*⁸⁰ A kormányzat azonban sokáig habozott az engedélyt megadni, hiszen az önkéntesállítás az államok hatáskörében volt.

Asbóth végül megkapta a megbízást a dandár megszervezésére, s igyekezett legalább a New Yorkban élő magyar önkénteseket mozgósítani. Elsőként Utassy Frigyes ezredest, a Garibaldi Gárda néven ismert 39. New York-i önkéntes gyalogezred⁸¹ magyar parancsnokát kérte fel, hogy alakulata, amelyben számos magyar mellett olaszok, svájciak, spanyolok és németek is szolgáltak, csatlakozzon dandárjához. Utassyhoz május 20-án írt levelében így fogalmazott:

*„Mivel mindketten magyarok vagyunk, s együtt harcoltunk szülőhazánk törvényeiért és alkotmányos jogaiért, most készen állunk, hogy csatába szálljunk az Unió megőrzéséért, fogadott hazánk törvényeiért és egységéért, amelynek oly sokat köszönhetünk. A köztünk ebből adódóan fennálló szimpátia mellett azért is szeretném ha az Ön ezrede csatlakozna elsőként dandáromhoz, mivel roppant energikusan és szakszerűen szervezte hatékony alakulattá.”*⁸²

Utassy nem sokat habozott, s még aznap igent mondott a felkérésre. Levelében örömét fejezte ki, amiért *„lehetősége nyílik még egyszer egy harcedzett, bátor*

magyar tiszt parancsnoksága alatt szolgálni”, s biztosította róla, hogy *„mind magának, mind tisztjeinek szent kötelessége lesz [...] hogy vezetésével harcoljon, s ha kell, meghaljon az Unióért.”*⁸³

Néhány nappal később, május 24-én szolgálatba állt a 39. New York-i gyalogezred; a LaFayette téren tartott ezredzászló-avatáson egy-egy amerikai, magyar és olasz lobogót adományoztak az alakulatnak. A magyar trikolor fehér sávjában babérkoszorúval és tölgylevelekkel övezve a *„Vincere vele mori”* felirat állt, a zászló ellentétes oldalán angolul: *„Conquer or die”* (Győzelem vagy halál). A zászlón keresztben zöld-arany betűkkel a *„Garibaldi Guard”* felirat húzódott végig, rúdájához egy ezüst harci szekercét erősítettek és egy piros-fehér-kék szalagot a következő mottóval: *„Bajtársak régen, bajtársak ismét”*, egyértelműen utalva az európai függetlenségi küzdelmekre. A díszszemlén Asbóth is részt vett.⁸⁴

Asbóth dandárjához hamarosan csatlakozott a 29. New York-i ezred is, azonban a magyar tiszt pályafutása egészen új fordulatot vett. 1861. július 13-án New Yorkba látogatott John Charles Frémont tábornok, akit nemrégiben neveztek ki a St. Louis központú Nyugati Főparancsnokság élére.⁸⁵ Frémont valódi romantikus hős volt, aki fontos szerepet játszott a nyugati területek feltérképezésében, illetve Kalifornia meghódításában. Az eltökélt abolícionista rövid politikai kirándulása kudarcot vallott (az 1856-os elnökválasztáson ő volt a Republikánus Párt elnökjelöltje, ám vereséget szenvedett), de Abraham Lincoln elnökké választásával a polgárháború kitörése után nem volt nehéz ún. „politikai tábornoki” pozícióra szert tennie, noha semmilyen tapasztalattal nem rendelkezett nagyobb alakulatok vezetésében. Az önfejű tiszt bizalmatlanul tekintett a hivatásos katonákra, főleg a West Point-i Katonai Akadémián végzettekre. Parancsnoksága megszervezésekor elsősorban külföldi tisztokra számított, s New York-i útja során szoros barátságot kötött Asbóthtal, akinek abban az Astor House nevű szállodában volt a hivatala, amelyben Frémont is megszállt. Az amerikai tábornokra igen jó benyomást tett a magyar tiszt szakmai hozzáértése, s hamarosan felkérte, legyen a vezérkari főnöke St. Louisban, a Nyugati Főparancsnokság főhadiszállásán. Asbóth elfogadta a felkérést, s hamarosan Missouriba tette át székhelyét, ahová több más magyar is követte, akiknek Frémont szintén pozíciót ajánlott vezérkarában: Asbóth szárnysegédje Albert Anselm lett, Fiala Jánost vezető térképészeti mérnökké nevezte ki Frémont, míg Zágonyi Károlyt a később Frémont Testőrség néven elhíresült speciális lovasalakulat megszervezésével bízta meg.⁸⁶

Missouri egyike volt azon rabszolgotartó határállamoknak, amelyek nem léptek ki az Unióból, ám lakosságát szélsőségesen megosztotta a rabszolgaság kérdé-

se: az államban az Unió hadseregébe összesen 100 ezren jelentkeztek, míg a Konföderáció seregébe 50 ezren.¹⁷ Egy, az államban tartott különleges gyűlés az Unióban maradás mellett foglalt állást, amire válaszul az állam délbarát kormányzója, Claiborne F. Jackson,¹⁸ mozgósította a több száz főnyi állami milíciát. Nathaniel Lyon tábornok uniós csapatai viszont hamarosan körbezárták táborukat, és a déli polgárok letették a fegyvert. Ez korántsem jelentette a rabszolgaságot ellenzők és pártolók közötti viszálykodás végét Missouriban: az utóbbiak gerillaháborút indítottak az északi csapatok ellen, sokak támogatását élvezve az államban, sőt, még St. Louisban is. Az északi csapatoknak komoly nehézségekkel kellett megbirkózniuk: a fegyver-, lőszer-, és utánpótláshiányt tovább súlyosbította, hogy a déli gerillák gyakran rajtaütöttek az északi csapatokon, illetve hidakat rongáltak meg és vonatokat robbantottak fel. Frémont vezérkarának magyar tisztjei oroszlánrészt vállaltak a problémák leküzdésében és a Nyugati Főparancsnokság hatékony megszervezésében. A korabeli beszámolók egyetértettek abban, hogy Asbóth elévülhetetlen érdemeket szerzett az uniós hadigépezet megszervezésében St. Louisban. 1861. szeptember 3-án Frémont dandártábornokká léptette elő, s ugyanezen a napon a *New York Times* tudósítója elkísérte a magyar katonatisztet egy munkanapján, s cikkében hosszasan méltatta fáradhatatlan szervező munkáját:

„Asbóth tábornok csöndben és határozottan indul dolgozni. Beható pillantása azonnal felméri, hogy a [hadseregbe] jelentkezőnek milyen beosztásban vehetik hasznát, ha van ilyen egyáltalán, s néhány kérdéssel gyorsan meggyőződik arról, helyesen ítélte-e meg. Marcona külseje ellenére olyan jószívű és kellemes modorú, hogy mindenki kedveli, akivel csak kapcsolatba kerül. A tábornok [Frémont] [...] vezérkari főnökeként hatalmas mennyiségű munka nehezedik rá, ami emberfeletti erőfeszítéseket igényel. Asbóth tábornok éjfélkor hagyja el irodáját, s hajnali 5 órakor, amikor segédei még az igazak álmát alusszák, már ismét az íróasztalánál ülve találjuk, amint egy csésze csokoládé fölött egy katonai expedíció részleteit tervezi, vagy a szervezés alatt álló ezredek tisztjeinek írja meg utasításait.”¹⁹

Az *Atlantic Monthly* újságírója, William Edward Dorsheimer szintén felkereste Frémont táborát és eltöltött egy pár napot Asbóth mellett is, akinek lovastudásáról bámulattal írt: *„Asbóth tábornok szeret mindig teljes sebességgel lovagolni, s azonnal olyan sebességre biztatja szürke lovát, hogy alig tudunk vele lépést tartani.”²⁰*

Frémont tábornok nem kevés ellenséget szerzett magának azzal, hogy nem volt hajlandó követni a katonai előírásokat, például tisztjei kinevezéséhez egyetlen felettesétől sem kért engedélyt. Samuel R. Curtis dandártábornok így írt erről 1861. október 12-én Lincoln

elnökhöz intézett levelében: *„Különösen meglepett a módja, ahogyan a tábornok kezeli, szervezi, vezényli és ellátja hadseregét, tökéletesen figyelmen kívül hagyva a szabályokat, a rangokat és bevett szokásokat.”* Curtis ezzel zárta sorait: *„Véleményem szerint Frémont tábornokból hiányzik az intelligencia, tapasztalat és éleslátás, amit parancsnoki posztja megkövetelne.”²¹* Ellenfelei gyakran vádolták meg sikkasztással, illetve azzal is ellenszenvet ébresztett maga ellen, hogy a Zágonyi által felállított lovasalakulatot személyes testőrségeként használta.

Az amerikai polgárháború kevésbé ismert magyar vonatkozása, hogy Frémont, akit rendkívül aggasztott a konföderációs hírszerzés tevékenysége Missouriban, üzenetei titkosságát úgy igyekezett biztosítani, hogy Washingtonba vagy az Illinois-i Cairóba távirón küldött üzeneteit „kódolta”: magyar nyelvre fordíttatta őket, majd a célállomáson szolgáló magyar tisztekkel visszaültetette azokat angolra. Ez a rendszer hasonlított ahhoz, ahogyan a második világháború csendes-óceáni hadszínterén a navajo nyelvet használták titkosításra. A gyakorlatban ez úgy működött, hogy Asbóth Sándor a táviratokat a Postahivatali Minisztériumba küldte, ahol egy szintén magyar hivatalnok, Zeyk Albert angolra fordította őket, s úgy továbbította Lincoln elnöknek. Hasonlóképpen, Cairóban Grant tábornok Rombauer hadnagy szolgálatait vette igénybe, s vele fordíttatta a Frémont főhadiszállásáról érkező üzeneteket.

Frémont legnagyobb baklövését azzal követte el, hogy – a gerillák tevékenységét visszaszorítandó – rendkívüli állapotot hirdetett Missouri állam egészében, s 1861. augusztus 30-án nyilatkozatot adott ki, amelyben kijelentette: *„Missouri államban, minden olyan személy tulajdona, ingatlan és ingó, aki fegyvert fog az Egyesült Államok ellen, vagy akiről kiderül, hogy aktívan együttműködik az ellenséggel, a köz hasznára lefoglalásra kerül, s amennyiben rabszolgákkal rendelkezik, azok ezennel szabadnak nyilvánítatnak.”²²* Az utóbbi kitétel azonnal a radikális republikánusok és abolicionisták ünnepe lett, ugyanakkor Lincoln, aki minden erejével igyekezett a rabszolgatartó határállamokat az Unión belül tartani, politikailag elhamarkodott lépésnek nevezte Frémont proklamációját, s utasította annak visszavonására. Amikor erre nem mutatott hajlandóságot, Lincoln elnöki rendeletével annulálta Frémont nyilatkozatát, s 1861. október 24-i hatállyal felmentette tisztségéből.

Frémont elmozdítása érzékenyen érintette a vezérkarában szolgáló tiszteket is, mivel a tábornok szabálysértéseire hivatkozva érvénytelenítették kinevezéseiket, így Asbóth dandártábornoki előléptetését is. (A Szenátus hivatalosan csak 1862. március 21-én erősítette meg dandártábornoki rangjában.) Számos tiszt – köztük Zágonyi, Fiala János és Albert Anselm

– kényszerült így távozni, s a Frémont iránti lojalitásuk miatt csupán epizódszerepet játszhattak a polgárháború hátralévő éveiben – vagy azt sem.²³

Asbóth szolgálataira azonban igényt tartott Frémont utódja, Samuel R. Curtis tábornok is, így Missouriban maradt a Délnyugati Hadseregnél: előbb a Nyugati Főparancsnokság, majd a Missouri-i Főparancsnokság alá tartozó hadosztályokat vezette. Ebből az időszakból érdekes primér forrással is rendelkezünk, hiszen a viktoriánus kor egy leghíresebb regényírója, Anthony Trollope amerikai útja során látogatást tett Curtis hadseregénél is, ahol találkozott Asbóthtal is. Így írt róla:

*„Ashboth [sic] tábornok sátrában vacsoráztunk, majd lovain visszalovagoltunk a táboron át Rollába. Jó benyomást tett rám a magyar úriember. Magas, vékony, ösztövé, ötven év körüli férfi, izzig-vérig magyar; ahogyan elmondta, aki Kossuthal együtt érkezett Amerikába szülőhazájából. Táborig körülményei nem voltak fényűzőek, asztala sem volt gazdagon terítve; ám úriemberhez méltó könnyedséggel és udvariassággal fogadott. Megmutatta kardját, puskáját, pisztolyait, töltőberendezését, s egy szeretett magyarországi barátjáról egy dagerrotípiát. Ez volt minden kincse, illetve egy sakktábla a sakktáblával együtt, ami fájó csábítást jelentett számomra, hogy elkísérem menetelésükre.”*²⁴

Parancsnoki beosztása néha különös szerepet is adott a magyar tisztre. Amikor a déliek által frissen elhagyott kisvárosba, Mudtownba érkeztek, az északi katonák lecsaptak a hátrahagyott készletekre. Többen megbetegedtek a romlott élelmiszer miatt, de a legrosszabbul az a százados járt, aki az elhagyott helyi patikában alkoholnak vélt egy üvegben lévő folyadékot, amelyről később derült ki, hogy erős mérge. A mérgezésben elhunyt iszákos századost „holdfényénél egy 'Cross Hollow' nevű helyen helyezték magányos sírjába, a temetésén Asbóth tábornok volt a lelkész” – emlékezett vissza a 4. Missouri-i lovasezred egyik katonája.²⁵

Curtisnek hamarosan parancsnoksága legnagyobb kihívásával kellett szembenéznie. 1862 elejére sikerült a Sterling Price vezérőrnagy vezette konföderációs csapatokat kiszorítani Missouriból, s 1862 tavaszán Curtis eltökélte, hogy Arkansasba is követi a délieket a Délnyugati Hadsereggel. A mintegy 10 ezer északi katona előrenyomult egészen a Sugar Creek nevű patakig az arkansasi Benton-megyében, ahol kiválóan megerősített védvonalat építve várták a déliek támadását. A mintegy 16 ezer főt számláló konföderációs csapatok (ez egyike volt azon kevés polgárháborús csatáknak, amelyben a déliek erőfölényben voltak) parancsnoka, Earl Van Dorn viszont nem kockáztatott egy frontális támadást az északi állások ellen, inkább csapatait két részre bontva igyekezett a kézzubbonysok hátába kerülni. Március 7-én, a Pea Ridge-nél vívott ütközet első napján a déliek meglepték Curtist, aki még min-

dig szemből várta a konföderációs főerő támadását, ám az északi csapatok hamarosan magukra találtak, s az összetűzésben megölték mind Benjamin McCulloch, mind James McIntosh dandártábornokokat, tapasztalt parancsnokok nélkül hagyva a déli csapatokat a harcmezőnek ezen a felén. Ám másutt sem jártak több sikerrel: az első nap gyakran sűrű erdőségekben vívott harcai után az északiak voltak előnyösebb helyzetben, bár súlyos veszteségeket szenvedtek.²⁶

A sebesültek között volt Asbóth is, akinek lövés érte a jobb karját, eltörve felkarcsontját.²⁷ Sebesülése dacára másnap ismét nyeregbe ült, így részese lehetett, ahogyan az uniós hadsereg megtörte a déliek támadását, s döntő győzelmet aratott, végleg biztosítva Missourit az Unió számára, s lehetővé téve, hogy az északi csapatok a Mississippi völgyének elfoglalására koncentráljanak a nyugati hadszíntéren.

Asbóth karja nehezen gyógyult, hiszen egyáltalán nem pihentette, s kínzó fájdalom gyötörte. Május 29-én orvosa betegszabadságra küldte, ám Henry Wager Halleck tábornok, a Mississippi-i Főparancsnokság vezetője ragaszkodott hozzá, hogy szolgálatban maradjon. Végül nem csillapodó fájdalmai és kialakuló bélhurutja augusztusban betegszabadságra kényszerítették, New Yorkba utazott, de elhúzódó bélrendszeri problémái miatt sokáig New Yorkban, az orvosai által a karjára előírt tengerifürdő-kúrán sem tudott részt venni.

Teljes gyógyulását követően, 1863 januárjában a Kentucky-állambeli Columbusba helyezték, ahol előbb a Tennessee-i Hadsereg XVI., majd XV. hadteste élén állt. Új megbízást 1863. november 9-én kapott, amikor kinevezték a Pensacola Körzet (Nyugat-Floridai Körzet) parancsnokának, Fort Pickens-i főhadiszállással.

A Pensacola körüli 1861-es csatározásokat követően Nyugat-Florida területét többé-kevésbé elkerülték a hadműveletek. A jó termőterületek hiánya miatt viszonylag kevés ültetvény volt az állam ezen részén, de az alacsony népesség dacára a floridai férfiak igen magas arányban szolgáltak a déli hadseregben, bár a gyér népsűrűség a dezertőrök kedvenc búvóhelyévé is tették a környéket. A szükséges emberanyag előteremtése érdekében Asbóth katonai körzete része lett a nagy kísérletnek: felszabadított rabszolgákból felállított ezredeket vettek az uniós sereg állományába.

A feketék felfegyverzése roppant kényes kérdés volt, tekintve, hogy a lakosság túlnyomó többsége bizalmatlan volt velük szemben. Abraham Lincoln és kormánya azonban a katonailag túlnyomórészt sikertelen 1862-es esztendő után belátta, nem nélkülözheti a felszabadított rabszolgákban rejlő katonai és munkaerő potenciált. Ebben a kontextusban értelmezhető Lincoln 1863. január 1-én kiadott Emancipációs Nyilatkozata, amely korántsem jelentette az ország rabszolgáinak egyetemes felszabadítását, ugyanis csak

azokra a területekre vonatkozott, amelyek a nyilatkozat kibocsátásakor lázadásban álltak a kormánnyal szemben. Ahhoz tehát, hogy valóban érvényt szerezhessenek a proklamációnak, katonailag kellett a déli területeket meghódítani.

Az elvi elhatározás a feketék felfegyverzéséről és besorozásáról 1863. május 22-én született meg: a Hadügyminisztérium kibocsátotta 143-as számú Általános Parancsát, amelynek értelmében felállították a feketék toborzásáért felelős Néger Ezredek Hivatalát. Abban egyetértett mindenki, hogy a fekete ezredek élén fehér tiszteknek kell szolgálniuk – sokan kételkedtek abban, hogy a feketék képesek hatékonyan harcolni, s továbbra is úgy gondolták, hogy az afrikai-amerikaiak egy alacsonyabb rendű faj képviselői, akik felelőtlenek, lusták, gyerekesek, illetve nehezen kordában tarthatók.

A színes ezredekbe változatos motivációk miatt jelentkeztek fehér tiszték: volt, aki abolicionistaként így kívánta a feketék egyenjogúságát kivívni, mások pusztán a háború befejezésének praktikus módját látták az afrikai-amerikaiak minél hatékonyabb bevetésében. Voltak, akik gyorsabb előléptetés reményében jelentkeztek valamelyik alakulatba, illetve a magasabb zsold is bizonyára vonzó volt.

A polgárháború magyar résztvevőinek mintegy tizede szintén kérte áthelyezését egy színes ezredbe, ami jellemző volt más külföldi tiszték esetében is.²⁸ A külföldi születésűek számára az új beosztás különösen fontos kiugrási lehetőséget jelenthetett, s a felvételnél tőkét kovácsolhattak európai katonai előéletükből, bár sokuk komoly hátránnyal indult, mivel nem sajtátították el megfelelő szinten az angol nyelvet. A korábbi szakirodalom állításaival ellentétben a külföldiek közül keveseket motivált a rabszolgák felszabadítása, s nem volt ez másként a magyar tiszték esetében sem. Bár Ács Tivadar *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban* című könyvének epilógusában azt írta, hogy a magyar katonák „*idegen világrészen harcoltak, életüket adták a rabszolga-felszabadítás nagy ügyéért*”, valójában egyetlen magyar katonánál sem igazolható forrásokkal, hogy valóban ezért jelentkeztek volna akár a polgárháborúba, akár a fekete katonákat tömörítő ezredékbe.

Asbóth Sándor 1863 őszén kapott parancsot Lorenzo Thomas tábornoktól, hogy kezdje meg az afrikai-amerikaiak toborzását Floridában. Az október 29-i parancs értelmében megkezdte az 1. floridai lovasság szervezését, s meg volt győződve arról, hogy „*megfelelő segítséggel nem egy, hanem számos ezred lenne felállítható, ha azok, akik szeretnék az uniós hadseregbe jelentkezni, segítséget kapnának abban, hogy elérjék vonalainkat.*”²⁹ Az önkéntesek összegyűjtésére ezért két kisebb hajót használt, amelyek a folyókon hajózza egy-egy úton 25 önkéntest is fedélzetükre vehettek. Asbóth rövid időn belül 200 új katona jelentkezésében

bízott, s nem is kellett csalódnia.

A Nyugat-Floridai Parancsnokság élén Asbóth elegendő befolyással bírt, hogy más magyar emigránsok számára is tisztí kinevezést eszközöljön ki, főleg miután az egyre növekvő igény miatt már a hadosztályok parancsnokai is személyesen bírálhatták el a színes ezredekbe jelentkezők pályázatait. Asbóth vezérkarában és a parancsnoksága alá tartozó alakulatokban így hamarosan számos magyar tiszt szolgált: szárnységedje Dobozy Péter Pál lett, később a 4. színes nehéztüzér ezred alezredese, Zulavsky László ezredes, a 82. színes gyalogezred parancsnoka, testvérei Emil és Zsigmond, Csermelyi József őrnagy, illetve Ruttkay Albert, az 1. floridai színes lovasezred őrnagyja.

A magyar katonák helyzete korántsem volt könnyű. Az uniós hadseregben gyakran tapasztalható idegengyűlölettel éppúgy meg kellett birkóznuk, mint a déli fehér lakosság megvetésével, amiért fekete ezredekben szolgálnak, s a felszabadított rabszolgákat vezetik volt tulajdonosaik ellen. William Watson Davis történész így foglalta ezt össze: „*A helybeliek Asbóthot és magyar honfitársait gyűlölték, rettegetek tőlük és megvetették őket azzal a hármassal, hogy „külföldiek, jenkik és négerbarátok.*”³⁰ Úgy tekintettek az északi katonákra, mint fosztogató martalócokra, akik felégetik birtokaikat, elhajtják állataikat, s megfosztják őket faji felsőbbrendűség-tudatuk utolsó morzsáitól is, amikor fekete katonákat vezetnek ellenük. Az elfogulatlanok aligha tekinthető Davis így jellemezte Asbóthot: „*Amikor nem a barbár fosztogatásban vett részt, Asbóth finom modorú, kellemes férfi volt, aki rajongott a virágokért, érdekelték a kutyák és a szép lovak.*”³¹

Asbóth parancsnoksága alatt nagy számban szolgáltak fekete katonák, de munkaerőként is előszeretettel alkalmazták a volt rabszolgákat. A magyar tiszt igazságtalannak tartotta azt az általánosan bevett gyakorlatot, hogy a feketék alacsonyabb munkabért kapnak, mint fehér társaik (általában mindössze a harmadát), ez ellen már korábban is felemelte a szavát. 1863. június 22-én levelet írt Henry Binmore alezredesnek, amelyben kifejtette: „*Egyszerűen azt tartom igazságosnak és elfogadhatónak, hogy azok a néger, akik hűségesen dolgoznak, vagy önként jelentkeznek, hogy harcoljanak közös ügyünkért, ugyanabban a bérezésben részesüljenek, mint a fehér társaik.*”³²

Asbóth Nyugat-Floridai Katonai Körzetének fennhatósága alig terjedt Pensacola környékénél tovább. Számos déli dezertőr és önkéntes jelentkezett táborában, de ahogyan 1864 márciusában Charles P. Stone-nak írott levelében rámutatott, „*nincsen lovuk, fegyverük, felszerelésük*”, s annyi forrás sem állt rendelkezésére, hogy a szolgálatba állásukkor járó 25 dollárt kifizesse.³³ 1864 során két alkalommal is kérte feletteseit, hogy szélesebb hadműveleteket kezdhesen körzete biztosítása

érdekében, de mindkét alkalommal elutasításra talált. Szeptemberben ezért saját maga kezdeményezett egy lovassági támadást Nyugat-Florida északkeleti területei ellen (Washington és Jackson megyékben), azzal a céllal, hogy kiszabadítsa a Marianna városában fogva tartott uniós foglyokat, fehér és színes önkénteseket toborozzon, s lovakat és öszvéreket zsákmányoljon. A szeptember 18-án útnak indult erő mintegy 700 katonából állt: a 2. Maine-i lovasság három zászlóalja, az 1. floridai lovasság egy zászlóalja (Ruttkay Albert parancsnoksága alatt), s a 86. és 82. színes gyalogezredből kiválasztott két század (Zulavsky László vezetésével) vett részt az akcióban.³⁴

A hadművelet során az északi katonák számos ültetvényen rajtaütöttek: kiszabadították a rabszolgákat, a konföderációt pártolókat fogságba ejtették, a politikai és katonai foglyokat északra szállították. Katonai ellenállásba alig-alig ütközve szeptember 27-én érkeztek Marianna városához. A körzet konföderációs erőinek parancsnokát, Alexander B. Montgomery ezredest meglepetésként érte Asbóth hadműveleteinek valódi célpontja, s csak nagy nehézségek árán, a helyi milíciával, a zömmel idősekből és tapasztalatlan fiatalokból álló polgárőrséggel együtt tudott 3-400 fős véderőt kiállítani. A déli katonák a városka főutcáján emelt barikádok mögött várták a kézzubonyosok támadását. Asbóth két csoportra bontotta erőit: a főerőt saját maga vezette frontális rohamra, míg egy másik kontingenst átkaroló támadással a déli állások mögé küldött. Asbóth akkor rendelte el a támadást, amikor hírt kapott róla, hogy a délieket sikerült bekeríteniük, ám támadó lovasságát teljesen felkészületlenül érte a déliek sortüze, ahogyan egy sarkon befordulva végigvágattak Marianna főutcáján. A barikádok mögött helyett foglaló polgárőrség halálos sortüze lekaszálta az északi lovasság első sorát: Asbóthot két lövés is érte: az egyik a fején, míg a másik a bal karján, de rajta kívül több tisztje is elesett.³⁵ A déli ellenállást így is viszonylag gyorsan sikerült felszámolniuk, egyedül a városka episzkopális temploma körül tanúsítottak makacs ellenállást. A templomot és a környező házakat végül felgyújtották, s nemsokára minden védő megadásra kényszerült. A parancsnokuk és számos tisztjük elvesztése miatt feldühödött északi katonák – a beszámolók szerint – számos délit lekaszaboltak, agyonverték, vagy a templom lángjai közé dobtak. A súlyosabb vérontást feltehetően a zömmel floridai dezertőrökből álló 1. floridai lovasság közbelépése akadályozta meg. A város egésze az északi hadsereg kezére került. Az ütközetben 8 északi katona halt meg, 19 megsebesült, míg a déliek veszteséglistáján a 10 halott és 16 sebesült mellett 41 hadifogoly szerepelt.³⁶

A mariannai ütközetet követően az északi különítmény visszatért főhadiszállására. Az akció eredményes volt, hiszen mintegy 600 rabszolgát szabadítottak fel,

81 déli hadifoglyot ejtettek, 200 lovat és öszvért, 400 szarvasmarhát zsákmányoltak. Az északi katonák első dühükben az egész várost fel akarták gyújtani, erre végül nem került sor, viszont a település minden házát kifosztották – annak ellenére, hogy Asbóth ezt parancsában határozottan megtiltotta. Ezt figyelmen kívül hagyva a helytörténeti munkák még az 1950-es években is „Asbóthnak és vérszomjas négereinek” tulajdonították Marianna kifosztását.³⁷

Asbóth sebesülése súlyosnak bizonyult: hordágyon a város egyik házába vitték, ahol sebeit bekötötték, de már nem tudott visszatérni a szolgálatba. (A csatában Zulavsky László vette át a parancsnokságot helyette.) Hiába próbálta elbagatellizálni sebesülése komolyságát, semmiképpen nem volt alkalmas a harctéri szolgálatra. Hajóval Louisianába szállították, s november 16-án került a New Orleans-i St. Louis Általános Hadikórházba. Orvosai szinte biztosak voltak abban, hogy karját a kettős törés miatt amputálni kell, ám erre végül szerencsére nem volt szükség. Felépülése mégis jópár hónapba telt, mivel a csont nehezen forrt össze, ám sérülései ezt követően is csaknem használhatatlanná tették karját. Ráadásul a sebészek a kor műtéti módszereivel nem tudták eltávolítani a másik lövedéket, amely a szájpád-csontjába fúródott, így gennyes sebe miatt élete hátralévő részében folyamatos fejfájás kínozta, illetve látása, hallása és szaglása is erősen megromlott. Az orvosai kezelőlapján feltüntették, hogy számos kardvágás okozta heg is látható a veterán katona arcán.³⁸

1864. október 5-én Gordon Granger vezérőrnagy, aki átvette Asbóth katonai körzetének az irányítását, levelében így köszönte meg a magyar tiszt szolgálatait: „Örömmel gratulálok Önnek és beosztottjainak a jelentős sikerekhez, amelyeket nemrégiben arattak Nyugat-Floridában. Fontos szolgálatait már jelentették a főhadiszállásnak, s minden hazafi hálával emlékszik majd vissza rájuk.”³⁹

A *New York Times* 1864. november 26-án beszámolt a magyar tábornok betegszabadságáról, s sorai jól mutatják, milyen köztiszteletnek örvendett:

„Most értesültünk, hogy Asbóth tábornokot súlyos sebesülése arra kényszerítette, hogy visszavonuljon az aktív szolgálatból, s New Orleans-ban részesüljön orvosi kezelésben. Bailey tábornok követi posztján. Asbóth tábornok az egyik legidősebb és legtiszteletreméltóbb külföldi tiszt, aki az Unió szolgálatába állt, amikor kitört a lázadás. Kiváló jellemű, nagyszerű képességekkel felruházott.”⁴⁰

1865. február 15-én hosszú lábadozás után visszatért a Nyugat-Floridai Parancsnokságra, igazából még azelőtt, hogy teljesen visszanyerte volna erejét. Lefogyva, állandó fejfájással és szinte használhatatlan bal karjával küszködve ahhoz is alig volt ereje, hogy segítség nélkül felüljön lovára. Ennek ellenére

lelkiismeretesen végezte elsősorban adminisztratív feladatait. Értékes szolgálatait elismeréseképpen 1865. március 13-án címzetes vezérőrnaggyá léptették elő, s végül 1865. augusztus 25-én szerelték le.

Bevett amerikai gyakorlat volt, hogy a magas rangú katonatisztek szolgálatait a kormányzat diplomáciai kinevezésekkel honorálta. Nem volt ez másként a ranglétrán magasra jutott magyar tisztek esetében sem: Julius Stahelt Yokohamába nevezték ki konzulnak, Pomutz György szentpétervári konzul lett, Figyelmessy Fülöp Brit-Guyanában, Vándor József Tahitin, Zeyk Albert Tarantóban, Hillebrandt Hugó pedig Krétán teljesített amerikai diplomáciai szolgálatot.⁴¹ A vezérőrnagyi rangot elért Asbóthnak is jutott a megbízásokból: Andrew Johnson elnök 1865 augusztusában kinevezte az Egyesült Államok argentinai és uruguay-i nagykövetévé.

Asbóth egészségi állapota korántsem volt kielégítő. Orvosai újabb műtétet láttak szükségesnek, hogy végre eltávolíthassák a koponyájába ágyazódott lövedéket, amibe beleegyezett, hiszen komoly fájdalmakat okozott.⁴² Diplomáciai kinevezése miatt azonban nem kerülhetett sor a beavatkozásra, mivel sürgősen állomáshelyére kellett utaznia, ugyanis Dél-Amerikában egyre tarthatatlanabbá vált a helyzet az 1864-ben kirobbant ún. hármass szövetség háborúja miatt. A Paraguay és Argentína, Brazília, illetve Uruguay közötti fegyveres konfliktus több százezer áldozattal járt (Paraguay félmillió lakosságát például 220 ezerre apasztotta, amelyből csupán 28 ezer volt a férfi!). A háborút a három dél-amerikai ország szövetséges csapatai addig kívánták folytatni, amíg Paraguay diktátorát, a háborút kirobbantó Francisco Solano Lopezt sikerült eltávolítaniuk, s az ország hadseregét leszerelni.⁴³

Asbóth gőzerővel igyekezett közbeavatkozni, és minél előbb tárgyalóasztalhoz ültetni a harcoló feleket. William Henry Seward közvetítési javaslatával megkereste az argentin kormányt, azonban a dél-amerikai politikai körök egyetértettek abban, hogy Asbóthnak sem megfelelő helyismerete, sem befolyása nincs a sikeres közvetítéshez. Asbóth részletes elemzésben próbálta bizonyítani, hogy az argentin gazdaságra káros hatással van a háború, azonban elsősorban a Paraguay elleni teljes győzelmet 1-2 hónapon belülre jósoló brazil kormány biztatására a hármass szövetség mindhárom országának kormánya elutasította az amerikai közvetítést. Az amerikai külügyminisztérium egyetértett Asbóth erőfeszítéseivel, azonban figyelmeztették arra is, hogy semmiképpen ne sértse meg Argentína szuverenitását és méltóságát. Ezt követően nem történtek komolyabb amerikai közvetítési kísérletek 1867 júliusától 1868 januárjáig, s abban sem játszott az Egyesült Államok semmilyen

szerepet, hogy a háború végül 1870-ben véget ért.⁴⁴

Asbóth állapota egyre romlott: az elhalasztott műtét miatt orvosai már nem tudták megakadályozni fejszékének folyamatos gennyesedését. 1868. január 21-én hunyt el Buenos Airesben. Végrendelésében azt kérte, hogy amerikai földben temessék el, ez azonban nagyon sokáig nem valósulhatott meg. A város brit temetőjében temették el, ahol sajnos hamarosan teljesen elfeledkeztek róla: sírja gondozatlan volt, 1923-ban ráadásul át is helyezték, amikor a temető helyén közparkot nyitottak. (Nem sokkal halála után az amerikai törvényhozás tárgyalta hamvainak hazaszállítását: a Képviselőház felhatalmazta a külügyminisztert erre, de a javaslatot a Szenátusban 1871. február 14-én leszavazták, és a kérdést határozatlan időre elnapolták.⁴⁵) Bár több panasz is érkezett az amerikai nagykövetségre a volt amerikai diplomata elhanyagolt síremléke miatt, csaknem 120 esztendőbe telt, mire a bürokrácia szövevényes útvesztőin át megnyugtató megoldásig jutott a kérdés.

Elsősorban a magyar-amerikaiak erőteljes nyomására, Asbóth földi maradványait Buenos Aires-ből Washingtonba szállították, ahol az Arlingtoni Nemzeti Temetőben katonai tiszteletadással helyezték (most már remélhetőleg valóban) örök nyugalomra 1990. október 23-án.⁴⁶ A temetésen részt vett a virginiai Nemzeti Gárdában szolgáló 22-éves Sandor Asboth, a tábornok oldalági leszármazottja, ő kapta meg a koporsót borító csillag-sávós lobogót. Asbóth holttestét lovas lőszerkocsin dobpergés mellett kísérték utolsó útjára, s a koporsó mögött egy lovas nélküli lovat vezettek: a csatában elesett tábornok szimbólumát. Fekete márvány síremlékén a Pea Ridge-i csatából vett korabeli ábrázoláson magányos lovasként, csupán hűséges vadászkuttyója kíséretében látható.

Asbóth Sándor figyelemreméltó karriert futott be az amerikai polgárháborúban: magasra jutott a ranglétrán, s komoly elismertségre tett szert országos szinten is, nemcsak a magyar-amerikai közösségen belül. Karrierje építésekor hatékonyan hasznosította katonai tapasztalatait éppúgy, mint személyes kapcsolatrendszerét. Profizmusa, teherbírása, az egyéni szabadságjogokhoz minden körülmények közötti ragaszkodása, s szakmai alázata még a külföldiekre gyakran bizalmatlanul tekintő amerikai tisztek elismerését, nem ritkán barátságát is kivívta. Asbóth azoknak a külföldieknek a mintapéldányává vált, akik éppúgy szolgálták fogadott hazájukat, ahogyan azt korábban szülőhazájukkal is tették, s áldozatukkal nagyban hozzájárultak az Unió fennmaradásához. Éppen ezért feladatunk, hogy emléket mind Magyarországon, mind pedig az Egyesült Államokban ápoljunk.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány elkészítése nem lett volna lehetséges a William J. Fulbright Alapítvány féléves washingtoni kutatói ösztöndíja, illetve a berlini Freie Universitaet két 1-1 hónapos kutatói ösztöndíja nélkül. Hálás vagyok a támogatásukért. Köszönettel tartozom Stephen Beszeditsnek, akivel több mint egy évtizede osztozunk a téma iránti rajongásunkban, s aki rengeteg tanáccsal, hasznos forrással segítette munkámat.
- ² Ella LONN: *Foreigners in the Confederacy*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1940; Ella LONN: *Foreigners in the Union Army and Navy*. Louisiana State University Press, Baton Rouge, LA, 1952; Dean B. MAHIN: *The Blessed Place of Freedom: Europeans in Civil War America*. Brassey's Inc., Washington, D.C., 2002.
- ³ Eugene PIVÁNY: *Hungarians in the American Civil War*. Dongó, Cleveland, 1913; Edmund VASVÁRY: *Lincoln's Hungarian Heroes. The Participation of Hungarians in the American Civil War, 1861-65*. Washington, D.C., 1939; ÁCS Tivadar: *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861-65*. Budapest, Pannónia, 1964.
- ⁴ Stephen BESZEDITS: „Alexander Asboth: Hungarian Patriot, Union General and American Diplomat.” In: *Vasváry Collection Newsletter*. (2007/2) (38.) Az interneten: http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/vasvary/newsletter/07dec/asboth.html. (továbbiakban: BESZEDITS 2007)
- ⁵ Az állampolgári eskü szövege számos korabeli műben megjelent, például: ÁCS Tivadar: *Magyar úttörők az Újvilágban*. László Károly 1850-67. évi naplójegyzetei a Kossuth-emigráció amerikai életéből. Budapest, Látóhatár Kiadó, 1942. 24.
- ⁶ Az 1854-ben elfogadott Kansas-Nebraska törvény szakított a Missouri Kompromisszum évtizedes örökségével, s lehetővé tette a frissen alapított Kansas és Nebraska territóriumok lakóinak, hogy eldöntsék: szabad vagy rabszolgatartó államként kívánják az Unióba belépni (népszuverenitás elve). Ennek eredményeképpen polgárháborúhoz hasonló viszonyok alakultak ki Kansasben („Vérző Kansas”), s az északiak a rabszolgatartóerők összeesküvéséről beszéltek. 1857-ben a híres Dred Scott ügyben a Legfelsőbb Bíróság azt a döntést hozta, hogy a rabszolga Dred Scottnak nincsen joga bírósághoz fordulni, mert nem állampolgár, csupán tulajdontárgy, tulajdonosának pedig joga van oda vinni őt az Egyesült Államokban, ahová csak kedve tartja, így az 1820-as Missouri Kompromisszumot, amely határvonalat húzott a szabad és a rabszolgatartó államok között, alkotmányellenesnek nyilvánította. A döntés élesen megosztotta az amerikai közvéleményt: az abolicionisták megkongatták a vészharangot a rabszolgaság terjeszkedése miatt, illetve szakítást eredményezett a Demokrata Párton belül (északi és déli frakcióra) is.
- ⁷ *The New York Times*, 1861. máj. 3.
- ⁸ *The New York Herald*, 1861. máj. 14. 1.
- ⁹ *The New York Times*, 1861. máj. 18. 5.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Az ezred történetéről lásd: Michael BACARELLA: *Lincoln's Foreign Legion: the 39th New York Infantry, the Garibaldi Guard*. White Mane Publisher, Shippensburg, PA, 1996.
- ¹² *The New York Herald*, 1861. máj. 23. 8.
- ¹³ *The New York Herald*, 1861. máj. 23. 8.
- ¹⁴ *The New York Times*, 1861. máj. 24. 8; Szintén: *Harper's Weekly*, 1861. jún. 8. 359, 362.
- ¹⁵ *Albany Evening Journal*, 1861. júl. 13. 2.
- ¹⁶ Frémont és a magyarok kapcsolatáról részletesen lásd: Stephen BESZEDITS: *Hungarians with General John C. Frémont in the American Civil War*, *Vasváry Collection Newsletter*. (2003/2). Interneten: <http://www.sk-szeged.hu/szolgaltatas/vasvary/newsletter/03dec/beszedits.html> (továbbiakban: BESZEDITS 2003)
- ¹⁷ *Missouri polgárháborús szerepléséről az államban élő egyik magyar emigráns könyvet írt: Robert J. ROMBAUER: The Union Cause in St. Louis in 1861: An Historical Sketch*. Press of Nixon-Jones Print. Co., St. Louis, 1909.
- ¹⁸ Claiborne F. Jackson (1806-1862) ügyvéd, katona, Missouri kormányzója 1861-ben, majd az Uniópárti erők győzelme miatt száműzetésbe kényszerült.
- ¹⁹ *The New York Times*, 1861. szept. 3. 3.
- ²⁰ William Edward DORSHEIMER: “Frémont's 100 Days in Missouri” In: *Atlantic Monthly*, 1862. jan. 249.
- ²¹ Samuel R. Curtis Lincolnhoz írott levele (1861. október 12.) In: Roy P. Basler (szerk.): *Collected Works of Abraham Lincoln*. Rutgers University Press, New Brunswick, N.J., 1953-1955. 4. kötet, 549-550.
- ²² A proklamáció szövegét a sajtó széles körben közölte. Például: *Harper's Weekly*, 1861. szept. 14. 578.
- ²³ Részletesen lásd: BESZEDITS 2003
- ²⁴ Anthony TROLLOPE: *North America*. 2. kötet. London, Chapman and Hall, 1862. 144.
- ²⁵ Az esetet idézi: William SHEA – Earl HESS: *Pea Ridge: Civil War Campaign in the West*. University of North Carolina Press, 1992. 349. A kötet a Pea Ridge-i ütközet legjobb összefoglalását nyújtja.
- ²⁶ Uo. 307-318.
- ²⁷ Asbóth polgárháborús sebesüléseiről részletesen lásd: *Medical and Surgical History of the Civil War*. Broadfoot Publishing Co., Wilmington, N.C., 1991. 8. kötet, 389.
- ²⁸ A témában részletesen lásd: VIDA István Kornél: “A régóta elnyomottak barátai”: Magyar katonák az észak-amerikai polgárháború néger ezredeiben. *Aetas* (2008/2), 68-82.
- ²⁹ Richard Nelson CURRENT: *Lincoln's Loyalists: Union Soldiers from the Confederacy*. Northeastern University Press, Lawrenceville, 108.
- ³⁰ William Watson DAVIS: *The Civil War and Reconstruction in Florida*. Columbia University, New York, 1913. 308.
- ³¹ Uo.
- ³² Asbóth levele Binmore-hoz. 1863. június 22. *National Archives*, RG393, Pr. 2, No. 7, C-4895.
- ³³ *War of the Rebellion. Official Records of the Union and Confederate Armies*. Washington, D.C., 1880-1901. Series I, Vol. 35, Part II. 66.
- ³⁴ A mariannai ütközet remek elemzéséhez lásd: Mark F. BOYD: “The Battle of Marianna” In: *The Florida*

Historical Quarterly (1951/április). 225-242.

³⁵ Dale COX: *The Battle of Marianna, Florida*. A szerző kiadása, Fort Smith, AR, 2007. 58-59.

³⁶ Feltehetően a balul elsült lovasrohamra utalva írta – némileg igazságtalanul – a *The Oregonian* a külföldi katonai tehetséggel foglalkozó cikkében, hogy „*Zágonyi és Asbóth merész lovasok voltak, alkalmasak arra, hogy vakmerő rohamot vezessenek, ám másra sem.*” (*The Oregonian*, 1897. márc. 6.)

³⁷ Idézi: BESZEDITS 2007.

³⁸ *Medical and Surgical History of the Civil War*. 8. kötet Broadfoot Publishing Co., Wilmington, N.C., 1991. 389.

³⁹ A levelet idézi: *The New York Times*, 1864. nov. 26.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ A témáról a diplomáciai szolgálatot teljesítő magyarok (nem teljes) listájával lásd: Susan Kovalik Tully et al. *The*

United States & Hungary: Paths of Diplomacy, 1848-2006. Washington, D.C. United States Department of State, Bureau of Public Affairs, Office of the Historian : U.S. Embassy at Budapest, 2007.

⁴² *Medical History*. 8. kötet. 389.

⁴³ Jurg MEISTER: *Francisco Solano Lopez: Nationalheld oder Kriegsverbrecher?* Osnabrück: Biblio Verlag, 345-355.

⁴⁴ Asbóth közvetítési kísérleteiről lásd. Harold F. PETERSON: *Argentina and the United States, 1810-1960*. State University of New York, New York, 1964, 196-198.

⁴⁵ *Senate Journal*, 1870. máj. 23. 689. és *Senate Journal*, 1871. febr. 14. 280.

⁴⁶ “Patriot Finally Comes Home: Hungarian Hero of Civil War is Buried in Arlington” In: *Washington Post*, 1990. okt. 24.

”In Defense of the Union”: Sándor Asbóth in the American Civil War

The anniversary celebrations of the birthday of Sándor Asbóth almost co-incide with the 150th anniversary of the outbreak of the American Civil War. As he was probably the most prominent Hungarian participant of the war, and the last book-length study of the Hungarians’ involvement in the conflict was published nearly fifty years ago, no further excuse is needed to analyze his service in the Union Army and re-evaluate its details wherever it seems to be necessary.

In my paper, I argue that the available literature on the subject is not only out of date, but all the three books discussing it show myth-making tendencies -- so typical of ethnic history writing. Both the numbers and contributions of the Hungarian Civil War participants were exaggerated, thus a distorted evaluation of the Hungarian contribution to the Union war effort has been presented.

Asbóth was one of the first Hungarians to offer his service to the federal government, and he did his best to convince other Kossuth emigrés to follow his example. He organized a brigade in New York City in which he attempted to gather Hungarian and foreign soldiers. His Civil War career, however, took a new course when he accepted the invitation of Gen. John Charles Frémont to serve under him as his Chief-of-Staff at the Department of West, to be followed by several other Hungarians including János Fiala and Károly Zágonyi. They all played a pre-eminent role in organizing the newly-formed units and training inexperienced volunteers. Frémont’s unconventional methods of appointing his officers, running his department, and particularly his premature emancipation proclamation, gained many

enemies for him and soon resulted in his removal. Asbóth continued to serve under his successor. He got wounded in the battle of Pea Ridge (March 6-8, 1862) which forced him to go on sick leave for a while. After he returned, he was appointed to command the District of West Florida. In this position he made use of the services of several fellow Hungarian officers, and played a major role in organizing the liberated slaves and volunteering African Americans into effective fighting units. On an expedition to Marianna, FL, he was seriously wounded while personally leading a charge against the Confederate defensive barricade: one of the bullets caused a double-fracture of his arm, while another hit him in the face and, despite the best efforts of surgeons, proved to be irremovable, causing him considerable pain for the rest of his life. He was able to return to active service somewhat later, but his health remained frail.

His services were recognized by his superiors: he was promoted to Brigadier-General in 1862, and then brevetted Major-General towards the end of the war. It was due to his distinguished service that President Andrew Johnson appointed him to U.S. minister to Argentina and Uruguay. It was in Buenos Aires that he died on January 21, 1868.

Asbóth was undoubtedly one of the most prominent Hungarian officers serving in the American Civil War, and he played a major role in keeping together the Hungarian community in the United States as well as contributing to the Union war effort. His services, therefore, are deservedly recognized not only in Hungary, but in his adopted country, as well.

Tar Ferenc

Asbóth Sándor az utókor emlékezetében

Vasváry Ödön amerikai református lelkész 1976-ban az Amerikai Magyar Világ című lap egyik számában egy 25 személyből álló névsort tett közzé. Ebben „200 év legnagyobb magyarjait” mutatta be olvasóinak. A sort Kováts Mihály, az Egyesült Államok függetlenségi harcának ezredese nyitotta, 25-diknek pedig Koestler Arthur író említette az összeállítás. A magyar lelkész névsorában negyedikként szerepel Asbóth Sándor, az amerikai polgárháború tábornoka.¹ Nem véletlen tehát, hogy az Egyesült Államokban nagy hírnévre szert tett férfiúról már életében és halála után is jónéhány méltatás, megemlékezés jelent meg. Dolgozatunkban ezeket kívánjuk számba venni.

A hányatott sorsú, mérnök végzettségű Asbóth Keszthelyen született. Világra jöttének pontos időpontját illetően az elmúlt másfél évszázad róla szóló írásaiban több ellentmondásos adat jelent meg mind a születése napját, mind pedig évét illetően. A Magyar Életrajzi Lexikon² szerint Asbóth Sándor Keszthelyen 1811. december 11-én született. A Dictionary of American Biography³ és a Who Was Who in America⁴ című kiadványban, de Vasváry Ödön 1939-ben⁵ megjelent tanulmányában és Szabó László könyvében⁶ is december 18-a szerepel a születés időpontjaként. Kálmán Gyula⁷ ugyancsak e dátum kapcsán emlékezett meg 1986-ban a 175 éve született Asbóth Sándorról. Van azonban olyan írások, újságcikkek, könyvek, melyek születési évében tévednek. A Hazánk s a Külföld című lap,⁸ a Vasárnapi Ujság 1866. decemberi száma,⁹ Lósy-Schmidt Ede 1948-ban megjelent cikke¹⁰ 1812-t említi világra jötte dátumául. 1940-ben megjelent könyvében Ács Tivadar is 1812-t írt,¹¹ de 1964-ben egy másik munkájában¹² már 1811. december 18-át említi. A Magyarország vármegyéit és városait bemutató, századfordulón megjelent monumentális munka¹³ Asbóth Sándor születési évét 1810-re teszi. A kérdést tovább bonyolítja Asbóth Lajos 1875-ben közölt adata, mely szerint öccse „Magyarországban Keszthelyen született

1813-ik év december hó 27-én”.¹⁴ Nemcsak a régebbi, hanem az újabban megjelent kiadványok is változatos időpontokat említenek. Az 1994-ben kiadott Britannica Hungarica 1. kötetében¹⁵ 1811. december 8., a Magyar Nagylexikon 2. kötetében¹⁶ 1811. december 18. szerepel Asbóth születési dátumaként. Vida István Kornél közelmúltban megjelent könyvében¹⁷ is ezt az időpontot említi. A szülőházán 1971-ben elhelyezett emléktáblán, és a keszthelyi éremgyűjtők által 1976-ban készített érmen születési évként ugyancsak 1811 szerepel. Magam is úgy véltem, hogy ez a helyes évszám.¹⁸ Az ellentmondásokat a keszthelyi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvében található bejegyzés oldja fel, eszerint Asbóth Sándor János 1810. december 19-én született Asbóth János és Tátray (Kohlmayer) Anna Mária hatodik gyermekeként.¹⁹

A szabadságharc bukása után az emigránsok egy része Kossuthal Törökországba, majd Asbóth és társai innen az Egyesült Államokba kerültek. Közel tíz éves mérnöki tevékenység után Asbóth otthon érezte magát az Újvilágban. 1861. május 3-án, a polgárháború kitörésekor a New York Times hasábjain a következő felhívással fordult az ott élő magyarokhoz: „*Mély szomorúsággal látjuk, hogy befogadó hazánk, az Egyesült Államok dicsőséges köztársasága a felbomlás szélére sodródott, amelynek bekövetkezte győzelem lenne minden zsarnok számára... Ez sarkallt arra, hogy felajánljam katonai szolgálataimat a kormánynak... Mindannyian egyformán értékeltük az Uniót, s hűségesen kiállunk mellette, megvédelmezzük ugyanolyan szilárdan és vitézül, ahogyan saját szülőhazánkban tettük Magyarország jogai és alkotmánya védelmében.*”²⁰

Az amerikai sajtó, köztük a New York Times jó szívvel fogadta a magyar katona felajánlását, szerepét nagyra értékelt, pozitív kontextusban mutatta be Asbóth táborno-
kot. „...marcona külseje ellenére olyan jószívű és kellemes modorú, hogy mindenki kedveli, akivel csak kapcsolatba kerül... Asbóth táborno-
k éjjelkor hagyja el irodáját, s haj-

nali öt órakor, amikor segédei még az igazak álmát aluszszák, már ismét az íróasztalánál ülve találjuk...’’²¹

Az amerikai újság 1864-es visszavonulásakor is hosszú cikkben búcsúzott tőle: „kiváló jellemű, s remek képességekkel rendelkező férfi..., egyike azon kevés (külföldinek), aki gyakorlatban is használható katonai tudását és tapasztalatát állította csatasorba az ügy érdekében... mindenkinek elnyerte tiszteletét és barátságát, aki csak ismerte, jelleme kiváló tulajdonságaival és szerény, de férfias viselkedésével...’’

Asbóth tábornok az egyik legidősebb és legtiszteletreméltóbb külföldi tiszt, aki az Unió szolgálatába állt, amikor kitört a lázadás.’’²²

Az Újvilág magyarájáról még a kiegyezés előtt, már a polgárháború befejezése után magasztalólag emlékezett meg – és képet is közölt – a népszerű hazai Vasárnapi Ujság. „Azok közt, kik a magyar név jó hírnevét legmesszebb földre vitték el, örömmel emlékezünk meg Asbóth Sándorról, ki Észak-Amerikában, a szabadság és tevékenység hazájában, tábornoki, és az argentinai köztársaságnál teljhatalmú miniszteri rangra emelkedett. Tevékeny részt vevén a forradalomban, annak végével menekülni lón kénytelen. Három világrészben ette a számkivetés könnyekkel sózott sanyaru kenyerét, s ezer küzdelem s nélkülözés árán szerezte meg azon elismerést és kitüntetések, melyeken most már a föld másik oldalán részesül.’’²³ - írta.

Asbóth 1868-ban bekövetkezett haláláról beszámoltak a hazai lapok is. A Magyarország és a Nagyvilág tudósítását idézzük: „Meghasadt egy nemes szív; összetört egy hősi kard, mely csördülésével két világrész csatáiban a magyar név és a magyar fegyver becsületét hirdeté. Mint éjszakamerikai tábornok és teljhatalmazott miniszternek az argentinai köztársaságnál és Uruguaynál, az amerikai hírlapok hasábokat szenteltek gyászos kimúltának.’’²⁴

Az újság a »Standard« alapján beszámolt temetéséről is.

„Az argentin kormány rendelete Asbóth Sándor tábornok és amerikai miniszter temetése tárgyában. A belügyminisztériumtól. Buenos-Ayres 1868. január 22.

Miután az Egyesült-Államok consulja Asbóth tábornok, az Egyesült-Államok miniszterének tegnap történt halálát hivatalosan bejelentené, s a köztársaság kormánya e fájdalmas veszteség feletti részvétét kifejezni siet, csatlakozván a nemes amerikai nemzet képviselőjének végtiszteletére rendezendő általános gyászünnepelethez, rendeli:

1. A nemzeti zászló a gyász napján minden üteg, hadihajó, és középületekre ki fog tüzetni.

2. A tetemet, a nemzeti kormány nevében az egyik miniszter, valamint a hadsereg főparancsnoka, s az itt állomásozó katonaság kísérendik a temetőbe.

3. Azon idő alatt, mig az elhunytnak földi marad-

ványait a halottas háztól a temetőbe vitetnek, minden negyedóránban ágyulövések fognak tétetni, s a sirnál a tiszteletőrség szintén gyászlövéseket teend.

A temetés szerdán, jan. 22-én ment végbe. A tetem egy érczkoporsóban volt elhelyezve, melyet ismét egy mahagóni fából készült s ezüsttel ékített koporsó fedett. E koporsót az Egyesült-Államok zászlója, az elhunyt tábornok kardja, kalapja és egyéb jelvényei, egy babér- s egy fehér virágokból font cypruskoszorú díszíték. A gyászmenetet Czetz tbk és Hopkins ur vezették. Öt percczel 4 óra előtt megjelent az egy csapat tüzérségből álló tiszteletőrség s az összes tisztakar, továbbá a brazília, spanyol, francia és angol követségek személyzete, kevéssel ezután a tartomány kormányzója és miniszterei, ugyszintén a köztársaság belügyminisztere, Nazar tbk és az elnök segédei is megérkeztek, s a halottas ház udvarát és szobáit nagyszámu egyéb közönség lepte el. Négy óta után 20 percczel a diplomatiiai testület által környezett koporsó levétetvén az emelvényről, megindult a gyászmenet, melyet a követségek s a kormány képviselői személyzetének fogatain kívül, még mintegy 50 kocsi kísért. A kápolnába érve, Goodfellow, az amerikai követség lelkésze, rövid beszédet tartott, mely után Noel ur, a francia követ, mint a diplomatiiai testület dékánja, az elhunytnek érdemeit és hosszas szenvedéseit meghatólag ecsetelte. Utána a köztársaság miniszterelnöke szólott, ki Asbóth tbk életét és működését mesterileg adta elő a nagy számmal összegyűlteknél.’’²⁵

Asbóth János, a 19. század második felének jeles újságírója²⁶ ugyancsak megemlékezett nagybátyja haláláról: „A szabadság e jeles harcosának halála méltó fájdalomt okozott Magyarhonban és az Egyesült Államokban. Csak az szolgálhat csekély vigaszul, hogy e derék magyar férfiú sirjánál egy nagy ország kormányzói és minden jelesei képezték körét a gyászolóknak.’’²⁷ Méltatást közölt az elhunyt Asbóthról a népszerű »Hon« című napilap is.²⁸

Asbóth neve halálát követően sem kopott ki az emlékezetből. Lexikonok szócikkei, memoárok, tudományos publikációk emlékeztek meg róla. Ezek az írások azonban számtalan életrajzi tévedést tartalmaztak, amelyek némelyike legendává nőtte ki magát. A már idézett, 1928-ban megjelent amerikai életrajzi lexikon a következőket írta Asbóthról: „Magyarországon, Zala megyében, Keszthelyen született. Szolgált az osztrák hadseregben, később mérnöki és jogi tanulmányokat folytatott... Több más száműzött közép-európai forradalmárhoz hasonlóan amerikai állampolgár lett.’’²⁹ A rövid szócikk két pontatlanságot is tartalmazott: Asbóth Sándor nem volt katonája a császári hadseregnek, s a jogi tanulmányok folytatásáról sem tudunk.

A huszadik század során megjelent hazai kiadású lexikonok is, amelyek összefoglalták Asbóth életútját,

több pontatlanságot tartalmaztak. Révai Nagy Lexikona például a következőt írta: „Asbóth Sándor; Lajos testvére, mint ezredes (sic!) küzdötté végig a szabadságharcot. Sikerült Amerikába menekülnie, és ott az északi államok harcában a déliek ellen az előbbieik részén harcolt. Florida visszafoglalása után egy ideig az állam katonai parancsnoka volt. Az Egyesült-Államok a vitéz tábornokot követőkül küldték Buenos-Ayresbe, hol 1870-ben (sic!) meghalt.”³⁰ Később a Magyar Életrajzi Lexikonban jelent meg vele kapcsolatban egy legendás momentum: „Meneküléskor unokatestvérével, Asbóth Adolffal ő ásta el a királyi koronát Orsovánál.”³¹ Ezt az állítást semmi sem igazolta.³² A későbbi Új Magyar Életrajzi Lexikon 2001-es kiadásából már kimaradt.³³ Az 1994-ben megjelent Britannica Hungarica és a Magyar Nagylexikon már jóval pontosabb adatokat közölt a szabadságharc alezredeséről, az USA tábornokáról.³⁴

Az 1849-51-es törökországi emigrációról a 19. század második felében több visszaemlékezés, napló jelent meg.³⁵ Mindegyikben említésre került a Kossuthoz száműzetésben is hű szárnysegéd.

A világotudó Vadona János 1893-ban megjelent könyvében New York-i utazásáról beszámolva büszkén írta: „Második utam a Central-parkhoz irányítám. Ezt a gyönyörű nagy nyilvános kertet magyar ember tervezte, mikor a város még nem is álmodott róla. Szomorú kimenetelű 1848/49-iki függetlenségi harcunk menekültjeinek egyik legkiválóbbika, Asbóth honvédtábornok tervét fogadta el a város.”³⁶ A rövid szöveg két tévedést is tartalmaz, Asbóth a szabadságharc idején nem volt tábornok, s Vadona a Central-park tervezésére vonatkozó állítását a későbbi kutatások nem igazolták. Várdy Béla 2011-ben hosszasan elemezte ennek valótlanosságát.³⁷

Asbóth Sándor – 1803-ban, Keszthelyen született – Lajos³⁸ bátyja az 1848/49-es szabadságharc leverése után, és a hosszú börtönöveket követően, több hadtörténeti könyvet írt. Utolsó munkája előszavában (Az éjszak-amerikai polgárháború története) utalt öccse szerepére a mű elkészítésében: „Sándor testvéröcsém, ki az éjszaki sereg műveleteiben, mint osztálytábornok tevőlegesen részt vőn, s velem a hadjárat ideje alatt is levelezésben állott, az általam gyűjtött anyagot nem csekély mértékben eredeti s részletes adatokkal gazdagította. Sándor öcsém 1868-ban, mint az Egyesült Államoknak a la platai conföderationál megbízott követe Buenos-Ayresben meghalálozván: reám maradt irományai között számos oly jegyzetet találtam, melyekkel saját feljegyzéseimet kibővíthetném, s miután van okom hinni, hogy szeretett öcsém tovább élne, maga írja meg vala édes magyar anyanyelvünkön az amerikai polgárháború történetét, s minthogy hazai irodalmunk még véltem felesleges munkát teljesíteni, midőn agg korom

napjait arra szentelem, hogy annak legalább vázlatát adjam.”³⁹

Asbóth Lajos a polgárháborúról írt művében közölte testvére egyik utolsó (1867. július 25-én kelt), sokat idézett levelét, melyből a hosszú távollét után is kicseng a hazáért való aggodás és szeretet. „Egy hosszú tengeri út minden gyötrelmei után múlt év október havában szerencsésen Buenos Aires-be érkeztem. A diplomatikus tér ismét új volt előttem, de a polgári igazgatás, melyet a háború folytán a katonai parancsnokság mellett több déli államban vezettem, jó előkészítő iskolául szolgált s némi bizalommal léptem új, sikamlós pályámra. Hat havi működésem után, észak-amerikai miniszteri működésében, az argentinai államokban, kormányom a szenátus helyben hagyásával hasonló állással bízott meg a szomszédos Uruguay köztársaságnál is. És így nehéz próbákban terhelte, hányatott élet után, hála jó otthonom demokratikus köztársasági intézményeinek és egy human, idegenek iránt is minden tekintettel levő népies kormány jutalmazó bizalmának, oly álláshoz jutottam, amelyben mint egy hatalmas és szabad, mást maga fölött nem ismerő nemzet diplomáciai képviselője, borongó múltamból nyugodt öntudattal nézhetnék elébe napjaim vidám befejezésének, annál is inkább, mivel a legutóbbi sikerek Magyarországon azon reményre jogosítanak, hogy forrón szeretett hazám, melynek egykor ifjúságom teljében úgy, mint férfi koromban örömmel szenteltem csekély erőmet és mindenemet, tizennyolc évi férfiasan higgadt túrés után valahára békeken kivívja ősi alkotmányos állását, melyért mi szent jogunk tudatában, hű odaadással küzdve, mint hontalan földönfutók, áldozatul estünk.

És mélyen megindulva, hadd valljam be kedves barátom, hogy a szép reménnyel együtt azon buzgó óhaj is tolul szívem mélyéről, vajha láthatnám a régi hazát megegyeszer, szabadon az idegen járomtól, hogy meghajolva elhalt szüleim sírjánál, lassan őszbe borult derék bátyámat, egyetlen életben maradt nővéremet, és mindazokat, akik a hosszú elválásban is híven megőrizték a barátság és a természet kötelékeit. De úgy látszik, másként döntött a sors. Több mint négy hava, hogy súlyos szenvedésben, régi sebeim következményeiben, a betegágyhoz láncolva naponta érzem életerőm sorvadását, és híven régi elveimhez: remélve a legjobbat, készülve a legrosszabbra, várom a felülről jövő legbölcsebb Gondviselést. Ha az Úristen egy csodája által elhagyhatom ágyamat és házamat, szabadságot kérnék, hogy Cseh- vagy Magyarországon fürdőt használhassak és ez esetben volna vizontlátás. Bár találhatnám apáim országát és népét az alkotmány védelme alatt megerősödve, titeket mind pedig testvéri egyetértésben, boldogan és megelégedetten.”⁴⁰

A már idézett, Borovszky Samu által szerkesztett Magyarország vármegyéit és városait bemutató so-

rozatban a Temes Vármegyét ismertető kötet Asbóth Sándor mérnöki munkásságáról, a temesvári Országos Főépítészeti Hivatalnál, majd a Bega csatornánál végzett munkálkodásáról emlékezett meg, ahol „...a szabályozás és csatornázás terén fényes eredménnyel működött.”⁴¹

A 20. század közepén több kötet jelent meg Ács Tivadar,⁴² Balassa József,⁴³ Jánosy Dénes,⁴⁴ Pivány Jenő,⁴⁵ Juhász László⁴⁶ és a korábban már emlegetett Vasváry Ödön⁴⁷ tollából, amelyek az Amerikába került magyar emigránsok sorsát dolgozták fel, így mindannyian írtak Asbóth Sándor életútjáról is. Az amerikai református lelkész, Vasváry Ödön a polgárháború magyar hőseiről írt művében így jellemezte a tábornokot: „Asbóth magas, szikár férfi volt, kitűnő katona és elsőrendű vezér, aki azonban a katonai fegyelmet mindig emberséges bánásmóddal egyesítette.”⁴⁸ Ács Tivadar 1940-ben megjelent könyvében „Tábornok, akinek golyó van a fejében” címmel külön fejezetet szentelt Asbóth tevékenységének.⁴⁹ Pivány Jenő, az amerikai-magyar író, újságíró 1926-ban írt könyvében azt emelte ki az amerikai polgárháború kapcsán, hogy „Frémont tábornok nagyon szerette a magyarokat. Vezérkarában magyar volt: Asbóth Sándor tábornok, vezérkari főnök, Fiala I. János ezredes, mérnökari főnök; Wagner Gusztáv ezredes, tüzérségi parancsnok; Zágonyi Károly őrnagy, a testőrség parancsnoka; tovább Albert Anselm ezredes, Haskell Leonidas és Reményfi József kapitányok, mint hadsegédek.”⁵⁰ Asbóth Sándor halálának 100. évfordulóján a Szabadság című amerikai-magyar lap cikksorozatban emlékezett meg a háború magyar tábornokáról.⁵¹

A Frémont tábornok katonai tevékenységéről született amerikai munkákban vezérkari főnökének neve rendre felbukkant.⁵² Asbóth katonai szerepének 1982-ben külön tanulmányt szentelt Earl J. Hess. A meglehetősen deheroizáló cikkében a következőt írta: „Tiszta szívből huszárember volt. A legjobb akciókat akkor tudta végrehajtani, amikor lovasrohammal vágatott, tört be ellenséges területekre, ahogyan tette ezt a Pea Ridge-i csata előtt és a Marianna-expedíció folyamán. Feljebbvalói ezt soha nem vették eléggé figyelembe. Ebből kifolyólag Asbóth karrierje nagy részét gyalogsági egységek, nagy földrajzi területek parancsnokságával töltötte... A felsőbb katonai pozícióba való felemelkedését Fremontnak köszönhetette, annak a széles látókörű tábornoknak, aki kedvelte az európai tiszteket... (Asbóth katonai) hibái inkább elmarasztalást eredményeztek, mint komoly katasztrófát.”⁵³ Rajta kívül több amerikai szerző is megemlékezett a polgárháborúról szóló írásában Asbóth Sándorról.⁵⁴

Kende Géza 1927-ben megjelent, az amerikai magyarság történetét feldolgozó könyvében tévesen publikálta Asbóth Sándor temetésének körülményeit és helyszínét. „Asbóth Sándor holttestét az Egyesült Ál-

lamokba szállították és Amerika nemzeti temetőjében, az Arlington Cemeteryben helyezték örök nyugalomra. Minden esztendő Decoration Day napján koszorú kerül Asbóth Sándor sírhalmára: a hivatalos Amerika nem feledkezik meg a nagy magyarról, ki Amerikáért ontotta vérért. Magyarok még nem helyeztek koszorút Asbóth Sándor dízsírhelyére. Hiszen csak magyar volt...”⁵⁵ Nem is helyezhették, hiszen Asbóthot Buenos Aires régi angol temetőjében helyezték örök nyugalomra. Erről a tényről többen is megemlékeztek.⁵⁶ Ács Tivadar 1940-ben azt írta, hogy „a sírt ma is gondozzák, minden esztendőben rendbehozzák.” Miklós Elemér és Vér Andor 1942-ben arról számoltak be, hogy „Asbóth Sándor tábornok, aki minden északamerikai feltevés ellenére a buenos-airesi régi angol temetőben van eltemetve, az Egyesült Államok első nagykövete volt Argentínában és Paraguayban. Ezekben a köztársaságokban nevét ma is ismerik és a két állam szabadságának garanciahordozóját látják benne.”⁵⁷

Szabó László, a Magyar múlt Dél-Amerikában című könyv szerzője kétszer is járt Asbóth sírjánál Buenos Airesben. 1967 novemberében és 1974 májusában is „a temető egyik falához támasztva, elhagyatottan” találta már a sírkövet.⁵⁸

Az Argentínában eltemetett amerikai tábornokot számon tartották az amerikai magyar evangélikusok is.⁵⁹

Asbóth Sándor hamvainak Washingtonba történő átszállítására 1990-ben került sor. Csóka Jenő (1917–1994), az amerikai magyar szervezetek egyik jeles alakja az év szeptemberében két írásában⁶⁰ is utalt Asbóth kívánságára: „az Egyesült Államok földjében kívánok örök békében megpihenni.” Végső akarata nemzeti ünnepünkön teljesült. „Az arlingtoni National Cemetery-ben október 23-án, rangját megillető katonai parádéval helyezték örök nyugalomra Nemeskéri Asbóth Sándor hamvait. Búcsúztató beszédet mondott Edward Derwinsky, az USA Veterans Affair titkára, Gereben István NFFF, valamint H. E. Guido di Tille, Argentína amerikai követe. Jelen voltak az Asbóth család leszármazottjai, a Magyar Köztársaság nagykövetségének, valamint magyar egyesületek képviselői.” – tette közzé a hírt a Washington-i magyar újság.⁶¹ Asbóth tábornok arlingtoni temetéséről tudósított a Washington Post⁶² és a The Civil War News is.⁶³

1996-ban a honfoglalás 1100-adik évfordulója alkalmából a Magyar Néprajzi Múzeumban Somogyi Győző „Magyar hősök arcképcsarnoka” című kiállítására került sor. A festőművész a magyar történelem kiváló hadvezéreit felsorakoztató portrészorozatában örökítette meg Asbóth Sándor, „USA altábornagy” portréját is. Az amerikai polgárháborúban részt vett magyarok közül Asbóth mellett Zágonyi Károly „USA őrnagy” szerepelt még a hősök között. Az arcképcsarnok anyaga állandó kiállításként Kőszegen, az Öregtoronyban

került elhelyezésre. A „Magyar hősök arcképcsarnoka” könyv formában is megjelent.⁶⁴

A 20. század második felében születtek már olyan cikkek, forrásközlések, kismonográfiák, amelyek igyekeztek tudományos igénnyel foglalkozni Asbóth életútjával. 1966-ban Antall József az Élet és Tudomány hasábjain március 15-e előtt emlékezett meg Asbóth-ról.⁶⁵ 1987-ben Hermann Róbert, a Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményéből tett közzé Asbóth-iratokat.⁶⁶ Az 1980-as években ezen tanulmány szerzője írt Keszthely nevezetes szülőttéről,⁶⁷ 1998-ban pedig önálló kötete is megjelent Lincoln magyar tábornokáról.⁶⁸ Az Amerikai Egyesült Államokban Várdy Béla emlékezett meg róla több kötetben is.⁶⁹ A Pittsburgh-i egyetem professzora egyik könyvében úgy fogalmazott, hogy „általában őt tartják az amerikai polgárháború legérdemesebb és legszimpatikusabb magyar tisztjének.”⁷⁰

Asbóth Sándor emlékét őrizték és őrzik szülővárosában, Keszthelyen is.

1971. december 18-án a Hazafias Népfőnt, a Magyarok Világszövetsége és Keszthely város tanácsa emléktáblát helyezett el szülőháza falán. Az ünnepségen Kárpáti József, a Világszövetség főtitkára mondott beszédet. Ez az emléktábla még pontatlanul 1811-et jelölte születési dátumaként.

Az 1980-as évek közepén a helyi laktanyában kultúrtermet neveztek el a jeles katonáról. A teremben kis kiállítás mutatta be a keszthelyi születésű hadfi életpályáját. A Balatoni Múzeum munkatársaitól indult az a kezdeményezés, hogy a március 15-i városi megemlékezés Asbóth-emléktáblájánál kezdődjön. Erre először 1989-ben került sor.

Keszthely ipari szakközépiskolája 2001-ben vette fel Asbóth Sándor nevét. A névadón az Asbóth család leszármazottja és a város vezetői mellett megjelent az Amerikai Egyesült Államok magyarországi nagykövetségének képviselője is. Az iskola folyosóján azóta is emléktábla és kamarakiállítás emlékeztet a névadóra.

A közelmúltban (2008 februárjában) Asbóth Sándor Gyenesdiási Huszárbandérium alakult. A Keszthely közelében létrejött 1848-as hagyományokat ápoló csapat számára kézenfekvő volt, hogy Asbóth Sándort válaszsák névadójuknak. „A bandérium fő célkitűzése, hogy ápolja és bemutassa a nyugat-balatoni régió történelméhez kapcsolódó lovas és huszárhagyományokat, elősegítse ezen hagyományok széles körben történő propagá-

lását, valamint, hogy a huszársággal kapcsolatos ismeretanyagot megismertesse és átadja a fiatalabb nemzedéknek.”⁷¹ A huszárcsapat járt az Egyesült Államokban is, ahol megkoszorúzta névadója síremlékét.

2010-ben Zala megye és a szülőváros kiállítással, konferenciával és a szülőházon elhelyezett új emléktáblával emlékezett meg a 200 éve született tábornokról. A konferencia célja az volt, hogy az új kutatásokból születő előadások és tanulmányok hozzájáruljanak a korábbinál pontosabb és hitelesebb Asbóth-kép kialakításához, s nevének újra a köztudatba emeléséhez.

Minden bizonnyal sokan megállnak a keszthelyi Festetics kastély látogatói közül is az Asbóth Sándor szülőházán elhelyezett – Farkas Ferenc által készített – műves emléktáblánál, amely immár pontos adatokkal szolgál a tábornokról.

Asbóth Sándor sírja távol hazájától, az Amerikai Egyesült Államok fővárosában, az arlingtoni hősök temetőjében található.⁷² A Washingtonba érkező magyar állami vezetők, civil szervezetek képviselői rendre felkeresik és megkoszorúzzák a „két nemzet hősenek” sírját.

Lósy-Schmidt Ede⁷³ a szabadságharc századik évfordulóján – 1948-ban – a következőt írta: „Asbóth Sándor... mint mérnök, politikus, hadvezér; diplomata és mint ember is egyaránt kitűnő és nagy volt... Díszére és becsületére vált hazánknak és korunknak a távoli világrészekben is s ezért mély tisztelettel hajtjuk meg előtte a megemlékezés és elismerés zászlaját.”⁷⁴ Gondolatait ma is érvényesnek tekinthetjük.

A keszthelyi születésű Asbóth Sándor hosszú utat tett meg a zalai kisvárostól az argentin fővárosig. A magyar szabadságharcban és a törökországi emigrációban, mint Kossuth hűségese szárnysegédje vált ismertté. Mérnöki diplomájának, szaktudásának köszönhetően az Újvilágban is megbecsült állampolgára lett választott hazájának. Az 1850-es években sem szakadt meg a kapcsolata Kossuthal és a magyar emigráció tagjaival. A polgárháború kitörésekor ő szőlította fel a New York-ban és környékén élő magyarokat a cselekvésre. Polgárháborús tevékenységéről elismerően írtak a korabeli amerikai és hazai újságok, és – mint láttuk – halála után is méltatták érdemeit Amerikában és Magyarországon is.

Úgy véljük, hogy Keszthely és Zala megye az utóbbi években sokat tett azért, hogy méltó módon őrizze Asbóth Sándor emlékét.

Jegyzetek

¹ VASVÁRY Ödön: 200 év legnagyobb amerikai magyarjai. In: Amerikai Magyar Világ, 1976. nov. 21. 6.

² Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967. 58.

³ Dictionary of American Biography, Charles Scribner's Sons, New York, 1928. 379.

⁴ Who was who in America. 1607-1896. Chicago, Illinois. 1963. 29.

- ⁵ Edmund VASVÁRY: Lincoln's Hungarian Heroes. The Participation of Hungarians in the Civil War 1861-1865. Washington, 1939. 66.
- ⁶ SZABÓ László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900). Budapest, 1982. 159-165.
- ⁷ KÁLMÁN Gyula: 175 éve született Asbóth Sándor. Honismeret, XIV. évf., 1986/6. sz. 14.
- ⁸ Hazánk s a Külföld. 1866. II. évf. 44. sz.
- ⁹ Vasárnapi Ujság, 1866. dec. 16. XIII. évf. 50. sz. 605-606.
- ¹⁰ LÓSY-SCHMIDT Ede: A szabadságharc mérnökvezérei és mérnökvezetői. Magyar Technika, 1948. 3. sz. 48.
- ¹¹ ÁCS Tivadar: Akik elvándoroltak. Budapest, 1940. 19-26. (továbbiakban: ÁCS 1940.)
- ¹² ÁCS Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. Budapest, 1964. 16.
- ¹³ Magyarország vármegyéi és városai. Temes Vármegye – Temesvár. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, [1914.] 403.
- ¹⁴ ASBÓTH Lajos: Az észak-amerikai polgárháború története. Budapest, 1875. 8.
- ¹⁵ Britannica Hungarica I. köt. Főszerk.: Halász György. Budapest, 1994. 759.
- ¹⁶ Magyar Nagylexikon II. köt. Főszerk.: Élesztős László. Budapest, 1994. 450.
- ¹⁷ VIDA István Kornél: Világostól Appomatoxig. Bp. 2011. 115. (továbbiakban: VIDA 2011.); lásd még: VIDA István Kornél: Adj, Kossuth katonát! Magyar tisztek az amerikai polgárháborúban. Múlt-kor, 2011/2. 12-19.
- ¹⁸ TAR Ferenc: Lincoln magyar tábornoka. Asbóth Sándor életútja. Hévíz, 1998. 172 [38]
- ¹⁹ A keszthelyi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve, 1810. Megtalálható a keszthelyi Magyarok Nagyasszonya Plébánián.
- ²⁰ The New York Times, 1861. máj. 3. Idézi: VIDA 2011. 76.
- ²¹ The New York Times, 1861. szept. 3. Idézi: VIDA 2011. 115.
- ²² The New York Times, 1864. nov. 26. Idézi: VIDA 2011. 114, 117.
- ²³ Vasárnapi Ujság, 1866. dec. 16. XIII. évf. 50. sz. 605-606.
- ²⁴ Magyarország és a Nagyvilág, 1868. 12. sz. 133-134.
- ²⁵ Ua.
- ²⁶ Asbóth János (1845-1911) író, újságíró, néprajzkutató, konzervatív politikus és gondolkodó. Asbóth Lajos honvédezzredes fia. Művei többek között: Álmodója (1878), Magyar Conservatív Politika (1874), stb.
- ²⁷ ASBÓTH János: Asbóth Sándor bátyámról (Emlékeimből). Fővárosi Lapok, 1868. 72-73-74. sz.
- ²⁸ LUDVIGH János: Asbóth Sándor és Paraguay. Hon. VI. évf. 66. sz. 1968. márc. 19. 5.
- ²⁹ Dictionary of American Biography, Charles Scribner's Sons, New York, 1928. 379.
- ³⁰ Révai Nagy Lexikona II. köt. Budapest, 1911. 158.
- ³¹ Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. 1967. 58.
- ³² A koronázási jelvényeket 1849. augusztus 23-án ásta el Szemere Bertalan, a szabadságharc utolsó miniszterelnöke és a kormánytagok egy csoportja a határmenti Orsova közelében.
- ³³ Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. Főszerk.: Markó László. Budapest, 2001. 211-212.
- ³⁴ Britannica Hungarica I. köt. Főszerk.: Halász György. Budapest, 1994. 759; Magyar Nagylexikon II. köt. Főszerk.: Élesztős László. Budapest, 1994. 450.
- ³⁵ IMREFI/VACHOT Imre: Magyar menekültek Törökországban, Pest, 1850.; EGRESSY Gábor: Törökországi naplója 1849-1850. Pest, 1851.; SZÖLLŐSY Ferenc: Kossuth és a magyar emigráció török földön. Lipcse, 1870.; ÁLDOR Imre: Vázlatok a magyar emigráció életéből. Pest, 1870.; VERESS Sándor: A magyar emigratio Keleten. I-II. Budapest, 1878-1879.; LÁSZLÓ Károly: Naplótöredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg Törökországban és az Amerikai Egyesült Államokban. Budapest, 1887.; DANCS Lajos: Töredékek tíz éves emigrációs élményeimből. Nagyszöllős, 1890.; SZALCZER Sándor: A magyar emigránsok Törökországban. 1849-1861. Pécs, 1893.; PERCZEL Miklós: Naplóm az emigrációból. (Válogatta: Závodszy Géza) Budapest, 1977.; PERCZEL Miklós: Naplóm az emigrációból II. (Válogatta: Závodszy Géza) Budapest, 1979.; BERZENCZEY László: Rovás I. Csernáton. Kolozsvárt, 1873.
- ³⁶ VADONA János: Az öt világrészből. Budapest, 1893. 230.
- ³⁷ VÁRDY Béla: Asbóth Sándor az amerikai emigrációban. A magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború között. Valóság, LIV. évf. 8. sz. 2011. 27-37.
- ³⁸ Asbóth Lajos (1803-1882) katonatiszt. 1820-44 között a császári seregben szolgált, majd Lugoson gazdálkodott. A szabadságharc idején reaktivált, 1849 januárjában ezredessé nevezték ki. A tavaszi hadjárat csatáiban és Buda ostrománál is kitüntette magát. Győzelmet aratott a június 20-i peredi csatában, de túl sok emberét feláldozta, ezért leváltották. A világosi fegyverletétel után, 1849 novemberében előbb halálra, majd tizennyolc év várfogságra ítélték. 1854-ben szabadult. 1861-ben részt vett az Almásy-Nedeczky-féle szervezkedésben, ezért le tartóztatták. Jóval halála után derült ki, hogy a bécsi titkosrendőrség besúgója lett, s ő árulta el a mozgalmat. 1862-ben megírta emlékiratait, majd 1867-ben az amerikai polgárháború történetét. 1863-ban

- a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Kossuth Lajos egy 1867-ben írt levelében utólag ismerte el tábornoki rendfokozatát,
- ³⁹ ASBÓTH Lajos: Az észak-amerikai polgárháború története. Budapest, 1875. 8.
- ⁴⁰ Idézi: ASBÓTH János: Asbóth Sándor bátyámról. Fővárosi Lapok, 1868. 73. sz. 291. és ÁCS 1940. 23-26.
- ⁴¹ Magyarország vármegyéi és városai. Temes Vármegye – Temesvár. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, [1914] 403.
- ⁴² ÁCS Tivadar munkái: ÁCS 1940.; Kossuth papja, Ács Gedeon. Budapest, 1940.; Magyar úttörők az újvilágban. Budapest, 1942.; Magyarok Latin-Amerikában. Budapest, 1944.; Magyarok idegenben. Budapest, 1947.; Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. Budapest, 1964.; ÁCS Tivadar – PIVÁNY Jenő: Hungary and Americans. Budapest, 1945.
- ⁴³ BALASSA József: Kossuth Amerikában 1851-1852. Budapest, 1913. 124
- ⁴⁴ JÁNOSSY Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. I. köt. Budapest, 1940.
- ⁴⁵ PIVÁNY Jenő: Hungarians in the American Civil War. Cleveland, 1913.
- ⁴⁶ JUHÁSZ László: Magyarok az Újvilágban. München, 1979.
- ⁴⁷ VASVÁRY Ödön: Az amerikai magyarság története. Budapest, 1937.; Lincoln's Hungarian Heroes. Washington, 1939.; Lincoln magyar hősei. Magyarok az amerikai polgárháborúban 1861-1865. Washington, 1939.; Asbóth Sándor sírja. Szabadság, 1968. márc. 18., Golyó a fejben. Szabadság, 1968. júl. 18., Néhány helyreigazítás. Szabadság, 1968. nov. 20., Magyar Amerika. Szeged, 1988. 219-221.
- ⁴⁸ Edmund VASVÁRY: Lincoln's Hungarian Heroes. The Participation of Hungarians in the Civil War 1861-1865. Washington, 1939. 66.
- ⁴⁹ ÁCS 1940. 19-26.
- ⁵⁰ PIVÁNY Jenő: Magyar-amerikai történelmi kapcsolatok a Columbus előtti időktől az amerikai polgárháború befejezéséig. Budapest, 1926. 51.
- ⁵¹ HALÁSZ PÉTER: Asbóth. Szabadság, 1968. febr. 17.; Edmund VASVÁRY: Asbóth tábornok sírja. Szabadság, 1968. márc. 18.; Edmund VASVÁRY: Golyó a fejben. Szabadság, 1968. júl. 18. Idézi: VIDA 2011. 118.
- ⁵² John R. HOWARD: Frémont in the Civil War. New York, 1901.; James L. FOLEY: With Frémont in Missouri: (in two parts). 1903.; Allan NEVINS: Frémont the West's greatest adventurer. New York, 1928.
- ⁵³ Earl J. HESS: Alexander Asboth one of Lincoln's Hungarian Heroes? Lincoln Herald vol. 84. no.3. 1982.
- ⁵⁴ John H. EICHER and David J. EICHER: Civil War High Commands. Stanford University Press, Stanford, California, 2001. 108-109.; William Wattson DAVIS: The Civil War and Reconstruction in Florida. Columbia University, New York, 1913. 308.; Stephen BESZEDITS: Hungarians with General John C. Frémont in the American Civil War. Vasváry Collection Newsletter, 2003/2.; <http://www.battleofmarianna.com/>; http://www.mcwm.org/history_hungarians.html; <http://civilwararkansas.blogspot.com/2008/01/briggan-alexander-asboth.html>; http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/vasvary/newsletter/07dec/asboth.html
- ⁵⁵ KENDÉ Géza: Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története 1583-1926. I. kötet. Cleveland, 1927. 338.
- ⁵⁶ ÁCS 1940.; SZÉCHENYI Endre: Asbóth Sándor, az Egyesült Államok követe Argentínában. Délamerikai Magyar Újság, 1968. ápr. 14.; VASVÁRY Ödön: Asbóth tábornok sírja. Szabadság, 1968. márc. 18.
- ⁵⁷ MIKLÓS Elemér – VÉR Andor: Magyarok Dél-Amerikában. Buenos Aires, 1942. 2.
- ⁵⁸ SZABÓ László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900) Budapest, 1982. 159-165.
- ⁵⁹ ASBÓTH Gyula: Hitvalló elődök szabadsághős ivadéka: Asbóth Sándor. Lincoln legendás híru magyar tábornoka. Erős Vár, Amerikai Magyar Evangélikusok Lapja. XXXVIII. évf. 4. sz. 1972. ápr. 1-2.
- ⁶⁰ CSÓKA Jenő: Asbóth Sándor hazatér. Katolikus Magyarok Vasárnapja (Youngstown, Ohio), 1990. szept. 30.; Asbóth Sándor hamvainak hazaszállítása. Szabadság (Cleveland, Ohio), 1990. szept. 28.
- ⁶¹ Washingtoni Krónika, XV. évf. 2. sz. 1990. dec. 10.
- ⁶² Stephanie GRIFFITH: After 122 Years, Patriot Comes Home. Washington Post, 1990. okt. 24.
- ⁶³ Deborah FITTS: Gen. Alexander Asboth is reburied at Arlington. The Civil War News, XVI/9, 1990. nov./dec. 56.
- ⁶⁴ Magyar Hősök Arcképcsarnoka. Somogyi Győző festményei. Szöveg: Hermann Róbert. Utószó: Basics Beatrix. Budapest, 2006.
- ⁶⁵ ANTALL József: Asbóth Sándor. Élet és Tudomány, 1966. márc. 11. XXI. Évf. 435-438.
- ⁶⁶ HERMANN Róbert: 1848-1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében. In: Folia Historica 13. Budapest, 1987. 123-146.
- ⁶⁷ TAR Ferenc: Lincoln magyar tábornoka. Múzsák, 1986/4.; Asbóth Sándor, az amerikai polgárháború tábornoka. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Zalaegerszeg, 1987. 145-162. (Zalai Gyűjtemény 26.), Asbóth János. Pelso, 1989. 1/2.; Az amerikai polgárháború magyar tábornoka. Új Honvédségi Szemle 45. 1991/6. 33-39.
- ⁶⁸ TAR Ferenc: Lincoln magyar tábornoka. Asbóth Sándor életútja. Hévíz, 1998. 172 [38]

⁶⁹ VÁRDY Béla művei: Alexander Asbóth: Hungarian general in the American Civil War. In: *Triumph in Adversity: Studies in Hungarian civilization in honor of Professor Ferenc Somogyi on the occasion of his eightieth birthday*. Columbia University Press, New York, 1988.; *The Hungarian-Americans*. Boston, 1985.; *The Hungarian-Americans: The Hungarian Experience in North America*. New York, 1989.; *Észrevételek Gereben Istvánnak Asbóth Sándorral kapcsolatos írásom kritikájára*. Kapu, 1995. októv. 10-11. sz.; *Magyarok az Újvilágban*. Budapest, 2000.; VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság és az óhaza*. Budapest, 2005.

⁷⁰ VÁRDY Béla: *Magyarok az Újvilágban*. Budapest, 2000. 146.

⁷¹ www.gyenesdiasihuszarok.hu

⁷² www.arlingtoncemetery.net/asaboth.htm

⁷³ LÓSY-SCHMIDT Ede (1879-1948), mérnök, technikatörténész. Részt vett a Magyar Műszaki Múzeum felállításában (1936). F.m.: *A hortobágyi kőhid építése Debrecen város mátai pusztáján. 1827-1833*. (Debrecen, 1926), Feketeházy János, a szegedi Tisza híd magyar tervezője (Szeged, 1933.), *A műszaki muzeális ügy fejlődése hazánkban és a Magyar Műszaki Múzeum* (Budapest, 1939)

⁷⁴ LÓSY-SCHMIDT Ede: *A szabadságharc mérnökvezérei és mérnökvezetői*. Magyar Technika, 1948. 3. sz. 54.

Sándor Asbóth in the Remembrance of Posterity

When Ödön Vasváry, a reformed pastor in America made a list of 'The Greatest Hungarians of 200 years' in the newspaper *Amerikai Magyar Világ* in 1976, he put Sándor Asbóth, general of the American Civil War, to the fourth position.

The newspaper *Magyarország és a Nagyvilág* reported on Asbóth's death in 1868: 'the government of the republic rushes to express condolence upon this grievous loss, joining thus the general's memorial service honouring a representative of the noble American nation'. His nephew János Asbóth and the newspaper *Hon* commemorated his death too. A U. S. biographical cyclopaedia in 1928 and a later cyclopaedia from Chicago also has a record of the noble son of Keszthely.

There are a number of memoirs, books from the second half of the 19th century on the 1849-51 Exile in Turkey, and within that, on the adjutant loyal to Kossuth even during the exile. World traveller János Vadozna proudly notes that Central Park was designed by Asbóth. Asbóth's older brother Lajos also speaks about his brother in his last military history book. In addition to József Balassa, Dénes Jánossy and Jenő Pivány, Tivadar Ács as well has written about Asbóth's work under the title *Tábornok, akinek golyó van a fejében*.

Elemér Miklós and Andor Vér wrote in 1942 'General Sándor Asbóth, who is, against all North American assumptions, buried in the old English cemetery in Buenos Aires, was the United States' first ambassador to Argentina and Paraguay. His name is still familiar to people in these republics and he is considered to be the

guarantee of the freedom of the two states'. Asbóth's remains were transported to Washington D. C. in 1990. 'The remains of Sándor Asbóth de Nemeskér were buried at Arlington National Cemetery on October 23, with a military parade befitting his rank.'

In 1996, commemorating the 110th anniversary of the Hungarian Conquest, painter Győző Somogyi portrayed 'USA Lieutenant General' Sándor Asbóth in his series of portraits of excellent Hungarian military leaders in the Museum of Ethnography in Budapest. In the 1980s the author of this study published a number of papers on the renowned son of Keszthely, then in 1998 he released a full volume on Lincoln's Hungarian general. The local government in the town of Keszthely placed a plaque on the wall of Asbóth's birth house, and the cultural hall in the local barrack was named after him. In 2001 a secondary school in Keszthely, in 2008 a hussar banderium in the neighbouring Gyenesdiás took his name.

In 2010 Zala County and Asbóth's town of birth commemorated the 200th anniversary of the general's birth by organising an exhibition and a conference, and by placing a new plaque on his birth house.

Ede Lósy-Schmidt wrote, 'Sándor Asbóth ... was outstanding and great as an engineer, politician, military leader, diplomat and as a man too... He has brought credit and honour to our country and our age even at distant parts of the world; therefore the flag of remembrance and appreciation must be dipped in front of him with great respect.'

Cs. Lengyel Beatrix

Asbóth Sándor ikonográfiája

Asbóth Sándorról meglehetősen kevés az arcvonásait, alakját életében megőrkítő ábrázolás. Ezek kis száma nem teszi szükségessé az ikonográfia klasszikus szabályai szerinti csoportosítást, rendezést, ezért a feltelezett készítési-időrendi sorrendben tárgyaljuk az őt megőrkítő képeket.

Gondot okoz az is, hogy ábrázolásainak jelentős részét csupán leírásokból, digitális fényképekből, internetes közlésekből ismerjük, helyszíni, részletes tanulmányozásukra nem volt mód. Továbbá, várhatóan már nem pótolható a közvetlenül kutatható darabok esetében azok „élettörténetének” feltárása, mert a legtöbb esetben ma már ismeretlen gyűjtők kezén át vándoroltak mai lelőhelyükig.

Az egykorú ábrázolásokat őrző gyűjtemények közül a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára a fényképezés korai, ritka technikáival készült dagerrotípiát, ferrotípiát őriz, továbbá kiemelendő a Kossuth Lajos tulajdonából származó Asbóthot ábrázoló vizitkártya portré. A MNM Történelmi Képcsarnok anyagában nincsen semmilyen Asbóth ábrázolás. Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Galériája gyűjteményében található az az üvegnegatívok, amelyeket 1875-ben vásárolt meg az államok kormánya Matthew Bradytól, a polgárháború legismertebb fényképészétől, s ezek között őriznek Asbóth képeket is. Továbbá különlegesen érdekes témánk szempontjából a Missouri államban található Becker Collection, ahol Henri Lovie rajzait őrzik.

Mivel az ábrázolások jelentős része datálásának pontosításához, helyhez kötésükhöz feltétlenül további kutatások szükségesek, s az Asbóth életút adatainak pontosítására is a kezshelyi konferencia¹ vállalkozott először, ezért csak az ikonográfia összeállítása első lépésének tekintjük az adatokat számbavevő, jelenlegi ismereteinket rendező cikkünket.² Az ikonográfia teljessé tételéhez további levéltári, könyvtári kutatás és az Egyesült Államokban, illetve a magántulajdonban őrzött ábrázolások szakszerű leírása is szükséges.

A reformkor, valamint a forradalom és szabadságharc idejéből jelenleg nem ismerünk Asbóthról készült ábrázolást, csak egy feltehetően Asbóth képmására vonatkozó irodalmi utalást, az alkotás azonban lappang.³ Az 1836-os Barabás krétarajz a műjegyzékben mérnökként jelzi Asbóthot, Széchenyi István pedig 1837-ben ajánlólevelet adott Asbóth Sándor *mérnök* részére. Széchenyi és Barabás kapcsolata közismert.⁴ Feltehető tehát, hogy Barabás Asbóth Sándort rajzolta le, s a reformkorban személyesen ismerték egymást.

Az emigráció legkorábbi időszakában Kossuth kíséretében, fiktív ábrázolásokon jelenhetne meg alakja, de neve ezeken sem bukkan fel, így a tanulmányban nem foglalkozunk velük.⁵

A törökországi emigráció időszakából egy különleges képsorozat részeként maradt fenn hősünk első, bizonyosan hitelesnek mondható ábrázolása.⁶ (*1. kép*)

A honvéd egyenruhás mellképét a Historical Society of Pennsylvania gyűjteményében őrzik. Amerikai festőművész, Walter Gould (1829–1893) szépiarajza, aki 1851. június 22 – július 26. között tartózkodott Kutahyában, ahol a magyar emigránsokról készített képeket. Az ábrázoláson Asbóth kissé oldalról, az arca szemből látható, szakálla borotvált, jól látszik jellegzetes bajusza. A kép készítése idején már lezajlott Asbóth és Perczel Miklós között az a nevezetes párbaj (1850. október 19-én), amelynek során Perczel súlyos sebet, életre maradandó nyomot hagyott ellenfelén, „egy nagy vágást a jobb arcán a fületől az orra éléig”.⁷

A rajzot a festő családja ajándékozta 1894. február 13-án a pennsylvaniai gyűjteménynek, ahol megtalálható még Gould autogramkönyve, további rajzok és festmények is, s amelyekre Vasváry Ödön református lelkész, az amerikai magyarság történetének egyik kutatója 1952-ben bukkant rá.⁸

A Kossuthról és emigráns társairól készített képeket az 1980-as évek közepéig az Amerikai Magyar Református Egyesület washingtoni Kossuth házában állították ki.⁹

László Károly ekképpen írt a képek keletkezéséről: „Gould junius 22-dikén érkezett Konstantinápolyból, Makk forradalmi tüzérezredessel inas-álöltözetben, ki szerepét a legpompásabban vitte. [...] Gould Walter amerikai festész Virginiából, Berzenczey szobájában közszemlére kitette az általa itt egy hónap alatt készített arczképeket, melyek ezek voltak: ... /Kossuth (életnagyság) Batthyány Kázmér; Perczel Mór (miniatűr), Wiszóczy (életnagyságú mellkép) Szulejmán (miniatűr). [...] A hatodik egy félben levő mű, melyen 26”×33” vásznon a következő személyek voltak, csak vázolva, de már is híven találva, ú.m.: Ihász, Berzenczey, Asbóth, Németh, László, Waigli, Wagner, Grechenek, Török, Kalapsza, Fráter, Specsek, Ács, Cseh. Ezen 14 arczkép, mint Kossuth környezetét képezők arczképe, egy tojásdad koszorúalakba volt helyezve, melynek közepébe jött volna Kossuth arczképe. A képet a nevezett 14 egyén rendelte meg 2500 piasterért (250 frt), a kép a megrendelők tulajdona maradván a másoltathatási kizárólagos joggal. Szándékunk volt ezen szépen kiállítandott képet Lajos napján Kossuthnak adni kutahiai emlékül. Mi ezzel Kossuthot meg akarván lepni, szándékunkat vele nem közöltük; de az tudtára eset, s létesítése ellen kifogásul csak mostani pénztelen állapotunkat vetette fel, hozzá adván, hogy Londonban is fogunk majd akadni oly szives festészre, ki az emigránsok iránti részvéteből ingyen fog bennünket lefesteni. S akkor kinyomatásából szép összeget nyerhetünk. Ez ellen nem szólhattunk, de később, minthogy kéz alatt megtudtuk, hogy Kossuthnak a kép elkészülése ellen tulajdonképpen azért van kifogása, mert arról némely hű emberei kimaradtak, mint a többek között Bíró Ede Meyerhoffer és Karádi (az ő gyermekei nevelője): azért felment hozzá Ihász, és nevünkben kinyilatkoztatta, hogy nézetünk szerint ez politikai és nem családi kép lévén, Karádinak benne helyét nem láttuk; de ha ő kívánja, nézetünket akarójának alárendelve, azt is beleszúrjuk, a másik kettő pedig már elmentvén, le nem festhetők. Erre ő tűzbe jöve, mondá: „nem akarom, hogy ez a kép a világ elé menjen, de ha az urak szavamra nem hallgatnak, ám tegyék.” Ezen tiltakozás után a festész azt mondván, hogy ő a képet 70 frtért nekünk hagyja, a még hátra levők ültek neki. Mikor ez megtörtént, azt mondta, hogy a képet elviszi és kinyomatja. Ez ellen tiltakoztunk s azt mondtuk neki, hogy vagy a képet hagyja nálunk pénzért, vagy elvihetésére Kossuthtól nyerjen engedelmet. Erre ő felment Kossuthhoz Berzenczeyvel s attól válaszul azt nyerek, hogy: mivel a képen olyanok is vannak, kiknek hűségéről nincs meggyőződve, kiadatását meg nem engedheti. A festész szavát adta, hogy Kossuth megegyezése nélkül azt ki nem adja; mint be nem végzett művet itt ugyan nem hagyja, hanem magával elvivén, azt kidolgozza s emlékül tartja. – A kifogásos egyének közöttünk kik legyenek, bizonyosan nem tudjuk. ...

Julius 26. 1851.

*A víg kedélyű kis szőke festész minden képet becsomagolva, búcsút vett tőlünk s elment Konstantinápolyba, azokat ott kidolgozandó, és mint mondá, Kossuth képét életnagyságban egész magasságban lemásolandó. [...]*¹⁰

Másik fontos forrásunk Perczel Miklós naplója, aki így emlékezett az eseményre: „Június 23-án. Walter Gould nevű amerikai érkezett ide, meglátogatott, festő. Az internáció fejeit akarja festeni, úgy látszik, pusztán privát látogatás. Jóravaló embernek látszik, csak olaszul beszél, azt sem sokkal jobban, mint mi, de ha törve is, tűrhetően foly a beszéd.

Július 22-én. Gould, az amerikai festő elkészítette képeit. Móric és Batthyány igen rosszak. Oly bárgyú kifejezést adott nékiök, hogy legjobb ismerősük sem tudná belőlük kinézni a hősöket. Kossuth tűrhetően van találva, de proporciói hibásak, s valami túlvilági színezete van. Wysocki jó, Szolimáné igen jó (...)¹¹

Walter Gould munkássága, valódi szerepe a törökországi utazáskor, angol és olasz kapcsolatai, s a képek további sorsának részletes kutatása és művészettörténeti leírásuk még várat magára.

Már az amerikai emigráns élet emléke az a dagerrotípiá, amelyen Asbóth kissé oldalt fordul és szembe néz. (2. kép) Haja oldalt elválasztott, bajusza hosszú, szakálla borotvált. Nyaka körül körbecsavart sötét nyakkendő látható, egysoros gombolású kabátot visel, lehajtott gallérral. Valódi dagerrotípiá felvétel, fordított állású, hatodlemez.¹² Ismeretlen, feltehetően amerikai dagerrotípista készítette, talán New York-ban, 1855. május 29-én,¹³ amit a dagerrotípiá bársonyára tűzött cédulán (amely már bizonyosan 1910-ben a dagerrotípiához tartozott) található szöveg: *Alexander Asboth, New York Maj. 29. 855.* alapján készítési időnek feltételezhetünk. A dagerrotípiá 1910 nyarán vásárlás útján került a Nemzeti Múzeumba. Gróf Kreith Béla, az 1848–49-es ereklyemúzeum létrehozója több más tárggyal, köztük pl. Ruttkayné Kossuth Lujzát és Kossuth édesanyját ábrázoló dagerrotípiákkal együtt 300 koronáért adta el a gyűjteménynek. Mai leltári száma: 1232/1961¹⁴

A valódi dagerrotípiá ezüstözött rézlemezre készült direkt pozitív, ahol a kép ezüstösen csillog, és csak bizonyos szögben nézve élvezhető. Egyedi kép, a valóság tükröképét mutatja, az oldalak felcserélődnek. A 83×71 mm nagyságú, 4,1 mm vastagságú lemezen található kép 90×80 mm ovális keretezésben, üveg alatt, virágmintás, bordó bársonnyal bélelt, préselt, bőrt utánzó, fedőlapján barokkos díszítéssel ellátott papírtokban van. A kép és tokja állapota jelenleg átlagosan jó. A képen körben a paszpartu mentén emulzió gyűrődés és barnulás jele figyelhető meg keskeny csíkban. Installációja jellegzetesen amerikai, az ötvenes évek közepére jellemző, ami megerősíti a tokban található feljegyzés

adatát. A gyűjteményben több reprodukciós felvétel található a tárgyról, üvegnegatívon, síkfilmen (ez utóbbi valószínűleg 1966-ból) és két dia, Jaksity László és Farkas Árpád felvételei, 1989 körül. A tárgyat ismeretlen módon, 1968 októberében a Nemzeti Múzeum személy szerint jelenleg nem azonosítható restaurátora restaurálta. Dokumentációt erről a beavatkozásról nem ismerünk, nem tudjuk, hogy miért és pontosan mit restauráltak rajta, az adat a tárgy leíró kartonján szerepel, s a rendelkezésre álló reprodukciós negatívok sem adnak támpontot a beavatkozás okára. Flesch Bálint közlése szerint az amerikai dagerrotípiák installációjának tipikus károsodása, a réz paszpartu keret oxidációjának eltávolítása történt általában a hatvanas évek végén. Ez a jellegzetesen amerikai típusú dagerrotípiák installáció eléggé vastag, s ha nem tört el, vagy nem veszett el belőle darab, akkor meglehetősen jól védte-védi a benne levő lemezt. 1988-ban a Flesch Bálint által készített konzerváláson, felmérő, leíró listán nem szerepelt. A tárgy 2010-es vizsgálata alapján az bizonyos, hogy a tokot több alkalommal szétszedték, s többféle anyaggal kis pótlások is történtek rajta.

Feltehetően szerepelt az 1948-as nemzeti múzeumi Centenárium kiállításán. Bizonyosan kiállították az *Ősfényképek. Dagerrotípiák a magyarországi közgyűjteményekből* című tárlaton, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban 1989-ben, majd feltehetően 1992-ben, a Magyarok az Újvilágban című kiállításán is. Az Asbóth emlékkiállításán 2010-2011-ben Keszthelyen és a Hadtörténeti Múzeumban újra láthatta a közönség.¹⁵

Az 1860-as évek legelejéről, 1861-ből egy négy rajzból álló, Henri Lovie által készített kollekciót őriz az Egyesült Államokban a Becker Collection, amelyek közül három Asbóth is látható. Sajnos mindegyiket csak internetes közlés alapján ismerjük.

A Becker gyűjtemény az amerikai polgárháború ábrázolásainak egyik legnagyobb kollekciója, amelyek közül több a Frank Leslie's Illustrated Newspaper hasábjain jelent meg fametszet formájában, de nagyon sok köztük a publikálatlan. Frank Leslie (1821–1880) angol születésű rézmetsző, illusztrátor, lapkiadó volt, aki 1848-ban települt át az Egyesült Államokba. Az általa kiadott Frank Leslie's Illustrated Newspaper 1855–1922 között jelent meg, s a legfontosabb lapok egyikévé vált, amely beszámolt a 19. század második fele minden fontos eseményéről. Sikerét friss, gyors, részletes és meglehetősen pontos információinak köszönhette. A 11,5×16 inch (nagyjából 30×40 cm) méretű újság 16 lapból állt és sok fametszettel illusztrálták.¹⁶ A Becker gyűjtemény az újsághoz beküldött eredeti rajzok gyűjteménye, s mint ilyen elsődleges forrás, Joseph Becker, J.F.E. Hillen, Henri Lovie, Edwin Forbes, Frederic B. Schell, Francis H. Schell, Edward Hall, James E. Taylor, Andrew McCallum, C.E.H. Bonwill,

William T. Crane, Arthur Lumley, E.F. Mullen és mások eredeti rajzainak őrzője.

Joseph Becker a Frank Leslie-nél dolgozott, s a publikálásra beküldött eredeti rajzokat megőrizte.

Egyik rajzolójuk, Henri Lovie (1829–1875) több amerikai magazin számára készített illusztrációkat, vázlatokat a polgárháború hőseiről és csatáiról, amelyek ma a polgárháború éveinek legjelentősebb képi forrásai közé tartoznak.

Az általa rajzolt *March From Tipton*¹⁷ - *Second Day című képen*¹⁸ Asbóth jól látható, a kép alján középen a kalapos, jellegzetes bajuszos portréja külön kiemelt. A rajz 1861. október 15-én készült, és magán a képen is jelezték, hogy az újságban egykor nem publikálták. Mérete: 9,25×14 inch. Feliratai, elől: „No. 4. March from Tipton. // 2nd day Oct. 15, 1861. // Gen. Fremont's, Body Guard' // Central figure, Major Zagoni. // Detachment Body Guard 4 abreast black jackets, pants, long boots. // Maj. Gen. Fremont, Gen. Asboth. // Staff 2 abreast. // Body Guard 4 abreast. // The march of Fremont's Army on the Prairies of Western Missouri approaching, Haw Creek'. // [different hand] not used.” – „No. 4. Menetelés Tiptonból. // 2. nap. 1861. október 15. // Fremont tábornok 'testőrsége'. // Központi figura Zagoni [Károly]. // A testőrség osztag 4 tagja mellkasán fekete kabát, nadrág, hosszú csizmák. // Fremont tábornok, Asbóth tábornok. // 2 vezérkari [tiszt] egymás mellett, egymással párhuzamosan menetel. // A testőrség 4 [tagja] egymás mellett, egymással párhuzamosan menetel. // Fremont hadseregének menete a prérin Nyugat Missouriban, 'Haw Creek' közelében. // - más kézírással: nem használt.” (3. kép)

Az ugyancsak októberben, ugyanitt készült másik rajzon, amelynek címe: *The March from Tipton - General Fremont at the Head of His Column*, Asbóth szintén jól felismerhető, az előtérben látható.¹⁹ (4. kép) A grafitceruzával készült rajz mérete 9,5×7,5 inch. Feliratai, elől: „No. 1. March from Tipton. // General Fremont taking the lead of his column on the march cheering of the troops 1st days [sic] march. // Staff officers plain military dress. // Gen. Fremont. Bay Horse. // Gen. Asboth, white horse. Sits on horseback as drawn, boot over the whole legs, horse very long neck & legs.”; hátoldalon: „Gen Fremont's popularity seems to increase constantly. The troops cheer him whenever he passes and testify [cancelled] signify the utmost confidence in him.” „No 1. Menetelés Tiptonból. Fremont tábornok a katonák éljenzése közben a menetelő csapatok élére áll. 1. napi menetelés. // A vezérkar tisztjei egyszerű katonai ruhában. // Fremont tábornok. Deres. // Asbóth tábornok, fehér ló, Úgy ül a lovon, ahogy a rajzon, a csizma az egész lábát fedi, a lónak hosszú nyaka és lába van.” A hátoldalon: „Úgy néz ki, hogy Fremont tábornok népszerűsége folyamatosan növekszik. A kato-

nák valahányszor megjelenik, éljenzik és a legnagyobb bizalmat mutatják irányába.”

Még októberben, ugyancsak Tiptonban készült egy olyan kép is, amely a sorozat része, de Asbóth maga nem látható rajta, az Asbóth tábornok, Fremont főhadiszállását ábrázolja.²⁰ (5. kép)

A Joseph Becker gyűjtemény harmadik képe, amelyen Asbóth látható, kicsit később készült, a felirata szerint, 1861. december 10-én. Mérete: 11,25×7,75 inch. Feliratai, elől: „[signed] Henri Lovie Del. Rolla, Mo. Dec. 10, 1861.”; hátoldalon: „Gillen. // Kroll. // Brig. Quartermaster Capt. McKay. // Act. Brig. Albert. // Maj. Waving. Comm. Fremont Hussars. // Act. Maj. Gen. Asboth. // York.”²¹ Felirata a képen látható személyek, valamint a kutya megnevezése, illetve a rajzoló szignója és a dátum. (6. kép)

Ez a kép ellentétben az előzőekkel, nem grafitceruzával, hanem barna krétával rajzolt, s a legismeretesebb, mert megjelent fametszetként a Frank Leslie's Illustrated Newspaper 1862. április 5-i számának külön háborús melléklete címlapján: *General Asboth and staff at the battle of Pea Ridge. Ark.* felirattal. A képen Asbóth mellett Albert Anzelm, McKay, George E. Waring a Fremont huszárok fiatal parancsnoka, Gillen és Kroll tisztek, valamint Asbóth kutyája, York látható. Az eredeti rajz korábban készült, mint a Pea Ridge mellett lezajlott csata (Arkansas, 1862. március 6-7.), de az élet után készült rajz nyilvánvalóan megfelelt a csata illusztrálására, és ezért választotta a magazin közlésre.²² (7. kép)

A rajzról még az 1860-as években, feltehetően 1866 körül fénykép másolat készült, amely vizitkártya formájában ismert. Ezek egyikét a Hadtörténeti Múzeum őrzi.²³ Jelzett, a fotó alatt középen nyomtatott felirattal: *Marck, Photogr.*, a verzón ugyancsak nyomtatott felirattal, középen: *Photographie de Genre / Marck / 106, Rue Nve des Mathurins 106 / Paris. (8-9. kép)* Az albumin papír pozitív kép 105×63 mm-es kartonon, 87×55 mm méretű. Érdekessége, hogy a kép egy régi fényképalbumlapban található, amin egykorú tintával írt felirat részlete is megőrződött: „*Asbóth ... te*”. Ugyanez a rajz ugyancsak korabeli fényképmásolaton, a kép alatt azonos jelzettel, hátoldalán feltehetően azonos jelzettel, a kép alatt felirattal: *Asbóth és vezérkara*, 1998-ban a Nudelman árverés 199. tétele volt, jelenleg ismeretlen helyen található. Az árverési katalógus szerint a verzón dedikáció: „*Jani öcsémnek szeretettel. Paris 1866*” és aláírás látható.²⁴ Tudjuk, hogy az unokaöccs, Asbóth János²⁵ szerint Asbóth Sándor útból New Yorkból Dél-Amerikába, 1866 nyarán Párizsba utazott, azt remélve, hogy a kor híres sebésze Auguste Nelaton ki tudja operálni az arcába fűrődött golyót. Ott találkoztak, ennek emléke lehetett az árverésre került vizitkártya.²⁶ Marck fotográfus és festőként ismert ezen a párizsi címen az

1860-as években.²⁷ Érdekesség, hogy mindkét jelzett példány nagyon kihalványodott, alig láthatóak az alakok rajta, s inkább úgy tűnik, de nem egyértelmű, hogy a rajz és nem a metszet után készültek a felvételek. Nem lehetetlen, hogy Asbóth maga készítetett a rajzról fényképet, amelyet ajándékozni szándékozott. A rajzról készült fénykép még Asbóth életében eljutott Magyarországra is. Greguss János rajza a fényképreprodukció után készült és fametszetként jelent meg a *Hazánk s a Külföld* hasábjain 1866 novemberében.²⁸ (10. kép)

A képet több formában is másolták. Ezek közül még kettőt kell megemlítenünk, bár kívül esnek az ikonográfia hagyományos határain.

Az Asbóth-emlékévé alkalmából az ausztriai Reutteban élő Tiles Barnabásné Asbóth Ágnes a keszthelyi Balatoni Múzeumnak ajándékozta az általa őrzött, *Asbóth Sándor Floridában* című festményt. (11. kép) Asbóth Ágnes, Asbóth Sándor 1809-ben született János bátyjának a dédunokája. Ő gyűjtötte össze a család hagyatékát, festményeket, dokumentumokat. A mű jelzett, *Rob. Richter, 1909* felirattal a kép bal alsó sarkában. Sajnos pontos adatokat nem sikerült róla megállapítani, a festő kiléte további kutatást igényel. A művészettörténet e néven egy osztrák és egy német művészt is számon tart.²⁹ A kép először a 2010. október 9-én nyílt *Két nemzet hőse, Asbóth Sándor* című kiállításon volt látható.

A másik megemlíthető későbbi, a rajzon alapuló ábrázolás az Asbóth mai arlingtoni sírját díszítő kép.³⁰

A következő ismert ábrázolás egy mellkép, amely szemből ábrázolja Asbóth Sándort. Szakálla borotvált, jellegzetes bajusza látható, haja oldalt elválasztott. Civil ruhát visel, vállán magyaros, ugyanakkor ponchóhoz hasonló köpeny. Magyarországon az ábrázolás egy ferrotípia formájában található meg a Nemzeti Múzeum gyűjteményében.³¹ A kép igen kis méretű: 43×36 mm nagyságú. (12. kép)

A ferrotípiát 2005 szeptemberében vásárolta a múzeum, miután azt az információt kapta a Fényképtár, hogy egy amerikai hagyaték felszámolásakor Asbóth kép kerül eladásra. A tárgy több gyűjtő kezén fordult meg, így eredete nem volt már rekonstruálható. Magángyűjtő segítségével került be az országba, a Soós Antikvárium közvetítésével vásároltuk meg. Mostanáig publikálatlan. A ferrotípia installációja (lemezre hajtogatott keret: elől kb. 3 mm széles, hátoldalon 6-8 mm) és a kép ovális kivágata ellentmondott egymásnak, ezért restaurátori vizsgálatnak vetettük alá. A kibontott állapotú ferrotípián már egyértelműen látszott, hogy nem direkt felvétel, hanem egy – feltehetően – vizitkártyáról készült, más technikájú, egykorú másolat. (13. kép) A későbbiek során találtunk amerikai gyűjtőknek szóló honlapokon olyan vizitkártyákat, amelyekről feltételezhető, hogy a ferrotípia alapjául szolgált fel-

vétellel egyidőben készültek, igen kicsiny beállításbeli különbséggel. Ezek egyike a verzőján jelzett: *E. & H.T. Anthony, New York*. A kiváló állapotú albumin pozitív vizitkártya 175 USA dollárért szerepelt internetes aukción 2009-2010-ben. Hasonló példány, a leírás szerint *Mrs. Allen* jelzettel (amit viszont nem mutattak be a honlapon) ugyancsak szerepelt egy ideig a Picture History honlapon, ahol a kép a ferrotípiához hasonlóan ovál kivágatban és nyomtatott kerettel volt látható.³² A felvétel készítésének idejét az 1860-as évek első felére tehetjük, jelenleg pontosabban nem tudjuk meghatározni. A MNM gyűjteményében található ferrotípiák is ekkortájt készülhetett, mivel a hatvanas években az albumin vizitkártyák megjelenésével hamar „kiment a divatból”, s szerepeltetése az ikonográfia e részében ezért indokolt. További hasonló példány ismereteink szerint nincsen magyarországi közgyűjteményben.

Az amerikai egyenruhás álló térkép, amelyet Mathew Brady (1823–1896), az amerikai polgárháború legismertebb fényképésze készített, jelenleg az amerikai Nemzeti Archívum őrzi.³³ (14. kép) A negatív készítési dátumaként érthetetlenül tág határt ad meg a képet közlő honlap: ca. 1860 – ca. 1865.³⁴ Az egyik negatívon látható az Asbóth név és 1862 9 20 felirat, ami feltehetően a készítés dátuma. Asbóth ekkor már valóban egycsillagos tábornok volt, hiszen 1861 májusától ezredessé, 1861. szeptember 3-tól dandártábornokká nevezték ki (Br. General), amit 1862. március 21-én erősített meg a szenátus, vagyis egy csillagot viselhetett az egyenruha vállán. Asbóth 1865. március 13-tól lett címzetes vezérőrnagy (Major General) – a titulussal két csillag járt.³⁵ Az egyik negatívon 4354 szám is látható, ez feltehetőleg Brady sorszáma lehet. Brady pontosan datálható negatívjaival lehetne helyszíni tanulmányozás során a képet összevetni, és ha ez egy műtermi szám, akkor volna lehetőség pontosítani a készítés dátumát, illetve meggyőződni arról, hogy a másik negatívon szereplő adat valóban a készítés időpontja-e. Az internetes közlésből úgy tűnik, hogy több negatív is létezik, bár a beállításban nem látszik különbség, csak a foltok, hibák alapján feltételezhető ez. Nincsen adat a méretekről. A képek léteztek/nek vizitkártyán is, mert az interneten 2010-ben árultak amerikai gyűjtői honlapon példányt belőlük.

Asbóth tábornoki kinevezési okmánya a Nudelman gyűjtemény aukcióján szerepelt, jelenlegi tulajdonosa ismeretlen, nem vásárolta meg sem a Magyar Nemzeti Múzeum sem a Hadtörténeti Múzeum.³⁶

Ugyancsak feltehetően Matthew Brady felvétele az az ülő csipőkép, amely amerikai dandártábornoki egyenruhában ábrázolja Asbóthot, s valószínűleg ugyancsak 1862 körül készülhetett, de biztosan 1865. március 11. előtti. Az állóképhez nagyon hasonló beállítású annyi különbséggel, hogy egy díszszekken-

dő (?) látható uniformisának bal oldali mellzsebében. A MNM 877/1957 leltári számú vizitkártya példánya Kossuth tulajdonából került közgyűjteménybe, amit Kossuth Lujza igazolása tanúsít. Ez azonban az egykori fényképész jelzetét elfedi. (15-16. kép)

E felvételtől a Nemzeti Múzeumban 1605/1953 számon jelzetlen vizitkártya példányt is őrzünk. Ennek hátoldalán korabeli felirat található piros tintával: „*Amerik: General Asboth*” feltehetően Asbóth kézírásával. A képből található vizitkártya példány magyarországi magángyűjteményben is.³⁷

A kép mellképként, Pollack Zsigmond fametszeteként megjelent a Vasárnapi Ujság 1866. december 16. 13. évf. 50. szám címlapján.³⁸ (17. kép)

Asbóthról többen feljegyezték, hogy nagyon szeretete a kutyákat. Emigrációba indulásakor is vitt magával egyet. Nemcsak rajz, hanem fénykép is készült róla kutyájával. Az ülő egész alakos felvételen vállán csikos köpenyt visel, s előtte York nevű kutyája fekszik. Az eb fajtája bizonytalan, sajnos közelebbi e fontos társról nem tudunk jelenleg.³⁹ A MNM gyűjteményében található vizitkártya⁴⁰ a verzőján nyomtatott jelzettel jelzett: *Charles D. Fredricks & Co., / „Specialité” / 587 Boradway, New York*. Felette kézírással, tollal: *A. Asboth / Pea Ridge 1862* felirat található, bár a fotográfia minden bizonnyal kicsit későbbi. (18-19. kép)

A jó állapotban levő fényképet a Nudelman gyűjtemény árverésén el nem kelt tárgyak közül, vétel útján szerezte meg a Nemzeti Múzeum 2004-ben.⁴¹ A felvétel jelző Charles DeForest Fredricks (1823–1894) New York-i műterme az 1850-es évektől egészen az 1880-as évek végéig működött, s a Frank Leslie's Illustrated News 1858-ban úgy mutatta be, mint a katonák által kedvelt műtermet.⁴²

Ismert még egy amerikai gyűjtői honlapon megjelent vizitkártya, Army and Navy U. S. címmel, Fredricks jelzetével, s ami 100 híres amerikai katona portréjából összeállított montázs. Az ilyen montázsok készítése az 1860-as években igen nagy divat volt, s a fényképésztől komoly ügyességet és szerkesztői képzettséget igényelt. A képen a bal felső sarokban látható Asbóth Sándor arcképe.

Ugyancsak gyűjtői honlapon, 1865-re datáltan bukant fel 2010-ben az a bizonyosan 1862. március 21. és 1865. március 13. között keletkezett felvétel, amelyet Tar Ferenc is publikált, forrást nem jelölve.⁴³ Nem lehetetlen, hogy a kutyás felvétellel egyidőben készült fotográfiáról van szó.

Meg kell említenünk egy feltehetően nem természet után készült, talán fénykép alapján festett Asbóth Sándort ábrázoló olajfestményt. (20. kép) A kép az Ausztriában élő Asbóth Ágnes tulajdonában található, ezért csak amatőr felvétel áll rendelkezésünkre róla, s művészettörténeti-restaurátori vizsgálata még nem történt

meg.⁴⁴ A mellkép, civil ruhában, nyakában körbetekert sötét nyakkendővel, azon piros gombos nyakkendőtüvel, vállán prêmes kabáttal ábrázolja Asbóthot. Arcán részben borotvált szakáll, bajusz látható, haja oldalt választott. A kép keretén található kis tábla felirata: BARABÁS: ASBÓTH SÁNDOR A KORMÁNYZÓ VEZÉRHADSEGEDE AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK TÁBORNOKA ÉS MINISZTERE. Asbóth Ágnes közlése szerint (édesapjától hallotta, aki 1882-ben született) a festmény az 1900-as párizsi világkiállításon szerepelt, ezt azonban forrás nem támasztja alá.⁴⁵

Mivel Barabás az 1867. évi párizsi világkiállítás magyar képzőművészeti bizottságának elnökeként tevékenykedett, inkább e bemutatón lenne feltételezhető a mű kiállítása, ennek vizsgálata további kutatást igényel.⁴⁶ Az irodalmi adatból ismert, említett 1836-os Asbóth mérnököt ábrázoló krétarajzon kívül a Műjegyzékben 1840-ben Asbóth Lajos kapitányról készített rajz, illetve 1867-ben egy Asbóth Lajost ábrázoló

litográfia szerepel.⁴⁷ Olajfestménynek nincsen nyoma. A festmény, ha valóban Barabás műve, akkor leginkább az 1860-as évek végén, 1870 körül keletkezhetett.

Az idős Asbóthról egy szép ülő alakos, öt civilben megörökítő negatívot ismerünk. A csipőképen mindkét kezét lábán nyugtatja. Szakálla borotvált, haja oldalt választott. Az Egyesült Államok Nemzeti Archivumában őrzött negatív szinte már azt a szenvedő embert mutatja, aki 1867 júliusában így írt: „Több mint négy hava, hogy súlyos szenvedésekben, régi sebeim következményeiben a betegágyhoz láncolva, naponta érzem életerőm sorvadását, és híven régi elveimhez: remélni a legjobbat, készülni a legrosszabbra, megadással várom a felülről jövő legbölcsebb gondviselést ...”.⁴⁸

Asbóth Sándor a forradalom és szabadságharc vezetőinek másodvonalába tartozott, azokhoz, akiknek életútjában még számos bizonytalan, feltáratlan adattal találkozunk a kutató. Ikonográfiájának elkészítéséhez is csak az első lépéseket tettük meg.

Jegyzetek

- 1 Tudományos emlékülés Asbóth Sándor születésének 200. évfordulója tiszteletére. Keszthely, 2010. dec. 16.
- 2 A cikk megírásához a 2010-es Asbóth kiállítás rendezője, Béres Katalin igen sok segítséget adott, amit ezúton köszönök neki.
- 3 Márkosfalvi Barabás Miklós Önéletrajza. Jegyzetekkel ellátta: Bíró Béla. Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, 1944. Műjegyzék, 294. tétel 1836-ra datáltan „Asbóth Ing. kr.—24 cfl.” Vagyis krétarajz készült.
- 4 „Bizonyosság-levél”. Gróf Széchenyi István ajánlólevele Asbóth Sándor mérnök részére, 1837. október 12. MNM Újkori Dokumentumgyűjtemény, lt.sz.: 1966.13.1. In: Széchenyi világai. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2010. „Ujjait a kornak úterére tevő ...” 87. tétel
- 5 Például: Kossuth az emigránsokkal Sumlába vonul, az Illustrated London News 1849. december 29. XV. évf. 406. szám 448. Ismertette RÓZSA György: Kossuth Lajos ikonográfiája. In: „... Leborulok a nemzet nagysága előtt”. A Kossuth-hagyaték. Szerk. Körmöczy Katalin. Budapest, Nemzeti Múzeum, 1994. 291-455. Kat. 164. tétel. Vagy a Kossuth fogadtatása Sumlában. MNM MTKCs lt. sz.: 55.740. Litográfia (195 x 268 mm). Kép alatt nyomtatott: Kossuth's Ankunft in Schumla. Rózsa Kat. 165. tétel
- 6 The Historical Society of Pennsylvania. Walter Gould: Portrait of Alexander Asboth
- 7 LÁSZLÓ Károly IV. füzet 1850. okt. 20. <http://terebess.hu/keletkultinfo/laszlo2.html>
- 8 VASVÁRY Ödön: „A kép ... reményderített arcot mutat”. Új Magyar Út (Washington), 1953. január-február és március. Továbbá VASVÁRY Ödön: „A kép... reményderített arcot mutat” Amerikai festő képei Kossuth Lajosról és törökországi környezetéről. Vál. Kórácz Mária. In: Szeged, 11. 1999. 7-[8]. 42-46.

- 9 VASVÁRY Ödön: Magyar Amerika. Szeged, 1988. 163. Továbbá Kórácz Mária im.
- 10 LÁSZLÓ Károly: Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetően, Törökországban és az Amerikai Egyesült-Államokban. Budapest, Franklin, 1887. 75., 77-78., 78-79.
- 11 PERCZEL Miklós: Naplóm az emigrációból. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Závodszy Géza. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977. 145.
- 12 Szabványos dagerrotípiát méret: 6,4×8,3 cm
- 13 Régi MTKCs leltári szám: 1284
- 14 PEREGRIN János: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai. Budapest, 1915. 241.
- 15 SZAKÁCS Margit: A dagerrotípiák. In: A fénykép varázsa. Tizenkét kiállítás a magyar fotográfia 150 éves történetéből. Budapest, 1989. 21-42. Katalógus 1. tétel 43.; CSORBA László: A Kossuth-emigráció képeskönyve. A képeket vál.: Baji Etelka. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1994. 134-135.
- 16 <http://pages.warbetweenthestates.com/517InventoryPage/959428/1.html>
- 17 USA Missouri Állam
- 18 CW-HL-MO-10/15/61 <http://idesweb.bc.edu/becker/details?pid=22815&jpg2=22248&label=March+From+Tipton+-+Second+Day>
- 19 CW-HL-MO-10/61b <http://idesweb.bc.edu/becker/details?pid=22812&jpg2=22245&label=The+March+from+Tipton+-+General+Fremont+at+the+Head+of+His+Column>
- 20 CW-HL-MO-10/61a számon: Camp Asboth, Fremont's Headquarters, Tipton Missouri. Lovie, Henri, October 15, 1861. Méret: 9,5×7,5 inch. Felirat, elől: „Camp Asboth. Fremont's Headquarters Tipton, Mo. // Horses.” <http://idesweb.bc.edu/becker/details?pid=22811&jpg2=22244&label=Camp+Asboth%2C+Fremont%27s+Headqu>

- arters%2C+Tipton+Missouri
- ²¹ CW-HL-MO-12/10/61a számon
- ²² Megjelent még: Witness to the Civil War. First-Hand Account from Frank Lelie's Illustrated Newspaper. New York, 2006. 43.
- ²³ Lt. száma: 30.608
- ²⁴ A Szabadságharc Emléktárgyai. Aukció. Nudelman gyűjtemény 1998. március 10-11. BÁV. Bp.1998.
- ²⁵ Asbóth János (1845-1911) Asbóth Lajos fia. Író, filozófus, néprajzkutató.
- ²⁶ Ld. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez, 1848-1866. Az Asbóth-család irataiból. Budapest, 1888. 178.
- ²⁷ Párizs, rue Neuve des Mathurins 106, a '60-as években és a '70-es évek első felében, rue de Rome 66, a '70-es évek második felében. 1867-ben kiállításon is szerepelt. In: J.-M. Voigner: Répertoire des Photographers de France az dix-neuvième siècle. Le Pont de Pierre, Paris 1993. 172.
- ²⁸ Hazánk s a Külföld, 1866. 44. szám, november 4. 697.
- ²⁹ Olajfestmény, vászon, 180×140 cm. Lásd. MAGYAR Hajnalka: A történelem ecsetje. In: Zalai Hírlap, 2010. július 17. és Béres Katalin szíves közlése.
- ³⁰ Arlington National Cemetery Website: <http://www.arlingtoncemetery.net/asasboth.htm>
- ³¹ MNM TF lt. sz.: 2005.509.1.
- ³² Cdv 5805 <http://pages.warbetweenthestates.com/517/PictPage/3923769442.html>
- ³³ U.S. National Archives 111-B-2746, Mathew Brady photographs of Civil War Era, Personalities and Scenes, Group 111
- ³⁴ Subjects: American Civil War, 1861-1865 Brady National Photographic Art Gallery (Washington, D.C.) <http://arcweb.archives.gov/arc/action/ExternalIdSearch?id=526931>
- ³⁵ Vida István szíves közlése.
- ³⁶ A Szabadságharc Emléktárgyai. Aukció. Nudelman Gyűjtemény 1998. március 10-11. BÁV, 1998. 198. tétel: Asbóth Sándor dandártábornoki kinevező okmánya
- ³⁷ „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”: 1848-as emlékkiállítás. Szerk.: Korompai Balázs. Debrecen – Békéscsaba, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2009. 62.
- ³⁸ Közgyűjteménybe több más képpel együtt került a Kossuth személyes tulajdonában volt példány. Horánszky Lajos (1871-1944) bankigazgató, műgyűjtő gyűjteményébe tartozott az 1930-as évekig.
- ³⁹ Vida István közlése szerint egyes helyeken szetterként, máshol bernáthegyiként emlegetik, ill. az ún. Stockhaar néven emlegetett kutyára emlékeztet, ilyen változata a bernáthegyinek is van.
- ⁴⁰ Lt. száma: 2004.125.1
- ⁴¹ A Szabadságharc Emléktárgyai. Aukció. Nudelman Gyűjtemény 1998. március 10-11. BÁV. 1995. 200. tétel
- ⁴² Frank Leslie's Illustrated News, 1858. Vol. 4. Szeptember 11. Broadway at night. Fredricks' Photographic Gallery, 585 and 587
- ⁴³ TAR Ferenc: Lincoln magyar tábornoka. Héviz, 1998. [27.] t.
- ⁴⁴ A képről 2012-ben, a kézirat nyomdába adásakor tárgyalások folynak a Hadtörténeti Múzeum munkatársai és Asbóth Ágnes között, tehát remélhető, hogy szakszerű vizsgálata a közeljövőben megtörténik.
- ⁴⁵ A feliratra vonatkozó információk és a festmény fényképe Béres Katalintól származnak. A kép mérete ismeretlen. Az 1900. évi párizsi világiállítás műjegyzéke nem tartalmaz sem Barabás képet, sem Asbóth képmást. A kiállításon 92 festő 128 művel szerepelt a II. főcsoportban. Lásd: Catalogue spécial illustré Exposition des beaux-arts a l'exposition universelle de 1900 a Paris ... Budapest, Hornyásky nyomda, 1900. A 33-39. oldalon a kiállított festmények felsorolása. Lásd továbbá MIKLÓSI Ödön: Magyarország és társországai az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításon. Budapest, 1903. 182.
- ⁴⁶ SZÉKELY Miklós: Az ország tükei. Budapest, 2012. 61.
- ⁴⁷ Lásd Barabás im. Műjegyzék. Az Asbóth Lajosra vonatkozó adatok: 645. és 3046. tétel.
- ⁴⁸ Idézi CSORBA László: A Kossuth-emigráció képeskönyve. A képeket vál.: Baji Etelka. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1994. 134.

Iconography of Sándor Asbóth

We have very few contemporary and authentic pictures of the life of Sándor Asbóth. Also, even these pictures are found scattered around the world, so far no attempt has been made to collect them. Due to limited research opportunities, even the present collection is only sparsely based on well-made, accurate, personal object inspection. So part of the data reported in the study is uncertain. Even where our descriptive information is correct, much more research should be made on the historical-iconographic connections. However, we deem it important to publish the information known and discovered so far, for we trust it will lead us to new developments. This time the iconography of Sándor Asbóth fits into a larger series. We need to examine, systematically research and catalogue the photographs

of the members of the Hungarian emigration of 1848. We must not only deal with the iconography of the main leaders, but also that of the ones who led a life like Asbóth, soldiers and civilians who made a career, becoming important characters of their new home country as members of the Kossuth emigration. Collecting and cataloguing the contemporary images made with different techniques scattered around the world will hand a new group of sources to researchers, even though it could still be expanded, improved and corrected.

Though we know relatively few pictures of him, Sándor Asbóth has been immortalized using all the important techniques of the mid-nineteenth century: painting, drawing, multiplied graphics, but also daguerrotype, ferrotype and visit cards.

The thin, peaky face of the officer staying with Lajos Kossuth during the Turkey emigration could be seen in a drawing by Walter Gould, the American painter who visited them under exceptional circumstances. (*Picture no. 1.*) The next pictures we know of – from the 1850s – show the face of the engineer living in emigration. In the exceptionally beautiful and well-preserved sixth-plate daguerrotype Asbóth can be seen wearing everyday clothing. (*Picture no. 2.*) Also in the collection of the Hungarian Museum there is a small ferrotype, in which he is wearing something similar to the traditional Hungarian coat. (*Pictures no. 12. and 13.*) The previous picture for this one was certainly a visit card photograph not found in Hungary, but known from American collector websites. In the drawings by Henri Lovie, today in the Becker Collection, we can see the soldier of the American Civil War. Most important among them is the one showing Asbóth with his general staff, of which an engraving version was even published during the war, in the renowned paper titled Frank Leslie's Illustrated Newspaper. (*Picture no. 7.*) A copy of a visit card of the time can be found in Hungary. Said picture, served as a basis also for a painting as well as the illustration on his memorial stone at his grave in Arlington National Cemetery. Famous American photographers Matthew Brady and Charles

D. Fiedricks made the portraits of the chief officer of the Civil War in their studio. These pictures got around, probably even made into visit cards for sale, and can still be found on collector websites. Even then, pictures already travelled from continent to continent. For instance, one portrait of Asbóth made by M. Brady came to the collection of the Hungarian National Museum from the belongings of Lajos Kossuth. (*Pictures no. 15. and 16.*) This picture was also in possession of the editors of Vasárnapi Ujság (Sunday News) in 1866, as the engraving based on it appeared on the front page in the issue in which the biography of the General was published. (*Picture no. 17.*)

In the middle of the 1860s Miklós Barabás, a prominent Hungarian portrait painter of the time, made an oil painting of Sándor Asbóth (*Picture no. 20.*) It is now in the custody of the family of Asbóth. In the last known picture of his life there is an old man staring back at us, suffering from his serious injury. The glass negative was taken by Matthew Brady, and today is kept in the National Archive in the United States.

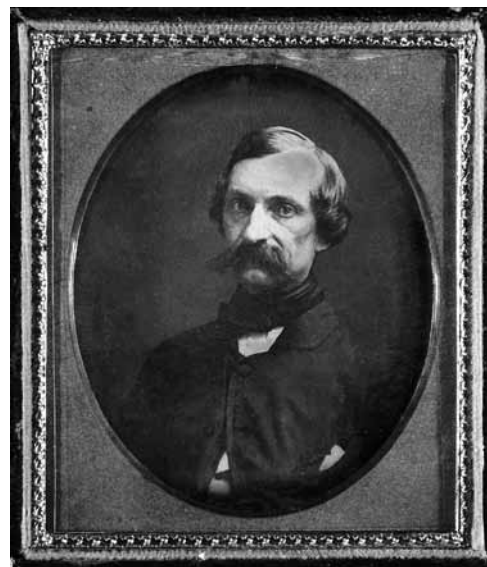
It would be desirable for both the American and Hungarian information to be more precise and connect more thoroughly, and for the research to discover the history of the creation of the pictures as well. The study could be a first step towards these goals.

1. kép

Walter Gould, 1851

Courtesy of the Historical Society of Pennsylvania

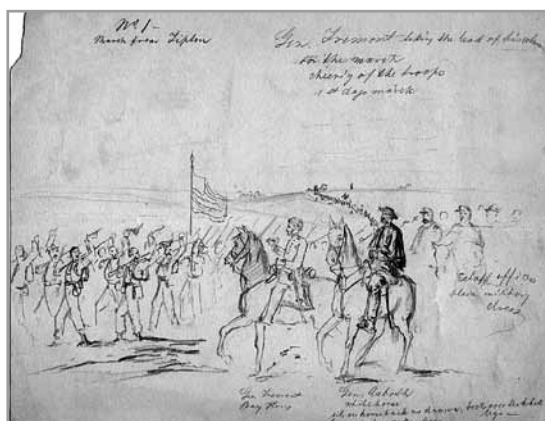
2. kép

Ismeretlen amerikai dagerrotípiákészítő felvétele, 1855
Magyar Nemzeti Múzeum

3. kép

Henri Lovie: March from Tipton – Second day, 1861. október 15.
Courtesy of the Becker Collection, Boston, MA

4. kép

Henri Lovie: The March from Tipton - General Fremont at the Head of His Column, 1861. október
Courtesy of the Becker Collection, Boston, MA

6. kép

Henri Lovie: Asbóth és vezérkara, 1861. december 10.
Courtesy of the Becker Collection, Boston, MA

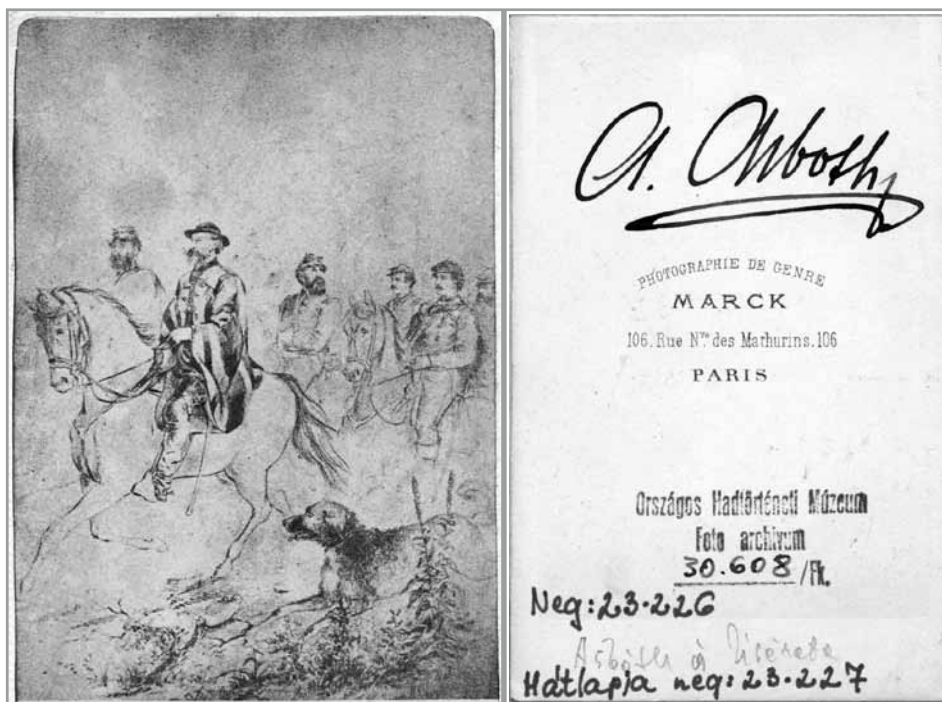
5. kép

Henri Lovie: Camp Asbóth. Fremont's Headquarters Tipton, 1861. október
Courtesy of the Becker Collection, Boston, MA

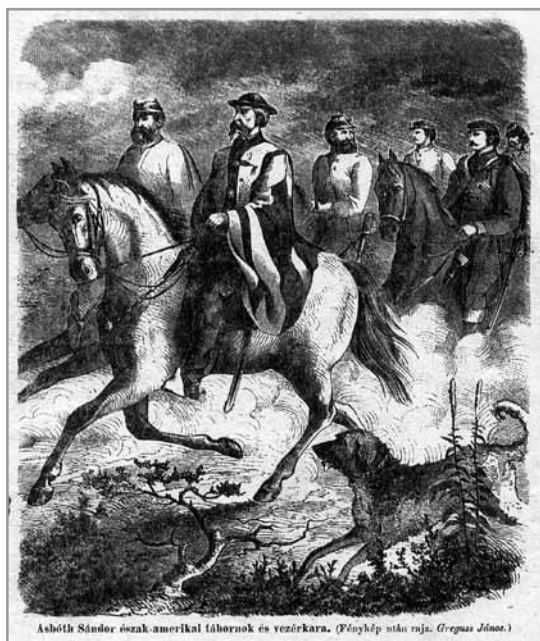

7. kép

Fametszet, Henri Lovie rajza nyomán
Frank Leslie's Illustrated News 1862. április 5-i
háborús melléklete

8-9. kép
 Asbóth és vezérkara, 1861
 Henri Lovie rajzáról készített vizitkártya fénykép és verzója az 1860-as évekből
 HM Hadtörténeli Múzeum

10. kép
 Greguss János: Asbóth Sándor észak-amerikai tábornok és vezérkara. Fametszet
 Hazánk s a Külföld, 1866

11. kép
 Rob. Richter: Asbóth Sándor Floridában, 1909
 Balatoni Múzeum, Keszthely

12. kép

E. & H.T. Anthony, New York (?) felvétele
1860-as évek első fele

Korabeli ferrotípia másolat - Magyar Nemzeti Múzeum

13. kép

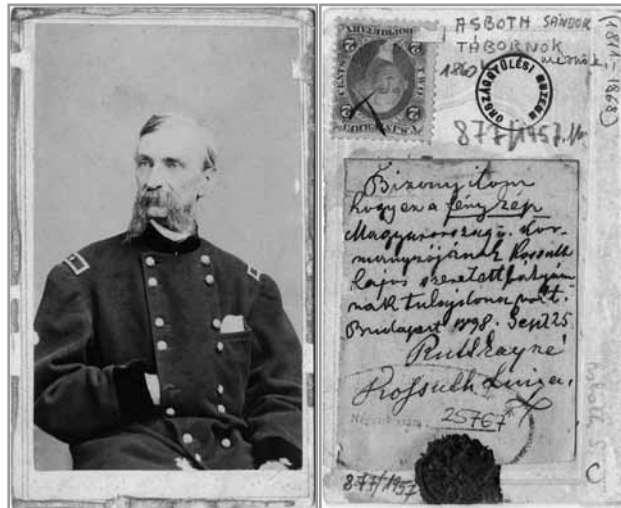
A ferrotípia keret nélkül
Magyar Nemzeti Múzeum

14. kép

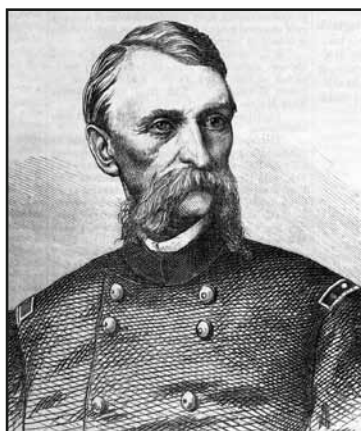
Matthew Brady felvétele, 1862
U.S. National Archives

<http://arcweb.archives.gov> honlap alapján

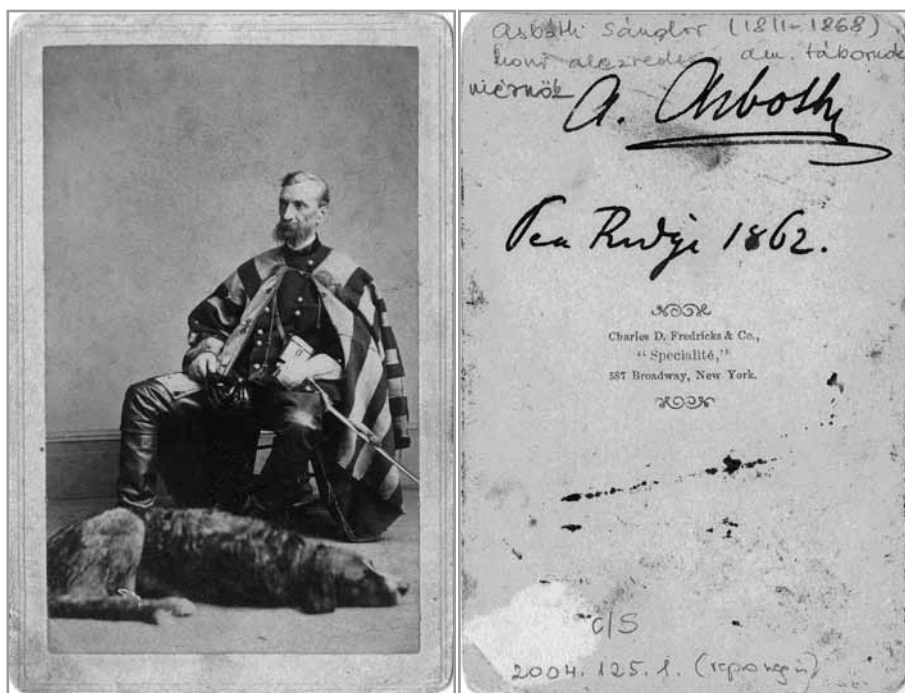
15-16. kép

Matthew Brady felvétele és verzója 1862 körül
Vizitkártya Kossuth tulajdonából - Magyar Nemzeti Múzeum

17. kép

Pollack Zsigmond fametszete
Vasárnapi Ujság, 1866

18-19. kép
 Charles D. Fredricks & Co., New York,
 1860-as évek első fele
 Magyar Nemzeti Múzeum

20. kép
 Barabás Miklós (?): Asbóth Sándor, 1860-as évek
 Magántulajdon

Horváth László

Kora vaskori település Letenyén

1. A lelőhely és feltárása

Letenye délkeleti szélén, Egyeduta városrészének keleti végétől közvetlenül délre, a Mura folyó széles völgyébe félszigetszerűen benyúló, meredeken magasodó homokdomb oldalán, az M7 autópálya-nyomvonal humuszolásának megkezdése előtt közvetlenül, 2003. április 11-én, Horváth László és Eke István római és Árpád-kori telepjelenségek feltárását és leleteit találták a szántásban. A leletmentő ásatást ennek nyomán kellett megkezdeni. A lelőhely a 228+430 – 228+600 kilométerszelvények között helyezkedett el és a 072. számot kapta a zalai autópályás-projekten belül (1. kép). A domb keleti szélén húzódó, 300x180 m kiterjedésű lelőhely déli végét érintette az útépités. A 2003. április 25. és május 29. között elvégzett leletmentő ásatás során 3625 m² felületen 92 különböző korú objektum került kibontásra. A feltárást Kvassay Judit vezette.¹

A domb teteje felé sűrűsödő település-jelenségek (házak, kemencék, vermek, gödrök, árkok, cölöphegyek) több korszakban történt megtelepülésről tanúskodtak. Az egyik gödörből a középső rézkori Balaton-Lasinja, egy másikkól pedig a késő rézkori Baden kultúra jellegzetes díszítésű edénytöredékei kerültek felszínre. Kilenc objektumból római kori leletek láttak napvilágot, és valószínűleg ugyanebből a korszakból származnak az észak-dél hossz tengelyű árkok is, amelyek fából emelt épület alapárkai lehettek. Az Árpád-kort hat gödör képviselte. A domb déli és keleti szélén, illetve néhány esetben a régészeti korokból való jelenségek közé ásva, 13 recens objektum bolygatta meg a területet. Mindezek mellett a lelőhelyen a legnagyobban, összesen 19 esetben, a kora vaskor jelenségei (házak, vermek, gödrök, lepárló gödör?) fordultak elő (KVASSAY 2004) (1. kép). A továbbiakban a kora vaskori településsel szeretnénk az anyagközlésnél valamivel bővebben foglalkozni.

2. Katalógus

Rövidítések: tör.= töredékes, m.= magasság, h = hosszúság, sz.= szélesség, v.= vastagság, átm.= átmérő, pá.= peremátmérő, fv.= falvastagság, max.= maximális, Lsz = leltári szám, Megj.= megjegyzés

A katalógus először a kora vaskori objektum legfontosabb adatait tartalmazza, azt követi folyamatosan növekvő sorszámmal az abból előkerült leletek leírása. Csaknem mindegyik tárgyról közlünk rajzot is, amelyek ugyanolyan sorszámmal szerepelnek a táblába szerkesztett képeken is, mint a szöveges leírásuknál. Az objektumok legfontosabb alap- és részletrajzai a tárgyrajzokkal együtt a képeken láthatók.

2. objektum, gödör

Folt: sötétbarna, határozott, enyhén faszenes; *Betöltés:* barna humuszos, keményre tömörült, kevés patics- és faszénzemcsével; *Hossztengely iránya:* ÉK-DNy; *Méret:* 230 x 190 cm; *Mélysége:* 42 cm; *Alak:* körte; *Oldal:* ívelt; *Alj:* ívelt. *Megjegyzés:* A fazék kora bizonytalan, ezért nem vettük figyelembe a katalógus folyamatos számozásánál, azonban maga az objektum minden valószínűség szerint kora vaskori.

Leletek: Másodlagosan átégett, apró mészködarábokkal soványított, durva szürkésbarna fazék nagyobb oldal- és peremtöredéke. h.: 12,9 és 3,4 cm, fv.: 1,3 cm (2 db); Lsz: 072.02.01.

3. objektum, gödör (2. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, enyhén faszenes-paticsos; *Betöltés:* barna humuszos, keményre tömörült, enyhén faszenes-paticsos; *Hossztengely iránya:* É-D; *Méret:* 150 x 140 cm; *Mélysége:* 23 cm; *Alak:* csaknem szabályos kör; *Oldal:* egyenesen szűkülő; *Alj:* lapos.

Leletek

1. Orsógomb töredéke (2. kép). Homokszínű, vöröses foltokkal, bikónikus alakú, fele hiányzik. m.: 3,4; tör. átm.: 3,7 cm, Lsz: 072.03.01.

2. Fül töredéke (2. kép). Sötétszürke, finoman iszapolt anyagú, ovális ívű, alján vízszintes bordával, külső felületén bekarcolt fenyőág-minta nyomával, keresztmetszete kissé szabálytalan kör alakú. m.: 7,7 cm; átm.: 1,5 cm, Lsz.: 072.03.02.

3. Tál töredéke (2. kép). Sötétszürke, finomabb anyagú, behúzott peremű tál peremtöredéke. h.: 5,6 cm; fv.: 0,4 cm, Lsz: 072.03.03.

4. Tál töredéke (2. kép). Sötétszürke, finomabb anyagú kónikus peremtöredék, a vállán alig kivehető turbántekerceses díszítés, h.: 3,7 cm; fv.: 0,4 cm. Lsz: 072.03.04.

5. Edénytöredék. Sötétszürke nagyobb edény válltöredéke, kívül néhol polírozás nyomai, belül világosabb szürke. A válltöredék egy gömbölyű vállú edényhez tartozott, kissé ívelten magasodó nyakrészrel, h.: 8,5 cm; fv.: 1,1 cm. Lsz: 072.03.05.

6/1-4. Edénytöredékek. Sárgásbarna fazekak két perem- és két aljtöredéke, az egyik nagyobb aljtöredék ragasztott, oldalrésze magasabban megmaradt. Mind-egyik kerámiaszemcsékkel soványított. h.: 5,5; 3,7 cm; 5,2 cm; 7,2 cm. Lsz: 072.03.06. (4 db);

9. objektum, kemence és előtere (2. kép)

Folt: körte alakú, sötétbarna, határozott, É-i végén erősen paticsos; már a foltjában sok edénytöredék volt. *Betöltés:* előtér: sötétbarna, humuszos, keményre tömörült, faszenes-paticsos; kemence: nagy paticsdarabok között kevés, sötétbarna, faszenes föld. *Hossztagely iránya:* ÉK-DNy; *Méretük:* 317x250 cm (kemence 110 x 120; előtér 207 x 250 cm); *Mélység:* kemence: 20 cm; előtér: 40 cm; *Alak:* a teljes objektum körte; előtér és kemence: ovális; *Oldal:* előtér: egyenesen szűkülő, K-en lépcsős; kemence: ívelt (másodlagosan felhasznált nagy paticsdarabokból kirakva); *Alj:* előtér: lapos; kemence: ívelt (másodlagosan felhasznált nagy paticsdarabokból kirakva, ami alatt tapasztott alj nem volt).

Leletek:

7/1-2. Agyagnehezék töredékek (2. kép). Sárgásbarna, csonka gúla alakú nehezékek felső részének töredéke. Felső síkján egy hosszanti irányú vájat, a hosszanti átfúrásnál törött szét, h.: 5,5 x 3,5 cm; töredékes m.: 5,0 cm.; h.: 4,6 x 3,1 cm; töredékes m.: 4,0 cm. Lsz: 072.09.01. (2 db), Megj.: Kemence előterének betöltéséből a nagyobb töredék a K-i részből; kisebbik a Ny-i feléből.

8/1-2. Agyagnehezék töredékek (2. kép). Sárgásbarna, néhol szürkés foltos két csonka gúla alakú nehezék egy-egy töredéke. A nagyobbik a nehezék alsó része, hosszanti irányú átfúrásig maradt meg, a kisebbik pe-

dig a felső részt tartalmazza a hasonló irányú átfúrásig. Az utóbbi tetején kereszt alakú vájjal. h.: 7,0 x 6,3 cm, tör. m.: 7,0 cm; h.: 6,5 x 3,2 cm; tör. m.: 4,5 cm, Lsz: 072.09.02. (2 db). Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

9/1-2. Edénytöredékek (2. kép). Középszürke, behúzott peremű két tál egy-egy peremtöredéke. A nagyobbik barnás foltos, finoman iszapolt anyagúak. h.: 6,4 és 7,1 cm; fv.: 0,6 és 0,7 cm, Lsz: 072.09.03. (2 db). Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

10. Edénytöredék (2. kép). Sárgásbarna, jól iszapolt anyagú, belső felületén jobban, a külsőn kevésbé látszó grafitozás nyomai. A tál (?) válltöredékén balra dülő ferde, sűrű kannelúrás díszítés. h.: 10,0 cm, fv.: 0,4 cm, Lsz: 072.09.04., 2 db-ból összeragasztott.

11/1-2. Edénytöredékek (2. kép). Sárga, szürke foltos két válltöredék, az egyik vízszintes besimített árok, melyet ferde plasztikus lécminta zár le; a másik töredéken bütyök tapadásának nyomával, ezt egy ívelt kannelúrás kettős árok fogja közre bal oldalán. Az egyik másodlagos átégés nyomai. h.: 6,5 és 5,5 cm; fv.: 0,9 és 0,6 cm, Lsz: 072.09.05. (2 db)., Mindkét töredék 2 db.-ból összeragasztott. Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

12. Edénytöredék (2. kép). Sárgásbarna színű töredék, mely a nyak és a váll találkozásához tartozik, a nyak rész kissé ívelt, a vállon két éles gerincű vízszintes borda húzódik, kívül jól iszapolt anyagú. h.: 5,3 cm, fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.09.06. Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

13/1-3. Edénytöredékek. Durva felületű fazekak függőleges állású peremtöredékei, az egyik sötétszürke, a másik világosszürke kavicssoványítású, a harmadik barnás színű. h.: 4,2; 5,1; 4,3 cm., fv.: 0,6; 1,2; 1,3 cm, Lsz: 072.09.07. (3 db) Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

14. Edénytöredék. Barna mély tál peremtöredéke, apró kerámiatöredékekkel soványított. h.: 5,7 cm; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.09.08., 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

15/1-3. Edénytöredékek (2. kép). Három fazék peremtöredéke, az egyik téglaszínű, belül szürkés, durva felületű, kúp alakú bütyökkel; a másik kívül homok, belül szürkés színű, téglalap alapú és benyomott tetejű bütyökkel; a harmadik barnásszürke, bütyök alapjának nyomával, kavicssoványítású és durva, egyenetlen felületű. h.: 7,5; 5,6; 6,8 cm; fv.: 0,8; 1,0; 0,7 cm, Lsz: 072.09.09. (3 db) Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

16/1-2. Edénytöredékek (3. kép). Egy-egy fazék/tál peremtöredéke, az egyik kívül világosbarna, belül szürke foltos, kavicssoványítású, finoman bevagdosott (?) pereme alatt bütyök alapjának nyoma; a másik: szürke barna foltos, durva felületű, pereme vízszintesen levágott, kívül-

ről árokszerű bemélyedés (ujjbenyomásos sor?) kíséri. h.: 5,4; 5,0 cm; fv.: 0,7; 1,1 cm, Lsz: 072.09.10. (2 db) Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

17/1-2. Edénytöredékek (3. kép). Két fazék perem- és oldaltöredéke, az előző szürkésbarna, kavics- és kerámia soványítású, pereme alatt kétosztatú bütyökkel; a másik a másodlagos átégés következtében salakszerűvé és felhólyagosodott felületűvé vált, oldalán kétosztatú bütyök. h.: 4,4; 8,8 cm.; fv.: 0,8; 1,0 cm, Lsz: 072.09.11. (2 db) Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

18. Edénytöredék (3. kép). Kívül barnás, belül szürke színű fazék oldaltöredéke, sűrű, függőleges, mélyen besimított árkokkal (fésűs?) díszítették. h.: 5,5 cm; fv 1,1 cm, Lsz: 072.09.12. Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

19/1-5. Edénytöredékek. Szürkésbarna nagyméretű edények másodlagosan átégett töredékei. Az egyik egy szélesen kihajló peremtöredék, kettő váll részhez, kettő pedig hasi részhez tartozhatott. Mindegyikük salakszerűvé égett át, felületük felhólyagzódott, erősen deformálódott. h.: 8,0; 17,5; 14, 9; 12, 3; 13,0 cm; fv.: 1,8; 1,4; 1,3; 1,1; 1,1 cm, Lsz: 072.09.13. (5 db), az egyik 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

20. Edénytöredék. Szürkésbarna, kavicssoványítású fazék aljtöredéke. h.: 7,2; fv.: 1,0 cm, Lsz: 072.09.14. Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

21. Edénytöredék (3. kép). Sötétszürke, kívül feketés polírozású, finom anyagú omphalosos aljtöredék. h.: 6,2; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.09.15.) Megj.: Kemence előterének nyugati feléből.

22. Edénytöredék (3. kép). Sötétszürke, félgömb alakú mély tál peremtöredéke, finomabb felületű, kerámiával soványított (?). h.: 5,5; fv.: 0,6 cm, Lsz: 072.09.16., 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Objektum foltjából.

23/1-3. Edénytöredékek. Szürkésbarna, nagyméretű edények válltöredékei. Másodlagosan átégték, felületük néhol felhólyagzódott. Két darab gömbölyű válltöredék, a vállon a nyak csatlakozását vonallal (nem bekarcolt) hangsúlyozva. A harmadik lágyprofilú, gömbölyű válltöredék. h.: 8,2 ; 10,3 ; 17,0 cm; fv.: 1,2 ; 1,1; 1,3 cm, Lsz: 072.09.17. (3 db), mindhárom töredék 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Objektum foltjából.

24. Edénytöredék. Szürkésbarna nagyméretű edény oldal- és aljtöredéke, másodlagosan átégett, felhólyagzódott felületű. Az aljából csak kis rész csatlakozik hozzá. tör. m.: 11,9 cm; fv.: 1,0 cm, Lsz: 072.09.18., 3 db-ból összeragasztott. Megj.: Kemence omladékának elbontásából.

25. Edénytöredék. Fazék kívül szürkés, belül téglaszínű oldaltöredéke. Durva felületű, kavics- és kerámiasoványítású. h.: 13,7 cm; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.09.19., 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Kemence omladékának elbontásából.

10. objektum, verem és előtere (3. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, faszenes, Ny-i vége erősen paticsos; *Betöltés:* előtér: sötétbarna, keményre tömörült, faszenes-paticsos; verem: tetején apró, alján nagy paticsdarabok között kevés sötétbarna, helyenként feketére égett, laza föld; *Hossztengely iránya:* előtér: K-Ny; verem: - ; *Méreték:* előtér: 220 x 188; verem: száj 96 x 106, has. 146x168 cm; *Mélység:* előtér: 38; verem: 80 cm; *Alak:* teljes objektum: körte-forma; előtér: tojásdad; verem: kerekded; *Oldal:* előtér K-i oldal ívelt, többi egyenesen szűkülő; verem: méhkas alakú; *Alj:* előtér: lapos; verem: ívelt.

Leletek:

26. Edénytöredék (3. kép). Sötétszürke, nagyon finom anyagú, feketés polírozású a felülete, erősen behúzott peremű, vállán többszörösen, mélyebben besimított (karcolás?), V-alakban elhelyezkedő díszítés van. h.: 4,0; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.10.01. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

27. Edénytöredék (3. kép). Sötétszürke, finoman iszapolt anyagú, behúzott peremű tál töredéke. h.: 14,6 cm; fv.: 0,6 cm, Lsz: 072.10.02., 3 db-ból összeragasztott. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

28. Edénytöredék (3. kép). Szürkésbarna, kavicssoványítású, másodlagosan átégett, behúzott peremű tál töredéke. h.: 14,9 ; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.10.03., 4 db-ból összeragasztott. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

29/1-2. Edénytöredékek (3. kép). Szürkés homok, illetve szürkésbarna színű két peremtöredék, melyek mély talakhoz tartoztak, mindegyiken a peremen ujjbenyomkodásos dísz, az egyiknél a köröm nyomával. h.: 8,2 ; 6,2; fv.: 0,8 ; 0,8 cm, Lsz: 072.10.04. (2 db) Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

30. Edénytöredék (3. kép). Szürkésbarna, nagyobb edény enyhén kihajló peremtöredéke, perem alatt két, egymáshoz függőleges elhelyezkedésű átfúrt lyukkal. h.: 7,0; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.10.05., 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

31. Edénytöredék (3. kép). Barnásszürke, közepes finomságú iszapolású, kifelé dülő oldalú tál peremtöredéke. h.: 4,5; fv. 0,7 cm, Lsz: 072.10.06. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

32. Edénytöredék (3. kép). Barnásszürke, kissé kifelé dülő peremű tál peremtöredéke, a perem csaknem vízszintes síkra levágott. h.: 3,7; fv.: 0,6 cm, Lsz: 072.10.07. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

33. Edénytöredék (3. kép). Feketés, finoman iszapolt anyagú, polírozott felületű peremtöredék, kis mérete miatt nem dönthető el, hogy milyen edényhez tartozhatott. h.: 2,7; fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.10.08. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

34. Edénytöredék (3. kép). Szürkésbarna tál peremtöredéke, vízszintesre levágott peremsíkkal. h.: 3,0; fv.: 0,6 cm, Lsz: 072.10.09. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

35. Edénytöredék. Sötétszürke, kavicssoványítású tál váll alatti hasi része. h.: 9,9; fv.: 0,7 cm. Lsz: 072.10.10. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

36. Edénytöredék (3. kép). Sárgás téglaszínű, szürke foltos, kerámia soványítású fazék peremtöredéke, perem alatti ovális alapú bütyök nyomával. h.: 13,2; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.10.11., 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

37. Edénytöredék (3. kép). Sárgásbarna színű, kisebb fazék peremtöredéke kissé behúzott peremmel, alatta ujjbenyomkodásos borda dísszel. h.: 5,5; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.10.12. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

38/1-2. Edénytöredékek (3, 4. kép). Sárgásbarna színű, durvább felületű, kerámiasoványítású mély tálak egy-egy peremtöredéke. h.: 9,2; 7,3; fv.: 1,2; 0,8 cm, Lsz: 072.10.13. (2 db) Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

39/1-2. Edénytöredékek (4. kép). Barnás színű fazekak egy-egy peremtöredéke, az egyik kerámia-, a másik kavicssoványítású. Az előzőn ovális alapú, a másikon kétosztatú bütyök. h.: 10,3; 11,5; fv.: 0,9; 1,0 cm, Lsz: 072.10.14. (2 db) Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

40. Edénytöredék (4. kép). Barnásszürke foltos fazék (?) aljtöredéke, durva felületű, inkább kerámiasoványítású lehet. fenék átm.: 10,0 cm; tör. m.: 4,1 cm, Lsz: 072.10.15., 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Előterének É-i feléből, betöltésből.

41. Agyagnehezék töredéke (4. kép). Téglaszínű, csonka gúla alakú nehezék alsó része, hosszanti irányú átfűrásánál törött le. tör. m.: 6,3; h.: 6,2 x 4,6 cm, Lsz: 072.10.16. Megj.: Előterének D-i feléből.

42. Agyagnehezék (4. kép). Világos szürkésbarna, sötétszürke folttal, csonka gúla alakú, hosszanti irányban átfűrt, kisméretű. m.: 6,8; h.: 4,0 x 2,4 cm, Lsz: 072.10.17. Megj.: Előterének D-i feléből.

43. Agyagnehezék (4. kép). Szürkés barna, csonka gúla alakú, hosszanti irányban átfűrt, kisméretű. m.: 6,5; h.: 4,3 x 2,8 cm, Lsz: 072.10.18. Megj.: Előterének D-i feléből.

44. Tál töredékei (4. kép). Világosbarna, finoman iszapolt anyagú, néhol megmaradt a polírozott felület. Kissé ívelő, rövid nyakú, ún. galléros peremű („Kragenrand”), gömbölyű vállú, vállán két besímitott vonalkötegből álló megszakadó cikk-cakk díszítés. Alja külső része alig észrevehetően homorú. max. h.: 9,2; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.10.19.; 4, 2, 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Verem betöltéséből.

45. Edénytöredék (4. kép). Világosbarna, kavicssoványítású, kisebb méretű tál/fedő? peremtöredéke, külső felületén ferde besímitott vonalköteg díszítéssel. h.: 3,2; fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.10.20. Megj.: Verem betöltéséből.

46. Edénytöredék. Nagyon finoman iszapolt anyagú, kívül barnás, belül feketés szürke színű. A tál oldaltöredékének belsejében besímitott ferde rácsminta van. h.: 10,0; fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.10.21., 3 db-ból összeragasztott. Megj.: Verem betöltéséből. Sajnos a rajzoló figyelmét elkerülte ez a darab, amit már idő hiányában nem tudtunk pótolni!

47/1-4. Edénytöredékek (4. kép). Négy különböző mély tál/fazék? peremtöredéke: 2 db barnás színű, az egyik kissé kihajló peremű; 2 db világosszürke, másodlagosan átégett. h.: 6,8; 6,3; 4,5; 5,5 cm.; fv.: 1,0; 0,8; 1,0; 0,9 cm, Lsz: 072.10.22. (4 db) Megj.: Verem betöltéséből.

48. Edénytöredék (4. kép). Szürke, barna foltos, nagyobb fazék peremtöredéke. Kavicssoványítású, durva felületű. Vállán ujjbenyomkodásos sor (a köröm nyomával is) fogja közre a lapos, szalagszerű, három csúcsban végződő bütyköt. tör. m.: 20,0; fv.: 1,0 cm, Lsz: 072.10.23. 4 db-ból összeragasztott. Megj.: Verem betöltéséből.

49. Edénytöredék (4. kép). Téglaszínű, kavicssoványítású fül töredéke. Az egyik részen derékszögű, a másikon tompaszöglet zár be a formája, a sarkokon kissé kicsúcsosodik. Keresztmetszete négyzet alakú. h.: 5,3; átm.: 1,8 x 1,65 cm, Lsz: 072.10.24. Megj.: Verem betöltéséből.

50. Edénytöredék (4. kép). Világosbarna, kavicssoványítású, nagyjából háromszög keresztmetszetű, szinte taréjos fül töredéke. A töredék szabályos ívű. h.: 6,5; átm.: 2,6 x 1,6 cm, Lsz: 072.10.25. Megj.: Verem betöltéséből.

51/1-2. Edénytöredékek. Feketés aljtöredékek, az egyik kavicssoványítású, durvább felületű, nagyobb edény kissé bemélyedő aljú része, a másik finomabban iszapolt anyagú, alig bemélyedő aljjal. h.: 7,8; 4,4; fv.: 0,8; 0,6 cm, Lsz: 072.10.26. (2 db) Megj.: Verem betöltéséből.

52. „Oltár” agyagdísze (5. kép). Világosbarna, kerámia és szerves anyaggal soványított, lapított kúp alakú. Valószínűleg egy nagyobb oltár sarokrésze lehetett. Az egyik lapított oldalán két hosszanti irányú árok díszíti. Üreges belsejében nagyon szépen megmaradt a 7,8 x 1,85 cm méretű deszka nyoma, melynek hasított felülete is látszik. A deszka üreget hagyó része 17,0 cm hosszú és kissé elkeskenyedik, vége egyenes levágású. A „házi oltár” kimagasodó deszka részét boríthatták be a kúp alakúra formált agyaggal. (Lásd a rekonstrukciót: 21. kép 1a-b). tör. m.: 21,4; sz.: 12,5; v.: 6,5 cm, Lsz: 072.10.27. Két darabból összeragasztott. Megj.: Verem betöltéséből.

53. „Oltár” agyagdísze (5. kép). Világosbarna, hasonló soványítású, mint az előző, funkciója is ugyanaz lehetett, formája is hasonló, de díszítetlen. Alja felé kissé kifelé hajlik, és vízszintesen végződik. Az alja erősen hiányos, belsejében a deszka sokkal keskenyebb

volt (5,8 x 1,6 cm), 16,5 cm hosszúságban maradt meg. Több helyen repedezett, jól látható az agyag réteges felhordása. m.: 24,0 cm; sz.: 16,2 cm; v.: 9,1 cm, Lsz.: 072.10.28. Megj.: Verem betöltéséből.

54/1-2. „Oltár” agyagdíszei (6. kép). Világosbarna, az előző két oromdíszhez hasonló, erősen töredékes és hiányos. Ezeken három hosszanti irányú árokból állt a díszítés. A megmaradt két töredék belsejében ugyancsak megőrződött a szélesebb deszka lenyomata, de a teljes szélessége hiányzik; a két töredék egymás mellé állított h.: 23,0 cm; tör. sz.: 11,8 cm.; tör. v.: 5,7 cm, Lsz.: 072.10.29. (2 db) Megj.: Verem betöltéséből.

Egyéb lelet: 4 db kvarcit kavics töredék; 1 db homokkő (?) őrlőkő töredék.

13. objektum, gödör (7. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, faszenes-paticsos; már foltjában több edénytöredék volt; *Betöltés:* sötétbarna, humuszos, keményre tömörült, faszenes-paticsos; *Hossztengely iránya:* K-Ny; *Méret:* 205 x 178 cm;

Mélysége: 65 cm; *Alak:* tojásdad; *Oldal:* egyenesen szűkülő; *Alj:* lapos, közepén kis gödörrel.

Leletek:

55/1-2. Edénytöredékek (7. kép). Világosbarna színű két tál peremtöredéke, az egyik pereme vízszintesre levágott. h.: 9,6; 8,6; fv.: 0,8; 0,7 cm, Lsz.: 072.13.01. (2 db), az egyik 2 db-ból, a másik 3 db-ból összeragasztott. Megj.: Objektum foltjából.

56/1-2. Edénytöredékek (7. kép). Két fazék peremtöredéke, az egyik kívül barnás téglá, belül feketés színű, peremét ujjbenyomkodás díszíti, a perem alatt hegyes kúp alakú bütyök; a másik világosbarna kívül, belül homokszínű, pereme ugyancsak ujjbenyomkodásos, valószínűleg a kúp alakú bütyök alapja maradt csak meg. h.: 8,1; 6,9; fv.: 0,9; 0,9 cm, Lsz.: 072.13.02. (2 db), Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

57/1-2. Edénytöredékek (7. kép). Két szürke, homokszínű foltos tál és fazék peremtöredéke, az egyik profilált vállú, kissé lapított kúp alakú bütyökkel; a másik egyenes oldalú, ovális alapú kúpos bütyökkel, anyagában kavics is van. h.: 6,5; 6,4; fv.: 0,6; 0,9 cm, Lsz.: 072.13.03. (2 db). Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

58/1-2. Edénytöredékek (7. kép). Két fazék egy-egy behúzott peremtöredéke, barnás téglaszínűek szürke foltokkal, mindkettőn kétosztatú lapos bütyök. h.: 13,0; 10,7; fv.: 1,1; 0,9 cm, Lsz.: 072.13.04. (2 db), nagyobbik töredék 2 db-ból összeragasztott. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

59. Edénytöredék (7. kép). Világosbarna szürke foltos, erősebben behúzott peremű fazék peremtöredéke, az oldala kissé gömbölyded. h.: 11,0 cm; fv.: 1,2 cm, Lsz.: 072.13.05. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

60/1-2. Edénytöredékek (7. kép). Világosbarna szür-

ke foltos, kissé ívelt nyakú fazekak egy-egy peremtöredéke. A perem egyenesen, vízszintesre levágott, vállán ujjbenyomkodásos pontsor van, melyen a köröm nyoma is látszik. Lehetséges, hogy egy fazékhoz tartozhat. h.: 7,9; 7,1 cm; fv.: 0,8 cm. Lsz.: 072.13.06. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

61. Edénytöredék (7. kép). Szürke, erősen grafitos anyagú fazék, kissé behúzott peremű töredéke. h.: 7,7; fv.: 0,8 cm, Lsz.: 072.13.07.

62/1-3. Edénytöredékek (7. kép). Téglaszínű, szürke foltos, kissé behúzott peremű fazekak peremtöredékei. h.: 11,5; 6,0; 6,2; fv.: 0,9; 0,8; 0,7 cm., Lsz.: 072.13.08. (3 db), a legnagyobb 5 db-ból összeragasztott.

Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

63. Edénytöredék (7. kép). Sárgás, valószínűleg mély tálhoz tartozó peremtöredék. h.: 5,5; fv.: 1,2 cm, Lsz.: 072.13.09. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

64. Edénytöredék (7. kép). Kívül téglaszínű, belül nagyobb szürke foltos, vastagfalú fazék oldaltöredéke lapított, vízszintes állású, hegyes gerincű bütyökkel. h.: 16,5; fv.: 1,6 cm, Lsz.: 072.13.10. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

65/1-3. Edénytöredékek (8. kép). Barnás, szürke foltos fazekak aljtöredékei. átm.: 13,0; tör. átm.: 0,8; h.: 7,9 cm, fv.: 1,2; 0,9; 0,9 cm, Lsz.: 072.13.11. (3 db) Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

66. Edénytöredék (8. kép). Szürkésbarna, ovális keresztmetszetű, kerámia- és kavicssoványítású fül töredéke. h.: 5,5; átm.: 2,15 x 3,6 cm, Lsz.: 072.13.12. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

67. Tál töredékei (8. kép). Sötétszürke, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, behúzott peremű lapos tál (csésze) töredékei. m.: 4,0; h.: 6,6; 4,3; fv.: 0,5 cm, Lsz.: 072.13.13., egy 4 db-ból álló töredék és 1 db töredék. Megj.: Ny-i rész betöltéséből.

68/1-3. Agyagnehezékek (8. kép). Három, világos-szürke és barnás, szürke foltos nehezék. Lapos csonka gúla alakúak, mindegyikük a hosszanti irányú átfűrésznél törött szét, az alsó részek maradtak meg. tör. m.: 10,3; 7,6; 7,9; sz.: 9,5; 10,4; 9,7; v.: 4,4; 4,4; 4,3 cm, Lsz.: 072.13.14. (3 db), az egyik 5 db-ból összeragasztott. Megj.: Objektum betöltéséből.

69. Orsógomb (8. kép), vagy agyaggyöngy. Csillámos homokkal soványított anyagú, kézzel formált, sötét barnásszürkére égett, kettős kúpos orsógomb. Felső része homorú, díszítetlen. Alsó része domború, bekarcolt vonalakkal álló finom mintázattal. m.: 3,5; átm.: 2 cm, Lsz.: 072.13.15. Megj.: Objektum betöltéséből.

16. objektum, ház, munkagödör? (8. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, Ny-i részén erősen paticsos; *Betöltés:* sötétbarna, humuszos, szürke és sárga csíkokkal, keményre tömörült, faszenes-paticsos; közepén nagy, kevés

barna földdel kevert, keményre tömörült paticsomladék;

Hossztengely iránya: ÉK-DNy; *Méretetek:* 230 x 194 cm; *Mélység:* 46 cm; *Alak:* lekerekített sarkú téglalap; *Oldal:* egyenesen szűkülő; K-i és Ny-i szélében egy-egy kemence alakú, gyengén átégett bemélyedéssel. A K-i méretei szélessége 84, magassága 35, mélysége 45 cm; a Ny-i szélessége 70, magassága 16, mélysége 30 cm volt; *Alj:* lépcsős, DNy-i szélénél 120 cm hosszú, 20 cm széles, 15 cm mély, téglalap alakú, szélein gyengén átégett, alján feketére elszíneződött mélyedés.

Leletek:

70. Edénytöredék (8. kép). Világos homokszínű csésze nagyon finoman iszapolt peremtöredéke, pereme kissé kifelé hajlik, vállát beszúrkált pontsor díszíti. h.: 3,1; fv.: 0,4 cm, Lsz: 072.16.01. Megj.: É-i felének betöltéséből.

71. Edénytöredék (8. kép). Feketés, finoman iszapolt anyagú tál, polírozott felületű peremtöredéke, rövid galléros nyaka kifelé enyhén ívelt („Kragenrand”), vállá alatt kissé ferde besímitott vonalköteg szakítja meg a kettős vonalból álló cikk-cakk mintát. h.: 6,1; fv.: 0,6 cm, Lsz: 072.16.02., 3 db-ból összeragasztott. Megj.: É-i felének betöltéséből.

72. Edénytöredék (8. kép). Feketere polírozott felületű, nagyon finom iszapolású, kissé kifelé ívelt, csaknem függőleges állású peremtöredék, közepes nagyságú edényhez tartozhatott. h.: 4,7; fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.16.03. Megj.: É-i felének betöltéséből.

73. Edénytöredék (8. kép). Világossárga, közepesen durva felületű fazék peremtöredéke oldalán felhajló lapos bütykfogantyúval. h.: 10,6; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.16.04. Megj.: É-i felének betöltéséből.

74/1-2. Edénytöredékek (8. kép). Szürke és világosbarna, kavicssoványítású mély tálak egy-egy peremtöredéke, a peremük vízszintes levágású. h.: 6,5; 2,5; fv.: 0,8; 0,65 cm, Lsz: 072.16.05. (2 db) Megj.: É-i felének betöltéséből.

75/1-2. Edénytöredékek (8. kép). Sárgásszürke, durva felületű peremtöredékek, az egyik lehetséges, hogy fedő része. h.: 6,3; 5,5; fv.: 1,1; 1,0 cm, Lsz: 072.16.06. (2 db) Megj.: É-i felének betöltéséből.

76. Edénytöredék. Fekete, fényesre polírozott felületű nyaktöredék, közepes nagyságú edényé. h.: 5,0; fv.: 0,5 cm. Lsz: 072.16.07. Megj.: É-i felének betöltéséből.

77. Edénytöredék (8. kép). Szürkefoltos téglaszínű alj töredéke. Kívül egy kétosztatú bütyök van a fenékkal egy vonalban. Alján egy nagyobb lyuk. Talán köpülő záró fedele lehetett? h.: 5,6; fv.: 1,2 cm, Lsz: 072.16.08. Megj.: É-i felének betöltéséből.

78. Edénytöredék (8. kép). Világos sárgásszürke oldaltöredék, hegyes kúp alakú bütyökkel. h.: 4,7; fv.: 0,95 cm, Lsz: 072.16.09. Megj.: É-i felének betöltéséből.

79/1-2. Edénytöredékek. Szürke oldaltöredékek a felületükön besímitott sávok, vonalak. h.: 7,9; 7,7; fv.:

0,7; 0,8 cm, Lsz: 072.16.10. (2 db), egyik 2 db-ból összeragasztott. Megj.: É-i felének betöltéséből.

80. Edénytöredék. Sárgásbarna, közepesen polírozott felületű, ívelt vállú oldaltöredék. h.: 8,4; fv.: 0,95 cm, Lsz: 072.16.11. Megj.: É-i felének betöltéséből.

81. Edénytöredék (8. kép). Szürkésbarna, kisméretű fültöredék, a szögleteshez közelítő ovális keresztmetszetű. h.: 3,4; átm.: 1,25 x 0,9 cm, Lsz: 072.16.12. Megj.: É-i felének betöltéséből.

82/1-3. Edénytöredékek. Sötétszürke, homokszínű és szürkésbarna aljtöredékek. Az első polírozott felületű, alja enyhén homorú kívül; a második alja is hasonló kiképzésű és ugyanolyan finomságúra polírozott a felülete; a harmadik nagy kavicsdarabokkal soványított durva fazék töredéke. h.: 7,4; 8,1; 9,9 cm; fv.: 0,9; 0,6, 1,6 cm, Lsz: 072.16.13.(3 db), egy 2 db-ból összeragasztott. Megj.: É-i felének betöltéséből.

83. Orsógomb (8. kép). Homokszínű, a nagy kónikus nyakú edényekhez hasonló formájú. m.: 3,0; átm.: 4,3 cm, Lsz: 072.16.14. Megj.: É-i felének betöltéséből.

84. Orsógomb (8. kép). Világosbarna, nyomott gömb alakú, egyik alján a lyuk körül bemélyedő árok. m.: 2,1; átm.: 3,4 cm, Lsz: 072.16.15. Megj.: É-i felének betöltéséből.

85. Orsógomb fele (8. kép). Világosbarna, bikónikus formájú, egyik alja kónikusan bemélyed. m.: 3,0; tör. átm.: 3,8 cm, Lsz: 072.16.16. Megj.: É-i felének betöltéséből. *Egyéb lelet:* 1 db csillámpala örlőkő töredékei (2 db).

17. objektum, ház (9. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, erősen faszenes-paticsos; *Betöltés:* barna humuszos, keményre tömörült, faszenes-paticsos. É-i felének közepén, K-Ny-i hossztenegelyű, 180 x 100 cm-es, amorf, 5-10 cm vastag paticsomladék. Alatta 10-20 cm vastag, laza, szürke, hamus-faszenes réteg, sok lelettel. Alatta 10-12 cm vastag, barna-sárga kevert, enyhén paticsos, keményre tömörült betöltés. *Hossztengely iránya:* K-Ny; *Méretetek:* 454 x 312 cm; *Mélység:* Ny: 5; K: 50 cm; *Alak:* kissé amorf; *Oldal:* Ny-i szélén nem volt megfigyelhető; K-i szélén enyhén méhkas alakú; ÉK-i sarkánál lépcsős, a többi egyenesen szűkülő; *Alj:* kissé egyenetlen, lépcsős, Ny-i része egészen sekély (5 cm), középső része 20-40 cm mély, K-i része 50 cm mély; közepén, kb. 190 x 130 cm-es területen (feltáráskor részben elbontott), 0,5 cm vastag lesározott járósínt.

Leletek:

86. Fibula töredéke (9. kép). Bronz fibula tője a rugószerkezetének két-tekerces részével. A bronz huzal a rugószerkezetnél lapos, szalagszerű, a tűnél körátmetszetű. h.: 6,7 cm, Lsz.: 072.17.01. Megj.: a paticsomladék alatti hamus rétegből.

87. Edénytöredék (9. kép). Fekete, fényesre polírozott felületű, kissé kihajló peremtöredékek, kisebb nagyságú

edényé lehettek h.: 3,4; 2,0 cm.; fv.: 0,5; 0,5 cm, Lsz: 072.17.02. (2 db, de nem összetartozó).

88. Edénytöredék (9. kép). Szürke, polírozott, kissé durvább, egyenetlen felületű kihajló peremtöredék. h.: 3,5; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.17.03.

89/1-2. Edénytöredékek (9. kép). Szürkésbarna fazék és tál egy-egy peremtöredéke, mindkettő durvább felületű, kívül és belül sűrű vízszintes hornyokat hagyó elsimítás nyomaival; mindegyik kavicssoványítású. Az egyik kissé behúzott peremű, a másik kissé kifelé dülő állású. h.: 9,0; 8,5; fv.: 0,7; 0,95 cm, Lsz: 072.17.04. (2 db)

90. Edénytöredék (9. kép). Szürkésbarna, nagyobb, mély, kifelé dülő oldalú tál peremtöredéke. Durva felületű, kavicssoványítású, h.: 13,0; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.17.05.

91/1-2. Edénytöredékek. Szürke, finomabb izapolású, polírozott felületű két edény oldaltöredéke, a váll alatti hasi részhez tartozhattak. h.: 15,0; 11,4; fv.: 0,8; 0,8 cm, Lsz: 072.17.06. (2 db)

92. Edénytöredék. Szürkés barna nagyobb edény váll alatti részének oldaltöredéke, a váll gömbölyű indításával. Felületén besimított ferde, egyenetlen vonalkötegek, a felület végső eldolgozásának nyomaival. h.: 6,7; fv.: 0,9 cm, Lsz: 172.17.07.

93. Edénytöredék (9. kép). Barnás, durva kavicssoványítású oldaltöredék kétosztatú bütyökkel. h.: 3,8; fv.: 1,1 cm, Lsz: 072.17.08.

94. Edénytöredék. Kívül barna, belül szürkés fazék nagyobb oldaltöredéke. Durva, kavicssoványítású, több darabból összeállított. h.: 17,2; fv.: 0,7 cm. Lsz: 072.17.09.

95. Edénytöredék (9. kép). Világosbarna szalagfűl töredéke, finoman izapolat anyagú, kissé polírozott felületű. h.: 8,1; sz.: 3,6; v.: 0,9 cm, Lsz: 072.17.10.

96. Agyagdísz (9. kép). Barna, rúd-szerű tapasztás, erősen töredékes, hiányos. Egy enyhén ívelt fát (?) boríthatott be, a töredék egyik végén ez az ívelt rész derékszögben felhúzódik. h.: 15,3; sz.: 7,1; m.: 7,2 cm, Lsz: 072.17.11. Megj.: paticsomladékból.

97/1-4. Edénytöredékek. Szürke és barna színű, durva, kavics és kerámia soványítású fazekak peremtöredékei. h.: 7,4; 3,6; 3,0; 4,0; fv.: 1,1; 0,85; 0,7; 0,7 cm, Lsz: 072.17.12. (4 db). Megj.: paticsomladékból.

98. Edénytöredék. Fekete, fényesre polírozott felületű, nagyon finom anyagú, kis, vékonyfalú edény kissé kihajló peremtöredéke. h.: 1,9; fv.: 0,3 cm, Lsz: 072.17.13. Megj.: paticsomladékból.

99. Edénytöredék (9. kép). Szürke, fényesre polírozott felületű, finoman izapolat anyagú csésze peremtöredéke. Kívül két besimított, függőleges vonalpár díszíti. h.: 2,6; fv.: 0,5 cm., Lsz: 072.17.14. Megj.: paticsomladékból.

100. Edénytöredék. Szürke, közepesen polírozott felületű, kissé behúzott peremű csésze peremtöredéke. h.: 2,6; fv.: 0,6 cm, Lsz: 072.17.15. Megj.: paticsomladékból.

101/1-6. Edénytöredékek. Feketés, az egyik barna foltos, nagyon finom anyagú, jól polírozott felületű edények oldaltöredékei. h.: 7,0; 4,5; 5,0; 4,0; 3,0; 3,1; fv.: 0,5; 0,4; 0,5; 0,5; 0,5; 0,45 cm, Lsz.: 072.17.16. (6 db) Megj.: paticsomladékból.

102/1-2. Edénytöredékek (9. kép). Szürke, az egyik barna foltos, behúzott peremű tálak peremtöredékei. Mindkettő közepes polírozású, egyik kavicssoványítású. h.: 8,6; 6,3 ;fv.: 0,5; 0,5 cm., Lsz: 072.17.17. (2 db) Megj.: paticsomladékból.

103/1-2. Edénytöredékek. Szürkésbarna és barnás-szürke, belül szürke két fazék aljtöredéke. Durvább felületűek, az egyik kavicssoványítású. h.: 10,0; 7,5; fv.: 1,05; 1,05 cm, Lsz: 072.17.18. (2 db) Megj.: paticsomladékból.

104. Agyagnehezék töredéke (9. kép). Szürkésbarna csonka gúla alakú nehezék felső részének töredéke, az átfűrésnél törött szét. Tetején kereszt alakú árokkal és négy beszürkált ponttal. tör. m.: 6,2 ; sz.: 5,9 x 5,05 cm, Lsz: 072.17.19. Megj.: tanúfalból.

105. Miniatur fedő (9. kép). Csillámos homokkal soványított anyagú, kézzel formált, barnára égett, miniatur, kúpos fedő. Lekerekített szélű peremén egymással szemben, két helyen két-két átfűrt lyuk. Fogója hosszú, lapított henger alakú, a perem átfűréséhez képest aszimmetrikusan áll, egymásnak hátat fordító, stilizált állatfejben végződik. m.: 2; pá.: 2 cm, Lsz: 072.17.20.

106. Agyaggyöngy (9. kép). Finom anyagú, kézzel formált, gondosan simított felületű, sötét barnásszürkére égett, kettős kúpos miniatur orsógomb. m.: 2; átm.: 2,2 - 2,4 cm, Lsz: 072.17.21.

107. Agyaggyöngy (9. kép). Finom anyagú, kézzel formált, gondosan simított felületű, sötét barnásszürkére égett, kettős kúpos miniatur orsógomb. Felső része homorú, megnyúlt. Alsó része benyomott, bekarcolt cikk-cakk vonalából és beszürkált pontokból álló mintával díszített. m.: 1,9; átm.: 2 cm, Lsz: 072.17.22.

20. objektum, árok (10. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, paticsos, kerámiás; *Betöltés:* sötétbarna humuszos, keményre tömörült, paticsos; *Hossztengely iránya:* ÉNy-DK; *Méret:* 392 x 70 - 95 cm; *Mélység:* 35 cm; *Alak:* hosszúkás, végei lekerekítettek; *Oldal:* egyenesen szűkülő; *Alj:* lapos.

Leletek:

108. Orsógomb (10. kép). Szürkésbarna, lekerekített profilú bikónikus alakú. m.: 3,3; átm.: 3,8 cm, Lsz: 072.20.01. Megj.: az objektum foltjából.

109. Edénytöredék (10. kép). Feketés, finoman izapolat anyagú, fényesre polírozott felületű tál kihajló peremű és élesebb vállú töredéke, a vállán függőleges, sűrű kannelúrás díszítéssel. h.: 8,0; fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.20.02. Megj.: D-i fele betöltéséből.

110. Agyagnehezék töredéke (10. kép). Világosbarna, csonka gúla alakú nehezék nagyobb töredéke. Tetején egy ujjbenyomásos pont-dísszel. h.: 11,3; sz.: 5,7 x 5,3 cm, Lsz: 072.20.03. Megj.: objektum feltjából.

111. Tál (10. kép). Fekete, világosbarna foltos, behúzott peremű tál. Közepesen polírozott felületű. m.: 8,0; sz.átm.: 21,0 cm, Lsz: 072.20.04. Megj.: D-i fele betöltéséből.

112/1-3. Edénytöredékek (10. kép). Sárgásszínű, gömbszelet alakú lapos tál (112), és két fedő? durvább felületű peremtöredékei, kerámiasoványításúak. h.: 11,1; 9,6; 7,6; fv.: 0,8; 0,8; 1,0 cm., Lsz: 072.20.05. (3 db) Megj.: D-i fele betöltéséből.

113. Edénytöredék (10. kép). Szürkésbarna mély tál profilált, ferdén levágott peremtöredéke, durvább felületű. h.: 8,1; fv.: 0,95 cm, Lsz: 072.20.06.

114/1-2. Edénytöredékek. Szürkésbarna fazekak vagy talak két függőleges állású peremtöredéke. h.: 5,3; 5,5; fv.: 1,0; 1,0 cm, Lsz: 072.20.07. (2 db) Megj.: D-i fele betöltéséből.

115. Edénytöredék (10. kép). Barnás színű, erősen behúzott peremű tál peremtöredéke, finoman polírozott felületű. h.: 6,2; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.20.08. Megj.: D-i fele betöltéséből.

116. Edénytöredék (10. kép). Feketés tál éles profilú válltöredéke. Belül fényesre polírozott felületű, vállán ferde turbántekerceses dísszel. h.: 9,1; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.20.09. Megj.: D-i fele betöltéséből.

117. Edénytöredék (10. kép). Barna fazék oldaltöredéke hosszukás ívelt gerincű bütyökkel. h.: 5,4; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.20.10. Megj.: D-i fele betöltéséből.

Egyéb lelet: 2 db kvarcit kavics töredék és 1 db kvarcit kavics ütőkő; 1 db homokkő töredék (örlőkő ?).

21. objektum, gödör

Folt: sötétbarna, határozott, faszenes-paticsos; *Betöltés:* sötétbarna humuszos, keményre tömörült, paticsos; *Hossztengely iránya:* -; *Méret:* átmérő 114 cm; *Mélység:* 20 cm, *Alak:* kerek; *Oldal:* ívelt; *Alj:* lapos.

Leletek:

118/1-4. Edénytöredékek. Sárgásbarna és barna fazekak peremtöredékei. h.: 1,9; 2,5; 3,0; 4,4, fv.: 0,7; 0,7; 0,7 cm, Lsz: 072.21.01. (4 db)

119. Edénytöredék. Téglaszínű, közép nagyságú, durvább felületű edény oldaltöredéke. h.: 5,2; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.21.02.

120. Edénytöredék. Világosbarna fedő töredéke, éles válla után ferde dülésű a perem felé. h.: 8,0; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.21.03.

25. objektum, verem (10. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, faszenes-paticsos; *Betöltés:* sötétbarna humuszos, keményre tömörült,

enyhén faszenes-paticsos; *Hossztengely iránya:* ÉK-DNy; *Méret:* száj: 218 x 180; nyak: 184 x 164; has: 200 x 178 cm; *Mélység:* 70 cm; *Alak:* tojásdad; *Oldal:* méhkas alakú, erős nyaktöréssel; *Alj:* ívelt; 1-2 cm vastagon gyengén vörösre égve.

Leletek:

121. Edénytöredék (10. kép). Szürke, finomabban iszapolt anyagú, kívül kissé polírozott felületű peremtöredék, a perem vízszintesre levágott. Talán fazékhoz tartozott. h.: 4,0; fv.: 1,1 cm, Lsz: 072.25.01.

122. Edénytöredék (10. kép). Szürkésbarna, közepesen durva felületű peremtöredék, peremén ujjbenyomkodásos dísz. h.: 4,2; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.25.02.

123. Edénytöredék (10. kép). Szürkésbarna, kifelé dülű állású peremtöredék, tál része lehetett. h.: 4,3; v.: 0,9 cm., Lsz: 072.25.03.

124. Edénytöredék (10. kép). Téglaszínű fazék oldaltöredéke lapos, éles gerincű bütyökkel. h.: 4,6; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.25.04.

26. objektum, lepárló gödör (?) tűzhelye?

Folt: vörös, égett, határozott; *Betöltés:* 15 cm vastag, barna faszenes-paticsos, laza betöltés alatt 8 cm vastag, fekete betöltés; *Hossztengely iránya:* -; *Méret:* átmérő 70 cm; *Mélység:* 26 cm; *Alak:* kerek; *Oldal:* enyhén méhkas alakú, 1 cm vastagon erősen vörösre égett, belül 1 cm vastag, szürke, keményre égett tapasztás. Oldalán kívül az agyag altalaj 5-7 cm vastagon, gyengébben égett át; *Alj:* lapos, nem égett ki! *Megjegyzés:* Annak ellenére, hogy nem került innét elő korhatározó lelet, az objektum minden valószínűség szerint kora vaskori. *Leletet* nem tartalmazott.

31. objektum, verem (11. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, paticsos; *Betöltés:* barna humuszos, keményre tömörült, erősen paticsos rétegekkel. Középen, egy amorf foltban, a betöltés 10 cm-ében sok, nagy paticsdarab. Alja fölött 10 cm vastag, fekete, hamus réteg. *Hossztengely iránya:* -; *Méret:* szájtátmérő: 134; hasátmérő: 174 cm; *Mélység:* 52 cm; *Alak:* kerek; *Oldal:* méhkas alakú; *Alj:* lapos. *Megjegyzés:* K-i szélét római kori bolygatás érte.

Leletek:

125/1-2. Edénytöredékek (11. kép). Két erősen behúzott peremű tál egy nagyobb és egy kisebb peremtöredéke. A nagyobbik fényesre polírozott felületű, feketés kívül, belül világosbarna, három, ill. egy ferde vonalból álló besímitott díszítéssel. A kisebbik feketés színű. h.: 13,1; 5,7; fv.: 0,6; 0,6 cm, Lsz: 072.31.01. (2 db)

126/1-3. Edénytöredékek. Barna, barnás-szürke és szürke foltos homok színű kissé behúzott peremtöredékek. Az első kettő kavicssoványítású. h.: 4,5; 7,9; 3,7; fv.: 0,8; 0,9; 0,8 cm, Lsz: 072.31.02. (3 db); *Egyéb lelet:* 4 db kvarcit kavics.

35. objektum, ház (11. kép)

Folt: nagy, amorf barna, elmosódott szélű, É-i felében két, erősen paticsos rész. Az 56. és a 82. objektumok foltjával egybemosódva jelentkezett; *Betöltés:* sötétbarna, keményre tömörült, paticsos-faszenes. É-i kétharmadában, amorf foltban, a betöltés felső 20 cm-ében paticsomladék; *Hossztengely iránya:* É-D; *Méret:* 360 x 240 cm; *Mélység:* 34 cm; *Alak:* lekerekített sarkú téglalap; *Oldal:* egyenesen szűkülő; *Alj:* lapos.

Leletek:

127. Edénytöredék (11. kép). Világosbarna tál kifelé dülő peremtöredéke, vállán ujjbenyomkodásos bordával. h.: 6,0; fv.: 0,7 cm., Lsz: 072.35.01. Megj.: D-i felének betöltéséből.

128/1-5. Edénytöredékek (11. kép). Szürkésbarna foltos színű fazekak/tálak peremtöredékei. h.: 5,5; 6; 6,05; 4,3; 4, 5; fv.: 0,8; 0,9; 0,8; 0,9; 0,85 cm, Lsz: 072.35.02. (5 db) Megj.: D-i felének betöltéséből.

129. Edénytöredék (11. kép). Feketés, fényesre polírozott felületű tál válltöredéke, kívül benyomott, egymáshoz viszonyítva ferde pontdísz, belül besimított ferde rácsminta lehetett. h.: 3,95; fv.: 0,5-1,1 cm, Lsz: 072.35.03. Megj.: D-i felének betöltéséből.

130. Edénytöredék (11. kép). Fekete, fényesre polírozott, vékonyfalú tál vagy bögre ívelt nyakú válltöredéke. h.: 2,8; fv.: 0,3 cm., Lsz: 072.35.04. Megj.: Paticsomladékból.

131. Edénytöredék (11. kép). Sárgásbarna tál kerámia soványítású peremtöredéke. h.: 4,55; fv.: 0,8 cm. Lsz: 072.35.05. Megj.: Paticsomladékból.

132. Edénytöredék (11. kép). Fekete, polírozott felületű, nagyobb edény vastag, lapos bütyök-fogója. sz.: 4,15, v.: 1,7 cm, Lsz: 072.35.06. Megj.: Paticsomladékból.

37. objektum, ház (11. kép)

Folt: világosbarna-sárga kevert, elmosódó szélű, enyhén paticsos, nagyméretű, amorf. A 49. és az 50. objektumok foltjával egybemosódva jelentkezett; *Betöltés:* barna-sárga kevert, keményre tömörült; *Hossztengely iránya:* K-Ny; *Méret:* 408 x 248 cm; *Mélység:* 48 cm; *Alak:* tojásdad; *Oldal:* ívelt; *Alj:* kissé egyenetlen lapos, K-i kis gödörrel.

Leletek

133. Edénytöredék (11. kép). Barnásszürke, vastagabb falú félgömb alakú tál, apró kavicssoványítású, felülete kissé polírozott. h.: 6,4; fv.: 0,95 cm, Lsz: 072.37.01.

134. Edénytöredék (11. kép). Kívül fekete, belül szürke ívelt nyakú és lágyprofilú vállú edény oldaltöredéke, vállán lapos, hegyesedő bütyökkel. h.: 7,0; fv.: 0,95 cm, Lsz: 072.37.02.

39. objektum, gödör

Folt: barna-szürke kevert, határozott, paticsos; *Betöltés:* barna humuszos, enyhén paticsos, keményre tömörült; *Hossztengely iránya:* ÉK-DNy; *Méret:* 100 x 58 cm; *Mélység:* 14 cm; *Alak:* ovális; *Oldal:* egyenesen szűkülő; *Alj:* lapos.

Leletek:

135. Edénytöredék (11. kép). Világosbarna, vékonyfalú, erősen behúzott peremű tál fényesre polírozott felületű peremtöredéke, mindkét oldalán vörös festés nyomaival. h.: 4,1, fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.39.01.

55. objektum, verem (12. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, enyhén paticsos; *Betöltés:* barna, humuszos, keményre tömörült; *Hossztengely iránya:* K-Ny; *Méret:* száj: 152 cm; nyak: 136 x 125; has: 154 x 148 cm; *Mélység:* 46 cm; *Alak:* tojásdad; *Oldal:* méhkas alakú, erős nyaktöréssel; *Alj:* lépcsős.

Leletek

136/1-2. Edénytöredékek (12. kép). Sötétszürke, finoman iszapolt anyagú edény vagy edények (?) oldaltöredékei, az egyikén ívelt két, párhuzamos kannelúra dísz részével. h.: 5,4; 4,9; fv.: 1,1; 1,0 cm, Lsz: 072.55.01. (2 db)

56. objektum, gödör (11. kép)

Folt: barna, elmosódó szélű, a 35. és a 82. objektumok foltjával egybemosódva; *Betöltés:* barnássárga-szürke kevert, keményre tömörült; *Hossztengely iránya:* K-Ny; *Méret:* 238 x 174 cm; *Mélység:* 86 cm; *Alak:* ovális; *Oldal:* egyenesen szűkülő; *Alj:* ívelt.

Leletek:

137. Csésze töredéke (12. kép). Barnásszürke, jól iszapolt anyagú, közepesen polírozott felületű, éles vállú, egyfülű, a füle kissé a perem fölé hajlik, alul kissé szögletes csücsökkel. Alján kis omphalos. m.: 3,9; fül sz.: 1,4 cm, Lsz: 072.56.01.

138. Agyagnehezék (12. kép). Világosbarna, kisebb méretű csonka gúla alakú, alapja csaknem szabályos négyzet alakú, átfúrt, tetején beszúrt lyukkal. m.: 7,65; max.sz.: 5,1 cm., Lsz: 072.56.02.

139. Agyagnehezék (12. kép). Barna, szürke foltos, nagyobb lapított csonka gúla alakú, tetején egy hosszanti irányú árokkal, az átfúrás is ilyen irányú. m.: 12,2; sz.: 7,6 x 4,4 cm, Lsz: 072.56.03.

140. Agyag korong (12. kép). Sárgásbarna, kissé egyenetlen, nem teljesen szabályos kör alakú, lapos, alja vízszintes, teteje kissé domború. átm.: 6,15 x 5,6; v.: 1,9 cm, Lsz: 072.56.04.

141. Edénytöredék (12. kép). Barnásszürke, fino-

man iszapolt anyagú, jól polírozott felületű, erősen behúzott peremű tál peremtöredéke. h.: 10,0; fv.: 0,65 cm, Lsz: 072.56.05.

142. Edénytöredék (12. kép). Világosbarna fedő kissé egyenetlen felületű peremtöredéke. h.: 7,2; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.56.06.

143/1-2. Edénytöredékek (12. kép). Barna, szürke foltos fazekak peremtöredékei, az egyik élben, a másik laposan végződik. h.: 6,0; 4,2; fv.: 1,2; 0,8 cm. Lsz: 072.56.07. (2 db)

144. Edénytöredék (12. kép). Világosbarna, szürke foltos, kavicssoványítású fazék oldaltöredéke, lapos, téglatest alakú bütyökkel. h.: 6,2; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.56.08.

145. Edénytöredék (12. kép). Fekete, kissé egyenetlen felületű, fényesre polírozott felületű aljtöredék, alján omphalossal. h.: 8,0; fv.: 0,8 x 1,2 cm, Lsz: 072.56.09.

64. objektum, verem (12. kép)

Folt: sötétbarna, határozott, paticsos; *Betöltés:* barna humuszos, erősen faszenes, enyhén paticsos, laza; *Hossztengely iránya:* É-D; *Méret:* száj: 120 x 110; has: 140 x 122 cm; *Mélység:* 62 cm; *Alak:* ovális; *Oldal:* méhkas alakú; *Alj:* lapos.

Leletek:

146. Miniatur edény (12. kép). Jó anyagú, kézzel formált, sötétbarnára égett, talpas edényt utánoz. Enyhén kihajló pereme vízszintesen levágott, teste bikónikus, magas cilindrikus nyakkal, alja talpas. Ép, csak pereme alatt van apró sérülés. m: 6,0; pá: 4,0; fá: 4,0 cm, Lsz: 072.64.01.

147. Csésze (12. kép). Finom anyagú, kézzel formált, kívül polírozott felületű, sötétbarna-fekete foltosra égett. Pereme behúzott, oldala kissé domború. Díszítése: három, csúcsával lefelé álló háromszög alakban, sekélyen benyomott pont-minta ismétlődik ötször az oldalon. m: 5,0; pá: 7,0; fá: 5,0 cm. Lsz: 072.64.02.

148. Agyagnehezék töredéke (12. kép). Barna színű, csonka gúla alakú, nagyjából négyzet keresztmetszetű, tetején kereszt alakú árok négy beszürkált ponttal. tör. m.: 6,0; sz.: 5,1 x 5,6 cm, Lsz: 072.64.03.

149. Tál töredéke (12. kép). Vörös, szürke foltos, erősen kavicssoványítású gömbszelet alakú mély tál töredékei. m.: 9,0; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.64.04. (4 db)

68. objektum, verem (13. kép)

Folt: előtér: sötétbarna, elmosódó, paticsos; verem: 55 cm-rel mélyebben jelentkezett a 86. objektum aljában, zöldesszürke-barna-sárga kevert, szélein faszenes csikokkal és nagy paticsdarabokkal; *Betöltés:* előtér: zöldesszürke-barna-sárga kevert, enyhén faszenes és

paticsos, keményre tömörült; verem: nagy paticsdarabok és edénytöredékek között kevés, laza, barna-sárga kevert, foltokban erősen faszenes föld; *Hossztengely iránya:* előtér: K-Ny; verem: -; *Méret:* előtér? (86. obj.): 272 x 265; verem szájmérete: 140, hasátmérete: 152 cm (Ny-i és D-i oldalán erősebben hasasodó); *Mélység:* előtér: 30, verem: 104 cm; *Alak:* előtér?: körte; verem: méhkas alakú; *Oldal:* előtér: ívelt; verem: ívelt; *Alj:* előtér: lapos; verem: ívelt. Megj.: A 86. objektum a Balaton-Lasinja kultúrába tartozik, s csak a feltárás közben lehetett elkülöníteni a két különböző korú beásást; azt sem lehetett eldönteni, hogy volt-e a veremnek előtere, vagy sem.

Leletek:

150. Edénytöredék (13. kép). Barna színű, nagyobb edény peremtöredéke, enyhén ívelő nyakú, pereme széles, vízszintes, ferde bevágószerű díszítéssel a külső szélén. h.: 9,3; fv.: 1,2 cm, Lsz: 072.68.01. Megj.: előtér betöltéséből.

151. Edénytöredék (13. kép). Világosszürke, barna foltos, durva, kavicssoványítású fazék nagyjából függőleges állású peremtöredéke, pereme ujjbenyomkodásos, vállán kétosztatú bütyök. h.: 11,1; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.68.02. Megj.: előtér betöltéséből.

152. Edénytöredék (13. kép). Világosbarna szürke foltos tál töredéke, jól iszapolt anyagú, polírozott felületű. Az „ansa lunata/cornuta”-s füle a perem fölé magasodik. Ez a szarv-szerűen felálló kiképzés már inkább az „ansa cornuta” fülű tálak közé sorolja. A vállán a fül alatt, annak szélességében erősebben besimított, függőleges vonalkötegdíszítéssel. tör. m.: 7,35; fül sz.: 1,9 cm., Lsz: 072.68.03.

153. Edénytöredék (13. kép). Világosbarna, szürke foltos, behúzott peremű töredék, apró kavicssoványításos, polírozott felületű. h.: 7,9; fv.: 0,8 cm, Lsz: 072.68.04.

154. Edénytöredék (13. kép). Világosszürke, másodlagosan átégett, vastagfalú fazék peremtöredéke, oldalán egy-egy egymáshoz közel álló, függőleges, hosszirányú lapos bütyökkel. h.: 8,6; fv.: 1,3 cm, Lsz: 072.68.05.

155. Edénytöredék (13. kép). Világosszürkés barna kissé ívelt nyakú, enyhén kihajló peremtöredéke. h.: 5,3; fv.: 0,85 cm, Lsz: 072.68.06.

156/1-2. Edénytöredékek (13. kép). Szürkésbarna fazekak, vagy tálak (?) függőleges állású peremtöredékei, durva egyenetlen felületűek. h.: 8,25; 6,6; fv.: 0,9; 0,7 cm., Lsz: 072.68.07. (2 db)

157. Edénytöredék (13. kép). Világosbarna tál, vagy bögre válltöredéke, ferde turbántekercses díszítéssel. h.: 4,4; fv.: 0,5 cm, Lsz: 072.68.08.

158. Hordozható tűzhely (pyraonoi) töredéke (13. kép). Kívül szürke, belül világosbarna, a pyraonoi csőtalpas részének töredéke. Az eredetileg valószínűleg három lábból álló csőtalpon, melyet ferde kivágások-

kal értek el, egy köralakú lyuk fele is megmaradt az áttöréses díszítésből. Ezek a levegő cirkulálásában is szerepet kaphattak. tör. m.: 14,0; fv.: 1,4, kiszerkesztett átm.: 24,0 cm, Lsz: 072.68.09.

159/1-2. Hordozható tűzhely (pyraonoi) töredékei (13. kép). Világosbarna pyraonoi csőtalpának egy-egy nagyobb töredéke. Ugyanolyan típusú hordozható tűzhely csőtalpas részei lehettek, mint az előző töredék. Az egyik darabon a két köralakú áttörés fele, a másikon csak egy köralakú áttörés őrződött meg a láb kissé ferde kivágásán kívül, tör. m.: 10,8; 15,1; fv.: 1,1; 1,4 cm, Lsz.: 072.68.10. (2 db)

160. Edénytöredék (13. kép). Szürke, sárgás foltos durva, kavicssoványításos peremtöredék. Erősen kifelé dülő oldalú tálhoz, vagy fedőhöz tartozhatott. h.: 9,5; fv.: 1,0 cm, Lsz: 072.68.11.

161. Hordozható tűzhely (pyraonoi) töredéke (?) (13. kép). Barna halsütő tálhoz hasonló, függőleges állású alacsony perem töredéke, külső oldalán plasztikus cikk-cakk mintával. Lehetséges, hogy a 158-159. sz. pyraonoi felső részének töredéke. Aljának felülete levált. m.: 4,3; fv.: 1,2 cm, Lsz: 072.68.12.

162. Edénytöredék (13. kép). Szürke, másodlagos átégésű nagyobb edény nyaktöredéke, két vízszintes bordával, melyet három besímitott árok kísér. h.: 10,8; fv.: 0,9 cm. Lsz: 072.68.13.

163. Edénytöredék (13. kép). Sárgásbarna, apró kavicssoványítású, simított felületű, nagyobb edény válltöredéke éles, vízszintes bordadíszsel. h.: 16,9; fv.: 1,5 cm, Lsz: 072.68.14.

164/1-4. Edénytöredékek (13. kép). Világosbarna, szürke és sárgás színű oldaltöredékek kúpalakú, kétosztatú, ívelt oldalú gúla alakú és kissé felhúzott kúpalakú bütyökkel. h.: 4,7; 6,3; 9,45; 8,55; fv.: 0,8; 1,2; 0,85; 1,1 cm, Lsz: 072.68.15. (4 db)

165. Edénytöredék (14. kép). Világosszürke szalagfül töredéke, kavicssoványítású. h.: 5,2; sz.: 3,05 cm, Lsz: 072.68.16.

166/1-2. Edénytöredékek. Szürke, másodlagosan hólyagosra, salakszerűvé átégett nyak- és válltöredék. h.: 10,8; 8,4; fv.: 1,5; 1,3 cm., Lsz: 072.68.17. (2 db)

167/1-4. Edénytöredékek (14. kép). Szürke és barna, erősen behúzott peremű tálak peremtöredékei. h.: 6,1; 7,1; 4,7; 3,45; fv.: 0,7; 0,65; 0,6; 0,6 cm, Lsz: 072.68.18. (4 db)

168/1-2. Edénytöredékek (14. kép). Világosbarna, durva felületű, kissé behúzott peremű mély tálak peremtöredéke, az egyikén kúpos, a másikon függőleges állású lapított bütyök. h.: 7,6; 7,4; fv.: 1,2; 0,8 cm, Lsz: 072.68.19. (2 db)

169. Edénytöredék (14. kép). Világosbarna, szürke foltos, kavicssoványítású fazék peremtöredéke, a pereme külső oldalán ferde bevagdostott díszítéssel. h.: 5,85; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.68.20.

170/1-4. Edénytöredékek (14. kép). Barnás színű, néhol szürke foltos, kifelé dülő peremtöredékek, durvább felületűek, kavics- és kerámiasoványításúak. Tálak (170/2-4) és fedő (170/1) részei. h.: 11,4; 6,3; 7,9; 6,2; fv.: 0,85; 0,8; 1,3; 1,05 cm, Lsz: 072.68.21. (4 db)

171. Edénytöredék (14. kép). Szürkésbarna, kissé befelé dülő fazék peremtöredéke, bütyök alapjának nyomával a vállnál. h.: 8,4; fv.: 0,95 cm, Lsz: 072.68.22.

172. Edénytöredék (14. kép). Barna, szürke foltos tál kissé kifelé dülő durva peremtöredéke. h.: 7,85; fv.: 1,1 cm, Lsz: 072.68.23.

173. Edénytöredék (14. kép). Barna, szürke foltos tál enyhén kifelé dülő peremrésze, a perem vízszintesre levágott. h.: 6,4; fv.: 1,2 cm, Lsz: 072.68.24.

174. Edénytöredék (14. kép). Vörösesbarna, szürke és fekete foltos nagyméretű fazék töredéke, vállán éles bordával, melyet egy lapos bütyök szakít meg. h.: 29,0; fv.: 1,45 cm, Lsz: 072.68.25.

175. Edénytöredék (14. kép). Szürke, barna foltos, másodlagos átégésű (felhólyagzódott felületű) nagyobb fazék ívelten kihajló peremtöredéke. h.: 18,0; fv.: 1,2 cm, Lsz: 072.68.26.

176. Edénytöredék (14. kép). Világosszürke, sötét foltos, függőleges állású fazék vagy mély tál vízszintesre levágott peremű töredéke. Kavicssoványítású. h.: 9,3; fv.: 1,4 cm, Lsz: 072.68.27.

177. Edénytöredék (14. kép). Világosszürke, másodlagos átégésű, felhólyagzódott felületű, nagyméretű tál, kifelé dülő peremtöredéke a perem alatti lapos, benyomott csúcsú bütyökkel. h.: 17,0; fv.: 1,2 cm, Lsz: 072.68.28.

178. Edénytöredék (14. kép). Szürke, barna foltos kétosztatú bütyök másodlagosan salakszerű anyagga átégett töredéke. h.: 4,4; sz: 1,2 cm, Lsz: 072.68.29.

179. Edénytöredék (14. kép). Világosbarna, szürke foltos, ismeretlen formájú edény oldaltöredéke egy gúla alakú bütyökkel. h.: 10,6; fv.: 0,9 cm, Lsz: 072.68.30.

180/1-2. Edénytöredékek (15. kép). Egy fekete és egy barna, szürke foltos fül polírozott felületű töredéke. Az első egyszerű szalagfül, a másik keresztmetszete nyereg-alakú. sz.: 2,85; 2,85; v.: 0,8; 0,8 cm, Lsz: 072.68.31. (2 db)

181/1-2. Edénytöredékek (14, 15. kép). Világosbarna és sárgás színű vastag, nagyjából ovális keresztmetszetű, durvább felületű fülek töredékei. h.: 8,8; 4,6; sz.: 2,75; 2,9, v.: 1,75; 2,1 cm, Lsz: 072.68.32. (2 db)

182/1-2. Edénytöredékek (15. kép). Világossárgás, szürkés színű két edény válltöredéke, mindkettőn vízszintes, 2-3 besímitott, széles árok, az egyiknél a letört bütyköt is körbeveszi a besímitott árokköteg. h.: 6,1; 9,3; v.: 0,8; 0,9 cm, Lsz: 072.68.33. (2 db) Megj.: Veremből.

183/1-8. Edénytöredékek (15. kép). Szürkésbarna, nagyobb edények másodlagosan átégett válltöredékei (legáltalában két edényé), rajtuk vonal, hullámvonal és spirális alakú besímitott girlandokkal. h.: 7,7; 6,9; 8,7; 12,8; 8,4;

8,7; 5; 5,38 cm, Lsz: 072.68.34. (8 db) Megj.: Veremből.

184. Agyagnehezék (15. kép). Az egyik oldala világosbarna, a másik oldal felé fokozatosan elszürkül. Csaknem szabályos négyzet alakú, csonka gúla alakú, felső harmadában átfúrt. m.: 11,55; sz.: 7,2 x 7,1 cm, Lsz: 072.68.35. Megj.: Verem aljából.

185/1-3. Agyagnehezékek töredékei (16. kép). Barna, téglalap és sötétszürke színű, téglalap alapú, csonka gúla alakú nehezékek felső részének töredékei, a hosszanti irányú átfúrással, tetején kereszt alakú jellel. tör. m.: 4,4; 4,46; 3; sz.: 6,7 x 3,7; 6,4 x 3,7; 4,4 x 3,5 cm, Lsz: 072.68.36. (3 db) Megj.: Veremből.

186/1-2. Agyag nehezékek töredékei (16. kép). Szürkésbarna, lapos csonka gúla alakú nehezékek felső részének töredékei, a hosszanti irányú átfúrásnál letörve. tör. m.: 6,3; 5,5, sz.: 6,7 x 4,4; 6,4 x 4,0 cm, Lsz: 072.68.37. (2 db) Megj.: Veremből.

187/1-2. Agyagnehezékek töredékei (16. kép). Barna és sárgásszürke nehezékek alsó részének töredékei, téglalap alapú csonka gúla alakúak, alsó részük a hosszanti irányú átfúrásnál törött. tör. m.: 8,9; 7,7; sz.: 8,6 x 6,8; 7,8 x 6,7 cm, Lsz: 072.68.38. (2 db) Megj.: Veremből.

188. Agyagnehezék töredéke (15. kép). Világosbarna lapos, csonka gúla alakú, a hosszanti irányú átfúrásnál törött, csak az egyik fele maradt meg. tör. m.: 9,2; sz.: 6,2 x 3,4 cm, Lsz: 072.68.39. Megj.: Veremből.

189/1-4. Agyagtapasztás töredékei. Szürke és barnás tapasztások töredékei deszka, két fa közötti rés, vessző lenyomataival. h.: 12,6; 12,9; 5,8; 5,5 cm., Lsz: 072.68.40. (4 db) Megj.: Veremből.

190. Edénytöredék. Feketés színű, éles vállú, bikónikus, rövid peremű tál peremtöredéke, jól iszapolt anyagú. h.: 5,5; fv.: 1,05 cm, Lsz: 072.86.01. Megj.: a 86. obj. D-i rész betöltésével összekeveredve.

191. Edénytöredék (15. kép). Világosbarna, feketés grafitos foltú tál peremtöredéke. Nyaka csaknem függőleges állású („Kragenrand”). Éles profilú vállán erősen ferde, széles turbántekercses díszítés. h.: 5,85; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.86.02. Megj.: a 86. obj. D-i rész betöltésével összekeveredve.

192. Edénytöredék. Világosszürke behúzott peremű tál oldaltöredéke. A peremrészig csak nagyon kis rész hiányzik a töredéken, az aljának indítása azonban megmaradt, így a profilja majdnem teljes. tör. m.: 5,5; fv.: 0,75 cm, Lsz: 072.86.03. Megj.: a 86. obj. D-i rész betöltésével összekeveredve.

193. Edénytöredék (15. kép). Barnás téglaszínű tál töredéke, az aljától csaknem a peremig megmaradt a profilja. Vállán sűrűn besimított ferde vonalköteg és ellenkező irányú szélesebb besimított vonalköteg díszítés látszik. Apró kavicssoványítású. tör. m.: 7,0; fv.: 0,55 cm, Lsz: 072.86.04.

194. Edénytöredék (15. kép). Kívül világosszürke, belül barna edény válltöredéke, széles besimított, vízszintes

és alatta hasonló ívelt vonal díszítésének nyomával. h.: 4,85; fv.: 0,7 cm, Lsz: 072.86.05. Megj.: a 86. obj. D-i rész betöltésével összekeveredve. *Egyéb lelet:* 2 db csillámpala és 1 db gneisz, vagy gránit (?) őrlőkő töredék.

3. Értékelés

Az értékelést a települési jelenségek és a települési szerkezet jellemzőivel kezdjük, ezt követi az előkerült leletanyag típusok szerinti rövid vizsgálata, majd a természetudományos vizsgálatok eredményeinek ismertetése. A Zala megyei kora vaskori lelőhelyek rövid ismertetése után foglaljuk össze a lelőhelyről kialakított véleményünket. Az elsődleges célunk e tanulmány közzétételével az volt, hogy valamelyest javítsunk a kora vaskori kutatás területünkön tapasztalt elhanyagoltságán.

A Letenye-Egyeduta lelőhelyen előkerült kora vaskori leletanyag nem nagyszámú, amely azt sejteti, hogy a települést nem túl hosszú ideig használhatták, nem keletkezett túl sok „szemét”. Az edénytöredékeket nyilvántartásba vétel előtt, szokás szerint, selejteztük és természetesen csak a teljesen jellegtelen, elsősorban a durva házi-kerámia közé sorolható töredékeket dobtuk ki. Az erről készült feljegyzésünk szerint, így mintegy 250 db, nagyjából a nyilvántartásba vett mennyiséggel megegyező számú edénytöredék került kiselejtezésre.

Külön táblázatban mutatjuk be a leletanyag objektumok szerinti megoszlását (19. kép). Ebből, nagy óvatossággal, csak azt a szabályszerűséget lehet megfogalmazni, hogy inkább a feltárt terület nyugati felén fordult elő a több „hulladék” az objektumokban. A legtöbb töredék a 68. objektumban, egy már nem használt veremben volt, míg egyedül a 26. objektum nem tartalmazott leletet.

A leletanyag megoszlásánál (17. kép) természetesen a legnagyobb százalékot az edénytöredékek képviselik (80,33 %), és ugyanakkor meglepő a szövöszék-nehezékek nagy aránya (7,87 %). A település legfontosabb és legérdekesebb leletei kétségtelenül az „oltártöredékek”. A telep pontosabb keltezéséhez fontos lett volna, ha korhatározó fémlelet is kerül felszínre, azonban sajnos, egy bronzfibula tuján kívül más fémlelet nem látott itt napvilágot.

Külön kördiagramban (18. kép) ábrázoltuk a különböző edénytípusok és töredékek egymáshoz viszonyított arányát is.

Az értékelést nagyban megnehezítette, hogy a Dunántúlról nagyon kevés a hiteles és publikált kora vaskori telepanyag, így kénytelenek voltunk elsősorban a keleti Hallstatt-kultúra kissé távolabbi, de a letenyei leletekkel mindenképpen rokon párhuzamaira támaszkodni. A temetkezések kerámiái viszont ugyan zárt együttest képeznek, de konzervatív musukkal nem mindig adják vissza az egykori valós képet, s használati idejük néha szélesebb spektrumot

tükröznek, fognak át, nem beszélve arról, hogy az edénytípusok sem teljesen fedik egymást, ha egy telep és egy temetkezés anyagát hasonlítjuk össze.

3.1. A kora vaskori település jellemzői

A letenyei kora vaskori települést ideális helyen létesítették: a Mura széles árterének északi partján, az ártérbe félszigetszerűen benyúló kis homokos dombhát délkeleti-keleti lejtőjén és kis részben a tetején (1. kép). A települési jelenségek elhelyezkedéséből és a talált leletanyag mennyiségéből többek között arra is lehet következtetni, hogy rövidebb ideig használhatták a kis kiterjedésű települést, sehol sem fordult elő a kora vaskoron belül szuperpozíció. A domborzati viszonyokat és a „felfedezés” után a lelőhelyen végzett többszöri terepbejárás adatait figyelembe véve, úgy gondoljuk, hogy a feltárt terület csak a kis „falu” déli felét érinthette, és a másik fele északabbra helyezkedhetett el.

Az egyértelműen a kora vaskorra keltezhető objektumok száma 19: ezek közül négy esetben gondolhatunk házra (16, 17, 35, 37. obj.), hat jelenség bizonyult veremnek (10, 25, 31, 55, 64, 68. obj.) és ugyancsak hat a „sima” gödrök száma (2, 3, 13, 21, 39, 56. obj.); egy árkot (20. obj.), egy előteres kemencét (9. obj.) és végül feltételezésünk szerint egy különleges funkciójú lepárló „tűzhelyet” (26. obj.) sikerült még ebből a korszakból feltárni.

A házaknak (16, 17, 35, 37. obj.) természetesen lehettek különböző funkciói is, így akár lakóháznak, vagy műhelynek is használhatták ezeket. Sajnos egyetlen egy esetben sem fordult elő olyan, hogy az azon a helyen folytatott tevékenységnek valamilyen nyoma is fennmaradt volna Letenyén. Közös jellemzőjük ezeknek az objektumoknak a félig földbemélyített, nagyjából téglalap alakú alap, néha a lejárt, sárosott padlószint, a néhol beomlott oldaltapasztás, mely megőrizte sokszor a vesszőfonatos oldalfal lenyomatát, és elvéve a tetőzetet tartó oszlophely. Van közöttük kisebb méretű, 4,4 m² alapterületű, de a többi kiterjedése 8,6-14,1 m² között váltakozik. Nem lehet minden esetben egyértelműen eldönteni, hogy ezeknek a házaknak volt-e felmenő oldalfala, vagy csak sátor-tető-szerűen támaszkodott a tetőzetük a külső felszínre, azonban a több esetben megfigyelt beomlott oldalfalak tapasztásai arra utalnak, hogy felmenő oldalfaluk lehetett. Egy esetben lehetett feltételezni az épület belsejében tűzhely nyomát (16. obj.). Egy kivételtől eltekintve (35. obj.) a hossz tengelyük megközelítőleg K-Ny, vagyis a területen uralkodó szélirányra merőlegesek. Az előkerült hat verem (10, 25, 31, 55, 64, 68. obj.) szinte kivétel nélkül erősen méhkas-alakú, nagyjából hasonló nagyságú, csak két esetben (64, 68. obj.) fordult elő enyhébb oldalívű, inkább a hordóhoz hasonlító alakú. Az egyik veremhez előtér is tartozott (10. obj.), ami az egészet befedő tetőzetet tételez fel.

A kör-, ovális- vagy körtealakú gödrök (2, 3, 13, 21,

39, 56. obj.) funkcióját nem tudjuk, van közöttük sekély és mélyebbre ásott is.

A kora vaskori jelenségek között volt egy megközelítőleg 4 m hosszú, keskeny, csupán 35 cm mély, lapos aljú árok is (20. obj.), amely ÉNy-DK irányú hossz tengelyével eltért az ugyanitt talált római kori favázas épület alapárkaítól. Felmerülhet az a gondolat is, hogy ezt az árkot a bőr cserzésénél használhatták, mint azt számos őskori hasonló ároknál („Schlitzgrube”) feltételezik, habár azok keresztmetszete általában lefelé erősen szűkülő (RAJNA 2009).

Tető fedhette azt a kemencét, amelynek előtere volt (9. obj.). Érdekes, hogy a kemence alját nem tapasztották ki, nagyobb paticsdarabokat használtak fel másodlagosan a kemence aljának kialakításánál. „Különleges” objektumnak számít az a 70 cm kör alakú és 26 cm mély gödör (26. obj.), melynek tapasztott oldala 1 cm vastagon erősen, a külső szűztalaj az oldalánál pedig 5-7 cm vastagon gyengén átégett, az alja azonban nem égett ki! Hasonló jelenséget találtunk egy protobolerázi település „kemencéinél” is Petriventén (KALICZ-HORVÁTH 2009, 408, Abb. 2: 2-3) és azoknál is azt a feltételezést fogalmazzuk meg, hogy egy lepárlás, desztillációs folyamat során keletkezhetett ez a furcsa égésnyom az oldalakon, és ennek hiánya az aljnál. Müller Róbert késő bronzkori kátrány-lepárlás rekonstrukciója nyomán jutottunk e feltételezésre. Tudniillik az alsó edényt, mely felfogta a lepárlott anyagot, nem érte közvetlen tűz, csak a ráhelyezett felső edényt a különböző alapanyaggal kellett kellő hőfokon tartani, melynek következtében a gödör oldala átégett (MÜLLER 2007, 16-17, 11. kép).

A település összesítő alaprajzát (1. kép) nézve feltűnő, hogy az objektumok két, csaknem szabályos téglalap alakú üres területet fognak közre. Az északnyugatabbra lévő mintegy 17 x 10 m kiterjedésű részt a 64, 68, 25, 20, 9. objektumok, míg a délkeletre lévő 19 x 10 m-est a 31, 35, 37, 17, 16. objektumok ölelik körül. Amennyiben, – s ez a valószínű – egyidőben használták az objektumokat, akkor két lehetőség kínálkozik ennek magyarázatára.

Az egyik, logikai alapon nyugvó feltételezés szerint ezeken a helyeken egy-egy ÉNy-DK hossz tengelyű földfelszíni épület állhatott. Amennyiben cölöpszerkezetűek, vagy boronaház jellegűek voltak, úgy az oszlophelyeiket, illetve alapárkaikat már az ásatás során nem lehetett megfigyelni a homokos dombháton az erózió, a későbbi korok bolygatása és a mezőgazdasági művelés miatt. Ennek részben ellentmond az a tény, hogy a római korból viszont itt egy alapárkos építmény nyomai maradtak meg, melynek alapárkai É-D irányúak voltak, és az átlagos mélységük a humuszolt szintről csak 24-30 cm közötti volt. Ezekből az adatokból arra kellene következtetnünk, hogy a feltételezett kora vaskori két földfelszíni épületnek földbe mélyedő részei, amennyiben voltak, mindenképpen sekélyebbek lehettek, mint a római kori épületé.

A két épület meglétét még az is alátámasztaná, hogy a bőrcezerzéssel kapcsolatba hozott 20. obj. hossz tengelye is hasonló, mint az elképzelt földfelszíni épületek hossz tengelyének iránya. E magyarázat esetén a többi jelenlét a két épület körül helyezkedhetett el, míg a házaknak vélt objektumok a délkeleti feltételezett földfelszíni épületet ölelhetették körül. Ha ez így lett volna, akkor úgy gondolhatnánk, hogy a lakóházak a földfelszíni épületek lehettek, míg a félig földbemélyített házakat inkább műhelyeknek használhatták. Meg kell jegyeznünk, hogy jelenleg nem ismerünk a Dunántúlról ebből az időszakból – ellentétben a nyugati Hallstatt-kultúra területével – cölöpszerkezetes, földfelszínre épült nagyobb kiterjedésű háznyomokat (GÁL–MOLNÁR 2004, 177). A Sopron-Krautacker lelőhelyen talált ilyen típusú épületek azonban sokkal fiatalabbak (Ha D2-3/LT A) a letenyei településünkénél (SCHWELLNUS 2011).

A másik magyarázat a két üres területre egyszerűen az, hogy ezt nem építették be, és a két kis tér adott helyet a közösségi életnek, esetleg még a háziállatok éjszakai elhelyezésének is. Ilyet lehetett tapasztalni a Wien-Oberlaa településen is, ahol a két csoportban lévő házak bejárata egy-egy szabadon hagyott kis tér felé nyíltak (RANSEDER 2006, Abb. 75, 345), a göttlesbrunni településen pedig a sikeresen elkülönített „Wirtschaftseinheit”-eken belül is egy-egy kis teret vettek körül a különböző funkciójú objektumok (GRIEBL 2004, Abb. 55, 131). Véleményünk szerint Letenyén ez az utóbbi variáció a lehetséges. Ugyan a házak közül nem mindegyik bejárat néz az üres terület felé, úgy látszik, hogy más tényező is befolyásolhatta a bejárat kiválasztását.

A letenyei kora vaskori település véleményünk szerint egy majorság, vagy kisebb kiterjedésű falu lehetett.

3.2. Kerámia

3.2.1. Edények, edénytöredékek

Külön kördiagramban (18. kép) ábráztuk a különböző edénytípusok és töredékek egymáshoz viszonyított arányát. Mint általában minden hasonló korú település kerámia anyagában, itt is legnagyobb százalékban a tálak és fazekek (54,69 %), mint a mindennapi háztartás legtöbbször használt tartozékai fordulnak elő. Az erősebb töredezettség miatt aránylag magas a meghatározhatatlan típusú töredékek aránya (18,78 %). A ritkább leletek közé sorolhatjuk a hordozható tűzhely („Pyraonoi”)- töredékeket.

3.2.1.1. Tálak

A tálak edénytípus-kategóriába számos, formájukban ugyan egymástól eltérő példányokat soroltunk, amelyeknek azonban alapvető tulajdonsága a magasságuknál szélesebb száj. Letenyén ebből van a legtöbb

edénytöredék, az összes edénytípus 28,98 %-át teszik, melyeket az alábbiak szerint osztályoztunk:

a. Galléros peremű tál („Kragenrandschüssel”).

Az egyik, s nagyon jellegzetes formára a feltűnően magas, függőleges állású nyak, az éles törésvonalú váll, erősen nyomott hasrész a jellemző, a letenyei példányunkon (191) széles, ferde kannelúra nyoma van. Göttlesbrunnban a párhuzamát az 1. tál-csoport 3. és 4. al-(forma) csoportjával tudjuk azonosítani, úgy, hogy az egyiknél a függőleges magas nyak, a másiknál az éles törésvonalú váll, az erősen lapos hassal azonos (GRIEBL 2004, Abb. 56, Taf. 41/9; 80/4). Ez a forma először a közép Hallstatt-kultúra (Ha C2) idején jelenik meg, de a Ha D1 alatt is használatban marad (GRIEBL 1997, 105, Abb. 6, q; 2004, 159). A tálaknál a ferde, széles kannelúra az urnamezős kultúra öröksége, és a kora vaskorban Göttlesbrunnban a fiatalabb Hallstattkor jellegzetessége (GRIEBL 2004, 194), míg például Sopronban általában a Ha C kori leletegyüttesek jellegzetessége (PATEK 1972, 212).

Ide soroltuk azt a rövid, kissé ívelt, kifelé hajló és elkeskenyedő végű nyakkal/peremmel és gömbölyű vállal rendelkező tál töredékét (71) is, melynek vállát kettős cikk-cakk bekarcolások és azt megszakító, kissé ferde besimított vonalköteg díszíti. Legjobb formai analógiáit a keleti Hallstatt-kultúra ÉK-i részén találtuk, s a Ha C2-D1 periódusra kelteznek ezeket (Wien-Oberlaa, Michelstetten: RANSEDER 2006, 270, Abb. 47, Typ. E; Göttlesbrunn: GRIEBL 2004, Taf. 23, 9).

A letenyei harmadik galléros peremű tál-töredék (44) ugyanaz tulajdonképpen, mint az előző (71), a különbség csupán annyi, hogy ennél a perem nem keskenyedik el, hanem lekerekített inkább. A vállán lévő cikk-cakk minta finomabban besimított, de a keltezése és a párhuzamai ugyanazok, mint a 71. sz. töredéké.

b. Kúpos nyakú tál („Kegelhalschüssel”).

Több töredék tartozik ebbe a csoportba (4?, 10, 18?, 116, 130, 157, 193), jellegzetességük a hangsúlyozott befelé dülő kónikus nyak, a nyomott, laposabb alsó rész, az élestörésű váll. Legtöbbször vállát ferde kannelúra díszíti (4, 10, 116, 157, 193). Különösen a 116. számú válltöredék éles törésű, ezen a részen a fala is megvastagodik. A Sulm-völgyi temetkezések leletanyagának elemzésekor állapította meg C. Dobiat, hogy az idősebb korú tálak inkább magasabbak és a válluk gömbölyded, az idő múlásával, a fiatalabb horizontban (Ha C2- D1) aposabbak és a válluk éles törésűek lesznek (DOBIAT 1980, 78-79, Abb. 11). A keleti Hallstatt-kultúra területén e tálak párhuzamait is erre a periódusra szokták keltezni (GRIEBL 2004, 158; RANSEDER 2006, 268, Abb. 46, Typ. A).

A 109. számú, vállán függőleges kannelúrával dí-

szített táltörredék különbözik a fentiektől, mivel ennek a szája az ívelt nyakkal kifelé dül. Legjobb analógiáját a Wien-Oberlaa-i tálak között találjuk, ezeket és az ott felsorolt ausztriai párhuzamok használatát a Ha C2 végére, D1 periódus elejére teszik (RANSEDER 2006, Abb. 46, Typ C; 269; SCHNEIDHOFER 2010, 181-182). Egy fésűs díszű oldaltörredék (18) lehetséges, hogy ebbe az edénytípusba sorolható.

c. Behúzott peremű tál („Einzugrandschale”).

Az urnamezős kultúra és az azt követő kora vaskori edénművességének talán ez a leggyakoribb edénytípusa. A Letenyén előkerült behúzott peremű tálak töredékei között van laposabb és mélyebb forma, a peremük erősebben, vagy kevésbé behúzottak, oldalfaluk egyenes, esetleg kissé domború, tehát eléggé sok a formai variációjuk (3,9/1-2, 26, 27, 28, 46, 67, 99, 102/1-2, 111, 115, 125/1, 141, 153, 167/1-4).

Egy töredéknél megmaradt a teljesen lapos alja (111), míg az edénytörredékek között csupán egy alig kidomborodó omphalosos töredék (145) tartozhatott behúzott peremű tálhoz. Két esetben (26, 99) a tál külső oldalán besímitott (az egyikén karcolás?) díszítés látható. Három töredéken van belső díszítés (46, 125/1, 129): az elsőnél (46), melyről sajnos nem készült rajz, ferde besímitott rácsminta, a másikonál (125/1) párhuzamos, és egy azokat metsző ferde, besímitott vonal.

A harmadik élesebb törésű válltörredék (129), melyen kívül ferde sorban ujjal benyomkodott pontsor, belül pedig alig sejtethető, hogy ferde besímitott rácsminta lehetett a díszítés. Ezeknek a behúzott peremű tálaknak a keltezése nagyon nehéz, bizonytalan, a formák nagyon hosszú ideig éltek (DOBIAT 1980, 73-76, SCHNEIDHOFER 2010, 149). Jellemző viszont a késő hallstatt időszakban a behúzott peremű tálak élesedő válltörése (GÁL–MOLNÁR 2004, 179), a letenyei töredékek közül talán kettő (28, 111) tartozhat ebbe a típusba.

Mindenképpen feltűnő, hogy a Letenyén előkerült behúzott peremű tálak között nincs egyetlen egy példány sem, amelyen a perem díszített (ferde kannelúra=turbántekercses, vagy facettált) lett volna. Az urnamezős kultúra örökségének tekinthető díszítés hiánya magyarázható lenne azzal, hogy időben már nagyon eltávolodott a település edénművessége a gyökerektől a kora vaskoron belül, azonban semmi esetre sem annyira, hogy a települést a Ha D2-3 periódusra kellene emiatt keltezni. Véleményünk szerint a letenyei település helyes keltezése a Ha C2-D1 fordulója körüli időpont és lehet véletlen az is, hogy ilyen díszítésű behúzott peremű táltörredék nem került a megtalált „huladékok” közé.

d. Kúpos alakú tál („Konische schale”).

Az egyenes, vagy kifelé dülő peremű és egyenes, illetve többé-kevésbé ívelt (gömbölyded) falú kónikus for-

májú „egyrészes” tálakat soroltuk ide, amelyeknek szája nem behúzott, és nagyobb átmérőjű, mint az alja. Ezek a tálak számos kora vaskori település leletanyagában, mint alaptípus fordulnak elő, az egykori háztartások kedvelt edényformái voltak. Az urnamezős kultúra formakincséből eredeztethető kónikus tálak hosszú életűek voltak és ezért kronológiai értékük nagyon kicsi, legfeljebb egy-egy díszítésmód segíthet a finomabb datálásnál (pl. a Ha C1-től a grafitozás) (PREINFALK 2003b, 60-63, Abb. 3-Abb.8; RANSEDER 2006, 277; SCHNEIDHOFER 2010, 158). A Letenyén előkerült kónikus tálaknál grafitozás nyomát nem tapasztaltuk, csoportosításuk peremállásuk alapján történt:

1. A szájuk csaknem függőleges állású, oldalfaluk egyenes, vagy kissé ívelt („Kalottenförmige”), peremük ujjbenyomkodással végig díszített (29/1-2, 122). Ezt a díszítést az urnamezős kultúra hagyatékának tartják, s a Horn-i analóg tálakat a Ha C2-D1 periódusra keltezik (RANSEDER 2006, 277, Abb. 49, Typ A, Var.b.; Taf. 54, 4; 264.j.), Egy freundorfi nagyméretű „Flachkalottenförmige” durvább tál peremén lévő hasonló díszítéssel kapcsolatban megjegyezték, hogy a Hallstatt-kor vége felé már egyre kisebb számban lehet találkozni ezzel a díszítésmóddal (SCHNEIDHOFER 2010, 158, 2250. számú).

Ugyanehhez a formához tartoznak még díszítetlen (22, 38/1-2, 55/1, 117, 128, 156/1), s különböző bütykökkel ellátott (15/3, 168/1-2) peremtörredékek, amelyek anyaga különböző finomságú.

2. Erre a csoportra (34, 47/1, 55/2, 113, 128/1-3, 176) az enyhén kifelé dülő és befelé ferdén levágott perem a jellemző, a külső részen a perem alatt közvetlenül profilált, kis árokszerű mélyedés van, sőt az egyikén (16/2) ujjbenyomkodásos sor nyoma látható. A profilált száj így kissé kihajlónak tűnik. Csak néhány párhuzamot találtunk ehhez a ritka táltípushoz: az ausztriai Leopoldsbergből, és Felső-Ausztriából ismernek hasonlókat, amelyek analógiáját egy csehországi lelőhely (a Prága melletti Podhori) Ha C2-D1 közötti átmenet idejére keltezett anyagában vélték felfedezni (PREINFALK 2003b, 62-63; Abb. 7, 3699, 1329; Abb. 8, felső sor). A másik lelőhely a Letenyéhez közeli Burgstallkogel, ahol sajnos az analóg táltörredékek szórványosan láttak napvilágot, ill. a pontosabb kelteztést nem segítették elő a leletkörülmények (SMOLNIK 1994, 46; Taf. 34, 3, 8; Taf. 52, 2, 3; Taf. 143, 4).

3. A kissé kifelé dülő száj, s az enyhén ívelt oldalfal jellemzi ezt a mély tálformát, melynek pereme egyszerűen lekerekített (32, 55/1, 63, 89/2, 133, 72, 173). Ugyanehhez a csoportba soroltuk az erősebben kifelé dülő szájú és ívelt oldalfalú tálak peremtörredékeit is (31, 33, 45, 62/2, 74/1, 75/1, 90, 112, 123, 131, 149, 170/2-4). Hasonló dülésszöge, de egyenes oldalfala van azoknak a kónikus tálak peremtörredé-

keinek, amelyek oldalát, közel a peremhez különböző bütykökkel (vízszintes és függőleges állású lapos, kúpos) és ujjbenyomkodásos, vízszintes bordával díszítettek (57/1, 127, 168/1-2, 177).

3.2.1.2. Fazekak

A letenyei kora vaskori edénytöredékekből 25,71 %-ot tesznek ki a fazéktöredékek, a tálak után ez a második legtöbb darabot szolgáltató edénytípus. A nehezen keltezhető formák közé tartozik, mivel használatuk az urnamezős kultúrától szinte folyamatos a kora vaskorban is (DOBIAT 1980, 87, Abb. 13). Ennek az egyszerű, és a korabeli háztartásokban közkedvelt kerámiafajtának a formája és díszítése csak kis mértékben változott az idők folyamán. Nem lenne sok értelme, ha a rengeteg párhuzamot felsorolnánk, szeretnénk megelégedni egyelőre most azzal, hogy egy általunk választott rendszerbe foglalva említjük meg a fazekak variációit. A letenyei fazéktöredékeket alapvetően három csoportra tudjuk felosztani:

a. Profilált szájú fazék

A kissé befelé húzódó perem alatt a nyaknál egy ívelt rész adja a típus profiláltságát. Három peremtöredék tartozik ide, melyek közül kettő (60/1-2) lehetséges, hogy egy fazék részei, mindkét töredéket vízszintes, ujjbenyomkodásos pontsor díszíti. A harmadik töredéken (57/2) a megszokott lapos, vízszintes fogóbütyök van. A késő urnamezős kultúrától az egész kora vaskor ideje alatt megtalálhatók a települések leletanyagában (RANSEDER 2006, 304, Abb. 62, Typ G; SCHNEIDHOFER 2010, 178).

b. Kihajló szájú fazék

Csupán egy peremtöredék (175) képviseli ezt a ritkább típust, hasonló profilú fazekakat említenek Horn és Wien-Oberlaa lelőhelyekről Ha C környezetből (RANSEDER 2006, 305-306, Abb. 64, Typ L.).

c. Behúzott szájú, hordó alakú fazék

Ez a többé-kevésbé behúzott peremű, hordó alakú fazék a leggyakoribb forma, melyen különböző bütyök (fogantyú) és néha díszítés fordul elő:

1. Ezeknek a fazekaknak a peremén ujjbenyomkodásos dísz van, az egyikén (56/1) megmaradt a perem alatti kúpalakú bütyök, míg a másikon (56/2) ugyanilyenek a vége letörött. A harmadik ilyen peremdíszes töredéken (151) vízszintes állású kétosztatú bütyök van. Hasonló fazéktöredék került felszínre a Wien-Oberlaa lelőhelyről (RANSEDER 2006, 306, Abb. 64, Typ M.; Taf. 71, 6).

2. Ebbe a csoportba a különböző díszítéssel ellátott fazéktöredékeket soroltuk: Az egyik peremtöredék (169) külső részét ferde bevagdolással díszítették (párhuzama pl.: RANSEDER 2006, 301, Abb. 68). Egy

nagyobb peremtöredéken (48) ívelt vonalú ujjbenyomkodásos pontsor indul el a hármas csücskös fogantyúbütyöktől, s ez valószínűleg körben megismétlődhetett a fazék vállán. Egy nagyobb méretű fazék (174) perem alatti részén, a „vállán” lapos és hegyes fogantyúbütyökkel megszakított éles bordadísz, míg egy perem (37) és egy oldaltöredéken (163) ujjbenyomkodásos bordadísz látható.

3. Közös vonásuk, hogy a peremük alatt vízszintes, ujjbenyomással kialakított kétosztatú fogantyúbütyök helyezkedik el (15/3, 17/2, 39/1, 58/1-2).

4. Különböző fogantyúbütyökös peremtöredékeket és egy oldaltöredéket említünk itt meg: egyszerű lapos fogantyúbütyök (39/2), közepén ujjbenyomkodással díszített bütyök (15/2), felhajló ívű fogantyúbütyök (73), lekerekített élű téglatest alakú, vízszintes bütyök (144), feltűnően vastagfalú, egymáshoz közel álló függőleges hosszirányú két bütyökkel ellátott peremtöredék (154).

5. Öt fazék peremtöredéke (15,16/1, 36, 156/2, 171) tartozik ide, jellemzőjük, hogy mindegyiknél csak a bütyök alapjának nyoma maradt meg.

6. Fazekak díszítetlen peremtöredékeit soroljuk itt fel: 16/1, 47/3-4, 61,62/1, 62/3, 89/1, 97/1-4, 118/1-4, 121, 128/4, 143/1-2, 172).

3.2.1.3. Kúposnyakú („Kegelhalsgefäße”) edények

Véletlenül csak olyan oldaltöredékeket sorolhattunk egyértelműen ebbe a típusba, amelyek felületén sekélyebb, vagy mélyebb, s keskeny vagy szélesebb besimított árkolásos dísz (kannelúra) található. Mindegyik nyak- vagy válltöredék (11/1, 136/1, 162, 182/1-2, 183/1-8, 194), a besimított minták legtöbbje azonban azonos szélességű. A csoporthoz még egy, a többiekétől kissé elütő edénytöredék (12) tartozik, melynél egy éles gerincű keskeny vízszintes borda húzódik a nyak és váll találkozásánál, lejjebb a vállnál egy vízszintes árkolás széle látszik. A Letenyén előkerült összes edénytöredék 6,18 %-át (18. kép) teszik ki ezek a kúposnyakú edényekhez tartozó darabok.

A díszkerámiához tartozó töredékek közül kettő, a besimított árok ívéből következtetve, biztosan az edény perem alatti nyak-részéhez tartozhatott (183/2 számon 2 db), míg egy példány (136/1) a többenél kisebb kúposnyakú edény válltöredéke lehetett, a vállon egy szélesebb árokkal.

Több válltöredéken kettős vagy hármas keskenyebb, szélesebb besimított vízszintes árkolás van (162, 182/2, 183/3, 183/7, 194). Két esetben látszik az edénytöredék felületén az egykori bütyök helye, ezt az egyiknél (11/1) besimított szögletes árok-köteg, a másikonál (182/1) ívelt árok veszik körül. Ugyancsak két töredéknél (183/1, 183/6) látszik, hogy a vállat minden valószínűség szerint

egy hullámvonalban futó kettős besimított árok díszítette. Az ilyen minták elég ritkán fordulnak elő a keleti Hallstatt-kultúra területén (pl.: Keszthely-Fenekpuszta, 1. sír: HORVÁTH 2012; Poštela: TERŽAN 1990, Pl. 40:1; 41:4), szinte kivétel nélkül az ilyen jellegű díszítések egyenes vonalú cikk-cakk árkolások formájában láthatók a kúposnyakú edények vállán.

A nyak perem alatti részén és a nyak-váll találkozásánál (DOBIAT 1980, Abb. 7.: „Halsansatz” és „Hals-Schulter-Umbruch”) körbefutó egyszeres vagy többszörös, vízszintes besimított árkolások (kannelúra) a kora vaskori kúposnyakú edényeknél („Kegelhalsgefäße”) szinte kivétel nélkül megtalálhatók, és az egyöntetű vélemények szerint a késő urnamezős kultúra hagyatékának kell tekinteni ezeket (KEMENCZEI 1974, 11; 1976, 207-208; PATEK 1993, 52; NEBELSICK 1997, 72).

Ehhez az edénytípushoz tartozik még két fontos töredék: az egyiken (183/4) a nyak és a váll találkozásánál futó árok alatt egy kettős, ívelt szárú és spirálisban, – egymásnak szimmetrikusan tükörképe – végződő besimított minta van. Minden valószínűség szerint egy büttyök egyik oldalán lehetett ez a dísz.

A másiknál (183/5) nem látszik világosan a besimított minta, csak annyi feltételezhető, hogy ez maga a spirális-vég lehetett, s lehetséges, hogy ugyanannak az edénynek a két töredékéről van szó. A kora vaskori edényművesség sok jellegzetességet örökölt a megelőző urnamezős kultúrától a keleti Hallstatt-kultúra területén, azonban számos új elemmel is bővült.

Az újak közé tartoznak a spiralooid és a meander motívumok, melyeket a kora vaskor kezdetén, a görög későgeometrikus korban megélnkül adriai kereskedelem révén juthatott el Kelet-Görögországból északra, s a kapcsolatokban a Bassarabi-kultúrának is jelentős szerep jutott. Az új díszítőelemek a legkülönbözőbb technikai kivitelben (karcolás, besimítás, festés, grafitozás, plasztikus) egy időben is megjelenhettek (KEMENCZEI 1974, 11; 1976, 207-208; DOBIAT1980, 136; FEKETE 1985b, 57, 64; GABROVEC 1987, 42; PATEK 1982, 163; 1993, 52; NEBELSICK 1997, 72; SZÁRAZ 1999; REBAY 2002, 61-62; 2006, 143).

A keleti Hallstatt-kultúra teljes területén megtalálhatók; vannak közöttük olyanok, amelyeknél a fő determináló motívum a meander, vagy a spirális elem, legtöbbször szimmetrikus elrendezésben, azonban gyakran - s valószínűleg ezek a fiatalabb példák- már csak mint kiegészítő elem jelenik meg a domináns ábrázolás (pl.: háromszög alakú mezők) mellett, vagy azokhoz kapcsolódva (pl.: Szalacska: KABAY 1960, XI. t. 10; XII. t. 3; KEMENCZEI 1974, 3. kép 5, 7; 4. kép 2; 8. kép; 1976, Abb. 2; Abb. 3; Csöngé: LÁZÁR 1955, XXXIII. t. 7; Vaskeresztes: FEKETE 1985b, Abb. 18, 1; Lovászpata: MITHAY 1983, 5. kép 5; 6. kép 6; Sopron-

Burgstall: PATEK 1976, 8. kép 8a-b; Goričan: VINSKI-GASPARINI 1987, T. XXI, 11; Stična: GABROVEC 1987, Sl. 2, 24; Podzemelj: DULAR 1982, T. 4: 17; PARZINGER 1989, T. 53, 11; Poštela: TERŽAN 1990, Fig. 2: 5; Pl. 11: 1; Pl. 31: 17-18; Kaptol: KROMER 1986, Abb. 13, 1; Kleinklein: DOBIAT 1980, Taf. 11, 6; 21, 1; 21, 8; 29, 1; Langlebarn: PREINFALK 2003a, Abb. 9: 1, 2; Abb. 11; Abb. 12: 1; Abb. 26: 15/1, 20; Taf. 16; Taf. 21-22; Statzendorf: REBAY 2006, Taf. 179; PA 56059; PA 42888; PA 45274; Zaggersdorf: 2002, Taf. 19).

A letenyei két spiráldíszes edénytöredéket a fent felsorolt hasonló példák alapján a Ha C2-(D1) periódusra, nagyjából a Kr.e. 7. század második felére, a 7/6. század fordulója körüli időszakra keltezhetjük (KEMENCZEI 1974, 14; 1976, 208; PATEK 1976, 15; 1993, 141; FEKETE 1985b, 76; PREINFALK 2003a, 94; VINSKI-GASPARINI 1987, 202).

3.2.1.4. Cilindrikus és kihajló peremű edénytöredékek

A letenyei edénytöredékek között több olyan darab van (30, 47/2, 72, 88, 134, 150, 155), amelyek csak kis részben őrizték meg az edény teljesebb profilját, így nem tudjuk kellően értékelni ezeket, még a típusok megállapítása is nehézségekbe ütközik.

3.2.1.5. Fedők

Sokszor nagyon nehéz volt eldönteni egy peremtöredékről, hogy tényleg egy szélesszájú, csaknem vízszintes állású, lapos tálhoz tartozott-e, vagy pedig fedő része lehetett, mivel – a miniatűr fedőt (105) kivéve – egyetlen egy esetben sem került elő teljesebb profilt megőrző töredék, s fedőgombbal is rendelkező példány sem fordult elő a leletanyagban, mindegyik csak a profilja kis részét őrizte meg, s díszítetlenek. Így csak nagyon bizonytalanul hármat sorolhatunk a fedőtöredékek közé (142, 160, 170/1). A katalógus részben (2.) a leírásoknál minden esetben jeleztük a bizonytalanságot, hogy tál, vagy fedő töredéke lehetett-e a kérdéses darab.

3.2.1.6. Füles csésze/bögre-, tál- és egyéb fültöredékek

Aránylag kevés füles edénytöredék (a „sima” fül- és a teljesebb profillal fennmaradt töredékek együttesen) került elő Letenyén, összesen 15 db, az összes 6,12 %-a (18. kép). Ezeket inkább csupán az kapcsolja össze, hogy füllel rendelkeznek, azonban a fülek és maguk a hozzájuk tartozó edények nagyon eltérőek egymástól. Néhány nagyon finoman kidolgozott, de fül nélküli peremtöredéket (4,87) soroltunk még ehhez a csoporthoz, de ezek besorolása nagyon bizonytalan.

Az egyik *füles csésze/bögre* (137) fülének a formája nagyon jellegzetes: a vastagabb és a perem fölé csak kismértékben felülemelkedő szalagfűl alsó végén, a fűl vállhoz történő csatlakozásánál, a fűl szélességével megegyező kis vízszintes borda, fűl van. Maga az edény lapos, éles vállú, alján alig kiemelkedő omphalossal, C. Dobiat besorolásában a „Profilierte Henkelschalen” közé tartozik (DOBIAT 1980, 83-85, Abb. 10: 8, 9). Az ilyen „füllel” ellátott csésze/tál párhuzamait elsősorban a Kleinklein-környéki halomsírok leletei között találjuk (DOBIAT 1980, Taf. 38: 6; 110: 15), de van közöttük olyan is, amelyek a „szarvakkal” díszített fűlű tálakon fordulnak elő (DOBIAT 1980, Taf. 42: 10; 112: 19). Az analóg fűlű tálak csak a Sulm-völgyi halomsírok fiatalabb fázisára a jellemzők, maguk a tálak formái azonban az urnamezős kultúra időszakától hosszú ideig voltak divatban (DOBIAT 1980, 83-85). Kleinklein-től D-re, a mai Szlovénia területéről is ismerünk hasonló füles tálakat, amelyeken ugyancsak találkozunk a fűlük alatt elhelyezett bordával, füllel (Libna: GUŠTIN 1976, T. 5: 9; DULAR 1982, Abb. 24: 8; Stična: STIČNA II/1, Abb. 56b; Ljubljana: TORBRÜGGE 1991, Abb. 105: 267. sír; Novo mesto: GABROVEC 1987, T. XI: 11; Sanski Most: ČOVIČ 1987, T. XXVIII: 10). Az utóbbi példák a fiatalabb Hallstatt-kor (Ha C2-D2/3) emlékei.

Letenyéről még egy hasonló *fültörredék* (2) került elő, amely ugyan körátmetszetű és karcolt díszű, azonban az alján ott van a karakterisztikus kis „bor-da”. Elméletileg elképzelhető lenne, hogy ez a fültörredék 180°-kal elfordítva, vagyis a kis bordával felül állhatott helyesen, azonban akkor itt szarv-szerű ki-képzésűnek kellett volna lennie. Nem hisszük, hogy ezeknek a bordáknak volt-e valamilyen funkciója a csészék/tálak biztonságos fogásánál, inkább arra gondolnánk, hogy az eredeti példányok esetleg fémedényeket utánoztak, és azok füleinek felerősítése maradt meg ilyen formában.

Véleményünk szerint ezek a jellegzetes füles ivó-edények a délkelet-alpi Hallstatt kultúrán belül, elsősorban a Ha C2-D1 idején voltak divatban, párhuzamaik a Sulm-völgyében és a mai Szlovénia területén kerültek napvilágra.

Egy másik nagyon jellegzetes *fültörredék* van a letenyei leletanyagban, egy *ansa lunata/cornuta törredék* (152). A tál, amelyhez a perem fölé magasan emelkedő fűl tartozik, tagolt testű, kissé ívelt egyenesen álló nyakú, gömbölyű vállú, profilált, mélyebb típus, amelyet vállán besímitott vonal- kötegekkel díszítettek. Sajnos a tál alsó felének profilja hiányzik. A fűl a tetején olyan erősen ívelt, hogy a két szélén a csúcsa már valóságban is szarv-szerű, kissé már különállóan kiemelkedik a fűl ívéből. Vagyis nehéz eldönteni, hogy az *ansa lunata-* vagy a *cornuta-* típus közé tartozik-e a letenyei törredék. Mindenesetre a szarv-fűlű tálak Tankó K. által készített osztályozásában a letenyei pél-

dányt a „Ba” csoportba kellene sorolnunk (TANKÓ 2005, Fig. 1.). Megállapítása szerint a Novo mesto-i típusnak elnevezett tálak csak az ÉNy-Balkánon fordultak elő eddig kizárólag, főleg Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén, s elsősorban a szkíta hatás itteni megjelenésével egy időben, a Ha D2-3 idején (TANKÓ 2005, 155, Fig. 5).

A „B” típusú tálra jellemző általában a tagoltság, az egyenes nyak, zömök, gömbölyű test kiálló bütyökkel, vagy széles kannelúras dísszel a vállon, lapos vagy omphalosos alj. A fűlön elsősorban a kicsi stilizált állati fej-típus („e”) a gyakori, az egyszerű „a” és „b” típus ritkább, míg a többi fűltípus ismeretlen az ilyen formájú tálaknál (TANKÓ 2005, Fig. 1). Tankó K. kilenc példányt sorol fel a letenyei darabhoz hasonló „Ba” típusból (TANKÓ 2005, 159), s ezek jó részét, különösen a kleinkleini tálakat az ottani 2-3. fázisba, vagyis a Ha C2-D1 periódusra keltezik (DOBIAT 1980, Beilage 4).²

A szarvas-fűlű tálak kialakulását az urnamezős kultúrában (Ha B2-3) kell valószínűleg keresni, az első példányok a bronzok utánzataként kerámiában a kelet-alpi régióban nem sokkal később jelenhettek meg és a Ha C2-D1 idején terjedtek el (DOBIAT 1980, 79-81; TANKÓ 2005, 157). A keltezés szempontjából különösen figyelemre méltó egy újabban előkerült, s a letenyei példányunkhoz nagyon hasonló, de a „szarv-szerű” részén nem annyira mélyen ívelő fültörredék Vátról, amelyet a szarv-fűlű tálak prototípusának tartanak és a fiatal Hallstatt-kultúra idejére (Ha C2-D1) kelteznek (MOLNÁR-FARKAS 2010, 138, Abb. 18: 2). A keleti Hallstatt-kultúra területén a kora vaskor utolsó fázisában két részen koncentrálódnak a szarvas-fűlű tálak, északon (Vekerzug-kultúra) és délen (nagyjából a mai Szlovénia) (TANKÓ 2005, 158).

Néhány újabban közzétett tál a korai időszakból, a Ha C1-re keltezhető (Podzemelj 2) halomsírból került felszínre a kelet-szlovéniai Sajevec-ből és analógiaként többek között a vaskeresztesi „Aa” típusú tálakat is megemlíti (GUŠTIN-PRELOŽNIK 2005, 157, Fig. 15: 26-28). Az újabban publikált Stična-i leletek között van korai időre (Ha C1) és valamivel későbbre keltezhető (Ha C2-D1) „Ba” típusú néhány szarv-fűlű tál is (STIČNA II/1, T. 40: 35; T. 111: 47; T. 133: 22; STIČNA II/2, 264-265). Egy wildoni (Steiermark) sírt, melyből egy hasonló szarv-fűlű tál került napvilágra, Tankó K. cikkének ismerete nélkül is, a Ha C2-re datáltak (GUTJAHR 2008, 235-237, Abb. 1: 1).

Véleményünk szerint a letenyei „szarv-fűlű” tálát a Ha C2-D1-re kell kelteznünk és itteni megjelenése a délkelet-alpi régióhoz való szoros kapcsolatot mutatja.

Lehetséges, hogy az a két széles *szalagfüles* és egy kissé nyereg-alakú keresztmetszetű *fültörredék* (95,180/1-2) az előzőekben leírt hasonló szarv-fűlű tál-típushoz tartozhattak.

Ugyancsak a különleges formájú *fülek* közé sorolhatunk egy törredéket, amely *szögletes* és sarkain kihegyesedő ki-

képzésű (49). Hasonló formájú füleket ismerünk az urnamezős kultúra fiatalabb időszakából (Ha A-B) a Duna mentéről (PATEK 1968, 98, LXXXVII. t. 9; CIV. t. 14; CV. t. 11); Északkelet-Magyarország néhány, a fiatalabb időszakra keltezhető preszkíta sírjából (KEMENCZEI 1981, 83, Abb. 2: 7, 10; PATEK 1989-1990, 11. t. 12) és szintén kisszámúak a kora vaskorra tehető párhuzamok is (Göttlesbrunn: GRIEBL 2004, 170, Taf. 8: 15; Vaszar: PATEK 1993, Abb. 86: 9). Ezek a hasonló fülek ivó-edényeken (bögre, tál, csésze) fordulnak elő.

Letenyén még jellegtelen, *ovális keresztmetszetű fültöredékek* (66, 81, 132, 165, 181/1-2) és egy hosszanti bordával ellátott *fültöredék* (50) látott napvilágot.

3.2.1.7. Bütykös/fogantyús oldaltöredékek

A leletanyagban kevés a bütykös, vagy fogantyús oldaltöredék: két darab kúpos, de az egyik kissé felhúzott végű (164/1, 164/3); ovális alapú, lapos, hosszúkás fogantyú (64, 117, 124); nagyjából csonkagúla alakú (144, 164/4, 179); kétszátatú 17, 164/2, 178). Hogy ezek a töredékek milyen típusú edényhez tartozhattak, csak sejtetni lehet, azonban az a valószínű, hogy a legtöbbje fazék, vagy tál része volt.

Mindegyik típus a keleti Hallstatt-kultúra más részein is nagyon gyakran előfordul (Pl.: DOBIAT 1980, 124; SMOLNIK 1994, 74-76; GRIEBL 2004, 197; REBAY 2006, 128-130); a különböző őskori kultúrákban többek között a házikerámiák jellemzői a különböző bütykös, fogantyús (GÁL–MOLNÁR 2004, 180). Esetünkben a kevés leletanyag miatt nincs arra lehetőség, hogy esetleg további vizsgálattal kimutathassunk összefüggést az edény- és a bütyök-típusok között, és valamilyen finomabb kronológiai következtetéseket is levonhassunk ebből.

3.2.1.8. Aljtöredékek

A nyilvántartásba vett négy darab aljtöredék (40,65/1-3) mindegyike közepes méretű, durvább kidolgozású fazékhoz tartozhatott.

3.2.1.9. Hordozható tűzhely („Pyraunoi”)

A keleti Hallstatt-kultúra településein aránylag nem ritkán kerülnek elő *hordozható tűzhely töredékek*. Letenyén három töredéket sorolhatunk ide (158, 159/1-2), s ezek a hordozható tűzhelyek „csőtalpas” lábának töredékei. A lábakon látható kör- és a háromszög alakú kivágások nemcsak díszesebbé tették a tárgyat, hanem fontos funkciót is betöltöttek a tűzhöz szükséges levegő cirkulálásának biztosításában.

Véleményünk szerint egy függőleges állású és kívülről plasztikus cikk-cakk mintával díszített „tál” *peremtöredéke* (161) is a hordozható tűzhelyekhez tartozhatott, azok felső, tálszerű része lehetett. Sajnos a fennmaradt töredékek alapján nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy milyen típust képviselnek a letenyei darabok, azonban valószínűleg ahhoz az egyszerűbb típushoz sorolhatjuk őket, amelyek áttört és egyik oldalon nyitott lábazzal, felül pedig tálszerű kiképzéssel rendelkeztek. A bronz- és a vaskori „Pyraunoi”-okról újabban megjelent összefoglaló munkák (FISCHL–KISS–KULCSÁR 1998; ROMSAUER 2003; HRISTOVA 2011) adatait néhány, a teljesség igénye nélkül mostanában napvilágot látott kora vaskori párhuzammal szeretnénk kiegészíteni.

A következő lelőhelyekről kerültek elő ilyen pyraunoi-töredékek: Göttlesbrunn (GRIEBL 2004, 184-185, Abb. 78, 79; Taf. 5/15; 86/6, 9), Kalsdorf (TIEFENGRABER 2005, 175, Taf. 65: 3-5), Murska Sobota (PAVLOVIČ 2008), Vát (MOLNÁR–FARKAS 2011, 46, 3. ábra 6-7). Különösen az utóbbi mutat nagyobb hasonlóságot a letenyei darabokkal.

3.2.1.10. Miniatur edények

Három miniatűr edény került elő a letenyei ásatáson (105,146,147), habár az egyik nem annyira kicsi (5 cm a magassága), tekinthetnénk csupán „kis csészének, pohárnak” is. Két miniatűr edény, talán nem véletlenül, egy objektumból (64. obj.) való. Általában a miniatűr edények az előképek ügyetlen utánzatai, azonban nagy vonalakban magukon viselik az eredeti, „nagy” példányok jellegzetességeit. Ilyen a helyzet a letenyei miniatűr edényeinkkel is.

Az egyik kis *edényünk* (146) legfőbb jellegzetességeit, – hogy talpas, válla gömbölyű, nyaka csaknem cilindrikus, pereme kissé kihajló – a Dolenjska keleti részén, nagyjából a Stična - Novo mesto 2 és az utána következő „Schlangenfibel”- horizontban (Ha C2-D1) gyakori talpas edények

nyúlánkabb változatain láthatjuk viszont (DULAR 1982, 186-188, Nr.116-118, Typ 1-6.). Ezeket másolhatták le kis méretben, kezűgyességüknek megfelelő szinten, valamikor a Kr.e. 7-6. század fordulóján.

A díszített oldalú kis *csészéhez*, vagy *pohárhoz* (147) pontos párhuzamot nem sikerült találnunk. A formája a használatát illetően racionális, egyszerű, ha nyújtottabb és nagyobb lenne, akkor fazéknak kellene neveznünk. Az oldalán ismétlődő fordított háromszög-alakú mezőt kitöltő benyomkodott pontok a keleti Hallstatt-kultúra, így a Sopron környéki kerámiaművességében is gyakran előfordulnak, azonban inkább kiegészítő díszítőmotívumnak számítanak (pl. PATEK 1993, 51-52, Abb. 38:20, 22-33; Abb.55:7-9,11; MOLNÁR 2006, 7. t. 1;

8. t. 2; 9. t. 6). Ugyanez áll a Kleinklein-környéki hasonló leletekre is, de itt is a fiatalabb horizonra jellemző az ilyen díszítésmód (DOBIAT 1980, 134), ugyanúgy egy, a letenyeihez hasonló benyomkodott díszű Stična-i edény is a Ha D1-re keltezhető (STIČNA II/1, Taf. 93: 13). Kronológiai kérdéseknél nem nagyon használható, mivel az egész őskor alatt, mint dekorációs elem szerepet kapott (REBAY 2006, 124-125).

A harmadik kisméretű kerámia egy stilizált zoomorf fogantyúval ellátott *fedő* (105). A fedőn két-két lyuk van egymással szemben, így feltehetően a fedőt ezek segítségével a hozzá tartozó edényhez lehetett rögzíteni. Nem tudjuk, hogy milyen állatra gondolt a fedő készítője a szimmetrikus, lefelé görbülő szarv-szerű nyúlványokkal, vagy egy-két madáralaknak felelnek meg az elágazások? Véleményünk szerint ez az utóbbi feltételezés a valószínű. A miniatűr fedő mindenestre a kúpos formájú (pontosabban „Kalottenförmige”), zoomorf fedőgombos típust utánozza, s ez a forma a Sulm-völgyi leletegyütteseknél a fiatalabb horizonba tartoznak, azonban itt díszítés nélküliek, ellentétben a Sopron-környékiekkel (DOBIAT 1980, 106 3. variáns). A madarábrázolások egy része realiztikus (Pl.: Bullendorf: PITTIONI 1954, Abb. 419; Pillichsdorf: KRIEGER UND SALZHERREN, Taf.6; Mesteri: LÁZÁR 1951, XXVI. t. 4; RANSEDER 2006, 318; Somlővásárhely: PATEK 1993, Abb. 65: 2). Más madárfogantyú erősen stilizált, mint például a Nové Kosariská-i (PICHLEROVÁ 1969, Taf. 15:3-4; 32:1-2,4-5.), a lábatlani fedőn erősen stilizált állatfej látható (PATEK 1993, Abb. 105). Meg kell említenünk a közeli Martijanec „Gamulica” elnevezésű tumulusából előkerült fedőt, melyen a szalag-karikából kialakított fogantyún külön van még két szarv-szerű nyúlvány (VINSKI-GASPARINI 1961, T. IV: 3; 1987, T. XX: 16). A négy lábú állatot ábrázoló, kos- és bovida-fejű fogantyúk felsorolásától most szeretnénk eltekinteni, mivel véleményünk szerint a letenyei fedő semmiképpen sem tartozhat ebbe a kategóriába.

A kora vaskori temetők sírjaiból előkerült miniatűr edényeket a kutatás részben gyerekjátékként, – különösen, ha gyereksír mellékletei –, részben a temetkezési szokásokkal, vagy kultikus tárgyként, a nagy edények helyettesítőjeként magyarázza. Érdekes, hogy Sulm-völgyében a gazdagabb sírokban fordulnak elő inkább (DOBIAT 1980, 95-96; PREINFALK 2003a, 64-65), azonban ugyanez nem tapasztalható például a statzendorfi temetőnél, ahol az átlagos sírok mellékletei voltak a miniatűr edények (REBAY 2006, 112). A közeli Keszthely-Árpád utcai „tizenegy fibulás” sírból is ismerünk a letenyeihez hasonló, eredetileg azt is négy helyen átfűrt, kúpos alakú, de kívül besimított díszű miniatűr fedő töredéket, melyet a Ha C2-D1 periódusra lehet keltezni (FEKETE 1985a, 6. kép: 4; HORVÁTH 2012).

A településeken napvilágot látott miniatűr edényeket inkább gyerekjátékként használhatták, habár sok esetben a publikációkban erről nem tesznek említést (pl.: PREINFALK 2003b, 91, Abb.34; GÁL-MOLNÁR 2004, 10. t. 3; 14. t. 6; GRIEBL 2004, 173; KOVAČEVIĆ 2008, T. 4: 5; Sl. 4; GEIGENBERGER 2008, 37; SCHNEIDHOFER 2010, 234-235).

3.2.2. Agyagnehezékek (szövőszék - nehezékek)

Összesen 24 db agyagnehezék vagy annak töredéke került elő a feltárás során (az összes nyilvántartásba vett leletanyag 7,87 %-a, Lásd 17. kép 1) a következő eloszlásban: 9. obj. 4 db (7/1-2, 8/1-2), 10. obj. 3 db (41-43), 13. obj. 3 db (68/1-3), 17. obj. 1 db (104), 20. obj. 1 db (110), 56. obj. 2 db (138, 139), 64. obj. 1 db (148), 68. obj. (184, 185/1-3, 186/1-2, 187/1-2, 188). Egyik esetben sem képzelhető el, hogy az agyagnehezékek az eredeti helyzetükben, használati helyükön, mint egy szövőszékhez tartozó, a fonalak feszességét biztosító részek voltak. Mindegyik, mint „szemét” került a megtalálási helyére, nevezetesen előteres verembe (10, 68. obj.), előteres kemencéhez (9. obj.), verembe (64. obj.), gödörbe (13, 56. obj.), árokba (20. obj.), és csak egy esetben fordult elő ház leletanyagában (17. obj.).

Az összes agyagnehezék közül öt volt az ép példány (42, 43, 138, 139, 184), míg a többi töredékesen került napvilágra. Az ép nehezékek között néhány feltűnően kisméretű, a legkisebbek magassága 6,5; 6,8 és 7,6 cm (43, 42, 138), de a másik két ép darabnak is csak 12 cm körüli a magassága (139, 184). A töredékesen fennmaradt nehezékek arányaiból arra lehet következtetni, hogy a többi sem lehetett túlságosan nagy, kb. a 15-18 cm között változhatott a magasságuk.

Az agyagnehezékek kivétel nélkül csonka gúla alakúak és téglalap alapúak, a fele kimondottan laposabb példány (8/1-2, 42, 43, 68/1-3, 185/1-3, 186/1-2). Az utóbbiakat talán a szövendő textília, a fonalak sűrűsége, milyensége miatt alkalmazták a szövőszéknél.

Az agyagnehezékek közül, melyeknél megmaradt a felső rész is, öt darab sima tetejű (42, 43, 184, 186/1-2), tizenegy esetben pedig díszített. Négy darabnál kereszt alakú (8/1, 185/1-3) a jel, ekkor a nehezékek tetején a téglalap alakú felületre –követve a felület formáját – egy hosszabb és egy rövidebb szárból áll a kereszt; kettőnél görög kereszt alakú az árkolás négy beszurkált ponttal, ugyan az egyiknél kissé szabálytalan a kereszt (104, 148); három esetben egy hosszanti árkolás (7/1-2, 139); míg két nehezéknél egyszerű benyomott pont (110, 138) a díszítés. A maradék nyolc nehezéknél csak az alsó rész maradt meg. Néhány esetben a hasonlóan díszített agyagnehezékek egymás mellett fordultak elő, mintha egy „garnitúra” darabjai lennének (7/1-2, 185/1-3).

A keleti Hallstatt-kultúra településeinek feltárásán gyakori leletnek számítanak a szövöszék-nehezekek és az orsógombok, és inkább úgy is fogalmazhatnánk, hogy ritkább az a lelőhely, ahol nem kerül elő nehezek. Mindez azt mutatja, hogy milyen elterjedt tevékenységnek számított akkoriban a szövés-fonás. A szövöszék-nehezekek leggyakoribb formája a csonka gúla ebben az időszakban (pl. Csöngé: FEKETE 1989, 7. kép: 4-6; Vát: MOLNÁR–FARKAS 2010, Abb. 18: 5-6; Sé: GÁL–MOLNÁR 2004, 181; Göttesbrunn: GRIEBL 2004, 185-186, Abb. 74; Freundorf: SCHNEIDHOFER 2010, 227-230; Burgstallkogel: SMOLNIK 1994, 88-89; Wien-Oberlaa: RANSEDER 2006, Abb. 71: A, B; HORVÁTH–MARTON 1998, 251, 255) és csak néhány a duzzadt karika formájú (Freundorf: SCHNEIDHOFER 2010, 230; Wien-Oberlaa: RANSEDER 2006, Abb. 71: C; Velem-Szent Vid: HORVÁTH–MARTON 1998, 251, 255; 12, 13. kép).

A letenyei nehezekeken lévő jelekkel azonosak, vagy azokhoz hasonlóak több, egymástól távolabbi lelőhelyen is előfordulnak, (pl.: GRIEBL 2004, Abb. 74; 225-230; RANSEDER 2006, 323). A kutatás igyekezett arra választ adni, hogy miért jelölték meg különböző jellel az egyes szövöszék-nehezekeket, azonban egyértelmű választ nem kaptunk eddig erre a kérdésre. Többek között felvetették a lehetőséget, hogy valamilyen szabályszerűség lehet a jel, a súly, a forma között, vagy esetleg a készítője ilyen módon jelezte a termékét (RANSEDER 2006, 323; SCHNEIDHOFER 2010, 226), netán egyszerűen a használati móddal függ össze a jelzés (GÁL–MOLNÁR 2004, 181). Mindenesetre a megnyugtató válasz még nem született meg.

A délkelet-alpi és a nyugat-pannóniai térségből ma már mintegy 21 olyan kora vaskori településről van tudomásunk, ahol valamilyen formában szövöszék maradványaira bukkantak (TERŽAN 1996, 513, Abb. 6; BELANOVÁ–ČAMBAL–STEGMANN–RAJTÁR 2007, 429-430, Abb. 6). A fennmaradt nyomok alapján ezek között vannak szélesebb és keskenyebb szövöszékek. A Nové Kosariská-ban talált két szövöszék-maradvány közül a szélesebbhez (kb. 4 m) 91 db, átlagosan 1,3 kg súlyú és 19 cm magasságú, míg a keskenyebbhez (kb. 1,8-2 m) 79 db, átlagosan 0,6 kg súlyú és 13 cm magasságú agyagnehezek tartozott (428).

A Kleinklein melletti Burgstallkogel-on előkerült szövöszéket 3 m szélesnek tételezték fel és kb. 130 nehezek biztosította a fonalak feszességét (DOBIAT 1990, 50, 83, Abb. 5; BELANOVÁ–ČAMBAL–STEGMANN–RAJTÁR 2007, 432). A letenyei nehezekek is hasonló nagyságúak és a mennyiségüket a fenti szám adatok tükrében kell értékeln.

3.2.3. Orsógombok (és agyagyöngyök)

Letenyén összesen négy ép orsógomb (69, 83, 84, 108) és két töredék (1, 85), valamint méretüknél fogva inkább agyagyöngynek nevezhető két darab (106, 107) látott napvilágot, ezek a nyilvántartásba vett leletanyag 2,62 %-át (17. kép 1) teszik ki. Az orsógombok és agyagyöngyök alapvetően két típusra oszthatók: 1. az egyszerű, csaknem szabályos bikónikus formára, amikor a legnagyobb átmérő középmagasságban helyezkedik el (1, 69, 84, 106) 2. ennél a típusnál a legnagyobb átmérő lejjebb esik (83, 85, 107, 108), közülük kettő alja, a lyuknál, kónikusan bemélyed (85, 107). Csúpn két példány díszített (69, 107).

A késő bronzkori és a kora vaskori települések gyakori leletei az orsógombok, „kronológiai értékük” csekély, formájuk és díszítésük hosszabb időn át nem változott (DOBIAT 1980, 107; SMOLNIK 1994, 89; GRIEBL 2004, 185, Abb. 74; RANSEDER 2006, 321-322, Abb. 71; REBAY 2006, 112-115; SCHNEIDHOFER 2010, 231-234).

3.2.4. Oltártöredékek vagy oromdíszek?

(A továbbiakban az egyszerűség kedvéért nem teszünk minden esetben idézőjel, „macskaköröm” közé az oltár, vagy az oromdész szót, állandóan így jelezvén, hogy bizonytalanok vagyunk még a funkciójában és az elhelyezésében. A tárgyak megnevezésénél azonban gondolatban nem kell elfelejtkezni a feltételes módról.)

Kétségtelen, hogy a letenyei kora vaskori település legérdekesebb leletei a belül üreges és deszkalenyomatos kúp-alakú, a deszkák végének befedésére szolgáló díszes agyagtöredékek (52-54), melyek véleményünk szerint talán egy téglatest alakú oltár felső sarkait díszíthették, mint felfelé álló szarvak. A töredékek az egyik előteres méhkas alakú veremből, mint hulladék (10. obj.) kerültek felszínre több korhatározó edénytöredék és szenült mogyorótermés társaságában. A sarv alakú töredékeket az előkerülésükkor első gondolatra egy ház, – amelynek faszerkezete és borítása deszkákból is állt – oromdíszeinek véltük. Az agyagtárgynak csak a sarv-szerű sarokdíszei maradtak meg Letenyén, a párhuzamoknál viszont néhány töredék a testből is előkerült.

Az utóbbi időben talált analógiák és a letenyei töredékeken megmaradt nyomok alapján kíséreltünk meg rekonstruálni egy oltárt (21. kép 1a-b). A letenyei sarokdíszek belsejében található deszkalenyomatok azt bizonyítják, hogy a nagyobb kiterjedésű, még talán az egy métert is csaknem elérő hosszúságú agyagoltárnál deszkából összeállított vázat kellett alkalmazni. Ilyen belső erősítést lehetett tapasztalni a váti oltárnál is, amikor ágakból készült szerkezettel erősítették meg a

nagy tömegű tárgyat az összeállításakor (MOLNÁR–FARKAS 2011, 54).

A letenyei sarokdíszek méretei alapján a kultikus tárgyat kb. 90-100 cm hosszúságúnak, 35-40 cm magasságúnak képzeljük el, míg a szélessége kb. 35 cm lehetett (21. kép 1a-b). Nem tudjuk egyelőre eldönteni, hogy ezt az agyagtárgyat egy kultikus épület belsejében, vagy annak külső részén, például a bejárat fölött helyezték-e el, mint oromdísz. Az időjárás viszontagságainak való kitétel mindenesetre nem lehetne kizáró tényező, hiszen az agyagtapasztásos oldalú épületeknél maga a tapasztás is ki volt téve az időjárás hatásának.

Az utóbbi évek ásatásain, szerencsére, néhány olyan kora vaskori oltártöredék került napvilágra, amelyek a letenyei oltárnak formában és méretben is megfelelő párhuzamai. Ezeket a párhuzamokat méretarányosan, a letenyei oltár rekonstrukciós kísérletével együtt a 21. képen mutatjuk be.

Szombathely határában, a Reiszig-erdő lelőhely 61. objektumában több kultikus rendeltetésű tárgy között egy nagyobb méretű, töredékesen is a fél métert elérő, téglatest-alakú, megmaradt két sarkán szarv-szerű nyúlványokkal ellátott agyagoltárt találtak (21. kép 2; MOLNÁR–FARKAS 2010, 130, Abb.15-16.; IDŐCSIGA 163, 97. kép, 13/1. vitrin;). Az oltár oldalait és hátát bemélyített lyukak, illetve bekarcolt körök díszítik. Ugyanebből az objektumból való egy másik, a letenyeihez sokkal jobban hasonlító agyagoltár néhány töredéke, nevezetesen az oltár kettős szarvú egyik végének és a szögletes test középső részének töredéke (21. kép 3a-b; MOLNÁR–FARKAS 2010, 131, Abb. 16: 9. rekonstrukciós rajz; IDŐCSIGA 13/4. vitrin). Az ezen a töredékeken látható lyukak inkább az erősítést szolgáló ágaknak a nyomai (MOLNÁR–FARKAS 2010, 131). A többi, innét előkerült kultikus rendeltetésű tárgy egy „tüzikutya-modell” töredéke és még egy nagyobb, „napkorongokkal” díszített oltártöredék volt (MOLNÁR–FARKAS 2010, Abb. 16: 1-8).

Egy másik analóg oltár Bratislava-Vajnory-Ivanka pri Dunaji kora Hallstatt-kori településének egyik kútjából látott napvilágot: ennél megmaradt az agyagoltár két vége a stilizált szarvakkal, valamint a lyukakkal ellátott test néhány töredéke. Ugyanebből a kútból még egy kettős szarvú kötötredék is felszínre került. A kutat az elsődleges víznyerés-funkció után feltételezhetően kultikus célra is használhatták (21. kép 4, 6; STUDENÍKOVÁ 2003, 17, Abb. 6: 1, 4).

A Maribor melletti Poštela erődített településről számos különböző, nagyobb méretű agyagoltár töredék között van egy, amely annyiban hasonlít a letenyeihez, hogy ez is téglatestű, a megmaradt két sarkán azonban a két szarv-szerű nyúlvány befelé néző stilizált állatfejben végződik (21. kép 5; TERŽAN 1990, 276, Pl. 13: 6).

A szombathelyi analóg agyagoltár előkerülési helyéhez közel, néhány évvel ezelőtt, Vát-Bodon-tábla lelőhelyen került felszínre az utóbbi évek egyik legkiemelkedőbb dunántúli kora vaskori lelete, egy nagyméretű, 100 cm hosszúságú, de háromlábú és kifelé hajló, stilizált állatfejes agyagoltár és több hasonló jellegű töredék.³ Az eddig megjelent hasonló témákat érintő publikációkban részletesen összefoglalták a keleti Hallstatt-kultúra tűzikutya/holdidol/oltár kérdés-körét (Pl.: NEBELSICK 1996; MOLNÁR–FARKAS 2010; 2011; IDŐCSIGA 158-165), nem beszélve Nagy László alapvető munkájáról (NAGY 1979), így eltekinthetünk a téma újbóli, bővebb tárgyalásától.

A letenyei agyagoltárból csak nagyon kicsi töredékek maradtak meg, és az előkerülési körülmények sem járulhattak hozzá az alapvető kérdések egyértelmű megválaszolásához, eldöntéséhez. Véleményünk szerint a hasonló tárgyaknak kétségtelenül kultikus szerepük volt. Elképzelhető, hogy a szakrális rendeltetésű épületek belsejében, mint oltár funkcionálhattak, de nem szabad elvetni Nagy Marcella feltételezését, ötletét sem, hogy, mint oromdíszek kaptak szerepet egyes sírépítményeknél (Lásd a 3. jegyzetet). Tulajdonképpen mindkét elhelyezés-rekonstrukció is igaz lehet. Miért ne lehetne hasonló agyagtárggyal díszíteni egy sírépítmény oromzatát, mint az oltár? Mindenesetre várni kell még az eddigieknél is szerencsésebb leletekre, körülményekre, melyek eldönthetik ezt a kérdést.

3.2.5. Egyéb kerámia

A leletek között van egy *agyagkorong* (140), amelynek analógiái leginkább az urnamezős kultúra és a Hallstatt-kor településein látnak napvilágot, funkciójukat általában „Spielstein”-nek határozzák meg. Ide sorolják azokat az agyagkorongokat is, melyeket edénytöredékekből alakítanak ki és nincsenek átfúrva (PREINFALK 2003a, 88-89, Abb.33; SCHNEIDHOFER 2010, 240).

Nem tudjuk, hogy minek a része lehetett az a rúd-szerű *agyagdísz* (96), amelyet egykor valamilyen fára tapaszthattak rá. Mindenesetre nem egy egyszerű paticsdarabról van szó, hanem valószínűleg egy plasztikus dísz töredékéről.

Ugyancsak bizonytalan, hogy egy kissé ívelt oldal-töredék (18) besimított, sűrű függőleges árok-köteggel milyen edénytípushoz tartozhatott.

3.3. Bronz fibula töredéke

Az ásatáson sajnos csak egy fémlelet került napvilágra, egy valószínűleg közepes nagyságú, legalább 7 cm hosszúságú bronz fibula tűje a rugószerkezetének töredékével (86). Talán egy csónak-vagy ívfibula része lehetett.

3.4. Természettudományos vizsgálatok⁴

3.4.1. Archeobotanikai vizsgálatok

„A zalai autópályás ásatások egyik legjelentősebb termés és gyümölcs adata a 072. sz. Letenyé – Egyeduta régészeti lelőhely 168 db-ból álló, veremben (10. objektum) raktározott közönséges mogyoró (*Coryllus avellana*) szenült lelete. A jelentős szénhidrát és fehérje tartalmú mogyoró kálium, cink, mangán tartalma kiemelkedő, télen jól tárolható és minőségét megfelelő tárolás esetében több éven át megőrzi. Az archeobotanikai adatok azt bizonyítják, hogy a mezolitikumtól kezdődően kiemelkedő jelentősége volt a mogyoró termésének a különböző közösségek táplálkozásában.” írja a jelentés. Ezt ki kell egészítenünk azzal, hogy a Keszthely-Vadaskert kora vaskori temetőjének egyik sírjából is ismerünk mogyoró leletet (GYULAI 1996, 133).

A lelőhelyről csupán 17 db kora vaskori mintát sikerült anthropológiai vizsgálat alá vetni, melyek megoszlása a következő: Boróka (*Juniperus*) 1 db, Fűz/nyár (*Populus/Salix*) 1 db, Juhar (*Acer*) 1 db, Kőris (*Fraxinus*) 1 db, *Prunus-féle* 2 db, Tölgy (*Quercus*) 11 db. Az alacsony mintaszám a statisztikai kiértékeléshez szükséges határt nem éri el, ezért csak a Zala megyei lelőhelyek összesített, kronológiai kiértékelésébe vonták be a lelőhely anyagát (NÁFRÁDI 2011, 71, 17. melléklet).

Ezen kívül a lelőhelyről összesen 32 patics-minta (14 kg) került vizsgálat alá. A paticsok szépen kiégtek, egy részükben pelyva-, szár- és levélmaradványokkal, melyek természetesen gabona-féléktől származhatnak.

3.4.2. Archeozoológiai vizsgálatok

Rendkívül kevés, összesen 17 db állatsont került elő a kora vaskori objektumokból (9. és 20. obj.). Az anyag töredékessége miatt ezek közül csak 9 volt faj és vázrész szerint meghatározható. A többi 8-ról csak azt lehet mondani, hogy nagy- vagy kistestű állatok maradványai voltak. A meghatározható csontanyag egésze csak háziállatok maradványaiból áll. Egyetlen vadállati leletet, de még agancs töredéket sem tartalmazott. Szintén hiányoznak a lovakon kívül a madarak, háziszarvasok maradványai, csakúgy, mint a halak többnyire kisméretű csontjai. Ezek oka a kis mennyiségű leletanyagban kereshető. A csontleletek alapján felállított gyakorlati sorrend a következő: szarvasmarha-kiskérődző-sertés. Csak az első kettő életkora állapítható meg: mindkettő még fiatal, juvenilis példány volt, a szarvasmarha esetében 1-3 év közötti, míg a kiskérődzőnél kb. 9 hónapos–2,5 éves. A sertés életkora nem állapítható meg. A kis mennyiségű leletanyag nem ad lehetőséget további elemzésre, állatállományt nem reprezentál.

3.4.3. Kőeszközök

A Letenye-Egyeduta (072.) lelőhely kora vaskori objektumaiból összesen 17 db kőeszköz, vagy annak töredéke került felszínre. Öt objektumból kerültek elő ezek a leletek, objektumok szerint a következő megoszlásban: 10. obj.: 4 db kvarcit kavics és 1 db közepesen finom szemű homokkő (?) őrlőkő töredék; 16. obj.: 1 db csillámpala őrlőkő 2 töredéke; 20. obj.: 2 db kvarcit kavics töredéke és 1 db kvarcit kavics ütőkő, valamint 1 db homokkő őrlőkő töredéke; 31. obj.: 3 db kvarcit kavics és 1 db töredék; 68. obj.: 2 db csillámpala őrlőkő töredék és 1 db gránit, vagy gneisz (?) őrlőkő töredék.

4. Kora vaskori lelőhelyek Zala megyében

(20. kép)

Az utóbbi években, elsősorban a beruházásokat megelőző régészeti feltárásoknak köszönhetően, Zala megyében ugyancsak – az ország más részeihez hasonlóan – valamelyest nőtt a kora vaskori lelőhelyek száma is. Jelenleg 18 lelőhelyről van tudomásunk a megyében.⁵ Azonban ez a gyarapodás nem olyan mértékű volt, hogy megváltoztatta volna a korábban kialakított képet, amely szerint ezen a területen az egyik központot a Zalaszántó-Tátika feltételezett földvére, az alatta lévő halomsír-mezővel, és a Keszthely-környékén sűrűsödő lelőhelyek jelzik. Ez az utóbbi koncentráció talán az egykori fenékpusztai balatoni átkelőhely fontosságára utalhat (HORVÁTH 1994, 104; 2001, 14).

A Zalaszántó-Kisfaludi-hegyen az újabb ásatások megerősítették a véleményt, hogy a magaslati, erődített település a kora vaskorban is jelentőséggel bírt (SZÁRAZ 2002, 535; 2010, 128), s így ez a lelőhely képezheti a másik kora vaskori központot a mai Zala megyében.

Néhány évtizeddel korábban Dél-Zalában csak Szepetnekről volt tudomásunk kora vaskori lelőhelyről, és azt is terepbejáráskor találtuk (HORVÁTH 1994, 104). Az M7 és M70 autópálya zalai munkálatai során csupán két újabb lelőhely került felszínre a térségből, az egyik a jelen tanulmányunk tárgya (Letenye-Egyeduta), a másik pedig a félig már elszántott eszteregnyei hamvasztásos temető. Ez a kisszámú növekedés meglepő volt annak ismeretében, hogy a Mura túloldalán, a jobb parton a délkelet-alpi Steyer-csoport (Kleinklein-Martijanec-Kaptol) gazdag lelőhelyei váltak ismertté az 1960-as évektől (DOBIAT 1980; VINSKI-GASPARINI 1987; GABROVEC 1999, 156-157, 161-162). A goriciani halomsírok csak 2 km-re vannak légvonalban a letenyei településtől (VINSKI-GASPARINI 1974) és az egyik névadó, a martijaneci tumulusoktól is csupán 22 km a távolság (VINSKI-GASPARINI 1961).

Az újabb feltárások közül Zalában különösen a balatoni kerékpárút kiépítését megelőző fenékpusztai (telep és temető, Ha C2-D1,2-3?) és az Alsópáhok határában, a 76. számú műút Hévízt elkerülő szakaszán, a Hévízdomb I. lelőhelyen végzett kutatás (Ha D1-2 telep) zárult kiemelkedő eredménnyel (HORVÁTH 2012; TOKAI 2012).

5. Összefoglalás

A Mura folyó egykori árterének partján létesült kora vaskori település feltételezésünk szerint egy kisebb falu, vagy majorság lehetett, amelynek nagyjából a felét sikerült feltárni az M7 autópálya nyomvonalán. A települési jelenségek (házak, vermek, gödrök, árok, „lepárló” gödör?) két kisebb teret vettek körül, földfelszíni épületeknek nem találtuk nyomát. Nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a házak lakóépületek voltak-e, vagy csupán valamilyen munkavégzésre használták azokat. Az előkerült leletek típusa alapján a település lakói bizonyíthatóan (az előkerült tárgyak szerint) földműveléssel, gyűjtögetéssel, szövés-fonással foglalkoztak, az egyéb tevékenységekre utaló nyomok nem maradtak fenn. Kuriózumnak számít, ha igaz a lepárlással kapcsolatos feltételezésünk az egyik „égetőhellyel” kapcsolatban. A település objektumaiban talált hulladékok mennyisége rövidebb idejű használatról tanuskodnak. Lakói a szegényebb néprétegek közé, valamelyik közeli hatalmi központ kiszolgálói közé tartozhattak. A zömmel edénytöredékekből álló visszamaradt tárgyi

emlékük között csak elvétve akadt „díszkerámia”, – ami ugyan természetesnek mondható, ha településről van szó, ahol döntően a házikerámiának kell dominálni – azonban feltűnően kicsi az aránya még így is. Ehhez tartozik az is, hogy csupán egy grafitos anyagú edénytöredék (61) és egy vörös festésű töredék (135) volt a leletek között. A legkiemelkedőbb leletegyüttes a ritka „agyagoltár” vagy „oromdíz” szarv-töredékei, melyek egykori elhelyezését nem tudtuk egyértelműen rekonstruálni. Néhány analógiája a keleti Hallstatt-kultúra északi (Bratislava, Szombathely, Vát) és déli részén is (Poštela) ismert.

Az edénytöredékek értékelése alapján a korai vaskori települést a Ha C2-D1 idején, annak Az edénytöredékek értékelése alapján a korai vaskori települést a Ha C2-D1 idején, annak megközelítőleg középső szakaszában, nagyjából a Kr.e. 7-6. század fordulója körüli időszakban létesítették. A kerámiák között van olyan, amelyik már inkább a fiatalabb periódusba sorolható.

Az edényművességük jellegzetességei általában megtalálhatók a teljes keleti Hallstatt-kultúra területén, szinte uniformizált alakban, azonban néhány típusnál kimutatható a szorosabb kapcsolat a Sulm-völgyi és a déli, szlovéniai területekkel. Mindez nem meglepő a letenyi kora vaskori település földrajzi elhelyezkedését figyelembe véve. A Mura és a Dráva folyók ugyan határt is képezhettek egy-egy etnikai csoport, terület között, ugyanakkor azonban, mint összekötő víziutak is fontos szerepet tölthettek be a különböző vidékek közötti kapcsolatokban

Jegyzetek

- ¹ Ezen az úton is köszönetemet fejezem ki Kvassay Judit ásatásvezetőnek, hogy a lelőhely kora vaskori anyagának publikálási jogát számomra átadta. Ugyanitt szeretném megköszönni Soós Gábor rajzoló (ZMMI, Becsehelyi Ásatási Központ) munkáját, aki a tárgyrajzok legnagyobb részét készítette. Emellett néhány rajz a szerző munkája. Köszönetet mondok Hohl Zoltánnak (Thúry György Múzeum, Nagykanizsa) és Eke Istvánnak (MNM, NÖK), hogy az illusztrációk számítógépes szerkesztésében segítséget nyújtottak.
- ² Az adatok ellenőrzése során Tankó K. összefoglaló munkájának katalógusában (TANKÓ 2005, 159-160) valószínűleg elírásból néhány pontatlanságot tapasztaltunk: például Aa (Miske 1908: pl. LXII:10) helyesen Ba típus; Aa (Gabrovec1987: pl. XXIII: 2) helyesen Ba típus; Ca (Miske 1908: pl. LXII 8) helyesen Ae típus; Ca (Dobiat1980: pl. 67: 5) helyesen Aa típus; Ca (Dobiat 1980: pl. 67: 7) helyesen Aa típus; Ca (Gabrovec1987: pl. XXI:10) helyesen Aa típus; Ce (Dobiat 1980: pl. 54: 4) helyesen Ae típus; Cg (Fekete 1985: fig. 5: 1-3) helyesen Aa típus; Cg (Fekete 1985: fig. 20: 7-8) helyesen Ag típus. Az „A” típus gömbszelet alakú tálat, a „B” és a „C” típus pedig a ta-

golt tálat jelent, tehát nem elhanyagolható a különbség (TANKÓ 2005, fig. 1). Ezek a hibák alapvetően nem befolyásolják az adatokból levont megállapítások helyességét.

- ³ A véletlen úgy hozta, hogy nem sokkal ennek a publikációnak befejezése előtt kaptam egy megbízást a Savaria Múzeumtól, hogy Nagy Marcella et al.: „Vaskori bronz kincs Ikervár határában – Megjegyzések a Hallstatt kori kultuszélet rekonstrukciójához a régészeti- és természettudományos vizsgálatok tükrében” című tanulmányt lektoráljam, amely a Savaria következő számában jelenik majd meg. Nagy Marcella feltételezése szerint a váti, teljesen rekonstruálható „agyagoltár” lehetséges, hogy egy sírépítmény oromzatán helyezkedhetett el, és a Váton, valamint az Ikerváron előkerült kisebb „épületek” sírépítmények lehettek.
- ⁴ A zalai autópályás ásatások során összegyűjtött természettudományi anyag környezettörténeti vizsgálatát a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszékén végezték el Dr. Sümegi Pál tanszékvezető egyetemi docens vezetésével. A munkában részt vettek: Dr. Rudner Edina Zita anthropológus (Helsinki Egyetem), Herbick Katalin karpológus, archeobotanikus (Szegedi Tudományegye-

tem), és Náfrádi Katalin anthrakológus, PhD hallgató (Szegedi Tudományegyetem).

A könyveget T. Bíró Katalin és Bácskay Erzsébet, míg az állatsontokat Lichtenstein László és Tugya Beáta (ANOSTER Bt.) határozták meg és értékelték röviden az adatokat.

Az itt közöltek az általuk írt jelentések alapján foglaltuk össze. A környezettörténeti vizsgálatok eredményeinek jelentése a ZMMI és részben a Thúry György Múzeum Adattárában található.

⁵ Zala megye kora vaskori lelőhelyeinek listája (20. kép):

1. Zalasántó-Tátika, halomsír-mező, (HAVASI–BUSZ-
NYÁK 2008)
2. Zalasántó-Tátika, erődített magaslati telep? (MRT 1, 180)
3. Cserszegtomaj, szórvány (MRT 1, 48) 4. Alsópáhok-
Hévízdomb I., telep (TOKAI 2012)
5. Hévíz-Egereg, hamvasztásos sír (Müller R.-P.Barna J.
ásatása, 1995)
6. Alsópáhok, szórvány (MRT 1, 25)
7. Keszthely-Vadaskert, lapos, hamvasztásos temető

(MRT 1, 78; HORVÁTH 2012)

8. Keszthely-Árpád utca (Horváth L.: Rég.Füz. I. 100,
1973, 259)
9. Keszthely-Apátdomb, telep MRT 1, 91-92)
10. Keszthely-Fenekpuszta, temető (MÜLLER 2004;
HORVÁTH 2012)
11. Keszthely-Fenekpuszta, telep (MÜLLER 2004;
HORVÁTH 2012)
12. Zalaszentgrót-Aranyod, szórvány (Müller R.: Rég.Füz.
I. 22, 1968, 25)
13. Zalacsány-Kőfejtő-dűlő, telep (KVASSAY–EKE 2007,
322-323)
14. Zalaszentmihály-Széviz-tőzegtelep, szórványos
pintadera (KISFALUDI 1997, 103)
15. Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy, erődített magaslati telep
(SZÁRAZ 2002; 2010)
16. Eszteregnye-Bozók-földje, hamvasztásos temető
(KVASSAY 2006, 234-235)
17. Szepetnek-Kisszepetneki-dűlő, telep (HORVÁTH
1994, 104)
18. Letenye-Egyeduta, telep (KVASSAY 2004).

Irodalom:

BELANOVÁ–ČAMBAL–STEGMANN–RAJTÁR 2007
Belanová, T. – Čambal, R. – Stegmann-Rajtár,
S.: Die Weberin von Nové Košariská – Die
Webstuhlbfunde in der Siedlung von Nové
Košariská im Vergleich mit ähnlichen Fundplätzen
des östlichen Hallstattkulturkreises. In: Scripta
Praehistorica in Honorem Biba Teržan, Situla 44,
Ljubljana, 419-434.

ČOVIĆ 1987

Čović, B.: Grupa Donja Dolina-Sanski Most. In:
Praistorija jugoslovenskih zemalja, V. Sarajevo, 232-
286.

DOBIAT 1980

Dobiat, C.: Das hallstattzeitliche Gräberfeld
von Kleinklein und seine Keramik. Schild von
Steier, Beiheft 1, Graz.

DOBIAT 1990

Dobiat, C.: Der Burgstallkogel bei Kleinklein
I. Die Ausgrabungen der Jahre 1982 und 1984.
Marburg.

DULAR 1982

Dular, J.: Halštatska keramika v Sloveniji. Die
Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien.
Dela/Opera 23, Ljubljana.

EGG 1996

Egg, M.: Das hallstattzeitliche Fürstengrab von
Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark.
Monographien RGZM 37, 1996.

FEKETE 1985a

Fekete M.: Adatok a koravaskori ötvösök és
kereskedők tevékenységéhez. (Beitrag zur

Tätigkeit der früheisenzeitlichen Toreuten und
Händler.) ArchÉrt 112, 68-91.

FEKETE 1985b

Fekete, M.: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher
Hügelgräber in Vaskeresztes. (Vorbericht)
ActaArchHung 37, 33-78.

FEKETE 1989

Fekete M.: Késő-hallstattkori lakóház lelet-
mentése Csöngén. (Rettungsgrabung eines
späthallstattzeitlichen Wohnhauses bei Csöngé.)
Savaria 17-18, 1983-1984 (1989), 123-138.

FISCHL–KISS–KULCSÁR 1998

P. Fischl, K. – Kiss, V. – Kulcsár, G.: Beiträge zum
Gebrauch der tragbaren Feuerherde (Pyraonoi)
im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit –
Früheisenzeit). In: Kacsó, G. (ed.): Der Karpatische
Raum in den Bronzezeit. Symp. Baia Mare 7-10.
Okt. 1998. Baia Mare, 125-156.

GABROVEC 1987

Gabrovec, S.: Dolejnska grupa. In: Praistorija
jugoslovenskih zemalja, V. Sarajevo, 29-119.

GABROVEC 1999

Gabrovec, S.: 50 Jahre Archäologie der älteren
Eisenzeit in Slowenien. AV 50, 145-188.

GÁL–MOLNÁR 2004

Gál K. – Molnár A.: „Sé-Doberdó. Az 1998-
as és 2001-es ásatások vaskori leletanyaga”.
(Hallstatt- und laténezeitliche Siedlungsreste aus
Sé, Komitat Vas.) Savaria 28, 159-230.

GEIGENBERGER 2008

Geigenberger, N.: Die urnenfelderzeitliche und

- hallstattzeitliche Keramik vom Frauenberg bei Leibnitz (Steiermark). Diplomamunka, Universität Wien. Internetről letölthető.
- GRIEBL 1996
Griehl, M.: Siedlungsobjekte der Hallstattkultur aus Horn N.Ö. in: E. Jerem – A. Lippert (Hrsg.): Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10-14. Mai 1994. *Archaeolingua* 7, Budapest, 95-114.
- GRIEBL 2004
Griehl, M.: Die Siedlung der Hallstattkultur von Göttlesbrunn (NÖ). Mitt. der Prähist. Kommission, 54, Wien.
- GUŠTIN 1976
Guštin, M.: Libna. Posavski Muzej Brežice 3, Brežice.
- GUŠTIN–PRELOŽNIK 2005
Guštin, M. – Preložnik.: Sajevece. Železnodobo gomilno grobišče ob Krki. (Sajevece. An Iron Age barrow cemetery at the Krka River. AV 56, 113-168.
- GUTJAHR 2008
Gutjahr, Ch., mit Beitrag Renhart, S: Ein hallstattzeitliches Brandschüttungsgrab mit Urne aus Wildon, Steiermark. AV 59, 227-244.
- GYULAI 1996
Gyulai, F.: Umwelt und Pflanzenbau in Transdanubien während der Urnenfelder-, Hallstatt- und Laténezeit. In: E. Jerem – A. Lippert (Hrsg.): Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10-14. Mai 1994. *Archaeo-lingua* 7, Budapest, 127-136.
- HAVASI–BUSZNYÁK 2008
Havasi B. – Busznyák J.: A zalaszántói őskori tumulusok felmérésének legújabb eredményei. ZM 17, 93-108.
- HORVÁTH 1994
Horváth L.: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. (Szerk.: Béli József majd Rózsa Miklós és Rózsáné Lendvai Anna) Nagykanizsa, 82-141.
- HORVÁTH 2001
Horváth L.: Zala megye őskora. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére (Szerk.: Kostyál L.). Zalaegerszeg, 9-16.
- HORVÁTH 2012
Horváth L.: Keszthely és környékének koravaskori sírjai. Kézirat.
- HORVÁTH–MARTON 1998
Horváth, T. – Marton, E.: Prehistoric spinning and weaving objects from the Carpathian Basin (Hungary). In: Eds. Költő, L. – Bartosiewicz, L.: *Archaeometrical research in Hungary II*. Budapest – Kaposvár – Veszprém, 249-267.
- HRISTOVA 2011
Hristova, R.: Late Bronze Age Pottery from the Site of Vratitsa, Eastern Bulgaria: Definition, Chronology and its Aegean affinities. *Aegeo-Balkan Prehistory*. Internetről letölthető.
- IDŐCSIGA
Farkas Cs. (Szerk.): Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. *Őskorunk* 3, (Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas. Prähistorie 3), Katalógus, Szombathely 2011.
- KABAY 1960
Kabay M.: A szalacscai koravaskori tumulusok anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Das Fundmaterial der früheisenzeitlichen Hügelgräber von Szalacska im Ungarischen Nationalmuseum.) *Folia Archaeologica* 12, 46-59.
- KALICZ–HORVÁTH 2010
Kalicz, N. – Horváth, L.: Die kupferzeitliche Protoboleráz-Phase (Gruppe) im Lichte der neuen Ausgrabungen in Südwest-Transdanubien. In: Panta Rhei. Studies in chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75. Birthday. (Ed.: J. Šuteková – P. Pavúk – P. Kalábková-B. Kovár) *Studia Archaeologica et ediaevalia* 11, Bratislava, 407-433.
- KEMENCZEI 1974
Kemenczei T.: Újabb leletek a Nagyberki-szalacscai koravaskori halomsírokból. (Neuere Funde aus den früheisenzeitlichen Hügelgräbern von Nagyberki-Szalacska.) *ArchÉrt* 101, 3-16.
- KEMENCZEI 1976
Kemenczei, T.: III. Früheisenzeitliche Keramikfunde von Nagyberki. *Folia Archaeologica* 26, 203-208.
- KEMENCZEI 1981
Kemenczei, T.: Ostungarn in der Zeit der Frühhallstattkultur. In: Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Speyer 1980 aus Anlaß der Internationalen Ausstellung des Landes Oberösterreich. Linz, 79-92.
- KISFALUDI 1997
Kisfaludi, J.: Tonstempel und Knochenzylinder aus der mittleren Eisenzeit im Karpatenbecken. *CommArchHung*, 75-107.
- KOVAČEVIĆ 2008
Kovačević, S.: Karakteristični nalazi kasnohalštatskog naselja u Zbelavi kod Varaždina i fibula tipa Velem. Characteristic Finds from the Late Hallstatt Settlement at Zbelava near

- Varaždin and a Velem-type Fibula. Prilozi Instituta za archeologiju u Zagrebu, 24, 89-112.
- KRIEGER UND SALZHERREN
Krieger und Salzherren. Ausstellungskatalog RGZM, Mainz 4, 1970
- KROMER 1986
Kromer, K.: Das östliche Mitteleuropa in der frühen Eisenzeit (7-5. Jh.v.Chr.). Seine Beziehungen zu Steppenvölkern und Antiken Hochkulturen. Jahrb. RGZM 33, 3-93.
- KVASSAY 2004
Kvassay J.: Letenye, Egyeduta. Régészeti kutatások Magyarországon 2003. (Archaeological Investigations in Hungary 2003.) Budapest, 247-248.
- KVASSAY 2006
Kvassay J.: Eszteregnye, Bozók földje. Régészeti kutatások Magyarországon 2005. (Archaeological Investigations in Hungary 2005), Budapest, 234-235.
- KVASSAY–EKE 2007
Kvassay J. – Eke I.: Zalacsány, Kőfejtő-dűlő. Régészeti kutatások Magyarországon 2006. (Archaeological Investigations in Hungary 2006), Budapest, 322-323.
- LÁZÁR 1951
Lázár J.: A sághegykörnyéki hallstattkori tumulus-sírokról. Tumulus graves belonging to the Hallstatt period from the surroundings of Sághegy. ArchÉrt 78, 36-42.
- LÁZÁR 1955
Lázár J.: Hallstatt-kori tumulusok a Ság-hegy távolabbi környékéről. Hallstattzeitliche Tumuli aus der weiteren Umgebung des Ságberges (Westungarn). ArchÉrt 82, 202-211.
- MITHAY 1983
Mithay S.: Koravaskori temetkezés Lovász-patona-Kishalmon. Früheisenzeitliche Bestattung in Lovászpátóna-Kishalom. CommArchHung, 55-62.
- MOLNÁR 2006
Molnár A.: Hallstatt-kori temető Hegyfalu határából. (Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Hegyfalu.) Savaria 30, 199-230.
- MOLNÁR–FARKAS 2010
Molnár, A. - Farkas, Cs.: Hallstattzeitlicher Tonaltar aus Vát. ActaArchHung 61, 107-143.
- MOLNÁR–FARKAS 2011
Molnár A. – Farkas Cs.: Hallstatt-kori település Vát-Bodon tábla lelőhelyen. Előzetes közlemény. (Hallstattzeitliche Siedlungsreste von Vát-Bodon tábla /Ein Vorbericht/) Savaria 34/1, 43-66.
- MRT 1
Bakay K. - Kalicz N. - Sági K.: Magyarország Régészeti Topográfiája 1. A keszthelyi és tapolcai járás. Budapest 1966.
- MÜLLER 2004
Müller R.: Keszthely, Fenékpusztá. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Archaeological Investigations in Hungary 2002. Budapest.
- MÜLLER 2007
Müller R.: Késő bronzkori magaslati település kutatása Várvölgy, Nagyláz-hegyen (2003-2006). Régészeti kutatások Magyarországon 2006. (Investigation of a hill settlement from the Late Bronze Age at Várvölgy, Nagyláz-hegy [2003-2006]). Archaeological Investigations in Hungary 2006, Budapest, 5-26.
- NAGY 1979
Nagy L.: A tűzikutya és holdidol kérdése magyarországi leletek alapján. (Zur Feuerbock- und Mondidolfrage aufgrund der ungarländischen Funde.) VMMK 14, 19-73.
- NÁFRÁDI 2011
Náfrádi K.: Régészeti lelőhelyek szennült faanyagának határozása és értékelése a geoarcheológiai kutatásokban. Doktori értekezés a Szegedi Tudományegyetemen (Földtudományok Doktori Iskola, Földtani és Őslénytani Tanszék) Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1015/2/N%3%A1fr%3%A1di_Katalin_t%3%A9ziszf%3BCzet.pdf (2012.02.25.)
- NEBELSICK 1996
Nebelsick, L.: Herd im Grab? Zur Deutung der kalenderberg-verzierten Ware am Nordostalpenrand. In: E. Jerem – A. Lippert (Hrsg.): Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10-14. Mai 1994. Archaeolingua 7, Budapest, 327-364.
- NEBELSICK 1997
Nebelsick, L.: Die Kalenderberggruppe der Hallstattzeit am Nordostalpenrand. In: Nebelsick, L. Eibner, A. – Lauermaier, E. – Neugebauer, J.W.: Hallstattkultur im Osten Österreichs. Sankt Pölten, 9-128.
- PARZINGER 1989
Parzinger, H.: Chronologie der Späthallstatt- und Frühlaténezeit. Acta Humaniora. Quellen u. Forschungen zur prähist. un. provinzialröm. Arch. 4, Weiheim.
- PATEK 1968
Patek, E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. ArchHung 48, Budapest.
- PATEK 1972
Patek E.: Előzetes jelentés az 1971-ben Sopron-

- Burgstallon végzett ásatairól. ArchÉrt 99, 206-213.
- PATEK 1976
Patek E.: A Hallstatt kultúra Sopron környéki csoportja. (Die Gruppe der Hallstattkultur in der Umgebung von Sopron.) ArchÉrt 103, 3-28.
- PATEK 1982
Patek, E.: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. BRGK 63, 107-177.
- PATEK 1989-1990
Patek E.: A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta” síranyag. A Füzesabony-Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. Agria 25-26, 61-118.
- PATEK 1993
Patek, E.: Westungarn in der Hallstattzeit. VCH Acta Humaniora 7, Weinheim.
- PAVLOVIĆ 2008
Pavlovič, D.: Prazgodovinski piraunosz Nove Table pri Murski Soboti. Annales. Ser. hist. sociol. 18, Koper, 479-488.
- PICHLEROVÁ 1969
Pichlerová, M.: Nové Košariská. Die fürstlichen Hügelgräber aus der frühen Eisenzeit. Museum Nationale Slovacaum. Sectio Historica. Fontes III.
- PITTIONI 1954
Pittioni, R.: Urgeschichte des Österreichischen Raumes. Wien.
- PREINFALK 2003a
Preinfalk, F.: Die hallstattzeitlichen Hügelgräber von Langenlebar, Niederösterreich. Fundber. Österreich, Materialheft 12.
- PREINFALK 2003b
Preinfalk, A.: Das hallstatt- und frühlaténezeitliche Kleinfundmaterial von Wien-Leopoldsberg, Südstrasse (1993-1996) mit einem Beitrag zum Stand der Hallstattforschung in Ostösterreich. ArchAustr. 87, 49-145.
- RAJNA 2009
Rajna A.: Börmegmunkálás egy törökbálinti rézkori telepen. In: MOMOS VI. (Ed. Ilon G.) Óskoros kutatók VI. összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19-21. Szombathely, 327-334.
- RANSEDER 2006
Ranseder, A.: Eine Siedlung der Hallstattkultur in Wien 10, Oberlaa. Monografien der Stadtarchäologie 2, Wien.
- REBAY 2002
Rebay, K. C.: Die hallstattzeitliche Grabhügelgruppe von Zagersdorf im Burgenland. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 107, Eisenstadt.
- REBAY 2006
Rebay, K.: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Statzendorf, Niederösterreich. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 135, Bonn.
- ROMSAUER 2003
Romsauer, P.: Πύραυνοι (Pyraunoi). Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej. Nitra.
- SCHMID 1915
Schmid, W.: Die Ringwälle des Bachergebietes. Mitt. Prähist. Komm. II/3, 229-305.
- SCHNEIDHOFER 2010
Schneidhofer, P.: Die hallstattzeitliche Siedlung von Freundorf (NÖ). Diploma munka, Universität Wien. Internetről letölthető.
- SCHWELLNUS 2011
Schwellnus, F.: Die Siedlung von Sopron-Krautacker (Westungarn) in der späten Hallstatt- und frühen Laténezeit. Archäologisches Korrespondenzblatt 41, 359-373.
- SMOLNIK 1994
Smolnik, R.: Der Burgstallkogel bei Kleinklein II. Die Keramik der vorgeschichtlichen Siedlung. Marburg.
- STIČNA II/1
Gabrovec, S. et al.: Stična II/1 Gomile starejše železne dobe. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog. Katalogi in Monografije 37, Ljubljana 2006.
- STIČNA II/2
Gabrovec, S.-Teržan, B.: Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Razprave/Studien. Katalogi in Monografije 38, Ljubljana 2008 [2010].
- STUDENIKOVÁ 2003
Studeníková, E.: Spätbronzezeitliche und frühhallstattzeitliche Brunnen in der Slowakei. Anteus 26, 13-24.
- SZÁRAZ 1999
Szárász Cs.: Basarabi-Bosut díszítésű kerámialeletek az Alföldön. MFMÉ: Studia Archaeologica 5, 201-216.
- SZÁRAZ 2002
Szárász, Cs.: Zalaszentiván-Kisfaludi Hill. The prehistorical material of the hillfort. Anteus 25, 514-546.
- SZÁRAZ 2010
Szárász Cs.: Késő vaskori áldozati gödrök Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy lelőhelyén. ZM 19, 117-138.
- TANKÓ 2005
Tankó, K.: „Horn-handled” bowls of the Central Europe Iron Age. In: Celts on the Margin. Studies

- in European Cultural Interaction 7th Century BC-1st Century AD. Dedicated to Zenon Woźniak. (Ed.: H. Dobrzańska-V. Megaw-P. Poleska) Kraków, 153-162.
- TERŽAN 1990
Teržan, B.: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. The Early Iron Age in Slovenian Styria. Katalogi in Monografije 25, Ljubljana.
- TERŽAN 1996
Teržan, B.: Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. In: E. Jerem – A. Lippert (Hrsg.): Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10-14. Mai 1994. Archaeolingua 7, Budapest, 507-536.
- TIEFENGRABER 2005
Tiefengraber, G.: Untersuchungen zur Urnenfelder- und Hallstattzeit im Grazer Becken. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 124, Bonn.
- TOKAI 2012
Tokai Z. M.: 22. Alsópáhok-Hévízdomb I. (Zala megye). In: Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásáról. 2009 F.S.C.H. Yearbook and Review of Archaeological Investigations. (Ed.: Kvassay J.) Budapest, 23-24.
- TORBRÜGGE 1991
Torbrügge, W.: Die frühe Hallstattzeit (HA C) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen. Teil I. Der sogenannte östliche Hallstattkreis. Jahrb. RGZM 38, 223-463.
- VINSKI-GASPARINI 1961
Vinski-Gasparini, K.: Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijaneca u Podravini. Vjesnik AMZ, Zagreb, III/2, 39-66.
- VINSKI-GASPARINI 1974
Vinski-Gasparini, K.: Istraživanja tumulusa u Goričanu kot Čakovca. Vjesnik AMZ, Zagreb III/8, 133-134.
- VINSKI-GASPARINI 1987
Vinski-Gasparini, K.: Grupa Martijanec-Kaptol. In: Praistorija jugoslovenskih zemalja. V, Sarajevo, 182-231.

An Early Iron Age settlement at Letenye

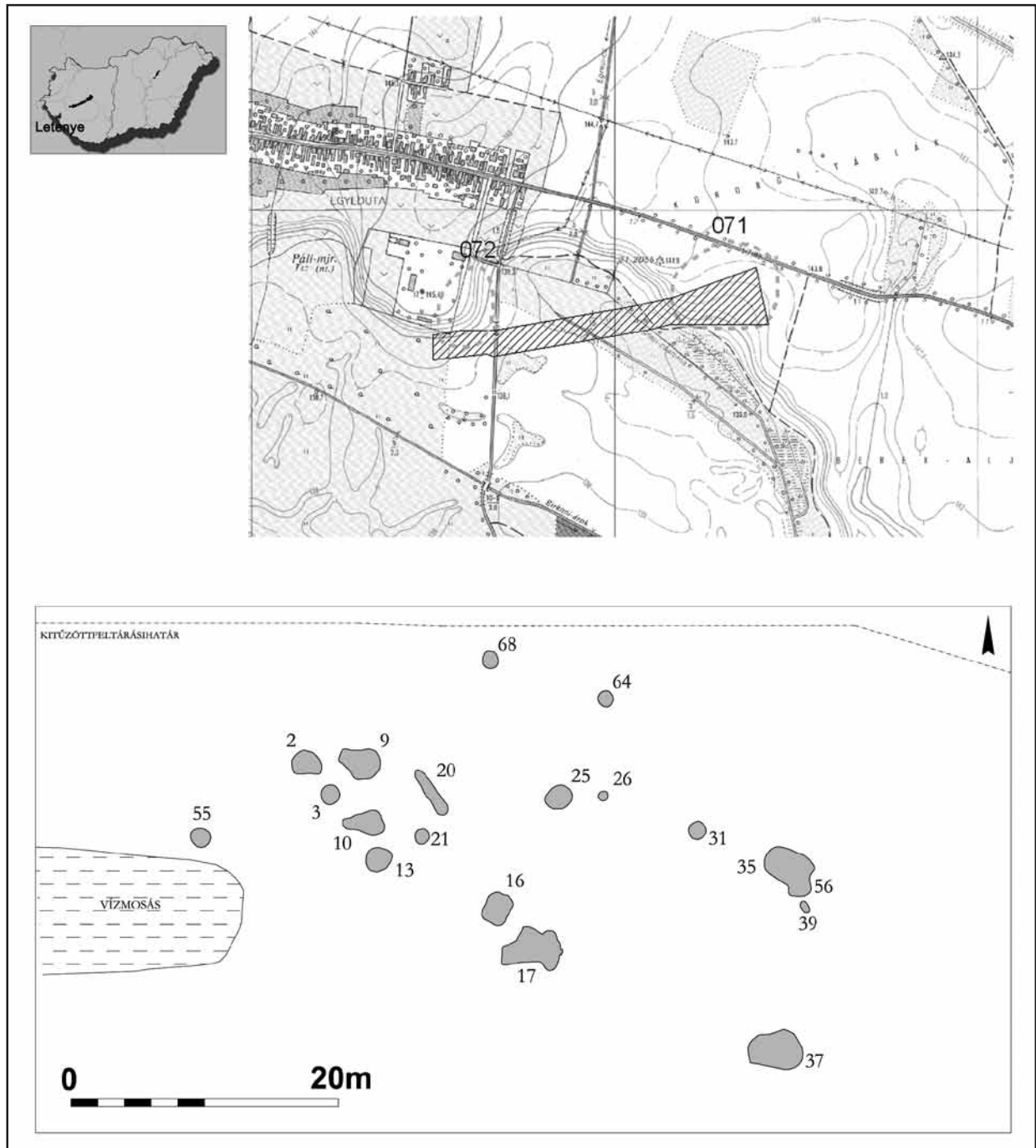
The Early Iron Age settlement, established on the bank of Mura river's former floodplain, presumably could be a smaller village or manor. Approximately half of the site was excavated on the trace of the M7-motorway. The settlement features (houses, pits, ditch, „distillery” pit?) enclosed two smaller spaces, surface buildings haven't been found. We cannot clearly determine, whether the houses were residential buildings or they were used for work. According to the type of findings, the villagers evidently dealt with farming, gleaning, weaving and spinning. Traces of other activities have not been found. It could be a rarity, if our assumption of distillation is true about one of the „firing places”.

The quantity of the waste that has been found in the objects shows short-term use of the settlement. The people of the village might have belonged to the poorer population, so they may have been servers of one of the nearby power centers. There were only a few fragments of fine pottery among the ceramic finds – which is also said to be natural in a settlement where mainly domestic pottery dominates, however the proportion is still remarkably small. There was only one fragment of graphic material containing ceramic (61) and one red-painted fragment (135) among the finds.

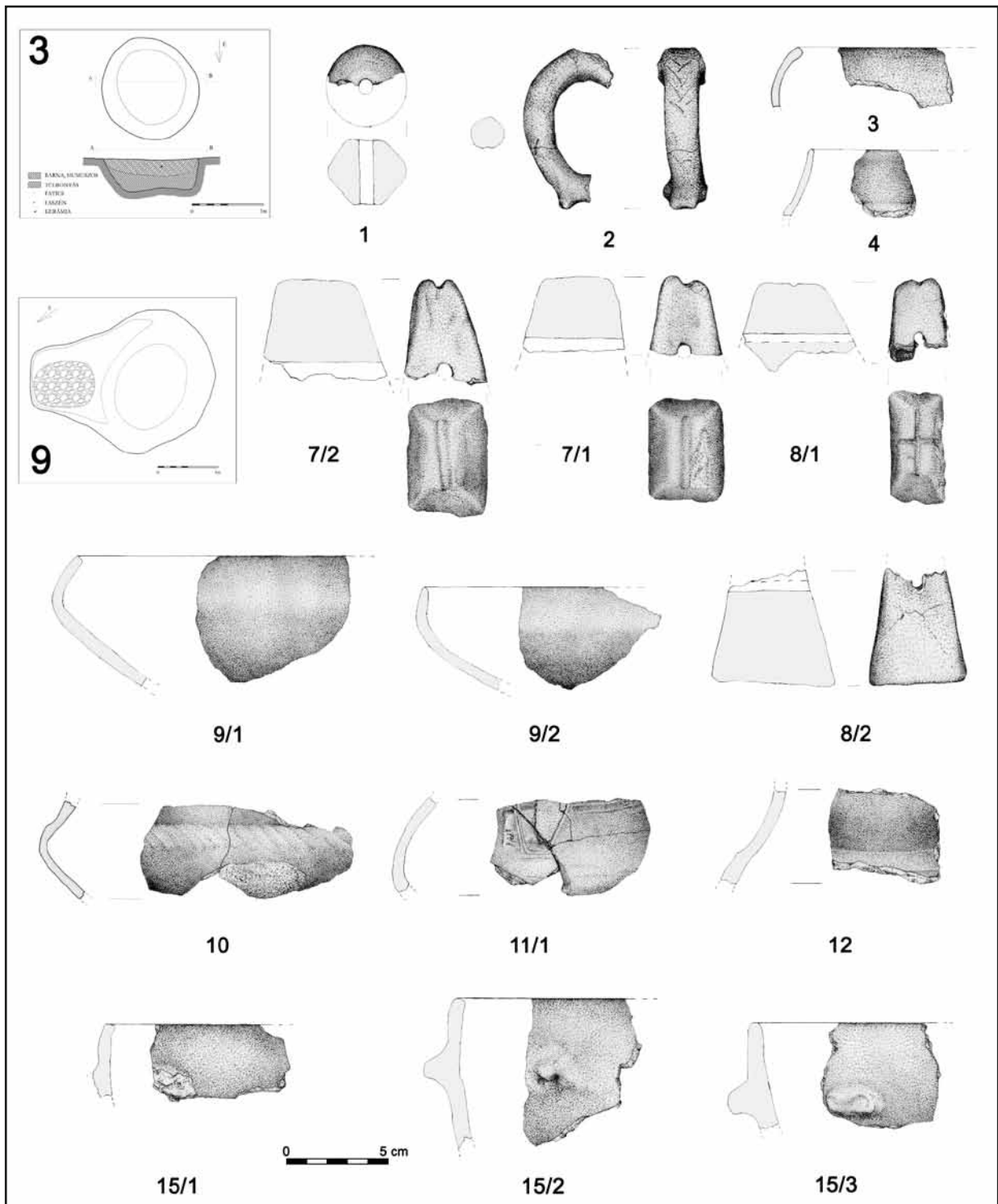
The most significant finding is the rarely appearing “clay altar” or the horn-fragments of a “house-frontispiece”, of which its former location could not be clearly reconstructed. Some of its analogy is known in the north (Bratislava, Szombathely, Vát) and south (Poštela) part of the eastern Hallstatt-culture.

The assessment of the pottery's fragments, the Early Iron Age settlement was established at the time of Ha C2-D1 approximately in its middle stage, around the turn of the 7/6 th century BC. There are some fragments among the ceramics, which could be rather young for the period classified. The characteristics of their ceramics are usually found in the entire eastern Hallstatt culture, almost uniform in shape, but some types demonstrate a closer relationship with the Sulm Valley and the southern areas in Slovenia. This is not surprising because of the geographical location of the Early Iron Age settlement at Letenye. However, the Mura and Drava rivers could have formed a border between ethnic groups and areas, at the same time they could have also played an important role of connecting waterways between the different regions.

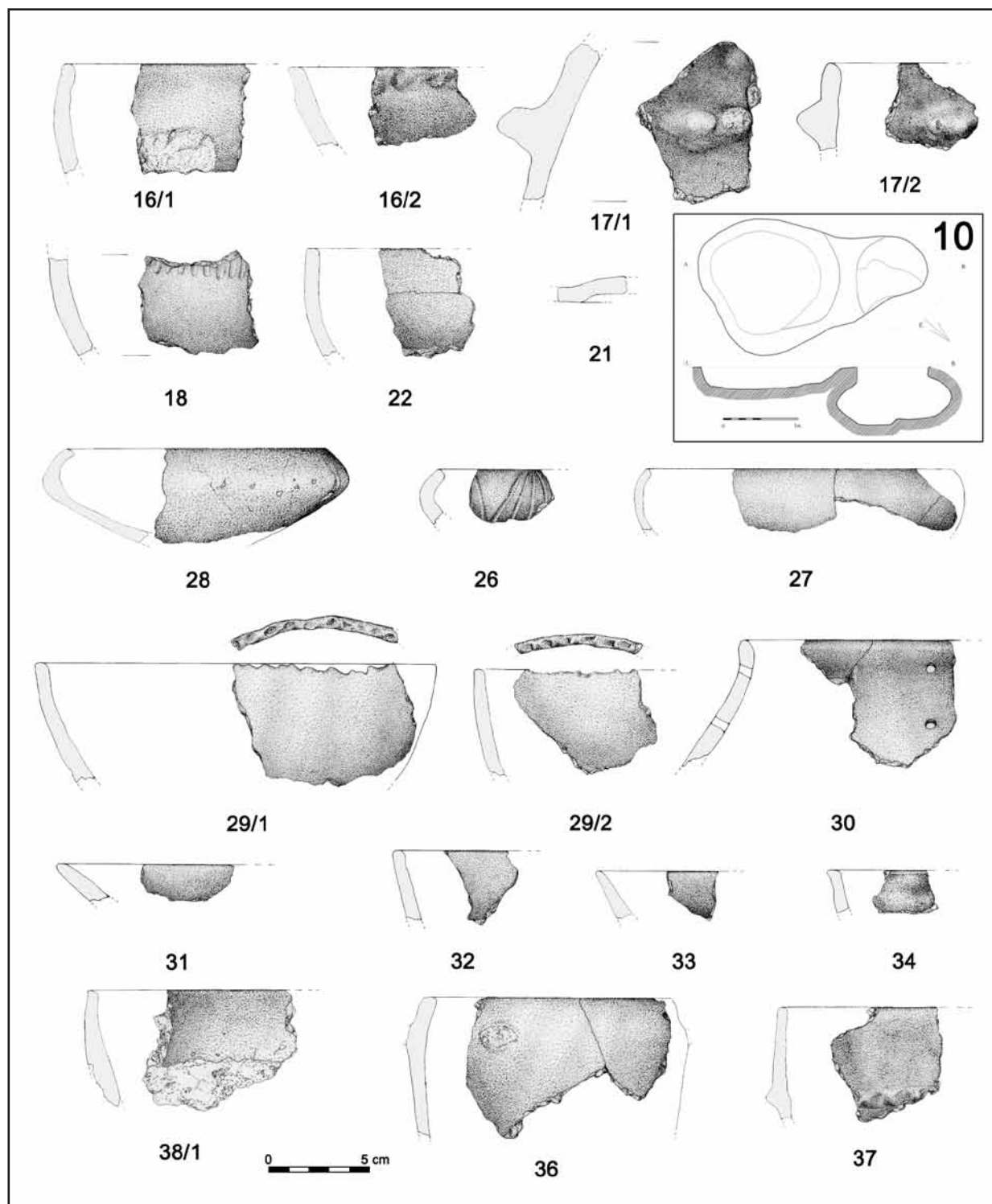
Translated by Livia Simmer

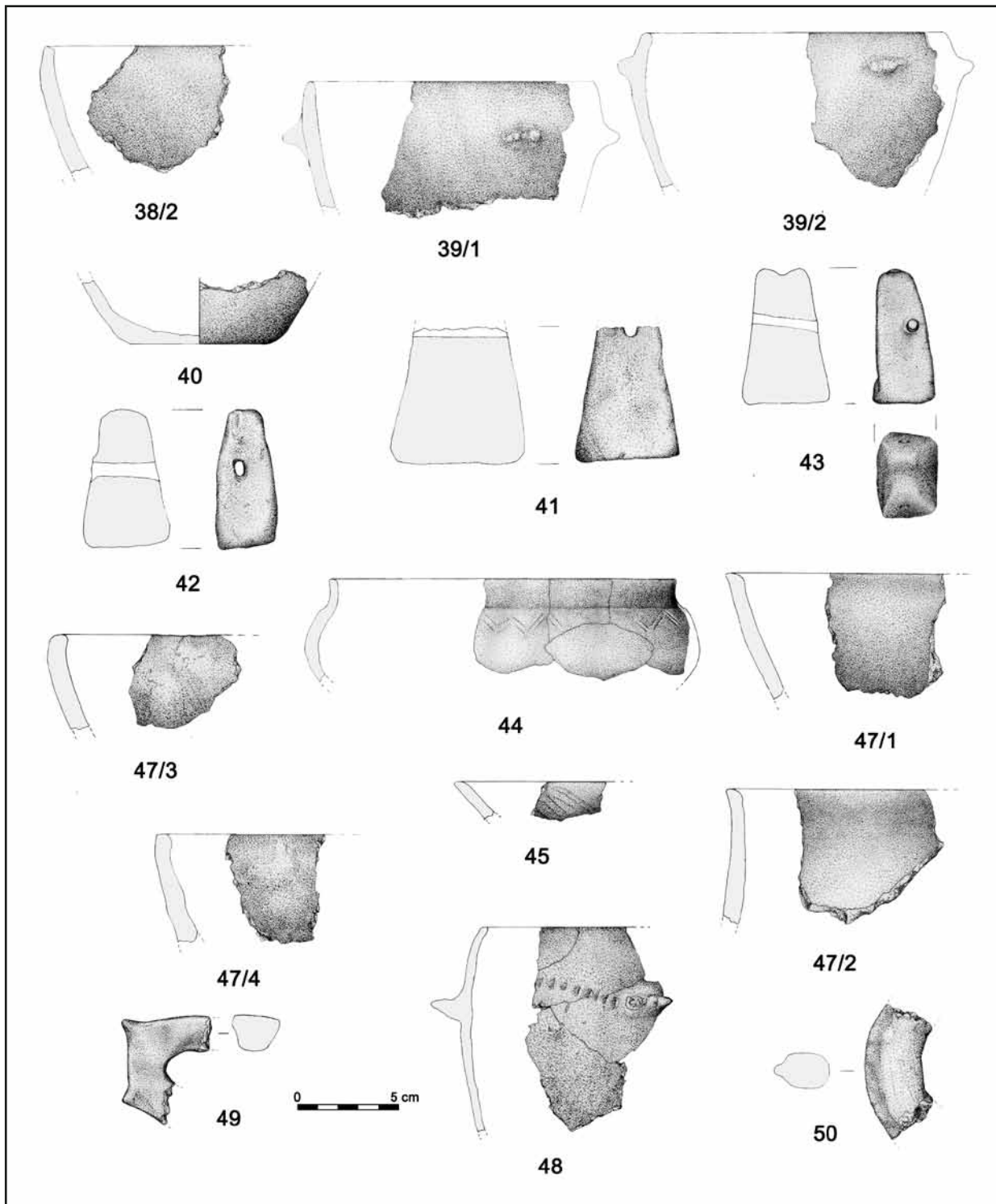
1. kép: A Letenye-Egyeduta kora vaskori település (072. sz.) földrajzi elhelyezkedése és összesítő alaprajza.

2. kép: Letenye-Egyeduta, 1-4: 3. obj.; 7/1-12, 15/1-3: 9. obj.

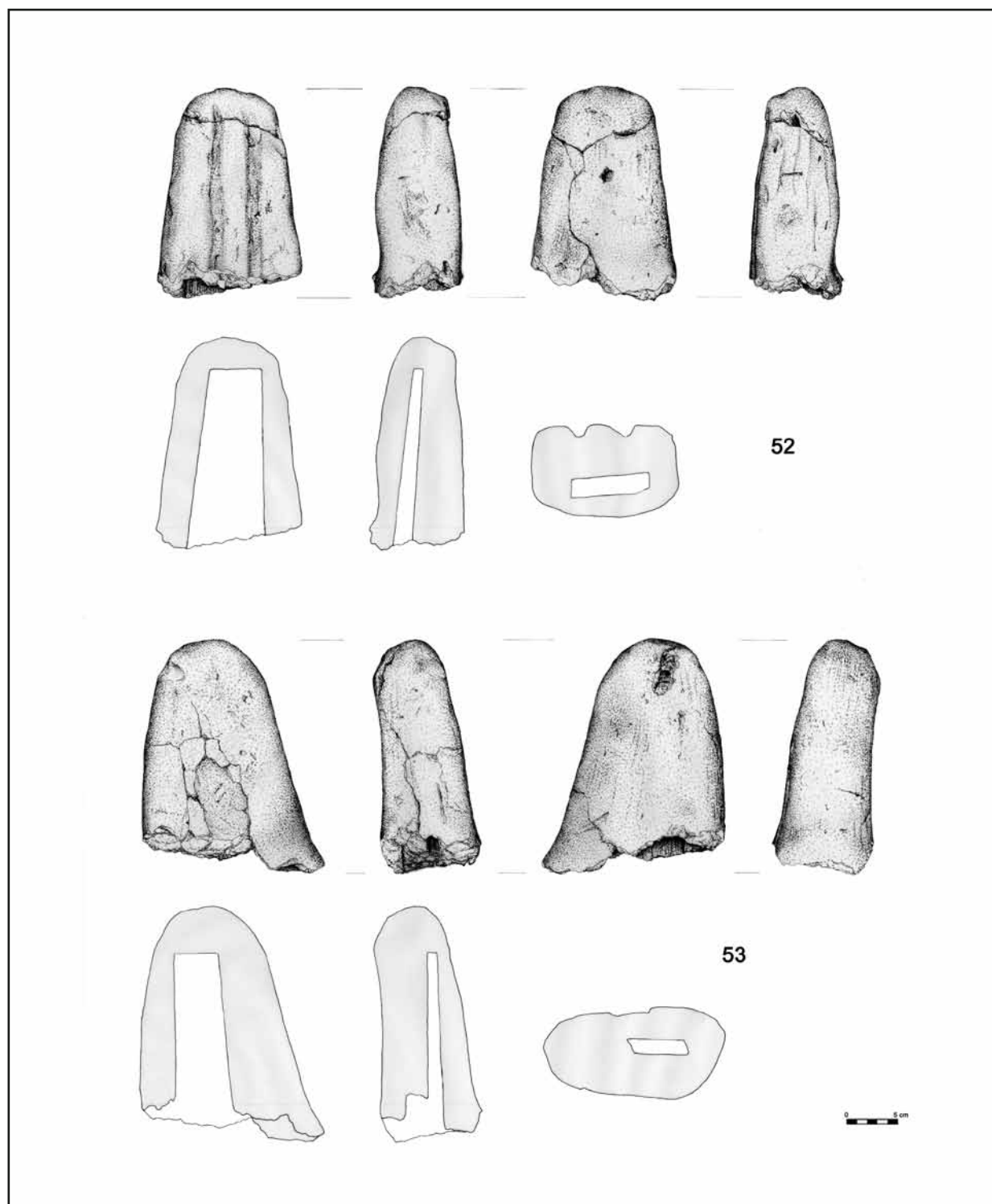

3. kép: Letenye-Egyeduta, 16/1-18, 21-22: 9. obj.; 26-34, 36-38/1: 10. obj.

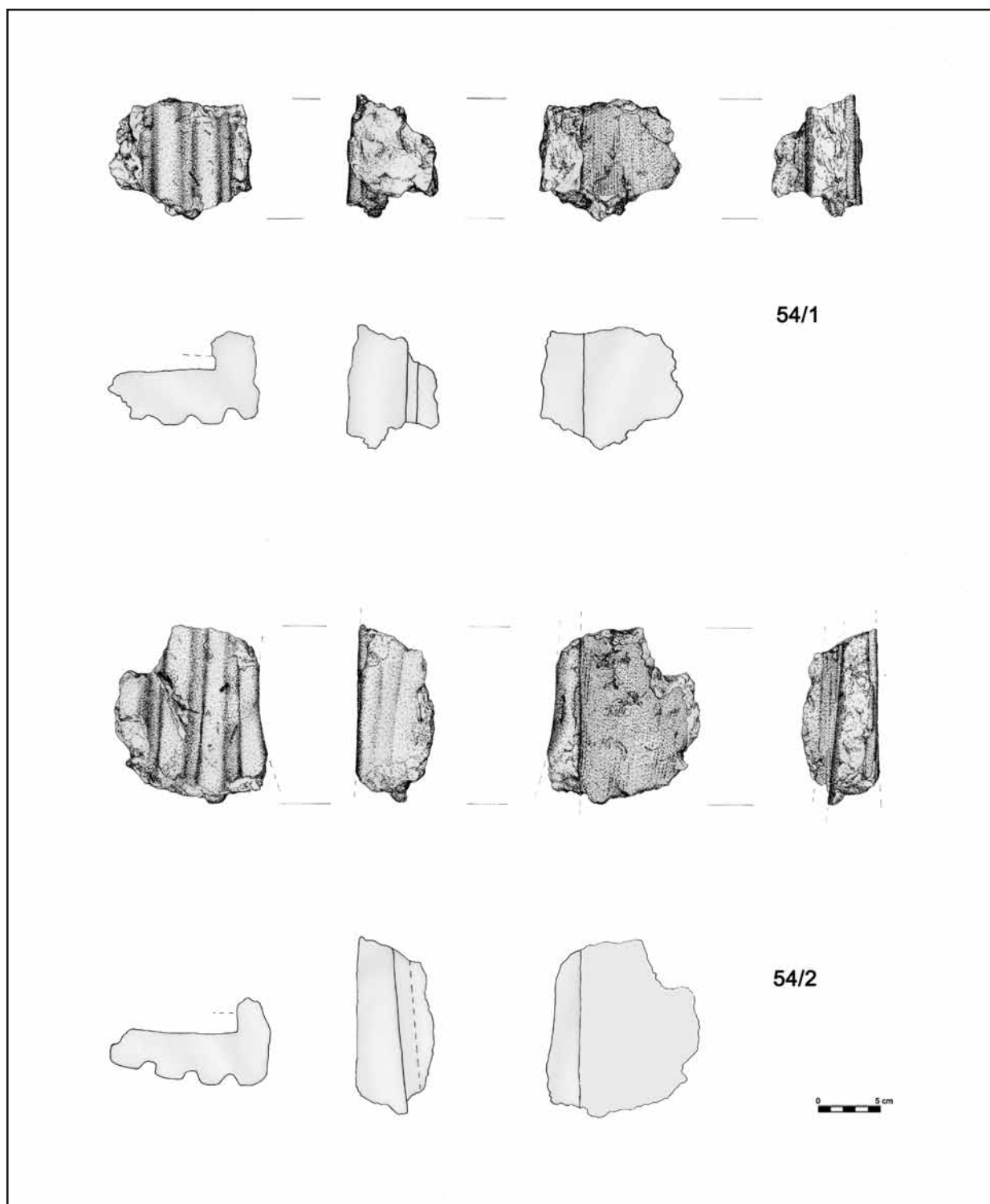

4. kép: Letenye-Egyeduta, 38/2-45, 47/1-50: 10. obj.

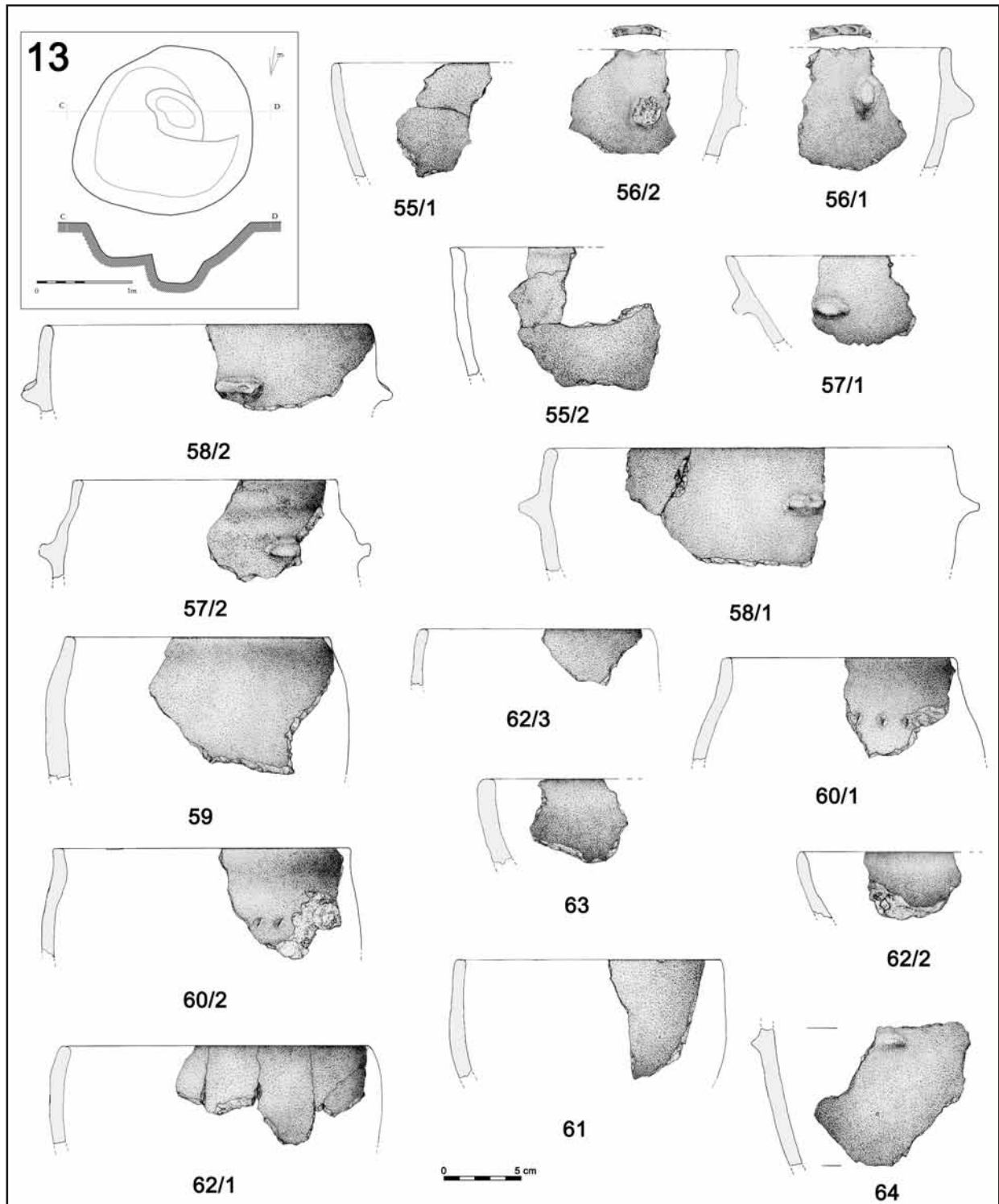

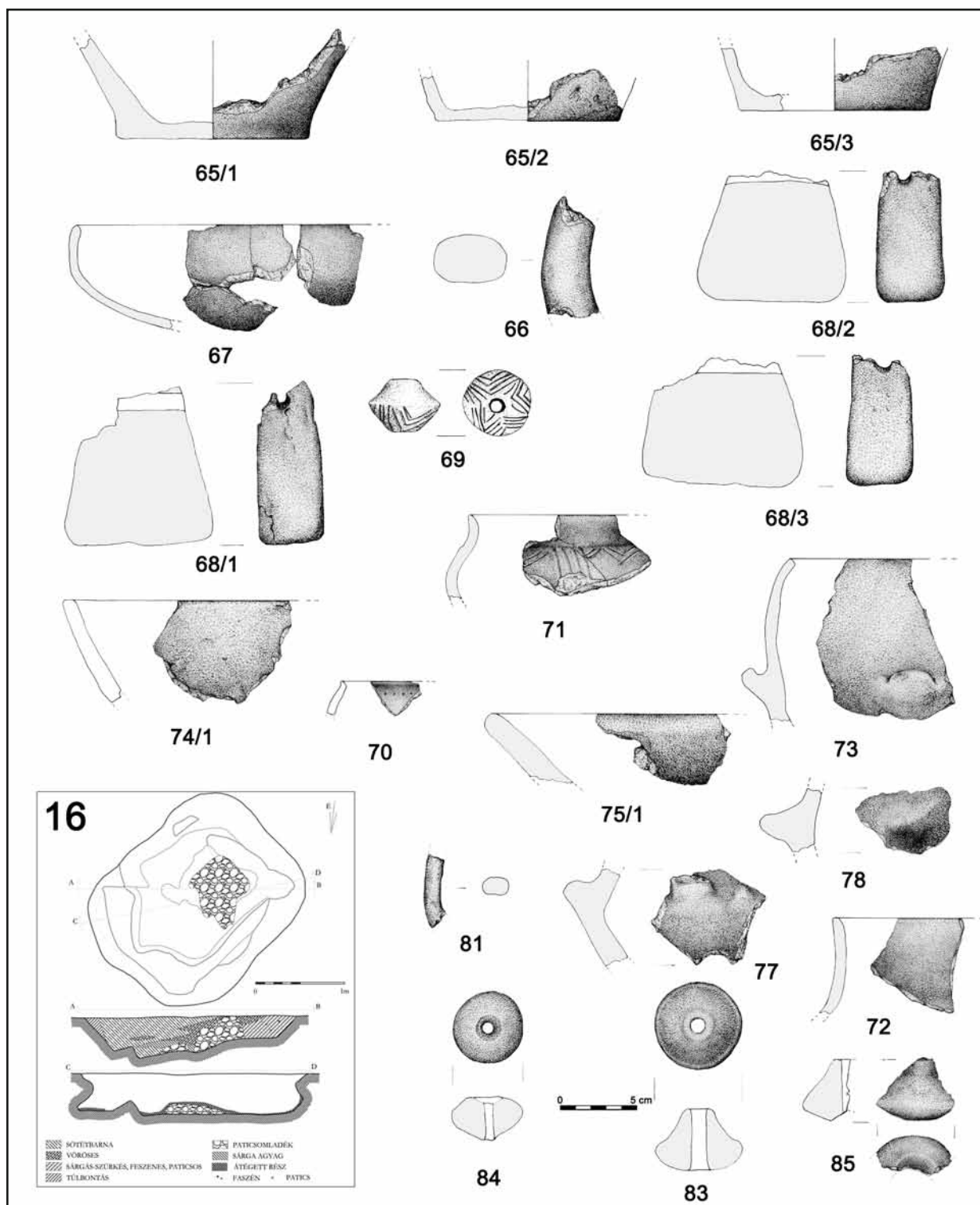
5. kép: Letenye-Egyeduta, 52-53: 10. obj.

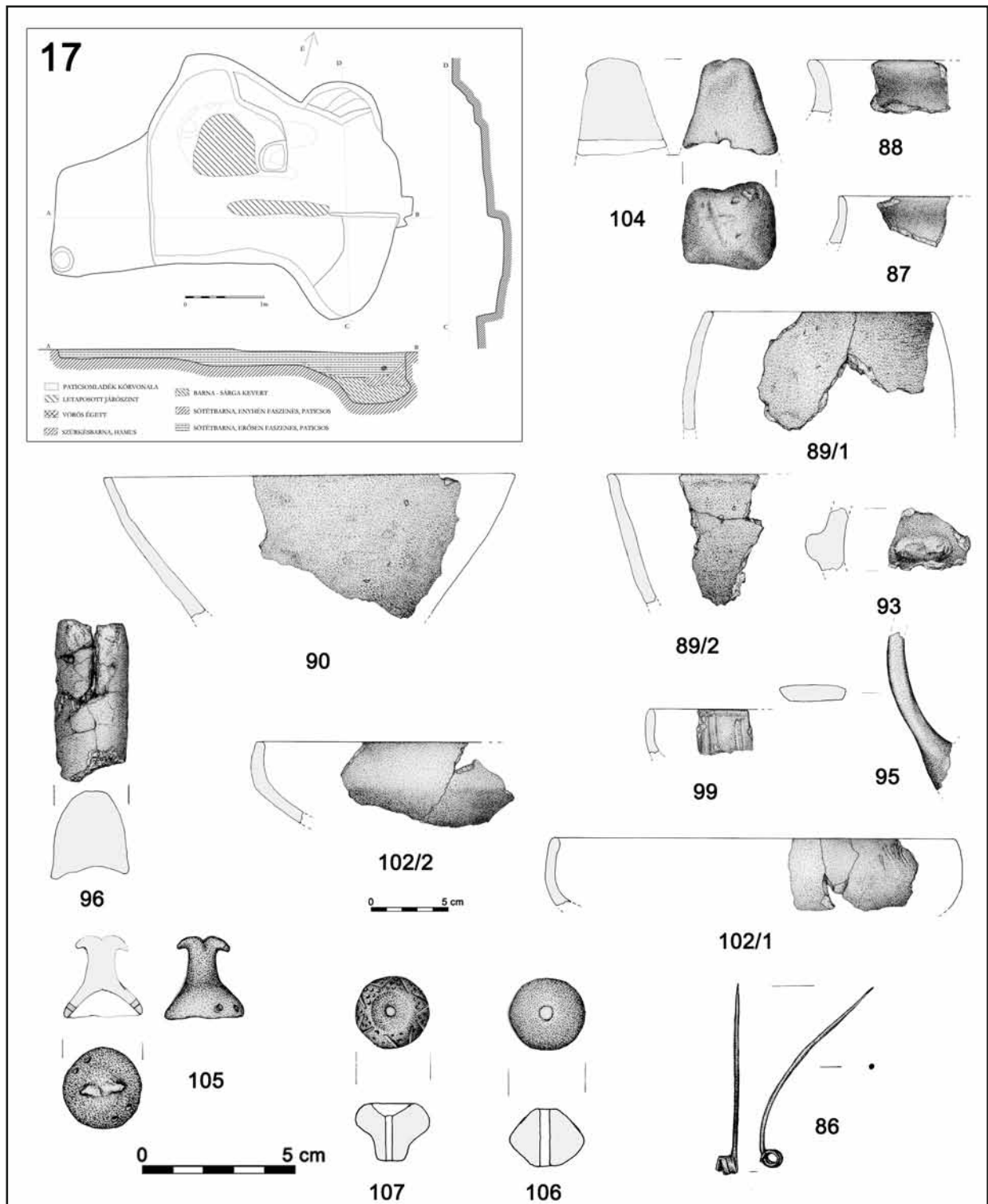
6. kép: Letenye-Egyeduta, 54/1-2: 10. obj.

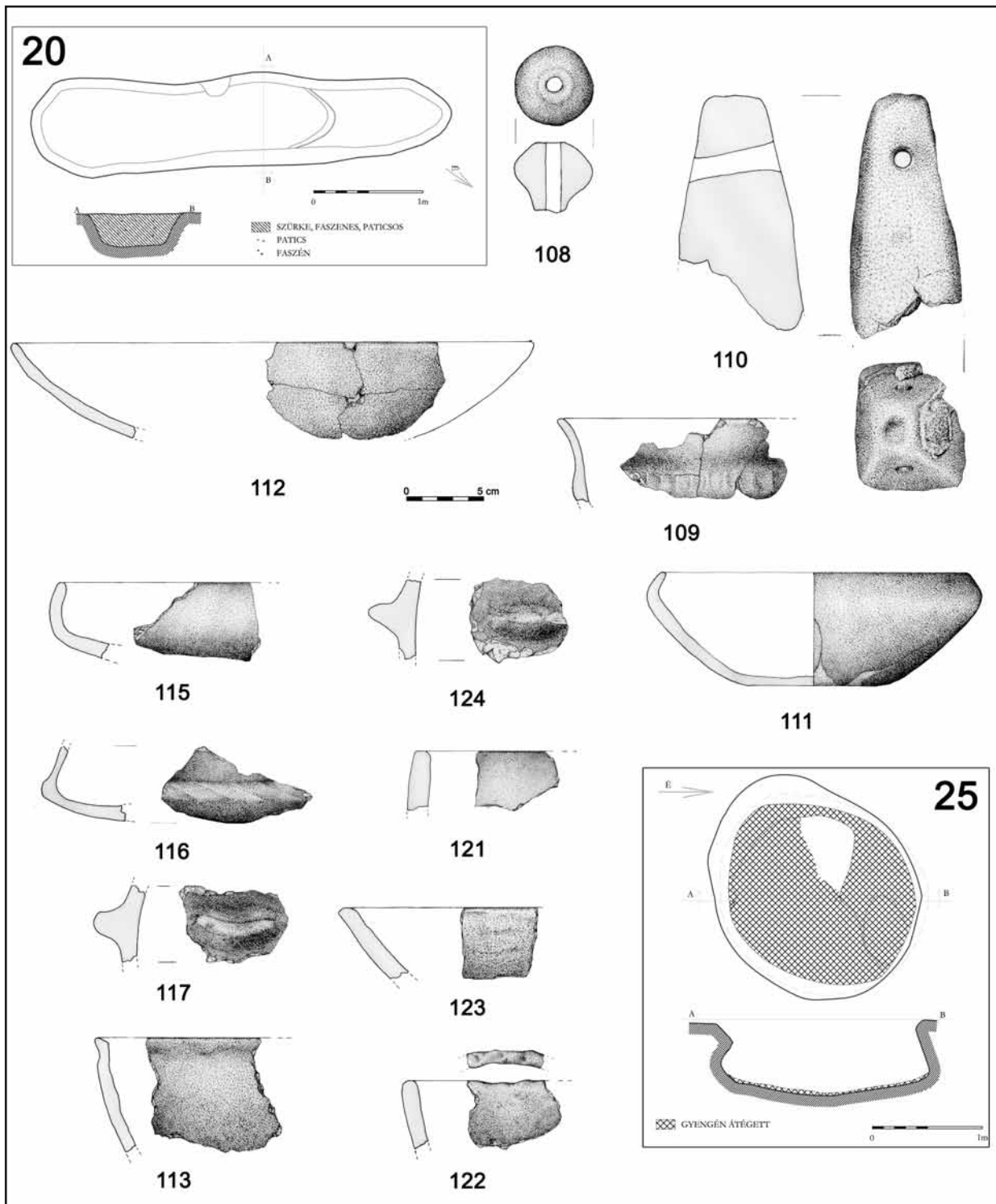
7. kép: Letenye-Egyeduta, 55/1-64: 13. obj.

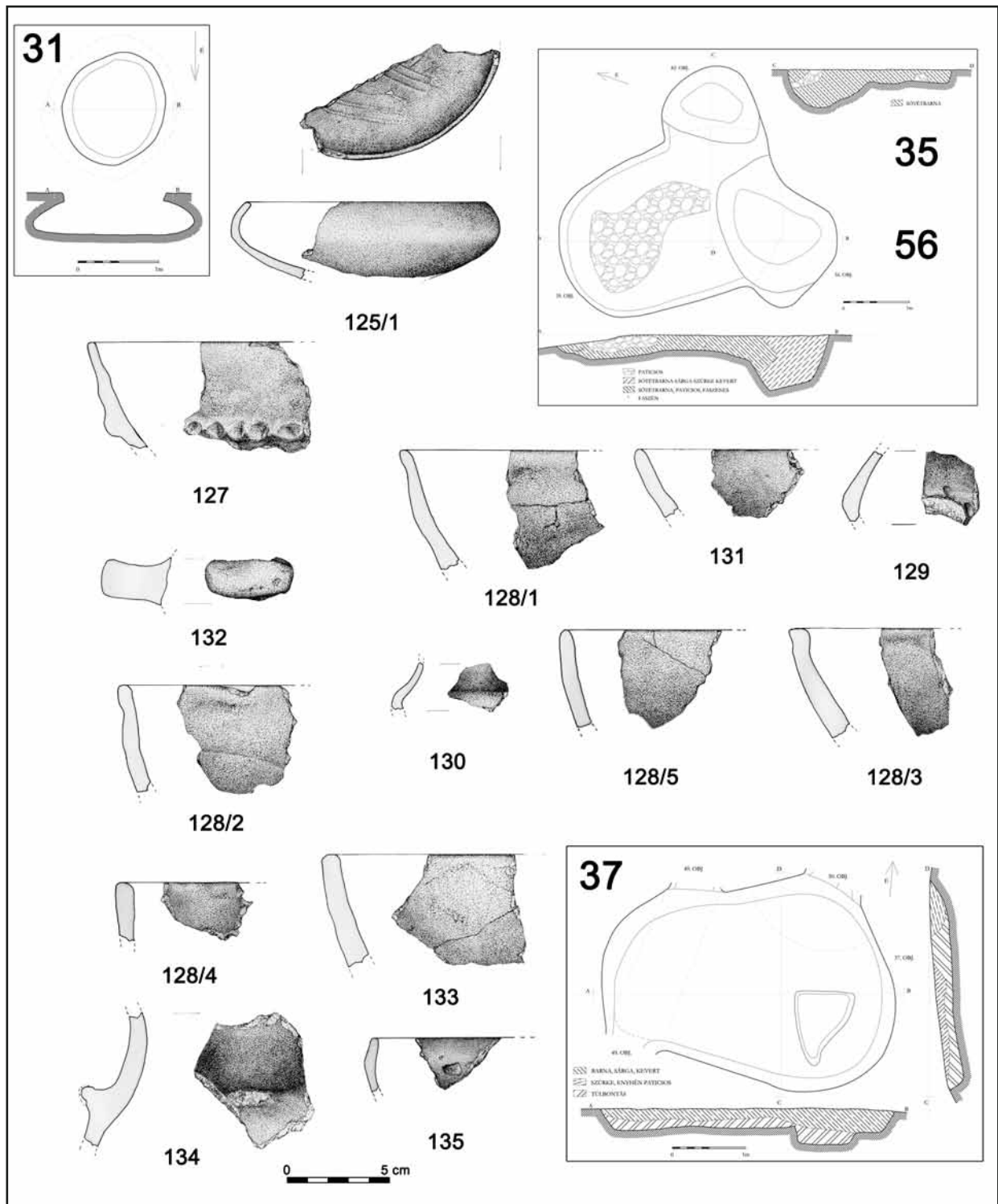
8. kép: Letenye-Egyeduta, 65/1-69: 13. obj.; 70-75/1, 77-78, 81,83-85: 16. obj.

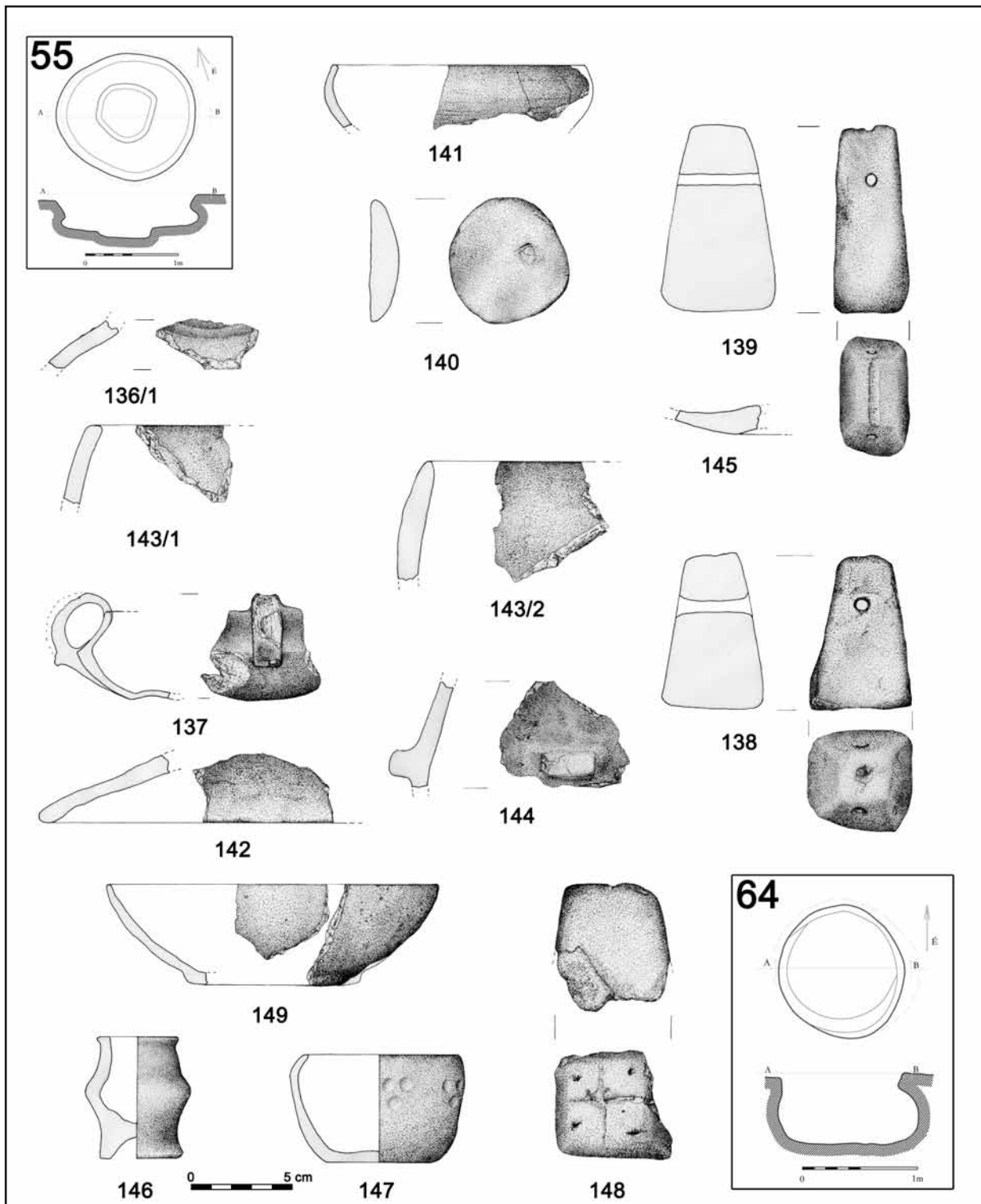
9. kép: Letenye-Egyeduta, 86-90, 93, 95-96, 102/1-2, 104-107: 17. obj.

10. kép: Letenye-Egyeduta, 108-113, 115-117: 20. obj.; 121-124: 25. obj.

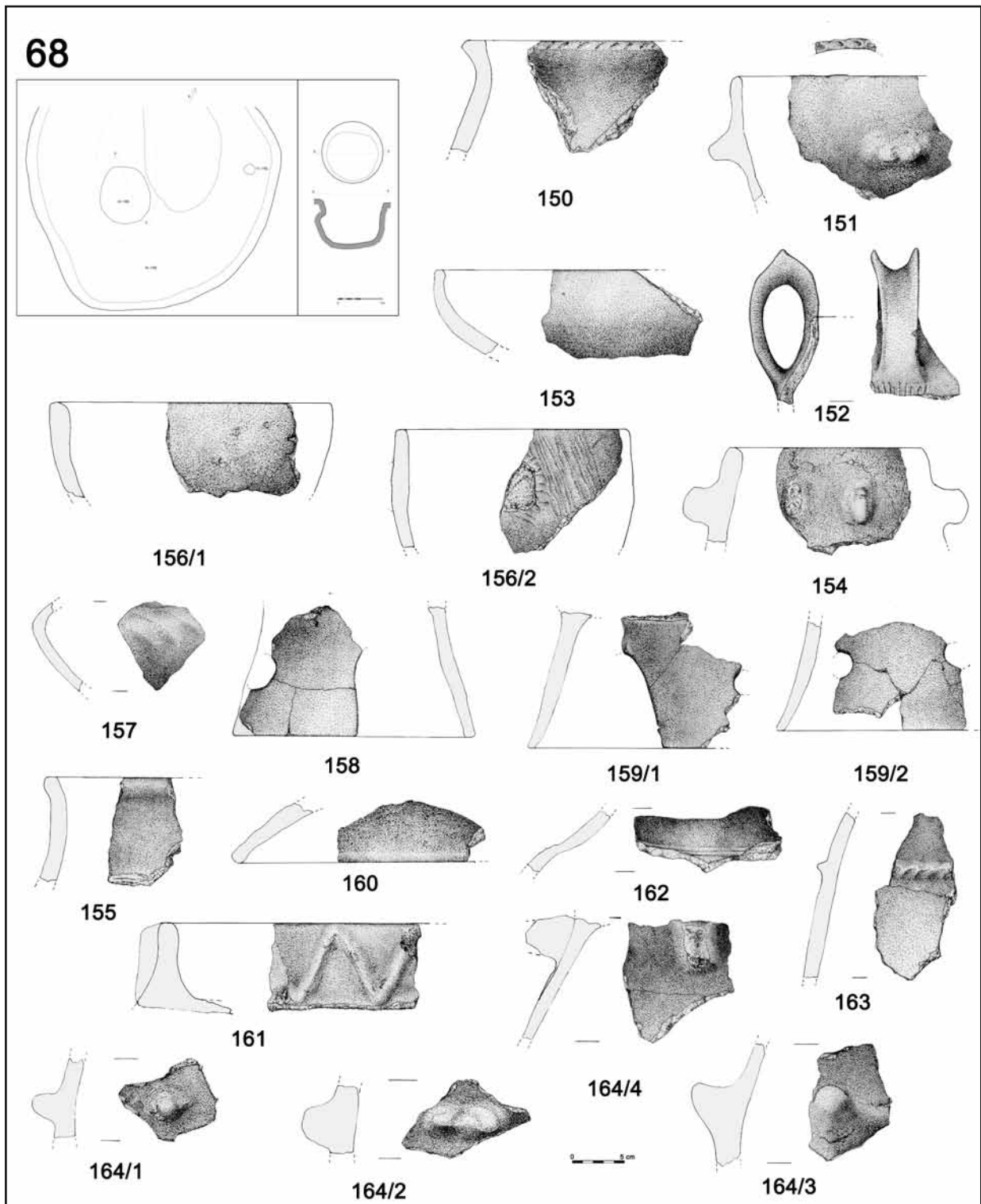

11. kép: Letenye-Egyeduta, 125/1: 31. obj.; 127-132: 35. obj.; 133-134: 37. obj.; 135: 39. obj.

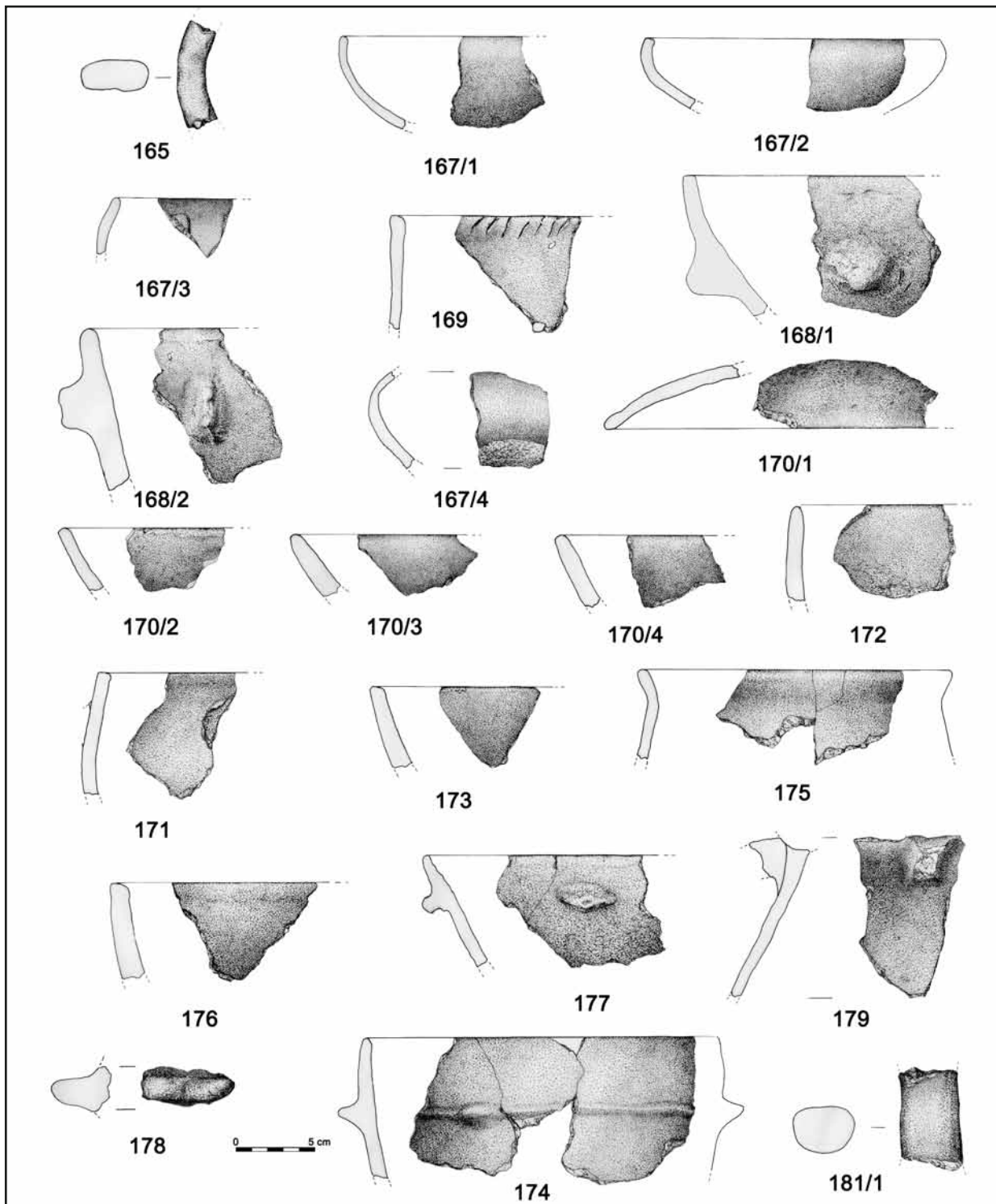

12. kép: Letenye-Egyeduta, 136/1: 55. obj.; 137-145: 56. obj.; 146-149: 64. obj.

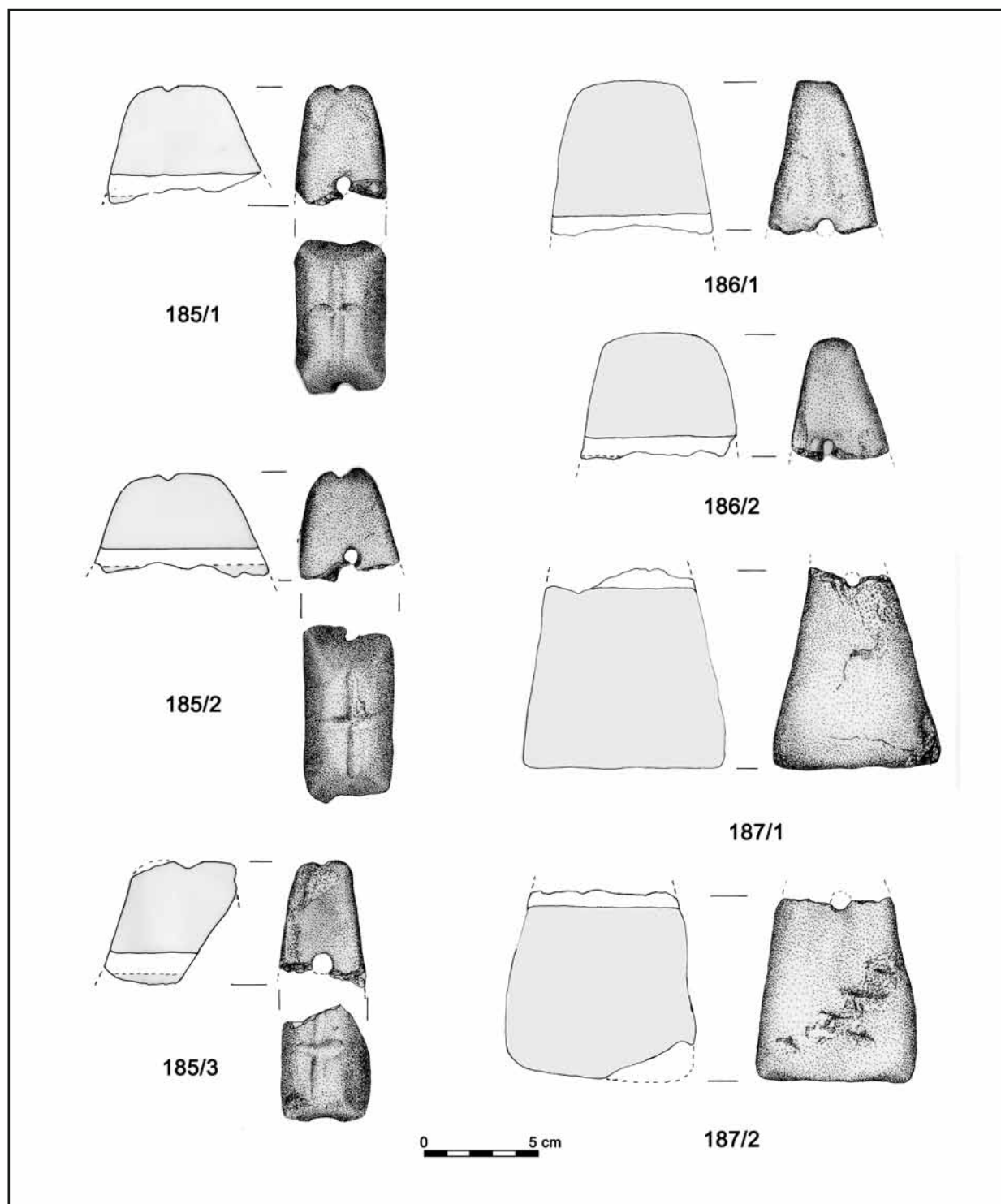

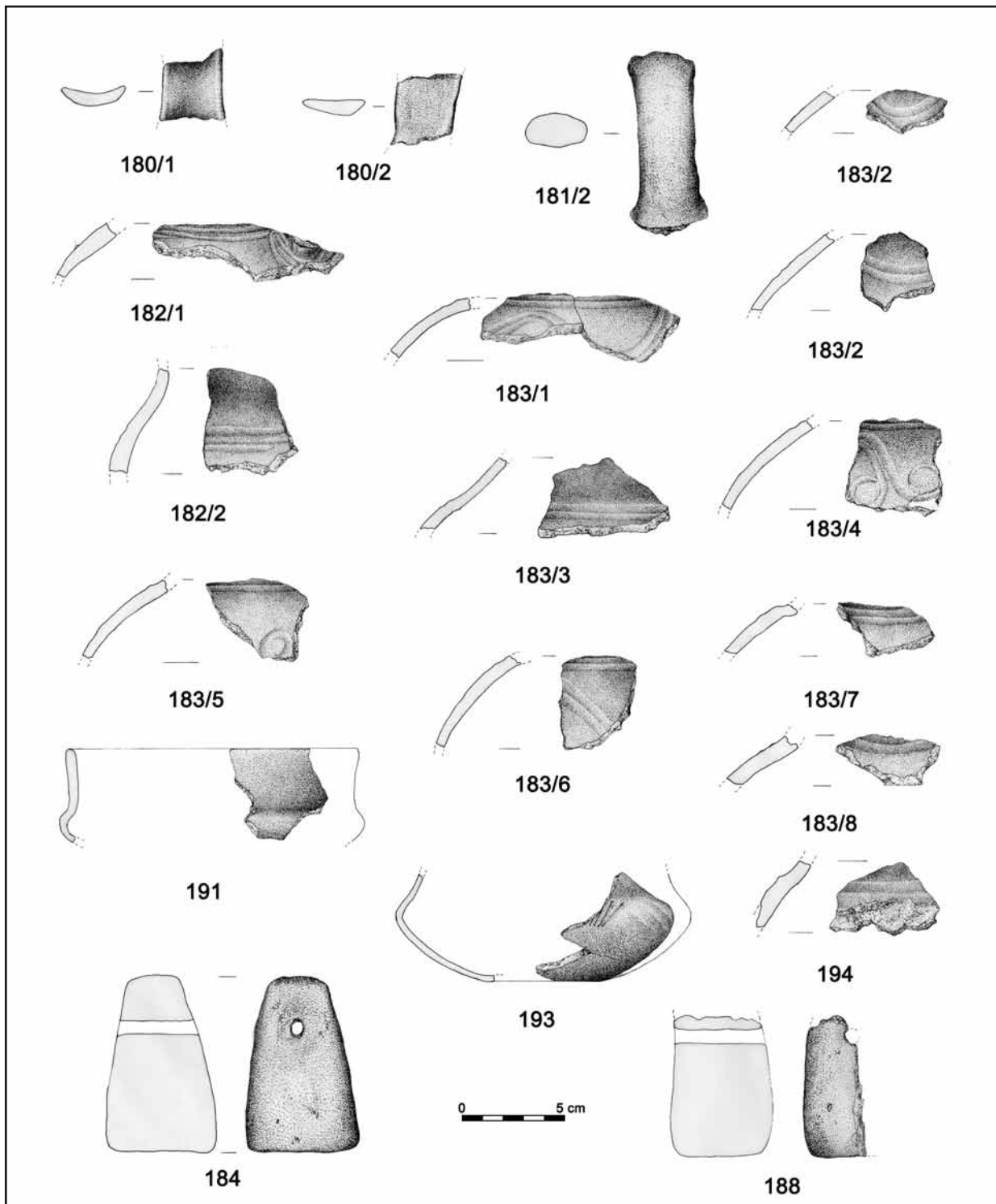
13. kép: Letenye-Egyeduta, 150-164/3: 68. obj.

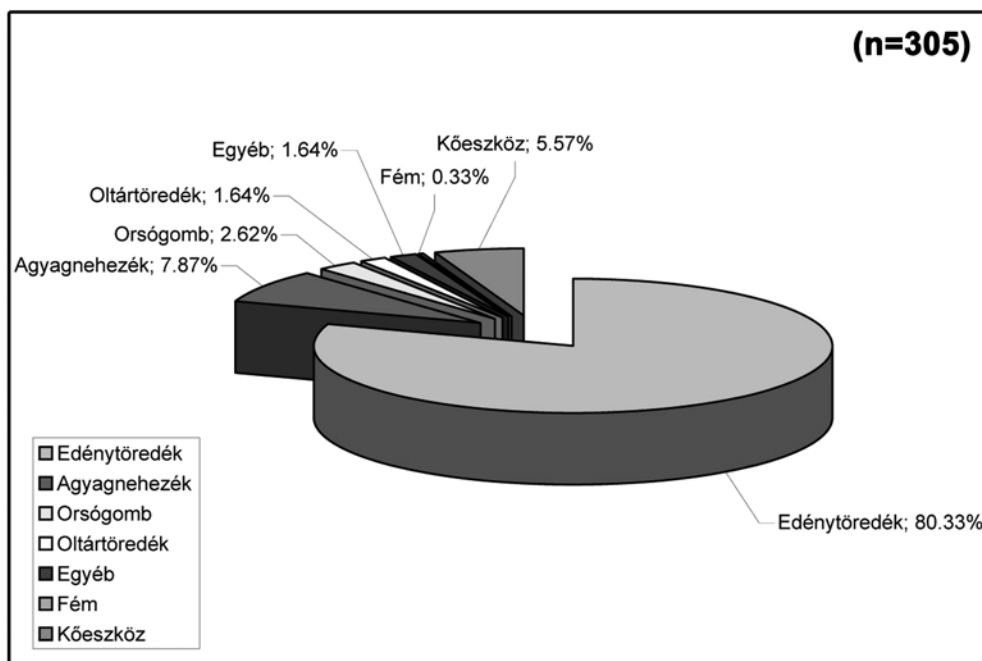
14. kép: Letenye-Egyeduta, 165-179, 181/1: 68. obj.

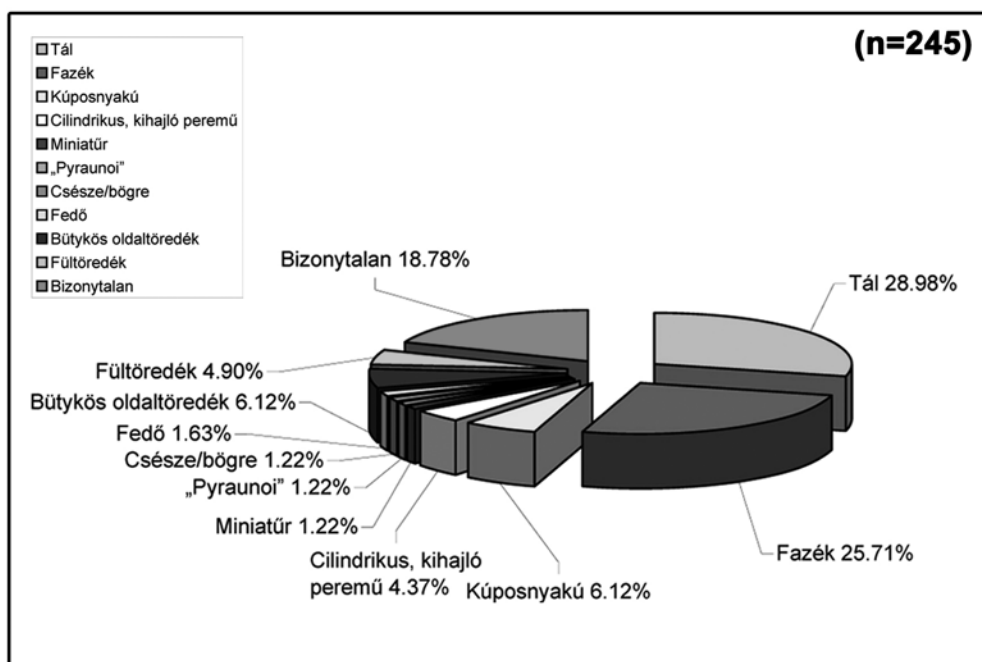
16. kép: Letenye-Egyeduta, 185/1-187/2: 68. obj.

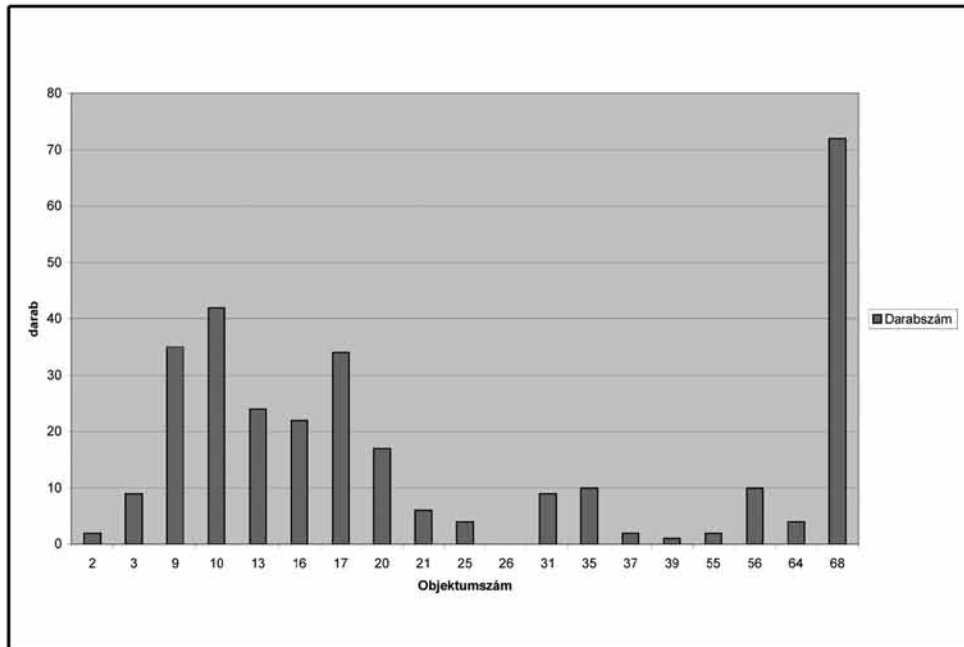
15. kép: Letenye-Egyeduta, 180/1-184, 188, 191, 193: 68. obj.

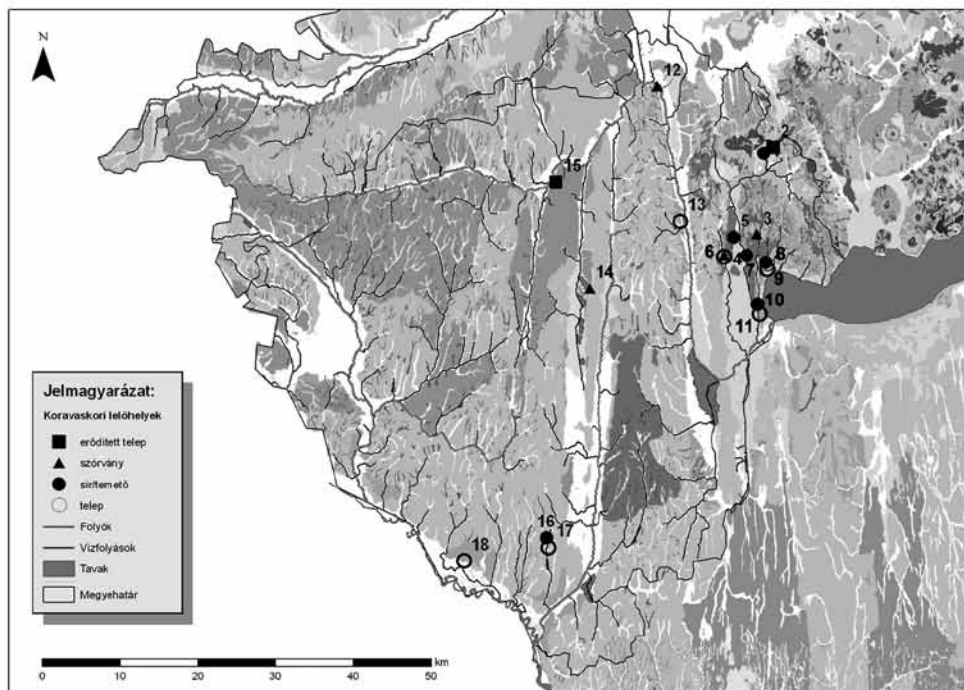
17. kép: Letenye-Egyeduta, a lelet típusok megoszlása

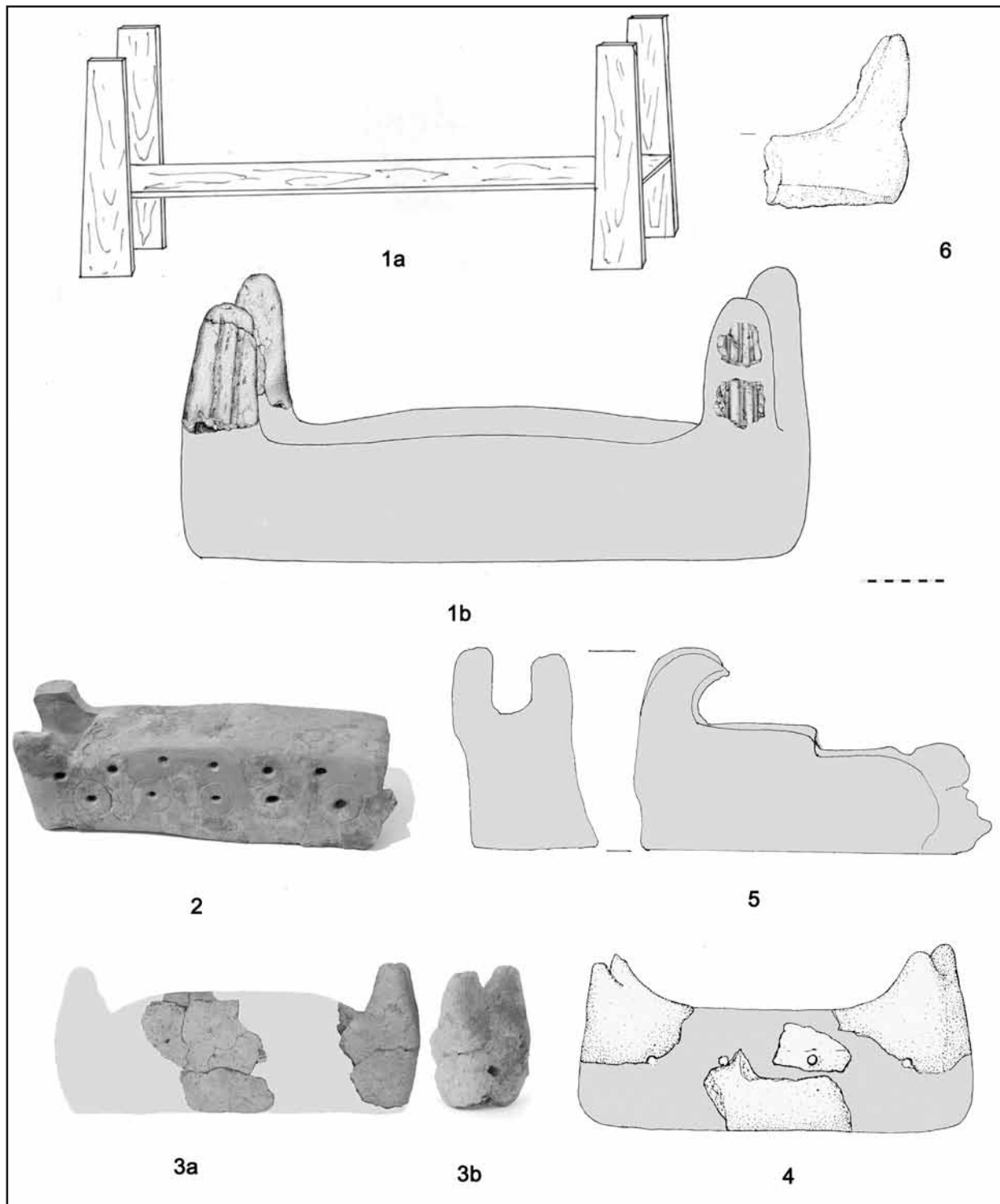
18. kép: Letenye-Egyeduta, az edénytípusok megoszlása

19. kép: Letenye-Egyeduta, a leletanyag objektumok szerinti megoszlása

20. kép: Zala megye kora vaskori lelőhelyei (Lelőhelylista az 5. jegyzetnél)

21. kép: Téglatest alakú oltárok a keleti Hallstatt-kultúra területéről.

1a-b: Kísérlet a letenyei agyagoltár és faszkerzetének rekonstrukciójára

2: Agyagoltár a Szombathely- Reiszig-erdő lelőhelyről (MOLNÁR-FARKAS 2010 nyomán)

3 a-b: Agyagoltár rekonstrukciója Szombathely- Reiszig-erdő lelőhelyről (MOLNÁR-FARKAS 2010 nyomán)

4: Agyagoltár rekonstrukciója egy bratislavai lelőhelyről (STUDENIKOVÁ 2003 nyomán)

5: Agyagoltár töredéke Poštela-ról (TERŽAN 1990 nyomán)

6: Kőből készült bratislavai oltártöredék (STUDENIKOVÁ 2003 nyomán)

EVAE GARAM
DIE NATALI

Borhy László

Egy ószőnyi felirat Öreglacról
Keszthelyen (RIU 950)*

A Die römischen Inschriften Ungarns c. feliratcorpus a 4. kötetében, Öreglak lelőhely alatt, 950. számon egy „Fundstelle unbekannt” eredetmegjelölésű, a keszthelyi Balatoni Múzeum lapidariumában őrzött feliratot közöl (RIU 4, 22, No. 950, Abb. I. - 1. és 2. kép).¹ Az oltárt a következőképpen írja le: „Altar aus Kalkstein. Auf dem Abacus drei flach angedeutete Akroterien. Gesims und Sockel dreiseitig profiliert. H 55, B 26, D 26, Bh 4,1.” Szakirodalmi hivatkozásként Kocztur É. szakdolgozatából 1964-ben megjelent cikkére utal (KOCZTUR 1964, 107), és nem mulasztja el megadni a RIU-kötet számára a feliratot közlő két ponton eltérő olvasatát sem.² Végül, közlik a felirat olvasatát: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunōn(i) / Aūr(elius) Tērtius / t(itulum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

A felirattal legközelebb 1990-ben Bilkei I. foglalkozott (BILKEI 1990, 122. és 139., 22. kép), aki Öreglakot már lelőhelyként adta meg, szövegét pedig következőképpen közli: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunōn(i) / Aūr(elius) Tērtius / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Bilkei I. helytelenül alkalmazza a ligatura-jelet, és kihagyja az utolsó sor első szavának rövidítését, azaz a *t(itulum)* szót. Az általa mért méretadat is eltér a korábbiaktól („57x25x24 cm”), és noha a RIU 4. kötetében már 1984-ben közölték a feliratot, „Közöletlen” megjegyzéssel látja el. A keszthelyi Balatoni Múzeum leltárkönyvében a „Lelőhelyre vonatkozó adatok” rovatban eredetileg „ism.”, azaz „ism(eretlen)” bejegyzés állt, amelyet csillagozva, „jav. Bilkei Irén”, vagyis „jav(ított) Bilkei Irén”, dátum nélkül, „Öreglak”-ra módosítottak. A „Megszerzés módja, ideje” rovatban a „K(eszthelyi) B(alatoni) M(úzeum) régi gyűjtés” bejegyzés olvasható.³

A felirat előkerülési körülményeire vonatkozóan a RIU szövegkiadói nem adnak további információt, még azt is elmulasztják közölni, ami Kocztur É. hivatkozott cikkében megtalálható. Itt, Kocztur É. Somogy megyén

belül a fonyódi járás régészeti leletkataszterének készítése során térképezte fel az Öreglakon előkerült régészeti emlékeket (KOCZTUR 1964, 106-108), és ezek sorában a szóban forgó oltárról a következőt írta: „A Kupavárból hoztak állítólag egy oltárkövet, melyet Balázsovits László (Ngy. isk. ig.) a volt kastély szemétdombján talált. A plébános szerint Somogyvárra vitték, a gyógypedagógiai iskola udvarára.” Ezt követően közli az általa látni vélt betűket, amelyek helyenként téves voltára a RIU szerzői – mint fentebb említettük – felhívták a figyelmet:

IOM
IVNON
ARTRIVS
FVSEM

Méreteit megadva⁴ hozzáteszi még, hogy „Horátszky Mária uradalmi titkárnő 2 db másik lapos figurális köre is emlékszik. Valószínű, a kastély épülete és az istálló között betemetődött, mert 1945-ben tanksapdát ástak ide. Sok érmet szedtek össze a gyerekek”. Kocztur É. érdeme, hogy hivatkozik Csalog J. jelentésére,⁵ amelynek a RIU 4. kötetének szövegeit gondozó Sz. Burger A. és Fülep F. elmulasztottak utánamenni. Pedig, ha ezt megteszik, nemcsak az derül ki, hogy Kocztur É. általuk kifogásolt helytelen olvasata Csalog J. rajzából fakad (3. kép), de az is, hogy a felirat előkerülésének részleteit illetően Csalog J. sok fontos további, használható adalékkal szolgál. Az oltárról ugyanis a következőt írja: „Kiszállva a helyszínre a következőket találtam: Az öreglaki Mezőgazdasági Iskola igazgatója, Balázsovits László nem tud arról, hogy a volt kastélyban vagy annak parkjában régebbi római kövek lettek volna.

Egy Jupiternek és Junónak szentelt 55 cm magas, 26,8 cm széles kis oltárkövet talált az iskola átvételekor a kastély külső udvarában a szemétdombon.

A követ behozatta és az iskola bejárata előtt a gyepen állíttatta fel a szabadban. Megítélésem szerint nem maradhat ott, mert a fagy tönkre fogja tenni és a gyerekek célbadobálnak rá. A Balatoni Múzeumba való szállításához Balázsovits szívesen hozzájárul, a követ fel is adatja, mihelyt a MMOK-tól utasítást kap. A kő vázlatos rajzát az alábbiakban adom (3. kép). Azért, hogy többet tudjak meg a kőről, beszéltem az egykori béresekkel kocsisokkal. A gróf volt kocsisától megtudtam, hogy az oltárkövet – miként Balázsovits is kinyomozta – a Kupa-várból hozták ... »már régen«. Felkerestem a falu plébánosát is hátha ő tud valamit. Egyik köre sem emlékszik, de azt állítja, hogy a Kupa-várból több kő került Somogyvárra a Gyógypedagógiai iskola udvarára, ahol azokat ő – Magyar László – és Dornyay Béla egy alkalommal meg is nézték”.

Csalog J. ezek után felment a falutól délkeletre fekvő Kupa-vár dombjára, ahol őskori – általa „vuucedolizokinak” tartott – „őskori” kerámiát gyűjtött, és épületmaradványokat figyelt meg. Jelentését a következőképpen folytatta: „Felkerestem a faluban Horátsky Mária volt grófi titkárnőt. Édesapja úgy emlékszik, hogy római oltárkövünk legutóbb a kastély halljában állt, onnan került a szemétre, volt azonban még régebben két figurális díszítésű lapos sírkő is a kastélyban. Ezekről sem ő, sem más bővebb felvilágosítást nyújtani nem tudott. Mindössze arra emlékszik még vissza, hogy 45 tavaszán a nagyobbik sírkövet a kastély épülete és az istálló között volt tankcsapda fölött, átjáróként alkalmazva látta. Nincsen ezért kizárva, hogy a követ a tankcsapda betemetésekor az árokban elföldelték. Horátsky Mária apja nem emlékszik arra, hogy a figurális díszítésű köveknek volt-e figurális feliratuk.” Csalog J. a beszámolóját – amelynek csak az első mondatait idézzük – a következő érdekes adattal zárja: „A kastélyban meg tudtam még azt is, hogy az öreg gróf római érmek gyűjtésével foglalkozott. Gyűjteményét úgy látszik a háborús események során dobták ki a kastély melletti úgynevezett sziklakert nevű gödörbe. Az egykori béresek gyermekei itt több marékra való érmet szedtek össze a szemétből ...”

Csalog Józsefnek köszönhetően tehát megtudjuk, hogy a helybeli hagyomány a faluval határos „Kupa-vár” (= Somogyvár) dombjáról származtatja a római kori köveket, amelyek közül többet – anélkül, hogy bárki is meg tudta volna nevezni, melyiket, melyiket – a somogyvári Gyógypedagógiai Iskola udvarára szállítottak. Szemben Kocztur É. állításával, aki a plébánosra hivatkozva úgy vélte, hogy a szóban forgó oltárt is „Somogyvárra vitték, a gyógypedagógiai iskola udvarára” (KOCZTUR 1964, 107), valószínűleg tévesnek tartható, hiszen – amint arra Csalog J. is utal – a plébános csak általánosan, konkrétumok megnevezése nélkül beszél a „Kupa-várból ... Somogyvárra” a

Gyógypedagógiai iskola udvarára került több kő”-ről.⁷ Ezzel szemben a szóban forgó, szintén a „Kupa-várról” származtatott feliratos oltárról a grófi titkárnő apja határozottan állította, hogy – egyéb római kori kö emlékek társaságában – az öreglaki grófi kastély halljában állt. A háború vége felé mostoha sors jutott nekik osztályrészül, hiszen a „figurális díszítésű” kő-társait tankcsapdában temették el, emez pedig a kastély szemétdombjára került, és vált ez a hely, illetve Öreglak, később az oltár lelőhelyévé.

Az bizony kijelenthető, hogy a falu közelében található Kupa-vár (= Somogyvár), a bronzkor óta lakott domb mint lelőhely megjelölés a feliratok szempontjából irreleváns. A helyi hagyomány valószínűleg minden, közelebről azonosítatlan eredetű „régiséget” ehhez a helyhez kötött, amely „régiségénél” fogva indokolhatta „régí” tárgyak, köztük faragott római kori kövek és feliratos oltárok előkerülését egyaránt.

Fontos azonban felidézni egyrészt Csalog J. szavait az „öreg gróf” éremgyűjteményére vonatkozóan. És bár a jelentések egyike sem nevezi néven az öreglaki „öreg gróf”-ot, tudva levő, hogy a kastély a régiségekkel szemben nem teljesen érzéketlen Jankovich-Bésán grófok birtokában volt. Mindez egybecsengeni látszik egyrészt az éremgyűjtés szenvedélyére történő utalással, másrészt pedig azzal az adalékkal, hogy az itt tárgyalt oltár – két másik, figurális díszítésű kővel egyetemben – a „grófi kastély halljában”, tehát előkelelő helyen volt elhelyezve. Hogy ki lehetett a Csalog J. által említett „öreg gróf”, Horváth Endre tanár úrnak,⁸ és a család leszármazottjának, dr. Jankovich-Bésán Dénesnek a segítségével volt kideríthető (HORVÁTH kézirat; CSÁNYI é.n.). A tőlük kapott információk alapján, miután gróf Jankovich József (1825–1914), aki az öreglaki kastélyt 1849 és 1855 között építtette, a birtokait 1875-ben majorátussá szervezte, majd a báró Bésán Jánostól örökölt birtokrészekkel együtt a három fia között felosztotta, a gici és az öreglaki birtok legidősebb fiára, Gyulára (1852–1916) hagyta. Jankovich József feleségének 1888-ban bekövetkezett halálát követően többnyire Gicen, fia, Gyula pedig leginkább az „évszázados családi fészekben”, Öreglaken élt, mindketten ott haltak meg, és a kastélyparkban temették el őket.⁹

Mivel gróf Jankovich-Bésán Gyula aggregényként halt meg, utód hiányában Öreglak és Gic testvérére, Elemérre (1853–1917) illetve a fiára, Endrére (1884–1936), majd az ő fiára, Elemér juniorra (1908–1984) szállt. Eszerint a szóban forgó „öreg gróf” talán Jankovich-Bésán Endre lehetett, hiszen nem valószínű, hogy az 1950-ben is még csak 42 éves Elemér juniort, aki 1945-ben 37 éves volt, így emlegették volna. Feltehető, hogy az „öreg gróf”, azaz Jankovich-Bésán Endre nem csak római érmekeket, hanem egyáltalán római régiségeket gyűjtött (HORVÁTH kézirat), és talán vásárlás útján jutott ezekhez az ókori

tárgyakhoz. Miért ne kerülhetett volna a szóban forgó oltár is vásárlás útján, más lelőhelyről az öreglaki kastély Jankovich-Bésán gyűjteményébe?

Sem a Somogy megyei leletkatasztert 1964-ben elkészítő Kocztur É., sem a feliratos oltárt 1977-ben leltári számmal ellátó Bilkei I., sem pedig a RIU szerzői (1986) nem említik meg, hogy mikor került a köemlék Keszthelyre, a rendelkezésre álló adatok alapján ez valamikor 1945 és 1977 között történhetett.¹⁰ Tudjuk azonban, hogy Csalog József, aki a MNM Adattárának dátumozás nélkül készített jelentését „mb. múzeumvezető”-ként szignálta, ezt a megbízatását 1949-1951 között látta el a keszthelyi múzeumban (SÁGI 1969, 31), gyanítható tehát, ahogy a felirat, amelyre ő figyelt fel Öreglakon, és amely elszállításának szükségességét már felvetette a MNM Adattárában leadott jelentésében is, megbízott múzeumigazgatói működés alatt kerülhetett Keszthelyre.

A keszthelyi múzeum második világháború végén megsemmisült gyűjteményét – a Csalog-féle jelentésben is említett – dr. Dornyay-Darnay Béla múzeumigazgató (1941–1948) teremtette újjá (SÁGI 1969, 29-31), akinek sokáig eltűntnek hitt leltárkönyve az 1980-as évek múzeumi felújításai során került elő. A szerencsés véletlennek köszönhetően a szóban forgó felirat is szerepel benne, és a következő adatokat tudjuk meg róla (8. kép).¹¹ A feliratot, amelynek „magassága 55 cm, szélessége 26x26,8 cm”, „Iupiternek és Iunonak szentelt oltárkö, római” megjelöléssel, „Öreglak” lelőhellyel, „50.27.1.” leltári számon, „1950.VIII.1.” érkeztetéssel, „Balázsovich László ig. tangazd. vezető /: Mezőgazd. Szakisk. :/ ajándéka”-ként vették nyilvántartásba. Az oltár tehát 1950. augusztus 1-jén került a keszthelyi Balatoni Múzeumba.

Az tehát tisztázódott, hogy hogyan és mikor került a felirat Öreglakról Keszthelyre. Mivel Öreglak és Somogyvár, mint az oltár elsődleges lelőhelye, a Csalog Józsefnek köszönhetően rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tűnik túlságosan meggyőzőnek, érdemes az eredeti lelőhelyet illetően továbbmenni.

A *Corpus Inscriptionum Latinarum* III²³ kötete számára általam feldolgozott brigetiói feliratokra vonatkozó korábbi szakirodalom áttekintése kapcsán felfigyeltem egy oltárra, amelyet Milch Ármin közölt, ószónyi lelőhellyel (MILCH 1907, 78). Az oltár Milch Á. magángyűjteményének II. sz. darabjaként került közlésre, és a következőket írja róla: „II. Oltárkö mészkőből 56 cm magas, 21 cm széles. Találtatott az ószónyi Pannonia dűlőben”. Az oltárról vázlatos rajzot is közölt (4. kép): ezen többszörösen tagolt lábazzal és párkányzattal bíró oltár látható, abacusán három akrotérionnal. A felirat szövegét Milch Á. külön nem közli ugyan, de a vázlatrajzon a következő – a betűkötések miatt általa részben valószínűleg nem értett – szöveg látható:

IOM
IVN ŐNT
ARTĒTIVS
VSLM

Megtekintve az ószónyi lelőhelyű oltár Milch Á. által közölt rajzát (4. kép) illetve megadott méretadatait, az oltár felépítését, a rávéssett felirat szövegét, annak elrendezését, továbbá a betűkötéseket, meggondolva a belőlük adódó olvasási nehézségeket, majd mindezt összehasonlítva egyrészt a Csalog J. által Öreglakon készített rajzzal (3. kép), és a keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtárában őrzött oltárról a RIU 4, 950 szám alatt leírt köemlékről készült (1. kép) valamint az aktuális fotóval (5. kép) és rajzzal (6. kép), nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy ugyanarról a köemlékről van szó, amely 1906-ban az ókori Brigetio területén előkerült. Az oltár ismeretlen módon és időpontban a Somogy megyei Öreglakra, a Jankovich Bésán-kastély előcsarnokába,¹² a II. világháborút követően a kastély udvarán levő „szemétdombra”, onnét pedig 1950. augusztus 1-jén, immár öreglaki lelőhellyel a keszthelyi Balatoni Múzeumba került, amelynek gyűjtőköre akkortájt még a Balatonnal határos összes megye területére terjedt ki.¹³

A Milch Á. által készített rajzon szereplő ószónyi lelőhelyű oltár felépítése és kinézete azonos a RIU 4, 950 szám alatt fotóval illusztrált oltáréval (1. és 4. kép). Nagyjából megegyeznek a róla közölt méretadatok is, bár, ami a magasságát illeti, 50 cm és 57 cm közötti méretek tűnnek fel, de a szélessége is 21 cm és 26,8 cm között változik.¹⁴ A betűkötések és a felirat betűinek helyenkénti gyenge minősége is több, de a feliratról készült rajzok illetve fotók alapján világosan megérthető félreértésre, téves olvasatra adott okot. Mielőtt visszatérnénk a feliratos emlék Brigetióból Öreglakra kerülése lehetséges útjának további tisztázásához, érdemes mindezt sorról sorra nyomon követni:

1: az „IOM” dedikációs formula lerajzolása illetve feloldása senkinek nem okozott problémát.

2: a második sorban Milch Á. még nem igazán tudott mit kezdeni az általa két külön szóba, „IVN ŐNT” alakban leírt *Iunōn(i)* dedikációval (4. kép). Csalog J. helyesen vette észre a sor végén álló „-ŐN” betűkötést és szó végi „-I” elhagyását, és ezt Kocztur É. is átvette tőle. Bilkei I. csak a ligatura helyének jelölését tévesztette el: *Iunon(i)* alakot ír *Iunōn(i)* helyett (MILCH *loc. cit.*; CSALOG *loc. cit.*; KOCZTUR *loc. cit.*; BILKEI *loc. cit.*).

3: a harmadik sorban olvasható névrészek, az *Aurelius nomen gentile* és a *Tertius cognomen* elolvasása az alkalmazott betűkötések miatt Milch Ármintól Csalog Józsefnek és Kocztur Évának át Bilkei Irénig mindenkinek gondot okozott. Milch Á., noha felismerte az „-ĒR” betűkötést a

„TÊRTIVS” *cognomen*ben, az „ÂÛR” *praenomen* rövidítésében csak az „AR” betűket látta (4. kép), anélkül hogy észrevette volna, hogy az „A” és az „R” szárai a talpnál összeérve „V”-betűt formáznak. Ez már csak azért is feltűnő, merthogy az „A” bal szára függőleges, míg a jobb szára 45°-os szöveget zár be a vízszintessel (2. és 6. kép). Csalog J. „AR+RTIVS”-ként rajzolta át a betűket, Kocztur É. már némileg módosította, hiszen „ARTRIVS”-ként közli. Bilkei I. az *Âûr(elius) Têrtius* nevet helyesen olvasta el, csupán – mint fentebb említettük – a ligatura-jelölések helyét tévesztette el az *Aurelius* névben, hiszen az általa alkalmazott jelölés szerint – *Âûr(elius)* – csak az „-VR” állna kötésben egymással, holott a ligatura mindhárom betűre vonatkozik (MILCH *loc. cit.*; CSALOG *loc. cit.*; KOCZTUR *loc. cit.*; BILKEI *loc. cit.*). A RIU 4. kötetének feliratkiadói helyesen jelölték a betűköteéseket és oldották fel a rövidítéseket (RIU 950).

4: a látszólag egyszerű negyedik sor „TVSLM” rövidítésének *t(itulum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*-ként történő feloldása is többeknek okozott problémát. Milch Á. nem látta, így nem rajzolta le a sor elején álló „T” betűt, csupán a „VSLM” záróformula betűi jelennek meg nála (4. kép). Csalog J. a „FVSEM” alakot hozza (3. kép), ezt veszi át Kocztur É. is. Bilkei I. – akárcsak a feliratot elsőként közlő Milch Á. – nem vesz tudomást a sor elején álló „T” betűről, amely megintcsak helyesen szerepel a RIU szövegkiadásában (MILCH *loc. cit.*; CSALOG *loc. cit.*; KOCZTUR *loc. cit.*; BILKEI *loc. cit.*; vö. 2. kép).

Az eltérő olvasatok közös okra vezethetők vissza: a negyedik sor betűi nagyon silányan vannak bevésve a felületbe, ráadásul a sor elején álló „T” felső vízszintes szára sérült, alig látható, ezért nem vette észre azt Milch Á. és Bilkei I. Az „L” betűnek a felületbe gyengén bevésott betűágya magyarázza azt, hogy mind Csalog J., mind Kocztur É. „E”-nek olvasta. A „TVSLM” rövidítés szokatlan, és *t(itulum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*-ként történő feloldása is csak esetleges. Számításba vehető még a – szintén nem túl gyakori - *t(itulum) v(oto) s(olvit) l(ibens) m(erito)* vagy – amennyiben a *t(itulum)* főnév mellé ige is kívánczik - a *t(itulum) posuit et) v(oto) s(olvit) l(ibens) m(erito)* olvasat is.¹⁵

Látható tehát, hogy egyrészt az oltárról készült első rajz és a később róla készült fotók közötti hasonlóság, másrészt az egymástól ugyan eltérő, azonban – mint fentebb láthattuk – közös okra visszavezethető és jól megmagyarázható olvasata alapján egy és ugyanazon köemlékről beszélhetünk. A jelenleg a keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtárában őrzött (ALFÖLDY 1990)¹⁶ feliratos köemlék megtekintése után elmondható, hogy azon a következő szöveg látható (5. és 6. kép):

IOM
IVNÔN
3 ÂÛR * TÊRTIVS
TVSLM

Így a felirat olvasata kis módosítással¹⁷ – ezek: a jelenleg használatos ligatura-jelölés alkalmazása, az interpunctio jelölése a 3. sorban, illetve a 4. sorban a sorkezdő „T” sérülésének jelölése – megegyezik a RIU 4, 950 alatt közölt olvasattal, vagyis:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Iunôn(i)
3 *Âûr(elius)* Têrtius*
t(itulum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Jelenlegi ismereteink szerint nem tudható, hogy az 1906-ban egészen biztosan Brigetióban talált feliratos köemlék hogyan és mikor került Öreglakra. Az „öreg gróf” római érmek gyűjtésére irányuló szenvedélye, és további reliefdíszes köemlékek meglétére vonatkozó, Csalog J. által közölt (CSALOG *loc. cit.*) és Horváth E. által megerősített adat¹⁸ alapján gyanítható, hogy gróf Jankovich Bésán Endre római köemlékeket is gyűjtött és helyezett el kastélyának halljában. Hogy ki adhatta el a grófnak a kőoltárt? Erre vonatkozóan is van egy apró, talán használható adalék. Milch Á. 1907-ban közölt cikkében az áll, hogy az itt tárgyalt oltár az ő magángyűjteményében található, legalábbis a cikk közlésének idején. A „Komárom-vármegyei és városi muzeumegyesület 1906. évi értesítője. XX. egyleti év” című, Komáromban 1907-ben megjelentetett kiadványnak a komáromi Klapka György Múzeum könyvtárában őrzött, egykor Kecskés László tudós helytörténész, múzeumigazgató, azt megelőzően pedig a jelentős brigetiói magángyűjteménnyel is bíró dr. Kállay Ödön szőnyi jegyző tulajdonában levő példányában, a 78. oldalon tintával írt, Kállay Ödöntől származó kéziratot bejegyzés olvasható, miszerint az oltár „Milch Viktornál volt” (7. kép).¹⁹ Milch Viktorról annyit lehet tudni, hogy a feliratot közlő Milch Ármin rokona, amerikai állampolgár, és az 1918-ban alapított „Özv. Milch E.-né és Milch N. Magyar Keményfaipari R.T.” társtulajdonosa volt, akinek lobbánékony természetéről és „Milch Viktor nagyságos úrral” kapcsolatos gyerekkori emlékeiről a szőnyi születésű Dobi István, Magyarország miniszter- (1948-1949) illetve minisztertanács elnöke (1949-1952) memoárjában emlékezett meg (DOBI 1962, 58-59; HORVÁTH-SZÁMADÓ 2009, 2-3).

Nem tudni, hogy az 1906-ban Brigetióban talált, Milch Ármin magángyűjteményének részeként publikált oltár hogyan és mikor került rokonához, Milch Viktorhoz. Továbbkerülésére vonatkozóan azonban vannak talán adataink. A Komáromban (akkor Új-

Szóny) talán 1882-ben feltehetőleg Milch Emanuelné és Milch Naftali által alapított fűrészgyár gőzmalmot is üzemeltetett, továbbá fakitermeléssel, fa- és építőanyag-kereskedéssel foglalkozott. Ácsok számára is végeztek fűrészelési munkát, építési vállalatokkal dolgozott, hidépítést, parkettakészítést és fahajók építését is vállalta. Kisbéren pedig fióküzemet működtetett. Az 1918-ban létrejött „Özv. Milch E.-né és Milch N. Magyar Keményfaipari R.T.”, amelyet Milch Emánuel (részvénytársaság) és Milch Imre (gőzfűrész üzem) vezettek, foglalkozott gróf Eszterházy Tamás Pápa-ugodi és devecseri erdősegeinek kitermelésével is (BÉKÁSSY é.n. 165; HORVÁTH-SZÁMADÓ 2009, 2). Milch Viktor is talán így kerülhetett kapcsolatba a Jankovich grófokkal, akiknek kiterjedt erdősegeik voltak a Pápa-Ugod és Kisbér – itt volt Milchék fióküzeme! – között fekvő, Veszprém megyei Gicen is, amely a 19. században báró Bésán János (1810-1887) tulajdona volt, aki bizonyíthatóan gyűjtötte a régiségeket. Miután gróf Jankovich József a birtokait 1875-ben majoratússá szervezte, a báró Bésán Jánostól örökölt résszel együtt

felosztotta három fia között, a gici birtok Öreglakkal együtt gróf Jankovich-Bésán Gyuláé lett. Talán a gici erdőség fakitermelése, az onnét származó fával való kereskedés révén kerülhetett kapcsolatba Milch Viktor a Jankovich grófokkal, és ez úton juthatott a brigetói oltár a régiségekkel szemben nem érzéketlen grófi család tulajdonába, és került Öreglakra az „öreg grófhöz”, a Jankovich-Bésán kastély halljába.²⁰

Arra vonatkozóan sajnos már több adatunk van, hogy erről a helyről mikor és hogyan került a kastély szemétdombjára és onnét az iskola udvarára, majd 1950-ben végre méltó helyre, a keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtárába, ahol mind a mai napig mint öreglaki római feliratos emléket őrzik. A feliratos köemlék brigetói lelőhelyének azonosítása a Dél-Balaton római kori vallási életének, továbbá *Iuppiter Optimus Maximus* és *Iuno*²¹ amúgy is csekély számú dokumentumainak sorából a limes-vidékre, a keszthelyi Balatoni Múzeum kőtáran belül pedig a revidálásra került Balaton-vidéki feliratok sorába utalja (ALFÖLDY 1990).

Jegyzetek

* The Project is supported by the European Union and co-financed by the European Social Fund (grant agreement no. TAMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003).

¹ Őrzési hely: a keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtára. Ltsz.: 77.157.1. Megköszönöm Havasi Bálintnak, a keszthelyi Balatoni Múzeum igazgatójának, hogy a felirat helyszínén történő tanulmányozását és dokumentálását, továbbá a leltárkönyv megtekintését engedélyezte. Ez úton köszönöm meg kedves segítségét Kiss Vikornak, a múzeum munkatársának.

² „3: *Artrius* KOCZTUR. 4: *fusem* KOCZTUR.”

³ A keszthelyi Balatoni Múzeum leltárkönyve.

⁴ M: 50 cm; sz. 26 cm.

⁵ MNM.A.26.Ö.I. Köszönet illeti segítségéért Delbó Gabriella egyetemi hallgatót (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék), akkor múzeumi gyakornokot, aki Magyar Nemzeti Múzeumi Adattárból a feliratra vonatkozó dokumentációt előkereste számomra.

⁶ Ha voltak is Somogyváron ott előkerült, vagy odaszállított római kori feliratos emlékek, szinte nyomtalanul eltűntek: A RIU 4. kötete mindössze két somogyvári vonatkozású feliratot említ. Mindkettő a Benedek-rendi Szt. Aegidius apátság romjai között került elő (RIU 4, 952 = CIL III 4122; RIU 4, 953 = CIL III 4123), és mindkettő elveszett.

⁷ MNM.A.26.Ö.I.

⁸ A Jankovich, illetve 1877-től Jankovich-Bésán grófok családjáról értékes adatokat kaptam Horváth Endre nyugdíjas iskolaiigazgatótól, Öreglak 18 éven át tevékeny polgármesterétől, a falu múltjának tudós kutatójától, aki

hozzám írott levelében is megerősítette a műgyűjtésre vonatkozó információt: „Köztudott volt róla műgyűjtési szenvedélye /szüleimtől, nagyszülőktől sokszor hallottam, hisz munkájuk által ismerték a grófi családot” (Öreglak, 2012.01.28.). Horváth Endre tanár úr, akinek édesapja az öreglaki gróf telefonszerelője, nagyapja pedig főerdésze volt, segítségét ez úton is megköszönöm, csakúgy, mint Fullér Andrea egyiptológusét (Budapest, Szépművészeti Múzeum), aki öreglaki kapcsolatai révén megismertetett velem. Megköszönöm kollégámnak, dr. Jankovich-Bésán Dénesnek (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal nyug. dokumentációs igazgatója) a Jankovich-Bésán grófok családtörténetéről, az öreglaki kastély tulajdonosáról, és a felirat lehetséges útjáról adott információkat.

⁹ Horváth Endre információi szerint a sírhely a kastélynak abban a részében lehetett, ahol a szóban forgó köemlék is előkerült. Ez volt az a később nyilván elhanyagolt „sziklakert”, amelyet 1945 után már „szemétdombként” említettek az adatszolgáltatók.

¹⁰ Csalog J. MNM Adattári jelentésén nem található dátum, az erre 1964-ben hivatkozó Kocztur É. nem mondja meg, hogy hol található az oltár, a keszthelyi Balatoni Múzeum leltárkönyvében 1977. évi leltározásra utal a leltári szám első két számjegye (77.157.1), de a múzeumba került módját „régí gyűjtés”-ként határozza meg. A múzeumba kerülés időpontjára vonatkozó adatokat lásd lentebb.

¹¹ Megköszönöm kedves kollégámnak, dr. Müller Róbertnek, a keszthelyi Balatoni Múzeum korábbi igazgatójának a feliratos köemlék múzeumba kerülése körülményeinek

- tisztázása terén nyújtott segítségét. Csalog J. keszthelyi működésére, Sági K. fent idézett cikkére, továbbá a Dornay-Darnay-féle leltárkönyv létezésére ő hívta fel a figyelmet, és ő találta meg a felirat múzeumba kerülésére, leltárba vételére vonatkozó bejegyzést, amelyről Havasi Bálint jelenlegi múzeumigazgató készített és küldött fotót. Mindkettőjük fáradozását és értékes segítségét ez úton köszönöm.
- ¹² A felirat Öreglakra kerülésére vonatkozó feltételezéseket lásd a 4-5. oldalon.
- ¹³ Havasi Bálint múzeumigazgató (Balatoni Múzeum, Keszthely) szíves szóbeli közlése.
- ¹⁴ RIU 4, 950: „H 55, B 26, D 26, Bh 4,1”. Ezt megelőzően: Milch Á.: „56 cm. magas, 21 cm. széles”; Csalog J.: „55 cm magas, 26,8 cm széles”; az általa közöl rajzon az abacus szélességét is megadta: 26 cm (lásd 3. kép); Kocztur É.: „M: 50 cm; sz. 26 cm”; Bilkei I.: „57x25x24 cm”.
- ¹⁵ Analógiaként a CIL V 6865 (Passo di San Bernardino, *Alpes Poeninae* provincia) feliratot lehetne megemlíteni, amelynek ... *dedit donum / voto s(olvit) l(ibens) m(erito)* dedikációs formulája közel áll a brigetioi felirat azonos részének szokatlan szövegezéséhez. Egy Brigetio közelében, Szomor/Somodorpustán előkerült, szintén Iuppiter Optimus Maximus tiszteletére állított oltáron a *libe(ns) me(rito) / tit(ulum) votu(m)* – ugyancsak szokatlan – formula olvasható (RIU 3, 726). Megköszönöm dr. Adamik Béla egyetemi docensnek (ELTE) és dr. Kovács Péter professzornak (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), hogy ezekre a párhuzamokra felhívták a figyelmemet.
- ¹⁶ Az Alföldy Géza által 1990-ben revidált feliratok között az itt tárgyalt oltár nem szerepel.
- ¹⁷ Általam 2011. március 25-én mért méretadatai: magasság 57 cm, szélesség 26,5 cm, mélység 26,5 cm, betűméret 3,8-3,5 cm. Érdemes még megemlíteni, hogy a 3. sor végén az „V” nagyobb méretű, az „S” pedig lényegesen kisebb (6. kép), mint az a RIU 4, 950 felirathoz mellékelt rajzon látható (2. kép).
- ¹⁸ Lásd fent 8. jegyzet.
- ¹⁹ A kéziratos bejegyzés minden kétséget kizáróan dr. Kállay Ödöntől származik, akitől Kecskés Lászlóhoz kerültek a „Komárom-vármegyei és városi muzeumegyesület 1906. évi értesítője”-nek kötetei. Számadó Emese múzeumigazgató (Komárom, Klapka György Múzeum) közlése, amelyet ez úton is megköszönök.
- ²⁰ Mind Horváth Endre, mind dr. Jankovich-Bésán Dénes egybehangzóan állítja, hogy a gici erdősegeket is birtokló öreglaki gróf a gici fakitermelés és értékesítés kapcsán kerülhetett kapcsolatba a komáromi fatelep és fűrészüzem tulajdonosával, Milch Viktorral.
- ²¹ *Iuppiter Optimus Maximus és Iuno Regina*, illetve ritkábban *Iuno* kettősének közös tiszteletére vonatkozó pannoniai feliratok: RIU 2, 356 (Veszprém); RIU 2, 410 (Brigetio); RIU 2, 625 (Izsa-Leányvár); RIU 3, 639 (Csetény); RIU 3, 641-642 (Ács); RIU 3, 664 (Környe); RIU 3, 722 (Várgesztes); RIU 3, 877 (Szentendre); RIU 4, 968-970 (Pécs). Kovács, P.: *Tituli Romani in Hungaria Reperti. Supplementum*. Budapest 2005, Nos. 245, 247. Kettejük együttes tisztelete Aquincumban is gyakori: Kovács, P.-Szabó Á. (eds.): *Tituli Aquincenses I*. Budapest é.n., Nos. 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 939, 940, 980.

Irodalom

ALFÖLDY 1990

Alföldy, G.: Revidierte Inschriften aus der Gegend des Plattensees. *Specimina Nova* 6.1 (1990) [1992] 85-107

BÉKÁSSY é.n.

Békássy J.: Komárom és Esztergom vármegyék újjáépítése Trianon után. Budapest é.n.

BILKEI 1990

Bilkei I.: A Keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtára. *Zalai Múzeum* 2 (1990) 117-145

CSÁNYI é.n.

Csányi Ferenc: Adatok a pribérdei és vuchini Jankovich-család történetéhez. Öreglak, é.n.

DOBI 1962

Dobi I.: Vallomás és történelem. Budapest 1962

HORVÁTH kézirat

Horváth E.: Jankovichok Lakon. Kézirat

HORVÁTH-SZÁMADÓ 2009

Horváth I. – Számadó E.: Özv. Milch E.-né és Milch N. gőzfűrésztelepe. *Komáromi Levelek* 15.1 (2009) 1-6

KOCZTUR 1964

Kocztur É.: Somogy megye (sic!) régészeti leletkatasztere. *Régészeti Füzetek* II/13 (1964) 107

MILCH 1907

Milch Á.: Feliratos emlékeink. A Komárom-vármegyei és városi muzeumegyesület 1906. évi értesítője. XX. egyleti év. Komárom 1907, 69-80

RIU Sz. Burger, A. – Fülep, F.: *Die römischen Inschriften Ungarns (RIU)*. 4. Lieferung. Das Gebiet zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum. Budapest 1984

SÁGI 1969

Sági K.: Hetven éves a keszthelyi Balatoni Múzeum. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 8 (1969) 11-38

Eine Ószőnyer römische Inschrift aus Öreglak in Keszthely (Die römischen Inschriften Ungarns 950)

Während der Aufnahme aller, in Brigetio (heute Komárom/Szőny-Ungarn) gefundenen lateinischen Inschriften für die Neuausgabe der pannonischen Inschriften im dritten Band des *Corpus Inscriptionum Latinarum* bin ich im „Bericht des Museumsvereins des Komitates und der Stadt Komárom für das Jahr 1906“ auf einen römischen Altar gestossen, der im Jahre 1906 in Ószőny, d.h. in der an der Donaugrenze des Imperium Romanum liegenden römischen Stadt Brigetio gefunden wurde. Aufgrund der beiliegenden skizzenhaften Zeichnung konnte der Text des an Iuppiter Optimus Maximus und Iuno von einem gewissen Aurelius Tertius gewidmeten Altars mit einer in der Sammlung des Balatoni-Museums in Keszthely aufbehaltenen Inschrift von unbekannter Fundstelle aus Öreglak, d.h. aus der sich südlich des Plattensees erstreckenden Region, identifiziert werden.

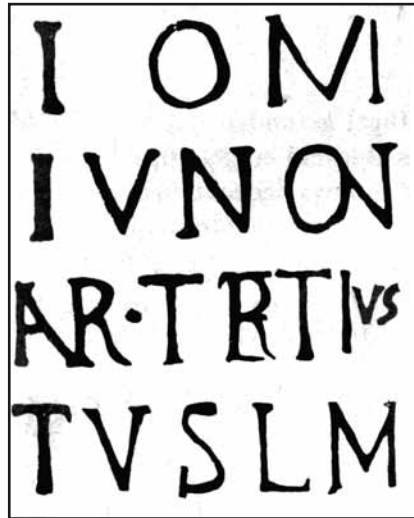
In diesem Artikel wird dem mysteriösen Weg des Kalksteinaltars aus Brigetio über Öreglak nach Keszthely gefolgt. Es werden sogar handschriftliche Eintragungen im „Bericht des Museumsvereins des Komitates und der Stadt Komárom für das Jahr 1906“ analysiert, die dem Verfasser weiterhalfen, den ursprünglichen Besitzer des Altars, „Viktor Milch“ identifizieren zu können, dessen Familie in Komárom Sägewerke besass, und möglicherweise Holz aus den nördlich vom Plattensee liegenden Wäldern der auch in Öreglak ansässigen Familie der Grafen Jankovich-Bésán ankaufte. Graf Elemér Jankovich-Bésán, der Besitzer sowohl des Schlosses in Öreglak (d.h. südlich vom Plattensee), als auch der Wälder bei Gic (d.h. nördlich vom Plattensee), unweit der Holzniederlage der Familie Milch in Kisbér, wie auch andere Mitglieder der gräflichen Familie, war ein begeisterter Antiquitätensammler, und durch seine mögliche Bekanntschaft mit Viktor Milch dürfte

er vielleicht den Altar direkt von ihm angeworben haben. Sicher ist, dass der Altar von J. Csalog, damals Direktor des Balatoni-Museums i.A., im Jahre 1950 im ehemaligen Garten des ehemaligen Schlosses auf einem „Müllhaufen“ gefunden und nach Keszthely transportiert wurde. Laut Aussage der ehemaligen gräflichen Sekretärin dürfte der Altar in der Vorhalle des Schlosses von Öreglak zuzusammen mit einem anderen reliefverzierten Stein gestanden haben, die nach Plünderung des Schlosses am Ende des zweiten Weltkrieges einfach in den Hof herausgeschmissen wurden. Die ursprüngliche Herkunft des Altars wurde in Vergessenheit geraten: J. Csalog registrierte den Fundort „Öreglak, Fundstelle unbekannt“ in seinem Bericht für das Archiv des Ungarischen Nationalmuseums, und trug die Aufnahme des Altars in die Sammlung des Balatoni-Museums in Keszthely ins verlorene, und erst in den 80-er Jahren des 20. Jahrhunderts wieder aufgetauchte Inventarbuch von Dr. B. Dornyay-Darnay mit dem Datum „1. August 1950“ ein. Der Stein wurde im Jahre 1977 mit der Anmerkung „Fundstelle unbekannt“ bzw. „alte Sammlung“ nochmals inventarisiert. Dank der Zusammenarbeit mehrerer Fachkollegen im Balatoni-Museum in Keszthely, bzw. der Erinnerungen und familiellen Beziehungen eines Heimathistorikers in Öreglak (dessen Grossvater in Gic Oberförster, und Vater in Öreglak Telefonmechaniker bei der gräflichen Familie war), weiterhin der Aussage eines Deszendenten der gräflichen Familie (heute Fachkollege des Verfassers) und nicht zuletzt der zufälligen Koinzidenz mehrerer glücklichen Faktoren konnte nicht nur der ursprüngliche Fundort des Altars in Brigetio, sondern auch sein Weg nach Keszthely über Öreglak geklärt werden.

Übersetzt von László Borhy (Budapest)

1.

2.

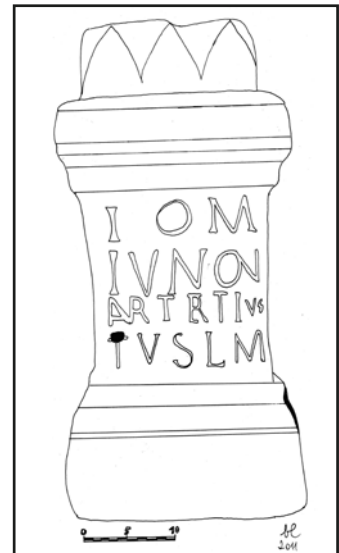
3.

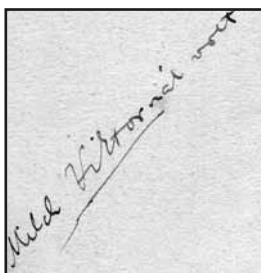
4.

5.

6.

7.

1. kép: A felirat fotója a RIU 4. kötetében (Abb. I)
2. kép: A felirat RIU 4, 950 alatt közölt rajza
3. kép: Csalog J. vázlatos rajza a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának adott jelentésében (MNMA.26.Ö.1.)
4. kép: Az ószónyi Pannonia-dülöben előkerült oltár rajza 1907-ből (Milch Á.)
5. kép: A feliratról a keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtárában készített felvétel (fotó: Borhy László)
6. kép: Az oltár rajza (rajz: Borhy László)
7. kép: Kállay Ödön szónyi jegyző „Milch Viktornál volt” kéziratosa bejegyzése a „Komárom-vármegyei és városi muzeumegyesület 1906. évi értesítője. XX. egyleti év” című, Komáromban 1907-ben megjelentetett kiadványnak a komáromi Klapka György Múzeum könyvtárában őrzött, egykor Kecskés László múzeumigazgató, korábban Kállay Ödön tulajdonában levő példányában, a 78. oldalon
8. kép: Bejegyzés a Dornay-Darnay-féle leltárkönyvben az oltár leltárbavételéről (Keszthely, Balatoni Múzeum, 1950. augusztus 1.)

50.27.1	1950. V. 11.	Jupiternek és Junonak szentelt oltárok. Magassága: 55 cm Szélessége: 26 + 26.8 cm.	Öreglak	Római	1	Balassovics László ig. tanzaai. szentelt / Heszonyi László ajándéka
származási módja:						

8.

Müller Róbert

Késő római kori vaseszköz lelet Vindornyafokról

2010. november 22-én e-mailen értesített Farkas Zsuzsa, a KÖH Ny-Dunántúli Regionális Irodájának régész szakfelügyelője, hogy egy vaseszköz lelet előkerüléséről értesült, és az azokról készült fotók alapján kérte, hogy ha lehet, nyilatkozzam azok koráról. Az újságpapírra kiterített leletből jól felismerhető volt egy ekevas-csoroszlya-ekehúzólánc együttes, és egy keskeny, vaskos pengéjű, hosszú kasza, ami alapján úgy véltem, hogy egy késő római kori vaseszköz leletről, feltehetően egy villagazdaság felszereléséről van szó. Ennek a keletkezésnek a többi tárgy sem mondott ellent, ezért javasoltam, hogy igyekezzen a leletet megszerezni, és a területileg illetékes múzeumba eljuttatni. A lelet december 7-én került Keszthelyre a KÖH Regionális Irodájába, ott tekinthetem meg először január elején, majd a hónap közepén átvette a Balatoni Múzeum.

A vaseszköz lelet találója, Tolnai István, zalaköveskúti lakos, a község alpolgármestere 2011. január 6-án keresett meg e-mailen, és érdeklődött a leletről. Kérdéseimre válaszolva január 6-i, 7-i és 11-i levele alapján a lelő körülmények a következők. 2010. november 3-án este, egy általa már régebb óta ismert 4. századi telepen, fémkeresővel¹ talált rá a leletre. Ez a pont a Vindornyafokról Zalaszántóra vezető földút keleti oldalán lévő községi temetőtől északra, mintegy 350 m-re található. A lelet általa megadott koordinátái: É: 46 51,855°; K: 17 10,751°. Ez EOVR-re átszámítva: y: 507,576; x: 170,591 (1. kép). A késő római település egy észak felé enyhén lejtő, lapos dombon helyezkedik el, a vaseszköz lelet a dombnak a Vindornya csatorna felé eső keleti oldalán, egy enyhe teknőszerű mélyedésben, hozzávetőleg 140 m B. f. magasságban került elő. Az első tárgyak kb. 50 cm mélységben jelentek meg, és a legelső darabokat 100 cm mélységben találta meg. Először ásóval és lapáttal távolította el a földet, majd ez első vastárgy elérése után kézzel kaparta elő a tárgyakat. Szerinte az egyik kasza és a kocsikerék vasalás feltehetően akkor tor-

zultak el, amikor a szűk gödörben forgolódott. Megfigyelése szerint a tárgyak egy része egy közel 20 cm vastag, piros, szinte „áttörhetetlen” réteg alól kerültek ki. Az ebből vett, hozzám eljuttatott minta erősen átégett, pelyva soványítású patics és lapos, ún. karmacsi homokkő. Ez a réteg feltehetően utólag került a tárgyakra, és eredetileg az egész leletet boríthatta, mert az egyik, a lelet együtteshez tartozó kapát mintegy 3 m-re, közvetlenül a felszín alatt találta meg. Ezt még vagy 15 éve fordíthatta ki az eke, amikor a terület akkori tulajdonosa, egy külföldi díszfa kertész rigolírozta a területet. Ezt a hozzávetőleg 45 cm-es mélyszántást akkoriban éppen a találó végezte.²

2011. április 7-én Farkas Zsuzsával terepbejárást végeztünk. Az eléggé ritkás őszi vetésben viszonylag jók voltak a látási viszonyok. Tolnai István „ásatásának” helyét sikerült azonosítanunk.³ A felszínen semmilyen szétszántott falmaradvány nem látható, csak szórva nyosan gyűjthettünk néhány jellegtelen római kori kerámiatöredéket. Ez alapján még a telep kiterjedése sem határozható meg. A fentiekből nem állapítható meg egyértelműen, hogy a vaseszköz lelet egy épületen belül került-e elő, ez csak régészeti feltárással lenne tisztázható.

A vaseszköz lelet, amely mezőgazdasági eszközöket, kézműipari szerszámokat és háztartási tárgyakat tartalmaz, a következő tárgyakból áll:

1. Ekevas (2. kép 1.). A lapát alakú ekevasak háromszög formájú típusába tartozó, vaskos, erősen kopott példány. H: 19, 4 cm; köpű Sz: 14,5 cm; penge Sz: 13, 6 cm; legn. V: 1,4 cm; súly: 1660 gr. A köpű belső oldalán megfigyelhető hosszirányú nyom alapján két darabból kovácsolhatták össze. A penge alsó felén jól látszik, hogy két oldalt keskenyebb, elől szélesebb acélszalaggal „nádalták”. A penge felső fele is kissé vastagabb ezen a részen. Az ekevasat úgy szerelték fel a vízszintes eketalpra, hogy kissé jobbra dőlve végezte a munkát. Ennek következtében a jobb köpűszárny és a penge

jobb oldala erősebben kopott. A bal köpűszárny 1,3 cm vastag, a jobb csak 0,8 cm. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy eredetileg a penge kissé aszimmetrikus volt, jobb oldalán egy keskeny vállal is rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy ezzel az ekével már barázdaszántást végezhettek.

2. Csoroszlya (3. kép 1.). Nagy méretű, vaskos, jó minőségű vasból készült, erősen kopott példány. Súlya: 4340 gr. H: 65 cm; ebből a penge H: 19 cm. A szára négyszög keresztmetszetű, felső végén 2,6x3,9 cm, középen 3,0x3,8 cm, a pengetőnél 2,8x3,6 cm, elől kissé lekerekített. A szár végén kalapácsnyomok, az oldalán és a penge fok felőli részén kovácsolás nyomok figyelhetők meg. A pengén jól látszik a hosszú használat nyoma, éle tompa, alsó része kopottabb, hegye lekerekedett. Legn. penge Sz: 5,6 cm. Valószínűleg az ekevassal együtt szerelték fel egy ekére.

3. Ekehúzó lánc (4. kép 1.). Jó minőségű vasból kovácsolt, háromtagú, – egy tojás és két piskóta alakú láncszemből álló – viszonylag rövid példány. H: 43,7 cm. A nagy, tojás alakú karika átmérője: 22,4-16,9 cm. Keresztmetszete lekerekített sarkú négyszög: 1,2x1,6 – 1,3x2,05 cm, a legvastagabb a kerekesebb oldal közepén, ahol a két végét összekovácsolták: 1,7x2,05 cm. A középső tag a legkisebb: H: 10,9 cm; Sz: 4,4 cm. Keresztmetszete ugyancsak lekerekített négyszög: 1,25x1,4 – 1,35x1,5 cm. A harmadik szem H: 16,2 cm. Végét a típusnak megfelelően ellapították és kiszélesítették, Sz: 4,3 cm. Ez a tárgy is hosszabb ideig lehetett használatban, de erősebb kopásnyom csak a tojás alakú láncszemen, a középső taggal való érintkezésnél figyelhető meg. Súlya 1280 gr.

4. Fejsze (2. kép 2.). Korrodált felületű, vaskos darab. H: 21, 5 cm. Az ovális nyéllyuk felfelé kissé tágul: 2,7x4,2 – 2,8x4,6 cm, tehát ékkel lehetett rögzíteni a fa nyelet. A megnyújtott fok 3,9 cm hosszú, és domborúan 3,5x4,8 cm-es felületben végződik. A levágott sarkú négyszög keresztmetszetű pengető: 2,8x3,7 cm. A penge enyhén szélesedik, lefelé kissé jobban. Az él sérült, mérhető él H: 6,7 cm. Súlya: 1320 gr miatt nem fegyverként, hanem favágó eszközként használhatták.

5. Kapa (5. kép 1.). Nagy méretű, korrodált felületű, kopott, vaskos példány. Foka 3,4x3,9 cm-es. Az ovális nyéllyuk alig tágul kifelé. Átm: belül 2,45-3,6 cm; kívül 2,5-3,7 cm. A nyéllyuknál a penge vastagsága eléri a 2,2 cm-t. A két váll aszimmetrikusan, enyhén csapott. Váll Sz: 20,7 cm. A lekerített élű penge végig élezett, kissé lefelé hajlik, így a nyél kb. 70°-os szöveget zárt be a pengével. H: 24,2 cm; súlya: 1707 gr.

6. Kapa (6. kép 1.). Korrodált felületű, sérült, kopott, vaskos darab. Ez a tárgy került elő a felszínhez közel a lelettől kb. 3 m-re. Feltehetően a lelet legfelső darabja volt, és a mélyszántás hozta a felszínre. Eközben az ekevas lehasított egy keskeny szalagot az eszköz oldalából, amely a konzerválás során megsemmisült.

A másik oldala is sérült. Foka négyszögletes: 3,1x3,4 cm. Az ovális nyéllyuk teljesen egyenes, átmérője: 2,6-3,45 cm. A nyéllyuknál a penge vastagsága eléri az 1,9 cm-t. Ennek a darabnak is aszimmetrikusan, enyhén csapottak a vállai. Váll Sz: 20,1 cm. A végig élezett penge trapéz alakú volt, sarkai a hosszú használat során lekerekedtek. A penge és a fanyél kb. 72°-os szöveget zártak be. H: 24,1 cm; súlya: 1732 gr.

7. Kasza (3. kép 2.). Korrodált felületű, kissé hiányos hosszú kasza. A négyszög keresztmetszetű (0,7x2,5 cm) nyéllemez végén 1,7 cm-t kiemelkedő, élben végződő makk van. A nyéllemez először alig észrevehetően hátra, majd erős íveléssel előre hajlik, és megvastagított (1,0x2,5 cm). A 3 cm széles, hegyesszögű háromszög keresztmetszetű penge kb. 20 cm hosszán 76°-os szöveget zár be a nyéllemez irányával, majd csaknem 40 cm hosszán előrehajlik. Ez a rész már csak 44°-ot zár be a nyéllemezrel. Itt a penge szélessége már csak 2,3 cm. A penge harmadik része egyenes ívelődéssel tovább hajlik előre. Az eszköz hegye hiányzik. Penge szélessége a törésnél: 1,6 cm. Eredeti H: kb. 100 cm; mérhető H: 89,8 cm; mérhető él H: 82,7 cm. A nyéllemez és a penge egy síkban vannak. A fanyelet a makkal és legalább egy kaszaörvvel erősítették a pengéhez. Súlya: 940 gr.

8. Kasza (3. kép 3.). Hiányos, két darabra törött hosszú kasza. A keskeny, 0,4x1,8 cm-es nyéllemez végére merőlegesen egy 3,3 cm hosszú, élben végződő túske emelkedik ki. A 10 cm hosszú nyéllemez 4,5 cm-ig szélesedik, a fokánál fokozatosan emelkedik ki az acélpengét merevítő ormó. A végétől 16 cm-re, az ormóhoz közel, egy 2,6 cm hosszú szegecs töri át a pengét, amely egy 3,7 cm széles, rombusz alakú, lehajlított végű lemezben végződik. A fanyelet a nyéllemez végén lévő túske és a szegecs rögzítette a kaszához. A nyéllemez és a penge egy síkban vannak. A pengető szélessége 5,1 cm; a 0,7 cm széles ormó 1,0 cm-t emelkedik ki. A penge erősen ívelődve hajlik előre, majd egy csaknem 30 cm hosszú egyenes szakasz következik. Ez a rész kb. 53°-os szöveget zárt be a nyéllel. Ezt követően enyhén még tovább előre ívelődik. Vége hiányzik. A törésfelület előtt a penge 3,4 cm széles, az ormó 0,5 cm-t emelkedik ki. A merev acélpenge feltehetően a lelet kiásása közben tört ketté. Eredeti H: kb. 80 cm; mérhető H: 64,7 cm; mérhető él H: 58,4 cm; súly: 606 gr.

9. Sarlópenge (3. kép 4.). Korrodált felületű töredék. Az enyhén ívelt pengedarab szélessége 3,1 cm-től 2,3 cm-ig keskenyedik. A sérült élen fogazás nyomai nem látszanak. Az enyhén ívelt penge keresztmetszet alapján egy nagyobb méretű, jobb kezes sarlóhoz tartozott. H: 16,4 cm.

10. Sarlópenge (3. kép 5.). Korrodált felületű töredék, a penge hegyével. Az alig ívelt penge 6,9 cm hosszán, 2,4 cm-től 1,7 cm-ig keskenyedek, majd él nélkül

folytatódik, hegye, keresztben ellapított. Az él végén fogazás nyomai látszanak. A fogazás és a penge alig ívelt keresztmetszete alapján jobb kezes sarlóhoz tartozott. Valószínű, hogy nem tartozott össze az előző pengével, mert ennek a pengéje szélesebb és a foka vastagabb, mint az előző darab keskenyebbik vége. H: 11,4 cm.

11. Zabla (5. kép 2.). Korrodált, kissé hiányos példány. A két tag keresztmetszete lekerekített négyszög, elvékonyított végeik hurokká visszagörbítve kapcsolódtak össze. Az egyik hurok fele hiányzik, feltehetően a feltárás során törött le. Másik végük is zárt illetve visszagörbített hurokban végződik. Ebbe fűzték bele a két karikát. Teljes H: 25,2 cm; karika átm: 5,4 és 5,7 cm.

12. Lószerszám veret (5. kép 3.). Bronzból öntött szíjösszekötő. Az enyhén ovális formájú darabot együtt öntötték a felszínéből alig kiemelkedő, ugyancsak kissé ovális gyűrűvel és az alján lévő két, lapos, szabálytalan, kerek fejű szegeccsel. Ezt követően esztergába fogták – a szerszám nyoma a tárgy közepén látszik – és 2+1, három kört karcoltak bele. A külső csak részben fért rá az ovális darabra. Átm: 4,3-4,6 cm.

13. Kerékvasalás (7. kép 1.). Erősen korrodált, hiányos, torzult darab. Szélessége változó: 3,3-4,2 cm. Vastagsága ugyancsak: 0,25-0,4 cm. Feltehetően már eredetileg is torzulva, összehajtván került a leletbe. Két darabból áll, amit egy szegeccsel fogtak össze. A két végén is szegecs látszik. Végei különböző szélességűek – 3,4 és 4,2 cm – de ettől még összetartozhattak, hiszen az összeszegecselt szalagok is különböző szélességűek (3,6 és 4,2 cm). Mérhető H: 150 cm.

14. Béklyó (7. kép 2.). Korrodált, kopott, törött példány. A nyitott, kissé szabálytalan kör alakú – belső átm.: 7,4-8,0 cm – béklyó belső oldalán az 1,7 cm széles lemez domború, nehogy megsértse az állat lábát. Végein két hurkot alakítottak ki, amelyeket négyzet keresztmetszetű, tordírozott huzal köt össze. Az egyik hurokba egy ovális (átm: 7,2-3,2 cm), a másikba egy nyolcas alakú (H: 8,4 cm), síkban megtört láncszemet fűzték. Az előbbi utóbbin átfűzve zárhatták a béklyót (7. kép 3.).

15. Béklyó lakat töredék (4. kép 2.). Korrodált, hiányos lemez. Az eredetileg 3,3 cm átmérőjű, kerek lemez egyik oldalán 1,5 cm széles nyúlvány indul, a lemezen 1,1 cm széles, négyszögletes áttörés van. Ezzel egy hengeres zár egyik végét zárták le. Ezen tolták be a két rugalmas acéllemezzel ellátott zárbetétet, amit a henger oldalán vagy a másik végén betolt U-alakú kulccsal tudtak összenyomni, és így a zárbetétet újra kihúzni. Valószínűsíthető, hogy a 14-es számú, láncsal zárható béklyó másik végén hengeres zárral ellátott béklyó volt.

16-18. Kanálfűrő készlet (4. kép 3-4.; 7. kép 4.). Három különböző hosszúságú és szélességű, korrodált szerszám. Mindhárom szára lekerekített sarkú négyszög

keresztmetszetű. Egyik végük ellapított, felfelé elkeskenyedő. Erre húzták rá a szárra merőlegesen a fűrő fából készült nyelét. A szár másik felén található a lekerekítve hegyesedő, szélein élezett, kanál alakú fűrő fej. A szerszámok egy készletet alkothatnak, a fűrőfejek szélessége: 1,85, 2,9 és 3,2 cm. Hosszúságuk is eltérő: 29,3, 32,5 és 34,6 cm, a középső fejszélességű a legrövidebb.

19. Sütő rostély töredékei (5. kép 4. és 6. kép 2-6.). Korrodált, hiányos, részben torzult darabok. A tárgy két szélén, két 1,8-2,0 cm széles lemez volt, amelyek végeihez tompaszögben, alul kiszélesedő lábak csatlakoztak. A záró lemezek közé párhuzamosan rögzített pálcákra lehetett helyezni a sütni való húst vagy a főzőedényt. A rostély alá került a parázs. Két záró lemez töredéke áll rendelkezésre. A lyukak, ill. a maradványok alapján mindkettőhöz három-három pálcát erősíthettek. A pálcák távolsága egymástól: 3,8-4,5 cm volt. A két záró lemez nem csatlakozik egymáshoz, ezért feltételezhető lenne, hogy egy fél rostély került a leletbe. Ennek ellentmond, hogy a lábak különböző hosszúságúak, a két töredék magassága 6,2 és 7,7 cm. Továbbá nem három, hanem öt pálcát került elő, az egyik a rövidebb lábú lemezhez rögzítve. Ezen jól megfigyelhető, hogy a négyzet keresztmetszetű pálcák élükkel felfelé helyezkedtek el. A pálcák végei elvékonyodnak, némelyiken látszik, hogy az elvékonyodó nyúlványt a záró lemez külső oldalán elgörbítették. Hosszúságuk különböző: 24,0, 24,8, 26,4, 27,0 és 27,2 cm.

20. Ládavasalás (7. kép 5.). Derékszögbe hajlított, közepén 0,7x0,3 cm keresztmetszetű pálcá, amelynek mindkét vége ellapított ovális lemezben végződik. A két szár 7,5 és 8,8 cm hosszú. Az egyikben egy lyuk van, ezen keresztül lehetett szeggel rögzíteni, a másikhoz két szegeccsel egy nagyobb vaslemezt rögzítettek, ez töredékes. Feltehetően egy nagyobb faláda sarkát erősítették meg a vasalással, és a lemezes, eredetileg talán valamilyen dísz formázó rész kerülhetett a láda elejére.

21. Vaskarika (3. kép 6.). Korrodált, 0,25-0,4 cm vastag, 0,7-1,1 cm széles szalagból kovácsolt, szabályos, zárt karika, átmérője 4,1 cm. Rendeltetése nem határozható meg pontosan.

22. Vasszalag (3. kép 7.). Korrodált, közepén ívelten meghajlított szalagtöredék. Egyik, törésfelületű vége kissé szélesebb és vastagabb, a másik elvékonyodó, keskenyebb végét visszahajlították. H: 6,2 cm, Sz: 1,1 cm. Rendeltetése nem határozható meg.

23. Bronzlemez (3. kép 8.). Hosszúka lemeztöredék, egyik széle ép, másik elvékonyodik és sérült. Felületén kalapácsnyomok figyelhetők meg. H: 8,0 cm; Sz: 2,7 cm. Félkész darabnak tűnik, talán egy bronzedényt akartak befoltozni a lemezzel.

A lelettel együtt került a KÖH-höz egy **kerámiatöredék** (4. kép 5.), amely feltehetően a leletet rejtő gödör földjéből került elő. Szürke, durva szemcsés homokkal

erősen soványított, érdes felületű, korongon készült, jól kiégetett fazék töredéke. A kiugró perem lekerekített, teste lefelé enyhén szélesedik. H: 6,8 cm; M: 4,8 cm.

A római kori településeken, táborokban, éppúgy, mint a vicusok vagy a villagazdaságok területén, gyakoriak az elrejtett vaseszköz leletek, amelyek feltehetően valamilyen ellenséges támadással vagy veszéllyel hozhatók kapcsolatba.⁴ Ez azt jelenti, hogy a vaseszközöknek magas használati értéke volt. Erre utal az is, hogy több esetben nagyobb éremkinccsel együtt kerültek elő a vastárgyak. Pl. Úrkút-Zsófia pusztán,⁵ Hajdúnánás-Tedejen⁶, Tokorcsen⁷ Köln-Königsforstban.⁸ Az ép szerszámok mellett a vindornyafokihoz hasonlóan általában töredékes darabok is találhatóak, sőt olyan vasleletet is ismerünk, amely kizárólag törött és hiányos darabokból állt.⁹ Ez azt jelenti, hogy a töredékeket is megőrizték, igyekeztek újrahasznosítani, pedig ez sokkal nehezebb volt, mint a könnyen olvasható bronz esetében. A villa rustica-k többsége kovácsműhellyel is rendelkezett.¹⁰

A vindornyafoki vaseszköz lelet több érdekes tárgyat is tartalmaz. Itt együtt fordul elő a római kori nehéz eke három legfontosabb vas alkatrésze, az ekevas, a csoroszllya és az ekehúzó lánc. Az ekevas a lapát alakú ekevasak háromszög alakú csoportjába tartozik, amelyre jellemző, hogy a penge váll nélkül folytatódik a kifelé szélesedő köpűben. Feltételezték, hogy hegyes-szögű helyzetben erősítették fel az eketalpra.¹¹ A késő vaskorban alakulhatott ki a hosszú, szárnyas köpűs ekevasakból. A pannóniai példányok¹² a vindornyafokihoz hasonlóan erősen kopott példányok, amelyekről feltételezhető, hogy eredetileg rendelkeztek egy rövid vállal, amely a hosszú használat során tűnt el. Erre utalnak az egészen rövid vállú római kori példányok is.¹³ A típus nem keltezhető pontosan, de a fenékpusztai darabok alapján a késő római korból is ismert. A csoroszllya a szárának keresztmetszete – a négyzethez közelálló téglalap – alapján római kori.¹⁴ Balassa a 60 cm-nél¹⁵, Podvińska az 55 cm-nél¹⁶ hosszabb csoroszllyákat önmagában használt hasogató ekék (resalo, riss) alkatrészeinek tartotta. Ez nem állja meg a helyét, hisz gyakran együtt kerülnek elő ekevasak és 60 cm-nél hosszabb csoroszllyák.¹⁷ Valószínűbb, hogy a csoroszllya hossza az eke szerkezetétől is függött. Germániában a nyeles ekevasakhoz hosszú csoroszllyák tartoztak,¹⁸ a négyszögletes szerkezetű ekékhez viszont rövid csoroszllyák.¹⁹ Korábban úgy véltem, hogy a nagyméretűek közül azokat szerelhetők hasogató ekére, amelyek pengéje hosszabb a teljes hosszúság 1/3-nál.²⁰ Óvatosságra kell, hogy intsen a vindornyafoki csoroszllya, amelynek pengéje, figyelembe véve az erősen kopott hegyét elérhette a teljes hosszúság harmadát.

A háromtagú, nagy tojás alakú és a másik szélén ellapított végű piskóta alakú szemből álló példányunk az

ekehúzó láncok leggyakoribb típusa.²¹ Az ekehúzó lánc arra utal, hogy az eketaligával is rendelkezett. Rendelése az eke és a taliga összekapcsolása úgy, hogy a nagy tojás alakú szemet a gerendelyre húzták, az ellapított piskóta alakú tagot pedig a taliga vánkósán rögzítették. A taliga használatával biztosabbá vált az eke járása, a lánc állításával a gerendelyen pedig a szántás mélységét lehetett szabályozni.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a Plinius által (Nat. Hist. 18, 48) említett planarati (plaumorati) taliga ekét jelent, ami a késő vaskorban, a kelták körében alakult ki, ezért a gurinai példányt a késővaskorra vagy az időszámítás kezdetére keltezték.²² A tárgy lelő körülményeit nem ismerjük, nem keltezhető pontosan. Egyetértünk Schmidttel, hogy inkább római kori.²³ Henning vetette fel, hogy Plinius nem kerekeket (rotae), hanem kerekecskéket (rotulae) említ, és ezek nem feltétlen jelentenek eketaligát, lehetnek a gerendelyre szerelt kis kerekek is.²⁴ Ezt kevésbé tartjuk valószínűnek. Inkább arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a gerendelyt nem csak vasláncsal, hanem szerves anyaggal, bőrrrel vagy vesszőfonattal is rögzíthették,²⁵ ezeknek pedig nem maradt nyoma a régészeti anyagban.

A vasból készült ekehúzó láncok valószínűleg csak a késő császárkorban alakultak ki, és nem a Po völgyében vagy a D-i Alpok területén, hanem a Kárpát-medencében. A keltezhető példányok kivétel nélkül késő császárkoriak. A legkorábbiak, a feltehetően 3. századi daciai darabok.²⁶ Balassa a dunántúli darabok közül a balácapusztait tartotta a legkorábbinak, amit a 2-3. századra keltezett, de ez is lehet későbbi.²⁷ Az ekehúzó láncok döntő többsége Pannoniából ismert, a legnyugatibb előfordulása az öt tagból álló gurinai darab.

Az ekehúzó láncokról Balassa kétszer is közölt elterjedési térképet,²⁸ majd Henning adattára 20 lelőhelyről már 30 darabról adott számot.²⁹ Az azóta előkerült ekehúzó láncok alapján 26 lelőhelyről immár 50 példányról tudunk. Függeléként közöljük ezek lelőhely listáját (8. kép). Balassa még úgy vélte, hogy Ny-Európából és Itáliából azért nem ismerjük a vasból készült ekehúzó láncokat, mert ott a kutatás alig érdeklődik a mezőgazdasági vaseszközök iránt.³⁰ Az elmúlt évtizedekben számos munka foglalkozott a Ny-európai vaseszközökkel, de tudomásunk szerint ilyen ekehúzó láncot nem tettek közzé, a pannóniai lelőhelyek és példányok száma viszont tovább nőtt.

Fejszék viszonylag gyakran kerülnek elő vaseszköz leletekből, ill. feltárások során. A pengeformák különbözőek lehetnek a rendeltetésnek megfelelően, a keltezésre a köpű kiképzése és a fok alakja alkalmasak. A római korra a kerek vagy ovális nyéllyuk és a vaskos, négyszögletes fok a jellemző. A köpű fala többnyire különböző formában nyújtott vagy a fok irányába meghosszabbított. Ezért több típustáblázatról hiányzanak a

mi példányunkkal megegyező darabok.³¹

Ez nem jelenti azt, hogy ez a forma ismeretlen volt a római korban. Feltehetően még a késő vaskorban alakult ki az a típus, amelyre az ovális, nyúlvány nélküli, a foknál szélesebb köpű és az alig, többnyire egyenletesen, ritkábban kissé lefelé szélesedő penge a jellemző. Ismerjük a gurinai leletből, az Idria kod Bača-i temető 5., 8., 16. és 17. sírjából,³² a manchingi oppidumból,³³ és a sanzenoi településről.³⁴ Pohanka 2a típusának egyes példányai hasonlítanak a mi fejszénkre,³⁵ és a niederbieberi tábor feltárása során is előkerült egy ilyen darab.³⁶ Pannonia területéről nem ismerem jó analógiáját.

A két kapa a lapos kapák típusába tartozik, az egyik pengéje négyszögletes, trapéz alakú, a másik lekerekített hegyű. Ezek a kapák a római korban jelentek meg területünkön, és jellemzőjük a vaskos forma, az ovális nyéllyuk, hátul négyszögletes fokkal és az alig csapott váll. Főleg a késő császárkori katonai és civil településekről, ill. vaseszköz leletekből ismerjük. Előbbiből 21, utóbbiból 12 példányt írtunk le.³⁷ Véleményem szerint ezeket a nehéz kapákat elsősorban a szőlőművelésben és földművek (út- és sáncépítés) használhatták. Henning is felfigyelt arra, hogy a késő császárkorban gyakoribbak a nehéz kapák, és ezt tévesen a kis parcellák művelésének elterjedésével hozta kapcsolatba, de arra nem tudott magyarázatot adni, hogy akkor miért tűntek el a koraközépkori leletegyüttesekből ezek az eszközök.³⁸

A vindornyaokról lelet legérdekesebb tárgyai a hosszú kaszák, amelyek két különböző típust képviselnek. A 7. számú jól ismert a pannóniai anyagból, jellemzője, hogy a nyéllemez és a hosszán elnyújtott, alig ívelődő penge hegyesszögletet zárnak be. A penge keresztmetszete hegyesszögű háromszög, tehát nem acélból készült, és ezért nem kalapálással és fenőkővel, hanem reszelővel és fenőkővel élesíthették. Ezek a hosszú kaszák a késővaskor végén a K-alpi területen – u. n. Idria-kör – alakulhattak ki,³⁹ és a velemszentvidi darabok alapján⁴⁰ a Ny-Dunántúl is ehhez a területhez sorolható.

Monográfiánkban 11 lelőhelyről – ebből 8 pannóniai – összesen 22 késő római, makkos felerősítésű kaszát írtunk le.⁴¹ Pohanka Ausztria területéről 10 lelőhelyről 14 db-ot ismert.⁴² Henning gyűjtésében 17 lelőhely szerepel.⁴³ Tehát ennek az eszköznek az elterjedési területe hasonló az ekehúzó láncokéhoz.⁴⁴ Annyi csak az eltérés, hogy hegyesszögű háromszög keresztmetszetű kaszapengéket ismerünk Britanniából,⁴⁵ és egy pengetőredéket Germániából⁴⁶ is. Bár Henning szerint ezek nem lehettek igazi kaszák, amelynek kritériumai közé tartozik, hogy a penge acélból van, amit ormó merevít, és a nyéllemez síkja a penge síkjával hegyesszögletet zár be. Megkülönbözteti a „vágó kaszát” (Hausense) és a „kaszáló kaszát” (Mähsense), és a mi típusunk az előb-

bibe tartozik.⁴⁷ Véleményem szerint ezzel az eszközzel, – amelynek penge hosszúsága átlagban 80-90 cm, sőt a leghosszabb pengék meghaladják a 150 cm-t⁴⁸ – csak közvetlenül a föld felszínén lehetett elvágni a növényzetet, tehát csak a gondozott, a kiálló kövektől, vakondtúrásoktól, hangyabolyoktól megtisztított réteken volt használható.⁴⁹

A római kort követően a rendszeres rétgazdálkodás és az istállózó állattartás visszaszorulásával eltűntek Pannóniából a hosszú kaszák, – a takarmánygyűjtés eszköze újra a rövid kasza lett – és a hosszú kaszák, megváltozott formában, csak a 14. század táján jelentek meg újra.⁵⁰

A 8. számú hiányos hosszú kasza érdekessége, hogy a pengéje szélesebb, acélból készült, és a pengét a foknál egy ormó merevíti. A nyelét a végén felgömbített makkal, kasza örvvel és egy rombusz fejű szegeccsel rögzítették. Pannónia területéről tudomásom szerint a római korból nem került még elő ilyen kasza. A tőlünk Ny-ra eső területen viszont annál több.

Az acélpengéjű kaszáknek két formája ismert, a Felső-Duna vidékén a hosszú, tompaszögben megtört nyéllemezhez újabb töréssel csatlakozik a hosszú, elnyújtott penge, míg a Rajna vidékén, ÉK-Galliában a rövid nyéllemez egyenletes ívelődéssel folytatódik a jobban ívelt pengében.⁵¹ Nyilvánvaló, hogy a vindornyaokról kasza a Rajna vidéki típusba tartozik. Innen ismerjük a legjobb párhuzamait.⁵² De ez a típus előkerült É-Itáliában,⁵³ D-Franciaországban⁵⁴ és Angliában⁵⁵ is.

Mindkét típusnak ismertek olyan példányai, amelyeknél nem egészen vékony a penge, és az ormó helyett a fok közelében egy árok fut végig.⁵⁶ Ezek átmeneti formák a vasból készült és az acélpengés kaszák között. A kutatók többsége a típusba sorolásnál csak a formára volt tekintettel, azt nem vette figyelembe, hogy a penge vasból készült, vagy vékony acéllemez.⁵⁷ Alapvető azonban, hogy ezeket a pengéket is kalapálással élezték. Erre utalnak a jellegzetesen római kori kaszkalapáló üllök, amelyekre jellemző, hogy oldaluk áttört, és ebbe spirálisan betekert lemezeket fűztek,⁵⁸ ami megakadályozta, hogy használat közben a földbe süllyedjenek.

Gyakran kerül elő együtt vaseszköz leletben a hosszú kasza és a kaszkalapáló üllő.⁵⁹ Az acél kasza már csak anyaga miatt is nagy értéket képviselt. Előfordult, hogy a törött példányt lemezzel összeszegecselték,⁶⁰ vagy a törött pengéből egy kisebb eszközt készítettek.⁶¹ Az eltört kaszák „újhasznosításával” magyarázható, hogy több esetben kasza nélkül csak a kaszkalapáló üllő került a leletbe.⁶² Az acélpengés kaszák többsége nem keltezhető pontosan, de feltételezhető, hogy már a korai császárkorban általánosan elterjedtek a birodalom Ny-i felén.⁶³ A germán területeken a koraközépkorban továbbfejlődnek ezek a kaszák, amennyiben a pen-

ge és a nyéllemez síkja immár hegyesszöget zár be.⁶⁴ A vindornyafoki 8. számú kasza nem helyi gyártmány, hanem minden bizonnyal a Rajna vidékéről került Pannoniába.

A 9. és a 10. sz. tárgy sarlópenge töredék, két azonos típusú, jellegzetesen római kori sarló töredékei, amelyeket nem fűvágásra, hanem a gabona aratására használtak. Jellemzőjük a későbbi koroknál hosszabb és szélesebb, a fent domború, alul kissé homorú penge. Ez alapján határozható meg, hogy mindkét darab jobbkezes volt. Ugyancsak erre utal a 10. sz. töredék fogazása.⁶⁵ Ezen jól látszik, hogy a penge vége nem élezett, és a hegye keresztbe lapított. Ez alapján feltehető, hogy a Columella által (2.20.3.) említett *falx veruculata*-ról van szó, hiszen a *veruculatus* jelentése nyársacska, ami erre az élezetlen nyúlványra vonatkozhatott.⁶⁶ A típus fogazott változata a *falx veruculata denticulata*.⁶⁷ A hegyüknél élezetlen, fogazott és fogazatlan pengék méretben és formában azonos példányokon egyaránt előfordulnak.⁶⁸ Az él kiképzésének eltérése az aratás mód különbözőségét jelenti. A fogazott élű sarlókkal általában közvetlenül a kalász alatt „fűrészelték” el a szárat, míg a sima élű sarlókkal közvetlenül a talajfelszín közelében aratták le a gabonát.⁶⁹

A 11. sz. zablá, ennek a lószerszámnak a legáltalánosabb típusát képviseli: a szájrész kéttagú, végein egy-egy karika található. Cigányzablának is szokás nevezni.⁷⁰ Formája két évezred alatt semmit sem változott, ezért közelebről nem keltezhető. A vaskor végén a LT-D periódusban alakult ki.⁷¹ A mi példányunk abban tér el ezektől, hogy viszonylag hosszú, és ehhez képest viszonylag kicsi a karikák átmérője.⁷² Hasonló hosszúságú darabot a római korból is ismerünk.⁷³ A kerek, alul két rögzítő szegeccsel ellátott, bronzból öntött 12. sz. szíjösszekötő veret bizonyosan római kori, és különböző variációi ismertek: a kerek korong sima, belekarcolt koncentrikus körökkel, sekély vagy magasabb kiemelkedéssel díszített, az alján egy vagy két szegecs található.⁷⁴ Legjobb párhuzamát Abusina/Einingből ismerjük, amely az a 3. század második felében készült.⁷⁵

Kerékvasalásokat már a korai vaskortól kezdődően ismerünk. Keltezésük legfeljebb a méreteik alapján lehetséges,⁷⁶ de a mi példányunk töredékes. Ez nem szokatlan a római korban.⁷⁷ A hiányos padragkúti vasköz leletben ekevással, csoroszlyával, ekehúzó lánccal, fejszével, kapákkal és kaszákkal együtt találtak egy ép kerékvasalást.⁷⁸

A 14. sz. béklyó sem párhuzamok nélküli, bár rendeltetésének meghatározása sokáig bizonytalan volt. Gondolták kocsi alkatrésznek, kézbilincsnek, vagy éppen kaputartozéknak is.⁷⁹ A halimbai darab méretben és formában pontos analógiája a vindornyafoki példánynak, amit publikálói koravaskori „láncszemes vasalásnak” neveztek.⁸⁰ Magam béklyónak határoztam meg,

de az esztergomi és egy zalavári hasonló darab alapján késő középkorinak tartottam.⁸¹ Pedig a római korból is ismertek teljesen azonos példányok.⁸² Egy erősen korrodált aquincumi darab két béklyóból és az azokat összekötő láncból áll, teljes hossza 56 cm.⁸³ Ez igazolja, hogy nem kézre való bilincsről, hanem béklyóról van szó.⁸⁴

A rugós zárat már a késő vaskorban ismerték.⁸⁵ Ezeket hengeres formában is használták a római korban. A balatonaligai leletben egy sérült, vaslemezről hajlított henger mellett előkerült egy záró lemez, amelynek a szélén a kulcslyuk látható.⁸⁶ A berhidai hengeres zárból pedig még az acélrugókkal ellátott zárbetét is benne maradt.⁸⁷ Ahogyan a középkorban is előfordult, hogy a béklyó egyik vége lánccal, a másik pedig rugós zárral zárult,⁸⁸ ez a római korban is feltételezhető, tehát lehetséges, hogy a 14. sz. béklyó és a 15. sz. záró lemez ugyanahhoz az eszközhöz tartoztak.

A leletünk része egy kanálfűrő készlet (16-18. sz.). Ez az eszköz feltehetően már az urnevezős kultúra idején kialakult, a koravaskori kocsi alkatrészek igazolják meglétét a hallstatti kultúrában.⁸⁹ Formája gyakorlatilag alig változott a közelmúltig. A különböző formák tipológiájával M. Pietsch foglalkozott. Megfigyelése szerint a korai és a középső császárkorban inkább a középvonal alatt volt a kanál a legszélesebb, míg a késő császárkori darabokra inkább az jellemző, hogy a középvonal felett a legszélesebbek.⁹⁰ Nos, a mi fűrőink ez utóbbi típusba tartoznak. A másik jellegzetesség a nyéllemez. A kora császárkorra a háromszög alakú, erősen kiugró, míg a késő császárkorra az elnyújtott, kevésbé kiugró lapított nyéllemez a jellemzők.⁹¹

A mi fűrőink ebben a vonatkozásban is a késő császárkoriak közé sorolandók. A fűrők szárának hossza változó. Ezt az határozza meg, hogy milyen mély lyukat kívántak fűrni az eszközzel. Ezért nem meglepő, hogy a vindornyafoki leletben a legkeskenyebb fűrő nyele a leghosszabb. Saalburgból pl. ismerünk 127 cm hosszú kanálfűrőt is, amellyel nyilván csövet fűrtak.⁹² A fűrők általában nem egyesével, hanem két vagy több darabból álló készletben kerülnek elő, mert a széles fűrőkkel nehéz közvetlenül lyukat fűrni. Egyszerűbb megoldás, ha először egy keskenyebb fűrővel fűrik át a fát, majd pedig egy szélesebb szerszámmal kitágítják a lyukat.⁹³ A fűrő latin neve: *terebra*. Vitruvius szerint öt szélességű fűrőt használtak a rómaiak: 1/2, 1, 1 1/2, 4 és 8 hüvelyk (*digitus*) széleset.⁹³ A vindornyafoki fűrők közül kettő beleillik ebbe a rendszerbe: a 16. sz. 1, a 17. sz. 1 1/2 hüvelyk széles lehetett. A könnigsforsti darabok 1 1/2, 2 1/2 és 3 hüvelyk szélesek.⁹⁵ A kanálfűrők egy része nem sorolható be ebbe a rendszerbe.⁹⁶

A sütőrostély is kialakult már a késő vaskorban, de elterjedése korlátozott volt, szélesebb körben csak a korai császárkortól kezdődően ismert.⁹⁷ Két típusa

volt. A vindornyafoki abba sorolható, amelyeknél két alacsony lábú függőlegesen álló oldalszalag közé kerek vagy négyszög keresztmetszetű pálcákat erősítettek, és így jött létre az a rács, amin sütni lehetett.⁹⁸ Ilyen rostély került elő hiányos állapotban a Nemesvámos balácapusztai római villa 31. helyiségének a fűtés-csatornájából mezőgazdasági eszközökkel és kézműipari szerszámokkal együtt, és Rhé Gyula „négyágú villának” nevezte.⁹⁹ Ilyen rostélyhoz tartozhattak az Augsburg-Oberhausenben talált, végeiken elvékonyodó vaspálcák.¹⁰⁰ A másik változatot különböző méretű pálcákból állították össze, amelyek kisebb-nagyobb négyszögeket zárnak be, és a sarkait lábként röviden legörbítették. Ilyent ismerünk pl. a pfünzi táborból,¹⁰¹ a Kreimbach melletti Heidenburgból¹⁰² és Heilbronn-Böckingenből.¹⁰³

A 20. számú ládavasálás annyiban tér el késővas-kortól az újkorig ismert sarokvasalásoktól, hogy nem a faládra simuló lemezszalagból készült,¹⁰⁴ hanem a láda oldalára merőleges, négyszög keresztmetszetű pálcából. Ez talán azzal magyarázható, hogy így még merevebbé vált a vasalás.

A 21. sz. vaskarika nem keltezhető, rendeltetése nem határozható meg pontosan. Kaszaörv vagy kaszakarika nem lehetett, hiszen annak a késő vaskortól a késő középkorig nem változott a formája, és azok egyik oldala, – ahol a kasza nyéllemezére simult – egyenes.¹⁰⁵ Munkaeszköz fanyelének rögzítéséhez túl nagy az átmérője.¹⁰⁶ A hasonló méretű kis agyagkarikák szélesebbek.¹⁰⁷ Valamilyen fatárgyat rögzíthettek vele, mert

kopásnyom nem látszik rajta, tehát nem fűzték bele egy másik vastárgyba.

A 22. számú vasszalag sem keltezhető, feltehetően egy félkész termék vagy egy nagyobb vastárgyról vált le. A bronzlemez darabkánk nem keltezhető, de hasonló, félkész, kalapácsnyomokat mutató lemeztöredékek kerültek elő a Keszthely-fenékpusztai késő császárkori bronzműves műhely maradványai közt is.¹⁰⁸

A kerámatöredék nem keltezhető pontosan. A szürke, homokszemcsékkel erősen soványított, jól kiégetett, kihajló, függőleges peremmel ellátott kerámiák már a középső császárkorban megjelentek, és a késő császárkor egyik leggyakoribb kerámatípusát képviselik.¹⁰⁹

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a vindornyafoki vaseszköz lelet egy késő császárkori, feltehetően 4. századi villagazdaság eszközkészletének egy részét tartalmazza. Ezek közt újabb bizonyítékát nyertük a taligás nehézeke használatának: együtt került elő ekevas, csoroszlya és ekehúzó lánc. Az ekevas kopásnyomai alapján feltételezhetjük, hogy ezzel az ekevel már ágszántásra törekedtek. Szőlőmetsző kés ugyan nincs a leletben, de a két vaskos kapa a szőlőművelésre utal. A gazdaságban istállózó állattartással is foglalkoztak. A takarmányt a rendszeresen gondozott rétek kaszálásával biztosították. Ehhez nem csak a Pannoniára jellemző vas pengéjű hosszú kaszát használtak, hanem a Rajna vidékéről egy sokkal termelékenyebb acél pengéjű kaszát is. Ez egyelőre unikum a Kárpát-medencében.

Jegyzetek

¹ Levele szerint a fémkeresős kincsvadászok vagy 400 db római érmet gyűjtöttek a lelőhelyen.
² A kapa közelében még talált egy kerek bronz veretet is, amit a lelethez tartozóként adott át a KÖH-nek. Véleményem szerint nem biztos, hogy a lelethez tartozott, bár az nem kizárólag vastárgyából állt, a leletek közt egy bronzlemez töredék is van.
³ Az általunk mért EOV adatok: y: 507, 560; x: 170, 595.
⁴ GAITSCH 1984, 394-400. 54 római kori vaseszköz leletet sorol fel.
⁵ MRT 2, 204. 47/1. lelőhely, a korrodált vastárgyakkal, köztük kanálvésővel együtt csaknem 9000 érem került elő Gallienustól Arcadiusig. Ez a lelőhely azonos a Nagyvázsöny-Kab-hegy (B. THOMAS 1964, 70-71.) és a Veszprém-Zsófia pusztá (BÍRÓ-SEY et al. 1998, 58.) lelőhelyekkel.
⁶ SOPRONI 1968; MESTERHÁZY 1990. Vasüstben elrejtve 705 db 4. század végi éremmel együtt vaskapa, balták zablá stb. kerültek elő.
⁷ BÍRÓ-SEY et al. 1998. egy nagy bronzedényben több mint 10.000 érem, a záró veret 378-ban készült,

és 9 db vaseszköz – köztük ekevas és ekehúzólánc – kerültek elő.

⁸ GAITSCH 1978, 11; MEIER-ARENDR 1984. A csaknem 3500 érmét és a gazdag vaseszköz leletet 348-ban ásták el.

⁹ Pl. a Waldmössingen-i lelet csaknem 200 db töredékből áll, amit közlője „öcskavas-depot-nak” nevezett (ROBOLD 1984. 14.).

¹⁰ GAITSCH 1978, 9.

¹¹ ŠACH 1961, 54-58.; BALASSA 1973, 71.

¹² MÜLLER 1982, 426. Fonyódról (Nr. 220); Keszthely-Fenékpusztáról (Nr. 389 és 393); Carnuntumból (helyesen Nr. 698) és Scarbantiából (Nr. 1650.)

¹³ MÜLLER 1982, 426. Fehérvárcsurgóról (Nr. 212) és Nemesvámos-Balácapusztáról (Nr. 659).

¹⁴ MÜLLER 1982, 435.

¹⁵ BALASSA 1973, 130-132.

¹⁶ PODVIŇSKA, 1962, 75.

¹⁷ Pl. a gyulafirátóti vaseszköz leletben ekevással és ekehúzó láncsal együtt egy 66,7 cm hosszú csoroszlya volt (PALÁGYI 2000, 22.).

- ¹⁸ Pl. a Gettenau-i vaseszköz leletben a hat hosszú nyeles ekevassal együtt hat 70-80 cm hosszú csoroszlya volt (ANTHES 1912, 157.).
- ¹⁹ HENNING 1986, 132-136.
- ²⁰ MÜLLER 1982, 437.
- ²¹ BALASSA 1973, 124-128.
- ²² BRATANIĆ 1954, 281; BALASSA 1973, 121; BALASSA 1976, 89.
- ²³ SCHMIDT 1956, 231; MÜLLER 1982, 82-83.
- ²⁴ HENNING 1987, 64.
- ²⁵ BALASSA 1973, 122; BALASSA 1976, 89.
- ²⁶ HENNING 1987, 64. BALASSA (1976, 90.) a márculeni (Márkod) példányt a 2. század végére, a 3. század elejére keltezte.
- ²⁷ BALASSA 1973, 121. Keltezésének alapja, hogy B. THOMAS 1964, 106-107. a 2. századra keltezte a villa 31. helyiségének fűtőcsatornájából előkerült eszközöket. Az ekehúzó láncot azonban nem ott találták, tehát nem keltezhető pontosan, lehet késő császárkori is. Az 1999-ben előkerült ekevasak és ekehúzó lánc is a 3. század végén került a földre (PALÁGYI 2000, 28.).
- ²⁸ BALASSA 1973, 127, 42. kép; BALASSA 1976, 92, Abb. 6. A 16 lelőhely voltaképp csak 12, mert a Keszthely környéki és a szentgyörgyvári darabokat sikerült azonosítanunk Fenékpusztáról származóként, a Somogy megyei és a königsdorfi (Királyfalva) példányokról semmilyen irodalmi adat nem ismert (POHANKA 1986, 47.).
- ²⁹ HENNING 1987, Abb. 19-20. és katalógus. 24 lelőhelyet nevez meg, de átvette Balassától a Szentgyörgyvárat, külön lelőhelynek tekintette Keszthelyt és Fenékpusztát, továbbá budapestiként közölte a MNM ismeretlen lelőhelyű darabjait. Egy ekehúzó lánc került elő szerinte a pécsi cella septihora területén is (HENNING 1987, 139. 385. lh.). A megadott forrás (FÜLEP 1974, 142, Taf. 20/9) a pécsi Főposta területén feltárt római kori épület „F” helyiségében talált lánc-törödékek. Ez három szemből áll, de nincs nagy karika, a másik szélső láncszem vége pedig nincs ellapítva, tehát csak egy közönséges, hosszabb vaslánc töredékéről van szó! HENNING 1986, 132, Abb. 1. térképén ekehúzó láncot jelez a Fertő tótól Ny-ra, ott ahol Balassa a königsdorfit és Franciaországból, a Moselle forrásvidékéről, de a szövegben nem említi ezeket, és irodalmi előfordulásukat nem ismerem, ezért nem vettem fel a saját listámra.
- ³⁰ BALASSA 1976, 90.
- ³¹ Pl. PIETSCH 1983, Taf. 1-2.; DOLENZ 1998, 146-148.; GRÓF-GRÓH 2006, 29. 33. kép.
- ³² MÜLLER 1982, 80. Nr. 240 és 90-91. Nr. 282-285.
- ³³ JACOBI 1974, 33-34.
- ³⁴ NOTHDURFTER 1979, 33-35 és Taf. 12.
- ³⁵ POHANKA 1986, 236-237. és Taf. 44. A gurinai fejlesztét római korinak tartotta.
- ³⁶ GAITSCH 1980, 372. Nr. 247 és Taf. 48. Bár ez lényegesen rövidebb, H: 13,3 cm.
- ³⁷ MÜLLER 1982, 461-464. További darabok POHANKA 1986, Taf. 13/53-56.; MEDGYES 2002, 110. és XVI. tábla.
- ³⁸ HENNING 1987, 78-79.
- ³⁹ NOTHDURFTER 1979, 45. Taf. 21/325-327, Taf. 22/328, 330.; MÜLLER 1982, 494-495, 94-95 Nr. 305-310, 170-171 Nr.740, 173 Nr. 748.; DOLENZ 1998, 135. és Taf. 31/L1-L2.
- ⁴⁰ MISKE 1907, 74. és XLVII. T. 14. Én átmeneti formának tartottam (MÜLLER 1982, 215-216.), JACOBI (1974, 77.) szerint egyértelműen a hosszú kaszák közé sorolandó.
- ⁴¹ MÜLLER 1982: Budapest-Óbuda, Keszthely-Fenékpusztá, Nagyberki-Szalacska, Nemesvámos-Balácapusztá, Örvényes, Parndorf (Pándorfalu), Tokod és Großwarasdorf (Nagybarom). Aquincumból nem egy, hanem két töredékes darab ismert, ezeket legutóbb is tévesen sarlónak határozták meg (Aquincumi látványtár 161, Nr. 990-991).
- ⁴² POHANKA 1986, 359-361 Nr. 117-130. Ebből három lelőhely (5 példány) megegyezik a mi felsorolásunkkal. Egy további darab ismert a Dunától É-ra (NISCHER-FALKENHOF – MITSCHAMÄHRHEIM 1937, 466. és Taf. VI/1. késővaskorinak meghatározva).
- ⁴³ HENNING 1987, 87-88, Abb. 41-42. A 17 lelőhelyből 9 pannóniai, 5 szlovéniai, 2 romániai (134. 308. lh: Márculeni és 120. 102. lh.: Coronini-Moldova Nouă) és az egyetlen bulgáriai példány is a Duna mentén (137. 350. lh.: Nova Černa) került elő.
- ⁴⁴ HENNING 1986, 135, Abb. 3. térképen a négyzet alakú jelek az elterjedés Ny-i felét mutatják.
- ⁴⁵ MANNING 1976, 4. és Pl. II/B.; REES 1979, 592. Fig. 236.
- ⁴⁶ SCHÖNBERGER 1967, 142. Nr. 21. és Abb. 9/1. Párhuzamként a carnuntumi darabokat említi.
- ⁴⁷ HENNING 1985, 581-582.; HENNING 1991, 53.
- ⁴⁸ WHITE 1973, 77. britanniai kaszapengék.
- ⁴⁹ Monográfiájában HENNING 1987, 91. ezzel ellentétben azt írta, hogy „mit diesen Geräten ist eine hauende Bewegung nicht ausführbar. Sie waren viel mehr für einen gleichmäßigen, schwingenden Schneidvorgang... ..geeignet.”
- ⁵⁰ MÜLLER 1982, 497.
- ⁵¹ HENNING 1985, 581-582.; HENNING 1986, 135-136.
- ⁵² Pl. Mommenheimből (LINDENSCHMIT 1881, Taf. IV/22.), Kreimbachból (LINDENSCHMIT 1911, Taf. 46/825.; SPRATER 1929, Abb. 61/825.), Stockstadtból (DREXEL 1914, Taf. IX/7.),

- Zugmantelből (JACOBI 1924, 72, Taf. II.), Mainz-ból (Jahresbericht 29.), Saalburgból (GAITSCH 1984, 389, Abb. 4.) és a Rajnából (KÜNZL 1993/2 132, Taf. 611.).
- ⁵³ NOTHDURFTER 1979, Taf. 22/329.
- ⁵⁴ FEUGÈRE 2000, 170, Fig. 3/1.
- ⁵⁵ CURLE 1911, Pl. LXII/6.
- ⁵⁶ A Felső-Duna vidéki típusnál pl. a weissenburgi táborból (FABRICIUS 1914, 41, Taf. X/1.) és Regensburg-Kumfmühlből (HENNING 1991, 52. Abb. 3/a.). A Rajna vidéki típusnál Compiègne (HENNING 1991, 52. Abb. 3/c.).
- ⁵⁷ Pl. REES 1979, 473-480.; PIETSCH 1983, 69, Abb. 22.; POHANKA 1986, 155-158.
- ⁵⁸ MÜLLER 1982, 496, 21. kép.
- ⁵⁹ Pl. a stockstadti és a zugmanteli táborból (DREXEL 1914, Taf. IX/7 és 80; JACOBI 1924, Taf. II.), Newsteadből (CURLE 1911, Pl. LXII/1, 3-6.) vagy Neupotznál a Rajnából (KÜNZL 1993/2, Taf. 42/39 és Taf. 43/40
- ⁶⁰ Pl. PIETSCH, 1983, Taf. 24/536.; HENNING 1985, Abb. 2/1.
- ⁶¹ SCHÖNBERGER 1967, 142, Abb. 9/12.
- ⁶² Pl. Gattenbachból (WELCKER 1939, Taf. 29), Augsburg-Oberhausenből (HÜBENER 1973, Taf. 19/7, 9, 10), Waldfischbachból (GAITSCH 1984, 386, Abb. 3) és Heldenbergenből (CZYSZ 2003, Taf. 35/B622).
- ⁶³ Pl. Angliában a Newsteadben egy 1. század végi erődből kerültek elő acél pengéjű kaszák, míg a D-angliai, vas pengéjű kaszák a késő császárkorban kerültek a földbe (MANNING 1976, 4.).
- ⁶⁴ HENNING 1985, 581; FINGERLIN 1997, 132-133; KOCH 1997, 192, Abb. 199.
- ⁶⁵ A fogazott élű sarlóknál a fogazás mindig a penge alsó felületén található (KÁNTOR 1926, 85.).
- ⁶⁶ MÜLLER 1982, 479.
- ⁶⁷ Ezt a lehetőséget már WHITE (1967, 82-83. és 207-208.) is felvetette.
- ⁶⁸ Pl. MÜLLER 1982, 87-88., Nr. 266-273 (Hajmás-kér); 150. Nr. 625-626 (Nagyberki-Szalacska); 291. Nr. 1273-1278 (Öcsény); MÜLLER 1994, 180-182. és 4-5. ábra.
- ⁶⁹ TAKÁCS 1967, 5-7.
- ⁷⁰ K. KOVÁCS 1982, 609.
- ⁷¹ JACOBI 1974, 175-176. és Taf. 49.; NOTHDURFTER 1979, 52. és Taf. 31.; DOLENZ 1998, 96. és Taf. 22.
- ⁷² A LT-D zablák karikaátmérője általában 5-9,5 cm, a két karika közötti távolság 7,5-11,5 cm (JACOBI 1974, 175-176.; NOTHDURFTER 1979, 52.). A kovácsolt cigányzablák átlagban 18 cm hosszúak (K. KOVÁCS 1982, 608.). A vindornyaokról a zabla karikaátmérője 5,4-5,7 cm, a két karika közti távolság viszont 14 cm, a teljes hosszúság pedig 25,2 cm.
- ⁷³ Pl. KÜNZL 1993/2, 111. G20-G21 és Taf. 544.; SCHLEIERMACHER 2000, 176. és Taf. 2/2-4.
- ⁷⁴ Pl. KÜNZL 1993/2, 112. G26-G28 és Taf. 545.; SCHLEIERMACHER 2000, 185. Taf. 6/15-16, 18-23.
- ⁷⁵ GSCHWIND 1998, 120, Abb. 7/10.
- ⁷⁶ Általános tendencia, hogy a kocsikerék mérete növekedett. A Hallstatt koriak általában 70-90 cm átmérőjűek voltak, a korai LT-ben 80-90 cm, a késő LT időszakban már inkább 90-95 cm (NOTHDURFTER 1979, 54.). A római kocsik temetkezésekben talált kerekek átmérője hozzávetőleg 100 cm volt (KISS 1989, 29.). A Neupotznál a Rajnából kiemelt késő római kincsből a hét kerékvasalás átmérője 101,1 és 119,3 cm között változott (KÜNZL 1993/2, 79-80. F89-F94 és F97; Taf. 413-419.). Persze előfordultak kisebb vasalások is, pl. a zugmanteli táborban két kútból kerültek elő 84 cm átmérőjű kocsikerék (JACOBI 1924, 105. és Abb. 31-32.).
- ⁷⁷ Pl. a waldmössingeni leletben három kerékhez tartozó öt vasalás töredék volt (RABOLD 1984, 17.).
- ⁷⁸ B. THOMAS 1964, 109-110.; MÜLLER 1982, 291-292. A 4 cm széles vasalást négy szeggel rögzítették a kerékhez.
- ⁷⁹ JACOBI 1897, 448-449. és Taf. XXXII/16-17.; JACOBS 1914, 41-42. és Taf. XVII/21. NOTHDURFTER 1979, 90.
- ⁸⁰ MRT 3. 105. 19/8. lh. és 302. 10. tábla.
- ⁸¹ MÜLLER 1982, 261-262, Nr. 1177.
- ⁸² JACOBI 1897, Taf. 42/16 (Saalburg); JACOBS 1914, Taf. XVII/21 (pfünzi tábor); NOTHDURFTER 1979, 91. Abb. 20/2 (Salet bei Wagen, Kanton St. Gallen); KÜNZL 1993/2, Taf. 681, J48 (Neupotznál a Rajnából).
- ⁸³ Aquincumi látványtár 161. Nr. 997.
- ⁸⁴ A római kézbilincs csuklósan záródó, kéttagú eszköz, a másik végén a rugós zár is kéttagú, és a kettő közötti lánc hossza kb. 2 m (HERRMANN 1972, 16-17. és Abb. 33-34.
- ⁸⁵ JACOBI 1974, 162-166.
- ⁸⁶ MÜLLER 1994, 183 és 8. ábra 1, 3.
- ⁸⁷ MÜLLER 1994, 8. ábra 2.
- ⁸⁸ MÜLLER 1975, Abb. 2/11 (Cegléd-Madarászhalom, 13. század).
- ⁸⁹ JACOBI 1974, 39-40.
- ⁹⁰ PIETSCH 1983, 43.
- ⁹¹ PIETSCH 1983, 44. és 81. Abb. 26.
- ⁹² PIETSCH 1983, 43. és Taf. 14/326.
- ⁹³ Pl. két kanálfűrő volt a táci kovácsműhelyben (THOMAS 1964, Taf. CCXIII.); az úrkúti leletben (THOMAS 1964, 71. és Abb. 38.); a zugmanteli táborban (JACOBI 1924, Taf. XII/3-4.); a miénkhez hasonlóan három darab az osterburkeni leletben (WAGNER 1911, Fig. 338/7-9. földfűrőnek meghatározva); négy

- darab volt a zweibrücken-ixheimi leletben (KÜNZL 1993/1, 356. Abb. 4.); öt darabból álló készlet volt a Grdavov hrib-i leletben (SAGADIN 2000, Pl. 1/1-5.); míg a königsforsti leletben öt vagy hat darab lehetett (MEIER-ARENDRT 1984, 344., Abb. 3/12-14. és Abb. 5/15, 17.; GAITSCH 1984, 387. Nr. 12-15, 17-18. hat db, de szerinte kettő ócskavasként került a leletbe).
- ⁹⁴ VITRUVIUS 10,16,5.
- ⁹⁵ GAITSCH 1984, 387.
- ⁹⁶ Pl. a saalburgi, a feldbergi és a zugmanteli fűrók (PIETSCH 1983, 43.).
- ⁹⁷ JACOBI 1974, 110-111.
- ⁹⁸ JACOBI 1974, 110. szerint ezeket a rostélyokat sütésre és főzésre egyaránt használhatták. LANG et al. 2010, 62-63. joggal jegyezte meg, hogy ezeken az alacsony eszközökön csak sütni lehetett, főzésre a lényegesen magasabb háromlábakat használhatták.
- ⁹⁹ RHÉ 1912, 76-77 és 12. ábra 7. Ugyanez a fotó újraközölve THOMAS 1964, Taf. LXXXV.; PALÁGYI 2000, 8. ábra.
- ¹⁰⁰ HÜBENER 1973 85-86. és Taf. 35/39-44.
- ¹⁰¹ JACOBS 1914, 42. Taf. XVII/14. csaknem ép példány, ablakrácsnak meghatározva.
- ¹⁰² LINDENSCHMIT 1911, Taf. 46/822.; SPRATER 1929, Abb. 61/822.
- ¹⁰³ SCHÖNBERGER 1967, 141. és Abb. 6/10. hiányos példány.
- ¹⁰⁴ Mint pl. a heldenbergeni vicus területén előkerült sarkovasalások, amelyek a mi példányunkhoz hasonlóan kerek vagy levél alakú, áttört lemezben végződtek (CZYSZ 2003, 354. és Taf. 14/B273-B277.).
- ¹⁰⁵ MÜLLER 2009, 206. és 35. jegyzet.
- ¹⁰⁶ Pl. a már többször idézett nemesvámos-balácapusztai villában talált eszköz leletben a szőlőmetszőkés nyelét egy 2,7 cm átmérőjű karikával rögzítették (RHÉ 1912, 12. kép 2.).
- ¹⁰⁷ NOTHDURFTER 1979, 55-56.
- ¹⁰⁸ MÜLLER 1978, 26. és 9. kép 21-23.
- ¹⁰⁹ HORVÁTH 2011, 614-615. és Abb. 8.
- ¹¹⁰ HENNING 1987, 114, 2. lh. és Taf. 56, 4, egy példány két nyeles ekevassal együtt.
- ¹¹¹ HENNING 1987, 116, 33. lh. és Taf. 56, 8, egy példány.
- ¹¹² HENNING 1987, 117, 64. lh., vaseszköz lelet, két példány 3 ekevassal és két csoroszlyával.
- ¹¹³ BALASSA 1973, 128, és 40/a. kép, egy példány. A lelőhely itt és HENNINGnél (1987, 147, 490. lh.) Somogyhetény néven szerepel, MÜLLERNél (1982, 97) Kapospula-Alsóhetény. Azóta Kapospulát Dombovárhoz csatolták.
- ¹¹⁴ MÜLLER 1982, 69, Nr. 197, egy példány.
- ¹¹⁵ MÜLLER 1982, 82, Nr. 247, különböző feltárásokból egy öttagú ekehúzó lánc, három ekevas és egy csoroszlya ismert.
- ¹¹⁶ PALÁGYI 2000, 22, és 7. ábra 3-5, vaseszköz leletben három példány egy ekevassal és egy csoroszlyával.
- ¹¹⁷ HENNING 1987, 127, 202. lh., feltárásból egy példány.
- ¹¹⁸ HENNING 1987, 217, 213. lh. feltárásból egy példány egy nyeles köpűjű ekevassal.
- ¹¹⁹ DARNAY 1904, 197, vaseszköz leletben egy példány egy ekevassal, egy csoroszlyával és egy ösztökével együtt.
- ¹²⁰ MÜLLER 1982, 112-113, 125, Nr. 407-411, Nr. 473-475. A legtöbb ekehúzó lánc a késő római erőd területén került elő, összesen 8 ép példány és 3 piskóta alakú tag. Ezek között fenékpusztai tárgyként sikerült azonosítani a BALASSA által szentgyörgyváriként (1973, 40/b kép) és Keszthely környékiként (1973, 40/c kép) közölt darabokat (Nr. 407 és 409).
- ¹²¹ BALASSA 1973, 128 és 41/d kép; HENNING 1987, Taf. 55/11-12. Feltárással talált két ép példány.
- ¹²² POHANKA 1986, 47-48, 343, Nr. 36 és Taf. 9. Vaseszköz leletből egy példány, a lelet többi tárgya nem ismert.
- ¹²³ HENNING 1987, 134, 308. lh., Taf. 56. 1-2. Nagy vaseszköz leletben két példány, egy lapát alakú és két nyeles köpűs ekevassal, két csoroszlyával és ösztökével.
- ¹²⁴ MÜLLER 1982, 281, Nr. 1242. Vaseszköz leletből egy példány lapát alakú ekevassal.
- ¹²⁵ BALASSA 1973, 126, 41/a kép és 128. Laczkó D. ásatásából egy példány és három lapát alakú ekevas ismert. Az 1999. évi ásatás során egy további ép példányt, két lapát alakú ekevasat és egy ösztökét találtak (PALÁGYI 2000, 25. és 14. kép 3.).
- ¹²⁶ B. THOMAS 1964, 109. és Taf. LXXXVI.; MÜLLER 1982, 292, Nr. 1279. Egy példány egy vaseszköz leletből, amelyben eredetileg együtt egy ekevassal és egy csoroszlyával.
- ¹²⁷ BALASSA 1973, 126, 41/b kép és 128. HENNING (1987, 140, 385. lh.) szerint a lelőhely Pécs-Mecsek-alja. Az ekehúzó lánc leltári száma egészen más, mint a Pécs, patacsi ekevasaké, mert nyilván külön kerültek be a múzeumba.
- ¹²⁸ BALASSA 1973, 123, 39/a kép. Vaseszköz leletben ekevassal egy csoroszlyával együtt találták.
- ¹²⁹ MÜLLER 1982, 196-197, Nr. 843-846. Négy példány, amely feltárással együtt került elő. A város más részein hét ekevasat találtak (MÜLLER 1982, 195-196, Nr. 836-842.), de csoroszlyát még nem.
- ¹³⁰ A tábor feltárással előkerült, egyik végén ellapított, piskóta alakú láncszem. R: PETŐ 1981, 147. szekéralkatrészként közölve. Ekehúzó lánc részeként MÜLLER 1982, 207, Nr. 929.
- ¹³¹ BIRÓ-SEY et al. 1998, 6. és Abb. 4. Vaseszköz leletből egy példány egy lapát alakú ekevassal.
- ¹³² BALASSA 1973, 123, 39/b kép. Vaseszköz leletből

- lapát alakú ekevassal és csoroszlyával együtt.
- ¹³³ BRATANIĆ 1954, 280 és 12/b kép; HENNING 1987, 154, 586. lh. és Taf. 56/5. A város területéről egy példány, két nyeles köpűjű és egy lapát alakú ekevas, továbbá két csoroszlya ismert.
- ¹³⁴ HENNING 1987, 154, 589. lh. és Taf. 56/9-10. Vas-eszköz leletből került elő két példány egy nyeles kö-

- pűjű ekevassal és két ösztökével.
- ¹³⁵ MÜLLER 1982, 395, Nr. 1787. Egy öttagú példány a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményéből.
- ¹³⁶ MÜLLER 1982, 394-395, Nr. 1781-1786. Hat példány a MNM gyűjteményéből, közülük négy kampós végű, és az egyik csak kéttagú.

Függelék

AZ EKEHÚZÓ LÁNCOK LELŐHELYEI

(A lelőhelyeket ABC sorrendben közöljük, sorszámuk megfelel a 8. kép térképén szereplő számoknak)

1. Aiud (Nagyenyed, Románia) ¹¹⁰	15. Nagyvenyim ¹²⁴
2. Berak (Horvátország) ¹¹¹	16. Nemesvámos-Balácapuszta ¹²⁵
3. Brović (Szerbia) ¹¹²	17. Padragkút ¹²⁶
4. Dombóvár-Alsóhetény ¹¹³	18. Pécs, Patacsi-Szőlőhegy ¹²⁷
5. Eisenstadt (Kismarton, Ausztria) ¹¹⁴	19. Schandorf (Csém, Ausztria) ¹²⁸
6. Gurina bei Dellach im Gailtal (Ausztria) ¹¹⁵	20. Tác (Gorsium) ¹²⁹
7. Gyulafirátót-Pogánytelek ¹¹⁶	21. Tokod ¹³⁰
8. Hațeg (Hátszeg, Románia) ¹¹⁷	22. Tokorcs ¹³¹
9. Indiija (India, Szerbia) ¹¹⁸	23. Unec pri Rakek ¹³²
10. Káptalanfa ¹¹⁹	24. Vindornya-fok
11. Keszthely-Fenekpuszta ¹²⁰	25. Vinkovci (Cibalae, Horvátország) ¹³³
12. Komló-Mecsekjányosi ¹²¹	26. Vlasenica (Bosznia-Hercegovina) ¹³⁴
13. Mannersdorf am Leithagebirge (Ausztria) ¹²²	27. Ismeretlen lelőhely, Tolna megye ¹³⁵
14. Mărculeni (Márkod, Románia) ¹²³	28. Ismeretlen lelőhely ¹³⁶

Irodalom

- ANTHES 1912
Anthes, E.: Museographie. E. Grossherzogtum Hessen. Gettenau. BRGK 7 (1912) 157-158.
- Aquincumi látványtár
Aquincumi látványtár. Visual store at Aquincum. Szerk.: Zsidi P. Bp. 2009.
- BALASSA 1973
Balassa I.: Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp. 1973.
- BALASSA 1976
Wiedeketten (Pflugketten) in der Römerzeit. Mannus 42 (1976) 89-93.
- BÍRÓ-SEY-MEDGYES-TORBÁGYI 1998
Bíró-Sey, K.–Medgyes, M.–Torbágyi, M.: Der spät-römische Münzschatzfund von Tokorcs. Bp. 1998.
- BRATANIĆ 1954
Bratanić, B.: Nešto o starosti pluga kod slavena. ZRNM 2 (1954) 277-306.
- CURLE 1911
Curle, J.: A Roman Frontier Post and Its People: The Fort of Newstead in the Parish of Melrose. Glasgow, 1911.
- CZYSZ 2003
Czysz, W.: Heldenbergen in der Wetterau. Feldlager, Kastell, Vicus. Limesforschungen 27. Mainz, 2003.
- DARNAY 1904
Darnay K.: Régi ekék részei Sümeg vidékéről. ArchÉrt 24 (1904) 196-198.
- DIMITRIJEVIĆ 1965
Dimetrijević, D.: Rad Narodnog muzeja Zemun na istraživanju rimskog limesu u Sremu tokom 1965 godine. AP 7 (1965) 149-156.
- DOLENZ 1998
Dolenz, H.: Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg. Klagenfurt, 1998.
- DREXEL 1914
Drexel, F.: Das Kastell Stockstadt. ORL B.III. Nr. 33. Heidelberg, 1914.
- FABRICIUS 1914
Fabricius, E.: Das Kastell Weissenburg. ORL B.VII. Nr. 72. Heidelberg, 1914.

- FABRICIUS 1937
Fabricius, E.: Das Kastell Zugmantel. ORL B.II.1. Nr. 8. Heidelberg, 1937.
- FEUGÈRE 2000
Feugère, M.: Outillage agricole et quincaillerie antique de Valentine (F, Haute-Garonne). In: Iron, Blachsmiths and Tools. Ancient European Crafts. Ed.: Feugère, M. – Guštin, M. Monographies instrumentum 12. Montagnac, 2000. 168-178.
- FINGERLIN 1997
Fingerlin, G.: Siedlungen und Siedlungstypen. Südwestdeutschland in frühalamannischer Zeit. In: Die Alamannen. Ausstellungskatalog. Stuttgart, 1997. 125-134.
- FÜLEP 1974
Fülep, F.: Neuere Ausgrabungen in der Römerstadt Sopianae (Pécs). RégFüz II/16, Bp. 1974.
- GAITSCH 1978
Gaitsch, W.: Römische Werkzeuge. Aalen, 1978.
- GAITSCH 1980
Gaitsch, W.: Eiserne römische Werkzeuge. BAR Internat. Series 78. Oxford, 1980.
- GAITSCH 1984
Gaitsch, W.: Ergologische Bemerkungen zum Hortfund im Königsforst und zu verwandten römischen Metalldepots. BJ 184 (1984) 371-400.
- GRÓF – GRÓH 2006
Gróf P. – Gróh, D.: Visegrád római emlékei. Altum castrum 6. Visegrád, 2006.
- GSCHWIND 1998
Gschwind, M.: Pferdegeschirrbeschläge der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts aus Abusina/Eining. SJ 49 (1998) 112-138.
- HENNING 1985
Henning, J.: Zur Datierung von Werkzeug- und Agrargerätfunden im germanischen Landnahmegebiet zwischen Rhein und oberer Donau (Der Hortfund von Osterburken). JRGZM 32 (1985) 570-594.
- HENNING 1986
Henning, J.: Zum Problem der Entwicklung materieller Produktivkräfte bei den germanischen Staatsbildungen. Klio 68 (1986) 128-138.
- HENNING 1987
Henning, J.: Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42. Berlin, 1987.
- HENNING 1991
Henning, J.: Fortleben und Weiterentwicklung spät-römischer Agrargerätetraditionen in Nordgallien. Eine Mähense der Merowingerzeit aus Kerkhove (Belgien). AALov 30 (1991) 49-59.
- HORVÁTH 2011
Horvát, F.: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely-Fenekpuszta – erste Ergebnisse. In: Keszthely-Fenekpuszta in Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Hrsg.: Heinrich Tamáska, O. CPP 2. Bp, Keszthely, Leipzig, Rahden, 2011. 597-652.
- HÜBENER 1973
Hübener, W.: Die römischen Metallfunde von Augsburg Oberhausen. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 28. Kallmünz, 1973.
- JACOBI 1897
Jacobi, L.: Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe. Homburg vor der Höhe, 1897.
- JACOBI 1924
Jacobi, L.: 2. Kastell Zugmantel. SJ 5 (1913) 1924. 1-105.
- JACOBI 1974
Jacobi, G.: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Wiesbaden, 1974.
- JACOBS 1914
Jacobs, J.: Das Kastell Pfünz. Einzelfunde. ORL B.VII. Nr. 73. Heidelberg, 1914. 19-75.
- Jahresbericht
Jahresbericht des Altertums-Museums 1926-27. Mainzer Zeitschrift 22 (1927) 22-32.
- KÁNTOR 1926
Kántor M.: Bodrogekői adatok a sarlós aratáshoz. Nért 18 (1926) 83-86.
- KISS 1989
Kiss, A.: Das römerzeitliche Wagengrab von Kozármisleny. RégFüz II. 25. Bp. 1989.
- KOCH 1997
Koch, U.: Besiegt, beraubt, vertrieben. Die Folgen der Niederlagen von 496/497 und 506. in: Die Alamannen. Ausstellungskatalog. Stuttgart, 1997, 191-201.
- K. KOVÁCS 1982
K. Kovács L.: Zabla címszó in: Magyar Népr. Lexikon 5. Főszerk.: Ortutay Gy. Bp. 1982. 608-609.
- KÜNZL 1993
Künzl, E.: Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz I-IV. Römisch-Germ. Zentralmus Mainz Monographien 34, Mainz, 1993.
- LANG et al. 2010
Lang, R. et al.: Depot- und Siedlungsfunde der spätrömischen Kaiserzeit aus dem Karth im südlichen Niederösterreich. RÖ 33 (2010) 43-111.
- LINDENSCHMIT 1881
Lindenschmit, L.: Römische Feldbaugeräte. AuhV 3 (1881) Heft III. Taf. IV.
- LINDENSCHMIT 1911
Lindenschmit, L.: Ein Massenfund römischer Eisengeräte. AuhV 5 (1911) 255-264. és Taf. 46.

- MANNING 1976
Manning, W. H.: Catalogue of Romano-British Ironwork in the Museum Newcastle upon Tyne. Newcastle, 1976.
- MEDGYES 1983 Medgyes M.: Tokorcs (Vas m.) RégFüz I/36 (1982) Bp. 1983. 51.
- MEDGYES 2002
Medgyes M.: Késő római telep a „tokorcsi kincs” lelőhelyén. Savaria 25/3 (2000-2001) 2002. 99-132.
- MEIER-ARENDT 1984
Meier-Arendt, W.: Ein Verwahrfund des 4. Jahrhunderts aus dem Königsforst bei Köln. BJ 184 (1984) 335-370.
- MESTERHÁZY 1990
Mesterházy K.: Münzdatierter spätkaiserzeitlicher Gerätfund aus Tedej. Alba Regia 24 (1990) 53-66.
- MISKE 1907
Miske K.: A Velem Szt. vidi őstelep I. A harácsolts leletek leírása. Wien, 1907.
- MRT 2
Éri I. – Kelemen M. – Németh P. – Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája 2. A veszprémi járás. Bp. 1969.
- MRT 3
Bakay K. – Kalicz N. – Sági K.: Magyarország régészeti topográfiája 3. A devecseri és sümegi járás. Bp. 1970.
- MÜLLER 1975
Müller, R.: Die Datierung der mittelalterlichen Eisengerät-funde in Ungarn. ActaArchHung 27 (1975) 59-102.
- MÜLLER 1978
Müller R.: V. századi bronzműves-műhely maradványai Keszthely-Fenekpusztáról. ArchÉrt 105 (1978) 11-29.
- MÜLLER 1982
Müller R.: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig. ZGy 19/I-II. Zalaegerszeg, 1982.
- MÜLLER 1994
Müller R.: A balatonaligai vaseszközök. VMMK 19-20 (1993-1994) 1994. 177-193.
- MÜLLER 2009
Müller R.: Egy kora középkori vaseszköz lelet Saladorfból (Alsó-Ausztria). Archaeologia Cumanica 2. Kecskemét, 2009. 203-214.
- NISCHER-FALKENHOF-MITSCHA-MÄHRHEIM 1937
Nischer-Falkenhof, E.–Mitscha-Mährheim, H.: Die römische Station bei Niederleis und abschließende Untersuchungen auf dem Oberleiserberge. MPK 2 (1908-1931) Wien, 1937. 439-469.
- NOTHDURFTER 1979
Nothdurfter, J.: Die Eisenfunde von Sanzeno im Nonsberg. Römisch-Germanische Forschungen 38. Mainz, 1979.
- K. PALÁGYI 2000
K. Palágyi S.: Római kori villák újabb vaseszközei. VMMK 21 (2000) 21-40.
- R. PETŐ 1981
R. Pető, M.: Eisenfunde aus der Festung. In: Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Hrg.: Mócsy, A. Bp. 1981. 145-157.
- PIETSCH 1983
Pietsch, M.: Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel. SJ 39 (1983) 5-132.
- PODVIŇSKA 1962
Podvińska, Z.: Technika uprawy roli. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1962.
- POHANKA 1986
Pohanka, R.: Die eisernen Agrargeräte der römischen Kaiserzeit in Österreich. Studien zur römischen Agrartechnologie in Rätien, Noricum und Pannonien. BAR Intern. Series 298. Oxford, 1986.
- RABOLD 1984
Rabold, B.: Ein römischer Alteisenfund aus dem Vicusbereich von Waldmössingen, Kreis Rottweil. ANBad 32 (1984) 13-20.
- REES 1979
Rees, S. E.: Agricultural Implements in Prehistoric and Roman Britain I-II. BAR British Series 69. Oxford, 1979.
- RHÉ 1912
Rhé Gy.: A baláczai ásátások eredményei. In: Balácsa. Kiadja: Hornig K. Veszprém, 1912. 31-104.
- ŠACH 1961
Šach, F.: Rádló a pluh na území Československa. Vědecké Práce Zemědělského Muzea. Praha, 1961.
- SAGADIN 2000
Sagadin, M.: Late Antique wood-working tools from Grdavov hrib near Kamnik (Slovenia). In: Iron, Blachsmiths and Tools. Ancient European Crafts. Ed.: Feugère, M. – Guštín, M. Monographies instrumentum 12. Montagnac, 2000. 205-208.
- SCHLEIERMACHER 2000
Schleiermacher, M.: Römisches Pferdegeschirr aus den Kastellen Saalburg, Zugmantel und Feldberg. SJ 50 (2000) 167-193.
- SCHMIDT 1956
Schmidt, L.: Antike und mittelalterlicher Pflugscharen in Österreich. ArchA 19-20 (1956) 227-238.
- SCHÖNBERGER 1967
Schönberger, H.: Ein Eisendepot, römische Floßfesseln und andere Funde im Bereich des

- Kastells Heilbronn-Böckingen. FBSchw N.F. 18/1 (1967) 131-151.
- SPRATER 1929
Sprater, F.: Die Pfalz unter den Römern 1. Speier am Rhein, 1929.
- TAKÁCS 1967
Takács L.: Kaszasarlók Magyarországon. Ethnographia 78 (1967) 1-21.
- B. THOMAS 1964
B. Thomas, E.: Römische Villen in Pannonien. Bp. 1964.
- VITRUVIUS
Marcus Vitruvius Pollio: De architectura. Tíz könyv az építészetéről. Ford.: Fuchs B. Bp. 1898.
- WAGNER 1911
Wagner, E.: Fundstätten und Funde aus vorgeschichtlicher, römischer und alamannisch-fränkischer Zeit im Grossherzogtum Baden 2. Tübingen, 1911.
- WELCKER 1939
Welcker, R.: Ein Eisenfund im Bündinger Wald. SJ 9 (1939) 104-106.
- WHITE 1967
White, K. D.: Agricultural Implements of the Roman World. Cambridge, 1967.
- WHITE 1973
White, K. D.: The Great Chesterford Scythes. MMMK 1971-1972. Bp. 1973. 77-82.

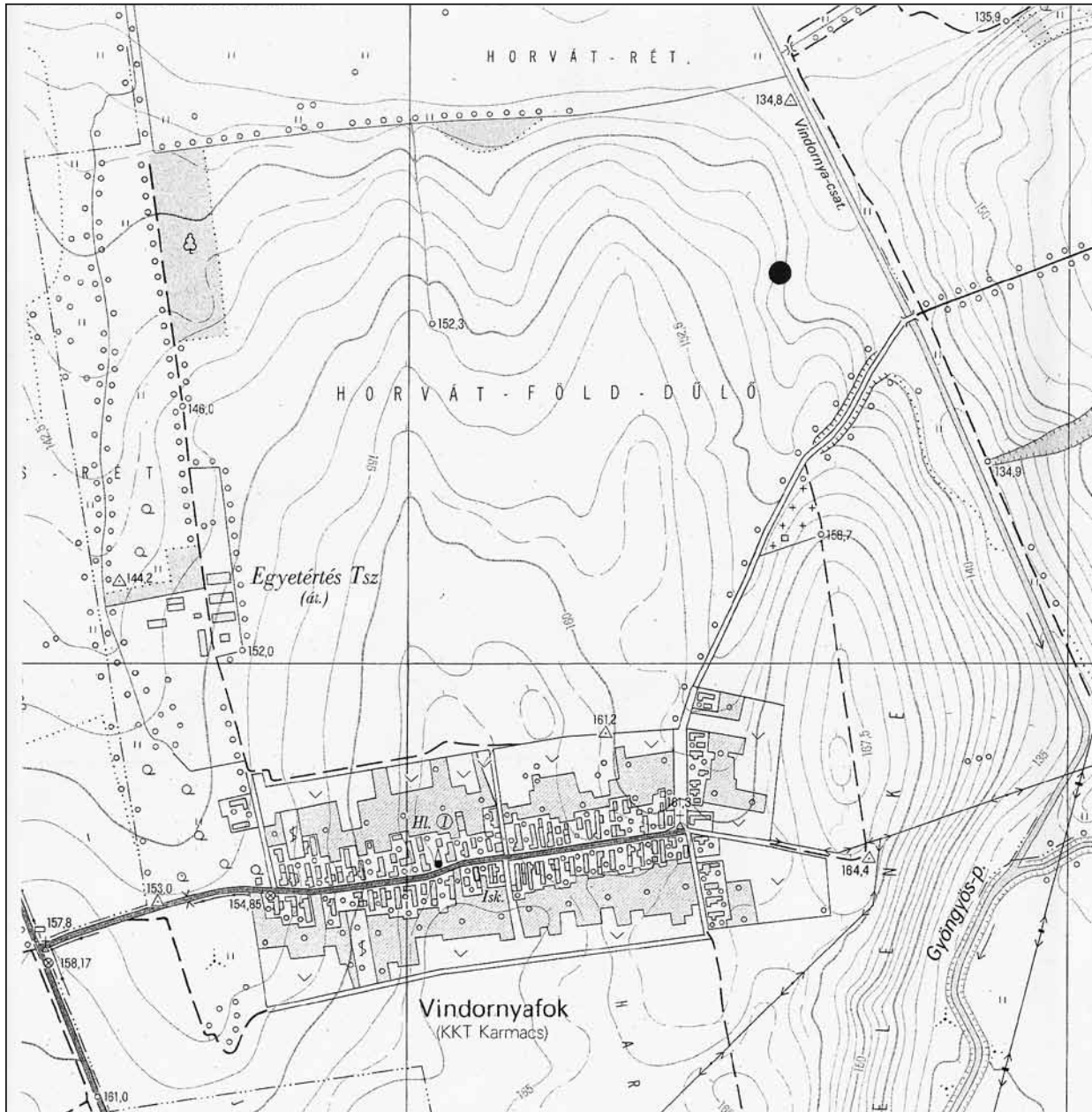
Ein spätrömischer Eisengerätfund aus Vindornyafok (Zusammenfassung)

Im November 2010 wurde mit einem Metallsuchgerät nördlich von Vindornyafok, an der Stelle eines spätrömischen villa rustica ein Eisengerätfund gefunden, der hauptsächlich Agrargeräte beinhaltet. Vor allem kamen hier wieder Pflugschar, Sech und Pflugkette zusammen ans Tageslicht. Im Anhang geben wir die Fundortliste der eisernen Pflugketten bekannt, von 26 Fundorte kennen wir 50 Exemplare. In der Spät Römerzeit waren sie nur in Mitteleuropa in Gebrauch (Abb. 8. Karte). Die drei Bestandteile bedeuten, dass hier schon ein Schwerpflug mit Pflugkarren benützt wurde, mit dem – aufgrund der Abnutzungsspuren des Pflugschares – schon das Beetpflug versucht wurde. Die Form der Axt entstand noch in der Späteisenzeit und ist in der Spät Römerzeit ziemlich selten. Zwei große, schwere Hauen deuten auf Weinbau hin. Im Fund sind auch zwei lange Sensen. Die Klinge der ersten ist aus Eisen und hat ein langdreieckförmiger Querschnitt. Dieser Typ entstand in der Späteisenzeit im Idria-Kreis und war in der Spät Römerzeit in Pannonien allgemein bekannt. Die Klinge der zweiten ist aus Stahl. Dieser Typ war am Rhein und Nord-Gallien verbreitet. J. Henning hielt den ersten Typ für „Hausense“, die „eher für weit ausholende, hauende Bewegung geeignet war“, den zweiten Typ für „Mähense“, die „in einer gleichmäßig schwingenden Bewegung dicht über dem Boden geführt“ wurde. Ich bin der Meinung, dass mit

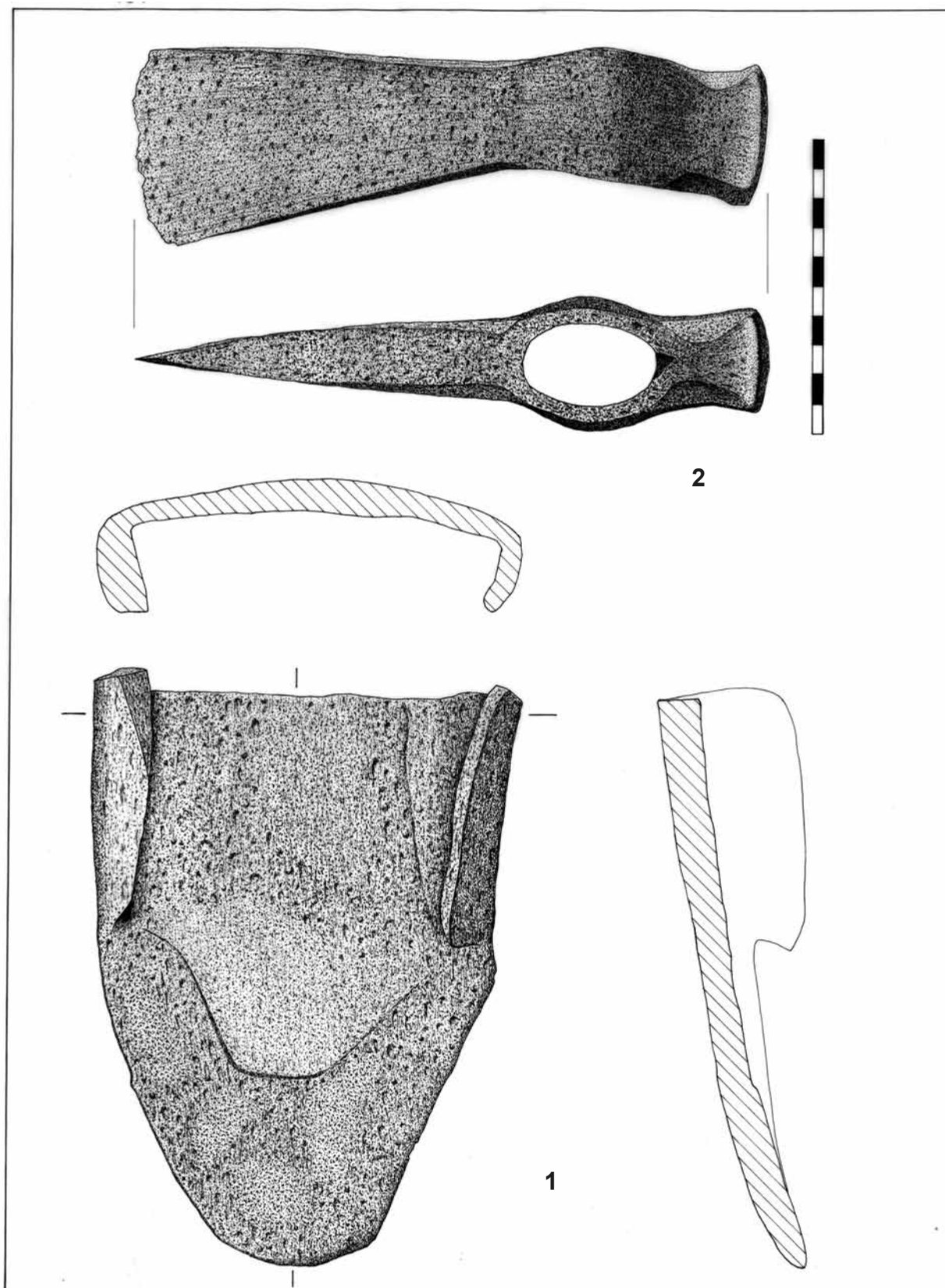
beiden Geräten nur dicht über dem Boden gemäht werden konnte, also nur an gepflegten Wiesen, ohne größere Steine, Ameisenhaufen und Maulwurfshügel. Diese Wiesen voraussetzen Stallviehhaltung. Die Sense mit Stahlklinge ist kein heimisches Produkt, sie stammt aus der Rhein-Gegend. Die zwei Sichelbruchstücke gehörten zu Erntegeräten. Die eine Schneide war ausgezackt. Die Trense, der bronzegegossene Riemenverbinder, die Fessel und die Vorderplatte eines zylinderförmigen Federschlosses sind Geräte der Viehzucht. Undatierbare, unvollkommene Radreifen kamen auch in anderen Gerätfunden vor. Die eisernen Löffelbohrer waren schon in der Früheisenzeit bekannt, unsere Garnitur besteht aus drei verschieden breite Stücke. Die Löffelform – die größte Breite des Löffels befindet sich über die Mitte – ist für die Spät Kaiserzeit charakteristisch. Unvollkommener Bratrost wurde auch in Baláca gefunden. Der Kastenbeschlag wie auch der Eisenring sind undatierbar.

Die Geräte des Fundes von Vindornyafok gehörten zur Ausrüstung einer villa rustica aus dem 4. Jahrhundert. Sie vertreten eine entwickelte Agrotechnik mit schwerem Beetpflug, mit Weinbau, mit Stallviehzucht und regelmäßiger Wiesenwirtschaft.

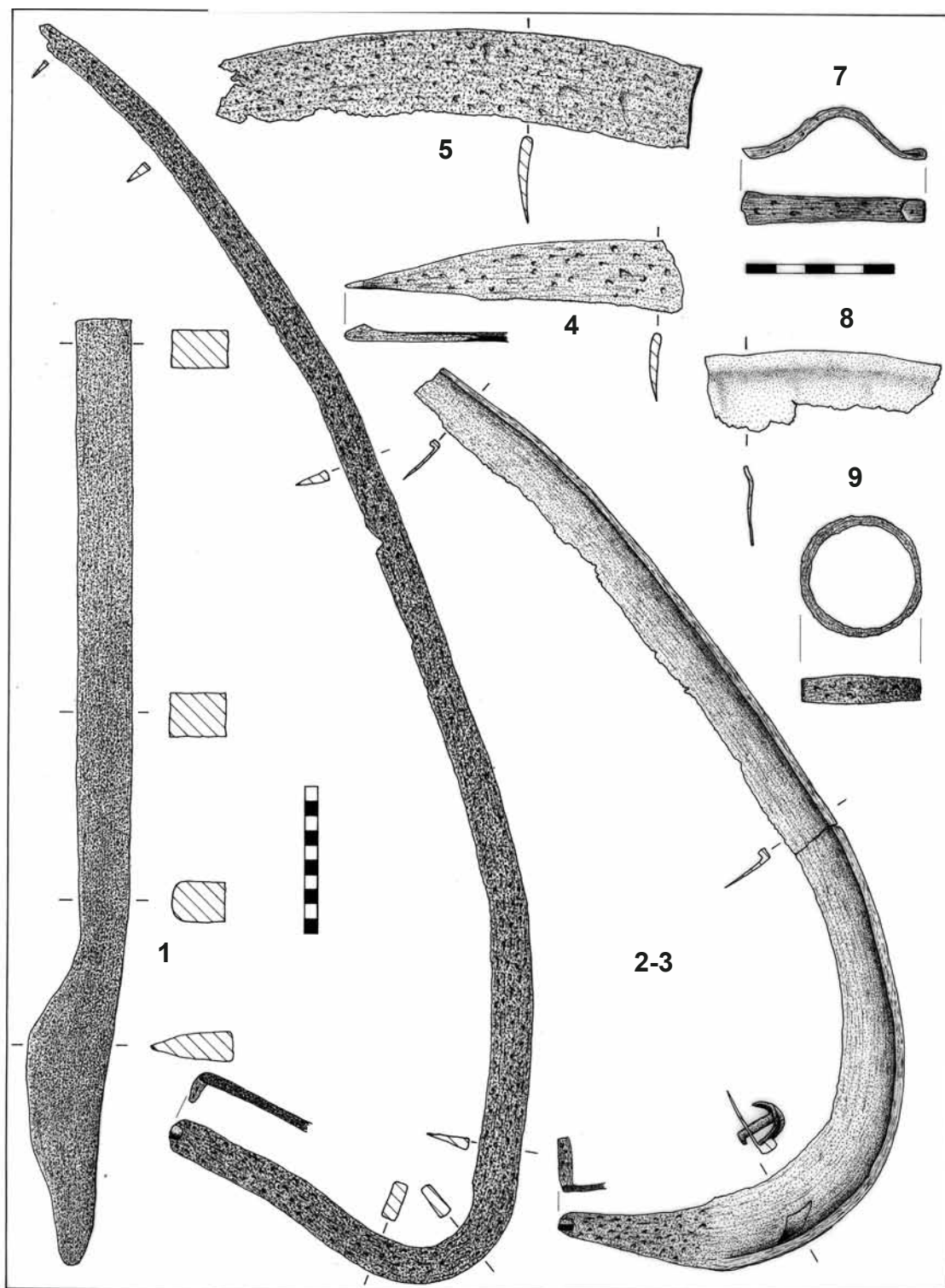
Übersetzt von Róbert Müller

1. kép: A vindornyafoki vaseszköz lelet lelőhelye (1:10 000)
 Abb. 1: Der Fundort des Eisengerätfundes von Vindornyafok (1:10 000)

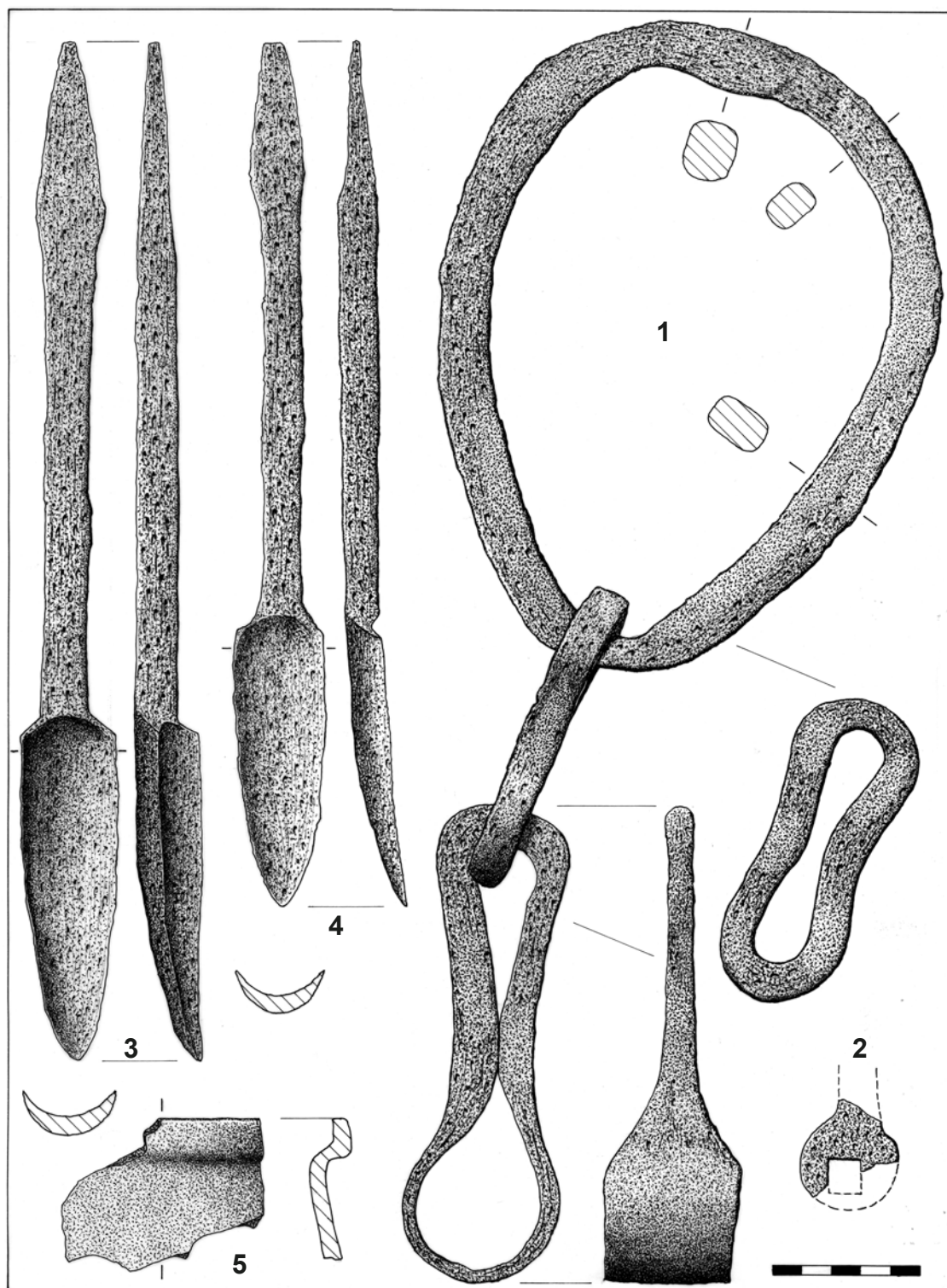
2. kép: Vindornyafokei vaseszközök: 1 ekevas; 2 fejsze
 Abb. 2: Eisengeräte aus Vindornyafoke: 1 Pflugschar; 2: Axt

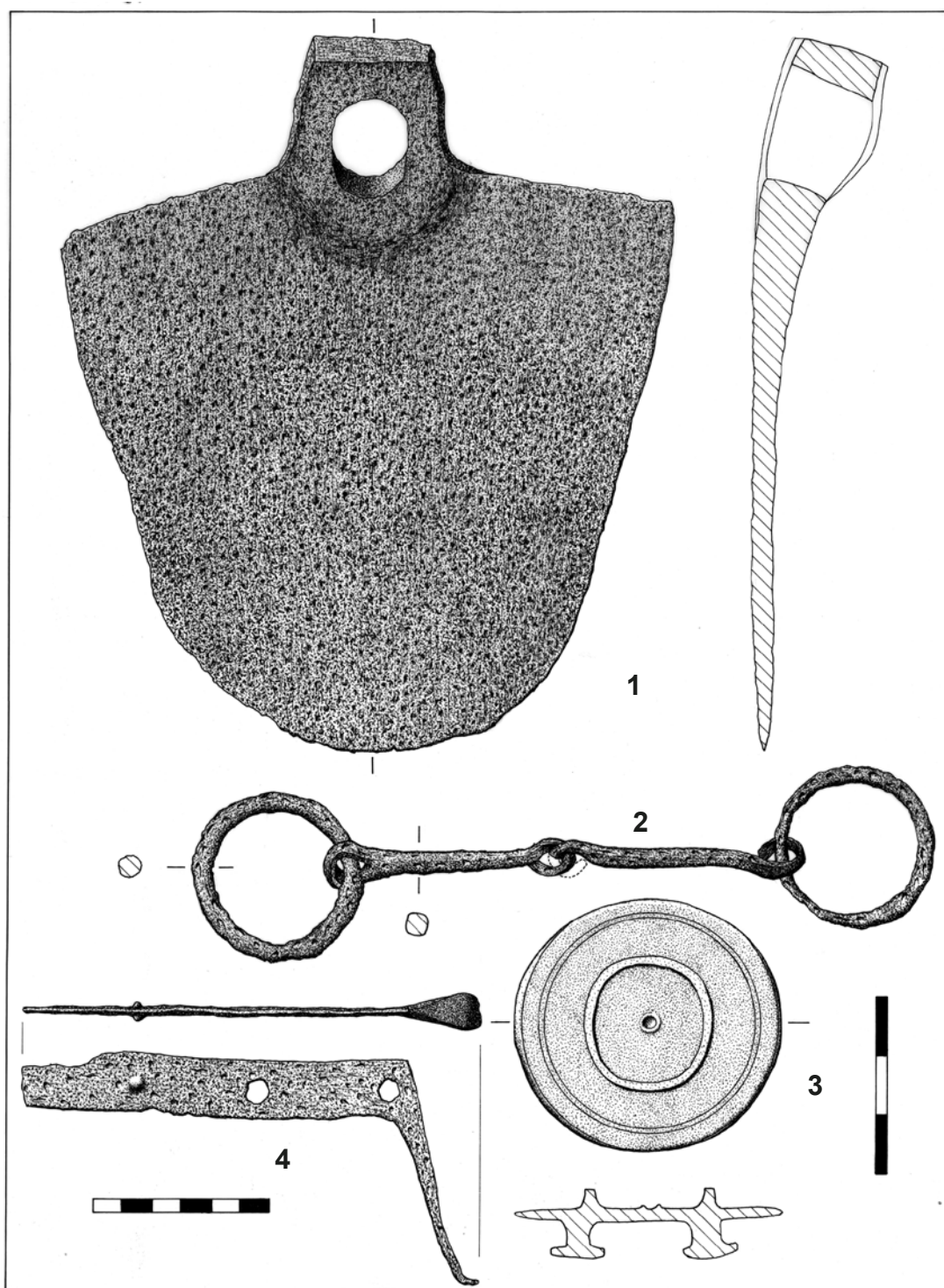
3. kép: Vindornyafokei vaseszközök: 1 csoroszlya; 2-3 hosszú kaszák; 4-5 sarlópenge töredékek; 6 vaskarika;
7 vasszalag; 8 bronzlemez

Abb. 3: Eisengeräte aus Vindornyafoke: 1 Sech; 2-3 Langsensen; 4-5 Klingbruchstücke von Sichel; 6 Eisenring;
7 Eisenband; 8 Bronzeblech

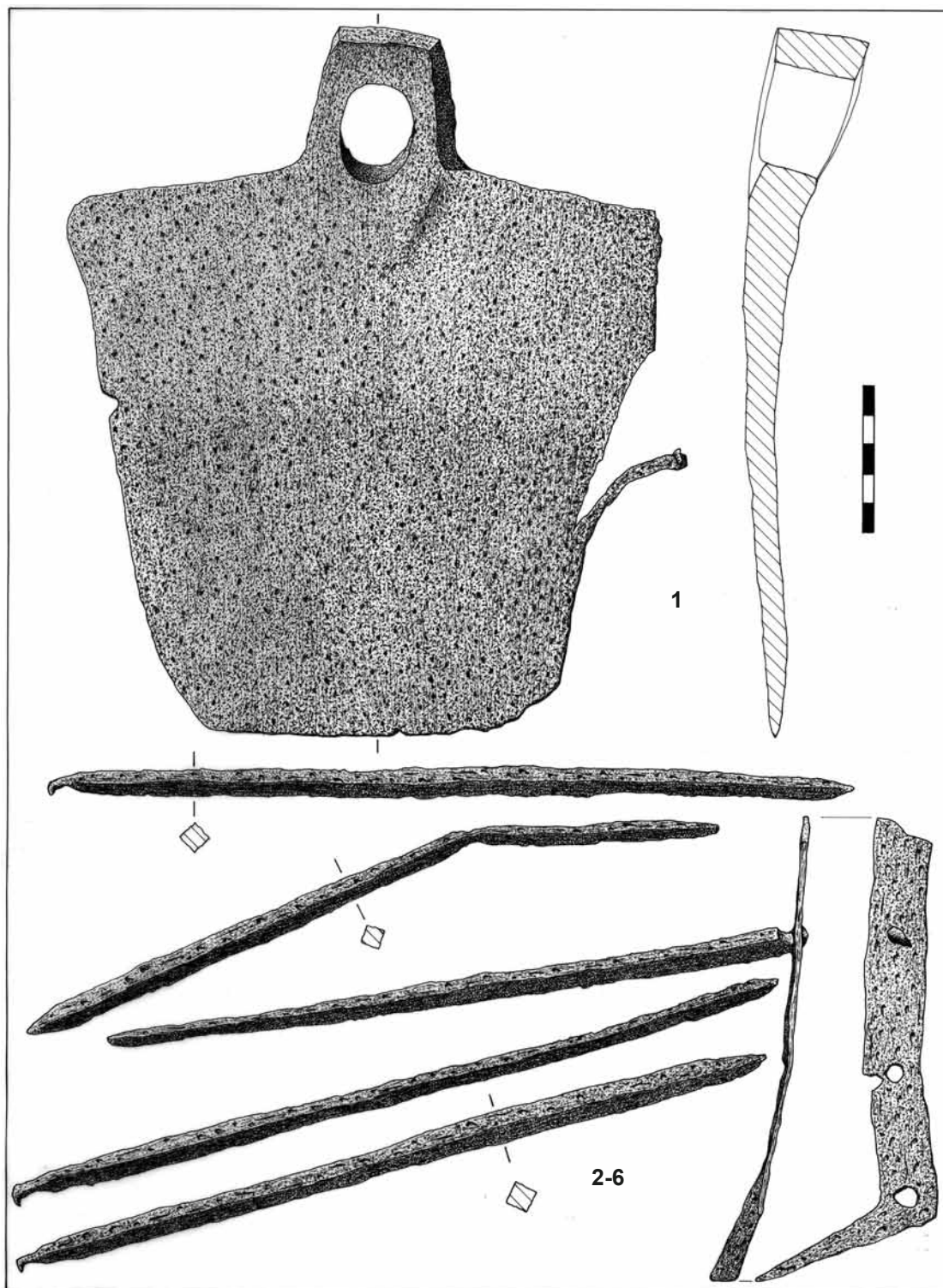

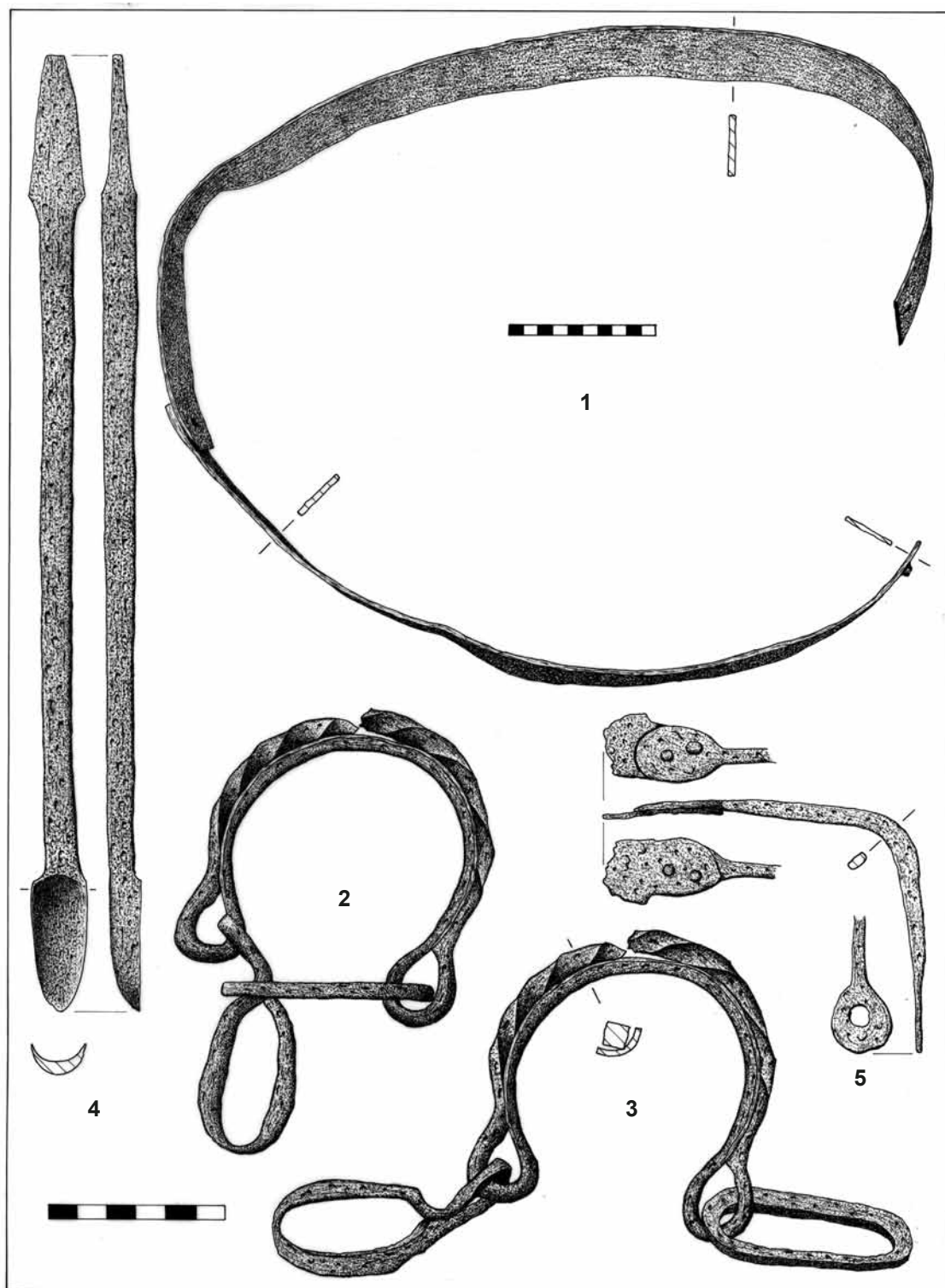
4. kép: Vindornyafoki vaseszközök: 1 Ekehúzó lánc; 2 lakat zárólemeze; 3-4 kanálfűrők; 5 kerámia
 Abb. 4: Eisengeräte aus Vindornyafok: 1 Pflugkette; 2 Abschlussplatte eines Schlosses; 3-4 Löffelbohrer; 5 Keramik

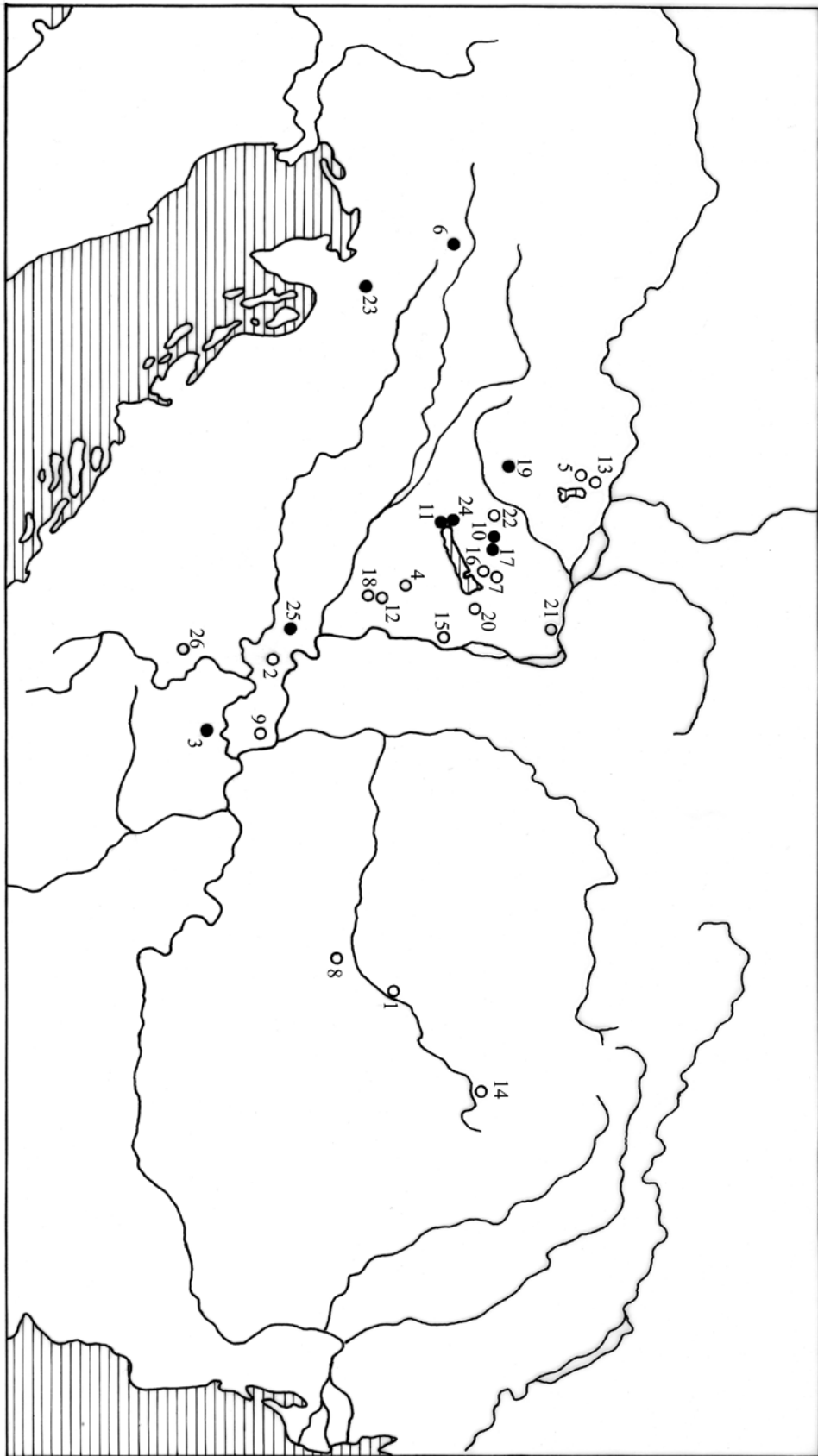
5. kép: Vindornyaofoki vaseszközök: 1 kapa; 2 zabla; 3 szjösszekötő (bronz); 4 sütőrostély töredék
Abb. 5: Eisengeräte aus Vindornyaofok: 1 Haue; 2 Trense; 3 Riemenverbinder (aus Bronze); 4 Bratrostbruchstück

6. kép: Vindornyafokei vaseszközök: 1 kapa; 2-6 sütőrostély töredékek
 Abb. 6: Eisengeräte aus Vindornyafoke: 1 Haue; 2-6 Bratrostbruchstücke

7. kép: Vindornyafokei vaseszközök: 1 kerékvasalás; 2-3 béklyó; 4 kanálfúró; 5 ládavasalás
 Abb. 7: Eisengeräte aus Vindornyafoke: 1 Radreifen; 2-3 Fessel; 4 Löffelbohrer; 5 Kastenbeschlag

8. kép: Az ekeháúzó láncok elterjedése
 Abb. 8: Die Verbreitung der Pflugketten

Orha Zoltán

Zalaszombatfa – Telek-Aljai-dűlő Árpád-kori leletei

Zalaszombatfa Zala megye nyugati csücskében, a szlovén határ közelében dombos területen fekszik (1. kép). A lelőhely a Zalaszombatfától északkeleti irányban lévő Telek-Aljai-dűlőben, a Kebele patak egykori medrének partján helyezkedik el (2. kép). A terület megelőző régészeti feltárássára¹ 2007 tavaszán került sor.

A munkálatokat a Kebele patak árvízcsúcs-csökkenő tározójának építése tette szükségessé. A régészeti jelenségek a patak egykori medréhez közel eső 790 m²-es területen koncentráálódtak, összesen 23 db objektum látott napvilágot (3. kép), melyből 14 gödör és 9 cölöplyuk. Az előkerült objektumok közül négy gödör a Balaton-Lasinja kultúrához köthető, illetve leletanyag hiányában nem meghatározható korú, egy gödör pedig biztosan az Árpád-korra datálható (4. kép). A cikkben közzétett leletanyag² mennyisége nem nagy, ugyanakkor a környékről kevés, a korszakból származó közölt leletanyaggal rendelkezünk³.

Az Árpád-kori objektum és leleteinek leírása⁴

14. objektum (4. kép)

Erősen patiosos, fekete betöltésű, 536 cm hosszú, 204 cm széles hosszúságú, ovális alakú, 24 cm mély, rézsűs falú, egyenes aljú gödör.

Leletanyaga: Árpád-kori fazekak és tárolóedények töredékei, valamint agyaggolyók.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.1./A (7. kép 3.)

Szürkésbarna színű, koromfoltos, a vállon elhelyezkedő, bekarcolt, szaggatott vonaldíszes fazék profilált, ívelten kihajló és lekerekített, alul megvastagított peremének töredéke. A töredék egyrétegű, ragasztott. Hossz (Tovább: H): 11,7 cm, Szájméret (Tovább: Sz) 21 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.1./B (5. kép 2.)

Szürkésbarna színű, koromfoltos, a vállon elhelyezkedő, ferdén, mélyen bekarcolt, kettős, szaggatott vonaldíszes ellátott fazék profilált, ívelten kihajló, vágott, alul és felül megvastagított peremének, fedőtartós töredéke. A vágott peremen hornyolat fut körbe. A töredék háromrétegű, ragasztott.

H: 19,8 cm, Sz: 37 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.2./A (6. kép 1.)

Szürkésbarna színű, koromfoltos, a vállon elhelyezkedő, ferdén, mélyen bekarcolt, szaggatott vonaldíszes ellátott fazék profilált, ívelten kihajló, vágott, alul és felül megvastagított peremének fedőtartós töredéke.

A töredék háromrétegű, ragasztott. H: 10,6 cm, Sz: 37 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.2./B (8. kép 3.)

Szürkésbarna színű fazék profilált, enyhén kihajló, vágott, alul és felül megvastagított peremének fedőtartós töredéke. A töredék egyrétegű.

H: 7,7 cm, Sz: 45 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.2./C (8. kép 5.)

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, enyhén kihajló, elkeskenyedő, lekerekített peremének töredéke. A töredék háromrétegű, ragasztott.

H: 10,5 cm, Sz: 45 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.2./D (6. kép 5.)

Szürkésbarna színű, bekarcolt, vonaldíszes fazék profilált, enyhén kihajló, elkeskenyedő, lekerekített peremének töredéke. A töredék egyrétegű. H: 6,2 cm, Sz: 45 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.2./E*

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, ívelten kihajló, vágott, alul és felül megvastagított peremének fedőtartós töredéke. A vágott peremen hornyolat fut körbe. A töredék háromrétegű, ragasztott.

H: 12,2 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.2./F (8. kép 4.)*

Világosbarna színű, koromfoltos fazék profilált, tölcészerűen kihajló, alul megvastagított, lekerekített szélű peremének töredéke. A töredék egyrétegű. H: 5,1 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./A (7. kép 1.)*

Szürkésbarna színű fazék profilált, kihajló, lekerekített szélű, kissé behúzott, alul és felül megvastagított peremének fedőtartós töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék háromrétegű.

H: 9,3 cm, Sz: 36 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./B*

Szürkésbarna színű fazék profilált, kihajló, lekerekített szélű, kissé behúzott, alul megvastagított peremének fedőtartós töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék háromrétegű.

H: 7 cm, Sz: 36 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./C (5. kép 3.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, a vállon elhelyezkedő bekarcolt, szaggatott vonallal, alatta elhelyezkedő csigavonalas dísszel ellátott fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, kissé behúzott, alul megvastagított peremének fedőtartós töredéke.

A töredék háromrétegű, ragasztott.

H: 23,2 cm, Sz: 30 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./D*

Szürkésbarna színű, a vállon elhelyezkedő, bekarcolt, szaggatott vonallal, alatta elhelyezkedő csigavonalas dísszel ellátott fazék profilált, enyhén kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, kissé behúzott, alul megvastagított peremének fedőtartós töredéke.

A töredék háromrétegű. H: 23,2 cm, Sz: 30 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./E (7. kép 2.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, a vállon elhelyezkedő, bekarcolt, szaggatott vonaldíszes fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, kissé

behúzott, alul megvastagított peremének fedőtartós töredéke. A töredék háromrétegű. H: 13,5 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./F (5. kép 1.)*

Barna színű, koromfoltos fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített szélű, kissé behúzott, alul és felül megvastagított peremének fedőtartós töredéke.

A töredék háromrétegű. H: 16,5 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./G*

Szürkésbarna színű fazék profilált, kihajló, és lekerekített, elkeskenyedő szélű peremének töredéke. A vállon nem dolgozták el teljesen a hurkák összeillesztésének a nyomát. A töredék háromrétegű. H: 7,5 cm, Sz: 28 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./H (6.kép 6.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített szélű, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A vállon sekély hornyolt díszítés látható. A töredék háromrétegű.

H: 9,1 cm, Sz: 15 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./I*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, a vállon elhelyezkedő, bekarcolt, szaggatott, vonaldíszes fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke.

A töredék háromrétegű, ragasztott.

H: 13,2 cm, Sz: 25 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./J*

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, tölcészerűen kihajló, lekerekített szélű, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A töredék háromrétegű. H: 9,3 cm, Sz: 35 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./K*

Szürkésbarna színű fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített szélű, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A töredék háromrétegű, ragasztott.

H: 9,5 cm, Sz: 35 cm. A J és K töredék feltételezhetően egy edényből származik.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.3./L*

Szürkésbarna színű fazék profilált, ívelten kihajló, vágott szélű, fedőtartós, alul és felül megvastagított peremének töredéke. A töredék háromrétegű, ragasztott. H: 14,2 cm, Sz: 22 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.3./M

Szürkésbarna színű fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, kissé behúzott, alul megvastagított peremének, fedőtartós töredéke. A töredék háromrétegű. H: 9,2 cm, Sz: 34 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.3./N

Barna színű, koromfoltos fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalán a korongolásból származó vékony bordák figyelhetőek meg. A töredék háromrétegű.

H: 14 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.3./O (6. kép 3.)

Szürkésbarna színű fazék profilált, tölcsérszerűen kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső hornyolt díszű oldalának alján borda fut körbe.

A töredék háromrétegű. H: 9 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.3./P

Szürkésbarna színű fazék profilált, enyhén kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék háromrétegű.

H: 7 cm, Sz: 45 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.3./Q

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, enyhén kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék háromrétegű.

H: 7 cm, Sz: 45 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.3./R (6. kép 2.)

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, ívelten kihajló, vágott szélű fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék egyrétegű, ragasztott. H: 5 cm, Sz: 26 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./A

Szürke színű fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített szélű, kissé behúzott, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék egyrétegű. H: 5,5 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./B

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, ívelten kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, kissé behúzott, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe.

A töredék egyrétegű. H: 6 cm, Sz: 30 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./C

Szürkésbarna színű fazék profilált, enyhén kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe.

A töredék háromrétegű. H: 7,5 cm, Sz: 25 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./D (9. kép 3.)

Szürkésbarna színű, koromfoltos fazék profilált, enyhén kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék egyrétegű.

H: 5,2 cm, Sz: 26 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./E

Szürkésbarna színű fazék profilált, tölcsérszerűen kihajló, vágott szélű, kissé behúzott, fedőtartós, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék egyrétegű.

H: 4,7 cm, Sz: 40 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./F (6. kép 4.)

Szürke színű fazék profilált, ívelten kihajló, vágott szélű, alul megvastagított peremének töredéke. A perem külső oldalának alján borda fut körbe. A töredék egyrétegű. H: 5,7 cm, Sz: 30 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.4./G (9. kép 5.)

Szürkésbarna színű fazék profilált, enyhén kihajló, vágott szélű, fedőtartós, alul és felül megvastagított peremének töredéke. A vágott peremen hornyolat, a külső oldalának alján pedig borda fut körbe. A töredék egyrétegű. H: 5,7 cm, Sz: 45 cm.

Fazéktöredék

Leltári szám: M 2007.7.4.5.

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ferdén bekarcolt, szagatott vonaldíszsel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 7,4 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.6.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, szaggatott, alatta elhelyezkedő, csigavonalas dísszel ellátott válltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen.

A töredék egyrétegű. H: 7,4 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.7.*

Szürkésbarna színű, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Belső felülete egyenetlen.

A töredék egyrétegű. H: 7 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.8. (8. kép 2.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ferdén bekarcolt, szaggatott, alatta elhelyezkedő, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen.

A töredék egyrétegű. H: 7,7 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.9.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 9 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.10.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott válltöredék. A töredék felső harmadán nem dolgozták el teljesen a hurkák összeillesztésének a nyomát. A töredék egyrétegű. H: 7,3 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.11.*

Barna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. A töredék egyrétegű. H: 5,2 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.12.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 6,1 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.13.*

Szürkésbarna színű fazék profilált, enyhén kihajló, lekerekített, elkeskenyedő szélű peremének töredéke. A perem külső oldalának alján a rossz kidolgozás miatt létrejött borda fut körbe.

A töredék háromrétegű. H: 6,7 cm, Sz: 30 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.14. (9. kép 4.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ferdén bekarcolt, szaggatott, alatta elhelyezkedő, csigavonalas dísszel ellátott válltöredék. A töredék egyrétegű. H: 8,9 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.15.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 7,2 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.16. (9. kép 2.)*

Szürkésbarna színű, ferdén bekarcolt, kettős, szaggatott vonaldísszel ellátott oldaltöredék. A töredék háromrétegű. H: 8,9 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.17. (9. kép 1.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott hastöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 9,7 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.18.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ferdén bekarcolt, szaggatott, alatta elhelyezkedő, csigavonalas dísszel ellátott hastöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 8,9 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.19.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ferdén bekarcolt, szaggatott, alatta elhelyezkedő, csigavonalas dísszel ellátott hastöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 8,6 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.20.*

Barna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 13,5 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.21.*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 20,5 cm.

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.22. (8. kép 1.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, bekarcolt, csigavonalas dísszel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű. H: 13,7 cm.

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./A*

Szürkésbarna színű, zsemle alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 4,6 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./B*

Barna színű, nyomott gömb alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. Ragasztott. H: 5,2 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./C*

Szürkésbarna színű, zsemle alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 5,2 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./D*

Szürkésbarna színű, zsemle alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 4,2 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./E*

Barna színű, nyomott gömb alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 3,2 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./F*

Szürkésbarna színű, nyomott gömb alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. Ragasztott. H: 5 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./G*

Barna színű, nyomott gömb alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 4,9 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./H*

Szürkésbarna színű, zsemle alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. Ragasztott. H: 3,9 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./I*

Barna színű, zsemle alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 4,6 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./J*

Barna színű, zsemle alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. H: 4,5 cm

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./K (11. kép 2.)*

Szürkésbarna színű, zsemle alakú, díszítetlen, ép agyaggolyó. Átmérője: 4 cm.

Agyaggolyó*Leltári szám: M 2007.7.4.23./L (11. kép 3.)*

Szürkésbarna színű, nyomott gömb alakú, díszítetlen agyaggolyó töredék. A golyó fele hiányzik. H: 5,2 cm

Fazéktöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.24. (11. kép 1.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, díszítetlen, enyhén hasasodó alj- és oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen. A töredék egyrétegű, ragasztott. H: 18,3 cm, Talpátmérő (Tovább: T): 10 cm.

Kiegészített edény*Leltári szám: M 2007.7.4.25. (10. kép 2.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ívelten kihajló, vágott, fedőtartós, alul megvastagított peremű, tojásdad alakú, vállban szélesedő, aszimmetrikus testű edény, melynek vállán körömmel benyomott díszsor, alatta az oldalán bekarcolt, csigavonalas dísz helyezkedik el. Az edény ragasztott. Magasság: 32,6 cm, Sz: 26,5 cm, T: 14,5 cm.

Kiegészített fazék*Leltári szám: M 2007.7.4.26. (10. kép 1.)*

Szürkésbarna színű, koromfoltos, ívelten kihajló, lekerékített, alul és felül megvastagított peremű, gömbös, aszimmetrikus testű fazék, melynek vállán ferdén bekarcolt, szaggatott, alatta az oldalán bekarcolt, csigavonalas dísz helyezkedik el. Az edény alján svasztika alakú fenékbélyeg látható. Az edény ragasztott. Magasság: 18,5 cm, Sz: 16,5 cm, T: 11 cm.

Edénytöredék*Leltári szám: M 2007.7.4.27. (10. kép 3.)*

Szürkésbarna színű, tojásdad alakú edény oldaltöredéke, melynek vállán ferdén, ívelten bekarcolt, szaggatott, alatta az oldalán csigavonalas dísz helyezkedik el. A csigavonal legfelső vonalát áthúzták egy korábban bekarcolt, csak rövid szakaszon megfigyelhető hullámvonalas dísz. Az edény ragasztott, részlegesen kiegészített. H: 38,9 cm

Edénytöredék*Leltári szám: M 2007.7.5.1.*

Barna színű, bekarcolt, csigavonalas díszrel ellátott oldaltöredék. Az edény belső felülete egyenetlen, a hurkatechnika nyoma jól látható. A töredék egyrétegű. H: 3,8 cm.

A leletanyag

A leletanyag szinte kizárólag kerámiákból áll, fémből vagy kőből készült tárgy nem került elő. A feltárt edények 90%-a nagyobb méretű fazék, de néhány kisebb fazék és tárolóedény is előkerült. Az összes töredék 2/3 részén, az oldaltöredékek 90%-nál, a peremtöredékek esetében 50%-nál lehetett égésnyomokat megfigyelni.

A kerámiák hurkatechnikával, kézikorongon készültek, aszimmetrikusak, soványításukhoz apró kavicsokat tartalmazó homokot használtak, általában barna, szürkefoltos sárgásbarna, és kisebb számban szürke színűek. A peremek fele ívelten, közel negyede enyhén, alig tizede pedig tölcészerűen kihajló. A feltárt töredékek közel fele a 13. század közepétől jellemző jól kihúzott éllel rendelkezik (TAKÁCS 2000, 30.).

A peremek a galléros⁵ típusba sorolhatók, méretben és a tagoltság tekintetében mutatnak változatosságot, van közöttük a 12-13. századra jellemző, csak az alsó részén megvastagodó és alul felül egyaránt vastag típus is, közös jellemzőjük, hogy zömmel rendelkeznek fedőtartó hornyolattal (M. ARADI 1998, 132.). A hornyolatos példányok nagy száma ellenére egyetlen fedő töredéke sem került elő, Takács Miklós szerint a 13. század közepéig a fából készült fedők használata volt jellemző (TAKÁCS 1993, 209.), az agyagból készített fedők csak ezt követően terjedtek el. (PARÁDI 1958, 158.).

Azoknál a példányoknál, ahol következtetni lehet a formára, a felső részen vállban kiszélesedő típus dominál, mely szintén a 12-13. századra utal (KVASSAY 2004, 141.). A restaurálás során két körömbenyomással és bekarcolt csigavonallal díszített edényt sikerült kiegészíteni, az egyik a széles vállú típust képviseli, a másik gömbölyded alakú.⁶

Az edények vállán a kora Árpád-kortól jellemző (JANKOVICH 1991, 191.), körömmel benyomott dísz, ferde bevágásokat és szaggatott bekarcolt vonalakat lehet megfigyelni.⁷ Az edények oldalát javarészt lefelé egyre szélesebb, közzel bekarcolt, az egész oldalon lefutó csigavonal⁸ díszítette, mely a 12. század közepétől vált gyakorivá (JANKOVICH 1991, 191.). Szabó János Győző szerint a csigavonal közei a 11. századtól váltak fokozatosan tágabbá, és csak a 12-13. század fordulójától karcolták őket egyenletes távolságú közzel (SZABÓ 1975, 23.). Parádi Nándor úgy véli, hogy a tág közzel bekarcolt vonaldíszek a 12. század második felére és a 13. századra voltak jellemzőek (PARÁDI 1971, 134.). Cseh Julianna véleménye szerint a 12-13. században nőtt meg az edényeken a vonalak közötti távolság, és ekkortól ritkábban fordult elő a különböző díszítő elemek kombinációja (CSEH 1996, 16.). Szombathely északi határában a 13. század végére, a 14. század elejére datált lelőhelyen a sűrűn

vagy tág, közzel bekarcolt vonalas díszítés egyaránt előfordult (PAP 2004, 271.). A díszítés szempontjából a zalaszombatfai leletanyag egységes képet mutat, a körömmel, szaggatott bekarcolással készített dísz alatt szinte mindig csigavonal helyezkedik el.

Az egyik nagyméretű – a sorból kilógó díszítésű – szürke tárolóedény esetében a vállon több motívum kombinációja figyelhető meg, a perem alatt ferdén bekarcolt szaggatott és körömmel benyomott díszítés látható, melyet az edény felső harmadán elhelyezkedő, sűrűn bekarcolt csigavonal követ.

A peremtöredékek közül csak egyetlen példányon figyelhető meg a vállon sekély, hornyolt díszítés, mely a 13. század közepétől jelent meg (SZABÓ 1975, 24.).

Az edények közül csak a fentebb említett szürke, gömbös testű fazék alján lehetett svasztika⁹ alakú fenékbélyeget megfigyelni. Jankovich B. Dénes megfigyelései szerint a fenékbélyegek az Árpád-kor teljes időszakában előfordultak a Fenék nevű lelőhelyen (JANKOVICH 1991, 192.).

A kerámia mellett a zalai Árpád-kori feltárásokon általánosan előforduló agyaggolyók is előkerültek, összesen 12 db, ebből 1 db ép. A golyók barna alapon szürkefoltos színűek voltak, alakjuk nyomott gömb, illetve zsemle formájú, felületük simított, finom homokkal és szerves anyaggal soványították őket.

Az agyaggolyókat a hamus, faszenes és vassalagos előkerülési körülmény alapján eleinte a vasműveséghez kötötték, majd később a vasművességre utaló nyomok nélkül is előkerültek, ezért elképzelhető, hogy másféle ipari tevékenységhez is használhatták őket. Korban a 11-12. századtól a 14-15. századig datálhatóak, legnagyobb számban Zala megyében láttak napvilágot, de újabban Somogy megyében (KVASSAY 2009, 102-103.) és Kelet-Magyarországon (ISTVÁNOVITS 2003, 206.) is előkerültek példányok.

Az agyaggolyók Zalaszombatfán is vasművességre utaló nyom nélkül kerültek elő. Az objektum patak közeli fekvése utalhat arra, hogy az itt végzett – közelebbről nem meghatározható – iparos tevékenységhez szükség volt vízre.

Az edények főbb jellemvonásai alapján a 12-13. századra datálhatóak, vannak azonban olyan vonásai is – hornyolatos díszítés a vállon, jól kihúzott éllel ellátott perem – a leleteknek, melyek inkább a 13. század közepétől jellemzőek. A máshol a 13. század közepétől elterjedt kerámia fedők lelőhelyen tapasztalt hiánya utalhat arra, hogy ezen a területen ez a tárgytypus később jelent meg. A díszítő motívumok közül hiányzik a hullámvonal és a rákli dísz. A kevés díszítő elem használata, kombinációja, és a tagolt peremkiképzés használata az Árpád-kor kései szakaszára jellemző. A rendelkezésre álló leletanyag alapján a telepnyom¹⁰ a 13. század második felére datálható.

A település

Az ásatáson előkerült objektumok közül csak egy biztosan Árpád-kori. Ebből az egyetlen objektumból nem lehet biztos következtetést levonni a település típusát és kiterjedését illetően. A napvilágra került leletek zöme a háztartásban általánosan használt edények közül került ki.

A lelőhely közvetlen környezetéből több középkorban létező településről emlékeznek meg a források: Nyakas(Péter)háza, Gálháza, és a ma is létező Zalaszombatfa. A két elpusztult település neve módosult formában, dűlőnévként Zalaszombatfától északra – a feltáráshoz közel eső – külterületen ma is használatos (ZFN 340-341.). A -háza, -laka, -telke stb. utótagú, összetett helynevek a helynévi anyagban a legrégebbiek közé tartoznak, ez a névtípus a 11. századtól van jelen nyelvünkben, azonban tömeges elterjedésére a 14-15. században kerül sor (KRISTÓ 1976, 97.). A nevük alapján a települések keletkezésének pontos korát nem lehet meghatározni, ezért nem zárható ki – a 14. századi¹¹ oklevelés említés ellenére – a 13. századi, vagy korábbi alapítás

sem. A települések korabeli elhelyezkedését pontosan nem ismerjük, emiatt nem határozható meg, hogy a fent nevezett három település közül melyik részét képezhette a feltárt telepnym.

A település funkciójáról az egyetlen bizonyíthatóan középkori objektumból előkerült agyaggolyók vallanak. A már fentebb említett iparos tevékenységhez bizonyosan kapcsolódtak építmények is. A gödör mellett talált cölöplyukak, akár alkothatták volna részeit egy ilyesfajta építménynek, azonban a cölöplyukak leletnélküliek voltak, így nem kapcsolhatók korban biztosan az Árpád-kori gödörhöz. A terepbejárás és a humuszolás során több szórvány Árpád-kori kerámia is előkerült, ezek a leletek valószínűleg az altalajig nem lehatoló – teljesen, vagy részben szétszántott – objektumokhoz tartoztak. A lelőhely az egykori patak feletti domboldalon a feltárt nyomvontaltól északi, keleti és nyugati irányban is folytatódik. A település szerkezetének és kiterjedésének tisztázása érdekében további kutatásokra volna szükség.¹²

Jegyzetek

- ¹ Az ásatási dokumentáció 3072-2007. szám alatt a Göcseji Múzeum Adattárában található.
- ² Itt szeretném Straub Péternek megköszönni, hogy az Árpád-kori anyag közlési jogát átengedte.
- ³ Publikált lelőhelyek: Lenti Vár VÁNDOR 1979, Páka Várhelyi domb MOLNÁR-VÁNDOR 1983, Resznek Várhelyi dombok VÁNDOR 2005
Előzetes jelentés: Resznek - Szoros BASTICZ 2008, Rédiics határátkelő KVASSAY 1996
- ⁴ Terjedelmi okok miatt a soványítás, az égetés, illetve a készítés módja, technikája nem került bele külön-külön minden egyes töredék leírásához. Az M 2007.7.4.3. H. és I. leltári számmal ellátott töredékeket és az agyaggolyókat finom homokkal, az M 2007.7.4.25, 26 és 27. leltári számú edényeket nagyobb szemcséket is tartalmazó homokkal, a többi töredéket pedig finom homokkal, kevés kavicsal soványították. Az M 2007.7.4.3. A. és F., valamint az M 2007.7.4.26. leltári számú tárgyak redukciós égetésűek, a többi lelet oxidációs égetésű. Az összes edény kézikorongon készült, az agyaggolyók pedig kézzel formáltak.
- ⁵ Galléros perem párhuzamai: 12-13. sz.-ból Dunaújváros BÓNA 1973, 17. tábla 17., 12-13. sz.-ból Fenék JANKOVICH 1991, 204. 8. kép 6. 12-13. sz.-ból Gellénháza – Városrét H. SIMON 1996, 218. 11. kép 1-2. 12. sz. vége - 13. sz. vége Hahót - Sárkánysziget VÁNDOR 1996, Taf. 67. 4.
- ⁶ A nyúlánk formájú kiegészített edény legközelebbi párhuzama a 12. századra datált Letenye – Lapuleveles-dűlőről ismert. SZÁRAZ 2008, 23-24.
- ⁷ Ferdén bevágott/bekarcolt díszítés párhuzamai: 11-12. sz.-ból Bodrog – Alsó-Bü MAGYAR 2000, 151. 25. ábra 5. kép, 12-13. sz.-ból Főnyed - Gólyásfa M. ARADI 1998, 139. 4. tábla 3. és 5. kép, 12-13. sz.-ból Tiszaeszlár-Bashalom KOVALOVSKI 1980, 84. 20. tábla 9. kép
Szaggatott vízszintes bekarcolás/bevágás párhuzamai: 12-13. sz.-ból Balatonszentgyörgy-Kenderföldi-rétek MÜLLER 1972, 206. 15. tábla 4., 13. sz.-ból Tura-Szentgyörgypart MIKLÓS 1991 448. 2., 12-13. sz.-ból Budaújlak KÁRPÁTI 2002. 608. 12. kép
Szaggatott fektetett „U” alakú dísz párhuzamai: 12-13. sz. ból Főnyed - Gólyásfa M. ARADI 1998, 144. 9. tábla 4. kép
Körömmel benyomott dísz párhuzamai: 12-13. sz. -ból Hács-Béndekpuszta PARÁDI 1967, 29. 9. kép 1. és 32. 12. kép 1., 2. és 9. Szombathely északi határából PAP 2004, 292. 2. tábla 1. kép és 300. 10. tábla 3. kép
- ⁸ Csigavonalas díszítés párhuzamai: 12-13. sz.-ból Főnyed –Gólyásfa M. ARADI 1998, 141. 6. tábla, 144. 9. tábla 1-6., 11-13. sz.-ból Börzönce Gruppe „P” SZÓKE 1996, Taf. 58-59. 12. sz. vége - 13. sz. vége Hahót-Sárkánysziget VÁNDOR 1996 Taf. 67. 5-7. 12-13. sz.-ból Dunaújváros BÓNA 1973, 14. tábla 5. és 10., 18. tábla 9. 12-13. sz.-ból Hács-Béndekpuszta PARÁDI 1967, 9-13. kép

- ⁹ Svasztika párhuzamai: 13. sz. -ból (fordított szárú) Kaposvár BÁRDOS 1978, 230., 12-13. sz.-tól (fordított szárú) Tiszaeszlár– Bashalom KOVALOVSZKI 1980, 82. 18. tábla 4. kép
- ¹⁰ A telepnyom fennállásának teljes időtartamára, létezésének folyamatosságára az egyetlen objektumból nem következtethetünk, az csak a 13. század második felére vonatkozóan bizonyítható.
- ¹¹ Zalaszombatfa: Szombatháza vagy Szombatföldre Lendvai Miklós birtoka volt 1335-ben (Szombat nevű ember lakott itt), melyet elcserélt Csesztregi Csépán fiaival, a birtok később, 1353-ban adás-vétel útján visszakerült a Lendvai család birtokába. 1381-ben Lendvai Miklós fiai szétesztették egymás között a birtokot. HOLUB 1933
- Gálháza és Nyakas(Péter)háza: 1379-ben az Alsólendvaiak birtoka, 1381-ben Lendvai Miklós fiai Miklós és László osztozkodik rajta. 1524-ben Bánffy János birtokolja a felét. HOLUB 1933
- ¹² A táblákon szereplő rajzokat Simmer Livia készítette, a képeket és a táblákat Császár Renáta szerkesztette. Segítségüket ezúton is köszönöm!

Irodalom

- BÁRDOS 1978
Bárdos E.: Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról). Somogyi Múzeumok Közleményei 3. 1978. 187-234.
- BASTICZ 2008
Basticz Z.: Resznek, Szoros. Régészeti kutatások Magyarországon 2007. Budapest, 2008. 267.
- BÓNA 1973
Bóna I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest, 1973.
- CSEH 1996
Cseh J.: A honfoglalás és az Árpád-kor kerámiája. In: A Kuny Domokos Múzeum – Tata, Vár – időszaki kiállításának katalógusa I. Tata, 1996. 7-22.
- H. SIMON 1996
H. Simon K.: Árpád-kori és késő középkori leletek Gellénháza–Városrét lelőhelyen (Kisbuda falu középkori leletei). Zalai Múzeum 6. 1996. 197-220.
- HOLUB 1933
Holub J.: Zala megye története a középkorban III. A községek története. Kézirat. Pécs 1933. A kézirat gépelt másolata: A Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattára 83.
- ISTVÁNOVITS 2003
Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. Nyíregyháza, 2003.
- JANKOVICH 1991
Jankovich B. Dénes: Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976-1978. Ausgrabungen auf dem Gebiet des árpádzeitlichen Dorfes Fenék 1976-1978. Zalai Múzeum 3. 1991. 185-210.
- KÁRPÁTI 2002
Kárpáti Z.: Árpád-kori majorság Budaújlak területén. Budapest Régiségei XXXV. 2002. 587-615.
- KRISTÓ 1976
Kristó Gy.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Acta historica tomus LV. Szeged, 1976.
- KVASSAY 2003
Kvassay J.: Árpád-kori leletek Nagykanizsa Billa lelőhelyen. (Egy különleges tárgytypus: az agyaggolyók Zala megyei lelőhelyei). Zalai Múzeum 12. 2003. 143-153.
- KVASSAY– KISS–BONDÁR 2004
Kvassay J.– Kiss V. – Bondár M.: Őskori és középkori település emlékei Zalaegerszeg–Ságod–Bekeháza lelőhelyen. Zalai Múzeum 13. 2004. 120-175.
- KVASSAY 1996
Kvassay J.: Jelentés a Rédcis- határátkelőhelyen végzett leletmentésről. Adattári szám: 1979-96
- KVASSAY 2009
Kvassay J.: Mire használhattak agyaggolyókat az Árpád-kori kovácsműhelyekben? In: A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Szerk. Nagy Zoltán – Szulovszky János. Szombathely, 2009.
- KOVALOVSZKI 1980
Kovalovszki J.: Településásatások Tiszaeszlár–Bashalmon (Bronzkor, III-IV és XI-XIII. század). Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest, 1980.
- MAGYAR 2000
Magyar K.: A bodrog–alsó-büi nemzeti központ régészeti kutatása (1979-1999). Somogyi Múzeumok Közleményei 14. 2000. 115-161.
- MIKLÓS 1991
Miklós Zs.: XIII. századi nemesi udvarház Tura-Szentgyörgyparton. Studia Comitatus 22. 1991. 433-456.
- MIKLÓS 2004
Miklós Zs.: Murga – Sánc (Schanz). Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 26. 229-244.

- MOLNÁR–VÁNDOR 1983
Molnár L. – Vándor L.: A pákai 'Várhelyi domb' területén végzett kutatásokról. – Über die im Gebiet des 'Burgort Hügels' in Páka vorgenommene Forschung. Zalai Gyűjtemény 18. 1983. 97-113.
- M. ARADI 1998
M. Aradi Cs.: A főnyed-gólyásfai Árpád-kori temető és település eddigi ásátásának összegzése. Somogyi Múzeumok Közleményei 13. 1998. 113-150.
- MÜLLER 1972
Müller R.: Adatok a Nyugat-Dunántúl népi építészetihez. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. 1972. 195-210.
- PAP 2004
Pap I. K.: Középkori gazdasági épület Szombat hely északi határában. Savaria 28. 2004. 265-308.
- PARÁDI 1958
Parádi N.: Középkori cserépfedők. Folia Archaeologica 10. 1958. 155-162.
- PARÁDI 1967
Parádi N.: A Hács-Béndekpusztai Árpád-kori edényégető kemence – Le four de potier de l'époque Arpadienne de Hács-Béndekpuszta. Archaeologiai Értesítő 94. 1967. 20-38.
- PARÁDI 1971
Cs. Sós Á. és Parádi N.: A csátaljai Árpád-kori temető és település II. A település. Folia Archaeologica 22. 1971. 121-139. 141.
- SZABÓ 1975
Szabó J. Gy.: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. Egri Múzeum Évkönyve 13. 1975. 19-62.
- SZÁRAZ 2008
Szárász Cs.: 702 Letenye–Lapuleveles-dűlő. In: Régészeti feltárások az M7-M70 autópálya Zala megyei nyomvonalán. Összefoglaló jelentés az 1999-2008 között végzett feltárásokról. Zalaegerszeg, 2008. 23-24.
- SZŐKE 1996
Szőke, B. M.: Siedlungreste und Gräber aus dem frühen mittelalter von Gelsesziget, Börzönce und Hahót-Cseresznyés. Antaeus 23. 1996. 167-181.
- TAKÁCS 1993
Takács M.: Árpád-kori településrészlet Kajárpéc-Pokolfadombon. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1993. 202-227.
- TAKÁCS 2000
Takács M.: Polírozott kerámia a kora középkori Kisalföldön. Arrabona 38. 2000. 7-50.
- VÁNDOR 1979
Vándor L.: A Lenti vár 1976-1978. évi ásátásának eredményei. Ergebnisse von Ausgrabungen der Burg von Lenti in den Jahren 1976-1978. Zalai Gyűjtemény 12. 1979. 75-88.
- VÁNDOR 1996
Vándor, L.: Archäologische Forschungen inden mitteralterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót–Buzád-Geschlechts. Antaeus 23. 1996. 183-218.
- VÁNDOR 2005
Vándor L.: Medieval Fortification at Resznek. Antaeus 28. 2005. 313-319.
- ZFN
Papp L. – Végh J. szerk.: Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg 1964.

Zalaszombatfa – Telek-Aljai-dűlő Arpadian-age finds

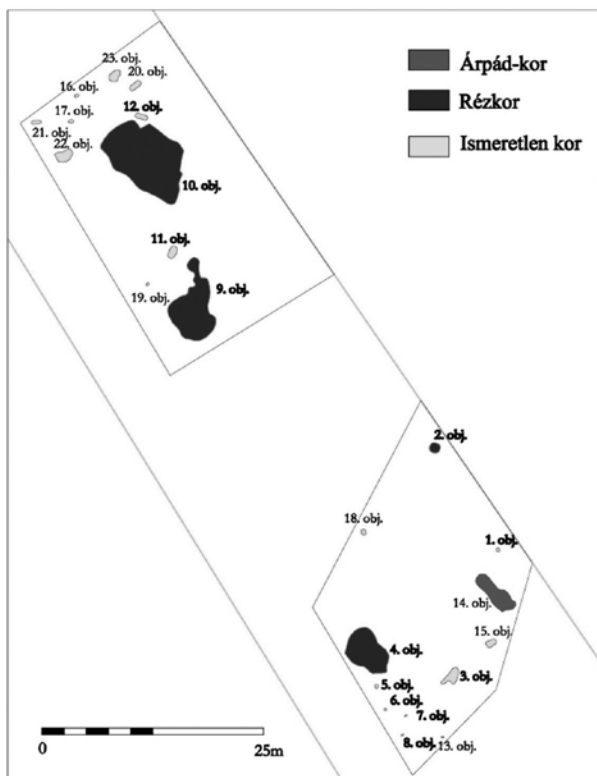
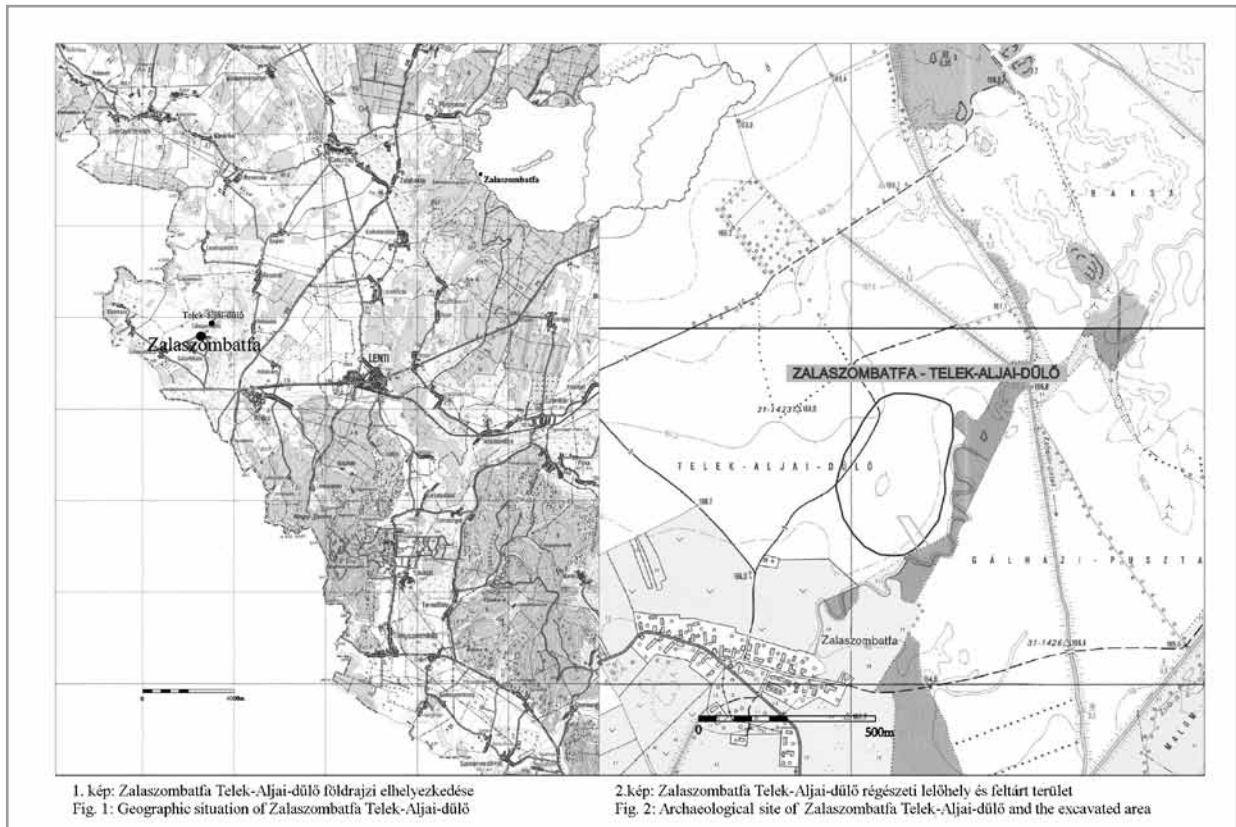
Zalaszombatfa is situated in the western corner of Zala County of Hungary. The hilly area is located near the Slovenian border (Figure 1). The excavation site is on the former bank of the Kebele Creek (Figure 2). The archeological work was necessitated by the construction of a reservoir to reduce flood peak of the creek. The archaeological artifacts were recovered close to the former bank of the creek (Figure 3). Among the 23 objects found, only one pit could be definitely dated to the Arpadian age (Figure 4).

The excavated artifacts are almost entirely ceramics. Metal or stone objects were not found. The 90% of the excavated ceramics are larger pots, but a few smaller pots and containers were also found. According to the main characteristics of the dishes found, the site can be dated to the second half of the 13th century.

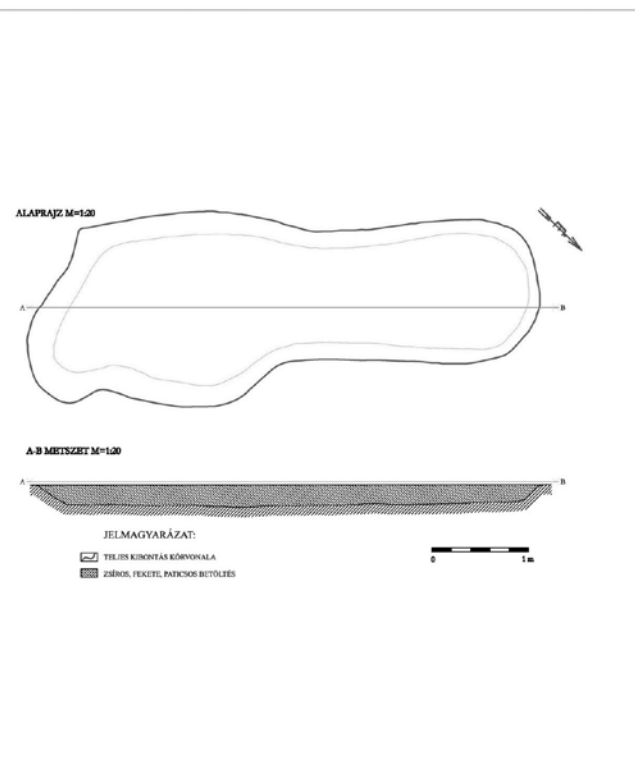
Besides ceramics, clay balls were also recovered, which are typically found on Zala County Arpadian-age excavation sites. Research connects these clay balls to a not yet precisely defined craft activity.

Historical sources mention more medieval settlements in the immediate environment of the site: Nyakas(Péter)háza, Gálháza and the still existing Zalaszombatfa. The excavated area may have been part of a settlement where the inhabitants were craftsmen. Only a very small part of the village - once located at the hillside - has been excavated, so in order to clarify the structure and scope of the site, further research would be needed.

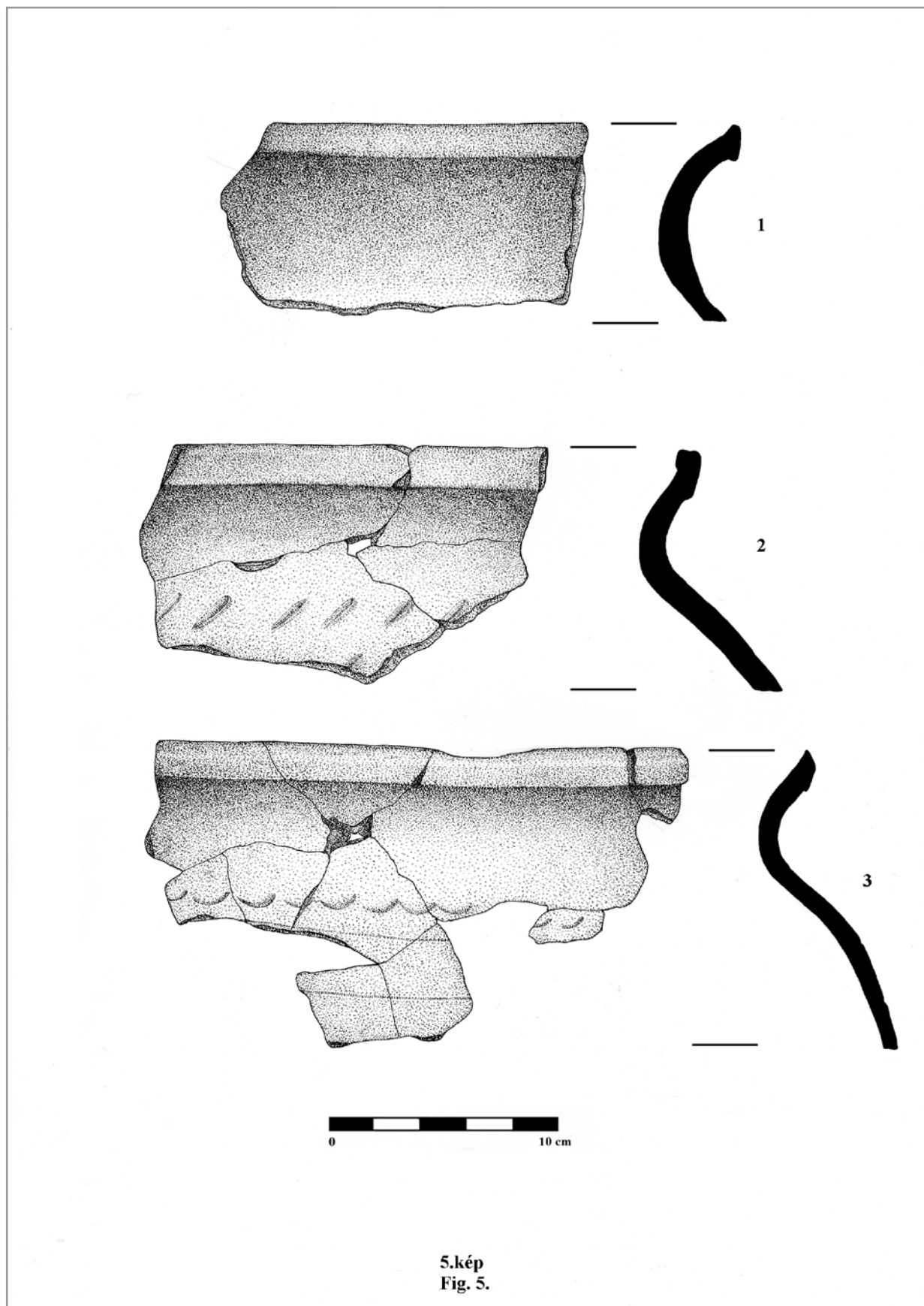
Translated by Roland Gál

3.kép: A feltárt terület összesítő térképe
Fig. 3: Plan of the site of Zalasombatta Telek-Aljai-dűlő

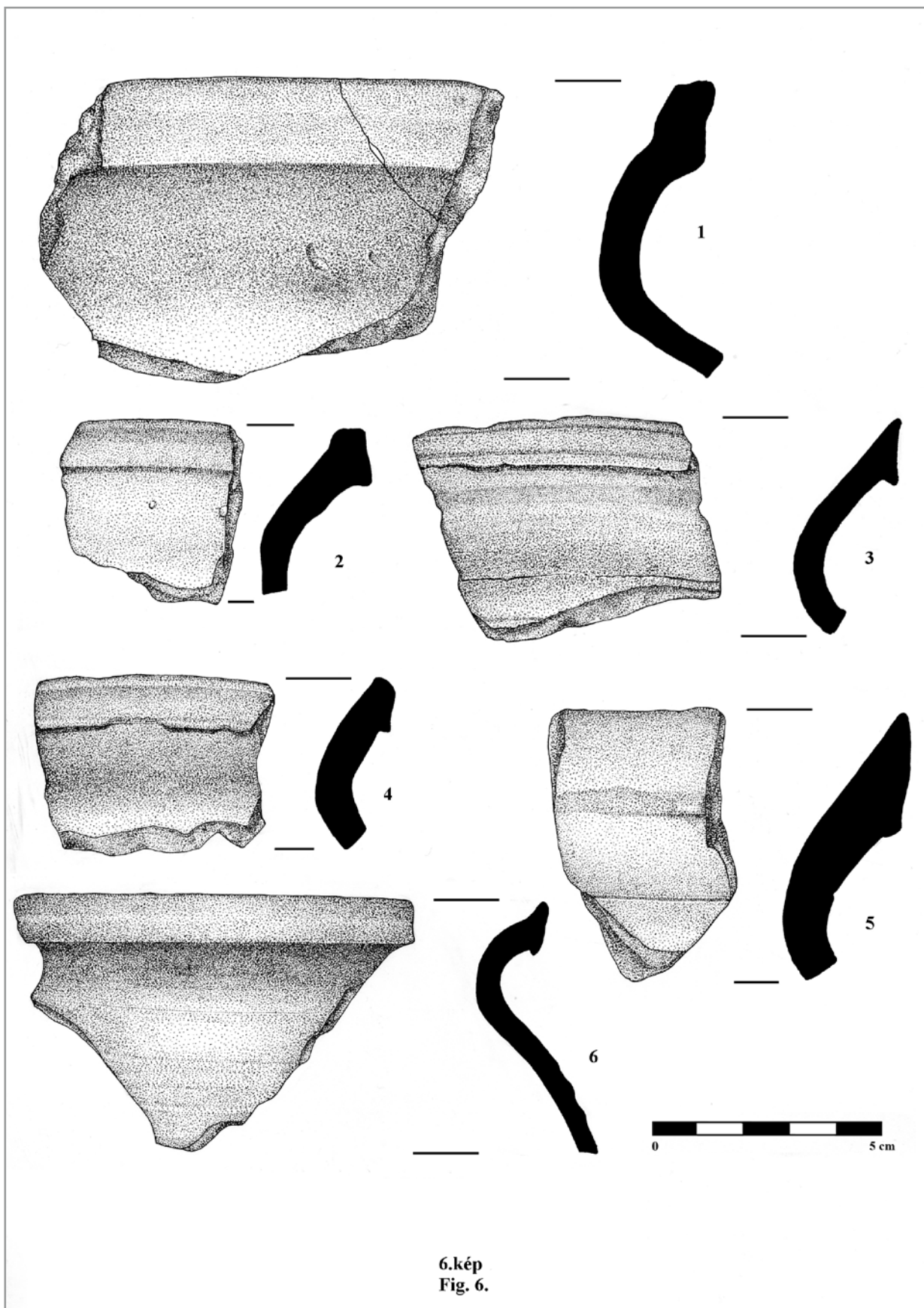

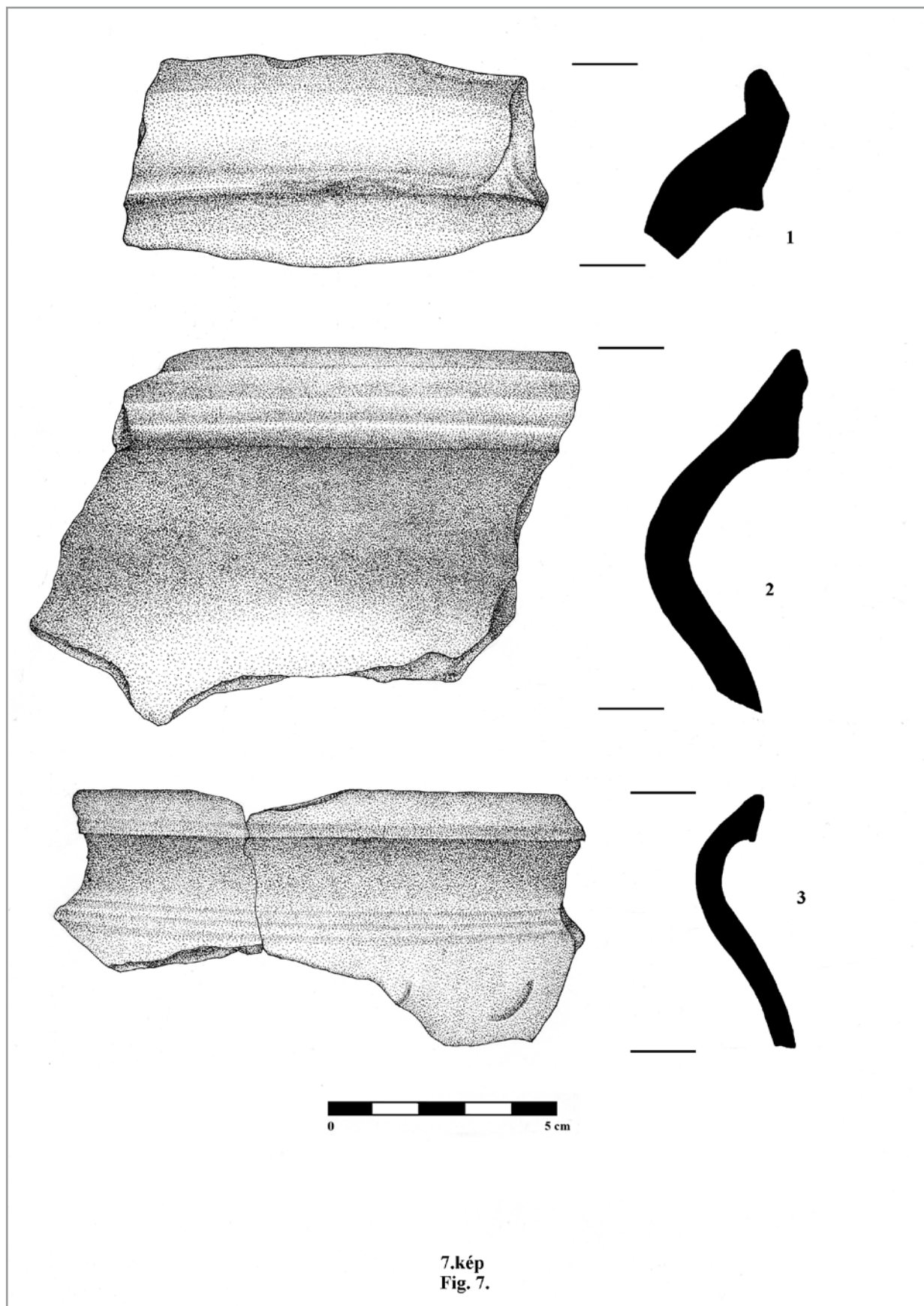
4.kép: Az Árpád-kori gödör alap- és metszetrajza
Fig. 4: Ground plan and section of the Arpadian age pit

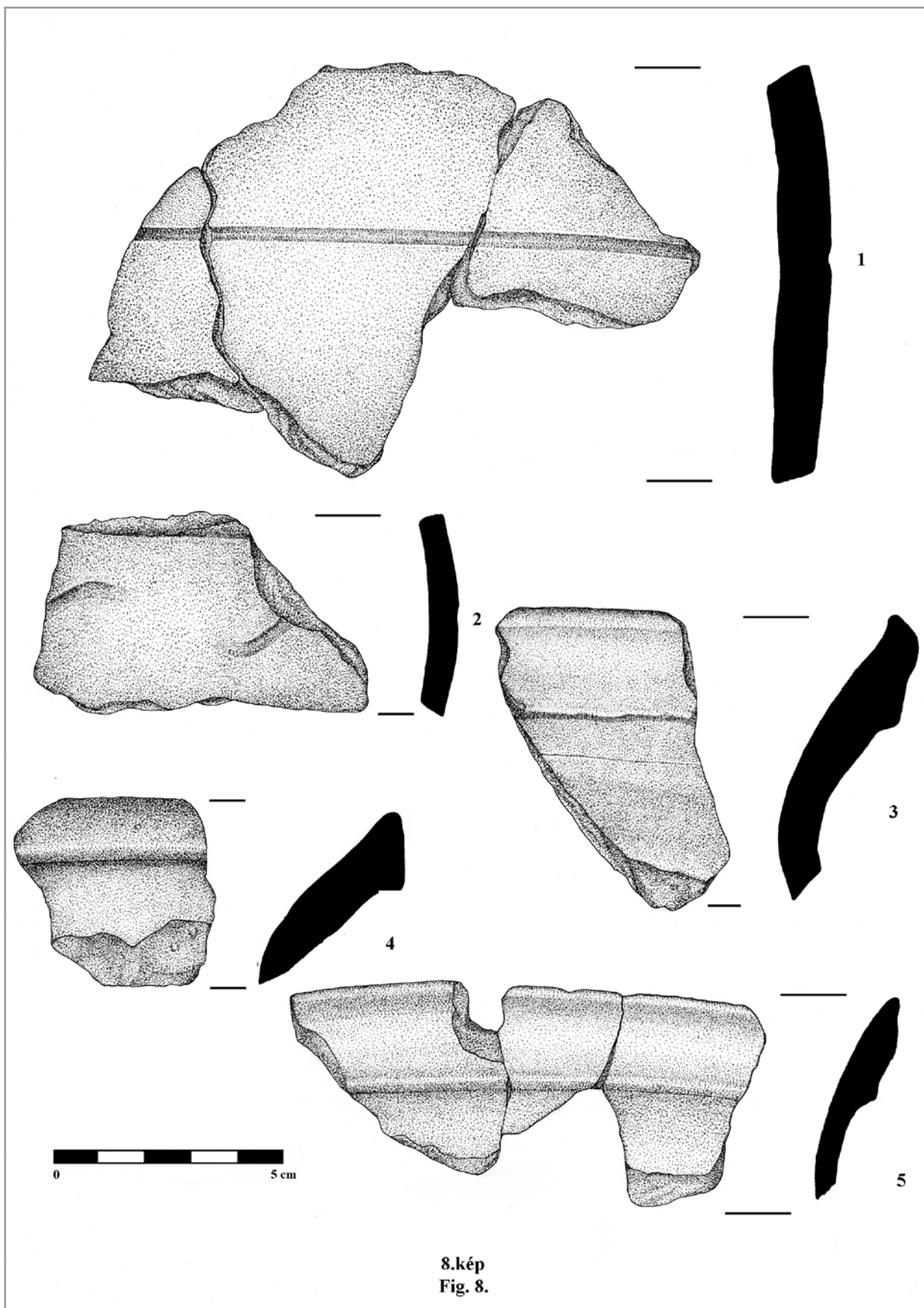
5.kép
Fig. 5.

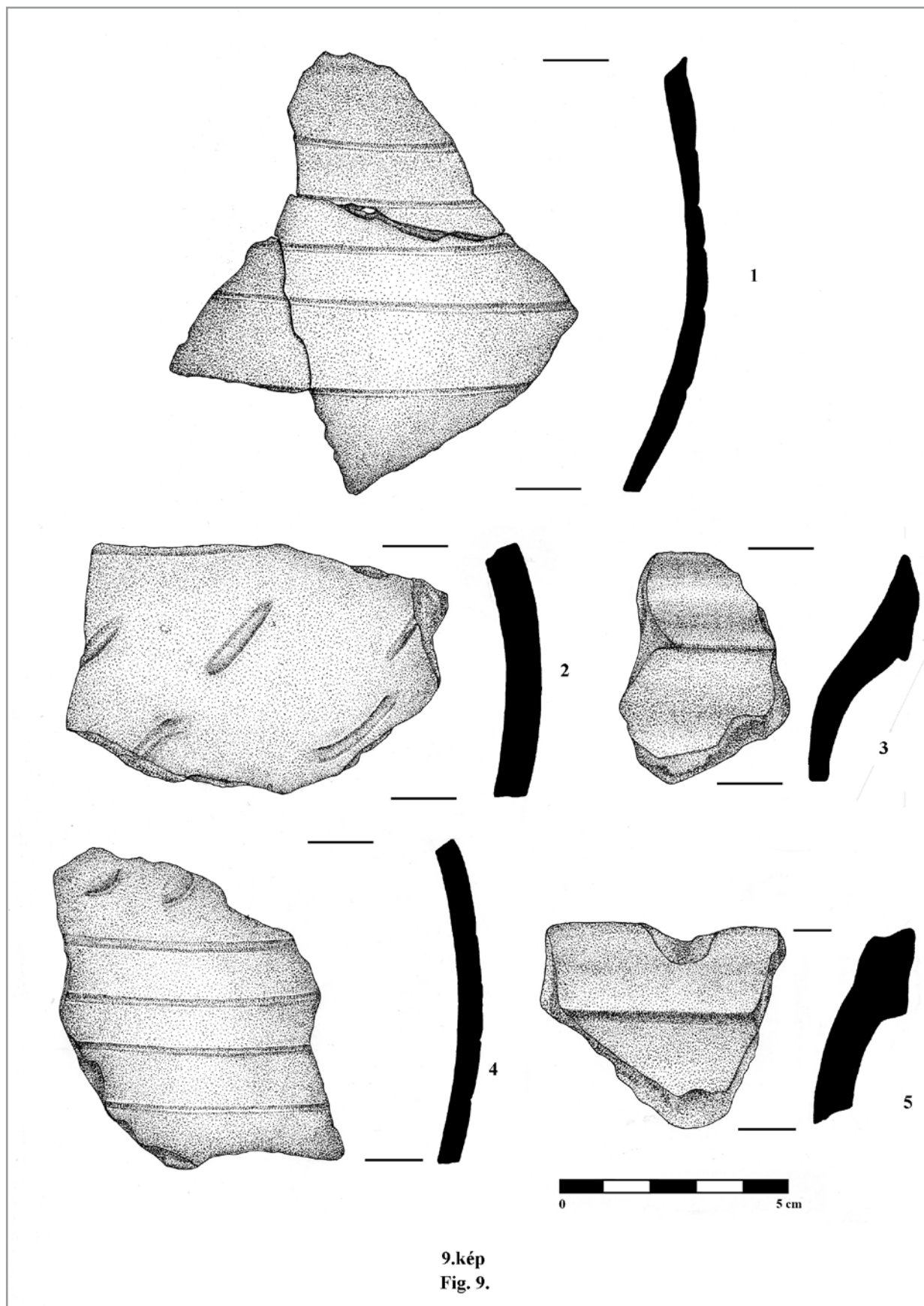

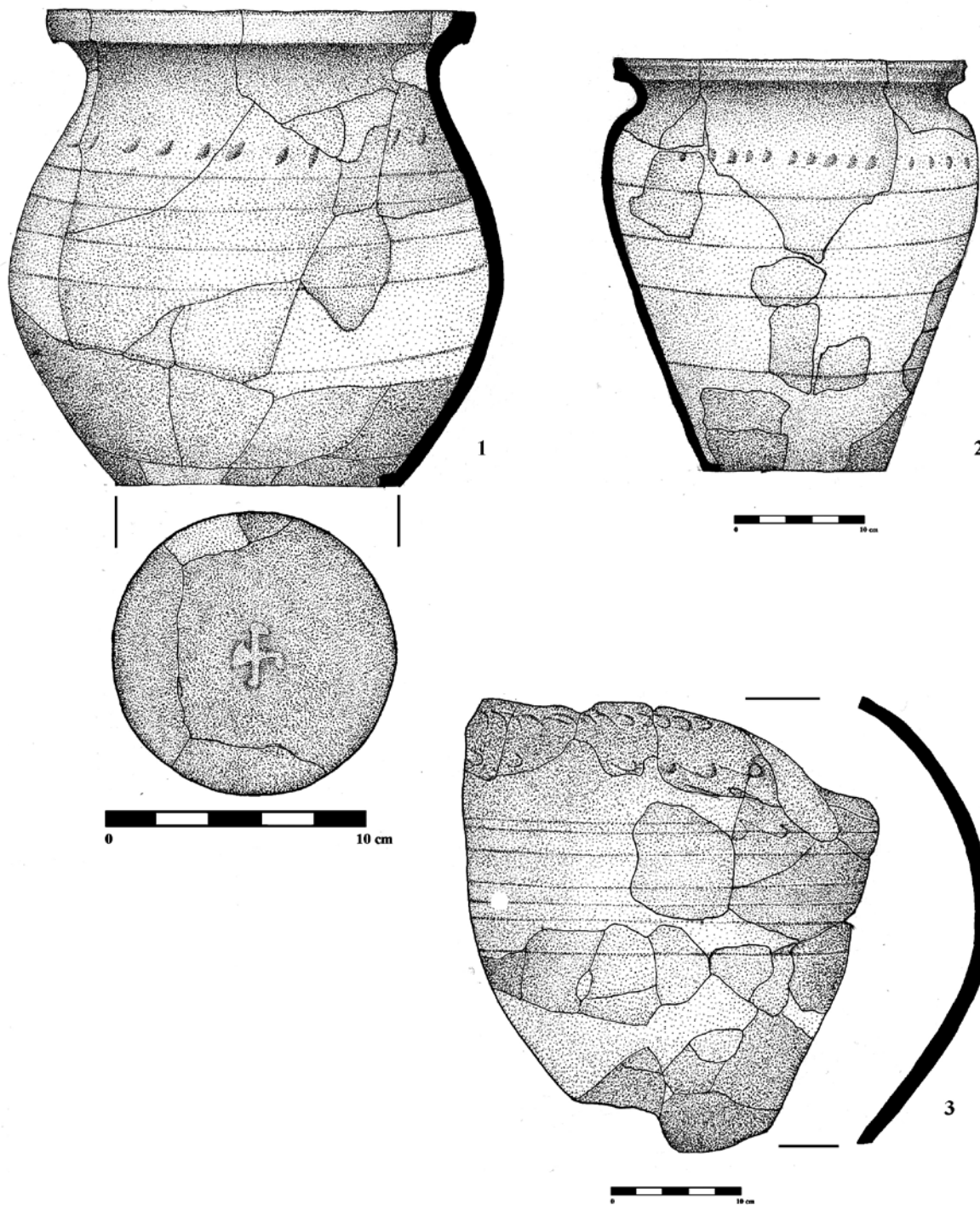
7.kép
Fig. 7.

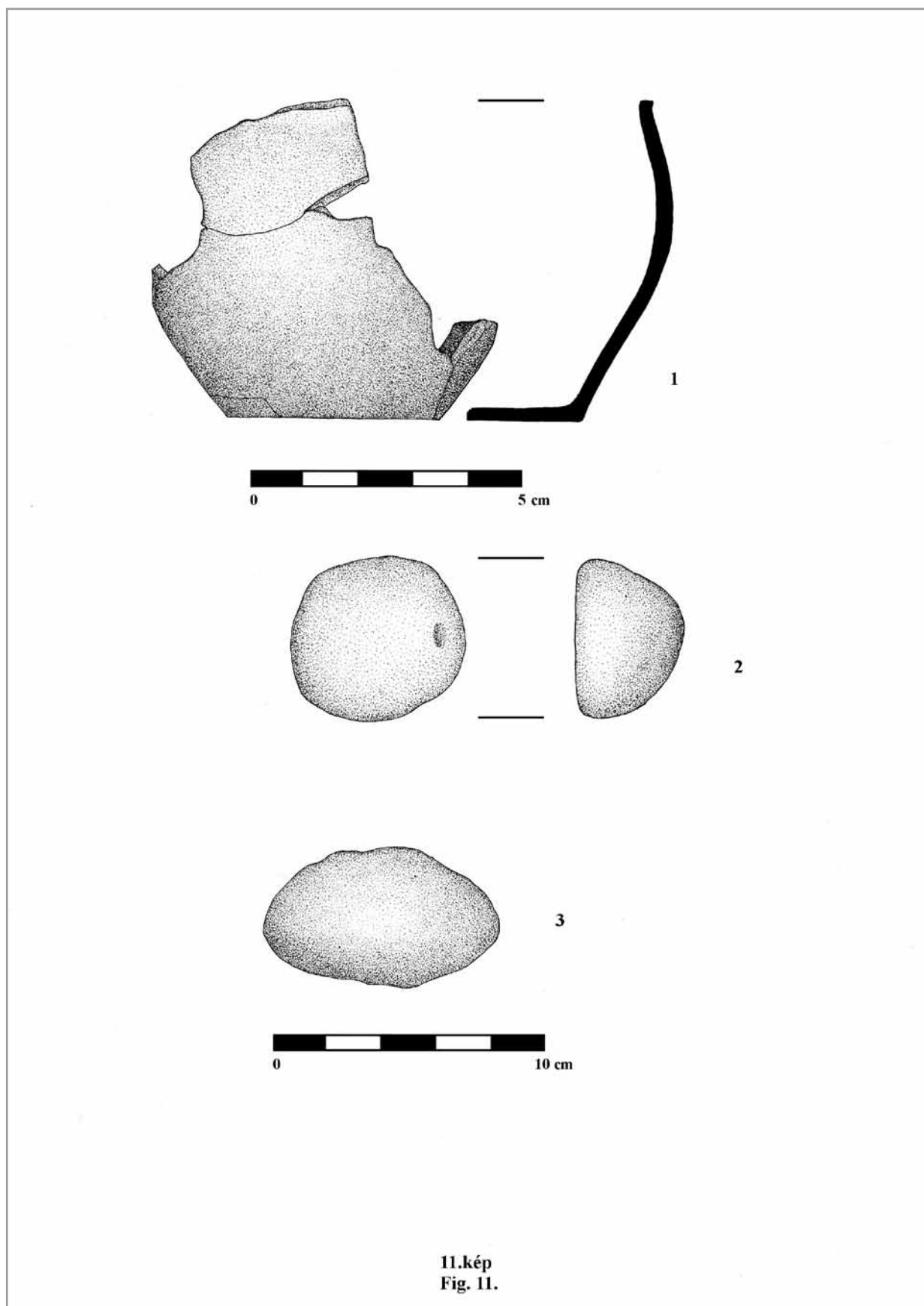
8.kép
Fig. 8.

9.kép
Fig. 9.

10.kép
Fig. 10.

11.kép
Fig. 11.

Simmer Livia

Az újudvari johannita konvent az okleveles források és a régészeti terepmunkák tükrében

A lovagrendek építészetét tanulmányozó nemzetközi kutatás az elmúlt évtizedben élénkült meg, melybe a hazai történettudomány a Kárpát-medence vizsgálatával sikeresen bekapcsolódott. A régészet azonban jelenleg még kevés eredményt tud felmutatni e témakörben.

Jelen tanulmány egyrészt az okleveles forrásokra, másrészt dr. Vándor László 1975-76-os ásatási adataira¹ és a szerző 2011-ben végzett terepmunkájára támaszkodva kísérletet tesz az újudvari johannita konvent elhelyezkedésének azonosítására.

A johannita rend kialakulása, magyarországi terjeszkedése

A johannita lovagrend alapjait Gérard bencés szerzetes és néhány dél-itáliai kereskedő teremtette meg Jeruzsálemben, amikor az 1070-es években a zarándokok részére Szent János oltalma alá helyezett vendégházat alakítottak ki. Az első kereszties hadjárat hatására megélenkülő szentföldi zarándokáradat újabb vendégházak és ispotályok felállítását eredményezte; ezt a folyamatot erősítette Buillon Gottfried, a keresztiesek vezető alakjának támogatása, aki földadományokkal látta el a testvéreket. Ezzel párhuzamosan indult meg európai terjeszkedésük. Sikeres működésüket II. Paschalis pápa 1113-as bullájával jutalmazta, melyben a közösséget betegápoló rendnek minősítette. A fegyveres harcot, katonáskodást is vállaló testületet 1120-ban II. Callixtus pápa végül lovagrendnek ismerte el (ZOMBORI 1988: 55.).

A növekvő számú adományoknak köszönhetően sorra épültek a johannita ispotályok az Európát átszelő zarándokútvonalak mentén, melyek egyben szentföldi társaik anyagi ellátását is biztosító gazdasági központokká váltak. A johanniták fokozatos terjeszkedésével és politikai megerősödésével párhuzamosan alakult ki rendi szervezetük is. Területi felépítésük közigazgatási és gazdasági alapegysége a *commanderium*,

preceptorium vagy konvent volt, mely az egyes rendházakat (*domus*) és a hozzájuk tartozó birtokokat foglalta magában (HUNYADI 2002: 53.). Az esetenként megerősített rendházat – dormitórium, refektórium, kápolna –, utazók, zarándokok szálláshelyeit, gazdasági épületeket, a művelésbe vont és egyéb – erdő, rét stb. – területeket a *commander* vagy *preceptor* irányította. A *commanderiumok* perjeliségekbe (*prioratus*), ez utóbbiak pedig provinciákba tömörültek (LUTTRELL 2001: 270.).

Magyarországon az első johannita és templomos lovagok már 1147-ben felbukkanhattak, amikor VII. Lajos francia király kíséretében a második kereszties hadjáratra vonultak. A rend hazai megtelepedését elsőként II. Géza, majd lánya, Eufroszina ösztönözte adományaival; az első konvent kialakítását a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút mentén, Székesfehérváron kezdték meg (HUNYADI 2001: 254.). Az uralkodói támogatás számottevő maradt az Árpád-korban – főként III. Béla, II. András és IV. Béla idején –, ezért nem meglepő, hogy a király székvárosaiban épültek fel legfontosabb kolostoraik (Székesfehérvár, Esztergom).

A lovagrend a nyugat-európai szokásoktól eltérően elenyésző magánadományban részesült hazánkban. Az első ismert – 1166-os – ilyen jellegű ajándék Dobica fia Wido-tól származik, melyben három, Zala megyében lokalizált prédiom (kettő Szallában és egy Cuchinis vagy Euchinis nevű), valamint egy Szent Péter tiszteletere szentelt monostort adományoz a rendnek.² További okleveles adat nem tanúskodik arról, hogy mi lett az adomány sorsa. Egyes kutatók szerint elképzelhető, hogy ebben a korai időszakban, más országokra is jellemző módon, a földadományok egy részét még eladták a johanniták, s az így szerzett pénzüsszeget küldték közvetlenül a Szentföldre (HUNYADI 2002., 55.).

A Szent János-rend tényleges magyarországi megerősödése a kereszties hadjáratot vezető II. András pártfogásának köszönhetően a 13. század első harmadára

tehető, amikor házaik, konventjeik száma ugrásszerűen megszorodott a Dunántúlon, Szlavóniában és a dalmát tengerparton (1. kép). Ebben az időszakban vált önállóvá a korábban a fehérvári *preceptorium*hoz tartozó újudvari konvent is (HÁRSING – KOZÁK 1979: 694.).

Az újudvari konvent létrejötte, hiteleshelyi működése a fennmaradt oklevelek alapján

A település neve a latin Nova Curia elnevezésből származik, amely „új udvar”-t jelent. Létrejöttének pontos körülményeit nem ismerjük, annyi bizonyos csupán, hogy a 11–12. századi oklevelekben előforduló *curia*, *curtis* megjelölés földesúri birtokközpontra vonatkozott.

Az első okleveles adat 1193-ból származik, amikor III. Béla anyja, Eufroszina királyné a johanniták fehérvári anyakolostorának juttatott birtokadományait sorolja fel és erősíti meg, ugyanakkor az egyes birtokok határait is pontosan lejegyzí: „*In Vyuduar terra est circumquaque metis signata*” (Fejér CD 2: 288.). A részletes leírásból kiderül, hogy Újudvart vízfolyások, erdők, földesúri birtokok és a Fehérvárról induló, Veszprémen, Keszthelyen, Kanizsán áthaladó nagy hadút határolja. A földrajzi környezet rekonstruálásához nyújt újabb adalékot Merenye 1203-as határjárása, melyben „*wyudwor*” közelében egy hidat említ az oklevél (Fejér CD 2: 361.).

Az újudvari johannita konvent kezdetben Fehérvár tartozéka volt, azonban még 1236 előtt függetlenné válhatott tőle; ebben az évben Kázmér veszprémi püspök ítéletlevelében tűnik fel először a lovagok rendháza: „*terram ville noue curie Cruciferorum Domus Hospitalis*” (ÁÚO 7: 24.).

Az Aranybulla 1231. évi megújítása elsősorban az egyház érdekeit szolgálta; a 21. cikkely szerint „mivel az országban sokan szenvednek sérelmet a hamis poroszlok miatt, ezek idézéseik vagy tanúbizonyságai ne legyenek érvényesek, csak a megyéspüspök vagy káptalan tanúbizonysága által” (KRISTÓ 1998: 218.). Kisebb ügyekben ugyanakkor elfogadták a szomszédos konventek, kolostorok tanúbizonyságát, ezzel lehetővé vált, hogy a johanniták is szerepet kapjanak a jogéletben.

Az újudvari johannita konvent hiteleshelyi működéséről tanúskodó első ismert oklevél 1259-ből származik: „*in litteris praeceptoris domus hospitalis de nova curia continebatur*” (ÁÚO 7: 518.). A következő két évtizedben szaporodnak meg igazán a zömmel birtokpert, elzálogosítást, adás-vételt, határjárást, határszabályozást, adományt rögzítő bizonyságlevelek, melyeket elsősorban a környék nemesei számára állított ki a rendház. 1277-ig az oklevelek többségében név szerint említik a konvent – magyar, francia, itáliai származású

– *preceptorát*, ezt követően azonban főként testületként szerepel a *commanderium*: „*Nos Conventus fratrum Cruciferorum Domus Hospitalis de Noua Curia*”.

A magyar gyakorlatban jellemző mozzanat, miszerint több ház tartozik egy *preceptor* vezetése alá (HUNYADI 2002: 57.), a vizsgált oklevelekben is megjelenik. Az újudvari konvent mellett Simon (1264),³ Hugo Boraldy (1275)⁴ valamint Arnold Beaumont (1375)⁵ *commanderek* a csurgói *preceptoriumot*, míg János (1346)⁶ a soproni *commanderiumot* irányították egy időben. Az újudvari johannita ház előkelő helyzetére utal, hogy fennállásának idején legalább három ízben a konvent vezetőjét – Hugo Boraldy, Giovanni Latini de Perugia, Arnold Beaumont – választották tartományi alperjelnek (lásd függelék).

A konvent *commanderi* pecsétjei közül épségben maradt fenn Gellért *vicepreceptor* kör alakú pecsétje: 1266-os okleveléről⁷ hártyszínegen függ a 30 mm-es, stilizált vágató lovat ábrázoló *S Fratris G* feliratú pecsét. A későbbiek folyamán testületként működő hiteleshely már egy másfajta kör alakú pecsétet használt (3. kép). Közepén egy díszítetlen, lapos felületű máltai kereszt látható, melyet a talpvonal mindkét oldalán egy elágazó és visszahajló inda díszít, felső szára mellett pedig egy stilizált nap és egy holdsarló ismerhető fel. Majuszkulás köriratát gyöngy sorok közé foglalták: S(IGILLUM)•CONVENTUS•CRUCIFERO R(UM)•DE•NOVA•CURIA (TAKÁCS 1992: 91-92).

A johanniták hiteleshelyi tevékenysége és a falu körül kiépült úthálózat pozitív hatást gyakorolt a település fejlődésére; Újudvar legkésőbb a 14. század elejére vásáros hely lett. 1329-ben két oklevél is említi, hogy a három megyei vásár közül az egyiknek a falu ad helyet (AO 13: 142., 264.).

Nagy Lajos 1351-es rendeletével, mely szerint a kisebb konventek „pecsétjei híjával legyenek minden megerősítő erőnek” (KRISTÓ 1998: 104.) az újudvari johannita *commanderium* is elvesztette hiteleshelyi tevékenységének jogosultságát. Az utolsó, birtokeladást megerősítő oklevelet 1352-ben adta ki a konvent, majd nem sokkal később, 1382-ben, a lovagrend a rendházat birtokaival együtt a Kanizsai családnak zálogosította el (VÁNDOR 1993: 4.).

A konvent azonosítását célzó régészeti terepmunkák Újudvaron

Az újudvari johannita konvent helyének megállapítására és alaprajzának meghatározására 1975–1976-ban dr. Vándor László tett kísérletet. 1975-ben két helyszínen folyt feltárás: a falu felett magasodó dombon, ahol a néphagyomány a kolostort sejtette (Újudvar-Gurda/Kolostordomb) valamint a falu alatt, a Principális mocsaras völgyében emelkedő egyik dombháton

(Újudvar–Töröktemető/Töröktemetési dűlő) (2. kép).

A néphagyomány szerint a Gurda nevet viselő erdővel borított dombon állt egykor a johanniták kolostora (Zala megye 1964: 554-6.). Vándor László 1975 áprilisában két kutatóárokkal vizsgálta meg a dombtetőt. Az erősen bolygatott területen egy kelet-nyugati irányú, 110 cm széles agyagba rakott Árpád-kori falalapoza és három sírt tárt fel. A falmaradványtól közvetlenül délre a törmelékkel kevert humuszréteg alatti vékony égésréteg az épület pusztulásával hozható összefüggésbe, mely közvetlenül a tapasztott járószint felett feküdt (5. kép). Az előkerült kevés kerámiatöredék alapján Vándor László egy kisméretű, 13. századi templomot feltételez a lelőhelyen.

2011 májusában terepbejárással lokalizáltuk az egykori feltárás helyét. A Gurda vagy Kolostordomb néven is ismert lelőhely a falu felett dél-délkeleti irányban, a Petőfi Sándor utcától dél-délnyugatra magasodó sűrű erdővel és bozóttal fedett magaslaton található (6. kép). A terület erősen bolygatott, a felszín nagy részén embercsontokat és téglatöredékeket észleltünk, továbbá egy töredékes kályhaszemet találtunk (7. kép). Egy kidőlt fa gyökerei alatt összefüggő, kötésben lévő faszakaszt figyeltünk meg (8. kép).

Újudvar a 17. század végéig eredetileg a mai településtől kissé nyugatabbra helyezkedett el, az egykori Kanizsa patak, ma Principális csatorna mocsaras völgyéből szigetszerűen kiemelkedő alacsony dombháton. Ezek egyikén az 1930-as években nagymennyiségű téglát termeltek ki, s nagy valószínűséggel erről a területről szántották ki azt a kaputimpanont is, melyet most a Magyar Nemzeti Galériában őriznek (4. kép). A félköríves timpanonban egy kimélyített háromkaréjos mező látható. A középsőt szalagfonatos latin kereszt díszíti, a bal szélsőben egy csuklyát viselő, bal kezében félköríves serpenyőt tartó, jobbájjal farkát fogó kentaur vágtat. A jobb karéjban egymással összefonódó, orrukkal érintkező kígyópár található (Pannonia Regia 1994: 182-183.). Antics István kutatása szerint a kentaur a középkorban a lélek – nemesebb emberi és bűnre csábító állati – kettőségét jelképezte. A csúcsos sapka a démonikusságot, a serpenyőből kicsapódó tűz pedig az alvilági hatalmat, míg az összekapcsolódó kígyópár a sátánt szimbolizálja. A gonoszt megjelenítő jelképek felett lebegő kereszt a sátánt legyőző Krisztust jeleníti meg (ANTICS 1992: 54-55.). A művészettörténészek a kőfaragás, de különösen a szalagfonatos kereszt alapján a timpanont a 12. századra keltezik (GEREVICH 1938: 89.).

1975-ben Horváth László és Vándor László terepbejárás során felszíni nyomok alapján egy templom helyét és egy Árpád-kori települést azonosított. Vándor László 1975-ben és 1976-ban végzett ásatása folyamán egy nagyméretű, félköríves, nyújtott szentélyű, a 14. században megtoldott templom maradványait tárta fel,

melyet a középkori Nova Curia Szent Péter tiszteletére szentelt plébániaegyházának tart (VALTER 2005: 197.). A templomtól keletre lévő szigeten egy földbe mélyített 12-13. századi ház is előkerült.⁸

A templom agyagba rakott alapozását számos helyen kibányászták, homokkő kváderekből épült falait elhordták. Az 5 árokkal és 17 szelvényvel megkutatott épületen belül két építési periódus különíthető el. Az első templom 11 x 19,8 méter nagyságú, a hajó falvastagsága 130 cm, míg a szentélye a 2 métert is eléri. Ledőlt, félköríves, bélletes nyugati kapuja a Nemzeti Galériában őrzött timpanont is tarthatta. A hajó toldását a nyugati homlokfal meghagyásával a 14. század elején végezheték el kisméretű téglából, így a templom új hosszúsága elérte a 29 métert. Ekkor építhették északi oldalához a keskeny sekrestyét is (9. kép).

A templom feltárása során 16 bolygatott – 9 férfi, 4 gyermek, 3 nem meghatározható nemű – sír és 8 különálló koponya került elő. A szentély alapozása két sírt vágott át, ami arra utal, hogy már a 12. század előtt is temetkeztek ide. Egyetlen sírban volt melléklet: a 2. számú sír férfi vázának medencéjén egy vascsat feküdt. Két sír esetében koporsó nyomait észlelték.

A feltárás leletanyaga zömmel Árpád-kori kerámia, ugyanakkor előkerült még mázas és X-jelű dísz-tégla is. Külön említést érdemel egy bronzkapocs és egy bronzkanál.

2011 júniusában terepbejárással azonosítottuk az Árpád-kori és középkori Nova Curia helyét. A mai településtől nyugatra, az Országút utca Március 15. Tsz istálló felé kanyarodó szakaszától északra, a vasúti átkelőtől keletre kb. 20 méterre emlékmű jelzi a feltételezett johannita kolostor és az egykori feltárás helyét. Mellette, az utca északi oldala mentén húzódó árok falában téglatöredékeket és embercsontokat észleltünk. Az emlékműtől északra és északnyugatra 400 x 500 méteres területen nagymennyiségű római kori, Árpád-kori kerámia- és agyaggolyó töredéket (10. kép 9.), középkori festett kerámiát, kályhaszem, fenőkő valamint csontkorcsolya töredékeket gyűjtöttünk. Figyelemreméltó egy cserépbogrács töredéke (10. kép 8.) valamint a fazekak perem- és oldaltöredékein megfigyelhető magas színvonalú díszítés: egy vagy két körbefutó, egymást metsző, ellentétes fázisú hullámvonalak használata (10. kép 1-7.). Az Árpád-kori és középkori leletanyag az északnyugat-délkelet irányú dombhát magaslatán koncentrált, nyugati és keleti széle felé az intenzitás csökkent.

Az okleveles adatok és régészeti eredmények értékelése

A magyarországi tartomány esetében számos nehézséggel szembesülnek a johanniták építészeti emlékeivel foglalkozó szakemberek. A történeti forrásokban

gyakran csupán a *crucifer* kifejezést tüntetik fel egy-egy lovagrendhez tartozó birtok, város, templom vagy vár megjelölésekor, mely alapján sokszor téves következtetést vonnak le a kutatók. Az oklevelekben előforduló helységneveket olykor félreértelmezik,⁹ a rendház épületeinek elhelyezkedésére, felépítésére vonatkozóan pedig a legtöbb esetben nem, vagy csak nagyon kevés adatot olvashatunk. Több országban a lovagrendi kutatásnak ugyanakkor szerves részét képezi a régészet is. Az írott források adatait légifotók segítségével meghatározott lelőhelyek, terepbejárások és szisztematikus ásatások során talált maradványok egészítik ki.

A vizsgált oklevelekből egyértelműen kiderül, hogy a középkori Nova Curia, ahol a johanniták egykori *commanderiuma* is működött, a Kanizsától északkeletre fekvő Újudvar településsel azonosítható. A középkori falu egy részét terepbejárással és feltárással Horváth László és Vándor László lokalizálta, teljes kiterjedését 2011-ben a szerző és munkatársa¹⁰ pontosította terepi megfigyelések során. A kérdés, hogy a johanniták konventjüket a falu szívében, vagy a településtől kissé távolabb, ugyanakkor védhetőbb helyen építették fel.

A keresztes háborúk idején a lovagrendek – köztük a johanniták – építészetében hasonló tendencia figyelhető meg. A brit szigeteken, az egykori Francia Királyság nagy részén, Itáliában valamint a Német Birodalom egyes területein a nagy haszonnal járó, erős gazdaságok, *commanderiumok* megszervezése volt a cél a termelő munkát végző lakosság védelmének biztosításával. Dél-Franciaországban az eretnesség elleni harcban, az Ibéria-félszigeten a Reconquista-ban vállalt vezető szerepük követelte meg a szentföldi erősségekhez hasonló masszív erődítmények kialakítását. Hazánkban és Európa keleti vidékein a zarándokok és keresztesek békés útját felügyelő „állomásokat” létesítettek.

Magyarországi párhuzamot nehéz találni, lovagrendi *commanderiumot* hazánkban teljes egészében még nem tártak fel. A legkiterjedtebb ásatásokat Esztergomban és Székesfehérváron végezték.

Az esztergomi Szent Kereszt templom mellett került elő a johannita lovagok 13–14. században épült ispotályának és konventjének néhány helyisége: konyha, pince (KOZÁK 1982: 90.), továbbá egy középkori padlótéglával fedett „kandallós helyiség” (ZSEMBREY 2009: 89.). Székesfehérváron az egykor mocsarakkal határolt Sziget külváros

területén állt a johanniták 12. század második felében létesített rendháza, mely a több évtizede folyó ásatások tanúsága szerint igen kiterjedt lehetett. Siklósy Gyula vezetésével tártak fel többek között egy nagyméretű csarnokot a hozzá csatlakozó épületekkel együtt (AR 23: 276.).

Újudvaron a konvent azonosításában további bonyodalmat jelent, hogy a johanniták kolostora mellett a településnek volt egy plébániaegyháza, melyet Szent Péter tiszteletére emeltek, valamint egy Szent János tiszteletére épített kápolnája is (HOLUB 1937.).

Az okleveles adatokból nem derül ki a konvent pontos építési ideje; 1193-ban az adományozás tényét és a település határait rögzítik, 1236-ig pedig csupán a johanniták tulajdonában lévő faluról tesznek említést. Az első hiteleshelyi tevékenységet bizonyító oklevél 1259-ből származik, mely alapján feltételezhetjük, hogy ekkor már biztosan álltak a *commanderium* épületei.

Ha figyelembe vesszük, hogy a johanniták az európai *preceptoriumok* zömét, főként mikor fontos útvonal mentén feküdt, és kiemelt szerepet töltött be a jogéletben, erődítésekkel látták el, mindenképpen egy megerősített, több épületet – dormitórium, refektórium, kápolna – magában foglaló létesítményt kell Újudvaron keresnünk.¹¹ Az Újudvar–Töröktemető/Töröktemetési dűlő lelőhelyen feltárt templom valószínűleg a középkori Nova Curia Szent Péter tiszteletére szentelt plébániaegyháza lehetett. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy a templom közelében egy Árpád-kori lakóházon kívül más épület nem került feltárára, a konventhez tartozó egyéb objektum maradványait a 2011-es terepbejáráson sem észleltük. Az előkerült kaputimpanon a pontos helyszín ismerete nélkül nem tekinthető egyértelmű bizonyítéknak, ugyanakkor nem tarom kizártnak, hogy a johanniták birtokában lévő falu templomát lovagrendi motívumokkal is ellátták.

A tatárjárás utáni bizonytalan időszakban a falu felett magasodó, stratégiaileg védhető Gurda ugyanakkor kedvezőbb lehetőséget nyújthatott a lovagrend számára, hogy egy erődített *commanderiumot* felépítsen. Az 1975-ös ásatás bár nem hozott számottevő eredményt, a terepbejárásunk alkalmával észlelt felszíni nyomok és a kályhaszem töredékek arról tanúskodnak, hogy nem csupán egy templomot rejt magában az erdővel borított dombtető. A johannita konvent biztos azonosítására további feltárás(ok)ra van szükség.

Jegyzetek

- ¹ Ezúton is köszönetet mondok dr. Vándor Lászlónak, hogy 1975–76-os újudvari ásatásának eredményeit rendelkezésemre bocsátotta.
- ² „...*praedium Szalla, et monasterium in honorem beati Petri dedicatum: et aliud praedium ex alia parte Szalla; tertium vero, quod vocatur Cuchinis (alias Euchinis) cum omnibus appendiciis eorum, sine omni contradictione suorum parentum...in perpetuum tenerent.*” Fejér CD 2: 174-175.
- ³ „*frater Symon Preceptor Domus Hospitalis de Chorgou et de Noua Curia*” - ÁÚO 8:117-119.
- ⁴ „*fratre Ugone Boraldy Preceptor de Chorgo et de Udvorheel*” - ÁÚO 9:128-130.
- ⁵ „*Arnoldi de Bellemonte, preceptoris de Chorgou, et de noua Curia*” - CD 9/5: 68.
- ⁶ „*Nos frater Johannes crucifer, protector domorum tam in Supprunio quam etiam in Nova Curia...*” - Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1. Sopron, 1921. 89.
- ⁷ Dl.1876
- ⁸ A ház alaprajzát Vándor László publikálta: Zala megye középkori falusi építészetéről. In.: Cseri Miklós: Nyugat-Dunántúl népi építésze. Szentendre–Szombathely, 1995. 169.
- ⁹ Lelja Dobroniç Nova Curia-t tévesen a Muraközi Lapányba helyezi (DOBRONIC 1984).
- ¹⁰ A terepen végzett geodéziai munkát, a térképek és táblák összeállítását és az 1975–76-os rajzok digitalizálását Császár Renáta végezte. Ezúton is nagyon köszönöm segítségét! A rajzokat a szerző készítette.
- ¹¹ Hunyadi Zsolt Csurgóhoz hasonlóan Újudvaron is erősséget, várat sejt (HUNYADI 2001. 255.).

Irodalom

ANTICS 1992

Antics, István: a Johannita-rend és az újudvari konvent története. Szeged, 1992. (szakdolgozat)

AO

Anjou-kori oklevéltár I–IV. Szerk. Kristó, Gyula. Budapest – Szeged. 1990 – 1996.

AOkl

Kristó, Gyula – Blazovich, László – Géczy, Lajos – Almási, Tibor: Anjou-kori oklevéltár I–XII. kötet. Budapest – Szeged, 1990–2003.

AR 23

Alba Regia 23 (1984-5), 276.

ÁÚO

Wenzel, Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII. Pest – Budapest, 1860–1874.

DOBRONIC 1984

Dobroniç, Lelja: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia, Zágráb, 1984.

Fejér CD

Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Buda, 1829-1844.

GEREVICH 1938

Gerevich, Tibor: Magyarország művészeti emlékei I. Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938.

HÁRSING – KOZÁK 1979

Hársing, László – Kozák, Károly: Johanniták a középkori Magyarországon. Világosság 1979. 11. sz. 692–698.

HO

Nagy, Imre – Deák, Farkas – Nagy, Gyula: Hazai oklevéltár 1234 – 1536. Budapest, 1879.

HOLUB 1937

Holub, József: Zala megye története a középkorban. A községek története. (Kézirat) Zala Megyei Levéltár. 1937.

HUNYADI 2001

Hunyadi, Zsolt: The Hospitallers in the Kingdom of Hungary: Houses, Personnel, and a Particular Activity up to c. 1400. In.: Hunyadi, Zsolt – Laszlovszky, József (eds.): The Crusades and the Military Orders. Budapest, 2001. 253–269.

HUNYADI 2002

Hunyadi, Zsolt: Cruciferorum domus hospitalias per Hungariam et Sclavoniam... Aetas 17:4 (2002): 52-76.

KOZÁK 1982

Kozák, Károly: Constructions dans la Hongrie des XII–XVe siècles des ordres de chevalerie et d’hospitaliers et leur influence. Acta Archaeologica 34. (1982) 71–130.

KRISTÓ 1998

Kristó, Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest, 1998.

LUTTRELL 2001

Anthony, Luttrell: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources. In.: Hunyadi, Zsolt–Laszlovszky, József (eds.): The Crusades and the Military Orders. Budapest, 2001. 269–283

Pannonia Regia 1994

Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1994.

Sopron Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész 1. kötet. Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron, 1921.

TAKÁCS 1992

Takács, Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Budapest, 1992.

VALTER 2005

Valter, Ilona: Árpád-kori téglatemplomok a Nyugat-Dunántúlon. Budapest, 2004.

VÁNDOR 1993

Vándor, László: Újudvar története a honfoglalástól 1700-ig. Újudvari Füzetek I. 1993. 2–8.

Zala megye 1964

Zala megye földrajzi nevei. Szerk.: Papp, László – Végh, József. Zalaegerszeg, 1967.

Zala vm 1

Nagy, Imre – Véghely, Dezső – Nagy, Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár. I. kötet 1024-1363. Budapest, 1886.

ZOMBORI 1988

Zombori, István: Lovagok és lovagrendek. Budapest, 1988.

ZSEMBERY 2009

Zsembery, Ákos: Középkori építészeti emlékek védelme. (Módszertani javaslat holt műemlékek bemutatásának kritikai elemzéséhez). Phd értekezés. Budapest, 2009.

The Hospitallers' convent of Újudvar in the mirror of the charters and the archaeological fieldwork

The appearance of the Hospitallers in the Hungarian Kingdom dates back to the time of the second Crusade. Their first private donation was made in 1166 in Zala county.

This study aims to locate the Hospitallers' convent of Újudvar with the help of written sources, the excavations of László Vándor in 1975-1976 and the author's fieldworks in 2011. In the sources there is no information about the exact date of the commandery's foundation in Újudvar: a charter from 1193 only confirms Queen Eufrosina's earlier donation. According to a charter, the first proven activity as a place of authentication might have been in 1259; by this time, most of the buildings of the convent must have been built.

According to the traditional belief, the Hospitaller's convent was above the village at the top of Gurda hill. László Vándor in 1975 discovered a foundation of an

Arpadian-age building, which he identified as a small 13th century church. In 2011 we examined the site again and found some brick masonry and fragments of rectangular earthenware tiles, which is called "stove eye".

László Vándor in 1975 and 1976 also excavated the foundation of a large temple with semicircular sanctuary at Újudvar–Töröktemető/Töröktemetési dűlő. Presumably it was the church of Nova Curia dedicated to St. Peter. In 2011 we located the site of the medieval village through reconnaissance.

According to the results of the excavations and fieldworks, I think the Hospitallers built their convent at the top of Gurda hill, which could be defended easily. Hopefully, additional excavations will tell us more about the history of the Hospitallers' convent in Újudvar.

Translated by Lívía Simmer

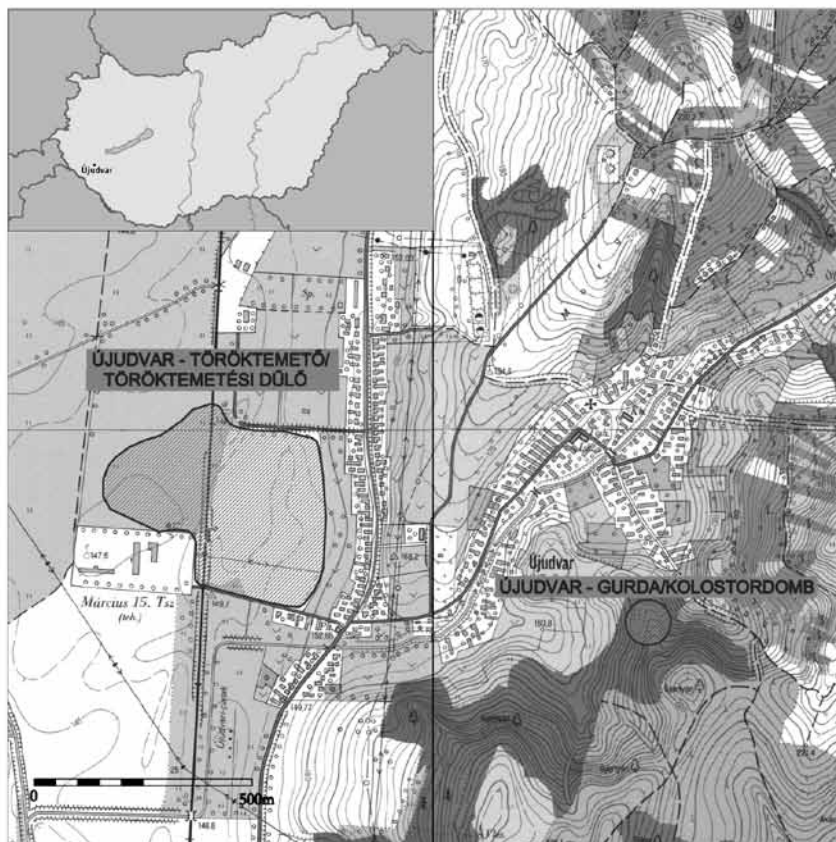
Függelék
Újudvar az okleveles forrásokban
(1193–1375)

Keltezés	Levéltári jelzet	Kiadás	Újudvar említése	Hiteleshelyi tevékenység	Preceptor	Egyéb
1193		Fejér CD 2: 288.	<i>Vyuduar</i>	-	-	Újudvar első okleveles említése
1203		Fejér CD 2: 361.	<i>wyudwor</i>	-	-	
1236		ÁÚO 7:24.	<i>ville noue curie</i>	-	-	rendház első említése
1259	DI.5163	ÁÚO 7:518.	<i>nova curia</i>	+	-	
1262		ÁÚO 8:41-42.	<i>Noue Curie</i>	+	név nélkül	
1264		ÁÚO 8:117-119.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>frater Symon Preceptor</i>	Csurgóval közös preceptor
1266	DI.1876	ÁÚO 8:160.	<i>NouaCuria</i>	+	<i>frater Gerardus Vicepreceptor</i>	
1266		Zala vm 1: 50-51.	<i>Nove Curie</i>	+	<i>frater G. vice preceptor</i>	
1270	DI. 749	ÁÚO 11: 602-603.	<i>Nova Curia</i>	+	<i>frater Albertus Preceptor</i>	
1273	DI.847	ÁÚO 9:42-43.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>frater Guyllermus Preceptor</i>	
1273	DI.36646		<i>Nouacuria</i>	+	<i>frater Guyllermus preceptor</i>	
1275		ÁÚO 9:128-130.	<i>Udvorheel</i>	-	<i>fratre Ugone Boraldy Preceptor</i>	Csurgóval közös preceptor
1277	DI.991	ÁÚO 9: 189-190.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>frater Guyllermus preceptor</i>	
1292	DI.1341	Zala vm. 1: 105-107.	<i>Nova Curia</i>	+	<i>conventus</i>	
1298	DI.1503	ÁÚO 10: 326-327.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1299	DI.1522	ÁÚO 10: 363-364.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>conventus</i>	
1300		HO 7:285-286.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1300		HO 7:302-304.	<i>Noua Curia</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	

1301	Dl.1625	AO 1: 19.; AOkl 1: 94.	<i>nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1307	Dl.1716, 1717	AO 1: 139- 140.; AOkl 2: 130-131.	<i>nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1308	Dl.1718	AO 1: 145- 146.; AOkl 2: 155.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>conventus</i>	
1308	Df.233155, 286775	AO 1: 164- 165.; AOkl 2: 233.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1310	Dl.94059	AOkl 2: 366.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1312	Dl.70396	AOkl 3: 103.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1319	Dl.70396	AOkl 5: 184- 185.	<i>Nova Curia</i>	+	<i>conventus</i>	
1324	Df.264753	AOkl 8: 285.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>conventus</i>	
1325	Dl.2335	AOkl 9: 321.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>conventus</i>	
1329		AOkl 13: 142.	<i>Nova Curia</i>	-	-	vásáros hely
1329		AOkl 13: 264.	<i>Nova Curia</i>	-	-	vásáros hely
1332	Df.264766		<i>Nova Curia</i>	+	<i>conventus</i>	
1333	Dl.2781	Zala vm. 1: 272-273.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1335	Dl.25797	Zala vm 1: 311.	<i>Nouacuria</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1336	Dl.3973		<i>Novacuria</i>	+		
1336		CD 8/4: 204- 206.	<i>Nova Curia</i>	-	<i>frater Ioannis Latini de Perusio</i>	
1341	Df.264770		<i>Nova Curia</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1342	Df.264771			+		
1342	Dl.3504	AO 4: 245- 247.	<i>Nova Curia</i>	+	<i>conventus</i>	
1346		Sopron I/1: 89	<i>Nova Curia</i>		<i>frater Johannes</i>	Sopronnal közös preceptor
1350	Dl.4117	Zala vm. 1: 497-498	<i>Nova Curia</i>	+	<i>Nos Conventus...</i>	
1352	Dl.4263	Zala vm. 1: 514-515.	<i>Nova Curia</i>	+	<i>conventus</i>	
1375		CD 9/5: 68.	<i>nova Curia</i>	-	<i>Arnoldi de Bellemonte</i>	Csurgóval közös preceptor

1. kép: Johannita commanderiumok a Magyar Királyság területén, 1200 - 1250 (Hunyadi 2001: 254.)
 Fig. 1.: Hospitaller Commanderies in the Kingdom of Hungary, 1200 - 1250 (Hunyadi 2001: 254.)

2. kép: Topográfiai térkép a lelőhelyek ábrázolásával
 Fig. 2.: Topographic map with the sites

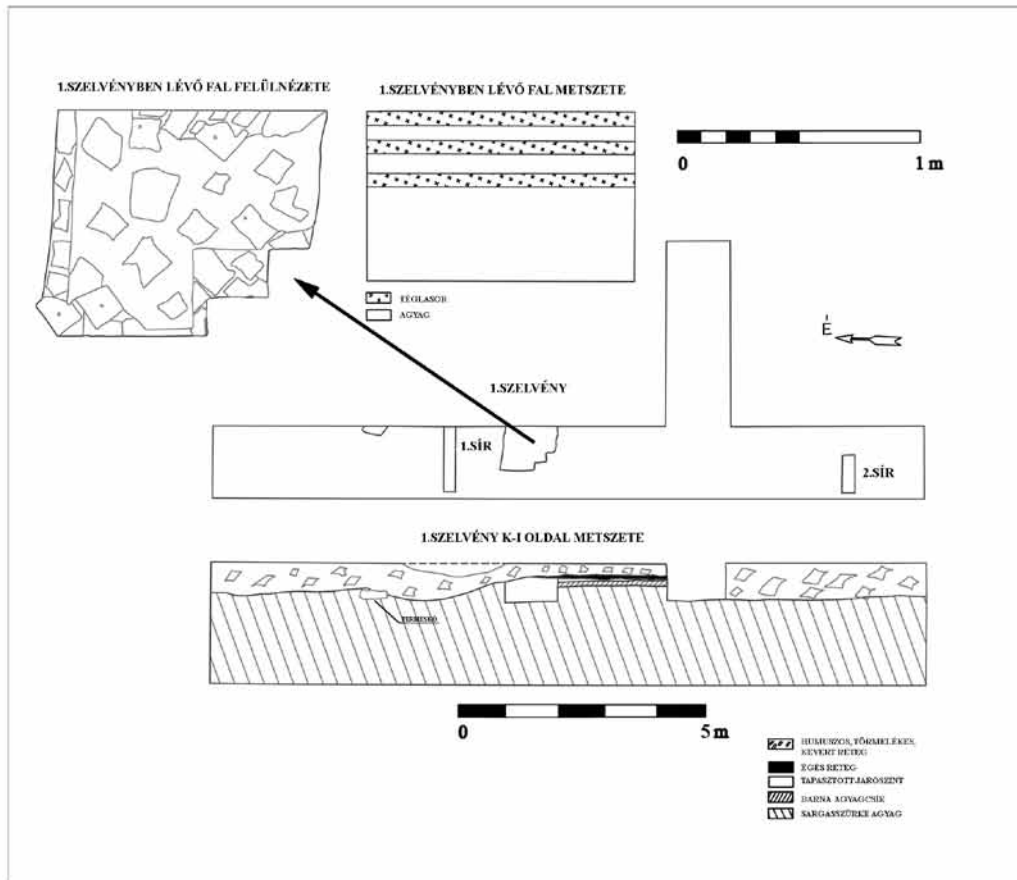

3. kép: Hiteleshelyi pecséttel ellátott oklevél, pecsét
 Fig. 3.: Charter with authentical seal, seal

The drawing depicts a tympanum with a semi-circular arch. In the center is a large cross. To the left of the cross is a lion rampant, and to the right is a snake coiled around a cross. The entire scene is set within a decorative archway.

4. kép: Az 1930-as években előkerült johannita motívumos timpanon
 Fig. 4.: Tympanon with Hospitaller motifs from the 1930's

5. kép.: Újudvar - Gurda/Kolostordomb - az 1. szelvény alap- és metszetrajza a falszakasszal (GM Adattár: 357/26)
 Fig. 5.: Újudvar - Gurda/Kolostordomb - the ground plan and section of the profile Nr. 1. with the foundation of the wall (GM Adattár: 357/26)

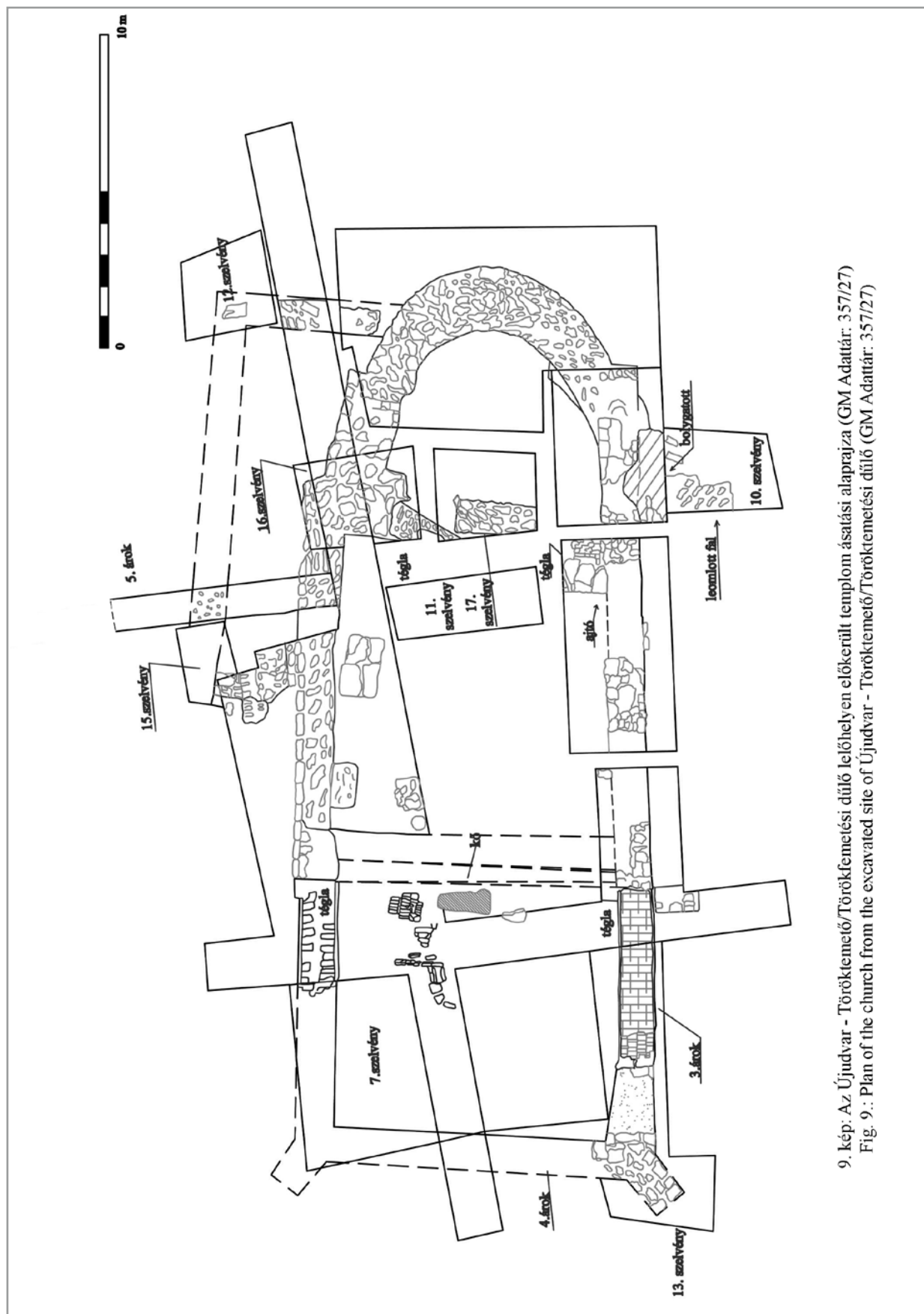
6. kép: Az erdővel borított Újudvar - Gurda/Kolostordomb lelőhely 2011-ben
 Fig. 6.: The site of Újudvar - Gurda/Kolostordomb covered with trees in 2011

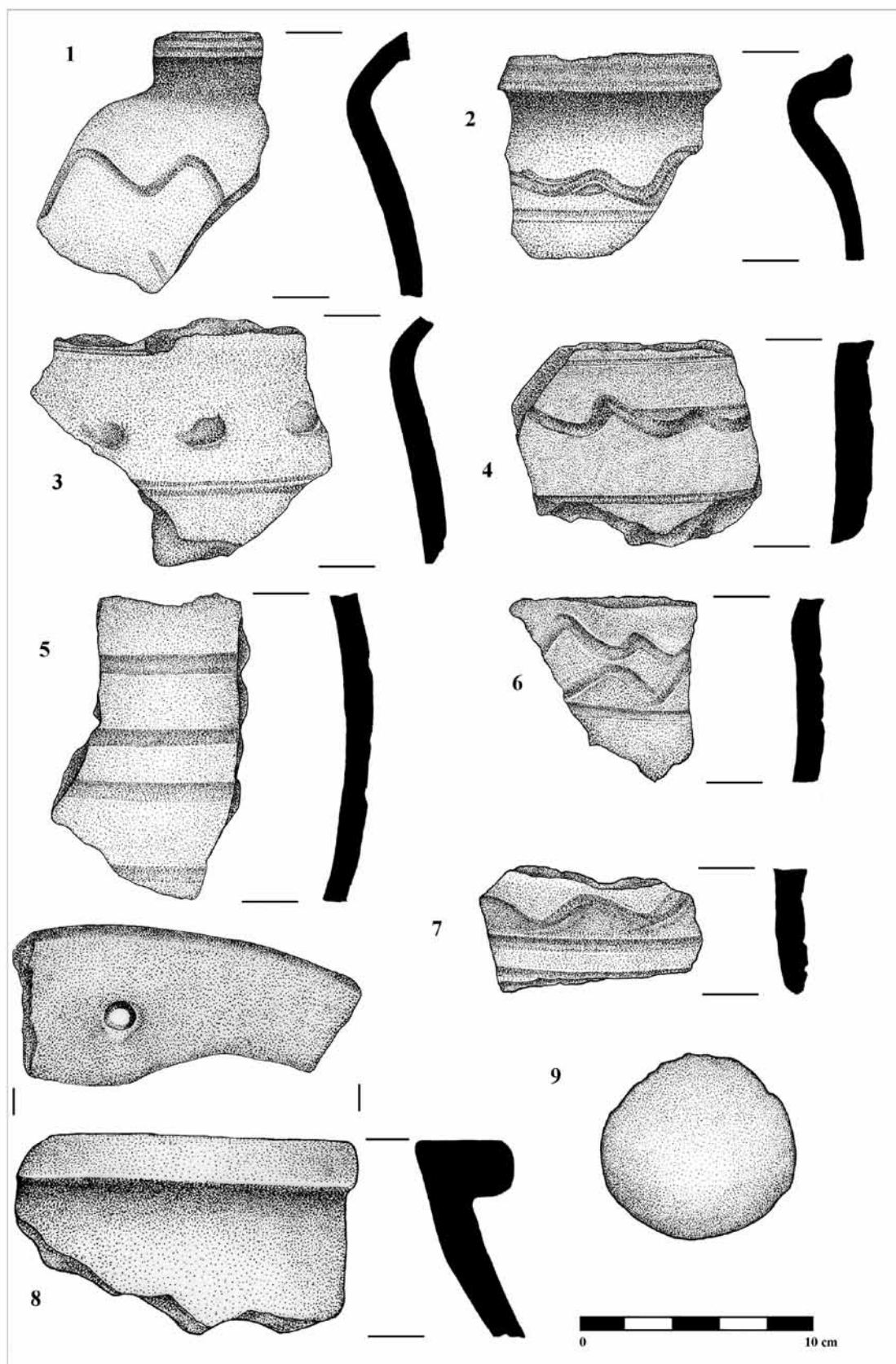
7. kép: Újudvar - Gurda/Kolostordomb - kályhaszem
Fig. 7.: Újudvar - Gurda/Kolostordomb - „stove eye”

8. kép.: Újudvar - Gurda/Kolostordomb - összefüggő téglafal
Fig. 8.: Újudvar - Gurda/Kolostordomb - brick masonry

9. kép. Az Újudvar - Töröktemető/Törökfemetési dűlő leltőhelyen előkerült templom ásatási alaprajza (GM Adattár: 357/27)
 Fig. 9.: Plan of the church from the excavated site of Újudvar - Töröktemető/Törökfemetési dűlő (GM Adattár: 357/27)

10. kép: Kerámiák a terepbejárásból
Fig 10.: Example of ceramics from the reconnaissance

Cseh Valentin

Egy elfeledett zalai köznemesi család, az Ormándiak

„Nemesek neve alatt pedig érteni kell e helyen általában az összes főpapokat, a zászlósurakat, a többi országnagyokat és ezen mi országunk más vitézlő rendeit, kik a szabadságnak egy és ugyanazon kiváltságával vannak fölsruháza.”¹ Így foglalta össze 1514-ben Werbőczy István a Tripartitumban a hazai nemesség mibenlétét. E nemesség egyik rétegét képezte a köznemesség, amely önmagában is eléggé tagolt volt. E réteg zalai képviselői közé tartoztak az Ormándiak. E mára sajnos méltatlanul elfeledett zalai köznemesi család a XV-XVI. század folyamán fejtette ki tevékenységét a megyében, hol részben a Kanizsai, részben az alsólendvai Bánffy család szolgálatában, de eredetük máig bizonytalan. S így azt sem tudjuk, hogy valójában zalaiak voltak-e, vagy az ország más részéből származtak el megyénkbe.

A források szerint a XIII. század óta Baranyában élt egy Ormándi nevű család, amelynek tagjai az okleveles adatok alapján már IV. (Kun) László (1272–1290) uralkodása óta biztosan birtokosok voltak Baranya megyében. Ugyanis Ormándi Deniper (*Denipetrus*) fia, István 1289-ben a királytól adományként megkapta Ormánd, Obon, Herend és Töttös birtokokat Baranyában, miután Ormándi János fia Miklós ispán a király engedélyével fiává fogadta Deniper fiát, Istvánt, akire ráhagyta birtokait és szőlőit, amit IV. László király Ormándi Miklós halála után meg is erősített.² E birtokokból később Herendet és Töttöst 100 márkányi bécsi dénárért Ormándi István fiai: András, István, Kozma és Miklós eladták Töttös királyi ajtónálló mesternek.³

Így azt sem tudni, hogy a baranyai Ormándi családnak és a XV. századtól kezdve a forrásokban felbukkanó zalai Ormándiaknak volt-e rokoni kapcsolata egymással vagy sem? Vagy talán mindkét familia a saját Ormánd nevű birtoka után vette fel családnévét? Nagy Iván szerint a Zalában élő Ormándi család bizonyosan a Göcsejben fekvő falu után nevezte el magát. Ehhez azt kell még hozzátennünk, hogy a későbbiekben a nemesi előnevét – predikátum – is a település neve után

használta, s így a család ormándi Ormándi néven volt ismeretes a XVI. században.

A történetünkben szereplő Ormándi család a XV. század első felétől kezdve fordul elő egyre többször a zalai vonatkozású középkori okleveles anyagban, de azt nem tudni, hogy a familia mióta volt birtokos a megyében. S bár a családdal kapcsolatban XV. század előtti adatunk nincs Zalából, az nem valószínű, hogy a XIV. század vége előtt birtokosok lettek volna a megyében, a XV. századtól viszont – különösen a század közepétől – egyre több Ormándi birtokról adnak hírt a források. Így megállapíthatjuk, hogy a család birtokállománya döntően a Göcsejben (Ormánd és Lak /ma: Ormándlak/, Lickó vagy Kislickó /Lickóvadás/, Milej /Milejszeg/, Aszúvölgy /Zalatárnok része/, Gutorfölde, Zágorhida, Pórszombat, Medes /Pórszombat része/, Böde, Bátorháza, Csősi /Petrikeresztúr része/, Keresztúr /Petrikeresztúr/, Páka térsége⁴) feküdt. Továbbá számos birtoka volt a családnak Zalaapáti és Pacsa térségében (Pacsa, Egyházaspacsa, Horváti /Esztergályhorváti/, Isebor /Pacsa része/, Búberek /Zalaapáti része/) is.

Nem tudni bizonyosan, de valószínűsíthető, hogy a birtokközpont Ormándon volt, ugyanakkor a források alapján tudjuk, hogy a XVI. század közepén öt nemesi kúriája is volt a családnak. Ezek Ormándon, Lakon, Iseborban, Aszúvölgyön és Milejben álltak.

Az Ormándiak birtokaikkal kapcsolatos tevékenységük mellett számos hivatalt is betöltöttek a XV-XVI. század folyamán, s hivatalviselésük alapján a család familiáris kapcsolataira is valamelyest fény derült. Ez köszönhető annak is, hogy a XIII. századtól kezdve a vármegyék élén álló ispánok feladatköre átalakult. Bár továbbra is a főurak közül kerültek ki az ispánok, de szerepük devalválódott, s így megnövekedett az alispánok szerepe a megye tényleges irányításában. Akiiket, ahogy arra Holub József rámutatott, az ispáni hivatalt betöltő főurak familiárisai közül neveztek ki.

A család tagjai közül többen is betöltötték Zala vármegye alispáni tisztségét a XV. században. Elsőként

Ormándi Jakab fia, Ormándi János, aki – ha a fenti feltevés valós, akkor gersei Pethő László ispán (1424–1438) familiárisaként 1426. július 4. és 1432. január 5. között volt a megye alispánja.⁵ Két évtized múlva 1455-ben Ormándi Mihály lett a vármegye alispánja, igaz csak egy hétig,⁶ majd egy évtized múlva Ormándi Miklós ugyancsak rövid ideig szolgálta alispánként a megyét,⁷ akkor, mint a Kanizsai család familiárisa.⁸ Valószínűleg ugyancsak a Kanizsaiak familiárisaként töltötte be az alispáni tisztséget Ormándi Balázs 1462. november 11. – 1463. május 12. között.⁹

A család életvitelével és ügyeivel kapcsolatban a forrásokban kétfajta csoport található a hivatalviselésre vonatkozó adatok mellett. Ezek a birtokperek és birtokügyek, valamint a hatalmaskodások, amelyek az Ormándi család történetét végigkísérték a XV. századtól kezdve egészen addig, amíg elszármaztak a megyéből. A zalai konvent 1449. június 4-i oklevele is egy ilyen vitás esetről számolt be. A konvent előtt megjelent Keresztúri János saját maga, gyermekei és még többek nevében eltiltotta Ormándi Mihályt, Ormándi Balázst és Keresztúri Miklóst a Keresztúrbeli birtokrészek elfoglalásától és használatától.¹⁰ Ennek a keresztúri esetnek abból a szempontból van jelentősége, hogy ezekben az évtizedekben sikerült a családnak megalapoznia a vagyonát. Ezért is volt komoly jelentősége Ormándi Balázs és isebori Lackfi Zsófia házasságának, ugyanis 1460 körül e frigy révén jutott az Ormándiak tulajdonába több birtok Búberek, Horváti, Isebor és Pacsa községekben, miután isebori Lackfi István gyermekei megosztottak apjuk vagyonán. A család további gazdagodását mutatja guti Ország Mihály nádor 1464. szeptember 1-jei oklevele, amelyben utasította a zalai konventet, hogy Ormándi János fiait, Mihályt és Balázst vezessék be a lengyeli Torda Lukács fiai: István, László és Miklós által a Zala megyei Csöszi possessióban őket megillető területek birtokába, amire még a hónap folyamán sor került.¹¹ A nádori utasítás után egy esztendővel, 1465. szeptember 7-én I. (Corvin) Mátyás (1458–1490) elrendelte, hogy vezessék be új adomány címén Ormándi Mihályt, Balázst és fiaikat, Pált és Bálintot Ormánd, Lak és Csöszi possessiókba, Keresztúr, Böde, Bátorháza, Isebor, Pacsa, Búberek, Horváti és Medes possessiók részeibe, illetve a Bátorházában a Zebecke folyón álló malomnak és a birtokoknak az összes királyi jogába.¹²

Egy sikertelen vagyongyarapítási próbálkozásra példa a következő eset. A vasvári káptalan egyik 1465-ös oklevelében Petrikeresztúri Péter a maga, testvérei (Miklós és István), illetve fiai (Illés és Péter), valamint többi társa nevében eltiltotta Petrikeresztúr és Pálfalva possessióban levő részei elfoglalásától és a birtokba vezetéstől Ormándi Mihályt és Balázst, illetve isebori Lackfi Lászlót és isebori Lackfi Zsófia nemes

asszonyt.¹³ Míg bő egy évtized múlva Ormándi Balázs nyilván a jó rokoni kapcsolatokat is kihasználva a Lackfiakkal, 1477-ben Lackfi Jánossal és Darabos Gergellyel közösen elfoglalt egy részt a zalavári apát esztergályi és nagyapáti birtokából. Majd társaival e területeket a horváti és búbereki birtokokhoz csatolták.¹⁴ Ormándi Balázsnak a későbbiekben is voltak vitás ügyei. 1480-ban Báthori István országbíró utasította a kapornaki konventet, hogy Ormándi Balázst intsék meg, mert nem adta vissza isebori Lackfi Borbálának a neki elzálogosított Medes és Horváti birtokokat. Együttal kötelezte Ormándi Balázst a birtokok visszaadására, de Báthori 1480. január 22-i levelére már március 21-én jelezte a kapornaki konvent, hogy a birtokokat nem adták vissza, ezért beidéztek Ormándit.¹⁵

A család a XVI. században is nagyrészt birtok-, hatalmaskodási és peres ügyei miatt szerepelt a forrásokban. Ez az időszak amiatt is fontos Magyarország történetében, mert a Jagelló-korban komoly átalakulások következtek be a magyarországi köznemesség életében. Elterjedt a nemesi előnév használata, az addigi szóbeliséget – Fügedi Erik szerint minden tízedik klánban volt egy írástudó – fokozatosan felváltotta az írásbeliség, köszönhetően annak, hogy egyre többen tanultak meg írni, olvasni a nemesség soraiból. Különösen az 1526-ot követő időszakban növekedett meg az iratok mennyisége, amint arra Bilkei Irén is utalt. Továbbá a társadalmi mobilitás is jelentősen csökkent. *„A Mohács előtti két évtizedben már stabilizálódott a nemesség rétegződése, elkülönült egymástól a bárói és a (köz)nemesi rend, az átmenet lehetőségei pedig valamelyest beszűkültek. Ezzel szemben, mivel Mohács mezején elesett az arisztokrácia egy jelentős része, ezután lehetőség nyílt addig kevésbé ismert nemesi családok tagjainak is az egyéni felemelkedésre, birtok- és hivatalszerzésre, mégpedig mindkét királyi környezetben.”*¹⁶

A század első évtizedének végén II. (Jagelló) Ulászló (1490–1516) 1509. augusztus 20-án kiadott oklevelében kötelezte Ormándi Pált és Ormándi Jánost, hogy a néhai Ormándi Mihálynak Ormánd, Lak, Csöszi, Bátorháza és más Zala vármegyei birtokokban bírt részei után Ormándi Mihály leányát, Ormándi Ilonát és unokáját, Veronikát megillető részeket, illetve nászajándékot, hitbért¹⁷ és leánynegyedet¹⁸ kiszolgáltassák; erről a királynak a kapornaki konventen keresztül kiküldött királyi embere tájékoztatta az Ormándiakat. Amennyiben Ormándi Pál¹⁹ és János erre nem volna hajlandó, úgy II. Ulászló meghagyta, hogy a királyi ember idézze perbe őket a királyi személyes jelenlét bírósága elé.²⁰ Ez meg is történt, mivel az Ormándiak nem voltak hajlandók a követelések teljesítésére, amiről a kapornaki konvent tájékoztatta II. Ulászlót.²¹ Ormándi Pál és Ormándi János a későbbiekben sem volt hajlandó elmenni az 1511. október 6-i, vagyis Szent Mihály

nyolcadára kiírt perre. Ezért a király 1511. november 27-én meghagyta a kapornaki konventnek, hogy idézzék perbe az Ormándiakat, ha nem adják ki Ormándi Mihály lányának Dénesfalvai László feleségének, Ilona asszonynak és unokájának, Szecsődi Tarródi Bertalan feleségének, Veronika asszonynak a nekik Ormándi Mihály után járó javakat. A történelem ismételte önmagát, mert Ormándi János és Ormándi Pál ekkor sem volt hajlandó erre, ezért újból perbe idézték őket.

Azonban 1512. december 8-án alsólendvai Bánffy János familiárisaként²² annak fiaival, Ferencsel, Zsigmonddal és Antallal, továbbá több másik nemessel és számos jobbággal rárontottak Kanizsai Lászlónak a Zala megyei Gyanolc és Esztergenye birtokaira, ahonnan 1300 aranyforint értékben 35 ökröt és egyéb holmit vittek el. A Bánffy János vezette csapat mintegy 130 főt számlált a források szerint. Az országbíró Kanizsai László panaszára vizsgálatot rendelt el, amelynek lefolytatásával a kapornaki konventet bízta meg, akik az országbíró 1513. január 29-én, Budán kelt levelére válaszul azt írták, hogy a panaszt megvizsgálták és az igaznak bizonyult, s a panaszban nevezetteket megidézték 1513. március 21-ére az országbíró elé.²³

Az Ormándi Mihály leányának, Ilona asszonynak és unokájának, Veronikának járó nászajándék, hitbér és leánynegyed miatti pereskedés még 1520-ban is folyt. Ekkor Báthori István nádor meghagyta a kapornaki konventnek, hogy küldje ki hites emberét, hogy annak jelenlétében a nádori ember Ormándi Jánost és Ormándi Pál fiát, Ormándi Istvánt²⁴ megidézze néhai Ormándi Mihály leánya, Ilona asszony és unokája, Veronika asszony ellenében.

Ormándi János egy 1521. május 22-én kiadott oklevélben²⁵ is szerepel, amelyben Báthori István nádor megidézi társaival együtt Török Ambrus és társai ügyében.

A család vagyoni vitái a későbbiekben is meghatározták az Ormándiak mindennapjait. 1522-ben egy Ormándi István és János között folyó per következtében határjárást rendeltek el Isebor településnél a szomszédos birtokosok jelenlétében, mert a pervesztes Ormándi István birtokát elkülönítették, és kétharmad részt a nádornak, egyharmad részt Ormándi Jánosnak, a per nyertesének akarták statuálni zálog címén; de Ormándi István egyik familiárisa ezt kivont karddal megakadályozta. E tettéért urát, Ormándi Istvánt a nádori jelenlétébe idézték 1522. augusztus 30-ára.²⁶ Valószínűleg az előző évi sérelmek is szerepet játszottak abban, hogy 1523-ban Ormándi István özvegy Ormándi Jánosné, Ilona²⁷ asszony ormándi kúriájára tört jobbágyaival, és az asszonyt karddal megkergette. Nyilván ennek az ügynek a folytatása volt 1524-ben, hogy Ormándi János (feltehetően a korábban említett Ormándi János fia, hiszen a családban gyakori a János név) kérésére Szapolyai György szépei ispán, Zala vármegyei királyi bírósága

a vármegye kapornaki gyűlésén tudatta, hogy Ormándi István hatalmaskodási²⁸ ügyben idézték meg.²⁹ Ugyancsak Szapolyai közléséből tudjuk, hogy az özvegy nevében döbrétei Farkas János intézkedett.³⁰

Az 1520-as, 1530-as években több változás történt az Ormándiak birtokviszonyaiban: előbb Szapolyai György 1525-ös ítéletével értelmében a kapornaki konvent kiment Ormánd, Lak, Isebor és Pacsa birtokokra, hogy Korotnai Péter, Ivánczi Mihály és özv. Ormándi Pálné Margit asszony ellenében zálog címen birtokaikat ákosházi Sárkány Mihálynak lefoglalják. Majd II. Lajos (1516–1526) királynak jelentette a kapornaki konvent, hogy Lak, Semjénmelléke és Ormánd birtokokba Sárkány Mihályt ellentmondás nélkül beiktatták.³¹ Pár év múlva, 1528-ban Ormándi Gábor adott el 3 hold szántóföldet 31 forintért Töttösön Töttösi Benedeknek.³²

A család legfontosabb birtoka ebben az időben még mindig Ormándon és Lakon volt. Ormándon 1531-ben az Ormándi család két tagjának 8 portája, ezeken 2 szegény jobbágya volt, és 3 elhagyott jobbágytelekkel is rendelkeztek, míg Ormándi Gergelynek Pacsán volt egy portája. Az évtized végén a család vagyona újabb birtokkal gyarapodott, hiszen Ormándi István³³ I. János királytól Egyházaspacsa teljes birtokába az összes tartozékokkal és haszonvételekkel minden királyi jogba beiktattatott.³⁴ Majd az év közepén, 1539. június 16-án Ormándi János 20 forintért elzálogosította Pacsa, Isebor, Horváti és Búberek birtokait minden tartozékaikkal (malmokkal, hegyjogokkal) Ormándi Istvánnak és rokonainak, és vállalta azt is, hogy Ormándi Istvánt és rokonait a visszavásárlásig minden jogtalanságtól megvédi. Erről a Szent Üdvözítő Egyház kapornaki konventje egy oklevelet is kiadott az ott megjelent Ormándi János kérésének megfelelően.³⁵

Viszont a család tagjai – különösen Ormándi István és János – birtokügyeik mellett már jó ideje egyéb tevékenységgel is felhívták magukra a figyelmet. Ormándi István és János³⁶ 1541-ben többekkel együtt alsólendvai Bánffy István, Zala vármegye főispánjának³⁷ familiárisaként rátört Deli Tamás és fia Péter isebori nemesi kúriájára, s az elrabolt 6000 forint értékű ingóság mellett foglyul ejtették Deli Tamást is, akit Lenti várába hurcoltak.³⁸ Ugyanebben az évben január 25. körül Ormándi István és János – alsólendvai Bánffy István megbízásából Barkóczy Jób és Dénesfalvi László fegyveres szervitorok³⁹ segítségével – kirabolták kolgyari özv. Bankó Imréné Piroska Kolgyár-beli nemesi kúriáját, és onnan 80 forint készpénzt, ruhát, lovakat, ökröket, más jószágokat, szalonnát, sajtot, s egyéb élelmiszereket és használati tárgyakat 300 forintnyi értékben vittek Lenti várába. E tettük miatt Nádasy Tamás országbíró évek múlva, 1548. november 27-én kiadott egy idézést a személyes jelenlét bírósága elé,

amit 1549. január 4-én, csütörtökön Ormádon mutatott be a nevezetteknek Balázs szerzetes, a kapornaki konvent kiküldött embere.⁴⁰

Ugyancsak egy hatalmaskodási ügy miatt utasították Pozsonyból a kapornaki konventet 1543. február 18-án, hogy folytassanak le eljárást Ormándi István, Ormándi János és Dénesfalvi László ellen, mert mindszenti Montor Tamás lányának, Magdolna nemes kisasszonynak tordafalvai birtokáról 200 forint értékben vittek el 12 vashordó bort, továbbá a sértett birtokának egy részét elfoglalták. Az idézést a személyes jelenlét bírósága elé pár nap múlva, 1543. február 26-án, kedden Ormádon mutatta be a kapornaki konvent szerzetese.⁴¹

Ugyanakkor nemcsak hatalmaskodási ügyek miatt szerepeltek a család tagjai ebben az esztendőben a forrásokban. Ormándi János fiai, Pál⁴² és Ferenc nevében többek mellett maga is tiltakozott Dénesfalvi János Zepenyekoppány, Egregy, Diás, Lak, Lórántháza birtokokba való beiktatása ellen 1543. június 7-én.⁴³ A következő év tavaszán I. Ferdinánd király elrendelte,⁴⁴ hogy Ormándi István és Kislickói Jánosa Balázs Szántói Botka Miklós kérésének megfelelően a kapornaki konvent előtt bevallást tegyen Szántói Botka Imre lányának leánynegyedével kapcsolatban.

Közben a család tagjai a hatalmaskodásokban továbbra is jeleskedtek, ugyanis Ormándi István Bánffy Istvánnal és Dénesfalvi Lászlóval közösen 1545-ben rátámadt Háshágyi Dénes özvegye, kányaföldi Kerecsényi Katalin és fiai Ferenc, Balázs és Imre kehidai birtokára, s az ott álló kúriájukra, és 53 ökröt, tehenet, borjút, 150 disznót, élelmiszert, házi felszereléseket és bútorokat raboltak el a családtól és jobbágyaiktól. A hatalmaskodás miatt 600 hold földet nem tudtak megművelni, és így 3000 forint kár keletkezett.⁴⁵ E támadásban annak is szerepe volt, hogy Kerecsényi Katalin férje életében Nádasdy Tamás familiárisa volt, azonban a Nádasdy és a Bánffy család között komoly politikai ellentétek voltak, amelyek az egymás elleni hatalmaskodásokhoz is okot szolgáltatottak.⁴⁶ Azonban nem mindig támadóként voltak érintettek az Ormándi család tagjai a hatalmaskodásokban, hanem időnként előfordult, hogy ők voltak a sértettjei az ilyen eseményeknek. 1546. szeptember 27-én isebori Petri Ferenc fegyvereseivel megtámadta Ormándi István isebori birtokát, ahonnan elűzték Kalamár Benedek, Mihály és Ferenc nevű jobbágyait azok telkeiről, továbbá 100 forint értékű házi felszerelést raboltak el Ormándi István nemesi kúriájából, ami miatt Nádasdy Tamás országbíró az elkövetőket a személyes jelenlét bírósága elé idézte.⁴⁷

1548-ban Ormándi Mihály leányának, Annának, Szentmihályi Gáspár feleségének a Szentmihály birtokból járó hitbére és jegyajándéka miatt pereskedtek. E perben Szecsődi Tarródi Péter, Ormándi Mihály felesége, Dorottya lánya, valamint Mártának Veronika nevű

lánya, Bertalan fia, Dénesfalvi János és Ormándi Mihály Ilona nevű leánya és Dénesfalvi László fia volt a felperes, míg Szentbalázi Zele Péter és Jakab, továbbá Háshágyi Ferenc, Balázs és Imre volt az alperes.⁴⁸ A család vagyoni helyzetét mutatja, hogy 1549-ben Ormándi Istvánnak és Jánosnak Ormádon és Kislickóban 8 portája, 6 zsellérje, 5 új jobbágytelke és 4 szolgája volt.⁴⁹ Ormándi István több birtokát is elzálogosította ebben az évben, hogy Orsolya leánya kiházásítási költségeit fedezni tudja. Mihályfalvi Jánosnak 50 forintért elzálogosította birtokrészeit Iseborban, Pacsán, Horvátiban és Búbereken. Továbbá ugyanezen birtokokon, kivéve egy pacsai jobbágytelket és szőlőt, 108 forintért Rajki Gábornak adta zálogba a maga, a felesége, Márta gyermekei: Pál, Ferenc, Gábor és Sebestyén, valamint Ákosházi Sárkány Benedek és annak felesége, Orsolya, illetve Veronika, továbbá Kata nevű lányaik nevében.⁵⁰

Ebben az évben Ormándi János 111 forintért elzálogosította ugyancsak Rajki Gábornak, továbbá Rajki Jánosnak felesége, Dorottya, és Aszúvölgyi Annától született gyermekei, Ormándi Bálint⁵¹ és Julianna nevében aszúvölgyi és gutorföldi birtokait.⁵² 1550. november 21-én a kispacsai Szentes Tamás bepanaszolta Ormándi Istvánt,⁵³ Zala megye szolgabíráját egy öt sértő kijelentése miatt, s ünnepélyes tiltakozó nyilatkozatot tett a kapornaki konvent előtt.⁵⁴ Az év során Ormándi Jánost Zágórhida, Isebor, Aszúvölgy, Gutorföldre és Horváti birtokokba iktatták be.⁵⁵

1551-ben⁵⁶ Ormándi Jánost zágórhidai Lóránt Péter hatalmaskodási ügyben idézték meg, mert Ormándi János pölöskei Ördög Mátyással és pölöskei Ördög Lászlóval⁵⁷ hatalmaskodott Zágórhida, Vagyonföldre, Belewsy, Szőlős és Eördögfalva településeken.⁵⁸ Ugyanez az Ormándi János 1549-ben a Zala megyei Aszúvölgy, Kislickó, Medes, Pórszombat és Ormánd falvakban 14 portával, 6 zsellérrrel, 5 újonnan létesült jobbágytelekkel és 2 szolgálóval rendelkezett. Mint lovastiszt harcolt 1552-ben Eger ostrománál, ahol az ostrom 12-dik napján Bay Ferenc, Fígedy János, Pethő Gáspár és Zolthay István lovastisztekkel kitört a várból.

Az ostromról Tinódi Lantos Sebestyén is beszámolt az „Eger vár viadaljáról való ének história” című művében:

„Tizenkettőnapön ugyanott esék. / Azon napon ebéd után történék, / Vitézőkben az várból kiüténék, / Az jó Pető Gáspár Zoltai Istvánval, / Főlegényökvel, Fígedy Jánosval, / Bay Ferenc az Ormándi Jánosval / Szépen harcolának az pogánokval.”⁵⁹

De nem csak ő, hanem a XIX. századi költőóriás, Vörösmarty Mihály is megemlékezett erről Eger című hőskölteményében:

„Egy gond tartja Petőt, kirohan valamennyi huszárral, / S e lövetek fészket porral vettetni törekszik. / Zoltai vágat, öl, üz, szaladók közt kémli Oroszlánt. / Hasz-

*talán: öt repülő ménen szolgálai ragadják. / Agg Ulemán vi még, s vittában az éltes atyának / Látni megiffjúdott erejét, amint az időnek / Mélye fölött lebeg, és sugárát megereszti turulként. / Ő magas Ormándit s Bayt elfárasztja sebekkel, / S lánya körül mint örvény jár csattogva; de rájő / Zoltai, és az apát szédítve megéri csapása.*⁶⁰

A nevezetes, a magyar védők diadalát hozó ostromban Ormándi János kezét egy ágyúgolyó eltalálta, s a harcok befejezéséig nem is gyógyult meg a sebe. Az orvost sem tudta kifizetni, ezért 32 forintos jutalommal segítették ki.

Zalába visszatérve 1554-ben az Egernél harcolt Ormándi Jánosnak és testvérének, Ormándi Istvánnak⁶¹ volt újabb hatalmaskodás miatt pere, ezúttal lickói János Balázssal.⁶² Majd a következő évben újból birtokügyek miatt szerepelt az Ormándi család a forrásokban, ugyanis Ormándi Pál édesanyjával, Mártával közösen birtokokat adott el Zichy Istvánnak Pacsán, Iseborban, Búbereken és Horvátiban,⁶³ majd a pacσαι hegyen Ormándi Pál 4 magyar forintért egy régóta elhanyagolt szőlőjét is eladta Tüttösi Benedeknek.⁶⁴

A következő évtized elején Ormándi Ferencné Lengyeli Dorottyát iktatták be az Isebor, Horváti, Pacsa, Búberek és Medes possessiókban lévő egész birtokrészekbe és az isebori kúria birtokába, az Albert kapornaki apát és Ormándi Ferenc közötti fassio alapján.⁶⁵ A következő, 1562-es esztendőben Ormándi Pál és Ferenc Búbereken levő teljes birtokrészüket 50 magyar forintért eladták nádasdi Darabos Gergelynek és feleségének, Terjék Orsolyának és gyermekeiknek.⁶⁶ 1563. december 21-én, Tamás apostol ünnepén a kapornaki konventnél fogott bírák előtt született meg egyezés Ormándi István javainak felosztásáról özvegye, Márta asszony és gyermekei, Pál, Ferenc,⁶⁷ Gábor és Sebestyén között. Az egyezés megkötésekor Sebestyént Felső Máté képviselte. Ez az egyezés azért is érdekes, mert pontos képet fest a család vagyoni helyzetéről. A megállapodás szerint minden tartozást egyenlően vállaltak, a birtokokat és a család négy kúriáját is igazságosan osztották fel egymás között. Az ormándi kúria a benne lakó Ormándi Sebestyéné lett, míg az üres laki kúria Ormándi Gábor tulajdonába került. Emellett Ormándon egy fakápolna kegyúri jogát Ormándi Pál örökölte meg, továbbá az övé lett Lakon Csertán Péter providus faháza, míg Ormándi Gábor Márta asszony és Ormándi Sebestyén Lakban épített épületeit szerette volna megkapni.

A birtokokból Márta asszonyé lett Lakon Sipos András, Balogh György és Kozma György jobbágyok jobbágytelke, továbbá Iseborban és Medesen jutott földekhez. Ormándi Pál a pacσαι és medesi birtokok mellett Lakon megkapta Kozma János és Sydi Ambrus jobbágytelkét. Ormándi Gábor tulajdona lett Csertán Balázs, Bertalan Mihály, Nagy Ambrus és Sydi Be-

nedek laki jobbágytelke. Ormándi Ferencé lett Sydi János ormándi és Encse György laki jobbágytelke, míg Ormándi Sebestyéné lett Ormándon Sydi Márton, Némái Balázs, Sydi Balázs és Gerencsér Tamás özvegyének a jobbágytelke. A Lakon levő szőlőbirtokokból az Egyed szőlő Márta asszonyé lett, a Pincés szőlő Pálé, a Felső szőlő Sebestyéné, míg a laki hegy északi részén levő Felső szőlő Gáboré lett, Ferenc Pacsán kapott szőlőbirtokot. Emellett az ormándi kétkerekű vízimalom hasznát öt részre osztották fel.⁶⁸

1564-ben Ormándi Pál előbb kiváltotta fivérének, Ormándi Gábornak a medesi két és fél jobbágytelkét a zálogból, s birtokokat is cseréltek egymást közt Pacsán, Búbereken és Medesen, nyilván a zálogból kifolyólag; majd medesi saját tulajdonú három népes jobbágytelkét eladta Nagy Benedeknek és Jánosnak 150 forintért. Ebben az esztendőben a források szerint a család tagjainak Medesen 7, Pacsán 3, Iseborban 3, míg Ormándon és Lakon 8,5 portája volt; utóbbiból Ormándi Bálintnak⁶⁹ 1564-ben⁷⁰ Ormándon és Lakon 5 portája, Ormándi Ferencnek 3 és fél portája volt és egy elhagyott jobbágytelke. A már említett Ormándi Bálintnak Aszúvölgyön 4, Lickóban 5 portája volt, s utóbbi településen még a család két másik tagjának is volt birtoka.⁷¹ Ebben az esztendőben Ormándi Tamásnak volt egy pere Nagy Miklóssal és Bálinttal, mert megverték egy jobbágyát Erenye és Gellért fálvakban,⁷² míg a következő évben Ormándi Pál pereskedett Telekesi Imre ellen egy hatalmaskodási ügyben.⁷³ A következő, 1565-ös esztendőben Ormándi Ferencet és feleségét, Lengyeli Dorottyát beiktatták egy nemesi kúria birtokába Iseboron, amit Zepethky Jánostól vásároltak.⁷⁴

Az Ormándiaknak 1566-ban Medesen 2, Ormándon és Lakon 5 portája volt, ebből három Ormándi István özvegyéé, Márta asszonyé,⁷⁵ míg a források szerint Ormándi Ferencnek Pacsán és Iseborban, Ormándi Pálnak pedig Iseborban volt birtoka. A következő, 1567-es évben Ormándi István fiai egyik népes jobbágytelkét eladták az asszei Péterffy testvéreknek 60 magyar forintért, hogy egyikőjük a betegségét Pöstyénfürdőn tudja kúrálni. A következő évben viszont újból családi vita kerekedett, mert Ormándi Pál vitatta Ormándi Ferenc végrendeletét, amiben ő az isebori nemesi kúriáját és telkét, a pacσαι és búbereki hegyen neki járó hegyvámot és 50 iugerum⁷⁶ szántót hagyott Egeraljai Lászlóra és isebori Deli Péterre.⁷⁷ Ebben az esztendőben Ormándi István özvegyének, Márta asszonynak is volt egy pere Tarródi Ferencsel.⁷⁸ A család Ormándi Pál⁷⁹ és Gábor révén újból birtokügyek miatt tűnt fel a forrásokban: Újlaki Sebestyénnek adtak zálogba és örökjogon birtokokat Pacsán és Iseborban.⁸⁰

Az országot dúló oszmán-magyar háború harcai nem kerülhették el Zala megyét sem, amely már a mohácsi csata után pár évvel felvonulási területté vált, amikor

1532-ben a Bécs (Kőszeg) ellen vonuló II. Szulejmán szultán csapatai e térségen át vonultak északnak. Buda 1541-es elestéig komoly veszély nem fenyegette a térséget, viszont alapvetően változtatott meg mindent a királyi székhely elvesztése, majd a helyzet tovább romlott Szigetvár 1556-os eleste után. Ekkor Kanizsa volt az utolsó végvár,⁸¹ ami feltartoztathatta a törököt, de a portyázások komoly károkat okoztak a zalai falvakban. Az Ormándiak birtokai az 1570-es évtizedben pusztultak el a törökök támadásaiban, köztük 1576-ban Ormánd, Lak és Lickó is. Utóbbi lakóit a török elhurcolta, s 1580-ban még szerepelt a koppányi szandzsák defterében, de 1588-ban már teljesen elhagyott volt, akárcsak a család másik birtoka, Aszúvölgy is, amely 1586-tól kezdve török alávetettségben élt, 1598-ban már elhagyott településsé vált. Emiatt nem meglepő, hogy a család történetéről 1573-tól egészen 1597-ig nincsenek írásos forrásaink, hiszen valószínűleg többen közülük a török támadások áldozatává váltak, illetve a család többi tagja bizonyára biztonságosabb helyre költözött.

A következő forrás 1597-ben keletkezett, ekkor Ormándi Lukács⁸² az Ormádon és Lakon tett szolgálataiért Deseo Albertnek és örökösének örökjogon odaadta egy teljes házat, vagyis egy jobbágytelkét, kivéve a Lakon levő nemesi kúriáját. Ormándi Lukács 1598-ban vallotta, hogy a törökök által elpusztított Lakot

újja akarja építeni, s jobbágyokkal kívánja betelepíteni. Emiatt Sydi György providust szabaddá tette, valamint minden kötelezettség alól mentesítette házat és szőlőjét, mert ő volt az első, aki az elhagyott településre betelepült. A kiváltságok elnyeréséért cserébe Ormándi Lukács kikötötte, hogy Sydi György fiával együtt maradjon évekig a településen.

Az ezt követő időszokról alig van információink, különös tekintettel a család zalai tevékenységére vonatkozóan. Valószínűleg Kanizsa 1600-as oszmán kézre kerülése után, vagy már talán korábban is, a fokozottabb török veszély miatt északabbra telepedhettek. Ugyanakkor bizonyítottan látszik,⁸³ hogy a forrásokban 1597–98-ban szereplő Ormándi Lukács azonos azzal a személlyel, akiről az 1620-as években több forrást⁸⁴ is találhatunk. Egy 1626-os birtokadományozó oklevélből tudjuk, hogy Ormándi Lukács, akinek az apja Ormándi Pál, anyja Bögöthey Katalin⁸⁵, a lánya pedig Ormándi Katalin volt, elhunyt, s birtokait az Ormándi család magszakadása miatt adományozta el II. Ferdinánd (1619–1637) király.⁸⁶

Azonban több Ormándi is előfordul a XVII. század közepén Vas vármegyében; 1658-ban Trencsén vármegye nemesi lajstromában is szerepelt ezen a néven egy család, illetve 1660-ban volt egy Ormándi János nevű prókátor Erdélyben.⁸⁷ E néven napjainkban is él család Magyarországon, de ez már egy másik történet...

Jegyzetek

Ezúton szeretném megköszönni dr. Bilkei Irén tanulmányomhoz nyújtott segítségét.

¹ WERBŐCZY 1990. 74. (Tripartitum I. rész 9. cím 7. §)

² DL 87160.

³ DL 87149., DL 87151., DL 87154.

⁴ Ezen Páka környéki birtokokról egy 1454-es oklevélből tudunk, s akkoriban Ormándi Mihály és Balázs tulajdonában álltak. DL 14781.

⁵ MOLNÁR 2000. 457.

⁶ Az alispáni tisztséget 1455. július 7 – 1455. július 16. között töltötte be. MOLNÁR 2000 457.

⁷ 1461. július 23 – 1461. szeptember 18-ig volt alispán. MOLNÁR 2000. 457.

⁸ Holub József kutatásai alapján úgy vélte, hogy a Kanizsai családnak komoly szerepe lehetett abban, hogy az Ormándi család egy része elszármazott Eger térségébe, ugyanis 1479-ben Ormándi János, mint *homo regius*, tehát királyi ember (A királyi ember vagy esetenként nádori stb. ember különböző jogügyleteknél segédkezett. A megbízás egyedi esetekre szólt. Lásd. KMTL 354.) volt jelen fiának, Ormándi Balásznak Eger, Szegfalu és Bökény birtokba történt beiktatásánál. DL 36713.

⁹ Ő majd három évtized múlva 1489-ben esküdt is volt a megyében, de azt nem tudni, melyik járásban. MOLNÁR 2000. 456.

¹⁰ DL 94191.

¹¹ DL 104820. 1464. szeptember 1. Iborliszkói Pál fia István az Iborlickóban (*Borlyzko*) lévő birtokrészeinek szántóföldek és erdők elfoglalása, és megvevretése, megsebesítése miatt Ormándi János fiainak, Mihálynak és Balásznak a támogatásával *proclamata congregatio generalist* hivatott egybe lengyeli Torda Lukács fiai: László, István és Miklós és azok édesanyja: Juszтина ellen, de szegénysége miatt nem tudta teljesen véghezvinni. Ezért annak a lefolytatását rábízta Ormándi Mihályra és Balászra, akikre átruházta minden jogát. [DL 15911.] Érdekesség, hogy Ormándi István strenoriai püspök, a kapornaki apátság gubernátora, és testvérei: Ormándi Mihály és Balázs 1470-ben meg akarták venni Döbrétei Alberttől mindsenti Torda Lukács fiainak: Istvánnak, Lászlónak és Miklósnak a Zala megyei Csősi birtokon lévő részeit, amelyekbe Albertet bírói ítélet alapján beiktatták. Az ügylet valószínűleg Döbrétei Albert fiának, Mihály mesternek (aki Gergely nevű testvére nevében is pa-

- naszt tett) a Budai káptalanhoz benyújtott tiltakozása miatt meghíúsulhatott. DL 17021.
- ¹² Erre, ahogy a zalai konvent levele is bizonyítja, 1466. január 5-ig sor került minden ellenvetés nélkül, a szomszédok jelenlétében. DL 104820.
- ¹³ DL 94222.
- ¹⁴ A zalavári apátság 1487. március 29-én tiltakozott a kapornaki konventnél Esztergály és Nagypáti területén levő részbirtokaik Lackfi János, Darabos Gergely, Ormándi Balázs és fiai: Ormándi Pál s János által történt elfoglalása ellen. FÜSSY 1902 558., HOLUB ZMHK
- ¹⁵ DL 45823.
- ¹⁶ BILKEI 2011. 1170.
- ¹⁷ Házassági vagyoni jogi fogalom, amelynek értelmében a férj javaiból a feleséget egy bizonyos rész megilleti a házasság megszűnésekor. Bizonyos esetekben (pl. házasságtörés) a hitbérhez (*dos*) való jog elveszhetett. Werbőczy így magyarázza a hitbér fogalmát: „...a hitbér és kelengye szót egybe foglalva és egynek véve hitbérnek mondjuk; és ez a nőnek szüzessége vesztéséért és az elhálásért férje javaiból adatik.” Továbbá így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Tudni kell tehát, hogy országunk régi és meggyökeresedett szokásjoga szerint a hitbér a törvényes házasságra lépett nőknek a házassági tartozás teljesítéséért a férjek javaiból és jószágaiból járó jutalom”. KMTL 263.; WERBŐCZY 1990 217. (Tripartitum I. rész 93. cím bev., 2§)
- ¹⁸ Az 1222-es Aranybulla rögzítette a leányok jogát apjuk birtokának a negyedére, mivel korábban nem örökölhettek. A „*quarta puellaris*”, vagyis a leánynegyed a római jogból került a magyar jogba; eleinte a teljes vagyomból járt, de a XIV. századtól kezdve csak az ősi és szerzett vagyont érintette, míg a vásárolt vagyomból a leányok egyenlően örököltek a fiúkkal. KMTL 400.
- ¹⁹ Alsólendvai Bánffy János familiárisa volt, s 1497-ben, mint királyi ember találkozunk vele. Pályafutása során kúriai jegyző is volt, és 1500-1514-ig Zala vármegye jegyzői tisztségét töltötte be. Nevéhez fűződik a „*Lecta per ... notarium*” feljegyzés bevezetése a megyei kancellárián. HOLUB 1929 157–158.; MOLNÁR 2000 457.; KUBINYI 1988. 15.
- ²⁰ DL 50005.
- ²¹ DL 50005.
- ²² A XVI. század folyamán az Ormándi család tagjai az alsólendvai Bánffy család familiárisaiként teljesítettek szolgálatot, s ennek a későbbiekben komoly haszna is volt számukra. Különösen a Mohács utáni időszakban vált fontossá ez, figyelembe véve azt, hogy 1526-ot követően három báró volt befolyással Zala vármegyére. Ezek: alsólendvai Bánffy János, aki II. Lajos pohárnokmestere volt, és részt vett a mohácsi csatában is, továbbá enyingi Török Bálint és Nádasdy Tamás, akik mindannyian komoly hatással voltak az I. (Habsburg) Ferdinánd (1526-1564) és I. (Szapolyai) János (1526-1540) királyok közti küzdelemre, amely az 1526–1541 közötti időszakban valósággal felemésztette Magyarországot. Bánffy János a korszakban mindvégig I. János pártján maradt, s bár I. Ferdinánd is szerette volna megnyerni, ez nem sikerült neki, emiatt Bánffy birtokait eladományozta. A budai országgyűlésen 1530-ban az ország nádorává választották, amely hivatalt 1534-es haláláig ellátta. BILKEI 1997. 23-25.
- ²³ DL 64801.
- ²⁴ A források tanúsága szerint 1548. november 7. – 1551. február 23. között szolgabíró volt. Molnár 2000. 457.
- ²⁵ ZML DL XV. 1.-275
- ²⁶ DL 72201.
- ²⁷ ZML XII.1. Nr. 1875 számú oklevélből tudjuk a nevét.
- ²⁸ Latinul *factum potentiale*, amely egy speciális büncselekmény elnevezése. Az *invasio domus*ból vagyis a más házára való fegyveres rátörésből fejlődött ki a XIII. századra a fogalma. Minden olyan cselekedetet hatalmaskodásnak neveztek, amely valakinek a személye, a szabadsága és vagyona ellen irányult. Büntetése elméletileg fővesztés volt, de gyakorlatilag a felek kiegyezhettek egymással. KMTL 255.
- ²⁹ ZML DL XV.1.309; ZML XII.1. Nr. 1885
- ³⁰ ZML DL XV.1.310
- ³¹ ZML DL XV.1.324
- ³² ZML XII. 1. Nr. 322
- ³³ Az egyházaspacsai birtokot I. János király vitélő Ivánci Ferencnek, Jánosnak, Péternek és Györgynek adományozta hűséges szolgálataikért, amelyet az országnak, a koronának és a királynak nyújtottak, s rajtuk keresztül lett az unokatestvérük, Ormándi István és minden örököse adományozott.
- ³⁴ ZML XII. 1. Nr. 1473
- ³⁵ ZML XII. 1. Nr. 1869
- ³⁶ Ormándi Istvánnak 1539-ben a következő településeken voltak birtokai: Búberek, Egyházaspacsa, Horváti, Isebor, Pacsa, míg 1546-ban Iseborban. Ormándi János 1539-ben birtokos volt a következő falvakban: Búberek, Horváti, Isebor, Pacsa. BILKEI 1997. 48–49.
- ³⁷ E tisztséget 1541. december 8. – 1567. február 16-ig töltötte be alsólendvai Bánffy Lászlóval közösen. MOLNÁR 2000 246.
- ³⁸ ZML XV. 61. Isebor 10. d. 210. 4–5.
- ³⁹ A szervitori intézmény a középkori familiaritásból jött létre. Eleinte hasonló feladatokat (katonai, hivatali, birtokigazgatási, titkári) látott el a szervitor is, aki többnyire nemes volt. A Jagelló-kor végétől kezdve meghatározott ideig tartó pénzért végzett szolgálattá alakult át a szervitorság. BILKEI 2011. 1171.
- ⁴⁰ ZML XII. 1. Nr. 949
- ⁴¹ ZML XII. 1. Nr. 1958

- ⁴² 1555. december 7-én Ormándi Pál Zichy István hűgával tartott esküvőjéről írt Csány Ákos Nádasdy Tamás nádornak. ŐZE 1996. 194.
- ⁴³ ZML XII. 1. Nr. 1572
- ⁴⁴ ZML XII. 1. Nr. 897
- ⁴⁵ ZML XII. 1. Nr. 710
- ⁴⁶ BILKEI 2011. 1175., BILKEI 2002. Nr. 240. 39., Nr. 312. 70.
- ⁴⁷ ZML XII. 1. Nr. 1874
- ⁴⁸ ZML XII. 1. Nr. 2121
- ⁴⁹ MAKSAY 1990. 964.
- ⁵⁰ ZML XII. 1. Nr. 868, ZML XV. 61. Isebor 10. d. 210. 8.
- ⁵¹ A Kisasszonyfalvai Istvánffy Pál felperes és néhai Ormándi János fia, Ormándi Bálint, illetve nagynénje, Bebesi Osvátné Aszúvölgyi Zsófia alperesek közti per folyamánként az alpereseket 1549-ben visszaiktatták az aszúvölgyi nemesi kúriába a faluban és Gutorföldén, továbbá Zágorhidán levő birtokokba. Asszúvölgy 1. d. 16. 5.
- ⁵² ZML XV. 61. Aszúvölgy 1. d. 16. 4–5.
- ⁵³ 1552-ben azért perelték be, mert három hatalmaskodási ügyben indított eljárásban nem jelent meg. ZML XII. 1. Nr. 1860. 1552.
- ⁵⁴ ZML XV. 61. Pacsa 18. d. 362. 10.
- ⁵⁵ ZML XII. 1. Nr. 2344.
- ⁵⁶ Ormándi Istvánt és Jánost a Darabos család eltiltotta Isebor, Pacsa, Búberek és Horváti részeik elidegenítésétől. ZML XV. 61. Isebor 10. d. 210. 9.
- ⁵⁷ Ormándi János 1551-ben aszúvölgyi és zágorhidai jobbágyaival özvegy pölöskei Ördög Lászlóné Zágorhidán élő néhány jobbágyát elfogták és kifosztották a Zeelcz possessio Wassawelgye nevű földjén. ZML XV. 61. Zágorhida 24. d. 19. 6.
- ⁵⁸ ZML XII. 1. Nr. 545.
- ⁵⁹ Tinódi Sebestyén összes költeménye, <http://www.mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#6>, (Letöltve: 2012. március 14.)
- ⁶⁰ Vörösmarty Miály összes köteménye. <http://mek.niif.hu/01100/01122/html/eger02.htm> (Letöltve: 2012. március 14.)
- ⁶¹ Ormándi Istvánt 1553-ban beiktatták a testvérét megverő mileji Simon Péter Milejben fekvő nemesi kúriájába és birtokába, amit elkoboztak tőle hűtlenség (*in fidelitas*) miatt. ZML XII. 1. Nr. 823
- ⁶² ZML XII. 1. Nr. 1857
- ⁶³ ZML XII. 1. Nr. 2359
- ⁶⁴ ZML XV. 61. Pacsa 18. d. 362. 12.
- ⁶⁵ ZML XII. 1. Nr. 88
- ⁶⁶ ZML XV. 61. Búberek 4. d. 78. 5.
- ⁶⁷ Ormándi Ferenc Szili Albert kapornaki apáttal 1563-ban zálogszerződést kötött, ugyanis apja, Ormándi István 227 forint 65 dénárért elzálogosította Isebor, Horváti, Medes, Búberek, Pacsa községekben levő összes birtokrészét Rajki Gábornak, akitől Zichy István kiváltotta a birtokokat. Azon feltétellel adta át Ormándi István fiainak, Pálnak, Ferencnek, Gábornak, Sebestyénnek és édesanyjuknak, hogy a javakat osztatlanul használják, s ha szétosztanak azokat, akkor letétbe kell helyezniük a 227 forint 65 dénárért. Mivel megtörtént a felosztás (a birtoklásról Ormándi Pál felesége, Klára, Ormándi István özvegye, Márta és Ormándi Ferenc egyeztek meg 1565-ben ZML XV 61. Isebor 10. d. 210. 19.), ezért Szili Albert kapornaki apát Ormándi Ferencre eső 47 forintos részt annak felesége, aki egyébként rokona volt, Lengyeli Dorottya iránti megbecsülése gyanánt kifizette azon feltétellel, hogy Lengyeli Dorottya halála esetén Iseboron 2 lakatlan és 2 lakott jobbágytelek, a nemesi kúria és a medesi jobbágytelek zálog címén az övé lesz. ZML XV. 61. Búberek 4. d. 6.
- ⁶⁸ ZML XV. 61. Ormándlak 17. d. 352. 3., ZML XII. 1. Nr. 1862
- ⁶⁹ I. Ferdinánd király 1564. április 8-i okleveléből tudjuk, hogy Ormándi Bálint birtokait Lakon, Ormádon, Aszúvölgyön, Gutorföldén, Lickóban, Zágorhidán, Medesen, Iseborban, Pacsán, Búberekben és Horvátiban felesége, Csuti Ilona nevére átruházták. OL A 57 MKL Libri regii 3. k. 808.
- ⁷⁰ 1564-ben összeírásra kerültek Zala vármegye falvai, vélhetően ezek az adatok is abból az összeírásból származhatnak. ZML XV. 41.a. 3. d. 10. t. Fülöp István: Nagylengyel története. 1178–1849.
- ⁷¹ ZML XV. 61. Aszúvölgy 1. d. 16. 6., Lickóvadamos 14. d. 291. 9., 12.
- ⁷² ZML XII. 1. Nr. 1861
- ⁷³ ZML XII. 1. Nr. 1868
- ⁷⁴ ZML XII. 1. Nr. 6
- ⁷⁵ ZML XV. 61. Ormándlak 17. d. 352. 4–5.
- ⁷⁶ 1 iugerum = 0,252 hektár
- ⁷⁷ ZML XII. 1. Nr. 1886
- ⁷⁸ ZML XII. 1. Nr. 1873
- ⁷⁹ 1572/73 körül Ormándi Pálnak egy elhagyott negyed birtoka volt Ormádon, míg 1573-ban fivérének, Ormándi Gábornak ugyancsak egy negyed birtoka volt Iseborban. ZML XV. 61. Ormándlak 17. d. 352. 5–6., Isebor 10. d. 210. 23.
- ⁸⁰ ZML XII. 1. Nr. 1866, Nr. 1891
- ⁸¹ A török-háborúkkal kapcsolatos érdekesség, hogy Ormándi Péter volt Palota (Várpalota) várkapitánya 1593-ban, amikor az oszmánok elfoglalták a várat. NAGY 1860 261.
- ⁸² Vele Zala vármegye 1597. május 8-án, Egerszegen tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében is találkozhatunk, ugyanis érintett volt egy Zichy László fiával, Zichy Ferencsel szembeni ügyben, amelyben 12 jobbágytelek és 20 urnányi hegyvám volt Gutorföldén a vita tárgya. BILKEI–TURBULY 1989. 81.

⁸³ BILKEI – TURBULY 1989. 81., OL A 57 MKL Libri regii 7. k. 627–628.

⁸⁴ OL P 1314 Batthyány cs. lt. Misszilisek 34647 79. d.

⁸⁵ Az 1597-es vármegyei jegyzőkönyv Klárának nevezi az édesanyját, de egyéb egyezőség okán feltételezhe-

tő, hogy az 1626-os forrásban szereplő Böögöthey Katalin azonos Böögöthey Klárával. BILKEI-TURBULY 1989 81. o., OL A 57 MKL Libri regii 7. k. 627–628.

⁸⁶ OL A 57 MKL Libri regii 7. k. 627–628.

⁸⁷ NAGY 1860. 261.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
(ZML)
ZML XII.1. Kapornaki és Zalavári Konventek Hiteleshelyi Levéltára:
Nr. 6, Nr. 88, Nr. 545, Nr. 710, Nr. 823, Nr. 868, Nr. 897, Nr. 949, Nr. 1473, Nr. 1572, Nr. 1857, Nr. 1860, Nr. 1861, Nr. 1862, Nr. 1866, Nr. 1868, Nr. 1869, Nr. 1873, Nr. 1874, Nr. 1875, Nr. 1885, Nr. 1886, Nr. 1891, Nr. 1958, Nr. 2121, Nr. 2344, Nr. 2359
ZML XV.1. Mohács előtti oklevelek gyűjteménye:
DL XV.1.-275, DL XV.1.-309, DL XV.1.-310, DL XV.1.-322, DL XV.1.-324
ZML XV.61. Zala megye helytörténeti lexikonához ké szült adatgyűjtés:
1. Búberek (Ma: Zalaapáti része) 4. d. 78.; 2. Isebor (Ma: Pacsa része) 10. d. 210.; Medes (Ma:

Pórszombat része) 15. d. 310.; Ormándlak 17. d. 352.; Pacsa 18. d. 362., Zágorhida 24.d.19.

ZML XV. 41.a.: Történeti értékű kéziratok:
Fülöp István hagyatéka 3. d. 10. t. Nagylengyel története 1178-1849

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (OL)
Diplomatikai Levéltár:
DL 14781., DL 104820., DL 15911., DL 17021., DL 36713., DL 45823., DL 50005., DL 64801., DL 72201., DL 87149., DL 87151., DL 87154., DL 87160., DL 94191., DL 94222.

Magyar Kancelláriai Levéltár:
A 57 Libri regii (Királyi Könyvek) 7. kötet 627–628.

Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai:
P 1314 Batthyány család levéltára Missles: 34 647 79. d.

Irodalom

BILKEI-TURBULY 1989

Bilkei Irén – Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. I. kötet 1555–1609. Zalai Gyűjtemény 29, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1989.

BILKEI 1994

Bilkei Irén: Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez. In: Zalai történeti tanulmányok 1994, Bilkei Irén (szerk.): Zalai Gyűjtemény 35. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1994. 3–16.

BILKEI 1997

Bilkei Irén: Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben. In.: Káli Csaba (szerk.): Zalai történeti tanulmányok, Zalai Gyűjtemény 42., Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1997. 21–60.

BILKEI 1999

Bilkei Irén (szerk.): A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527–1541. Zalai Gyűjtemény 47, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1999.

BILKEI 2002

Bilkei Irén (szerk.): A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542–1544. Zalai Gyűjtemény 54. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2002.

BILKEI 2008

Bilkei Irén (szerk.): A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545–1548. Zalai Gyűjtemény 64. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2008.

BILKEI 2009

Bilkei Irén: Mátyás király oklevelei a Zala Megyei Levéltárban 1460–1490 In.: Paksy Zoltán (szerk.): Zalai történeti tanulmányok. 2009. Zalai Gyűjtemény 67. 2009. 55–68.

BILKEI 2011

Bilkei Irén: Megyei köznemesi társadalom a mohács utáni évtizedekben. In.: Századok 2011/5. (144. évf.) 1147-1182.

CSÁNKI 1897

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet. Budapest, 1897.

- FÜGEDI 1999
Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- FÜSSY 1902
Füßy Tamás: A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig. Budapest, 1902.
PRT VII.: Dr. Erdélyi László (szerk.): A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Szent-Benedek-Rend, Budapest, 1902.
- HOLUB 1929
Holub József: Zala megye története a középkorban I. kötet, [Pécs], 1929.
- HOLUB 1960
Holub József: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt. In.: Szentmihályi Imre (szerk.): A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960, Zalaegerszeg, 1960. 181–204.
- HOLUB 1963
Holub József: Zala megye középkori vízrajza. Zalaegerszeg, 1963.
- HOLUB ZMHK
Holub József: Zala megye története a középkorban. II–III. kötet. A községek története (kézirat). S. l. e. a.
- KMTL
Kristó Gyula (főszerk.): Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- KUBINYI 1988
Kubinyi András: A Jagelló-kori értelmiség. In.: Zombori István szerk.: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szeged, 1988. 7–22.
- MAKSAY 1990
Maksay Ferenc (szerk.): Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- MOLNÁR 2000
Molnár András (szerk.): Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalai Gyűjtemény 50. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000.
- NAGY 1860
Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII–VIII. Kötet, Pest, 1860.
- ŐZE 1996
Őze Sándor (kiadja): 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I. kötet. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996.
- WERBŐCZY 1990
Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. (ford.: Csiky Kálmán). Téka Könyvkiadó, Budapest., 1990.
- ZO II
Nagy Imre – Véghelyi Dezső – Nagy Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár. II. kötet 1364–1498. Budapest, 1890.

A forgotten gentry family in Zala county, the Ormandis

The study gives insight into the life of a forgotten gentry family from Zala county with the help of contemporary written sources and literature. The members of the Ormandi's family participated in the life of Zala county from the 15th century's first decades to the end of the 16th century. Having many positions, they have formed the life of the county during the 15-16th century. The name of the family's members have remained in the written sources not only because of their offices, but also through their misdeeds; they

had many disputed cases against each other and proceeded arbitrarily as vassals of the Bánffy family. During the Turkish occupation one member of the family took part in the defence of the castle of Eger, but this period was also their fallback in the life of the county. After 1598 the members of the family have not been mentioned in the sources any more, they likely retreated North from the Turkish threat and settled down in Vas county.

Translated by Livia Simmer

Megyeri Anna

Egy utazó fényképész, Tömöry Ferenc (1834–1890 körül)

Adatok a zalai fotózás történetéhez

Magyarországon az első fényképet 1840-ben készítették, alig egy évvel később, mint ahogy Daguerre hazájában, Franciaországban ismertté vált a nagy szenzációt keltő találmány. A fényképezés technikája – hála a kísérletező kedvű mestereknek és műkedvelő fotográfusoknak – gyorsan egyszerűsödött. Legfőbb műfaja kezdettől fogva, a tájkép, a csendélet, az épületfotó mellett a portré volt, mintegy helyettesítve a sok időt igénylő, kevesek számára elérhető arcképfestészetet.

Az 1860-as évektől a fényképezés már vonzó és jól jövedelmező szakma volt. A „fényirdák”, a fényképezészek száma rohamosan nőtt, 1862 és 1866 között hazánkban mintegy 280-an foglalkoztak hivatásszerűen és műkedvelőként fényképezéssel. E korai időszakban a hivatásos fényképezészek közül többen csak rövid ideig maradtak a kisebb városokban, majd más, jövedelmezőbb lehetőségekkel kecsegtető, nagyobb településekre költöztek, esetenként fióküzletet tartottak fenn valamelyik nyaralóhelyen. Nagykanizsán Mikolasch Samu és Lingg Gyula, Keszthelyen Hanély Antal és a Skoff-testvérek, Szombathelyen Knébel Ferenc és Tömöry Ferenc fényképezészeket említi Szilágyi Gábor *A magyar fotográfia története* című munkájában.¹

A fényképezés közismertté válását bizonyítja a következő sajtóhír is: a Nagykanizsán 1862-től megjelenő újság, a Zala-Somogyi Közlöny egyik júliusi számában a Hírek és események rovatban egy Bárándi nevű szélhámos képárusról írtak, aki művésznek vallotta magát, s „mindenféle összevásárolt ócska képeket” szózott rá a vevőkre. Az újságíró azt javasolta: „Jó lesz tőle a képeket lefoglalni; s a művészt magát learczképezni; a megyeháznál még elég helyiség kínálkozna – photographirozásra.”²

A Vasárnapi Újságban gyakran jelentek meg a fényképezéssel kapcsolatos írások, szakkönyvek ismertetői, 1865-ben ábrákkal illusztrált fényképezési ismeretterjesztő cikket hozott két részben, rajzzal is illusztrálva a kamera működését, így mutatva be:

1. A kép keletkezése a sötétkamrában (camera obscura): Az AB tárgy minden pontjából kiinduló fénysugarak az R rés képét rajzolják a kamra falára; e részkepek összessége alkotja A'B' fordított képet.

2. A kép keletkezése a lencsén át: a lencse a tárgy minden pontjából kiinduló széles sugárnyalábokat egyesíti egy ponttá, a kép tehát sokkal fényesebb lesz, mint az egy egyszerű nyílásnál.

3. Fotográfáló készülék: a kamera oldalfalai redőmódra összehajthatók, hogy – a tárgy különböző távolságainak megfelelően – a kép mindig a kamra hátfalára fektetendő fényérző lemezre essék.

A fotók készítéséhez, azaz a „fényképezési műtétékhez” mindenféle titokzatos vegyszer szükséges volt, mint a kollódium, ennek „iblantya” és „büzanya” volt, vagy az ezüstöt tartalmazó só, a pokolkő (légsavas ezüstényeg), a fixálás ham-kékleggel (ciánkáliummal) történt, a felületet gumiarábikummal kezelték, és így tovább.³

1866-ban a Zala-Somogyi Közlönyben egy tárcasorozat jelent meg Kaposvári fényképek címmel. Szerzője kijelentette, hogy ő maga is fényképész lett, mert „ha tudja az ember, hol árulják a collodiumot, az ezüst fürdőt, meg a gépet, s láttál már fotografizni: lehetetlen, hogy fotográfus ne légy. Ha Langsfeld vagy Enczmann nem tetszik, jöjj hozzám érdemes fotográfiakepes publikum, lefotografozlak én úgy, de úgy...”. Igaz, ő írásában az emberi szellemet szándékozott megörökíteni.⁴

A múzeumokba került fotók készítőiről, megrendelőiről azonban sokszor nincsenek adatok, ezért öröm számunkra, ha a korabeli sajtó hírei mellett egy-egy gyűjtés alkalmával előkerült darabok, új adatok segítségével mégis megtudhatunk valamit az eredeti, sok esetben önmagukban is történeti értékkel bíró fotográfikáról.

A szakirodalomban szombathelyi fényképezésként jegyzett Tömöry Ferenc munkái közül 1994-ig mindössze néhányat ismerhettük, ugyancsak két fényképét

örzi a Nemzeti Múzeum Történeti Fotótára.⁵ 1976-ban került a Göcseji Múzeum leltárába egy ismeretlen, bár karakteres megjelenésű fiatal férfi portréja, akinek méltóságteljes tartása, a korra jellemző, magyaros ruházata érdemel figyelmet. A kép hátlapján szombathelyi verző, rajta kézzel írt 1866. évszámmal.⁶ (1. kép)

A jeles zalai köznemesi család hagyatékából került hozzánk a Malatinszky Lajost, feleségét és gyermekeit ábrázoló felvétel, hátlapján szombathelyi verzőval. (2. kép) Malatinszky 1862–1867 között főszolgabíró volt Zala megye tapolcai járásában.⁷

Csertán Ferenc örzi Zalaegerszegen azt a Kerkápoly Mórról készült felvételt, melyen feleségével és Magda nevű kisleányával látható. A hátlapon olvasható felirat szerint szintén Tömöry Ferenc szombathelyi fényképész készítette az 1860-as években.⁸

A közismert Szigethy család vegyes képeket tartalmazó fotóalbumába ragasztva is fennmaradt néhány, korszakunkban készült fotográfia. Egyikük egészalakos, kettős portré: Kováts Vendelt és feleségét, Rákóczy Juliannát ábrázolja. Kováts Vendel 1796-ban született Szabaron, iskoláit elvégezve katonáskodott. 1840 őszétől Zalamegye várnagya, azaz börtönigazgató lett, Zalaegerszegre költözött a megyeháza mögötti szolgálati lakásba. 1848 szeptemberében vadászcsapat szervezésébe kezdett, majd a forradalmat követően továbbra is a megye szolgálatában maradt. Felesége a türjei rendház tisztartójának leánya, Rákóczy Julianna. Az idős házaspár 1866 körül ültetett a fényképész lencséje elé.⁹ (3. kép)

A Klosovszky Márton szobafestőt, feleségét és két gyermekét ábrázoló fotográfián (4. kép) érdekesebb számunkra a széken ülő kisfiú. Klosovszky Ernő (1860–1953), aki felnőve jeles, elismert iparos lett a városnak, a 20. század elején a zalaegerszegi ipartestület jegyzőjeként ismert.¹⁰

2008-ban került a Göcseji Múzeum gyűjteményébe Tömöry Ferenc több fotója dr. Juhász Miklósné, Ujlaky Margit ajándékaként. A fotográfiákat két öreg, vizitkártya méretű (6,5×10,5 cm-es) képek tárolására alkalmas albumban őrizte.¹¹ A kisebbik albumban még érintetlen sorrendben található a fotók, míg a másodikban, főként a végén, kivettek jó néhány darabot, az idők során újabbakra cserélték ki. A család számára nagyrészt ismeretlen embereket ábrázolnak a képek, többük hátlapján még a kortársak írták fel a készítés évszámát, vagy annak nevét, akit ábrázolt. Nagy örömmel bukkantam rá közöttük a számomra akkor már ismerős Tömöry névre, sőt portréjára (5. kép) és kézjegyére is. Íme a kép: a fiatal férfi magyaros öltözképet visel, rövid, gallér nélküli, karcsúsított szabású felsőkabátot, sálszerű nyakkendőt, szűk, oldalán csíkkal szegett nadrágot és ráncos szárú csizmát. Műtermi környezetben láthatjuk, a többi, általa készített fotón is megfigyelhetjük ezt

az elrendezést. A háttér semleges, a kép jobb oldalán drapéria lóg, mellette nagymintás terítővel letakart kisasztal áll, előtte egy széken foglal helyet a modell, ez esetben a fényképész, aki az asztalon lévő könyvekre könyököl. Kezében feltehetően valamiféle íróeszközt tart. Az asztalon egyéb kellékek is láthatók: üvegbúrás petróleumlámpa, ceruzatartó és két figura: egy páncélos vitéz és egy kerámia őz. A kép hátlapján drapp alapon fehér és barna szalagfonatokkal, virágokkal keretezett medalliont ábrázoló nyomat, benne „Emlékül Tömöry Ferencz 1865” ajánlás olvasható.¹² (6. kép)

Az albumok a tulajdonos édesanyja, Grész Malvin révén anyai nagyapja, Grész Károly hagyatékából maradtak Ujlaky Margitra. Jelentős, nagy múltú zalai család az övék. Grész Károly édesapja Joannes Griesz néven anyakönyvezve, 1812-ben született Perlakon. A grázi egyetemen szerzett orvosi diplomát, Csáktornyan (ma Čakovec, Horvátország) telepedett le, feleségül vette Printz Franciskát. Grész János (7. kép) Zalavármegye főorvosa volt 1867–1872 között, majd tiszti főorvos 1882-ig.¹³ Egyik fia, Grész Ernő a csáktornyai, majd a győri tanítóképző intézet tanára, később igazgatója lett. Ernő teológiát végzett, több helyen tanított, legtovább Székesfehérvárott, évekig szerkesztette a Vasárnapi Ujság Egyenleg rovatát.¹⁴

Károly fia 1842-ben született, Varasdon (ma Varaždin, Horvátország) érettségizett, 1861 októberé és 1862 augusztusa között a Festicsek csáktornyai uradalmában gyakorlatban tett szert gazdatiszti ismeretekre.¹⁵ Ezt követően Bezöbe (ma Bežovce, Szlovákia) került gróf Apponyi György birtokára intézőnek, ott nősült meg. Felesége, Kummer Karolina¹⁶ révén került birtokába a kaszaházi malom. A család ma is őriz egy ruhásszekrényt, amely Apponyi nászajándéka volt gazdatisztje számára. (8. kép) Grész Károly 1908-ban hunyt el, 35 évi házasságot követően özvegye és 10 gyermeke búcsúztatta. Még életében adták el a malmot Bóhméknek, mert a család tönkrement egy váltó aláírása miatt. Egerszegen vettek házat az akkori Csány (ma Mártírok) utcában. Az öt leány közül Malvin tanító, Irma tanár lett – a 20. század elején Zalaegerszegen a polgári leányiskola nagy tiszteletnek örvendő igazgatója –, Ilona a postán, Paula hivatalban dolgozott, Elza zongoratanárnóként oktatta a diákokat, a legkisebbik leányra maradt a háztartás.

Végül mindenüket egyetlen unokahúgukra, az 1916-ban született Ujlaky Margitra hagyták, aki a számára nehéz ötvenes években nem gondolhatta hagyatékuk teljes megőrzésére. A roppant bájos, a gyűjtés idején friss emlékezetű, 90 esztendőös hölgygel és családjával hosszú évek óta tart kapcsolatunk, s apránként kerültek a Göcseji Múzeumba tárgyak, dokumentumok és képek, főként azok, melyek nem kapcsolódnak szorosan a család történetéhez.¹⁷

Mit is ismerhetünk az arcmásán kívül Tömöry Ferencről? A sajtó 1866. február 18-án számolt be arról, hogy „Tömöry Zala-Egerszegen letelepedett fényképész egy zala-megyei album készítésével foglalkozik. A nevezett albumban Zalának minden szép tájékaik föl lennének véve. Előfizetési ára 15 frt. Ajánljuk Tömöry urat, mint ügyes fényképész[t] a közönség figyelmébe”.¹⁸ Majd nyáron megint közölte, hogy „Tömöry, Z-egerszegi ügyes és szorgalmatos fényképész ismét folytatja nagy kocsiján körútját a megyében – célja egy nagy zalamegyei albumot készíteni”.¹⁹ Ezek szerint a fiatalember nem volt rest, útnak indult, cipelve fényképezőmasináját, előhívó és nagyító eszközeit. Sajnos a tervezett megyei album képei nem ismertek, vagy nem azonosíthatóak. Nagykanizsán a Thúry György Múzeum csupán egy fotográfiát őriz a városról az 1860-as évekből, ezt pedig a kartonján lévő szárazpecsét szerint egy klagenfurti fényképész készítette.²⁰ (9. kép) Az 1866 és 1870 közötti évekre datált kép felidézheti azt a környezetet, amely Tömöry Ferencet fogadta az ekkor már nyüzsgő kereskedelmi központban. A többi zalai településről, ahol hősiünk megfordult, nem tudunk ebből a korszakból fényképet bemutatni. A szabadban való fényképezés nagyon fáradságos munka volt, sok felszerelés kellett a negatívok, a nedves eljárással készített üveglemezek, valamint a nagyítások elkészítéséhez. Mégis, ekkortájt egyre többen vállalkoztak a nehéz feladatra, hazánkban is kezdett divatba jönni szabadban való fényképezés, a táj és a települések megörökítése.²¹

Zalaegerszegről ismert egy ábrázolás 1866-ból, a Vasárnapi Ujságban jelent meg december 30-án, azt írták róla, hogy a rajz fénykép után készült. (10. kép) Érdekes és egyben elgondolkoztató az a tény, hogy ugyanebben az évben költözött Tömöry Zalaegerszegré. 1866. június 20-án a sajtó arról tájékoztatta az olvasóit, hogy Tömöry fényképész néhány nap múlva ismét Zalaegerszegen folytatja működését.²²

Július elején Letenyén, Zala kis községében²³ üdvözölhették a fotográfust, erről rögtön tudósítást küldtek a Zala-Somogyi Közlönynek: „T. szerkesztő úr! Rég kívántam néhány sorral az itten történt dolgokról értesíteni. Sokan azt gondolják, hogy mi a világ háta mögött lakunk, s így semmi világi élvezetben nem részesülhetünk, hogy mennyire csalódnak, megmutatja a következő: A múlt hetekben volt nálunk Tömöry Ferenc fényképész Z.-Egerszegről, ki jól elkészített, s a céljának tökéletesen megfelelő műkocsijával nemcsak igen sok arcz, hanem több tájképet is készített. Jelenleg pedig Balog Alajos színigazgató mulattatja a műkedvelő vidéket válogatott szindarabjaival...”.²⁴

Képzelnék csak, mekkora szenzációt kelthetett Letenyén a fényképész és „műkocsijának” megjelenése, legalább akkorát, mint a színtársulat szereplése. Mindaddig nem is gondoltam, hogy a színházról szóló mon-

datnak jelentősége lehet a fényképezéssel kapcsolatban, mígnem az interneten rátaláltam²⁵ egy Tömöry Ferenc által készített zsánerképre. Az 1861-re datált kép felírta szerint²⁶ Bényeiné Harmath Emmát (1843–1915) ábrázolja a „Honvédhuszárok” című darab főszerepében. (11. kép) Eredetijét a Színháztörténeti Intézet fényképtára őrzi. A kép azonban feltehetően nem Budán, hanem vidéken készült, néhány évvel később. A színésznőt 1859 októberében a Nemzeti Színház szerződtette, ezután Budán játszott, később Pesten. 1863. október 10-én férjhez ment Béneyi Istvánhoz, aki már ismert színigazgató volt. Bejárta vele az egész országot, többek között jelentős szerepe volt Rózié a Honvédhuszároknak, írta róla a Színművészeti Lexikon.²⁷

Mégis, nem tudhatjuk bizonyosan, hol és mikor örökítette meg fényképészünk Bényeinet, amint jelmezben pózolva csizmát fényesít. 1865-ben például Nagykanizsán szerepelt, ahonnan Szombathelyre utazott férje „dráma, népszínmű és operette” társulatával.²⁸ 1866-ban Béneyi ismét hat hetet töltött színészeivel Nagykanizsán.²⁹ Akár mindkét helyen találkozhatott velük a fényképész.

1866 szeptemberében Tömöry is Nagykanizsára utazott, ahol a fényképészek „szaporodásáról” adtak hírt. „Csak 3 fényképész érkezik városunkba. Köztük Alsó-Lendváról Tömöry is, és kettő már helyben van, no már így nem fogjuk szükségét szenvedni fényképészekben.”³⁰ Tömöry alsólendvai (ma Lendava, Szlovénai) működésének lehetséges bizonyítéka a Dervarics család hagyatékában fennmaradt két felvétel. A bársonykötésű albumba ragasztva Dervarics Lajos alsólendvai postamester ülő portréját (12. kép), és egy ifjú hölgy egészalakos portréját találjuk Tömöry munkái közül. (13. kép) Sajnos ez utóbbit az albumot rendezgető családtag nemcsak felragasztotta, hanem körbe is vágta.³¹

Az egyik, akkor már Nagykanizsán élő fényképész hirdetése jellemző képet fest arról, kik is választhatták a fényképész szakmát: Mikolasch Samu fényképész, olaj- és szobafestész tisztelettel ajánlkozott „mindennemű templom és szoba-festészetre, továbbá ajtó és ablakok mázolására.” Fényképeket „borus időben is legjobb sikerrel” készített. Műtermét a piaristák templomával átellenben rendezte be.³²

Tömöry Ferencről mindeddig ennyi ismerettel sem rendelkezünk, pedig jelen tudásunk szerint ő volt az első fényképész, aki a zalai megyeszékhelyen letelepedett, s ha rövid ideig is, itt élt. A város lakói korábban, ha fényképet szerettek volna magukról, Szombathelyre, Nagykanizsára vagy távolabbi nagyvárosokba utazhattak. Erről, és a Grész család szerzteágazó rokoni kapcsolatairól is tanúskodnak az említett albumokban őrzött családi képek, melyben a zalaiak mellett egyéb magyarországi és külföldi fotográfusok munkái egyaránt megtalálhatóak.³³

A Juhász Miklósné albumaiban megőrzött családi képek között nagy számban vannak Tömöry Ferenc által készített fotók, portré és dedikáció is, bizonyosnak tűnik, hogy fényképészünk a Grész család baráti, ismerősi köréhez tartozott Csáktornyan is, erre következtethetünk egyik horvát nyelvű hátlappal ellátott fotójából.³⁴ (14. kép) Grész Károly egy alkalommal feleségéhez, Kummer Karolinához írott levelében vadászélményeiről számolt be. A vadászruhás alak két alkalommal is megjelenik az ismert képek között, s bár ezek zsánerképek, a valóságban is hódolhattak e sportnak. Az egyikben, egy színezett albumin képen magát a fényképészt látjuk, amint egy farakás előtt áll. Csizmába, bundás kabátba, sapkába öltözött, kezében puská, vállán tarisznya, a csizma fölött mintás kötésű térdmelegítőt visel. A kabát álló gallérját és a sapka díszítését zöldre színezte. A kép hátoldalán szép nyomású, zalaegerszegi verzó van, rajta Tömöry neve látható a családi album tulajdonosának kézírásával, mely sok fotó hátlapján megőrizte az ábrázoltak nevét. (15-16. kép)

Nem ismertük eddig azt sem, honnan jött a fényképész, milyen képzettséggel rendelkezett, hogy került Szombathelyre, meddig működött ott, ahol komoly konkurenciát jelentett számára az 1864-ben műtermet nyitó, fényképész dinasztiát alapító Knébel Ferenc, aki festő és gyógyszerész volt, mielőtt fényképésznek állt.

Ma sem tudjuk, vajon hová tűntek Tömöry utazásain készített fotói?³⁵

E kérdésekre a Vas Megyei Levéltárban, a 2011-ben megkezdett kutatás segítségével reméltem választ kapni. Ennek érdekében átnéztem a korabeli sajtót, a városi jegyzőkönyvek mutatóját, adólajstromokat, iskolai anyakönyveket. Csupán a városi iratok között tűnt fel egy izgalmas dokumentum, egy kérvény 1862-ből. Ebben Tömöry Ferenc azért folyamodott a városi tanácshoz, hogy a vármegye alispáni hivatala útján a Magyar Királyi Helytartótanáctól egy Angliába, és az „éjszak Amerikai egyesült államokba” szóló útlevelet kérjen. Azt írta, utazása során építészeti és gépész ismereteit óhajtja gyarapítani: Londonban a hamarosan megnyíló műipar kiállításon, majd az Egyesült Államokban is. Az útlevélkérelmen szerepel személyleírása is: termete közép, arca hosszas, haja gesztenyeszín, szeme szőlke [világoskék, Vas megyei tájszó], orra rendes. A további adatok szerint Szombathelyen született 1834-ben, római katolikus vallású, szombathelyi lakos, nőtlen.

A szombathelyi városbíró, Taschler József május 2-án javasolta az útlevél kiadását, figyelembe véve, hogy folyamodó magatartása ellen kifogás nem merült fel. A másodalispán azonban május 12-i feljegyzésében felszólította a kérelmezőt, utólagosan nyilatkozzon arról, hogy az angliai és amerikai utazáshoz áll-e rendelkezésére megfelelő összeg. Ezt Tömöry feljegyzése követi: „a városbíró felszólított az utazáshoz szükséges szabadság

kiadásáról, melyet későbbi időre halasztottam.” Valóban, július 12-én a városi tanács a vas megyei hatóság márciusi meghagyására jelentette ezt a tény.³⁶

Sajnos e két irat nem szól arról, hogy miért maradt el az utazás, hogy lett fényképész az állítólagos építészből³⁷, mi vonzotta Csáktornyára vagy Alsólendvára, hogyan és miként kötött barátságot a zalai Grész családdal.

Az útlevélkérelmen szereplő adatokat figyelembe véve átnéztem az 1834-es születési anyakönyvet,³⁸ Tömöry Ferencet nem találtam. Több katolikus Ferenc is született ebben az évben, de nincs köztük Tömöry. Ekkor már valószínűnek tűnt, hogy a Tömöry név magyarosított. Ezt igazolja az 1895-ben kiadott, az 1800 és 1893 közötti magyarosított neveket tartalmazó kötetben szereplő adat, miszerint Stampf Ferenc gépész-építész szombathelyi születésű férfi 1861-ben magyarosította nevét Tömöryre az udvari kancellária 14419-61-es számú engedélyével.³⁹

1865-ben Tömöry Ferenc már bizonyosan „fotográfus”, Szombathelyen bérelt lakást a Müller Ferenc tulajdonában lévő 218-as számú házban, tudtam meg a szombathelyi adólajstromból. Ebben a házban lakott még Kuglik Sándor és Volfinger József napszámos, valamint Bösze Jánosné, „kocsisné”. Az asszony kivételével mindegyikük mellett egy-egy hozzátartozót is jelöltek. Ugyanekkor a 310-es számú házban Knébel Ferenc, a későbbi neves fotográfus lakott, mellette egy hozzátartozót és egy cselédet vettek számba.⁴⁰

Az 1865-ös szombathelyi adókönyv szerint Tömöry Ferenc összesen 5,4 forintnyi adóval szerepelt, ugyanekkor Knébel Ferencre már 17,10 forint adót vetettek ki.⁴¹ A következő évben neve mellé 20,22 forintnyi adót írtak, míg Tömöry nevét pirossal áthúzták, ezek szerint Szombathelyen már nem adózott.⁴²

Tehát Tömöry Ferenc 1866-tól nem élt már Szombathelyen, hanem a szomszédos Zala megyében talált meg működésének színterét. Ezért eshetett meg az, hogy bár Szombathelyen kezdte pályáját, Tömöry Ferenc fényképész felvételeit a szombathelyi közgyűjtemények egyáltalán nem őrzik.⁴³ A Vas Megyei Levéltár munkatársa, Kaczmarski Tamás, aki szintén rendelkezik egy kisebb fotógyűjteménnyel, mindössze két, igen rossz állapotú fényképet őriz tőle: egy ismeretlen fiatalember portréját, és egy egészalakos képet, a hatvanas évek divatját viselő ifjú Maurer János ábrázolását. A két kép verzóját közöljük, mivel a múzeumi példányok között ezek a típusok nem szerepelnek. (17-18. kép)

Az 1860-as években dinamikus fejlődésnek indult Szombathelyen⁴⁴ Knébel Ferenc időközben egyre elismertebb lett, sokáig kedvelt volt még a zalai megrendelők körében is. (19. kép) 1869-ben a következő, öt méltató sorok jelentek meg a zalai sajtóban. „Knébel Ferenc Szombathelyen lakó fényképész oly sikerült s a legmagasabb igényeknek megfelelő tiszta és megszólá-

lásig hú arcképet küldött hozzánk”, így „hazai legjobb művészeink közé méltán sorozhatjuk, s melegen ajánljuk az illetők pártfogásba.”⁴⁵

A Grész család albumában – festett műtermi háttér előtt egy farönkön ülő férfit és kutyáját ábrázoló fénykép verzóján – a már bemutatott, horvát felirat szerepel: „Svjetlopis F-Tömöry-A.” (20. kép) Hiszen a baráti család feje, Grész János Csáktornyan lakott, nyilván ott is találkozhattak. Hasznosnak bizonyulhatott a fényképész számára, ha működését a horvát anyanyelvű megrendelőkre is kiterjeszti.

A csáktornyai múzeum munkatársai kérésre keresték is a fényképész képeit, de eddig csupán egyetlen darabot találtak gyűjteményükben. Egy idős férfit, Johann Hlinetzkyt ábrázolja, amint egy széken ül, kezében hosszúszerű pipa. A hátán olvasható kézíratos évszám szerint 1872-ben készült, a nyomtatott verzón Bellovar (ma Bjelovar, Horvátország) szerepel. E fotón, akárcsak az előzőn, megjelenik festett műtermi háttér, mellyel bizonyára bővíteni tudta műtermi felszerelését. (21-22. kép)

A csáktornyai múzeumban hívták fel a figyelmemet egy fotótörténeti munkára, amiben hivatásos fényképészként említik Tömöryt, aki Bjelovárban működött az 1860-as évektől az 1880-as évek végéig. Vándorfényképészként dolgozott, állandó tartózkodási hely nélkül. Többségében vizitkártya képeket készített, mellettük mellképeket és egész alakos képeket is.⁴⁶

Valóban, a gyűjteményünkbe került képek is erre utalnak. A két régebbi, és a 14 db 2007-ben beletárolt fotográfia között három portré, egyikük Hrabovszky Flórián⁴⁷ és két ismeretlen férfi portréja hasonló felvételben készült. (23. kép) Szívesen készített háromnegyed alakos ülő portrékat, mint Hrabovszky Flóriáné. (24. kép) Mindkét albumban szerepel az idősebb matróna, Kummer Ferencné Horváth Erzsébet portréja (25. kép), a kis albumban Krismanits Emmáé, akinek gyönyörű, fonatos hajviselete, és az ölében tartott fotóalbum figyelemre méltó, de rögtön észrevesszük karkötőit és gyűrűjét is. (26. kép.) A világos kabátot viselő fiatalember mellénye alól kilóg zsebórája, talán izgalomban kezeit ökölbe szorítja. (27. kép)

A többi felvétel egészalakos ábrázolás. Az alkal-

mi fotóműteremben alig található néhány berendezési tárgy. Mind a szombathelyi, mind a zalaegerszegi verzóval ellátott képeken hasonlóan elrendezett díszletet láthatunk. A kerek posztamens, melyre támaszkodni is lehetett, vagy bármit ráhelyezhettek. Egy társalkodó párt ábrázoló porcelán szobrocska látható Hrabovszky Kummer Mari fotóján, mely zalaegerszegi verzóval készült (28. kép). A Krismanits Emmát ábrázoló fotón kalapot helyeztek rá, a hölgy egy esztergályozott, faragott, magas, áttört háttámlájú székre támaszkodik. (29. kép) Ezen a széken foglal helyet Horváth Alajosné Königmayer Pauline a zalaegerszegi verzóval ellátott fotón, széles krinolinban, apró kalapját bal kezében tartja. (30. kép) A neszelei birtokos leánya egy másik család tulajdonában őrzött fotón világos, alkalmi ruhát visel, a posztamensre támaszkodik, két kezével összecukott legyezőjét fogja.⁴⁸ (31. kép) A balról belógó súlyos kárpitot több képen is alkalmazza a fényképész, akárcsak a terítővel letakart asztalt, a figurákat, a magas támlás széket. (32-36. kép)

A Grész család leszármazói által őrzött albumok képeinek digitalizált változatait őrzi a Göcseji Múzeum. Ezeket, és a 2007-ben beletárolt fotográfiákon ábrázolt személyek mindegyikét nem ismerhetjük, de a zömében az 1865-1866 körül készült felvételek lehetővé teszik számunkra a korabeli gesztusok, a viselet, a fotókultúra tanulmányozását. Ugyan a vándorfényképészek az akkori fotográfus társadalom legkevésbé elismert képviselői voltak, fényképészünk alkalmi helyszíneken felállított műtermi enteriőrjeiben készített fotográfiáinak minősége nem sokban különbözik a jeles kortársak műtermi felvételeitől, bár néhány fotón megfigyelhető, hogy a hosszú expozíciós idő miatt bemozdult a modell, s valamilyen részlet életlenre sikeredett.

A korabeli sajtótudósítások, a gyűjtések, az adatközlők segítségével egy vállalkozó kedvű, markáns arcélű fotográfus életének csupán apró mozaikjait rakhattuk össze, képekkel és történetekkel bemutatva megrendelőinek körét, a társadalmi környezetet, amelyben dolgozott.

A kutatást nem zártuk le, bármikor előkerülhet az eddigi ismereteinket kiegészítő, pontosító számottevő adalék.

Jegyzetek

¹ SZILÁGYI 1996. 205-207.
² Zala-Somogyi Közlöny (Tovább Z-S. Közlöny) 1862. július 10-13.
³ Vasárnapi Ujság, 1865. 10. szám márc. 5. 113-114., 11. szám. március 12. 124-125.
⁴ Z-S. Közlöny 1866. április 10. Langsfeld Mór és Enczmann László a kor jeles fényképészei voltak Kaposváron.

⁵ A következőképpen határozták meg: Irattári szám. 19/1949. Kedvecsi Lajos ajándéka, Képcsarnok, irattár. 21/1949 Fk. 1875 körül. Férfi derékképe polgári viseletben, Zalaegerszeg felirattal. A másik: 4/1949 Fk. 1865. körül, férfi viselet, 1865 körül. Szombathely felirattal. Négy oszloppal határolt posztamens, rajta egy zászlós vitéz, mellette ágyú figura, vitézkötéses szűk nadrág, csizma. Ezúton kö-

- szönöm a fotótár munkatársai, Baji Etelka és Bognár Katalin segítségét.
- ⁶ Leltári száma (tovább: lelt.sz.): T.76.131.28. A verző nyomtatott, vékony papírlap, a fényképet hordozó kemény karton hátlapjára ragasztották. A látogatókártya méretű képek elterjedését követően jött divatba, idővel bőséges tájékoztatást nyújtott a fényképezésről, a neve mellett megjelent a címe, esetleges kitüntetései, a műterem rajza, egyéb, mutató motívumok, esetenként a szolgáltatások díja is. Erről lásd bővebben: STEMMLERNÉ 41.
- ⁷ Lelt.sz.: T.83.31.33. Zala megye archontológiája 445.
- ⁸ MEGYERI 1998. 37.
- ⁹ MEGYERI 1998. 37.
- ¹⁰ Az erősen fakult fotó dr. Tóth Istvánné, Klosovszky Éva őrzi.
- ¹¹ A nagyobb albumban az 1860-as évek és az 1914 közötti képek találhatóak. Többségében albumin, a többi alboidin, celloidin és zselatin ezüst. E fotótechnikák leírását lásd: Hogyan ne bánjunk el régi fényképeinkkel. KINCSES 2000, A családra vonatkozóan: Megyeri Anna: Gyűjtőnapló régi fotográfiaihoz. (Tovább: Gyűjtőnapló) Göcseji Múzeum Adattára (Tovább: GMA) 1955-96. A képek anyagának meghatározásában Ormos József és Sor Zita segített, köszönet érte.
- ¹² TF. 2007.5.25. Kérésre néhány számára érdektelen fotót a múzeumnak ajándékozott tulajdonosa, melyek a TF. 2007.5.22.-38. szám alatt kerültek a múzeum eredeti történeti értékű fotográfiáinak gyűjteményébe. Ezek közül 14 darabot Tömöry Ferenc készített. Különösen izgalmas két aláírásával ellátott önportréja. Közülük 9 db szombathelyi hátlappal, míg 5 db zalaegerszegi hátlappal készült.
- ¹³ ARCHONTOLÓGIA 414.
- ¹⁴ Zalai Életrajzi Lexikon 2005.112-113.
- ¹⁵ Ezt a tényt 1868-ban igazolta Deurbány Elek ügyvéd.
- ¹⁶ Karolina édesanyja Horváth Erzsébet (1821–1888) Keszthelyen született, Horváth Ignác gazdatiszt leányaként. Arcmásukat a kisebb albumban a család őrzi. Erzsébet lányuk 1842-ben kötött házasságot Kummer Ferencsel.
- ¹⁷ Gyűjtőnapló GMA 1955-96.
- ¹⁸ Z-S Közlöny 1866. február 18.
- ¹⁹ Z-S Közlöny 1866. június 10.
- ²⁰ A kép leltári száma H.78.3.1. A pecsét felirata: Fotograf Atelier F. Völker Klagenfurt. Köszönöm Kunics Zsuzsanna muzeológusnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a képet, Hohl Zoltánnak pedig a digitalizálást.
- ²¹ A szabadtéri fényképezésről lásd TOMSICS Emőke tanulmányát. http://www.mafot.hu/tomsics_emoke_az_utazo_tekintet.html (2012.08.02.)
- ²² Z-S Közlöny, 1866. június 20.
- ²³ Ekkor Csáktornyan 2384, Keszthelyen (mezőváros és polgár város) 5473, Letenyén 1363, Nagykanizsán 11 128, Zalaegerszegen 5424 lakost vettek számba. (Népszámlálás 1869.)
- ²⁴ Z-S Közlöny 1866. július 10.
- ²⁵ A Flickr program is kidobja keresésünkre egy lelkes gyűjtő hét Tömöry felvételét. Kérdésemre azt válaszolta, hogy különböző helyeken vásárolta a képeket, nem ismeri forrásukat. Érdekessége számomra, hogy közöttük is szerepel Hrabovszky Flórián portréja és egy ismeretlen, prémszegélyes kabátot, kalapot viselő férfi, valamint egy hölgy portréja is visszaköszön, tehát a fotók a Grész család rokoni ismerősi köréből kerülhettek a régiségpiacra.
- ²⁶ „Bényeiné Harmath Emma a Honvédhuszárok c. népszínmű (Almási Balogh Tihamér–Balázs Frigyes) női főszerepében, Budai Színkör 1861.” In: <http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/1kotet/114.html> (2012.11.22.) Az eredeti fotó: Színháztörténeti Intézet fotótára, 53.1945/III E, 3819.1/1.
- ²⁷ Színművészeti Lexikon. 1938. 166-167. Köszönöm dr. Csiszár Mirella, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet osztályvezetője, valamint munkatársai Sipőcz Marianna és Füle Péter segítségét.
- ²⁸ Z-S Közlöny 1865. május 1.
- ²⁹ Z-S Közlöny 1866. április 10.
- ³⁰ Z-S Közlöny 1866. szeptember 20. Ismereteink szerint Nagykanizsán Mikolasch Samu működött hosszabb ideig (Szakács Margit szerint 1860-65 között), a másik Exner Gyula pécsi fényképész, aki ekkortájt fiókműtermet létesített itt (Szakács Margit 1865-1872 között jelzi,) valamint erre az időre teszi Istvánffy József működését is (1865 és 1900 között). A Thúry György Múzeum sem őrizz képet Tömörytől. Van ugyan még egy képük a Deák térről, Kunics Zsuzsanna 1870 utánra keltezi. Ez a kisméretű kép lehetne Tömöry alkotása, hiszen nem tudjuk, meddig járta a megyét, mivel az egyelten általunk ismert bjelovári kép 1872-re datált, a hivatkozott horvát fotótörténeti munka már a hatvanas évek végétől jelzi ottani működését. Az 1867. évi, és az azt követő zalai sajtóban sem találtunk híradást róla.
- ³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV. 433. No. 6051
- ³² Z-S Közlöny 1866. november 1.
- ³³ Az albumokban szereplő fotográfusok: *Kis album*: 1. jelzetlen, 2-3. Tömöry Ferenc Szombathelyen, 4. Tömöry Ferenc Zala-Egerszegen, 5. Tömöry Ferenc Szombathelyen. 6. Tömöry Ferenc Zala-Egerszeg, 7. Klein Márk fényképész Unghtart, 8. Jelzetlen, 9. Photographie Joh. Bauer, 10. Dr. Székely Wien, 11. Fink Sándor, Pozsony, 12. E. Kozics, Pressburg., 13. Tömöry Ferenc, Szombathelyen,

- 14-15. Hanely és Pierre Pápán és Kessthelyen 16. Borsos cs. Kir. Udvari fényképész Pesten, 17. jelzetlen, 18-19. Lingg Gyula Nagy-Kanizsa, 20. Tömöry Ferenc Szombathely, 21. Tömöry Ferenc, 22. J.L. Wallner Photographie du Nord, Leopoldstadt, 23. Kátóna Pál, Zalaegerszeg, 24. Lingg Gyula, N-kanizsán. 26. Borsos és Doctor volt botanikus kertben Pesten, 27. Jelzés nélkül. *Nagyobb album*: 1. Lingg Gyula fényképész Nagy-Kanizsán, 2. Varsányi J. 3. Klein Mark fényképész Unghvart, 4. Tömöry Szombathelyen, 5. J. A. Standl, fotograf Zagrebu, 6. Carl Alkier Bellovar, 7-8. jelzetlen, 9. Lingg Gyula fényképész Nagy Kanizsán, 10. Photographisch-artistische Anstalt M. Rupprecht Oedenburg, 11. Jg. Funk Fotografisch Artistische Anstalt Gros-Becskerek und Neusatz, 12. Photographisch-artistische Anstalt M. Rupprecht Oedenburg, 13-14. N. Stockmann & F. Stoklas Hof-Fotogr. Wien, 15. Photographia S. D. Lypoldta Varasdin, 16. Joh. Winkler Pettau, 17. J. Stern Fotograf in Budapest, 18. R. Mosinger Warasdin, 19. F. D. Pommer Zagrebu, 20. Klösz Gy. Pest, 21. Tömöry Ferenc fényképész Szombathelyen, 22. E. Kozics Pressburg, 23. Auerbach és Kózmata Aradon és Nagy-Kanizsán, 24-25. F.D. Pommer Zagrebu, 26. Knébel Ferenc Szombathely, 26. Tömöry Ferenc Zala-Egerszegen, 27. Borsos és Doctor Pesten, 28. Tömöry Ferenc Szombathely, 29. Svjetoplis F. Tömöry, 30. Tömöry Ferenc Szombathely, 31. Klein Márk fényképész Unghvart, 32. Firma Artót, Wien, 33. Gévay Béla Pesten, 34. hiányzik, 35. Tömöry Ferenc Szombathely, 36. jelzetlen, 37. Photographisher Glas-Salon Peter Kolb Pest, 38. ifj. Knébel Ferenc Zala-Egerszeg, 39. Chrien Gyula műterme, Selmeczbánya, 40. jelzetlen, 41-44. Saly Viktor Zalaegerszeg, 44. Klomann, Esztergom, 45. Vajda D. Zalaegerszeg
- ³⁴ A verzón szereplő Svjetoplis szó a fénykép régies megnevezése horvátul.
- ³⁵ Knébel Ferenc működéséről lásd DÖRNER 1989 Mivel a Vasmezei Lapok 1867-ben indult, ezért ennek korai számaiban már nem találtam egyetlen hírt sem Tömöry Ferencről.
- ³⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (tovább: VML) Tanácsi jegyzőkönyvi index. V.144.a/1. Irat az 570. számon
- ³⁸ VML IV. 445/443. Stampf Ferencet sem találtam.
- ³⁹ SZENTIVÁNYI 1895.
- ⁴⁰ VML Szombathely város lakóinak házankénti összeírása, 1865.
- ⁴¹ VML V. 145, Szombathely város adóhivatal iratai. Steuer Repartition der Stadt Steinmanger für 1865. Tömöry 1249, Knébel 747. tételszám alatt. A Knébel családról lásd DÖRNER 1989
- ⁴² VML V. 145. Steuer Repartition der Stadt Steinmanger für 1866.
- ⁴³ A levéltárban van ugyan egy szép gyűjtemény, de Tömöry munkáját ott sem találtam. A Schmidt gyűjtemény anyaga még nem rendezett, ott a kutatásra eddig nem volt lehetőség.
- ⁴⁴ Szombathely lakossága 1857-ben 5 853, 1870-ben 7 561 fő. MELEGA 33.
- ⁴⁵ Z-S Közlöny 1869. január 2.
- ⁴⁶ Leltári száma: MMČ (Muzej Međimurja Čakovec, Csáktornyai Muraközi Múzeum) KPO-983 MALEKOVICS 1994. Köszönöm Maša Hrustek Sobočan történész kollégámnak, hogy felhívta figyelmemet e fontos irodalomra, valamint angolra fordította a rövid leírást. A fényképezés korai időszakáról kitévő összefoglalót olvashatunk Stemlerné Balog Ilona művében. STEMLERMÉ 2002. 35-66.
- ⁴⁷ Hrabovszky Flórián (1825-1896) ügyvéd, törvényszéki bíró, 1848-ban honvéd főhadnagy, a zalaegerszegi Központi Takarékpénztár részvényese. Eddig portréja nem volt közismert. Síremléke a zalaegerszegi köztemetőben látható. BÉRES 130.
- ⁴⁸ A Deák család tulajdonában, Budapesten. Köszönöm Deák Mihálynénak és Deák Andrásnak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a digitalizált felvételt.

Irodalom

BÉRES

Béres Katalin: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei Zala megyében. In: A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1999. 53-167.

DÖRNER 1989

B. Dörner Mária: „Knébel fényirda” Vasi fotográfusok emlékei. Vas Megyei Múzeumok katalógusa 136. Szombathely, 1989.

KINCSES 2000

Kincses Károly: Hogyan (ne) bánjunk el régi fényképeinkkel. Magyar Fotográfiai Múzeum. Kecskemét. 2000. <http://fotomult.c.3.hu/index.html>. (2012.10.15.)

MEGYERI 1994

Megyeri Anna: Fotógyűjtemények a zalai múzeumokban. In: Érték a fotóban. Országos fotótörténeti konferencia. Tata, 1993 Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. Tata, 1994.

- MEGYERI 1998
Megyeri Anna: 1848/1849 zalai szereplőiről. In.: Pannon Tükör. 1998.2. 36-43.
- MELEGA 2012
Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2012.
- STEMMLERNÉ 2009
Stemmlerné Balog Ilona: Történelem és fotográfia. Osiris, Budapest, 2009.
- SZAKÁCS 1997
Szakács Margit: Fényképészek és fényképész-műtermek Magyarországon (1840–1945), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1997. 141
- MALEKOVICS 1994
Malekovics, Vladimir(ed.): Fotografija u Hrvatskoj. Photography in Croatia 1848–1951. Zagreb, 1994.
- SZENITVÁNYI 1895
Szentiványi Zoltán: Századunk névváltozásai. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest, 1895. <http://mek.oszk.hu/07400/07431/07431.pdf> (2012.10.3.)
- SZILÁGYI 1996
Szilágy Gábor: A magyar fotográfia története. Magyar Filmintézet, Budapest, 1996
- Színművészeti Lexikon
Színművészeti Lexikon: a színjátszás és drámairodalom enciklopédiája. Szerk.: Schöpflin Aladár. Budapest, 1931. Színészegyesület, Budapest [1929]–1931.
- TOMSICS
Tomsics Emőke Az utazó tekintet. A városi táj fényképezésének első éveit Magyarországon. http://www.mafot.hu/tomsics_emoke-az_utazo_tekintet.html (2012.08.02.)
- Zala megye Archontológiája 2000
Zala megye Archontológiája 1138-2000. Szerk.: Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000.
- Zalai Életrajzi Lexikon 2005
Zalai Életrajzi Lexikon. Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg, 1905.

A travelling photographer, Ferenc Tömöry (around 1834–1890) Details to the photo story of Zala county

Two albums containing so-called cartes-de-visite (6x9 cm size) photographs mainly from the years 1860-1870 got into the Göcseji Museum in 2006. Twenty albumen photos, subscribed by Ferenc Tömöry were found in them. The owner donated sixteen of them to the museum, because there were unknown people to him. Two photos show the photographer himself, on the back of one his signature also can be seen. These rare, dedicated image shows that the photographer had a friendly relationship with the family of János Grész (1812 – 1882) county chief medical from Csáktornya (now Čakovec, Croatia), whose son Károly became a mill owner in the county seat in Zalaegerszeg. From a passport request dated to 1862 it is known that Tömöry was born in Szombathely and he had engineer and architect professions. In 1862 he must have been photographer, as he is included in

the list of taxpayers. But then began the career of the photographer Ferenc Knébel, who had great success in Szombathely. Therefore, instead of Vas county, Tömöry looked for livelihood in Zala county. According to newspapers reports he worked in Lendva (now Slovenia), Nagykanizsa, Letenye in 1865 and he also planned to make an album about Zala. He certainly worked in Zalaegerszeg in 1866. Around 1870 he settled in Croatia, where he has been recorded as a travelling photographer in literature. Tömöry is the first photographer in Zalaegerszeg who immortalized many members of the prominent citizens and noble families from Zala - Dervarics, Kerkápoly, Königmayer, Horváth, Klosovszky etc. - in his temporary atelier.

Translated by Livia Simmer

1. kép: Ismeretlen férfi (76.131.28.)

2. kép: A Malatinszky család
(83.30.33.)

3. kép: Kováts Vendel és Rákóczy Julianna
(magántulajdon)

4. kép Klosovsky Márton és családja
(magántulajdon)

5. kép: Tömöry Ferenc egész alakos portréja
(TF 2007.5.25)

6. kép: Tömöry portréjának ajánlása a
verzón (TF 2007.5.25.)

7. kép: Grész János orvos portréja. J.A.Standl, Zágráb felvétele (magántulajdon)

8. kép: Grész Károly portréja, Klein Márk, Ungvár felvétele (magántulajdon)

9. kép: Nagykanizsa, Deák tér 1866-1870 körül (magántulajdon)

10. kép: Zalaegerszeg főutcája 1866-ban

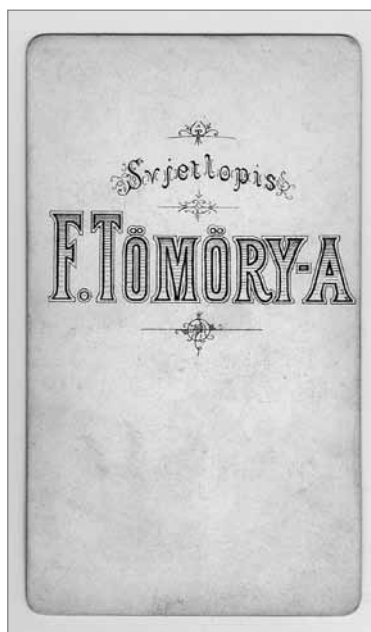
11. kép: Bényei Istvánné, Harmath Emma 1865 körül (Magyar Színháztörténeti Intézet)

12. kép: Dervarics Lajos postamester portréja (ZML)

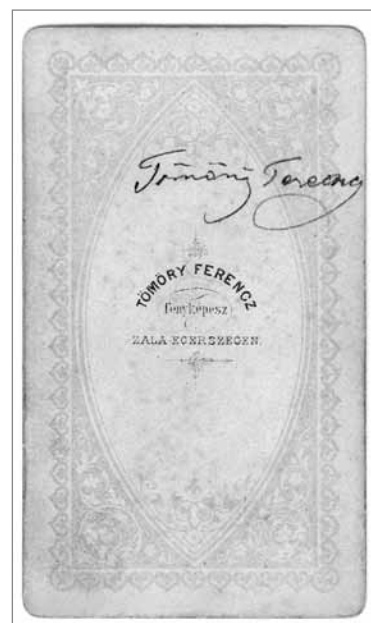
13. kép: Ifjú hölgy a Dervarics család albumából (ZML)

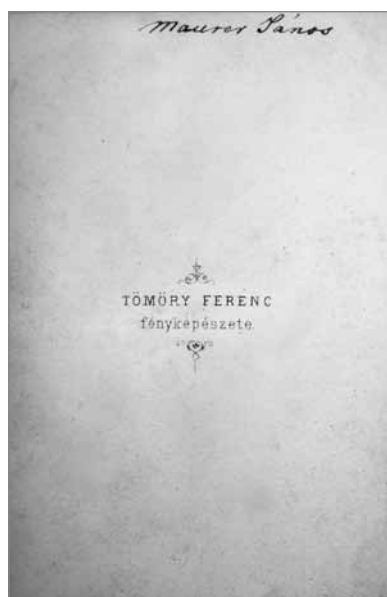
14. kép: Kép hátlapja horvát felirattal (magántulajdon)

15. kép: Tömöry Ferenc vadászruhás önportréja (TF. 2007.5.26.)

16. kép: Fotó verzója zalegerszegi jelzéssel (TF. 2007.5.26.)

17. kép: Tömöry képek hátlapjai (magántulajdon)

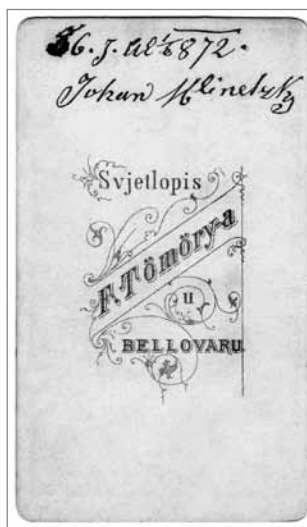
18. kép: Tömöry képek hátlapjai (magántulajdon)

19. kép: Fiatal nő Knébel Ferenc műtermében. (T. 83.5.1., album)

20. kép: Férfi kutyával, a hátlapon horvát nyelvű verzó (magántulajdon)

21-22. kép Johann Hlinetzky portréja és a kép hátlapja, 1872, Bjelovar (Csáktornya,

23. kép: Férfiportré zalaegerszegi verzóval (TF 2007.5.24.)

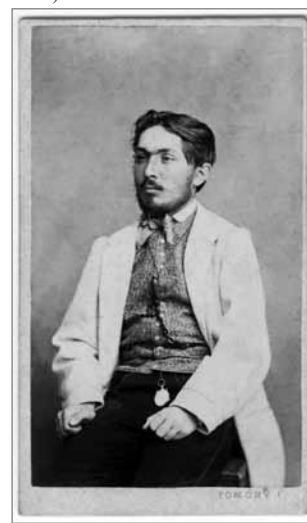
24. kép: Hrabovszky Flórián portréja rajta szombathelyi verzóval (TF 2007.5.21.)

25. Kummer Ferencné Horváth Erzsébet portréja (magántulajdon)

26. kép: Krismanits Emma ülő portréja szombathelyi hátlappal (magántulajdon)

27. kép: Ismeretlen férfi portréja zalaegerszegi verzóval (TF 2007.5.24.)

28. kép: Hrabovszkyné Kummer Mária zalaegerszegi verzóval (magántulajdon)

29. kép: Krismanits Emma portréja szombathelyi hátlappal (magántulajdon)

30-31. kép: Horváth Alajosné Königmayer Pauline a Grész, illetve a Deák család tulajdonából, szombathelyi verzóval

32. kép: Kucsmás férfi szombathelyi verzőval (magántulajdon)

33. kép: Fiatal férfi szombathelyi verzőval (TF.2007.5.23.)

34. kép: Kalapos férfi szombathelyi verzőval (TF. 2007.5.23.)

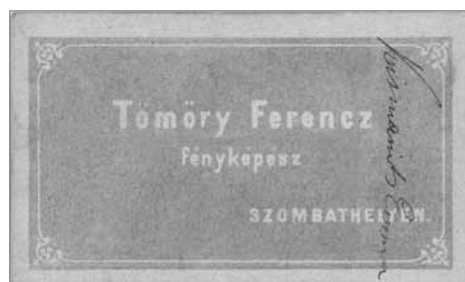
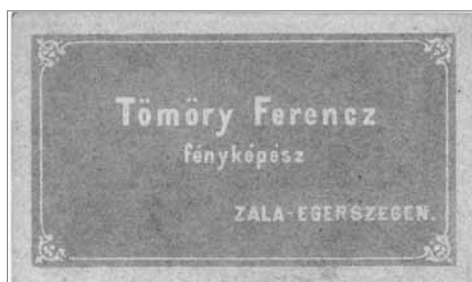
35. kép: Tipikus ülő portré zalaegerszegi verzőval (TF. 2007.5.23.)

36. kép: Feltehetően Horváth Alajos portréja Zalaegerszegi verzőval (TF.2007. 5. 28.)

37. kép: Pelerines hölgy zalaegerszegi verzőval (magántulajdon)

38-39. kép: A fényképész verzői

Farkas Tamás

Zalaegerszeg küzdelme a vasútért (1865–1890)

Zala megye első vasútvonalát, amelyet Nagykanizsa és Pragerhof között építettek, 1860. április 24-én adták át a forgalomnak.¹ Ezt követte 1861. április elsején a Buda–Kanizsa,² majd 1865. szeptember 11-én a Sopron–Kanizsa vonal,³ és ezzel (a Murakeresztúr–Barcs vonal 1868-ban átadott rövid szakaszától eltekintve) hosszú időre lezárult a megyében a vasútépítés. Ezeket a vonalakat a Császári és Királyi Szabadalmazott Déli Vaspálya Társaság (a továbbiakban: Déli Vasút) építette, elsősorban a birodalmi érdekek figyelembevételével. A vasutak kiemelkedően kedvező helyzetbe hozták a nagykanizsai kereskedőket, látványos fejlődést hoztak a város számára.

A fejlődést irigyelték Zalaegerszegen is, ahol nyilván sokak önértetét sértette, hogy a megye székhelyét elkerülte a vasútvonal. Mi lehetett ennek az oka? Miért nem vezették közelebb a vonalat? Már Széchenyi István grófnak, mint az első független magyar kormány közmunka- és közlekedésügyi miniszterének vasútépítési koncepciójában sem szerepelt az, hogy a Sopron–Szombathely–Kanizsa fővonal közvetlenül érintse a zalai székvárost.⁴ A megvalósult pálya a várostól mindössze 7 km-re haladt el. Mivel az 1861 körül induló zalai sajtó Nagykanizsa központú volt, Zalaegerszeg első helyben kiadott sajtóterméke, a „Zalamegye” című hetilap csak 1882. június 25-étől jelent meg,⁵ így egykorú sajtóforrással nem rendelkezünk az okokról. A helytörténeti irodalom pedig nem egységes a kérdés megítélésében. A levéltárat a 20. század elején rendező Sebők Samu⁶ szűkszavúan csak ennyit írt:

„...a városnak azonban minden erőlködése dacára nem sikerült a déli vasúttársaságot arra bírni, hogy a Soprony–Nagykanizsai vonalat a város határán át vezessék...”⁷

Egy 29 évvel később megjelent másik munkában található meg az a köztudatban is máig meglévő, ám levéltári források által nem bizonyított feltételezés, mely szerint a város 1865-ben a fuvarosok féltékenysége miatt „engedte”, hogy a Déli Vasút terepnehéz-

ségekre hivatkozva távolabb vezesse a vonalat.⁸ Ez a nézet már 1883 nyarán a helyi lapban is megjelent, a vezércikk írója „néhány rövid látó, de vezérszerepre, népszerűsége törekedett egyén” számlájára írta a fájdalmas vasútnélküliséget.⁹ A távoli vasutat Degré Alajos 1970-ben megjelent tanulmányában is a „szűk látókörű kisiparos vezetőség” hibájaként említette. Szerinte a tanács egyenesen kérte a vasút átvezetését, sőt vonaltervet is javasolt Zalaszentlőrinc–Zalaegerszeg–Bak–Hahót irányban, de a Déli Vaspálya Társaság akkora hozzájárulást kért a pálya ilyen módon való kiépítéséhez, amit a város képtelen volt kifizetni. Szó esett még a kapornaki jezsuita apátság befolyásáról is, hiszen az Egerszeg felé forduló pálya távolabb került volna az ő birtokaiktól.¹⁰ A legvalószínűbb ok Degré szerint, és ezt a feltételezést egyéb levéltári forrás híján magam is osztom, hogy a társaságot a jó vonalvezetés és az olcsóbb földmunka készítette arra, hogy elkerüljék a megye székhelyét. A fuvarosok meg tudták oldani az utas- és árufelhordást, annál is inkább, mivel még 1883-ban is mindössze három menetrend szerinti vonatpár haladt át az állomáson naponta.¹¹ Másrészt a lakosság ebben az időben mintegy 6000 főt tett ki, ami úgy látszik, nem jelentett akkora vonzerőt, hogy a vasutat egy kerülővel odavezessék. A város vezetősége ezért már 1864 decemberében kérvénnyel fordult a bécsi Kereskedelmi Minisztériumhoz, melyben kérték, hogy legalább a szentiváni állomás nevét változtassák meg „Zala-Egerszeg” vagy „Zalaegerszeg-Szentiván” formában. Indokaik között főleg gazdasági és közigazgatási okok szerepeltek, például: a város Göcsej gazdasági központja, a vidék fő terményei a bor és gabona, jelentős erdősegei épület- és tűzifa forrásai, itt van a vármegye és bíróság székhelye, a 6000 lakos többsége iparos és kereskedő, évente 10 vásár van, hetente két piac.¹²

A kért névváltoztatás engedélyezésére semmilyen adatunk sincsen. A városi bérkocsisok mindenesetre kapva a kínálkozó alkalmon „társas menet”-et alakítottak 1865. október 24-én. Naponta kétszer, reggel 8-kor

és délután 4-kor indítottak kocsit Szentivánra, melyre jegyet elővételben lehetett váltani az „Arany Bányához” címzett vendéglőben, ahol menetjegy irodát is üzemeltettek. A poggyásza külön díjszabás vonatkozott, és egy jegy árának négyszereséért (1 forint 60 krajcár) pedig külön kocsit is lehetett kérni.¹³

A város képviselőtestülete még ugyanebben az évben döntött arról, hogy vasútállomás híján legalább távírdát állítsanak fel a városban, melynek adminisztrációját el is indították.¹⁴

A kiegyezés után az első próbálkozást a vasúti összeköttetés megvalósítására az 1868. december 20-án tartott értekezlet jelentette, melyen elhatározták a „lóvonatu vaspálya” létrehozását.¹⁵ Az előljároság, ismerve a szerény lehetőségeket, megbízott egy választmányt Fackh Gedő¹⁶ vezetésével az előmunkálatok elvégzésére. A vállalkozók kérték a városi tanács állásfoglalását a részvénykibocsátásról, esetleges területátengedéssel, illetve téglával vagy más módon történő támogatásról. A vállalkozáshoz szükséges pénzt részvények kibocsátásával akarták biztosítani, amelyhez aláírásokat gyűjtöttek.

Az előljárosok sem tétlenkedtek: kérvényt írtak a vármegyének, melyben a megyei országút felhasználását, illetve közmunka és egyéb támogatás igénybevételét kérték.¹⁷ Az aláírások azonban nem gyűltek, a tanács és a választmány munkája hiábavalónak tűnt. Márciusban még a sajtó útján is felhívták az aláírásgyűjtők figyelmét a közelgő leadási határidőre,¹⁸ sajnós eredmény nélkül.

A Közlöny 1871. május 13-i számában már a kezdeményezés kudarcáról tudósított: „A lóvonatu vasuterv [...] alszik a székváros közönye miatt...”¹⁹

A cikkíró hangot adott értetlenségének amiatt, hogy az egerszegiek érthetetlen módon közönyösek a vasútépítés ügyében, pedig évekkor korábban elszalasztották a lehetőséget. A régóta fennálló Nagykanizsa–Zalaegerszeg ellentét²⁰ szellemében felvetette, hogy nem nagy dicsőség a megyének az, ha ilyen elszigetelt székhelye van. Ugyanakkor a tárgyilagosság és elfogulatlanság érdekében azt sem hallgatta el, hogy a kormány sem segítette a vállalkozás megvalósítását, hanem inkább túlzott szigorúságával hátráltatta azt.

A lóvasút meghiúsulása után nem maradt más választása a város vasútpártoló polgárainak, mint a rendszeresen felvetődő új vasúttervekhez csatlakozni. Ezek közül a legjelentősebb a Pápáról Zalabér, Szentiván, Zalaegerszegen át Csáktornyára vezető másodrendű vasút terve volt, melyre a minisztérium az 1872 júliusában az előmunkálati engedélyt megadta. A kortársak lelkesen támogatták a tervet, mert a Pápa és Csáktornya közötti összeköttetés a Csáktornya–Varasd–Zágráb vonal kiépítése után országos fontosságú pályává vált volna a Győr–Fiume kapcsolat miatt. Jelentőségét a Déli

Vasúttól és a trieszti piactól való függetlenség megteremtésének lehetősége adta. A vonal átszelte volna a megyének azokat a részeit, amelyek nyersanyagkivitele jelentős volt, s ezzel még jobban megemelkedhetett volna.²¹

A vonal előmunkálatait csak 1879-re végezték el, így amikor az uralkodó 1880. július 12-én szentesítette XXXI. törvénycikket a helyi érdekű vasutakról, a városnak már volt vasútterve. A törvényben rögzítették a helyi érdekű vasút fogalmát: „oly vasutak, melyeknek fő célja, hogy az illető vidék forgalmi és közgazdasági igényeinek megfeleljen.”²²

A jogszabály tartalmazta azokat a kivitelezési könnyítéseket is, amelyek olcsóbbá tették a vonalak kiépítését. Például nem kellett távírókat üzemeltetniük, ha nem volt éjszakai forgalom a vonalon, és a szerelvények nem találtak rajta, heti három járat már elegendő volt a működtetéshez, és 30 évre illetékmentességet is kaptak. Miniszteri engedéllyel felhasználhattak alapként közutakat és árvízvédelmi töltéseket, igénybe vehették a törvényhatóságok közmunkáját is. A tőke előteremtéséhez a vállalatok önállóan bocsáthattak ki kötvényeket és részvényeket, az így létrejövő részvénytársaságok tagjait a leginkább érdekelt személyek közül toborozták, bevonva ezzel a helyi tőkét a vállalkozásba.²³

Néhány képviselőtestületi tag még a szentesítés előtt, 1880. június 11-én indítványozta a képviselőtestületnek, hogy a városi levéltárból keressék elő a Szentiván–Zalaegerszeg–Csáktornya vonal műszaki előmunkálatainak iratait, és azokat újból vegyék szemügyre az érdekeltek. Javasolták továbbá „szakavatott férfiakból álló bizottság” felállítását. Felcsillant a remény, hogy az eddig kidobott pénznek tűnő befektetésük hamarosan megtérülhet. A vasútépítés kérdéséről így írtak: „Megczáfolhatatlanul igaz, hogy Z.Egerszeg városának hanyaglását, semmi más, mint ezen vonal kiépítése állíthatja meg: jóléte s jövője csak úgy lesz megalapítva, ha a Göcsej gazdag kincseket rejtő, de elszigetelt, holt vidéke, a kereskedelemnek vasútvonallal nyitattik meg. Ezen tervezett vonal [...] Z.Egerszeg s szerencsétlen vidékére nézve létérdekű [...] kereskedelmi, de sőt még stratégiai szempontból is fontossággal bír.”²⁴

A nagy felbuzdulás ellenére csak 1883 nyarán élénkült fel ismét a vasútépítési láz Zalaegerszegen. Július 24-én a városi lap így írt: „Már ébredünk! Mint örömmel értesülünk, városunk s a közel vidék intelligenciájának több tekintélyes tagja a napokban Zala-Egerszegről a szent-iváni vasúti állomáshoz vezetendő helyi érdekű vasút létesítésére a mozgalom megindítása végett határozott jellelű tanácskozmányt tartott.”²⁵

Az említett gyűlést 1883. július 10-én délután 3 órakor tartották a Zala Megyei Gazdasági Egyesület székházának nagytermében. A szervezést az egyesület elnöke, Háczy Kálmán vállalta fel,²⁶ akit a résztve-

vők ideiglenes elnökké választottak. A jegyző Szigethy Antal lett. A fő napirendi pont Svastits Benő alispán beszámolója volt, akit már korábban megbíztak azzal, hogy kérje ki a Déli Vasúttársaság véleményét a tervezett szárnyvonallal kapcsolatban. (Az alispán azzal is próbált érvelni, hogy a Nyugati Vasút Körmennd felől már a megyébe vezető pálya tervét készíti elő...) ²⁷

A társaság nem zárkózott el a terv megvalósításától, de hivatalos felkérést vártak, továbbá a várható támogatás mértékét is tudni akarták. A jövedelmezőség kiszámítása érdekében statisztikai adatokat kértek a szentiváni állomás forgalmáról, amit az alispán az érdekelt terület számos adatával egészített ki.

Szentiván állomás forgalmi adatai			
1881.		1882.	
elutazott	érkezett	elutazott	érkezett
9031 fő	9041 fő	9513 fő	9492 fő
feladott áru	leadott áru	feladott áru	leadott áru
111 957 mm	47 539 mm	121 472 mm	51 408 mm
(Az „mm” a métermázsza jele)			

A vasút érdekkörébe két járás (a zalaegerszegi és a novai) 76 községe tartozott 86 526 kat. hold kiterjedéssel, 26 898 lakossal, akik 99 419 forint 82 krajcár egyenes állami adót fizettek. Közölték a terület művelés szerinti megoszlását és az 1882. évi termelési adatokat is.

Ezután 26 tagú bizottságot hoztak létre a vasút további ügyvitelére. A város által delegált tagok között volt Szigethy Antal, Kovács Károly és id. Czinder István városbíró. ²⁸ Már ekkor indítványozták, hogy a leendő indóház helyét úgy kell meghatározni, hogy a régi nyomjelzés alapján majd a Csáktornya felé történő továbbépítés lehetséges legyen. ²⁹

Július 22-én a gyorsabb ügyintézés érdekében végrehajtó bizottságot alakítottak, melynek tagjaivá a vasútügyben eddig legbuzgóbbnak mutakozó polgárokat választották. Az előmunkálati engedély iránti kérvény beadásával id. Czinder István városbíró, Háczy Kálmánt és Skublics Istvánt bízták meg. Javaslatot tettek arra, hogy a végrehajtó bizottság bocsásson ki aláírási íveket az előkészítő munkákhoz szükséges összeg előteremtésére. ³⁰ A nyomjelzés és a kiépítés ügyében a Déli Vasúttársasággal kezdtek tárgyalásokat. Svastits évi 200.000 métermázsza teher- illetve 16.000 fő személyforgalmat helyezett kilátásba, emellett a megye támogatását is. Az építéshez téglát és a szükséges területeket a város biztosította volna. Az alispán felvetette, hogy a Sopron–Kanizsa vonal már meglévő Zala-hídját fel lehetne használni, ezzel a város számára jelentős megtakarítást érhetnének el. ³¹

Báró Kemény Gábor közmunka- és közlekedésügyi miniszter 1883. augusztus 3-án egy évre megadta az előmunkálati engedélyt. ³² Az engedély birtokában az

érdekeltség végrehajtó bizottsága augusztusban aláírási íveket bocsátott ki az előmunkálatok költségének összegyűjtésére. ³³ Az aláírások gyűjtése az érdekeltség községeiben váltakozó sikerrel folyt. Czigan Alajos, aki Gutorföldre, Náprádfa és Mikefa megbízottja volt, arról panaszkodott a bizottságnak, hogy „minden erő megfeszítésemnek daczára a pénzgyűjtés sikertelen hajótörést szenvedett”, így csak az ívet tudta visszaküldeni.

A bizottsági tagok maguk is példát mutattak: közülük Háczy Kálmán, Skublics István és Jenő, Szigethy Antal is adakozott, ³⁴ sőt a városi rendőrkapitány egy-maga 142 forintot adott az előmunkálatokra. ³⁵

Október végén a Déli Vasút válaszolt az alispán júliusi levelére. A társaság nem kívánt részt venni a szárnyvonal kiépítésében, és azt anyagilag sem szándékozott támogatni. A nyomjelzést, a tervek és a költségvetés elkészítését viszont elvállalták, egyben engedélyezték a Déli Vasút pályájához való ingyenes csatlakozást, és a vonal megépítése után az üzemeltetését készek voltak átvenni.

Az előmunkálati költségeket az 1870-es években végzett boba–csáktornyai vonal költségei alapján 500 forintra becsülték, melynek előteremtése elvárható Zalaegerszeg mezővárosától. A város nem is zárkózott el attól, hogy ha a gyűjtés eredménye nem fedezné a teljes előmunkálati költséget, akkor kiegészítse az összeget. Novemberben határozatot hoztak arról, hogy haladéktalanul felkérik a Déli Vasúttársaságot a nyomjelzési munka elkezdésére, és a leküldött mérnökkel két lehetőséget is megvizsgálatnak az állomás elhelyezésével kapcsolatban: az olcsóbb kaszaházit, illetve a várostól délre kerülőt. ³⁶

A várva várt mérnök, Lukáts Kálmán 1884. január 19-én érkezett a városba, hogy a végrehajtó bizottság tagjaival tárgyaljon. A megbeszélésen, melyen az alispán is jelen volt, a mérnök meggyőzte a bizottságot arról, hogy az állomás helyét mindenképpen el kell dönteni, mert az irányadó a vonalvezetésben. ³⁷ Úgy döntöttek tehát, hogy a pályaudvart a Fehérképi utca végén, a város déli részén, a Bak felé vezető állami út mellett kell felépíteni. Döntésüket két fő tényező határozta meg. A terep bejárásakor kiderült, hogy a meglévő híd felhasználása nem lehetséges, mert a terepviszonyok sokkal nagyobb beruházásra készítenék a kivitelezőket (alagutat vagy bevágást kellene készíteni), mint ha a Zala folyó bal partjának sík vidékén vezetnék a pályát. A kaszaházi állomást, a város mérnöke, Sturm György támogatása és az olcsóbbasága ellenére elvetették. Kaszaháza külön község lévén attól tartottak, hogy megismétlődik az, ami a szentiváni állomás elnevezésekor történt: Egerszeg megint állomás(név) nélkül marad. Ezen kívül a város további fejlődése szempontjából kedvezőbbnek ítélték egy kicsit távolabb telepíteni a pályaudvart, hiszen új építkezéseket reméltek. Ezzel a kérdést lezárták, a határozatot átadták a Déli Vasút jelen levő főfelügyelőjének. ³⁸ Ezután hosszas számolgotás kezdődött: van-e

pénze a városnak a vasútra, és ha igen, miből?

A tervezett 300 000 Ft-os költségből 120 ezret törzs-részvényekből kellett előteremteni, melynek 30%-át készpénzben, a többit pedig ingatlan jelzálog formájában kellett biztosítani. Úgy kalkuláltak, hogy a részvénytársaság alapításához szükséges 1200 darab törzs-részvényből kb. 700-at Zalaegerszegnek kell vállalnia.

A városnak viszont egyéb forrása nem lévén, birtok-eladásból kellett a pénzt előteremteni a kötvényekre. A számítások szerint 50 hold legelőt, több mint 205 hold erdőt, 40 hold rétet kellett volna feláldozni a vasútert, ezen kívül pedig a talpfák, téglák és cserépszindely biztosításával természetben lehetett állni a fennmaradó részt, mivel a vonal leginkább a város érdekeit szolgálja.

Örömteli hírral érkezett levél 1884. február 26-án a Déli Vaspálya Társaság üzletigazgatóságától. Közölték, hogy márciusban megkezdik a munkálatokat, melyekre 900 forint előleget kértek befizetni a szentiváni pénztáruknál.³⁹

Két nappal később a Déli Vasút új vonalépítési tervével kapcsolatos egyeztetésre hívták össze az érdekelt birtokosokat Alsólendvára. A Spielfeld és Regede (Radkersburg) közötti szárnyvonalat Muraszombat vidéke szívesen folytatta volna magyar területen. A nyomvonalat illetően csak Lendváig volt konkrét elképzelés, onnantól több változat is felmerült. Egerszeg, Szentmihály, Kanizsa egyaránt felvetődött lehetséges csatlakozási pontként. A szándékban azonban egyetértettek a küldöttek, és Svastits Benő alispán elnöklete alatt 24 tagú bizottságot küldtek ki a legmegfelelőbb vonalvezetés megállapítására.⁴⁰

A lendvai gyűlés visszhangja hamar elért a megyeszékhelyre. Az irány és csatlakozási pont tekintetében éles vitákra lehetett számítani, de a város közvélekedése nem volt túlságosan derűlátó. Tisztában voltak azzal, hogy a kanizsai csatlakozási pontnak a legerősebb a támogatottsága, mivel inkább országos forgalmi érdekek dominálnak a helyiekkel szemben. Úgy vélték, hogy Alsólendva érdeke is a Kanizsához csatlakozást diktálja, viszont így az alsólendvai mellett a novai járás is gyorsabban juthatott volna el Kanizsára, mint a megyeszékhelyre. A legjobban viszont attól tartottak, hogy a nagyfokú vasúti koncentráció miatt a zalaegerszegi törvényszéket és a megye székhelyét esetleg Nagykanizsára helyeznék át. Ezért tehát a Zalaegerszeg–Szentiván közötti szárnyvonal kiépítését minél előbb el kellett kezdeni.⁴¹ „Periculum in mora”⁴² – hangzott a figyelmeztetés a Zalamegye hasábjain.

A felmérési-nyomjelzési munkálatok a tavasz folyamán el is kezdődtek, miután március 23-án jegyzőkönyvbe került a 900 forint letétbe helyezése, és a nyáron elkészült a vonal műszaki jelentése és költségvetése, melyet 1884. szeptember 8-án kaptak meg. Lukáts Kálmán mérnök a korábbi határozat ellenére két

változatban készítette el munkáját: az eredeti elképzelés szerinti pályaudvar elhelyezéssel, illetve a kaszaházi megoldással. Az első esetben a pályahossz 8,9 km, a másodiknál 6,3 km lett volna.⁴³

Szeptember 14-én délután 2 órakor a gazdasági egyesület termében tanácskozásra gyűltek össze az érdekeltek. Bemutatásra került a pályatérkép, illetve ismét szóba került az állomás elhelyezése. A kérdésben az értekezlet hajthatatlannak mutatkozott: kijelentették, hogy márciusban az előző értekezlet a kérdést eldöntötte, ráadásul az elnöklő Skublics Jenő szavaival élve: „...a mennyire Zala-Egerszeg város közönségének és polgárainak óhajait s érzelmeit ismeri a pályaudvarnak Zala-Egerszegen való elhelyezéséhez oly szoroson ragaszkodik, hogy e célra lehető áldozatokat hozni kész, ellenben a kaszaházi pályaudvarrali kiépítésre áldozatot hozni nem fog.”

A város akkori vezetőinek célja egyértelmű volt: a novai és lendvai járasok Egerszeghez vonzása.

A gyűlésen az indóház kérdésében csak egy módosító javaslat került terítékre: a Fehérképi utca helyett a Pap utca mögötti elhelyezés több előnnyel járna: a pálya rövidebb lenne egy kilométerrel, ami körülbelül fedezné a Zala híd költségét, valamint a Bak felé történő továbbépítésnél a Fehérképi utca esetén nagy szintkülönbséget kellene leküzdeni. A tőke összegyűjtése céljából az érdekelt községekbe ismét aláírást gyűjtő megbízottakat terveztek kiküldeni. A legérdekesebb döntés arra az esetre szólt, ha pénzühiány miatt nem sikerülne a tervet az eldöntött formában megvalósítani. Úgy határoztak, hogy ebben az esetben a kaszaházi megoldást sem építik meg.⁴⁴

November 12-én bejelentették, hogy a város 60 000 forinttal veszi ki a részét a részvényjegyzésből. Mivel ez az előírt törzs-részvények felét jelentette, a másik felének előteremtésére felhívások kibocsátását rendelték el, melyekben részletesen ismertették a vasút ügyének állását. Elegendő volt a részvények árának 40 %-át befizetni, de ezentúl csak a törzs-részvényesek alkották az érdekeltséget. Az 1881. évi XXXI. tc. alapján kérték a megyétől a vállalkozás segélyezését a közmunka alapból. Az építési engedély kéréséhez mind a 120 000 Ft „alájegyzése” szükséges volt. Kijelölték a körjegyzőségekhez kiküldendő bizottságok elnökeit és tagjait, Farkas Dávid országgyűlési képviselőt felkérték a végrehajtó bizottságban való részvételle, a várost pedig a Déli Vasúttal szemben fennálló 92 forint 62 krajcár tartozás megfizetésére.⁴⁵

A város azonban már a törzs-részvények jegyzéséhez is hitel felvételére kényszerült. A lakosság számára a felhívás és az aláírási ívek kibocsátása december 13-án történt meg. A részvényjegyzési határidőt 1885. március elsejében rögzítették.⁴⁶

Megkeresték a szombathelyi püspököt és a városi

takarékpénztár is. A zalaegerszegi Takarékpénztár Rt. közgyűlését Szigethy Antal részvényesnek sikerült meggyőznie, hogy a vasúti részvénytársaságot 10 000 forintnyi törzsrészvénnyel támogassa.

A részvény jegyzések a végrehajtó bizottság személyes példája nyomán szépen gyűltek, de a május elejében megjelölt határidőt a számos felajánlás ellenére sem tudták tartani. Az egyik legnagyobb részvényes, Zalaegerszeg városa ugyanis nem tudta felvenni a hitelt a rá eső részvények megváltásához, mert Zala megye törvényhatósági bizottsága 1885. május 4-i végzésében elutasította a város hitelfelvételi kérelmét, mivel nem jelölték meg, hogy melyik hitelintézetől és milyen kamattal vennék fel a kölcsönt. Továbbá a fedezetül ajánlott alsó-erdei faállomány kivágásához hatósági engedély beszerzésére volt szükség, a legelők bérbeadásával kapcsolatban pedig a képviselőtestületnek határozatot kellett hoznia, amit ezután még a törvényhatósággal is jóvá kellett hagyatni.⁴⁷

Közben 1885. május 13-án megtörtént Zalaegerszeg rendezett tanácsú várossá válása⁴⁸, az első polgármester Kovács Károly ügyvéd lett. Ezzel a vasútépítés és a város fejlődése új korszakába lépett.

Június elejére 127 egyén 246 darab törzsrészvénye mellé a nagyobb felajánlók, mint Zalaegerszeg 60 000 forinttal, a megye 20 000-rel, az egerszegi takarékpénztár 10 000 forinttal, a Vas-Zalai Megyei Első Takarékpénztár 1000 forinttal, a megyei nemesi pénztár 2000-rel, a gazdasági egyesület 200 forinttal csatlakozott. Ezt a megyei segély 12 000 forinttal egészítette ki, így az egész 109 800 forintot tett ki. A hiányzó 10 200 forint összegyűjtését a polgármestertől várták. A határidőt június 15-re tolták ki. A sajtó az érzelmek felkorbácsolásával akarta elérni, hogy két hét alatt összegyűljön a hiányzó összeg: *„Ha ez sikerül, – lesz vasut, – ha nem, – hagyjunk fel a nagyzás comoediáival, – nyugodjunk le kertünk árnyékában, vagy bújjunk el odunkba és aludjunk tovább rothasztó álmunkat; – megtehetjük; nem ébreszt fel bennünk legalább egy századig a vasuti moraj. [...] Aludj, mohón kilobbant hazafiság! – Lopott fény! – ej! – Jó éjszakát!”*⁴⁹

Amíg a vonatokra csak Szentivánon lehetett felszállni, addig a 7 kilométeres távolságot át kellett hidalni valahogyan. A növekvő forgalmi igényeket mutatja, hogy 1885 augusztusában újabb „fiakker-társulat” alakult a városban. A kocsik a „Zöldfa” vendéglőtől indultak, a menetdíj személyenként 60 krajcár, kocsinként 2 forint volt.⁵⁰ Időközben elkészült a városi vagyon becsübizonyítványa is. Ebben a város ingatlanvagyonát mérték fel. A városháza, ipariskola, cselédház, szénáspajta, vágóhid, kaszárnya és a téglatelep együttes becsült értéke 91 050 forint 55 krajcárt tett ki.⁵¹ Ez elegendő biztosítéknak számított, így Zala megye törvényhatósági bizottsága 1885. szeptember 14-i végzésével végre

jóváhagyta a város vasúti kölcsönfelvételét.⁵²

A Zalamegye december 20-án közölte a törzsrészvény aláírók teljes névsorát. 221 aláíró 1294 darab törzsrészvényt jegyzett, amivel 129 400 forint tőkét biztosítottak a vállalatnak.

A tőke biztosítása nyomán a vállalkozók érdeklődése is megélénkült a vasút iránt. Decemberben két bécsi, egy budapesti és egy kiscelli vállalkozó kopogtatott a végrehajtó bizottságánál, akikhez januárban egy ötödik érdeklődő is csatlakozott. Egyikük, Thomasevits Sándor már egy Zalaegerszeg–Regede vonal tervét kínálta a városnak, így vele 1886. április 4-én meg is állapodtak.⁵³

A Déli Vasút Igazgatósága azonban bár „jóakarátulag” támogatta az ügyet, de üzletszerződést nem kötött az érdekeltséggel, addigi vicinális vonalai ugyanis mind deficitesek voltak. A korábbi ajánlattevők sorra kihátráltak. Úgy tűnt, hogy a város nem talál vállalkozót a vasút építésére. Ekkor azonban a bécsi Kohn és Gottermann cég engedélyt kapott egy Zalaszentivántól Zalaegerszegen át Alsólendváig vezető vonalra, melyet esetleg Csáktornyaig és Radkersburg felé a stájer határig lehet tovább építeni, továbblendítve ezzel a vasút-ügyet a holtpontról.⁵⁴

A tervezett vonal legnagyobb települése a megyeszékhely volt, ezért a már meglévő érdekeltséget is be kívánták vonni a megvalósításba. Sőt a tervezésbe is, hiszen két vonalvezetés is szóba került. Az egyik szerint Bakon túl a Válicka patak völgyében dél felé haladva Söjtörön át Bánokszentgyörgyig, majd onnan érkezett volna Csömödér és Páka térségébe. A másik terv Baknál a Cserta-Kerka völgybe való áttéréssel Tófejen és Gutorföldén át rövidebb úton érte volna el Csömödér községe. Az egerszeg–szentiváni érdekeltek úgy döntöttek, hogy a rövidebb vonalat támogatják. Úgy gondolták, hogy Bak állomása majd begyűjti a Söjtörtől Pusztamagyaródig terjedő vidék személy- és áruforgalmát, Szentlisló és Bánokszentgyörgy pedig már ügyis Kanizsa vonzáskörzetéhez tartoztak. Állomásokat is javasoltak: Zalaegerszegen a város saját határában, Bakon, Gutorföldön, Csömödér és Páka közös állomásán, Lentiben vagy Rédecisen, Alsólendván és Muraszterdahelyen.

A zalaegerszeg–alsólendvai vonal *„...megyénket 90 kilometer hosszúságban szelné [át], a székvárost a rég nélkülözött vasút áldásában részesítené s megyénk egyik legelhagyottabb részében: Göcsejben nyitana meg az utat a villany és gőz sebességével haladó kultúrának. Ha mindezen vonalrészek kiépíttetnek, megyénk úgy be lesz hálózva vonalakkal, hogy ha valakinek a vármegye valamennyi nevezetes városában leend dolga, két nap alatt bú nélkül végezhet. Nincs ez az idő olyan nagyon messze...”* – írta az újság.⁵⁵

A Szentiván–Csáktornya vonal előmunkálatai haladtak, így a korábban megalakult szentiván–egerszegi

érdekeltség 1888. június 26-án kimondta csatlakozását az új érdekelttséghez.⁵⁶

A város képviselőtestülete 1888. július 21-i rendkívüli ülésén tárgyalta a vasút finanszírozását. Egyéb forrás híján a Pesti Kereskedelmi Banktól 110 000 forint kölcsön felvételét javasolták.⁵⁷

Augusztus elején a sajtóban jelent meg először az új vasút másik végpontjának neve, amely lehetővé tette az összekapcsolódást a nyugati vasúttal. A terv szerint Ukk község, a Boba–Jánosháza–Sümege vonal állomása lett az új vasúti csomópont. Augusztus 7-én és 8-án történt meg a Szentiván és Ukk közti szakasz közigazgatási bejárása.⁵⁸

A polgármester által előterjesztett javaslat a 110 000 forint törlesztését 50 év alatt kívánta teljesíteni, évi 5550 forinttal terhelve meg a város költségvetését. Az indítványt név szerinti szavazással egyhangúlag támogatta a képviselőtestület 53 tagja. A hitelt a határozat értelmében a Zalaszentivántól Zalaegerszegegen át Csáktornyaig vezető vonal kiépítésére kívánták fordítani.⁵⁹ A közmunka- és közlekedésügyi miniszter október 6-án délelőtt 11 órára rendelte el a Csáktornyától Szentivánon át Ukkig tartó vonal engedélyezési tárgyalását.⁶⁰

Október 6-án a minisztérium megadta az építési engedélyt. Elkészítették a törvényjavaslatot is.⁶¹

1888 végére kijelölték a vonal végleges irányát. Az építési tőkét 3 948 000 forintban állapították meg. A Túrje–Szentgrót szárnyvonalra 180 000 forintot irányoztak elő. A vonal kiépítésére a müncheni Localbahn Aktien Gesellschaft kapott engedélyt. A cég az építés mellett a tőke 65%-ának beszerzését is vállalta. A maradék 35%-ot az érdekeltségnek kellett fedezni. Ezt az 1 300 000 forintot főként a megyei szervezetek és magánszemélyek törzsrészcsevény aláírásával kívánták biztosítani, de akkor még az állam segítségével együtt is csak mintegy 800 000 forint állt rendelkezésre. A vonal melletti nagybirtokosoktól is jelentős segítséget vártak.⁶²

Az engedélyezési tárgyalásra végül 1889 februárjának második hetében került sor. Az építési tőkét újra meghatározták, amely most a korábinál valamivel kevesebb, 3 707 000 forint lett. A Localbahn Aktien Gesellschaft 175 000 forint óvadék letételével kötelezte el magát arra, hogy az építkezést elkezdje, ha a törzsrészcsevények összegyűlnek. Még mindig 1 142 400 forintot kellett letenni, amelyből február közepén még csak 900 000 volt biztosítva.⁶³ Április 11-én Baross Gábor közmunka- és közlekedésügyi miniszter törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé a Csáktornyától Zalaszentivánon át Ukkig vezető helyi érdekű vasút építéséről. Az építkezés engedélyezésére a parlamentnek törvényben kellett felhatalmazni a minisztériumot. A törvényjavaslatban a pálya irányán túl szerepelt az is, hogy az 1888. évi IV. tc. 10.§-ában meghatározott 35%-os érdekeltségit támogatást ebben az esetben 30%-

ra csökkentsék. Attól tartottak ugyanis, ha az engedélyt nem lehet 1889-ben kiadni, a törvényi felhatalmazás érvényét veszíti, tehát újra kell kezdeni az egész engedélyezési eljárást.⁶⁴

Műszaki paramétereit tekintve a javaslat szabványos nyomtávú, 30 km/órás sebességű pályáról szólt. 23,6 kilogrammos acél síneket, legfeljebb 10 ‰-es emelkedést illetve esést, legalább 250 méteres sugarú kanyarodásokat írt még elő. A javaslat szerint az állomások „Csáktornya, Muraszterdahely, Alsó-Lendva, Rédic, Csömödér, Guttorföld, Tófej (hadi kitérő), Bakk, Zala-Egerszeg, Zala-Szent-Iván, Ollár, Szöppök, Zalabér, Túrje, Eötvös (rakodó állomás) és Ukk” lettek. Szentivánon kötelesek voltak összeköttetést teremteni a déli vasút pályájával is. A Túrjénél kiágazó, Szentgróttig vezető 5-6 km-es pályára szintén engedélyt kapott a cég, erre 180 000 forintot irányoztak elő. A vasút üzletkezelését az engedély időtartamára a Magyar Királyi Államvasutak igazgatósága kapta meg.

Július 3-án látott napvilágot Baross Gábor miniszteri rendelete 20.496/1889. szám alatt, mely a csáktornya–zalaszentiván–ukki helyi érdekű gőzmozdonyú vasútra vonatkozó engedélyokmányt tartalmazta. A vasút építését az engedély kiadásától számított két éven belül kellett befejezni és a vonalat a forgalomnak átadni.⁶⁵

Az engedélyes a korábban a törvényjavaslatban meghatározott 15 állomást volt köteles felépíteni a vonal mentén. Ezek közül hat volt vízállomás, négy helyen hídmérleget, két állomáson mozdonyszint is terveztek. Egyedül Zalaegerszeg kapott emeletes állomásépületet.⁶⁶

A nyár végére az előkészületek odáig jutottak, hogy megkezdődhetek a vasút építését célzó konkrét lépések.

A képviselőtestület szeptember 28-i ülésén Kovács Károly polgármester napirend előtt jelentette be, hogy másnap délelőtt fél 12-kor ünnepélyesen megkezdik az Ukk–Zalaegerszeg–Csáktornya vasút építését.⁶⁷

1889. szeptember 29.-én történelmi jelentőségű nap köszöntött Zalaegerszegre. A szakadó eső ellenére nagy tömeg gyűlt össze azon a helyen, ahol az indóházat szándékoztak felépíteni. Szilágy Olivér országgyűlési képviselő, az építő társaság jogtanácsosa mondott beszédet. Ezután következett az ünnep lényege: a külön erre az alkalomra készített ezüst kapával tették meg az első kapavágásokat, a főispán a kormány, az alispán a megye, a polgármester pedig a város nevében. A kapán a következő felirat volt olvasható: „A csáktornya–zalaegerszeg–ukki helyi érdekű vasút építésének megkezdése emlékeül az első kapavágást ezzel a kapával tette bocsári Svastits Benő, Zalavármegye főispánja⁶⁸, 1889. szeptember 29-ik napján hazánk és Zalavármegye közgazdasága és művelődésének emelésére.”

A társaság az ezüst kapát a megyének ajándékozta, melyet a megyei közgyűlés határozata értelmében a megyei levéltárban helyeztek el.⁶⁹ Az ünnepély zárása-

ként délután az Arany Bányás vendéglő kaszinó helyiségében 80 fős bankettet rendeztek.⁷⁰

A sajtó tavasszal már tudni vélte az átadás időpontját is. Március 30-án „biztos forrásból” való értesülésre hivatkozva 1890. augusztus 18-át, a király születésnapját közölték a megnyitás dátumaként.⁷¹ Az első vonat, „Jenő gőzös» [...] április 17-én vonult be délelőtt 11 órakor felkoszoruzva városunkba a pályaudvarhoz. A vonattal jött be az itt állomásozó vasuti mérnöki kar is. Nagyon természetes, hogy a nálunk szokatlan vendégnek számos szemlélője és bámulója akadt.”⁷²

A boba–jánosháza–sümegei vasúttársaság július 13-án tartotta gyűlését Sümegen, ahol kimondták az egyesülésüket a „dunántúli vicinális vasutak” társaságával. Ezzel a tervezett Pozsony–Szombathely, az Ukk–Csáktornya, a Boba–Jánosháza–Sümege és a Sümege–Tapolca helyi érdekű vasutak közös igazgatás alá kerültek.

1890 júliusában az úgynevezett „Turódi pusztá alatt”⁷³ bevágást készítettek az építők, amikor nagy mennyiségű mamut és egyéb őskori csontmaradvány került elő. Amint az esetnek híre ment, rögtön látogatók jelentek meg a helyszínen. Július 8-án Széchenyi Béla gróf is megtekintette a helyet, sőt „több darab leletet magával el is vitt”.⁷⁴

A kereskedelemügyi miniszter végül október 15-re tűzte ki a „mütanrendőri” bejárást. A két napig tartó ellenőrzést délelőtt 9 órakor Csáktornyáról indulva kezdték el.⁷⁵

1890. október 19-én a Zalamegye címlapján babékoszorúba foglalt dátummal jelent meg. Ezen a régóta várt napon történt meg az Ukk–Csáktornya vasútvonal átadása. A lap vezércikke hüen tükrözte az esemény jelentőségét. „Az ige megtestesült! A várva-várt napnak hajnala meghasadott! Ami után éveken keresztül oly epedve sóvárogtunk, megvalósult! [...] Megérhettük megnyitását ama vasutnak, mely hivatva van sajátos viszonyainál fogva jó ideig háttérbe szorult városunknak új lendületet adni! Hivatva van vármegyénk iparát és kereskedelmét emelni, kulturális érdekeit előmozdítani, a megye lakosainak új kereseti forrást nyitani, vagyonosodását megteremteni.”

Az átadás napja különös izgalomban találta Zalaegerszeget. A várost alaposan feldíszítették a nagy napra. Zászlók és virágfüzérék voltak mindenütt, a fehérképi utca vasútállomás felőli végén pedig diadalkapu állt. Rajta középen az államcímer, jobbról a megye, balról a város címere. A Baross Gábort életető felirat mellett az állomás felől az „Isten hozott!”, a város felől pedig az „Isten veled!” felirat volt olvasható. A lakosság már kora reggeltől izgatottan várta a magas vendég megérkezését. A miniszter különvonata „mozsarak durrogása között” 11-kor ért Zalaegerszeg állomására. A város nevében Kovács Károly polgármester köszöntötte. Az állomásról a megyeházára 80 lovasfogat szállította a résztvevőket.

A megyei hatóságok a vármegyeház nagytermében

tisztelegtek a miniszternek. Jelen volt valamennyi állami hivatal tisztviselői kara, a város képviselőtestülete, a honvéd huszár tisztikar, valamint a város minden iskolájának tantestülete is.

Az ünnepi ebéd után délután fél négykor indult tovább a küldöttség. A fellobogózott vonat este fél hatkor ért Alsólendvára. Ott a tűzoltózenekar játszotta el a Himnuszt. A miniszter nem tudott a városban időzni, ám a lendvaiak népünnepélyt tartottak az erre a célra megszavazott 200 forintból.

Muraszardahelynél a vonat megállt a szépen kivilágított Mura híd előtt. A miniszter nagy érdeklődéssel szemlélte meg a vonal legérdekesebb műtárgyát. Ennek érdekességét az adta, hogy helyi érdekű vasútnál először alkalmaztak hídépítéshez vasbetont. A költségeket ezzel jócskán sikerült csökkenteni, a pillérek erejét viszont még növelte is ez a megoldás.

Este hétkor érkeztek Csáktornyára, majd visszafelé megálltak Nagykanizsán, ahonnan a neves vendég vonata negyed tízkor gördült ki az állomásról és indult a főváros felé.⁷⁶

Összegzés

1888-ra dőlt el ténylegesen, hogy megvalósulhat a zalai megyeszékhelyet is érintő helyi érdekű vasút. Zalaegerszegnek viszont most egyedül annyi törzsrészt kellett biztosítani, mint korábban a Szentiván–Egerszeg tervnél az egész érdekelttségnek. A város ennyi pénzt, 110 000 forintot nem tudott kigazdálkodni, így nem maradt más megoldás, mint az újabb kölcsön felvétele. Az ambiciózus városvezetés, élén Kovács Károly polgármesterrel, több fejlesztési tervvel is foglalkozott. Ezek közül kétségtelenül a vasút volt a legnagyobb és leglátványosabb. A város megyeszékhely mi voltának erősödését is várta az új vonaltól. Szerencsükre magas szinten találtak támogatót: Baross Gábor közmunka- és közlekedésügyi, majd később kereskedelmi miniszter személyében. Baross mint Deák Ferenc nagy tisztelője rokonszenvezett Zala megye fejlesztési törekvéseivel. Minden bizonnyal ennek a jól megalapozott szimpátiának köszönhető a megye azt a rendkívüli támogatást, hogy a törvényben előírt 35 %-os törzsrésztvény-hányadot 30 %-ra mérsékeltek. A miniszter ezzel adta a legnagyobb lökést a vasút ügyének. Enélkül a segítség nélkül a vasút újra a sikertelen tervek számát gyarapította volna, és ezt a kortársak is pontosan érzékelték. Amint a korabeli sajtóból kiderül, értékelték is. 1889–90-ben aligha volt népszerűbb ember és politikus Zalában Baross Gábornál. Ezt kiválóan bizonyítja a városi képviselőtestület 1890. november 12-én tartott rendkívüli közgyűlésén született következő indítvány: „Kovács Károly polgármester indítványára a képviselő testület indítatva azon hálától a mellyel Ő Nagymél-

tósága Bellusi Baross Gábor ur, m. kir. kereskedelmi minister iránt Zala-Egerszeg rend. tan. város képviselő testülete és közönsége eltelve van; – s azon magas látogatás emlékére, mellyel ő Nagyméltósága városunkat 1890. évi október hó 19-én szerencsétlenül kegyeskedett Felkéri és megbizza Kovács Károly polgármestert, mint Zala-Egerszeg rend. tan. város törvényes képviselőjét, kérje meg Nagyméltóságú Bellusi Baross Gábor urat, m. kir. Kereskedelmi ministert, kegyeskedjék megengedni, miszerint a vaspálya állomás mellett újonnan alkotott sétányunk »Baross ligetnek« nevezetességek el, s a város közönsége itt egy – az utódokat is hálára intő emlékkövel megjelelendő – fát ültethessen »Baross fája« név alatt, – az ő magas látogatásának kedves és boldogító emlékére”.⁷⁷

A megyében az 1880-as évek végén két rövidebb vonal is épült. Ezek sikere mindenképpen ösztönzőleg hatott a megyeszékhelyre és a megye közlekedésileg addig feltáratlan területeire. A vasútépítés törvényerőre emelése, vagyis az 1889. évi XXXV. Törvénycikk megszületése után már felgyorsultak az események. 1889. szeptember 29-én az első kapavágás ünnepségével megkezdődött az építés. Mindaddig, amíg a kivitelezés folyt, a megyei közigazgatási bizottságnak folyamatosan napirenden kellett tartania a vasútügyet. Sorra érkeztek a települések és birtokosok kérvényei, melyek műtárgyak létesítését vagy módosítását kér-

ték. A bizottságnak minden kérvény ügyében állást kellett foglalni, és javaslatot kellett a minisztérium elé terjeszteni. Igyekeztek minden reális igény támogatni. Már 1890. áprilisában begördült az első szerelvény Zalaegerszegre. Igaz, hogy a vonalat még nem nyitották meg, de a város szerette volna elérni a forgalom ideiglenes elindítását. Erre végül nem került sor. A tervezett menetrenddel szemben is számos kifogásuk volt. Nehéz volt olyan menetrendet készíteni, amelyik három pontnál tudta biztosítani a csatlakozást. Egerszegnek ugyanis a két végpont mellett égetően szüksége volt a Déli Vasút Szentivánon át közlekedő járataira. Ezzel kapcsolatban többé-kevésbé el is érték céljukat. Másik fő problémájuk az állomással volt. Kicsinek és „méltatlannak” találták. A város vezetői nyilván túlértékelték a vasútvonaluk jelentőségét, amennyiben fővonalai pályaudvart szerettek volna látni Zalaegerszegen. A tényleges forgalmi igény ekkor még nem mutathatta meg, hogy igazán szükséges-e a bővítés, amit már a pálya átadása előtt kértek. Végül 1890. október 19-én történt meg a vasút átadása, méghozzá miniszteri vizittel egybekötve.

Zalaegerszegnek 25 évi küzdelem árán lett saját vasútja. A felhőtlen öröm napjai után következtek a hétköznapok, amikor aztán a megye érintett részének lakói szembesülhettek a pálya előnyeivel és hátrányaival.

Jegyzetek

- ¹ TÓTH Kálmánné: Képek a Déli Vasút nagykanizsai történetéből. Nagykanizsa-Budapest, 1986. 9.
- ² MAJDÁN János: A „vasszekér” diadala. Budapest, 1987. 66.
- ³ UJHELYI Géza: A vasutügy története. Budapest, 1910. 154.
- ⁴ Lásd: „Átnézeti térkép a magyar közlekedési ügy rendezéséről javaslatához.” In: Széchenyi István: Javaslat a magyar közlekedési ügyek rendezéséről. (Melléklet) Készítette: Kovács Lajos. [Széchenyi István], [1848.]
- ⁵ HORVÁTH Ferenc: A Zala megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1861-1973. Zalaegerszeg, 1978. 127-128.
- ⁶ Állami főgimnáziumi tanár volt, 1901. május 14. és 1902. január 19. között ő rendezte a megyei levéltárat, neki köszönhetjük a Zalaegerszeg Város Régi Levéltára lajstromát.
- ⁷ SEBŐK Samu: Adatok Zalaegerszeg r. t. város történetéből. Zalaegerszeg, 1902. 86.
- ⁸ PESTHY Pál: Zalaegerszeg múltja és jelene. Zalaegerszeg, 1931. 152.
- ⁹ Zalamegye (a továbbiakban: ZM.) II. évf. 26. sz. 1883. július 1.
- ¹⁰ Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Simonffy Emil. Zalaegerszeg, 1970. V. fejezet 47. Sajnos hivatkozások nincsenek, így nem lehet tudni, pontosan honnan vette ezeket az adatokat.
- ¹¹ ZM. II. évf. 7. sz. 1883. február 18.
- ¹² Zala Megyei Levéltár (továbbiakban: ZML.) Zalaegerszeg Város Régi Levéltára V. 1601. (Továbbiakban: V. 1601.) 567. (német nyelvű) Magyar fordítását közli: Dokumentumok Zalaegerszeg történetéből. Szerk.: Gyimesi Endre. Zalaegerszeg, 1985. 123.
- ¹³ ZML. V. 1601. 570.
- ¹⁴ ZML. V. 1601. 569.
- ¹⁵ Zala-Somogyi Közlöny, VIII. évf. 1. sz. 1869. január 4.

- ¹⁶ Fackh Gedő (1832-1892) Pöltenberg Ernő tábornok unokaöccse. 1848-ban huszárhadnagyként csatlakozott a honvédsereghez, 1949-ben százados. A kiegyezés után Zala vármegye főpénztárnoka, Botfán földbérllő. Az 1870-es évektől Badacsonytomajon él, országgyűlési képviselő. Felesége: Pöltenberg Ilona.
- ¹⁷ ZML. V. 1601. 434.
- ¹⁸ Zala-Somogyi Közlöny, VIII. évf. 25. sz. 1869. március 27.
- ¹⁹ Zala-Somogyi Közlöny, X. évf. 20. sz. 1871. május 13.
- ²⁰ A két város közti „ősi” ellentét gyökerei legalább 1853-ig mennek vissza, amikor Nagykanizsa megpróbálta a megyeszékhelyet áttelepíteni. Ennek részleteit lásd: Halász Imre: A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása. In: Zala megye ezer éve. (Szerk. Kostyál László) Zalaegerszeg, 2001. 163-164.
- ²¹ Állami kamatbiztosítás nélküli vasutak. Zala-Somogyi Közlöny, XII. évf. 8. sz. 1873. január 26.
- ²² Magyar Törvénytár. 1880. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.
- ²³ Majdán János: Helyiérdekű vasutak és kiépülésük a Dunántúlon. Pécs, 1997. 58-60.
- ²⁴ ZML. V. 1601. 599.
- ²⁵ ZM. II. évf. 25. sz. 1883. június 24.
- ²⁶ ZM. II. évf. 26. sz. 1883. július 1.
- ²⁷ ZML. V. 1601. 621.
- ²⁸ ZML. V. 1601. 621.
- ²⁹ ZM. II. évf. 28. sz. 1883. július 15.
- ³⁰ ZML. V. 1601. 621. A ZM II. évf. 30. (1883. július 29.) számában rövid hírből szintén tudósított a gyűlésről.
- ³¹ ZML. V. 1601. 621.
- ³² ZML. V. 1601. 446.
- ³³ ZM. II. évf. 34. sz. 1883. augusztus 26.
- ³⁴ ZML. V. 1601. 621.
- ³⁵ ZML. V. 1601. 446.
- ³⁶ ZM. II. évf. 46. sz. 1883. november 18.
- ³⁷ ZM. III. évf. 3. sz. 1884. január 20.
- ³⁸ ZML. V. 1601. 625. valamint: ZM. III. évf. 4. sz. 1884. január 27.
- ³⁹ ZML. V. 1601. 625.
- ⁴⁰ Nemzet. III. évf. 541. (63.) sz., esti kiadás, Budapest 1884. március 4.
- ⁴¹ ZM. III. évf. 10. sz. 1884. március 9.
- ⁴² „Veszélyes a késlekedés” (Livius: Historia XXXVIII. 25)
- ⁴³ ZML. V. 1601. 625.
- ⁴⁴ ZML. V. 1601. 625. és ZM. III. évf. 38. sz. 1884. szeptember 21.
- ⁴⁵ ZML. V. 1601. 625. és ZM. III. évf. 46. sz. 1884. november 16.
- ⁴⁶ ZML. V. 1601. 625.-ben 40 darab aláírási ív található.
- ⁴⁷ ZML. V. 1601. 161.
- ⁴⁸ MEGYERI Anna: Középitkezések, városfejlődés Zalaegerszegen 1850-1945 között. In: Zala megye ezer éve (Szerk. Kostyál László) Zalaegerszeg, 2001. 179.
- ⁴⁹ ZM. IV. évf. 23. sz. 1885. június 7. Az utolsó sor Katona József: Bánk bán című művéből Petur bánt idézi.
- ⁵⁰ ZM. IV. évf. 32. sz. 1885. augusztus 9. (Az első ilyen vállalkozás 1865-ben indult el a városban.)
- ⁵¹ ZML. V. 1601. 161. Az értékbecslés 1885. augusztus 26-án készült el.
- ⁵² ML. V. 1601. 161.
- ⁵³ ZML. V. 1601. 621.
- ⁵⁴ ZM. V. évf. 48. sz. 1886. november 28.
- ⁵⁵ ZM. VI. évf. 23. sz. 1887. június 5.
- ⁵⁶ ZML. V. 1601. 621. az értekezlet jegyzőkönyve, továbbá ZM. VII. évf. 26. és 27. sz. 1888. június 24. és július 1.
- ⁵⁷ ZML. Zalaegerszeg Város Képviselő-testületének jegyzőkönyvei V. 1606. (Továbbiakban: V. 1606.) Rendkívüli képviselőtestületi gyűlés 1888. július 21.
- ⁵⁸ ZM. VII. évf. 32. sz. 1888. augusztus 5.
- ⁵⁹ ZML. V. 1606. Rendkívüli képviselőtestületi gyűlés 1888. szeptember 22.
- ⁶⁰ ZM. VII. évf. 39. sz. 1888. szeptember 23.
- ⁶¹ ZM. VII. évf. 44. sz. 1888. október 28.
- ⁶² ZM. VII. évf. 52. sz. 1888. december 23.
- ⁶³ ZM. VIII. évf. 7. sz. 1889. február 17.
- ⁶⁴ ZM. VIII. évf. 15. és 16. sz. 1889. április 17. és 21.
- ⁶⁵ Magyarországi Rendeleték Tára. Budapest, 1889. 121. sz. 1713-1731.
- ⁶⁶ Kimutatása azon épületeknek, melyeket az engedélyes e helyi érdekű vasuton előállítani köteles (A 20.496 miniszteri rendelet melléklete). Magyarországi Rendeleték Tára. Budapest, 1889. 121. sz. 1736.
- ⁶⁷ ZML. V. 1606. 1889. szeptember 28.
- ⁶⁸ 1886-tól lett főispán
- ⁶⁹ Az ezüstkaptát ma a Göcseji Múzeum őrzi. Lelt. száma: T. 75.8.2.
- ⁷⁰ ZM. VIII. évf. 40. sz. 1889. október 6.
- ⁷¹ ZM. IX. évf. 13. sz. 1890. március 30.
- ⁷² ZM. IX. évf. 16. sz. 1890. április 20.
- ⁷³ A „Turód” nevű pusztát Bak és Baktüttös községek között található.
- ⁷⁴ ZM. IX. évf. 29. sz. 1890. július 20.
- ⁷⁵ ZM. IX. évf. 41. sz. 1890. október 12.
- ⁷⁶ ZM. IX. évf. 43. sz. 1890. október 26.
- ⁷⁷ ZML. V. 1606. 1890. november 12.

Zalaegerszeg's struggle for railway

It was an important event in the development of the 19th century Zalaegerszeg, when the railroad reached the city. The most urbanised town in the county was Nagykanizsa, which had already become a railway junction in the 1860s. This improved their economic positions further, which was envied in the county seat. From 1865 onwards was the railway case, as the Kanizsa-Sopron line passed from the city only 7 km away. First they tried to use horse drawn trains, but the plan failed. In the 1870's the city dealt with the plan of the Pápa-Csáktornya line, which preliminary works

were completed in 1879. So when the 31st law article regarding the commuter railways in 1880 was published, it was rightly hoped: there would be rail. From 1885 Zala-Egerszeg had become a town with an organised council. Enthusiastic Mayor Károly Kovács also needed for four years to begin the railway construction. The personal assistance of Minister Gábor Baross was required to initiate the first steps in the autumn of 1889. The line was finally issued on the 19th October 1890.

Translated by Livia Simmer

Zalaegerszeg régi vasútállomása
(Göcseji Múzeum)

Molnár László

Egy ipari torzó (A tormaföldei centrálé építésének története)

Napjaink, az energiaválság híreivel bombázott embere számára nehéz elképzelni, hogy volt olyan időszak a magyar kőolaj- és földgázbányászatnak, amikor gondot okozott a kőolajtermelés kísérőjeként – melléktermékeként – jelentkező földgáz.

Ezért, abban az időben – 1938–1948 – a MAORT még szinte ingyen adta azoknak az érdekeltségi körébe tartozó környékbeli falvaknak a földgázt, amelyek hajlandóak voltak elfogadni azt. Oda még a csővezeték is ingyen építették ki. Bázakerettyei, nagykanizsai lakótelepeik fűtése sem került a lakóknak pénzbe. Nagykanizsa város nem tartott igényt erre az energiahordozóra, de aki a lakótelep környékén rá akart csatlakozni a fővezetékre, az saját költségén megtehetette, és csekély díj fizetése mellett fűthetett, főzhetett a gázzal.

Néhány évvel később is nagyon olcsón adták a földgázt, de akkor már a vezeték építéséről az adott településnek kellett gondoskodnia. Az elfogyasztott gáz mennyiségét becsléssel állapították meg, ezért a lakossági fogyasztók nem is takarékoskodtak. A túlfűtött lakások hőmérsékletét szellőztetéssel, az ablakok állandó nyitva tartásával szabályozták. 1948-tól még mindig nagyon olcsón – Nagykanizsán 18, az olajvidék környéki falvakban 17 fillérért – adták a földgáz m³-ét.¹

Ez a felhasználás, továbbá az időközben bevezetett, már régóta ismert technikai megoldás, a földgáz visszacsajtolása a termelő rétegekbe – aminek elsősorban nem a takarékoság, hanem a rétegnyomás megtartása volt a célja – sem tudta megoldani a kitermelt földgáz teljes hasznosítását. Bár a MAORT vezetése már 1939-ben lépéseket tett, hogy a felszínre kerülő földgázt visszajuttassák a rétegekbe.² Kezdetben ehhez nem voltak meg a technikai eszközök, nevezetesen a szükséges kompresszorok.

1941-ben újabb lehetőségek is szóba kerültek a gáz hasznosítására. Többek közt a koromgyártás, ami a gumi és festékipar számára volt fontos. Annak ellenére, hogy a gáz felhasználásának ez a legrosszabb mutatók-

kal rendelkező módja, mivel a földgázban lévő szénnek 2-3,5 %-át hasznosítja csupán. Ezért ezt két másik javaslat is megelőzte. Az egyik a már említett gáz visszacsajtolása a termelő rétegekbe, a másik a gáz elektromos energia előállítására való felhasználása.³

1942. január 26-ára elkészült egy előterjesztés, amely az „Elektromos erőtelep költségvetése 2” címet viselte.

„A kerettyei és lovászi területen létesítendő nagyteljesítményű szivattyútelepek, valamint a Lovásziiban épülő gázolintelep, és a kerettyei gázolintelep újabb bővítés utáni energia szükséglete indokoltá teszi annak a kérdésnek a vizsgálatát, nem volna-e célszerű központosan telepített elektromos centráléban termelni az energiát, amely vezetéken keresztül jutna el a fogyasztóhoz.” A 14 oldalas részletes költségvetés végén összegzik megállapításaikat. „Az eddigiekben kimutattuk, hogy a kombinált centrálé létesítése a szecunder gépekkel, valamint a távvezetékkel együtt 1,385.000 P többletkiadást jelent. Ezzel szemben áll az olajfogyasztásban mutatkozó nagy megtakarítás. Ha ehhez hozzászámítjuk a fenntartási, javítási és alkatrészpótlási költségeket, ami gőzturbinánál az első 10 évben jelentéktelen, elektromotornál pedig az első 25 évben fel sem lép, viszont gázgépeknél az üzemben tartott gépegységek beruházási költségének /: 1,672.000 P :/, mintegy az évi 10%-át szokta kitenni, ami évente újabb 167.000 P megtakarítást jelent. Tehát az összes megtakarítások összege, ha nem számítjuk a kezelőszemélyzet költségeiben mutatkozó megtakarítást, évente cca. 300.000 P-t jelent. Minthogy a többletkiadás 4 és fél év alatt teljes összegében megtérül, indokolt az erőtelep létesítése, amely feltétlenül zavartalan üzemmenetet biztosít.”

Majd két hónap elteltével, április 2-án készült egy jelentés az erőműtelepről: „Az elektromos erőtelepre vonatkozó Láng és Ganz ajánlat megérkezett, így módunkban áll az erőtelepről pontosabb költségvetést készíteni, és a várható üzemköltséget is pontosabban kalkulálni.

A beérkezett ajánlatok, bár szállítási határidőben / teljes kiépítés 10 hónap / nem a legkedvezőbb, összességében annyira előnyös, hogy az előzetes költségvetéshez képest bizonyos változtatásokat célszerű eszközölni. Az egyik ilyen célszerű változtatás az első elgondoláshoz képest, amikor is kombinált gázgép-gőzturbina erőtelepet terveztünk, a gázgépes kiépítést elhagyni és egy tisztán gőzturbinás erőtelepet létesíteni.”

Majd a következő időszakra vonatkozóan több javaslatot tesznek, amivel átmenetileg megoldhatnák a problémákat a centrálé elkészültéig.⁴

Az ekkor tervezett koromgyár végül – egy, napi 270 kg kormot előállító gyár – csak 1947-ben épült meg Lovászipan, de akkor is kényszerből, mert az irtatlan mennyiségű felszínre kerülő földgáz Budapestre szállításához szükséges csővezeték építésének magas költségeit senki sem vállalta.⁵

A MAORT vezetése látva a nagy veszteséget, további gazdaságos megoldások lehetőségét kereste. Ebbéli törekvésüknek nem nagyon kedvezett a II. világháború és az azt követően kialakult politikai légkör. A szovjet jóvátétel miatt túlermeltetett kutaknál, pl. Lovászipan egy m³ olaj kitermeléséhez 60 m³ gázra lett volna szükség, ezzel szemben volt olyan kút, ahol egy m³ olaj felszínre kerülésekor 2000 m³ gáz szökött a levegőbe.⁶ Volt olyan év – 1945 –, amikor napi 605 000 – 800 000 m³ gáz távozott felhasználatlanul a kutakból. (1945 májusától 1947 decemberéig 500 millió m³ földgáz ment veszendőbe.)⁷

Arra viszont jó volt a háború megnövekedett kőolaj igénye, hogy annak kiváltására olcsó, és kéznél lévő megoldásokat keressenek.⁸ A háború gazdasági haszonnal járt, növelte nyereségüket, mert a kőolaj mellett a földgázból gázolint választottak le, amit a repülőgépek hajtóanyagaként használtak. Bár elsődlegesen a kőolaj volt a főszerep a háborús technika működtetésében, a gázolint iránt fokozatosan növekvő igény miatt – a Bázakerettyén működő mellett – 1942 végén Lovászipan is felépítettek egy gázolint telepet. Ezzel párhuzamosan nőtt a propánbután gáz iránti igény, nemcsak a háztartási felhasználásra, hanem a gépjárművek hajtóanyagaként is.⁹ A MAORT sem csak gépkocsijait, hanem az Eszterházy hitbizomány csömödéri erdei vasútján – amin a berendezésekhez szükséges anyag egy részét szállították a csömödéri vasútállomásra Bázakerettyére – közlekedő mozdonyát is propánbután gázzal üzemeltették. Ezzel azonban még csak töredékét tudták hasznosítani a rendelkezésre álló földgázmennyiségnek, ezért a bevezetett tevékenységgel – koromgyártás, visszasajtolás – párhuzamosan megkezdtek egy csőközpont, egy gázenergiát hasznosító erőmű, egy ún. centrálé tervezését, illetve építését.

A háború, a front közeledése az országhatárok felé, arra készítette a hadvezetést, hogy a hadsereg üzemanyag igényének kielégítésére az ország különböző

pontjain – az olajmezők közelében – kisfinomítókat, ún. zsebfinomítókat építsenek. Ez meg is történt, pl. Ortaháza határában. Üzembe helyezésére, a front megérkezése miatt, azonban már nem került sor.¹⁰ Ezzel párhuzamosan egy újabb, kisebb gázolint telepet is felépítettek.¹¹

A centrálé építése

A MAORT földgázra vonatkozó gazdasági célkitűzéseit azonban nagyban akadályozta a háborús termelés.

Hiába indították el már 1942-ben az építéshez szükséges eljárást, az ügyintézés és az építkezés vonatottan haladt.

Amint azt az Iparügyi Minisztérium XVII. Szakosztálya (a minisztérium hadiüzemi szakosztálya) számára írt MAORT levélből tudjuk, hogy a Centrálé felállítási helyeül két helyszínt jelölt meg az erre kijelölt bizottság. Az első Tormafölde közelében volt, ahol meg is valósult, a másik pedig: „Páka község közelében. Ez a hely az által, hogy a fenti rendeletben engedélyezett 1. telephelyet választották a centrálé céljaira, felszabadult, és így az egyik kis finomító céljaira igénybe vehető lenne.”¹²

Mivel tudjuk, hogy a már említett kisfinomító Ortaházán épült meg, így a centrálé számára „Páka község közelében” kijelölt helyszín valójában Ortaháza község határában volt.

A helyszín kiválasztásának indokai ismeretlenek, de úgy tűnik, az első helyszín volt a racionálisabb. Közvetlenül a (Bázakerettye–) Kiscsehi – Tormafölde (–Lovászi) főútvonal mellé tervezték, amely utat a MAORT ebben az időben kezdett építeni, és 1943. április 27-én tesznek róla először említést a heti jelentésekben: „Kiscsehi – Tormafölde út építése folyik”.¹³ Továbbá, az erőmű létesítéséhez kapcsolódó előkészítő munkáról is beszámolnak ezek a jelentések: „A tormaföldei villamos mű vízellátására létesítendő Mura parti vízmű helyén két kutat mélyítettünk. Az 1. sz. kút az 1500 p/literes (perc/liter, ma úgy íránk liter/perc teljesítményű) szivattyú segítségével befejezéséhez közeledik, végleges mélysége 5,80 m. lesz. Vízhozama az eddigi megfigyelések alapján 1300 p/l. körül van. A 2. sz. kút mélyítését megkezdjük.”¹⁴ (A Mura menti vízművet később Lovászi vízellátására használták fel.) A centrálé vízellátását a teleptől északra lévő ún. „Csondorházi kút”-ból oldották meg. Ebből a három ásott kútból gravitációs úton jutott el a vezetékes víz az épületekhez. A telepet csak a kétezres évek elején kötötték rá Tormafölde ivóvízhálózatára.

A centrálé tervezését „házilagosan” oldották meg. A két egységből álló gázturbinás erőmű gépészeti tervezet dr. Falk Richárd, az építési terveket a vállalat nagy-

kanizsai Építési Osztálya munkatársai: Berkes József vezető építész-tervező készítette, Cőr Győző mura-szombati származású szerkesztő-rajzoló segítségével. A vasbeton szerkezet tervezésével Simon Árpád buda-pesti statikus tervezőt bízták meg.

A tervek közül csupán az erőmű perspektivikus rajza maradt meg, amelyet egy, a németek elől Magyarországra menekült lengyel építészmérnök, Kulicz Alajos készített.¹⁵

Júliusban megkezdték három húsz személyes (magor-lemezes = fém keretbe foglalt cementkötésű faforgácslap) munkásbarakk építését a tervezett erőmű szomszédságában.¹⁶

Közben, párhuzamosan folyt a kiscsehi – tormaföldei makadámút építése is.

A barakkok építésével egy időben lefektették az építkezések vízellátásához szükséges vízvezetékét.¹⁷

Szeptemberben már arról számoltak be, hogy a három darab húsz személyes barakk építése a tormaföldei erőműnél befejezéshez közeli állapotban van.¹⁸

Mindeközben további előkészítő tevékenységet folytattak az erőteljes vállalati építkezések miatt. Lovásziban befejezéséhez közeledett az üzem építéséhez nélkülözhetetlen téglaegető bővítése, míg Tormaföldén, július 19-én egy új téglaegető építését kezdték meg.¹⁹ Bár erre nincs semmiféle utalás, biztosra vehetjük, hogy ez az erőmű, és a hozzá tartozó lakótelep építésének kiszolgálására létesült. Ezt támasztja alá a tény, hogy azt a közelben, a teleptől néhány száz méternyire, attól északra építették.

Szeptember 11-én elkészült a három barakk, azokba tehát beköltözhetek az építkezést végző munkások.²⁰

Az építkezés azonban ekkor még nem kezdődött meg. Ennek valószínűleg az is oka volt, hogy nem készült még el az anyag szállításához feltétlenül szükséges út, amelynek a centráléhoz vezető, 275 m-es szakaszát csak a következő év március 31-én adták át.²¹

Április 24-én megkezdték a munkálatokat. Május 8-ra a gépraktár építése 15%-os készültséget ért el.²² Ugyanezen a napon megkezdődött a tervezett öt egyszobás munkáslakásból négynek az építése. Ezek készületi foka június 5-re 1 és 25 % között volt. A két darab kétszobás munkáslakás közül az egyik építése 2%-os volt. A háromszobás, B típusú mérnöklakás építése május 18-án kezdődött, 1%-os készültséget ért el három hét alatt, aztán a mérnök- és a kétszobás munkáslakások építése – esetleges várható módosítások miatt – abbamaradt.²³ Az építkezést a MAORT lovászi üzemének dolgozói végezték, ifj. Dombay János építésvezető irányításával, Tóth Pál lovászi építési csoportvezető segítségével.²⁴ Közben a gépraktár épülete elkészült, csupán az ablakok üvegezése volt hátra.

Gond volt viszont az erőműtelep építésével. Elsősorban az eredeti helyszín – a völgyfenék – talajának

megbízhatatlansága miatt. Új helyét magasabban, kissé nyugatabbra, a domb lábánál jelölték ki. A talajvizsgálati próbafúrások folyamatban voltak. Az egyszobás munkáslakások építése, ha vonatottnak is, de haladt. Nem történt azonban előbbre lépés az 1. számú kétszobás munkáslakás és a mérnöklakás kivitelezésében a munkarérő hiánya miatt. Viszont megkezdődött az erőműtelep építése. Ennek munkálatait Bányai Miklós a cég nagykanizsai építésvezetője irányította.²⁵ Június 16-án elkészült a gépraktár.²⁶

A következő hónap során folytatódott, ha lassan is, az erőmű és az öt egyszobás munkáslakás építése. Előbbre lépés történt a két kétszobás munkáslakás építésében is. Készültségi állapotuk nem volt jelentős ugyan, de folyamatosan dolgoztak rajtuk. A mérnöklakás építése azonban továbbra is állt. Az ok most is a munkáshiány volt.²⁷ Alig változott a helyzet a következő hetekben. Mint azt megállapítják: az építkezések a munkáshiány miatt haladnak lassan.²⁸ Ennek oka az azal magyarázható, hogy bár a MAORT – a gazdaság többi, stratégiaileg szintén kiemelt ágához hasonlóan, az 1939. évi II. tc. nyomán – hadiüzemként dolgozott, ezért felmentést tudott kieszközölni dolgozói számára, de nem mindegyikük részére. Amíg a MAORT korábban a környék nehézsorsú földművelőiből számolatlanul válogathatott, addig a háború ezt alaposan megváltoztatta. A férflakosság munkaképes korú részének jelentős hányada katonai szolgálatot teljesített. A frontról hazatért, leszerelt katonák egy részét – pont az olajvidéken élőket – polgári ruhás, fegyveres nemzetőri szolgálatra vezényelték a Muraköz falvaiba.²⁹ A munkáshiány ellenére, azonban tovább folytatták az építkezéseket. Ekkor a lakások készültsége: egyszobásoké 44-70, a kétszobásoké 23, a mérnöklakásé 16 % volt. Az erőmű épülete 37%-ban készült el.³⁰

Az 1944. október 15-16-ától bekövetkezett politikai váltás a MAORT életében is jelentős változásokat hozott. Ekkorra már szinte egyedüli üzemanyag szállítója volt a magyar és német hadseregnek, akik aztán ezért mindent megtettek a terület védelméért, de a termelés fokozása, illetve a szükséges párlatok – benzin, gázolin, gázolaj stb. – előállítására érdekében segítséget nyújtottak a Magyar Kincstár használatában lévő MAORT Vállalat termelési és finomítási kapacitásának növelésére.

Egy kissé előreugorva az időben, pl. Speer német hadfelszerelési miniszter 1945 februárjában Bázakerettyén járva elrendelte, hogy az általuk – és a nyilasok által – Németországba hurcolt (kitelepített) berendezéseket azonnal szállítsák vissza, az összes fűtőberendezést helyezték üzembe, az üzemek teljes kapacitással működjenek.³¹

E rövid kitérő után, visszatérve 1944 késő őszéhez: az ortaházi finomító építésébe bekapcsolódtak a német

műszaki alakulatok, és az ő irányításuk és felügyeletük mellett olasz és román hadifoglyok is. A létesítmény fontosságát jelzi, hogy a német Btl. 3/mot. 3. műszaki század csak március 30-án hagyta el Ortaházát, miközben a termelés, a front nyugat felé tolódása miatt, már két nappal korábban leállt a kerettyei és a lovászi üzemben is.³²

A finomító építésével párhuzamosan felgyorsultak az erőmű építési munkálatai is, pontosabban a hozzátartozó lakóépületek építése. Legalábbis az 1944. november 13-a, és december 31-e közti időszak jelentéseiből ez olvasható ki. December 31-én az erőmű készültégi foka 46 %-os. Zárójelben megjegyezték, hogy: „az építkezések a szárnyépület lakhatóvá tételére szorítkoztak.” A lakások készültégi fokát az alábbiakban jelölték meg: öt darab egyszobás lakás 93-97 %, két darab kétszobás 66 %, egy darab háromszobás mérnökklakás 60 százalékban kész.³³ Ebből azt a következtetést vontuk le, hogy a lakóépületek építésének felgyorsításával a vállalat vezetése talán egy kitelepítési terv részeként járt el. A környezet jó fedettsége (körös-körül 100-120 éves bükkösök voltak) és megfelelő távolsága az üzemeiktől – 3-4 km Lovászitól, 8 km Bázakerettyétől – a légi támadásoktól is szinte teljesen megóvta volna, viszont a majdnem teljesen kész makadámút Lovászi és Bázakerettye közt (majd végig erdővel fedve) gyors és biztonságos közlekedést tett volna lehetővé.

Az adatokból kitűnik, hogy nyolc lakásról van szó, miközben a helyszínrajzon kilenc látható. Ez a nyolccsal jelzett épület lehetett a később, németek által felgyújtott raktár.

Az építkezések üteme azért gyorsulhatott fel, mert a nyilas hatalomátvétel után jelentősebb számú, hozzávetőlegesen 40-50 fő olcsó munkaerőhöz jutottak a zsidó munkaszolgálatosok személyében, akik a barakkokban laktak fegyveres őrizet mellett, más visszaemlékezések szerint a kislakosi iskolában.³⁴ Voltak köztük kikeresztelkedettek is, ők fehér karszalagot viseltek, és vasárnaponként – szintén fegyveres kísérettel – elmehettek a tornyiszentmiklósi templomba, misére.³⁵ 1944. december 31-ét követően nincsenek adataink az építésről, ami valószínűleg le is állt, a munkaszolgálatosokat elvitték. A visszaemlékezők szerint helyükre levették kerültek, akik részben kiképzőközpontnak használták az épületeket, részben őrzési feladatokat láttak el. Szállításuk a torma földi és kislakosi iskolában volt. Ők voltak a Dráva-menti Légio tagjai.³⁶

Az elkészült gépraktárba az ősz folyamán leszállították a német AEG cég által gyártott berendezéseket.³⁷ Ezek, illetve a többi épület, valamint a közelben földbe ásott lőszerraktár őrzése a már említett levették feladata volt. A gépraktár a benne tárolt berendezésekkel együtt a tűz martalékává vált.³⁸ A megkérdezett visszaemlékezők nem tudták megmondani a pusztulás

időpontját, viszont emlékeztek rá, hogy a gépek mellett más anyagokat, pl. háztartási berendezési tárgyakat, étkészleteket is tartottak a raktárban, amit a front átvonulása körüli zavaros időben a környékbeliek kifosztottak. Viszont annak helyére már nem emlékeztek, még hozzávetőlegesen sem.³⁹

A MAORT heti jelentéseiben viszont rábukkantunk egy adatra, mely szerint az épülő torma földi centrálé anyagraktárát és a centrálénál lévő hidat a visszavonuló németek felgyújtották.⁴⁰

A front átvonulását követően, amelyet az épület-együttes jelentősebb károk nélkül átvészelt, a vállalat vezetése folytatta az erőmű építését: a barakkokhoz kiépítették a gáz- és vízvezetékét.⁴¹ A beruházást tehát be akarták fejezni.

A földgázt pazarló, erőltetett termelést nem szüntette meg az a tény, hogy a német hadsereg helyére a Vörös Hadsereg lépett. A háború befejezéséig a haditechnikájuk üzemeltetéséhez, azt követően pedig háborús jóvátételként követeltek nagymennyiségű kőolajat. Az adott körülmények mellett azonban lassan normalizálódott a gazdasági élet.

A koalíciós időkben, a MAORT vezetése – az észszerűség és gazdaságosság jegyében – ismételten tervbe vette a centrálé felépítését, illetve a megkezdett beruházás befejezését. Sőt a veszendőbe menő, hatalmas gáztömeg arra sarkallta a MAORT vezetését, hogy a torma földi mellé egy újabb erőművet építsenek. Ugyanis 1948 decemberében a Gazdasági Főtanács a földgáz hasznosításának tanulmányozására bizottságot hozott létre. Ez a bizottság két tervet dolgozott ki. Az egyik egy gázerőmű felépítését tartalmazta Lispén. A hangzatos „Hungária gázerőmű” nevet adva annak. (Bár erre nincs konkrét utalás, valószínűnek látszik, hogy a lispei a budafai, a torma földi pedig a lovászi mező villamos energia ellátását biztosította volna.) A másik terv ismételten a földgáz Budapestre történő szállítását tartotta célravezetőnek. E második tervet Gyulay Zoltán és Czupor Andor mérnökök javaslatára alapozták, mely szerint: új vezeték építése nélkül, a meglévő kőolajvezetéken felváltva szállítottak volna kőolajat és földgázt. A sikeres kísérletek után ez utóbbi valósult meg.⁴²

A torma földi erőműhöz 1948-ban Svájcban két darab 5000 Kw teljesítményű, komplett, gáztüzelésű elektromos centrálét vásároltak, de beépítésükre soha nem került sor. A gépeket évekkel később – egyes visszaemlékezések szerint – Diósgyőrbe szállították.⁴³

Ennek magyarázatául talán a MAORT per, a vállalat államosítása körüli események szolgálnak. Ebben az időben, amikor a per vádlottjaival szemben éppen a termelés szabotálása, a kutak hozamának csökkentése volt a fő vádpont, nehéz lett volna előállni a gáz racionális felhasználásának gondolatával. Arról nem is beszélve, hogy a téma kidolgozó, kivitelező talán

éppen életük mentésével voltak elfoglalva. Pl.: Falk Richárd, Dombay János stb.

Az épületeket azonban nem hagyták kihasználatlanul. A három barakképület mindegyikében 4-4 lakást alakítottak ki. Ugyancsak lakásokat alakítottak ki az erőmű elkészült központi blokkjában is. Valamennyi lakásba a vállalat dolgozóit költöztették. Az erőmű használaton kívüli részeinek vasbeton vázából aztán a telepen lakók – vagy engedéllyel, vagy a nélkül – megkezdték a téglafalak kibontását, amelyből házaik mellé melléképületeket emeltek. Bár közigazgatásilag Tormaföldéhez tartozott, annak falurészeként, a környéken csak Centrál-ként ismerték.

Az erőmű befejezésének, üzembe állításának gondolata azonban soha nem merült véglegesen feledésbe. 1956-ban még ideológiai támogatást is kapott a médián keresztül, de mint már korábban is, a történelem ismét közbeszólt.⁴⁴

Az újságcikk megjelenését követő időszak eseményei

után az iparág el volt foglalva a termelés újraindításával, a lefogott, elbocsátott, külföldre távozott szakemberek pótlásával, így ismét háttérbe szorult az erőmű kérdése.

Az 1970-es években a minden épületében lakott településen pezsgő élet volt. A Tormaföldét Lentivel összekötő buszjárat is útba ejtette, hogy az iskolába, munkába járó emberek élete könnyebb legyen.

Aztán a gazdasági élet hanyatlása a Centrálét is elérte, lakói elköltöztek.

Közelmúltbeli állapotára jól illik, amit a közeli Vetyem-pusztá egykori üveghutájának megszűntekor a szécsiszigeti plébánia anyakönyvébe írt a plébános: „az üveghuta megszűnve a helyiség a vidék légszégényebb embereinek legutolsó menedékhelyévé lett.”

A település fejlesztésére, funkciójának megváltoztatására vannak elképzelések, és pozitív lépések a gyakorlatban is, mint azt a nemrég készült fényképek bizonyítják, de ezekben a tervekben a centrálé épületének hasznosítása erőműként már nem szerepel.

Jegyzetek

- ¹ Szabó Árpád: A Dél-zalai olajmezőkön termelt földgáz helyi hasznosítása. MOIM Évkönyv I. Zalaegerszeg, 1974. 392-393.
- ² Srágli Lajos: A MAORT Útmutató Kiadó, Budapest, 1998. 38.
- ³ Srágli Lajos: Koromgyártás a magyarországi földgázból (A MAORT lovászi koromgyára 1947-1949). Üzemtörténeti Értesítő, 1989. 16.
- ⁴ Magyar Olajipari Múzeum Archívuma (továbbiakban MOIM Archívuma) MAORT iratok 1. doboz/2.
- ⁵ Szabó: i. m. 393.
- ⁶ Srágli: i. m. 74.
- ⁷ Szabó: i. m. 393.
- ⁸ Srágli: i. m. 57.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Molnár László: Az ortaházai zsebfinomító építése. Pannon Tükör, 2002. 3-4. 21-31.
- ¹¹ Srágli: i. m. 57.
- ¹² MOIM Archívuma Gyulay Zoltán iratai 11/1.
- ¹³ MOIM Archívuma 17. sz. heti jelentés, 1943. április 27.
- ¹⁴ MOIM Archívuma 23. sz. heti jelentés, 1943. június 7.
- ¹⁵ MOIM Archívuma MAORT iratok 16/11. A rajzot Berkes József adta át a Magyar Olajipari Múzeumnak, az általa készített történelmi összefoglalóval együtt, 1995-ben. A rajz jobb alsó sarkában található a készítő neve, és a készítés 1943-as évszáma. Berkes József: Az olajbányászat építkezései a 40-es években. MOIM Adattára 555-89. Történeti pályázat 1989.
- ¹⁶ MOIM Archívuma 27. sz. heti jelentés, 1943. július
- ¹⁷ MOIM Archívuma 31. sz. heti jelentés, 1943. augusztus

- ¹⁸ MOIM Archívuma 36. sz. heti jelentés, 1943. szeptember 6.
- ¹⁹ MOIM Archívuma 36. sz. heti jelentés, 1943. szeptember 6.
- ²⁰ MOIM Archívuma 40. sz. heti jelentés, 1943. október 4.
- ²¹ MOIM Archívuma 14. sz. heti jelentés, 1944. április 3.
- ²² MOIM Archívuma 19. sz. heti jelentés, 1944. május 8.
- ²³ MOIM Archívuma 23. sz. heti jelentés, 1944. június 5.
- ²⁴ MOIM Archívuma MAORT iratok 16/11.
- ²⁵ MOIM Archívuma MAORT iratok 16/11.
- ²⁶ MOIM Archívuma 27. sz. heti jelentés, 1944. július 3.
- ²⁷ MOIM Archívuma 32. sz. heti jelentés, 1944. augusztus 7.
- ²⁸ MOIM Archívuma 36. sz. heti jelentés, 1944. szeptember 7.
- ²⁹ Tantalics Béla: Zalai leventék a második világháborúban 1944-45. Lenti, 2004. 327., 331., 335-336.
- ³⁰ MOIM Archívuma 41. és 45. sz. heti jelentés, 1944. október 9. - november 6.
- ³¹ Srágli: i. m. 63.
- ³² Molnár László: Az ortaházai zsebfinomító építése. Pannon Tükör, 2002. 3-4. 20-31. Srágli: i. m. 63. ³³ MOIM Archívuma 47 - 52. sz. heti jelentés, 1944. december 31.
- ³⁴ Boa Márton (Lovászi) és Gyuricza Sándor (Tormafölde) szóbeli közlése, amelyet ezúton is megköszönök. Kislakos, ma Tormafölde része, annak déli fele.
- ³⁵ Boa Márton Lovászi szóbeli közlése.
- ³⁶ Tantalics Béla: Zalai leventék a második világháborúban

- 1944-45. Lenti, 2004. 41-44., 141-142., 375.
- ³⁷ MOIM Archívuma MAORT iratok 16/11.
- ³⁸ Zala, 1956. szeptember 29. 3.
- ³⁹ Gyuricza Sándor szóbeli közlése, aki kérésemre több idős tormaföldi embert megkérdezett. Ezúton is köszönet érte.
- ⁴⁰ Srágli Lajos: A politika csapdái át A MAORT története 1938-1949 93. Magyar Olajipari Múzeum Zalaegerszeg, 2008. Eredeti: MOIM Archívuma heti jelentések, az 1945. 1-13. sz.
- ⁴¹ MOIM Archívuma heti jelentések, az 1945. július 30. augusztus 6-ai időszakról, 1945. augusztus 11.
- ⁴² Srágli Lajos: A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság állami kezelésbevételének és államosításának kö-

rülményei (1948-1949). MSZMP Zala megyei Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1985. 82.

⁴³ Zala, 1956. szeptember 29. 3.

⁴⁴ Zala, 1956. szeptember 29. 3.

Képek származása, illetve készítői:

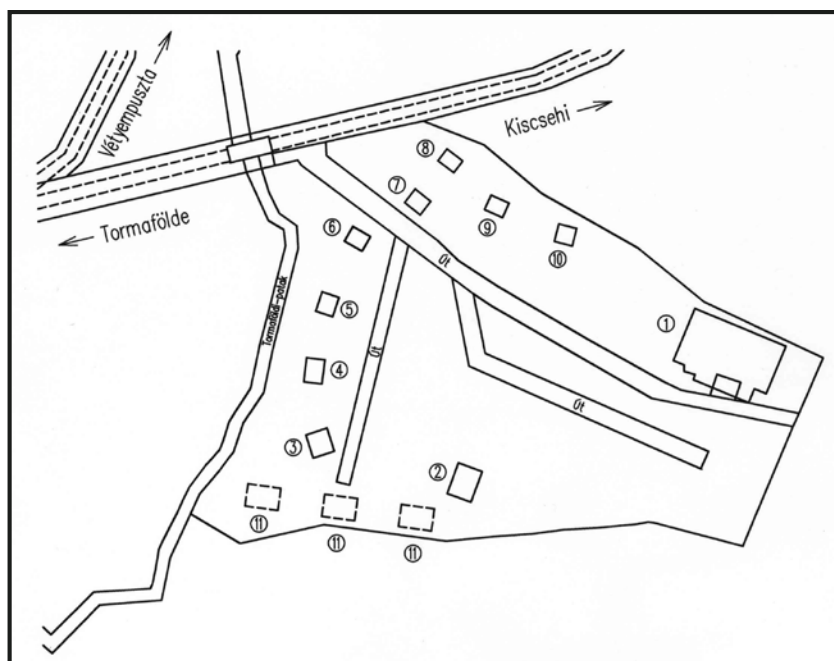
1. Ifj. Czigola Gyula
2. MOIM Archívuma MAORT iratok 16/11.
- 3-4. MAORT Üzemek a M. Kir. Kincstár használatában Tervezési és Építési Osztályának 1941. évi jelentése. MOIM Archívuma. Gyulay iratok XXXV. 2.
5. Berkes József: Az olajbányászat építkezései a 40-es években. MOIM Adattára 555-89. 6-13., Molnár László

An Industrial Torso (The History of Building of the „Tormaföld Centrálé”)

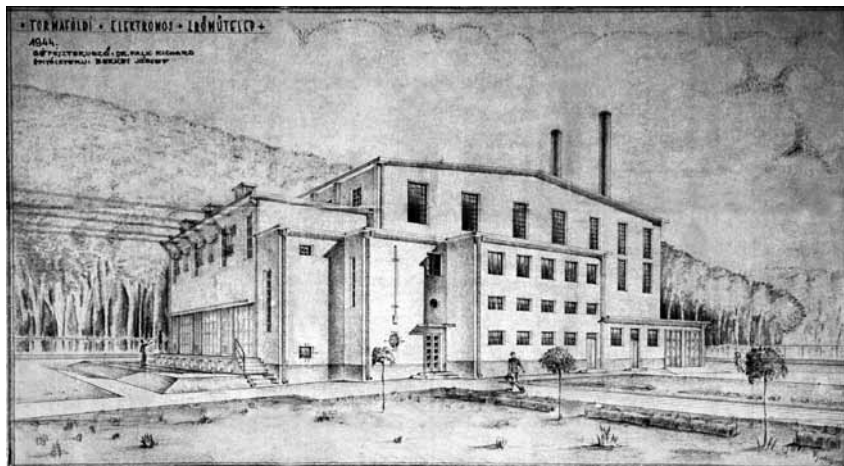
The management of the Hungarian-American Oil Ltd (MAORT) decided the establishing of a gas electric powergenerating plant (so called „Centrálé”) in 1942. They wanted to satisfy on the one hand the utilizing of the several million cubic meter of unused and freely released gas, on the other hand the requirement of power supply of their plants (Bázakerettye and Lovászi).

The place of the plant was pointed out close to the local (plant) road between Bázakerettye and Lovászi, which was under buliding at that time. In spite of the war difficulties the buildings of the plant were finished

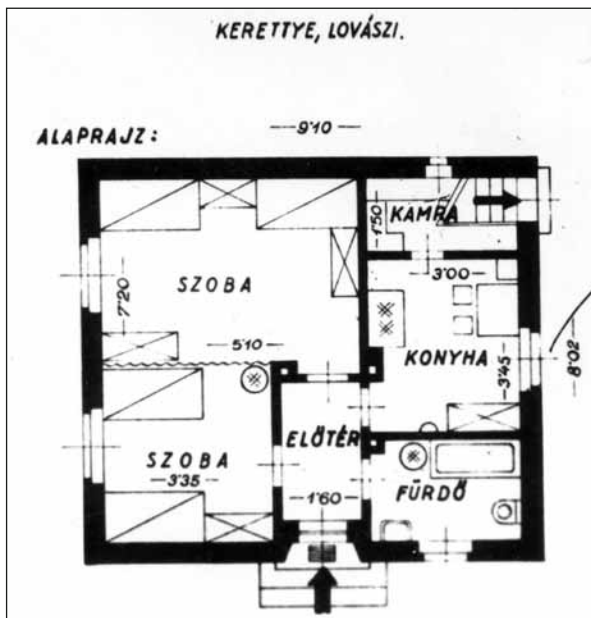
at the end of the second world war: the main buliding, the houses of housing estate and the store-rooms. However the delivered technological goods were not build in. There was an attempt to start the plant in 1948, but it was failed by the nationalization of the MAORT. The successor company formed flats from the controlling building of the plant. The company workers were moved to these and the earlier constructed flats. At present these are private properties, their renovation is in progress and these are utilized for tourism.

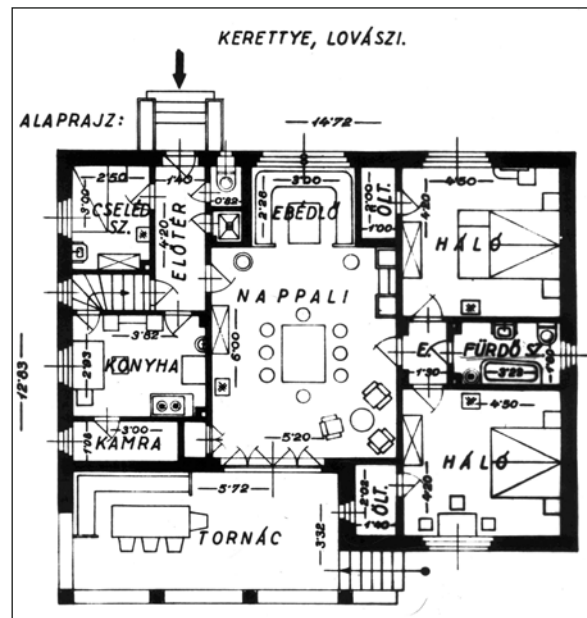
1. kép: A centrálé helyszínvázlata

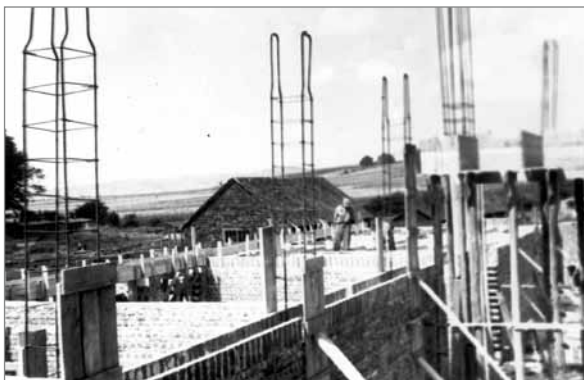
2. kép: Az erőmű távlati terve

3. kép: Kétszobás munkáslakás alaprajza

4. kép: B. típusú mérnöklakás alaprajza

5. kép : Az erőmű épülete építés közben (1944)

6. kép: A főépület homlokzata (2004. november)

7. kép: Egyszobás munkáslakás (2005. április)

8. kép: Átépitett kétszobás munkáslakás (2005. április)

9. kép: Mérnöklakás (2005. április)

10. kép : Mérnöklakás (2011)

12. kép: Átépitett egyszobás munkáslakás (2011)

13. kép: Átépitett egyszobás munkáslakás (2011)

Haász Gabriella

Zalai gyermekek táboroztatása a Balatonnál az 1970–1980-as években

A Balaton idegenforgalmához és a XX. század ifjúsági szervezeteinek történetéhez egyaránt kapcsolódik a gyermektáborok léte, fennállása. A 100 évvel ezelőtti szanatóriumoktól és gyermeknyaralató telepektől napjaink szabadidős, önkormányzati vagy alapítványi fenntartású táboraiig vezető úton a mindenkori politikai-társadalmi berendezkedés és intézményhálózatok által meghatározott, különböző nyaralási formákat találhatjuk meg és vizsgálhatjuk.

Az 1950–80-as években a balatoni tömegturizmus kialakulásakor és csúcsidejében széles körű gyermeküdültetés és táboroztatás folyt. A kifejezetten gyermekeknek épített szakszervezeti és vállalati üdülők, a megyei tanácsok szociális rászorultság alapján létesített üdülők mind ennek a rendszernek az elemei voltak. Legnagyobb számban ezek mellett az iskolai táborok terjedtek el, amelyek az adott korszakon belül a szervezési hátteret vagy a fenntartót tekintve több-félék voltak, de összefoglalóan „úttörőtáborokként” nevezzük őket. Az 1946-ban megalakult Magyar Úttörők Szövetsége (MÚSZ) szervezte be a táborozásba az általános iskolásokat, de a fentebb felsorolt egyéb üdülők is nagyrészt ebből a korosztályból merítettek.¹

Az úttörőtáborok élete elsősorban szóbeli és írásos forrásokból ragadható meg. A résztvevők visszaemlékezéseit, az intézményi dokumentációt a sajtóban megjelent beszámolók és a tábori naplók egészítik ki. Magánszemélyeknél, múzeumi és levéltári hagyatékokban, szerencsés esetben a még működő táborokban és az iskoláknál végezhető eredményes kutatás. Jelen tanulmányban a fenti források és adatközlések tanulságait összefoglalva mutatom be az 1970–80-as évek úttörő táboroztatási gyakorlatát Zala megye nagyobb Balaton-parti létesítményeiben.

Előzmények, a táborok típusai

Az úttörőtáborozás „hőskorában”, az 1940-es évek végétől az 1960-as évek elejéig az úttörőcsapatok nagy része önállóan, saját szervezésben vágott bele ebbe a nyári programba. A tábor több napos sátrazást jelentett, közös, játékos progra-

mokkal, kirándulásokkal. A városi vagy falusi iskola, melynek tanulói és nevelői alkottak egy úttörőcsapatot, gyakran szervezési és anyagi nehézségekkel küzdött, a területfoglalástól kezdve a szállításig, utazásig, valamint a sátrak, a berendezés beszerzéséig. Ennek ellenére a program a gyerekek körében népszerű volt, különösen, ha a Balaton mellé mentek, és évről-évre igényelték.² A városi és járási tanácsok, úttörőelnökségek ezért váltótáborok fenntartását szorgalmazták: ezeknek a helye nem változik évente, a felszerelés zöme állandó, telepített, és az adott körzethez tartozó iskolák váltják egymást a használatban. 1965-re a váltótáborokba a megyéből már több mint 100 iskola jelentkezett, önálló csapatba pedig ennek csak a tizede.³

A zalai szervezésű váltótáborok helyszínei közül kettő emelkedett ki ebben az évtizedben. Balatonmáriafürdő területén a Balatonberény felé eső nyugati partszakaszon és Balatonmáriafürdő-Alsón is sáortábor állt: több járás egyesített táborhelyei voltak ezek.⁴ A másik helyszín Balatonberény, ami eredetileg a letenyei járás részére létesült. A gyerekeket és tanáraikat nagyméretű sátrakban helyezték el, bútorak vaságy jutott, az ellátásban pedig előnyt jelentett a kihelyezett napközis konyha. Ha villanyvilágítás és folyóvízes csap vagy mosdó is volt a tábor területén, az már egyértelműen meghaladta a kisebb, gyengébb adottságú csapattábor színvonalát.

A csapattáborokba és váltótáborokba minden jelentkező gyereket befogadtak. A programokat a pedagógusok úgy szervezték, hogy a gyerekek számára tartalmas időtöltést nyújtsanak. A tábor élén az egymást követő turnusokban, üdülési időszakokban (1 hét–10 nap), iskolai pedagógusokból álló táborvezető testületek váltották egymást. A napirend részévé váltak az úttörőmozgalom formai elemei: rajok, azon belül őrsök megalakítása, egyenruha viselése, mindennapos sorakozók, ügyeleti rend. Bár a központi javaslatok értelmében az év közbeni nevelőmunka a táborokban folytatódik, a pedagógusok a játékos programokra helyezték a hangsúlyt.

A gyerekek önállóságra nevelésének lett fontos színtere a sátras váltótábor, ahol „nomád” körülmények

között kellett megoldani a mindennapi tennivalókat. Nemcsak az 1950-es, hanem még az 1960-as években is nagyon sokan voltak, akik a táborozás során mozdulhattak ki, utazhattak el először otthonról.⁵

A váltótáborokat, programjukat tekintve üdültábornak nevezhetjük. Mellettük jutalom- vagy képzőtáborozásra is eljutottak a gyerekek, jelentkezés helyett kijelöléssel. A tehetséggondozó – főleg szaktárgyi, tanulmányi profilú – jutalomtáborokat, turnusokat gyakran ugyanoda szervezték, mint az üdültáborokat. Eltérés a foglalkozásokban volt. Az iskolai úttörőszervezetből leggyakrabban az őrsvetető, rajtítkár megbízatású gyerekek mentek a speciális programot adó, mozgalmi továbbképző táborokba. Ezek viszont már helyileg elkülönültek az üdültáboroktól; kezdetben központi helyszínekkel, országos szervezésben. A képzőtáborok a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) kezében voltak. Zala megye iskoláiból 1963-tól küldték a gyerekeket a KISZ által fenntartott *balatonedericsi* táborba, ahol rajtuk kívül az úttörőcsapatok tanár tisztségviselői, a tizenéves, középiskolás és fiatal munkás KISZ-tagok is külön tanfolyamokon vettek részt.

A nyári táborozás rendszeresítése és meghirdetése az iskolákban maga után vonta, hogy évről-évre egyre többen jelentkeztek, a kapacitásokat bővíteni kellett, ezzel együtt a tartalmi feladatok is megszorodtak. Végül soron a járási kereteken is túllépett a megye iskolai táboroztatásainak ügye és vált szükségessé egy központi helyszín kialakítása.

Balatonberény nyugati határában épült fel és nyílt meg 1971-ben a megyei gyermektábor. Ezzel egy időben a megye Balaton-parti járási és városi sátras váltótáborai, kettő kivételével, megszűntek. A megszűnő táborok felszerelését felmérték, és a megyei tanács kezelésébe vették, amint az új tábor is a tanács építette fel, és üzemeltette. Nagykanizsa tábora, *Balatonmáriaifürdőn*, megmaradt a város tulajdonában. Tovább használták a zalaegerszegi járás *vonycvashegyi* gyermeküdülőjét is, de a járástól a megyei tanácshoz került át, és az iskolások ezt követően az egész megyéből érkeztek ide.⁶ Ez a két kisebb tábor, Balatonberénnyel együtt, üdültáborként működött.

Egy harmadik helyszín 1979-ben került a megyéhez: a keszthelyi járás *balatongyöröki* kis úttörőtábora, ahol felváltva voltak üdülő és képző turnusok. A tábor egyedülként maradt meg járási szintűnek, majd 1983 után Keszthely és városkörnyékének iskoláit fogta össze.

A táborozás helyszínei

Balatonberényben 1971-ben az ország második legnagyobb úttörőtábora jött létre – bár már nem „klaszszikus” sáortábor, hanem a Zala Megyei Tanács VB Gyermeküdülője. Sátrak és barakkok helyett egyemele-

tes, U alakú kőépületet húztak fel, melyben 12-14 ágyas hálótermeket alakítottak ki. A foglalkozásoknak az előadószoba és az étterem adott helyet. Az intézmény egy turnusban egyszerre 500 vendéget tudott fogadni. A telek, rajta sportpályákkal, szabadtéri színpaddal, játszótérrel, saját vízpartot, homokos strandot is magában foglalt. Az üdülő felszereléséhez, bebútorozásához felhasználták a felszámolt táborok felszerelését: vaságyakat, egyszerű asztalokat és székeket.⁷ A játék- és sportszereket évente folyamatosan frissítették, és már az első években kiderült, hogy rossz idő esetén szükség van egy külön játszószobára.

A tábor 1975-ben elkezdték átalakítani, alkalmassá tették év közbeni használatra: iskolát és nevelőotthont hoztak létre benne, továbbra is megyei tanácsi kezelésben tartva. Az új intézmény 1976 őszén kezdett működni, ám az átépítés kedvezőtlenül érintette a nyári vendégek életét. A férőhelyek száma az átmeneti szezonokban 330-ra csökkent, ideiglenesen a sportpályákat is felszámolták.⁸ A hálótermekből kisebb-nagyobb tanuló és nevelői szobák lettek, mindenhol szekrényekkel, új bútorzattal. A közösségi igényeknek viszont jobban megfelelt a három új, nagy társalgóterem, a játékszoba, a tornaterem és a stúdió. Az átépítést festés és a szociális helyiségek felújítása kísérte, így 1978 nyarára már komfortos körülmények várták a nyaralókat. A belső építkezések után bővítették, és újra használhatóvá tették a szabadterei pályákat és a játszóteret.⁹ Mindehhez megyei és központi pénzforrásokat használtak fel. Az 500 fős kapacitás már nem állt vissza, a kevesebb helyet úgy pótolták, hogy a nyári szezonra az osztálytermekbe is ágyakat állítottak be. A nevelőotthon diákjai közül azokat, akik ekkor is ott maradtak az intézetben, bevonták a táborozás programjába. Az új helyzet hátránya az volt – ahogyan az értékelésekből kiderül –, hogy az osztályokba beállított ágyak zsúfoltságot okoztak, ráadásul itt tároló bútor sem volt elegendő.¹⁰

A *vonycvashegyi* Telenkó János Gyermeküdülőben (nevét még a járási tábor időszakában kapta) az 1960-as években fa barakkokban laktak a gyerekek. Az épületek és mellettük a sportpálya kialakításában nagy szerep jutott a zalaegerszegi járás községi tanácsainak, üzemeknek és a honvédségnek.¹¹ 1968-ban épült fel a ma is álló, egyemeletes üdülő, benne 120 férőhellyel, étteremmel, saját konyhával, társalgóteremmel.¹² Az 1971-es tulajdonosváltáskor szervezetileg a balatonberényi intézménynek rendelték alá. Az ezt követő első években többféle turnus váltakozott: tantárgyi szaktáborok, 10-14 napos honvédelmi szaktáborok, úttörőmozgalmi képzőturnusok – kiegészítve a beinduló balatongyöröki KISZ-tábort –, és üdülő programú váltótáborok. A váltótáborok a csapattáborok korát idézték fel, mert egy-egy népesebb iskolai csoport betöltötte az összes férőhelyet.¹³ 1976-

tól, miután a balatonberényi üdülőben az átalakítás miatt kevesebb lett a hely, Vonyarcvashegyre, rásegítés céljából, szinte kizárólag üdülő turnusokat szerveztek. Nyaranta csupán egy-egy honvédelmi, tanulmányi vagy jutalomtábor fért bele a programba, a többi mind 10 napos váltótábor volt, amelybe a megye különböző járásából osztottak be csapatokat, turnusonként ezúttal többet is.¹⁴ Adottságai gyengébbek voltak a balatonberényinél; udvarán kicsi a játéktér, emiatt a község sportpályáját is kibérelték alkalmanként. Az üdülő kiegészítő jellege a nyaralás és a programok minőségét szerencsére nem befolyásolta, sőt a kisebb létszámot pozitívként emlegették, a családias hangulat és a jó közösség megteremtéséhez.¹⁵

A nagykanizsai városi tanács *Balatonmáriaifürdőn* kezdetben területet bérelt az iskolások nyaraltatására. A sátor táborba egyrészt az úttörőcsapatok felhívására jelentkező, másrészt a város nyári napközi otthonába beíratott gyerekek jutottak el. Saját telket 1967-ben vásároltak a tábornak, így ekkortól lehetett hosszabb távra tervezni a fejlesztéseket.¹⁶ A telken meglévő villaépület mellett a lakósátrak és az ebédlő-konyhasátor biztosította az elhelyezést. A komfortfokozat alacsony szintű volt: újonnan állítottak fel kerti WC-ket, és egy szabadtéri bádómedencénél, hideg vizes csapoknál tisztálkodtak és mostak a felnőttek, gyerekek. Az 1970-es évek első felében több lépcsőben alakították át a sátor tábor üdülővé – a dokumentumokban már hol „Városi Tanács VB Úttörőtáboraként”, hol „tanácsi gyermeküdülőként” szerepel az eredetileg napközi otthonos nyári tábor. A vonyarcvashegyi létesítményhez hasonlóan ide is egy 100 fős, kétszintes szállót terveztek, a város anyagi erejét azonban ez meghaladta.¹⁷ Az 1976-os szezonra a sátrak helyébe faházsort húztak fel, amelynek tíz ágyas, újonnan bútorozott szobái, az új, tágas ebédlővel, majd később a hozzáépített vizesblokkal, nagyobb kényelmet teremtettek. A leromlott állagú villa feleslegessé vált, lebontották.¹⁸ A vízparttól távoli, két utcát összekötő keskeny és hosszú telek adottságain nem tudtak változtatni. Sportokhoz, szabadterei játékos foglalkozásokhoz a legnagyobb szabad terület az épületek közti közlekedő sáv volt, így helyben csak röplabda, tollaslabda és a telek végi kis játszótér eszközeinél pingpong gyakorlására volt lehetőség. Nagypályás versenyekhez, egyben a fürdéshez a szabad strandot választották.

A tábor 90 férőhelye kielégítette a városi-városkörnyéki iskolák igényeit. Az egymást követő turnusok szinte mind üdülő programúak voltak, de nyaranta legalább egy alkalommal szaktábor, jutalomtábor is tartottak, különböző művészeti és hobbi szakkörök (bábozás, tánc, rajz, fafaragás, színjátás, modellezés, bélyeggyűjtés, olvasótábor stb.), valamint a mozgalmi képzés tematikájával (örsvezető).¹⁹ Az üdültőtábori

turnusokat egyszerre egy vagy két iskola diákjai töltötték meg. Nem változott ez a rendszer akkor sem, amikor megnyílt Balatonberényben a tábor 1971-ben. A balatonmáriaifürdői átépítések miatt éppen segítséget jelentett, hogy a nagykanizsai gyerekeket nagyobb számban fogadta a megyei tábor, de utána sem voltak kizárva, arányos maradt az elosztás. Az 1970-es évek második felétől egymás után nyíltak az új iskolák a városban (több lett, mint Zalaegerszegen), a gyermeklétszám jelentősen nőtt, és mindkét tábor férőhelyeit be tudták tölteni. Az iskolák nyaranta vagy az egyik, vagy a másik táborba mehettek, de 1980 táján a legnépesebb intézmények Balatonmáriaifürdőre és Balatonberénybe is küldtek gyerekeket.²⁰ A városi úttörőelnökség célkitűzése, hogy az iskolai évek alatt a nagykanizsai és városkörnyéki gyerekek mindegyike jusson el táborozni, ilyen adottságok mellett teljesíthető volt.

A KISZ Zala Megyei Bizottságának vezetőképző tábora *Balatonedericsen* az 1960-as években a járási váltótáborokkal közel egyforma nyaralási feltételeket kínált. A falu és a strand közötti nagy telken egy itt is meglévő villa, mint főépület mellett lakósátrak álltak, a szabadterei foglalkozásoknak az udvar és a sportpálya adtak helyet. A tábor befogadóképessége az 1970-es évek elejéig 200 fő volt. Az úttörőszervezet gyermek és felnőtt vezetőképző turnusai a nyár első felében, az iskola befejezésétől augusztus első napjaiig foglalták le a tábort. Mozgalmi jutalomtáborokat ide is szervezhetek mellettük.²¹ A programokat gyakran megakasztotta a rossz idő, a sátrak be- és a pályák felázása, a rendbetétel, a takarítás, így hosszabb távra állandó kőépületet terveztek ide szállónak.²² A technikai felszereltséget és a foglalkozásokhoz szükséges kellékeket, tablókat, írásos és nyomtatott anyagokat évről-évre bővítették, de korszerűsíteni egyelőre csak a főépületet tudták, itt kapott helyet a módszertani szoba.

A tábor jövőjét meghatározta, amikor 1971-ben a KISZ-től a megyei tanács tulajdonába került át, felügyeleti szerve a tanács művelődésügyi osztálya lett. A korszerűsítésre 1972–74-ben több terv is készült, amelyeken mind az építmények, mind a sportpályák jelentősen bővülnének. Szálló, társalgó és klub-játék funkciójú épületek szerepelnek a terveken, de már nem vezetőképző tábor, hanem üdültőtábor koncepciójával.²³

1978-ban előtünk áll a külsejében – igaz, nem az eredeti tervek szerinti – és programjában átalakult intézmény, melynek neve immár *Zala Megyei Tanács Iffjúsági Üdülője*. Egyszerre kevesebben, 120-an nyaralhattak itt, a sátrak helyett pedig faházak álltak a területen, bennük összesen 28 szobával. A konyha-éttermen kívül külön társalgó helyiséget is felhúztak, a sportpályákra és a parkosításra évről-évre gondot fordítottak. Az általános iskolás korosztály helyett az egész szezonban a középiskolás és fiatal munkás KISZ-tagok

népesítették be a tábort, de a későbbiekben vendégként külföldiek, főiskolások-egyetemisták is érkeztek.²⁴

A balatonedericsi tábor mozgalmi továbbképző feladatait a szomszédos *Balatongyörök* hasonló, de KISZ-tulajdonban maradó létesítménye vette át. Az üdülőhely északi határában az 1970-es évek elején építették fel a megyei vezetőképző tábort, mely a sátrak helyett már komfortosabb körülményeket és 240 férőhelyet biztosított, mind az úttörőmozgalmi, mind a KISZ-küldöttek számára. 1973-ban volt a *Kenyeres Júlia Vezetőképző Tábor* első szezonja, és a turnusok a különböző korcsoportok számára május végétől szeptemberig tartottak.²⁵

A jellegzetes, alpesi tetőteres, hosszú szállóépület 6 ágyas szobáiban helyezték el a képzősökön kívül a vendégségbe, látogatásra érkező külföldi csoportokat is, néhány szobát pedig, külön konyhával és fürdőszeggel, fenntartottak a megyei KISZ-szervezet dolgozóinak, üdülésre. A központi gyülekezőteret körül fogta az étterem, a vezetőségi épület és az oktatási központ.²⁶ 1974-ben rendezték be a módszertani szobát a képzések segédleteivel, 1975-ben pedig, országosan elsőként, elindult a kabinetrendszerű oktatás.²⁷ Ehhez a kétszintes oktatóépületben alakítottak ki hat tantermet, a nagy konferenciaterem és a szabadtéri színpad mellé. A következő évre a játék- és klubszoba létesítését tervezték.²⁸

A sporttelepet és a közeli kempinggel közös strandot a vasúti töltés választotta el az épületektől. A több pálya és a csónakkölcsonzés bővítette a szabadidős programok lehetőségeit: nemcsak foci, kosárlabda, röplabda, hanem atlétikai számok gyakorlása is folyt. Az épületegyüttes fenntartását és felújítását, az évenkénti karbantartó munkákat a KISZ Zala Megyei Bizottsága fizette. A táborban büfé, kis bolt, fagyraltozó, irodák, vendégszobák, műhely és orvosi rendelő is volt, az épületek köré ültetett növények ligetté nőttek fel. Az ellátó, technikai- és őrsemélyzetnek is a KISZ-bizottság adott fizetést, a szezonhoz alkalmazkodva.²⁹ A balatonedericsi tábor beosztását folytatva, a nyári szezonból kb. 1,5 hónap jutott az úttörőmozgalmi képzésekre, június közepétől vagy július elejétől augusztus közepéig, a KISZ-es turnusok után és előtt.

Szervezési háttér

A balatoni gyermektáborozások szervezésének egyik felelőse a fenntartó volt: korszakunkban, a felsorolt helyszíneken a Zala Megyei Tanács és a KISZ Zala Megyei Bizottsága, valamint a Nagykanizsai Városi Tanács. A tanácson belül a művelődési osztály és az 1980-as években megalakuló ifjúsági- és sportosztály munkatársaira hárultak közvetlenül a feladatok.

A táborok előkészítésében és lebonyolításában a fenntartók együttműködtek a másik felelős szervezet-

tel: a Magyar Úttörők Szövetsége megyei elnökségével. Az úttörőelnökség szakbizottságokban dolgozott, a feladatokat és a beszámolókat üléseiken vitatták meg. A Táborozási Szakbizottság (később Sport és Turisztikai Szakbizottság) az üdültáborok, szaktáborok, nemzetközi turnusok és képzőtáborok felnőtt és gyermek résztvevőit szervezte, a programok összeállításában pedig segítséget kapott a Kulturális (később Közművelődési) Szakbizottságtól.³⁰ A Vezetőképző Szakbizottság a balatonedericsi, majd a balatongyöröki táborok résztvevőieért, vezetőieért és a képzés programjáért felelt, felhasználva a Kisdobos Szakbizottság javaslatait és a városi úttörőházak apparátusát, felszerelését. A szervezésben év közben részt vettek a járási, városi tanácsok és úttörőelnökségek is; a fent felsorolt osztályok és bizottságok alsóbb szinteken is megvoltak, és összekötő kapcsolatot jelentettek a megyei irányítás és a majdani táborozók: a pedagógusok és a városi, falusi diákok között.

A táborozás előkészítésekor a téli hónapokban a járási és városi úttörőelnökségek megtették javaslatukat a saját körzetük nyári turnusbeosztásaira, az iskolák keretszámaira, a táborvezetőségek tagjaira saját kebelükből; a képzőtáborokhoz pedig előkészítették a képzési tematikákat. Tavasszal a beérkezett javaslatok, tervezetek alapján a felsőbb szinten, a megyei úttörőelnökség és a megyei tanács művelődési osztálya, összeítették, döntöttek a táborok menetrendjéről, a résztvevőkről, a szabadidős kulturális és sportprogramokhoz pedig forgatókönyveket dolgoztak ki. A leendő pedagógus táboroztatók előkészítésén vettek részt, a tudnivalókat pedig szétküldték az alsóbb szintekre, illetve az iskoláknak. Az iskolák úttörőcsapatai mozgósították a gyerekeket. Az üdültáborba indulóknál kijelölték az őröket, rajokat, és összeállították a táborozó csapat önálló programját, naponként. A táborok anyagi-technikai felszereléséről, a hiánypótlásokról, javításokról is ekkor gondoskodtak a fenntartók.³¹

A balatonmáriaifürdői tábor ügyeit a nagykanizsai városi úttörő elnökség és a városi tanács művelődési osztálya vitték, de foglalkozásaikat és a táborvezetőségek beosztását felterjesztették a megyéhez jóváhagyásra.³²

A külföldről érkező szovjet, lengyel, csehszlovák, bolgár, jugoszláv cserediák-csoportok programját, melyben az egyik táborban eltöltendő balatoni nyaraláson kívül a megye nevezetességeivel, városaival való megismerkedés is benne volt, a megyei úttörőelnökség állította össze a tavasz végén. Váltásként a zalai gyerekeket külföldre utaztatták; ez a fajta üdülés csak az iskolai- és úttörőmunkában kiemelkedő gyerekeknek járt. A külföld mellett nyaranta másik 100-500 kiválasztott diák a Balaton legnagyobb központi táborába, a Zánkai Úttörővárosba jutott el. Az 1970-es években beüzemelő, több ezer férőhelyes komplexumba az egész

országból érkeztek: mozgalmi képzés, tanulmányi (tudományos, nyelvi, művészeti) profilú vagy meghirdetett akciók, pályázatok, versenyek győzteseinek szervezett turnusokra.³³

A táborozás céljai

A táborozás, akármelyik formájáról is legyen szó, nem egyszerűen pihenő nyaralás. Az úttörő testületek az egész éves mozgalmi tevékenységbe beleépítették a nyári időszakot, különféle feladatokkal.³⁴ Az 1960-as évektől a mozgalmi intenzitás a táborok életében, típustól függően is, változott, egyébként pedig megvoltak a nyári táboroknak a maguk pedagógiai szempontjai és célkitűzései. Ilyenek a közösségek formálása, a közösségi élet és tevékenységek előtérbe helyezése, másrészt a gyerekek öntevékenysége és már említett önállóságának fejlesztése.³⁵ Általános törekvés volt – már a kezdeti időktől – a játékos-romantikus tábori miliő megteremtése, valamint az ismeretszerző, sport, turisztikai és kulturális profilú programok váltogatása. Az úttörőmozgalom egyik legnépszerűbb, vonzó tényezője volt folyamatosan a nyári táborozás, egyéb turisztikai és sportrendezvények mellett.³⁶ A gyerekek az otthoni, megszokott környezetből kiszakadtak, és aktívan „fedezték fel” a Balaton környékét, miközben más települések diákjaival találkoztak és alkottak közösséget.

A zalai üdülőtáborok között voltak különbségek a szervezett és a kötetlenebb, nyaraló-pihenő programok arányában is. 1972-ben a balatonmáriaifürdői táborban a nagykanizsai pedagógusok az üdülő jelleg megerősítését ajánlják, az úttörő külsőségek betartásával. Elkerülendőnek tartották a nemrég megnyílt balatonberényi tábor zsúfolt programját, noha a megyei úttörőelnökség előző évben éppen a nagykanizsaiaknál kevesellte a tartalmat és a változatosságot.³⁷ 1979-ben viszont már a balatonberényi programot is úgy állították össze, hogy ha az időjárás lehetővé tette, a nyaraló jelleg került előtérbe sok fürdéssel, csónakázással, napozással.³⁸

A gyermekek valódi öntevékenysége, a programok alakításában való részvételére az 1970-es évek elejétől fektettek nagyobb hangsúlyt. A diákképviselői táboritanácsok megjelenésével és befolyásával előtérbe került a demokrácia; a képzőtáborokban ez a szabadon választott programelemek bővülését hozta.³⁹ Az üdülőtáborokban 1976-tól a csapatok saját maguk állították össze programjukat, az előzetesen megadott általános keretprogram alapján. Ez az egyes turnusokat már eleve tartalmasabbá tette, és ehhez járult a táboritanácsok irányító szerepe.⁴⁰ A gyerekek innentől nemcsak résztvevői, hanem alakítói, szervezői lehetnek a tábori életnek, kívánságaik, igényeik figyelembe vételével. Az önállóságra nevelés szempontjához jól illeszkedett ez a változtatás. A továbbiakban, egészen

a 1980-as évek végéig, a szabadidős úttörőprogramok megtervezésénél alappá vált, hogy az a felnőttek és a gyerekek közös munkájával, megvitatásával, konszenzusával jöjjön létre.⁴¹

Üdülőtáborok

Az üdülőtáborokat aktív pedagógusokból álló vezetőség irányította, amely turnusonként a résztvevő iskolákból került ki. A táborvezető hosszabb ideig, több turnuson át töltötte be tisztségét, míg a helyettese, a sportfelelős és a kultúrfelelős személye mindig változott. A balatonberényi táborban rendszeresen egy vagy több úszómester is dolgozott. A vezetőséghez tartoztak a gyerekeket közvetlenül felügyelő rajvezető tanárok és helyetteseik, akik középiskolás KISZ-tag ifjúvezetők vagy gyakorlatukat töltő főiskolások voltak. Az egy iskolából jövő, 20-30 fős gyermek rajok vagy a még kisebb, 6-8 fős őrök jelentették a tábori közösség legkisebb egységét. Balatonberényben a több száz fős létszám miatt 3-4 altábor alakítottak meg, és ezekbe osztották el az összesen 10-25 rajt. Így a programszervezés altáborokra szétbontva könnyebben áttekinthetővé vált. A vonyarcvashegyi és balatonmáriaifürdői táborokban összesen 4-5 rajt tettek ki egyszerre a turnusok vendégei.

Ha előzetesen túl sokan jelentkeztek a meghirdetett helyekre, az úttörőelnökség a gyerekek egész éves úttörőmunkája alapján javasolta a táborba küldést, szem előtt tartva, hogy képviselniük kell csapatukat a tábori életben.⁴² Az őszi értékeléseken azután évről-évre további és ismétlődő kritériumokat fogalmaztak meg a szervezők és a résztvevő pedagógusok. Még gondosabb előzetes kiválasztásra kérték az iskolákat, az üdülést valóban megérdemlő és arra alkalmas gyerekek számára. A 8. osztályt befejező diákok között, nagyobb részvételi arányuk és megtapasztalt viselkedésük miatt, ugyancsak szelekciót javasoltak. Az alsó tagozatosok száma is éppen növekedni látszott az 1980-as évek elejéig, részvételük korlátozásában azonban nem tudtak megegyezni. Balatonberényben külön programokat állítottak össze nekik, Vonyarcvashegyen pedig külön önálló turnust kaptak, igaz, jutalomtábori jelleggel (Kiváló Kisdobosok tábora).⁴³

Eleve kiválasztáson alapultak a szaktáborok. Néhány példa közülük: a honvédelmi és a tantárgyi tábori turnusokon a járási, városi, megyei szintű versenyek győztesei vettek részt, előbbiben felkészítés is folyt az országos táborra. Tehetséggondozó szerepet szántak a középiskolára előkészítő szaktáboroknak (matematikai, orosz nyelvi kurzussal), ahová túlnyomórészt fizikai származású gyerekeket küldtek a megye minden részéből.

A nyári üdülőtornusok általában közvetlenül követték egymást, hosszuk pedig az 1970-es évek második

felében beállt 10 napra. Balatonberényben a kezdeti nagy férőhely kapacitás idején rövid, egyhetes turnusokra osztották be a nyarat, és csak 1975-ben, az országos gyakorlatra hivatkozva kérték a hosszabbítást.⁴⁴ Nagykanizsa táborában a sátrazás az 1960-as években még két hétig tartott, ezt csökkentették le előbb egy hétre, majd a balatonberényivel együtt bevezették a 10 napos turnusokat. A mozgalmi jutalomtáborok 8 vagy 10 naposak, a vonyarcvashegyi tanulmányi, felkészítő turnusok pedig 10-12 naposak voltak.

Üdülő programok

A mindennapi élet keretét a napirend adta meg, melynek elemei a táborozási gyakorlat során erre az időre már állandósultak. A fix idejű és sorrendű napirendi pontokhoz tartoztak az ébresztő és a takarodó, az étkezések, valamint a közösségi élet mozzanatai: a reggeli torna, a körletrend (szobaszemle értékeléssel), a napi kétszeri sorakozó a jelentéssel, és a tábori zászló fel- illetve levonásával – ekkor történt meg a napi programok kihirdetése is – és a záró tábortűz. Az első és az utolsó nap nagyrészt utazással és formális teendőkkel telt el.

Az évek során kevés dolog módosult: az ébresztő 6.30-ról későbbre, 7 órára került át, a naponkénti strandolás pedig először egy állandó késő délelőtti, majd egy délutáni sávot is kapott. Ezzel a programok közül egyedülként bekerült az általános napirendbe, naponta kétszer, és a változás a már említett nyaraló jelleg megerősödését jelezte.⁴⁵

Az üdülőturnusok részletes keretprogram-tervezetét az úttörőelnökség jó előre elkészítette, kettő vagy három párhuzamos változatban, belekalkulálva az elromló időjárást és az altáborok vagy rajok választási lehetőségét. 1976-tól a tervezetet már párhuzamosságok nélkül írták meg és küldték szét a résztvevő iskoláknak azzal a céllal, hogy ők maguk ennek alapján, a mellékelt egyéb javaslatok és szempontok szerint készítsék el azt az önálló programot, amit majd ténylegesen végrehajtanak. Balatonberényben is kellett a programfejlesztés, noha az évtized elején a nagykanizsai tanárok még a zsúfolt napirendre hivatkoztak. 1974-ben a Táborozási Szakbizottság az üdülőturnusokban az úttörőfeladatok arányát alacsonynak tartotta. Az előzetes tervezet szerint ezért – amiben évről-évre ismétlődtek a fontosabb szempontok, elemek – minden turnus részére ismertetni kellett a következő úttörőév (tanév) feladatait, történelmi, mozgalmi évfordulókról és eseményekről meg kellett emlékezni vagy játékos-kreatív formában feldolgozni. Ezt a minimumot, mint a tábori tevékenységek közéleti-politikai gyakorlati elemét előírták a megyei és a városi tábor részére egyaránt.⁴⁶ A többi tevékenységcsoport, ami a központi tervezetben megtalálható, és a csapatoktól is

elvárják: ismeretszerzés, tanulás és művelődés; sport, természetjárás, honvédelmi tevékenység és játék; végül a közhasznú társadalmi munka.⁴⁷

A legfontosabb, teljesítendő programelemeket külön kérték, ajánlották minden alkalommal a tervezetben. Első helyen áll a kirándulás, egész napos (gyalogos vagy vonatos-hajós) és rövidebb változatban (akadályverseny, csónaktúra) is. Az 1970-es évek végén az „Edzett ifjúságért” mozgalom ügyességi játéka, a mindennapos úszásoktatás és a tábori próbák teljesítése fordulnak elő többször. Az úttörő próbák egyéni és közösen megoldandó feladatokat jelentettek egész éven keresztül, és a nyári táborok idején lehetett elsajátítani és vizsgázni néhány szakterületből (sport, turisztika). Kulturális programokhoz az utolsó esti tábortűz kísérőműsorát javasolták, vagy egyszerűen csak „kulturális elemeket” említettek. Az iskolák készüljenek csapatműsorral, a kellékeket is magukkal hozva, mint pl. 1980-ban. A társadalmi munka a táborok hőskorából örökölt öntevékeny, de szükségszerű takarítást és rendrakást, konyhai kisegítést folytatta, amelynek keretében 1977-ben a „Tegyük szebbé táborunkat” jelszó alatt a gyerekek emléktárgyakat készítettek dekorációs céllal. 1981-ben a „Tiszta tábor” mozgalomban a balatonberényi tábor és környékének takarítása volt napirenden.

A részletes keretprogram a turnus mindegyik napjához kapcsolt egy-egy témát, melyet címként a napiparancsban fogalmaztak meg. A témákhoz foglalkozásokat sorolt fel a tervezet, és a csapatoknak a megadott foglalkozásokat kellett részletesen kidolgozniuk, illetve a szabadon hagyott sávokra önálló javaslatot tenniük.

Az 1977-es keretprogramban a szabadtéri sport- és játékszámokból – tábori olimpia, „Ügyesség-bátorság” bajnokság, akadályverseny, harci túra – a 10 nap mindegyikére jutott, a szervezők a konkrét sportágakra és játékokra várták az ötleteket. Az ismeretszerző, kulturális tevékenységek is sok helyet kaptak, közülük a már említett általános „kulturális foglalkozások”, a Ki mit tud és a tábortűzi műsor kínált sok variációt, míg az úttörőmozgalom tematikáját képviselte a tanévi előzetes, a rajzverseny és a Világifjúsági Találkozóról (VIT) szóló vetélkedő. Az esti, vacsora utáni időszakra legfeljebb két-három szervezett eseményt: vetélkedőt vagy műsort javasoltak.⁴⁸

Az 1981-es keretprogram még hangsúlyosabbá tette a sport és túra profilt. A különböző sportágak bajnokságai Balatonberényben, altábori bontásban több napot tettek ki, a vízi-vízparti játékok ezeket egészítették ki. A kulturális ajánlat a vetélkedőket, az „Őrizd a békét” rajzversenyt, KRESZ-oktatófilm vetítését és dalok tanulását tartalmazta. A szabadtéri programok túlsúlyának része ekkor már a fentebb említett állandó napirendi elem, a fürdés. Ugyanazt a keretprogramot kapta

meg a két megyei és a nagykanizsai tábor vezetősége, és napiparancsaik egy-egy nap legjellemzőbb eseményét jelölték meg:

- Ismerkedés
- Sportversenyek
- Vetélkedő
- Látogatás
- Kirándulás
- Tábori olimpia
- Akadályversenyek
- Barátság⁴⁹

A keretprogramhoz ebben az évben rosszidős javaslatokat soroltak fel a tervezet összeállítói, a korábbi párhuzamos teljes napirendek helyett. A beltéri sport- és ügyességi vetélkedőkön, a sakk- és pingpongbajnokságon és a rendes tervezetben is szereplő daltanuláson, vetélkedőkön kívül a nagykanizsaiaknál található több ötlet: a „Művészetek vándorútján” tanévi akció folytatása, úttörőmozgalmi tudnivalók forgószínpados bemutatója, játékfeltalálók klubja és a turisztikai ismeretek forgószínpada.

A csapatok saját programjait a táborkezdetet megelőző napon egyeztették egymással, az esténként összeülő táborvezetőség pedig a táboritanáccsal együtt, aktuálisan döntött mindig a másnapi tábor, altábor és raj keretű programokról és változataikról. Az azonos keretprogramra alapozó, egymást követő üdülőtornások között a különbséget az önálló csapatprogramok és azok megvalósítása jelentette. A helyszínen a végrehajtást, a gyerekek időtöltését, a tábor és felszereléseinek állapotát a megyei, városi úttörőelnökség és az illetékes tanács művelődési osztályának munkatársai ellenőrizték, nyaranta egy alkalommal.

A szezont szeptemberben értékelték ugyanazokon a fórumokon, ahol a tavaszi szervezés, előkészítés zajlott. A jegyzőkönyvi összefoglalókon kívül azonban a naplók bejegyzései mesélik el legrészletesebben, mit valósítottak meg a tervekben.

A balatonedericsi vezetőképző táborban 1970. július végétől 8 napos jutalomtáborozáson vettek részt a megye Kiváló Úttörő és Kiváló Órs címet nyert diákjai. A turnus a helyszín ellenére üdülő jellegű volt. Úttörőmozgalmi foglalkozásként egy közös beszélgetés és a felszabadulás 25. évfordulójára érkező jubileumi páncélvonat érkezését iktatták be, a témához tartozó ismeretszerzés pedig játékos formában szerepelt a forgószínpados bemutatón (titkosírás, jelzések tanulása) és a szintén jubiláló MŰSZ vetélkedőjén. Az úttörő próbák közül az úszásból lehetett pontokat szerezni. A többi program azonban mind szabadtéri és a megye többi üdülőtornusához hasonló volt: a rendszeres strandolás, a napokra széthúzódó foci és kézilabda bajnokság fordulói. Fontosak a közösségi rendezvények: két egész napos kirándulás és egy fél napos akadályverseny zaj-

lott le, fogadták az ukrán Herszon város vendégdiákjait, és kétszer rendeztek tábor tüzet, műsoros jelenetekkel.⁵⁰

Az 1978-as balatonberényi nyár első 4 turnusáról maradt fenn tábori napló, melyet mindig az ügyeletre beosztott gyerekek vezettek. Az év aktualitása a VIT volt, ennek jegyében vetélkedőt és karnevált rendeztek minden turnusnak, és rendszeresen a 3. napon került sor a következő évi úttörő feladatok ismertetésére. A legváltozatosabb tevékenységcsoport a szabadtéri sportjáték, a bajnokságokkal, ügyességi versenyekkel, a „Mozdulj” vetélkedővel, a tízpróbával, és szerepel az úszótanfolyam is. Ezekhez a programokhoz meghívták a szomszédos Vas megyei gyermeküdülő iskoláit és azok külföldi (osztrák, bolgár, szovjet, jugoszláv) vendégeit. Az altáborok és rajok, az egyeztetés szerint, különböző célpontú egynapos kirándulásra, majd a fél napos járőrversenyre vagy harci, tanácsköztársasági emléktúrára mentek. A környék megismerésére iktatták be a faluban tett sétát, és a programok lazítására a külön látogatónap kijelölése bizonyult alkalmasnak – amint ezt már a napiparancs-sor is mutatta. Mindig megemlégtették a gyerekek a „Tiszta táborért” mozgalmat, a programtervezet már ismertetett ajánlásának megfelelően: a terület takarítását az altáborok felosztották egymás között. A kulturális és kreatív foglalkozások jó idő esetén tartósan az esti sávba szorultak, váltakozva a diszkóval, tévénézéssel, filmvetítéssel.⁵¹

Az 1985-ös tábori naplókba 6 turnus eseményei kerültek bele. A 10 napról 9 napra csökkentett turnusok állandó programjai, a sportversenyek 2. napi indítása, az egész napos kirándulás, a vasárnapi látogatás és a táborzáró rendezvény elosztása megmaradt 1978-hoz képest. Az úttörő foglalkozások súlya, szerepe csökkent. Egyik beszámoló sem említi meg a tanévi mozgalmi előzetest. Csak az 1985-ös VIT feldolgozását kell kötelezően egy-egy napba beilleszteni, vetélkedő, bazar és karnevál formájában. A tábori próbák teljesítéséről már 1978-ban és ekkor sem lehet olvasni, akadályversenyre vagy rövidebb, versenyszerű túrára sem mentek. A szabadtéri, aktivitást igénylő programok túlsúlya változatlan, és nemcsak a labdajátékokat – a pingpongot is beleértve –, hanem a vízi versenyek több számát is megrendezték. Ismeretterjesztésként a KRESZ alapjait tanították rendszeresen a rendőrség közreműködésével, filmvetítés és teszt, valamint vetélkedő során. Az altáborok, csapatok programvariációi között felbukkannak többek között a rajzversenyek és kézműves foglalkozások, a kulturális vetélkedő, a közös éneklés, és az altáborok bemutatkozó műsora. 1978 óta megmaradt az ismétlődő programok között a falusi séta, a szomszédos táborokkal közös sportesemény és a társadalmi munka. Az esti sáv szinte teljesen a szórakozásé lett; a legkedveltebb diszkó és a filmek mellett viszont még egy, a korszakra jellemző művészeti ág feltűnt: a

pol-beat előadók, együttesek műsora, akik rendszeres visszatérő vendégek voltak.⁵²

A tárgyalt időszakban minden nyáron érkeztek diákok a környező szocialista országokból Zala megyébe, testvérvárosi és egyéb cserekapcsolatok révén, és 8-14 napos balatoni nyaralást iktatott be nekik a megyei úttörőelnökség. Balatonberényben két turnuson át tartózkodtak, több külföldi csoport akár együtt is, egyenként 20-50 fős létszámmal. Programjaik nagyrészt azonosak voltak a magyar gyerekekével, és ilyenkor külön nemzeti bemutatkozó napot rendeztek nekik. A vidéket megismerő kirándulásoknak az ő programjukban még nagyobb súlya volt, a zánkai úttörővárosi és balatongyöri KISZ-tábori protokoll-látogatásokat is beleértve. Utóbb, a balatonberényi átépítés és kevesebb férőhely miatt épp az utóbbiba helyezték át a szállásukat. A falusi és városi gyerekek egyaránt találkozhattak velük, és a tábor közösségformáló, kitekintést növelő szerepe felerősödött ezekben a turnusokban.

Vissza a sátrazáshoz

Az 1970-es években az úttörőmozgalom szabadidős programjainak sikeréről, kedveltségéről a megyei, városi úttörőparlamenteken kaptak visszajelzést a vezető testületek, a táborozás tapasztalatairól a szezonok utáni értékelésen is szó esett.

A sáttáborok faház, kő-beton épületes, komfortos szálláshellyé történő átváltozásával a romantikus-nomád táborozási gyakorlat a Balaton mellett visszaszorult, a turisztika rovására az üdülő, pihenő funkció erősödött meg.

Az önálló csapattábor intézménye nem merült feladásba az egykor ezt gyakorló iskolákban, és a természetjáró, felfedező profilú vándortábor elterjedése is ebben az időszakban kezdődött, felülről jövő ajánlásra. Az 1971. évi IV. (ifjúsági) törvény a fiatalok szabadidős lehetőségeinek deklarálásakor nem hagyta ki a turizmust sem. A KISZ és az úttörőszövetség tulajdonosi szerepe az üdültáboroknál megszűnt, másfelől viszont a törvény szellemében az egymást követő országos akciók kiírásával (Expedíció..., Edzett Ifjúságért) felkarralták az úttörő turizmus ügyét. Az úttörőelnökségek anyagi segítséget és felszerelést adtak. A megyéknek központilag túrázási jegyeket osztottak le, ahonnan azután a beadott túraterv alapján igényelték őket az iskolai csapatok.⁵³

A táborozási szakbizottságok tennivalói között egyre fontosabb lett a régi-új táborok népszerűsítése és szervezése. 1974-ben az úttörővezetői tanácsülésen és a nagykanizsai úttörőparlamentben egyaránt felmerült a téma: a balatonberényi és balatonmáriafürdői üdülési lehetőség nem elegendő, újabb erdei és iskolai szálláshelyek szükségesek a hosszabb túrákhoz. Maguk a

gyerekek kérték a többféle táborozási lehetőséget, gyalogos és kerékpáros formában is.⁵⁴

Az évtized 2. felében a vándor- és csapattáborozásba egyre több iskola vágott bele a megyei úttörőelnökség fent jelzett támogatásával, és igyekeztek beépíteni – vagy inkább visszahozni – a sáttáborozás gyakorlatát az üdültábor életébe. Balatonberényben túrázáshoz, sátrazáshoz szükséges felszerelést kellett tárolni, és a keretprogramba beírtak fél- vagy egynapos sátrazást, „a romantikusabb táborozás érdekében” – ami nem volt azonos az egész napos kirándulással, sem a rövidebb, terepi akadályversennyel. 1978-ban a napló szerint meg is valósult ez a program.⁵⁵

A Táborozási Szakbizottság neve ekkorra már megváltozott Táborozási és Turisztikai, majd Turisztikai és Sport Szakbizottságra, ami jelezte a feladatok súlypontjának eltolódását. A balatoni üdültáborok programjának lazítása, a csapatprogramok bekérése és felhasználása a népszerűséget igyekezett fenntartani az újra előretörő sáttáborokkal szemben. A két üdültáborba történő egyidejű mozgósítással Nagykanizsán 1978-ban már nehézségekbe ütköztek. A komfortos, átalakított balatonberényi üdülő fő vonzerejének megmaradt a fürdés és csónakázás, a tó közvetlen közelsége, és emellett az egynapos kirándulást várták legjobban az ideutazó gyerekek.

A lenti járás a Balaton helyett a Vadása-tónál üzemeltetett régóta egy faház, váltótábor, ahol az üdültáborokat a megyei szisztémához hasonlóan megbízott vezetőségek irányították. Konkurencia lett a Szajki-tavak partja is, ahová a zalalövői úttörőcsapat szervezett 1981-ben figyelemreméltó, 10 napos sáttáborot. Az úttörőtábori általános napirend elemei a szokásosak voltak, a fürdő és vízi programok, valamint a sportversenyek és játékok teljesen kitöltötték a napokat. Beltéri, úttörőmozgalmi és szervezett kulturális műsorok nem kaptak helyet, azonban a sátrazás mindennapi tennivalói a takarítással és a főző rendezvényekkel a balatoni hőskort idézhették fel.⁵⁶

Vezetőképző táborok

A vezetőképző tábor életében a tanulás, ismeretszerzés, a közéleti-politikai gyakorlat tevékenységrendszerre kapott főszerepet. A mindennapi foglalkozások sora által meghatározott, kötött képzési rendet a nyári tábori környezethez és a szabadidős lehetőségekhez igazították. Nagy jelentősége volt a jó pedagógusoknak, akik az ide kiválasztott és elküldött gyerekekkel foglalkoztak, dolgoztak.

A vezetői tisztségek az üdültáborokéval megegyeztek, ide azonban jellemzően nem a résztvevő iskolák jelentkező pedagógusai jöttek, hanem a különböző szintű úttörőelnökségek és vezetőképző szakbizottsá-

gok tagjai – akik persze lehetnek tanárok – és az úttörőházak munkatársai, tehát az úttörővezetésben és mozgalmi életben már gyakorlatot szerzett szakemberek. Mellettük az ifjúvezetőknek és a pályakezdő, gyakorlaton levő fiatal pedagógusoknak is több feladata volt a gyerekek irányításában, mint az üdülőtornusoknál. A képzésfelelős tanároknak fenn kellett tudni tartani az általában fogékony gyerekek figyelmét, érdeklődését. A jó kapcsolat kiépítésével vezetői gyakorlatukat is át tudják adni, a mozgalmi elemeket és módszereket pedig úgy kell begyakoroltatni, hogy azokat otthon is tudják alkalmazni.

A balatonedericsi, majd a balatongyöröki KISZ-táborban nyaranta 4-5 turnuson át folyt az úttörő közösségek gyermekvezetőinek képzése. Szinte mindig heterogén, az összes járásból és városból egyszerre érkező társaságból kellett közösséget kovácsolni, a rajok és az őrsök is helyben alakultak meg, rögtön az első napon.

Az 1960-as években a tanárok keze alá került számos olyan diák, akit jól ismertek már, mert minden évben őt küldte az iskolája, velük ellentétben mások viszont azt sem tudták pontosan, a képzőtábor miről szól. A gyerekek alkalmassága terén is különbségek mutatkoztak, és a résztvevők között akadtak, akik sem előtte, sem utána hazatérve nem töltötték be azt a tisztséget, amire kiképezték őket. Gyermekvezetői turnusokra az úttörő korúakat várták, a programok szintjét rájuk szabták, mégis rendszeresen sok alsó tagozatos kisdíák érkezett a kisdobos őrvezetői képzésre. Az úttörő-elnökség tavaszi mozgósítási felhívásaiban ezért még hangsúlyosabb volt a kiválasztás, mint az üdülőtáborok esetében, hiszen a képzés eredményessége függött a gyerekállománytól. Az 1970-es évek közepén kezdtek a kisdobos és úttörő tisztségviselőket a tanév vége felé megválasztani a következő évre, így a nyári táborba őket már el lehetett küldeni.⁵⁷ Ezt a gyakorlatot javasolták átvételre minél több iskolának, emellett a kijelölt gyerekeknek közvetlenül a táborra való felkészítését is. Mindig elismélték, hogy nem visszatérőket várnak, hanem olyanokat, akik még nem voltak vezetőképesen. A kisdobos őrvezetők a 4-6. osztályt végeztek, az úttörő őrvezetők az 5-6. osztályt végeztek, a rajtitkárok pedig a 6-7. osztályosok közül kerüljenek ki. Fokozatosan javult meggyezerte a kiválasztás, a beszámoló az 1980-as években már csaknem mind a felkészült és megfelelő korú gyerekekről szóltak.⁵⁸

A turnusonként összekerülő 190-240 fős diákseregéből 6-7 rajt alakítottak a kijelölt rajvezető tanárok, és ők tartották számukra a foglalkozásokat is. Ehhez a felkészítés a tanév végéhez közel folyt le, a vezetőség tagjai számára. A táborban néhány alkalommal a táborvezető mellett külön módszertanos-kiképzésvezető munkatárs dolgozott.⁵⁹ A táboritanács itt is megvolt, a résztvevő gyerekek észrevételeit, véleményét közvetítette

a felnőtteknek, közreműködött a versenyek, vetélkedők szervezésében.

A képzőtornusok hossza kisebb ingadozásokkal szintén a 10 napnál állapodott meg az 1980-as évek elejére, ebből az évtized végére 8 nap maradt. A napirend főbb pontjaiban, sorrendjükkel együtt megegyezett az üdülőtáborokéval, a foglalkozások pedig két sávban kaptak helyet: reggel 8-13 óráig, és délután 17-19 óráig. Az ebédet és a kötelező pihenőt követően, a délután java részében a fürdés, sport és szabadtéri játékprogramok kerültek sorra, vacsora után pedig a szórakoztató és kulturális, beltéri, össztábori rendezvények zárták a napot.⁶⁰ 1986-ban ésszerűsítették a napi kétszeri foglalkozási alkalmat: délutánra már csak 1 ¼ órás képzés volt betervezve, de végül ezt kihúzták, így a nap fele teljes egészében a szabadidős programoké lett. 1988-89-ben a délelőtti képzés is rövidült, 12 óráig tartott.⁶¹ A napi programban így fokozatosan kiegyenlítődött az oktató-képzési és a szabadidős, szórakoztató elemek aránya.

A képzőtáborok célja a hatékonyság érdekében az egyszély megtalálása volt, amint azt az 1970-es balatonedericsi naplóban megfogalmazták: a tanévvel, úttörőmozgalommal kapcsolatos feladatok megtervezése és a munka összeegyeztetése a szórakozással, úszással, játékkal. 6 évvel később, az 1976-os szezon értékelésénél a megyei úttörőelnökség megfogalmazta, hogy a tábor programjában három irányt kell szem előtt tartani: első helyen magát a képzést, második helyen az egészséges életmódra nevelést, melynek eszközei a túrázás, portya, természetjárás; harmadik helyen pedig a kulturális tevékenységet, többek között vetélkedőkkel, mint a *Ki mit tud?*⁶² Az 1980-as évek végén a tábornyitó köszöntésben hívják fel a diákok figyelmét az ismeretek jelentőségére: a tanultakat otthon majd át kell adni, az iskolatársakkal megismertetni. „A tábori élet ne csak tanulás legyen, hanem élmény, sok szép játékos perc, baráti összejövétel.” Ebben a tábor általános közösségépítő szerepét is kihangsúlyozták, amely, mint láttuk, más feladat volt, mint az üdülőtáboroknál.⁶³

Képző programok

A KISZ-táborba elsősorban azokat a felső tagozatos gyerekeket küldték, akik otthoni csapatukban, osztályukban úttörőmozgalmi vezető funkciókat és egyéb olyan tisztségeket töltöttek be, amelyekre képzést hirdettek (úttörőtanács-titkár, sport- és túrafelelős, nótafa). A gyerekek naponta más-más témával foglalkoztak délelőttönként, melyek sorban, egymásra épülve következtek:

- Az elmúlt tanév értékelése
- A következő tanév feladatai, akciói
- Az úttörőélet formai és szervezeti jellemzői, hagyományai

A közösségek működése
 Az úttörőmunka megtervezése, feladatok
 elosztása a csapatban, rajban, őrsben
 Foglalkozások, sport és kulturális programok
 tervezése és lebonyolítása

Az 1970-es évek elejétől, amikor a képzés színhelye Balatongyörökre került át, a meglévő és a még kialakítandó helyiségek kapacitását és a bővíthető eszközkészletet kihasználva, a foglalkozásokat hatékonyabbá lehetett tenni. Célravezetőnek ítélték a kevesebb elméleti, előadó programot, és az egyéni vagy kiscsoportos (beleértve az őrsi szintet) aktivitást igénylő foglalkozástípusok számát növelték meg. A viszonylag hosszú, iskolai órák sorára emlékeztető délelőtti sávot már régóta lazították, megszakították dalok és játékok tanulásával, ezekhez járult a több gyakorlati, öntevékeny munka.⁶⁴ Már Balatonedericsen is szerepelt a beszélgetés és a forgószínpados foglalkozás. Később egy-egy téma feldolgozásánál komplexen alkalmazták az immár jó technikai háttérrel biztosított szemléltetést, beszámolót a tapasztalatcserével, szituációs játékokkal. Az úttörőmunka tervezése témánál a gyerekek naplót, faliújságot, forgatókönyvet terveztek és írtak, tábori újságot szerkesztettek, pl. 1988 nyarán. A tanultak kipróbálására adtak alkalmat az akadályversenyek, túrák, vetélkedők, melyeket a rendezvény- és programszervezés, lebonyolítás gyakorlására maguk a diákok állítottak össze. A vezető pedagógusok felismerték, hogy a képzési és szabadidős programok ilyenfajta összekapcsolása eredményesebbé teszi a képzést. A kötött program ellenére pedig az öntevékenység, önálló programkészítés is megvalósult az általános tábori célkitűzések közül.⁶⁵

Bár a gyerekek meghatározott képzési céllal érkeztek a táborba, a nyári szezon lehetőségeit, amennyire belefért a keretekbe, szerették kihasználni. Az üdültábor programelemei közül az egész napos kirándulás helyett csak fél napos fért bele, a sport- és szórakoztató versenyeket, a közösségi játékokat és a búcsúest táborüzét azonban mindenhol megtalálhatjuk. A tábor eredményességéről néhány szezonban az utolsó napon elvégzett kérdőíves felméréssel győződtek meg a tanárok. 1980-ban pl. a gyerekek minden programot, a képzés elemeit is beleszámítva, fontosnak tartották, a legemlékezetesebbnek pedig a túrát, kirándulást tartották, a legjobban az esti rendezvényeken érezték magukat. Több szabadidőt szerettek volna a képzési órákon kívüli sávba – kérésük végül meg is valósult.⁶⁶

Néhány évvel később, mint láttuk, a két részre osztott képzési időszakot egyesítették, és 1987-ben a teljes délután már szabadprogramként szerepel az általános napirendben.⁶⁷

A táborvezetés a kötött program lazításával együtt új ötleteket vetett be, az ismert, megszokott szabadidős

foglalatosságok mellé, köré. Az 1988-as képzőtornusokban a tábori olimpiát rendszeresen jelmezes, sporttörténeti bemutatóvá változtatták, a szülői nyári olimpia alkalmából. Rá egy évre, az iskolai úttörőtáborozás utolsó szezójában pedig, amikor a turnusok hossza már csak 8 nap volt, az egyik, július végi képzésnek teljes egészében játékos történelmi keretet adtak: „Mátyás király udvara” címmel.⁶⁸

A tábor tisztségviselői korabeli rangokat viseltek, rajok helyett rendeket alakítottak, és a napiparancsokat, a keretprogrammal együtt a tábor egészének megfelelő királyi udvar törvényeiként hirdették ki. Minden sportesemény, túra és esti közös program a XV. századi miliót, divatot és szokásokat idézte, így a korról játékos formában történeti ismereteket szereztek a gyerekek. Ezzel a fajta tematikus, átfogó keretprogrammal a vezetőképző tábor a vele egyidejű üdültáborokat is felül tudta múlni.

Utóélet

Az 1980-as évek végén a balatonedericsi ifjúsági és a balatonberényi gyermeküdülőben még sor került az esedékes nagyobb felújításra, hamarosan azonban, a rendszerváltozással, átalakult a táborozási gyakorlat. Az úttörőszövetség 1990-től nem vett részt az iskolások tömeges nyaraltatásában. A megyei tanács tulajdonában maradó táborokat és az egykori KISZ-tábort a Zalai Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány kezelte tovább, szervezte a turnusokat: a kedvezményes árú férőhelyekre az iskoláknak külön kellett pályázni, és a csoportok mindegyike hozta a saját programját. Az átfogó, egységes, olcsó tömegüdültetés megszűnt. A meglévő létesítményekre alapozva mindegyik helyszín megmaradt üdülőnek, ifjúsági tábornak, és egy kivétellel ma is így működnek. Gyerekek, fiatalok már az egész országból érkeznek.

Az 1990-es évek elejét nem élte túl a legnagyobb, a balatonberényi üdülő, és a keszthelyi városkörnyék balatongyöröki faházás tábora sem. Ezeket eladták és lebontották. A folytonosságot viszont csaknem töretlenül képviseli Nagykanizsa város tábora, mely a tanácsi korszak után az önkormányzat tulajdonában maradt. Az általános iskolák néhány évente egymást váltva felelősek a kezelésért, így a tanárok és a diákok egyaránt magukénak érzik az intézményt, a korhoz alkalmazkodó programkínálat és a megőrzött hagyományok közepette.

Köszönet illeti a cikk megírásához nyújtott segítségükért a szóbeli adatközlőket: Benedek Miklóst, Béres Katalint, Büki Erzsébetet és Gasparics Beatrixot.

Jegyzetek

- ¹ A középiskolás és fiatal munkásrétegek szervezeten a KISZ-tagságuk és az ágazati, szakiskolai SZOT-szervezetek révén kaptak beutalót a balatoni üdülőkbe. A KISZ-tagok egy részének ez továbbképzési alkalmat jelentett, mások pedig építőtáborba mentek.
- ² Tantalics Béla: Táborozni csudajó. Kézirat, 1980-as évek közepe. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték
Visszaemlékezések a letenyei járás csapatainak úttörőéletéből, 1946-1984. Gyűjteményes kézirat a MŰSZ Zalaegerszegi Városi Tanácsa részére. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték
- ³ Zalai Ifjúság 1965. április 5-6.
- ⁴ Tantalics i.m.
- ⁵ Zalai Ifjúság 1963. augusztus 6.
- ⁶ Zala Megyei Levéltár (továbbiakban ZML), a KISZ Zala Megyei Bizottsága iratai (továbbiakban XXXV.13.), 1971. 22. őrzési egység (továbbiakban ö.e.), Megyei úttörőelnökségi ülés, 1971. november 19.
- ⁷ ZML XXXV.13. 1971. 22. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1971. szeptember 17.
- ⁸ ZML XXXV.13. 1976. 13. ö.e., Úttörőelnökségi ülés jegyzőkönyve, 1976. október 4.
- ⁹ ZML Zala Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály (továbbiakban XXIII.21.), 19 451/1978.
ZML XXXV.13. 1978. 21. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1978. szeptember 22.
- ¹⁰ ZML XXXV.13. 1979. IX/50. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1979. szeptember 21.
- ¹¹ Tettek Könyve, 1966. ZML KISZ Zala Megyei Bizottsága, úttörőcsapatok iratai
- ¹² ZML XXIII.21. 19 451/1978
- ¹³ 1972-es szezon:
ZML XXXV.13. 1972. 29. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1972. október 20. 1973-as szezon:
A 320. sz. Hámán Kató Úttörőcsapat 5. b osztályának rajnaplója. Thúry György Múzeum, a nagykanizsai Fabik Károly Úttörőház hagyatéka
1974-es szezon:
ZML XXXV.13. 1976. 11. ö.e., Úttörőtanácsi ülés jegyzőkönyve, napirendi anyagai.
ZML XXXV.13. 1974. 34. ö.e., IX-17/74.
ZML XXXV.13. 1974. 36. ö.e., Elnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1974. szeptember 20.
1975-ös szezon:
ZML XXIII.21. 19 034 / 1975; 19 371-1/1975.
ZML XXXV.13. 1975. 18. ö.e., Beszámoló jelentés a KISZ Zala Megyei Bizottsága és alsóbb bizottságai 1974. évi gazdálkodásáról
- ¹⁴ ZML XXXV.13. 1981. 1/5. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1981. április 24.
- ¹⁵ Az 1976-os és 1978-as évek értékelései:
Lásd 8. pont
ZML XXXV.13. 1978. 21. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1978. szeptember 22.
- ¹⁶ A nagykanizsai tábor részletesebb feldolgozása:
Haász Gabriella: Fejezetek a balatonmáriafürdői gyermektáborok történetéből I. (Úttörőtáborok)
A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum Évkönyve VII. (2011) 121-144.
- ¹⁷ Az 1972. évi költségvetésből tervezték megépíteni, de végül évekkal eltolódott a beruházás.
ZML Nagykanizsai Városi Tanács VB Művelődésügyi Osztály (továbbiakban XXIII.611.), 1970. 12 919.
ZML XXIII.611. 1971. 13.324.
- ¹⁸ ZML XXIII.611. 1979. 1153.
- ¹⁹ ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1967. évi iratai. Úttörőmunkára vonatkozó iratok, K-9-38/II./1967.
- ²⁰ 1980 nyarán a Kun Béla Általános Iskola és a Nagyrác utcai Általános Iskola kapott mindkét táborban férőhelyeket, egy évvel később az Andrejka Jenő Általános Iskola is.
ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1980. évi iratai. Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1980. március
ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1981. évi iratai. Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. március
- ²¹ A balatonedericsi ifjúsági tábor naplója, 1970. Thúry György Múzeum, a nagykanizsai Fabik Károly Úttörőház hagyatéka.
ZML XXXV.13. 1972. 28. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1972. április 21.
- ²² A balatonedericsi ifjúsági... i.m.
- ²³ Balatongyöröki Ifjúsági Tábor irattára, vegyes anyag
- ²⁴ ZML XXIII.21. 19 451/1978.
- ²⁵ ZML XXXV.13. 1973. 34. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1973. március 2.
- ²⁶ Lásd 23. pont
- ²⁷ ZML XXXV.13. 1974. 35. ö.e., Elnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1974. április 26.
ZML XXXV.13. 1975. 7. ö.e., Szervezeti élet eseményei. A KISZ Zala Megyei Bizottsága szervezeti információs jelentése, 1975. szeptember
- ²⁸ ZML XXXV.13. 1975. 16. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1975. november 19.
- ²⁹ ZML XXXV.13. 1975. 18. ö.e., Beszámoló jelentés a KISZ Zala Megyei Bizottsága és alsóbb bizottságai 1974. évi gazdálkodásáról
- ³⁰ ZML XXXV.13. 1971. 21. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1971. május 21.
- ³¹ ZML XXXV.13. 1971. 28. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1972. május 19.
ZML XXXV.13. 1975. 15. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1975. április 18.
ZML XXXV.13. 1981. 1/6. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. december 4.
- ³² ZML XXXV.13. 1973. 34. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1973. április 27.
- ³³ ZML XXXV.13. 1977. 20. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegy-

- zőkönyvei, napirendi anyagai. 1977. május 20.
- ³⁴ A MÚSZ az 1965-ös szezonra készülve fogalmazta meg az évközbeleni munka folytatásának jelentőségét, mivel korábban erre nem törekedtek. A mozgalmi munka elemei között szerepel évfordulók, ünnepek feldolgozása, a KISZ-tagságra felkészítés és új módszerek tanulása a csapatok úttörőéletének fejlesztéséhez. Zalai Ifjúság 1965. április 5.
- ³⁵ A KISZ KB által 1967. decemberben elfogadott irányelvek között áll, a MÚSZ munkájáról szólva:
„...az úttörőmozgalom nevelőmunkáját hatékonyabban kell tenni, fokozva a gyermeki öntevékenységet, önkormányzóképességet...”
ZML XXXV.13. 1973. 34. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1973. október 12.
- ³⁶ Csapatszintű úttörőparlament beszámolóinak összegezése:
ZML XXXV.13. 1979. IX/50. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1979. augusztus 31.
- ³⁷ Lásd 7. pont
ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1972. évi iratai. Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, anyagai. 1972. április 20.
ZML XXXV.13. 1972. 29. ö.e., Megyei úttörőelnökségi ülés, 1972. szeptember 16.
- ³⁸ Lásd 10. pont
- ³⁹ Lásd 25. pont
- ⁴⁰ ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1977. évi iratai. Úttörőmunkára vonatkozó iratok. Elnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1977. március 30.
- ⁴¹ Ajánlás csapatjátékokra 1989-90. Magyar Úttörők Szövetsége Országos Tanácsa, 3.
- ⁴² ZML XXXV.13. 1975. 13. ö.e., Megyei úttörőparlament jegyzőkönyve
ZML XXXV.13. 1980. 5. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1980. április 25.
- ⁴³ ZML XXXV.13. 1980. 6. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1980. október 31.
ZML XXXV.13. 1981. 1/6. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. szeptember 25.
- ⁴⁴ ZML XXXV.13. 1975. 13. ö.e., Megyei úttörőparlament jegyzőkönyve
- ⁴⁵ ZML XXXV.13. 1977. 20. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai.
1977. május 20.
ZML XXXV.13. 1981. 1/5. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1981. április 24.
- ⁴⁶ ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1981. évi iratai. Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. március.
ZML XXXV.13. 1977. 20. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1977. május 20.
- ⁴⁷ Úttörővezetői munka nyáron. A fonyódligeti táborvezetőség előzetes programajánlója.
Kézirat, 1981. Teremi József magántulajdona
- ⁴⁸ ZML XXXV.13. 1977. 20. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1977. május 20.
- ⁴⁹ ZML XXXV.13. 1981. 1/5. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1981. április 24. ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1981. évi iratai. Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. március
- ⁵⁰ A balatonedericsi ifjúsági... i.m.
- ⁵¹ Tábori napló, Balatonberény, 1978. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték
- ⁵² Tábori naplók I-II., Balatonberény, 1985. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték
- ⁵³ ZML XXXV.13. 1974. 34. ö.e. IX-17/74.
- ⁵⁴ ZML XXXV.13. 1974. 34. ö.e., Úttörővezetők Zala Megyei Tanácsának jegyzőkönyvei, napirendi anyagai.
ZML XXXV.13. Nagykanizsa Városi KISZ Bizottság 1974. évi iratai. Úttörőmunkára vonatkozó iratok.
Tájékoztató az 1974/75-ös program beindításáról
- ⁵⁵ Lásd 48, 51. pontok
- ⁵⁶ A zalalövői Kossuth Lajos Úttörőcsapat táborozási programterve és költségvetése Szajkra, 1981. Gasparics Beatrix magántulajdona
- ⁵⁷ ZML XXXV.13. 1975. 16. ö.e., Elnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1975. október 31.
- ⁵⁸ ZML XXXV.13. 1981. 1/6. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. szeptember 25.
- ⁵⁹ ZML XXXV.13. 1979. IX/49. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1979. január 26.
Gépelt napiparancsok, tábornyitás és táborzárás forgatókönyveinek gyűjteménye a balatonyöröki Kenyeres Júlia Vezetőképző Táborból, 1989. július 16-23. Gasparics Beatrix magántulajdona
- ⁶⁰ ZML XXXV.13. 1981. 1/5. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1981. április 24.
- ⁶¹ A balatonyöröki gyermekvezető-képző tábor programja. A MÚSZ Zala Megyei Elnökségének programtervezete, 1986. március. Gasparics Beatrix magántulajdona
Gépelt napiparancsok és napirendek gyűjteménye a balatonyöröki Kenyeres Júlia Vezetőképző Táborból, 1988. július 1-8. Gasparics Beatrix magántulajdona
- ⁶² Lásd 8. pont
- ⁶³ Gépelt napiparancsok és napirendek gyűjteménye a balatonyöröki Kenyeres Júlia Vezetőképző Táborból, 1987. június 25-július 2. Gasparics Beatrix magántulajdona
- ⁶⁴ ZML XXXV.13. 1974. 36. ö.e., Elnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1974. szeptember 20.
- ⁶⁵ ZML XXXV.13. 1981. 1/6. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvi kivonatai, napirendi anyagai. 1981. szeptember 25.
- ⁶⁶ ZML XXXV.13. 1980. 6. ö.e., Úttörőelnökségi ülések jegyzőkönyvei, napirendi anyagai. 1980. október 31.
- ⁶⁷ A balatonyöröki gyermekvezető-képző tábor programja, 1987. A MÚSZ Zala Megyei Elnökségének programtervezete.
Gasparics Beatrix magántulajdona
- ⁶⁸ A balatonyöröki gyermekvezető-képző tábor programja, 1989. A MÚSZ Zala Megyei Elnökségének programtervezete, munkapéldány. Gasparics Beatrix magántulajdona.

Archív képek forrása

3. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték
4. Zalai Hírlap archívuma
5. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték. Tábori naplók, Balatonberény, 1985.
6. Thúry György Múzeum, a nagykanizsai Fabik Károly Úttörőház hagyatéka.
A balatonedericsi ifjúsági tábor naplója, 1970
8. Göcseji Múzeum, KISZ-hagyaték

Children's camping from Zala County at Lake Balaton in the 1970s and 1980s

Organized summer camps for children have played an important role in the tourism around Lake Balaton in the 2nd half of the 20th century. Most of the camps and holiday houses with different maintenance were the so-called pioneer camps. The Association of Hungarian Pioneers, which had troops in every primary school in the Socialist era, organized the children's summer holiday in large numbers and for a low cost. Many pupils have succeeded to get to Balaton first time in the course of school camping. Pioneer camp according to its program could be holiday camp, study camp or training camp of pioneer movement.

In the 1950s and 1960s the children from Zala County have still camped out in the holiday resorts around the western basin of Lake Balaton. Each of these tent camps belonged to one school, later one district of the county, where different schools followed each other in the summer turns. Closing more smaller camps, the new central pioneer camp of the county was built at the beginning of the 1970s in Balatonberény with two-storey hostel, restaurant and sport establishments.

The large camp for the purposes of pioneer and youth training in Balatonyörök has come into being at the same time, owned by KISZ (Young Communist League). Both camps were able to receive simultaneously hundreds of people, and the romantic tent camping practice has become a recreation with modern convenience.

The Pioneer Association of Zala County has planned in advance, the programme of children camps in the 1970s and 1980s, drawing also the participant schools into it. The general pedagogical aims of summering were the forming of children collectives, displaying of communal activities and teaching the children for independence. Mainly playful programmes of sport, tourism, culture and education profiles were alternating with each other in turn, beside having bath in the lake as a steady item of the daily routine. In the study and training camps the lesson-like activities have run to half of the day with weaker recreation profile.

Translated by Gabriella Haász

1. kép: A balatonberényi üdülő az 1980-as években.
A megyei önkormányzat a rendszerváltás után eladta, lebontották.

2. kép: Nagykanizsa város úttörő-, ma ifjúsági tábora

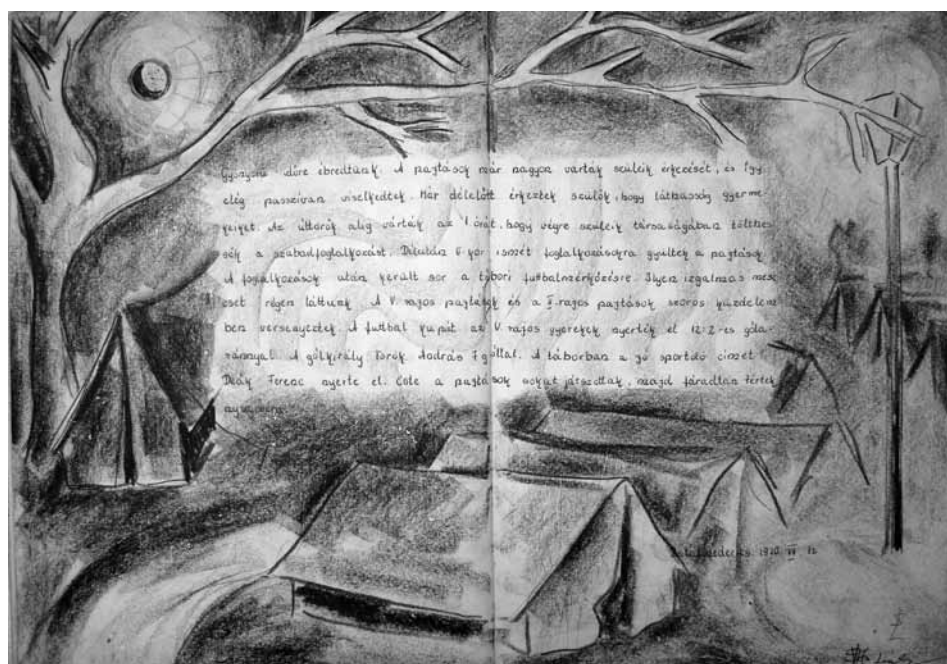
3. kép: Reggeli torna a keszthelyi járás táborában

4. kép: Ügyességi játék az 1970-es években

5. kép: Balatonberényi naplórészlet 1985-ből: KRESZ-nap és sportprogramok a vasiakkal

6. kép: Romantikus sátotábor a balatonedericsi naplóban

7. kép: Oktató kabinetek a balatonyöröki volt KISZ-táborban

8. kép: Felnőtt úttörővezető-képzés Balatonyörökön

Kostyál László

Kisfaludi Strobl Zsigmond síremlék-szobrászata

Az elmúlt évtizedek funerális művészetére első-sorban a temetésnek és a síremlékeknek a társadalmi emlékezetben, illetve reprezentációban játszott szerepe kapcsán irányul olykor a figyelem.¹ A felirat mellett művészi alkotásokkal is díszített sírok az elhunyt különös megbecsülésének jelei, hiszen az ilyen emlékek lényegesen drágábbak a sírkő-készítők tucattermékeinél. Egyre ritkább ugyanakkor, hogy egy-egy szobrász valamely sírszobrára az átlagosnál nagyobb műgondot fordítana, és azt az utókor is az életmű hangsúlyos darabjaként tartaná számon (nem számítva azokat az eseteket, ahol valamely ismert alkotás replikája kerül felállításra). Napjainkban nem a holtaknak, inkább az élőknek szóló művészetre koncentrálnak, s ez volta-képpen logikusnak is tűnik.

A múlt század első évtizedeiben azonban (mint ahogy korábban is) még minden más volt. Lyka Károly joggal írhatta a száz év előtti szobrászat kapcsán, hogy „a síremlék művész kezén éppoly remek lehet, mint egy nagy művész bármely más tárgyú alkotása”.² A hazai művészet rendszeres nagy kiállításain akkoriban rendre bemutatásra kerültek síremlék-tervek, illetve konkrét síremlékek kismintái is. Előbbiből következik, hogy a szobrászok jelentős részétől közel sem volt idegen előre elkészített síremlék-tervekkel várni a reménybeli megrendelőt, utóbbiból pedig az, hogy a síremlékeknek a jelenleginél lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. A síremlék e korszak szobrászatának egyik legjelentősebb feladattípusa volt.³ A vallásos, spirituális szférához erősen kötődő műfaj a kereszténység által ihletett művészet dominanciája során játszott szerepét – melynek során a halottkultuszra is nagyobb hangsúly esett – az elmúlt száz év alatt fokozatosan veszítette (és veszti) el, és ezzel párhuzamosan zajló folyamat a tematika szekularizációja és kiüresedése.⁴

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a múlt századelő temetői szobrászata még minden alkotásában, vagy legalábbis azok nagy többségében értéket hordozott volna,

hiszen a giccses és a valódi művészetet nélkülöző alkotások már ebben az időben is túlsúlyban voltak.⁵ A halottkultuszban a síremlékek is jelentkező megváltozása az első világháborút követő két évtizedben ment végbe, aligha függetlenül a világméretű emberirtás iszonyú kataklizmájától.

A halálhoz való korábbi természetes, belenyugvó viszonyulást – amely nyugalmat és harmóniát sugárzó, klasszikus formaadású, statikus jellegű sírszobrokban nyilvánult meg – a bele nem nyugvás és a haláltól való félelem váltotta fel, amely a síremlékek sokszor expresszív mozdulatokkal jellemzett, erőteljes érzelmeket tükröző siratóalakok feltűnésében tükröződött. A halál problémája helyett a hangsúly egyre inkább az elhunyt életére és személyiségére került, amiről a mind gyakoribb temetői portrészobrok tanúskodnak. A folyamat a síremlék-szobrászat művészi megoldásainak kiüresedéséhez, önálló műfajként való feloldódásához, ezzel párhuzamosan más műfajok jellegzetességeinek átvételéhez vezetett.⁶

A huszadik század egyik legjelentősebb hazai szobrásza, Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884-1975) egyre teljesebbé váló, impozáns művészi oeuvre-jének talán legkevésbé ismert vonulatát a síremlékek képezik. Ezek többsége Budapesten, a Kerepesi úti,⁷ illetve a Farkasréti temetőben⁸ található, de számos ilyen jellegű alkotást készített más temetőkre is. E művek jól tükrözik az előbb vázolt fejlődési irányt, és a temetői szobrászat tematikájának a sokszínűvé válásban megmutatkozó elbizonytalanodását. Egy részükön önálló műként is ismert szobrai (pl. Ad Astra, Madonna) állnak, másokon domborműves vagy mellszobor portrék, ismét másokon viszont egyéb helyről nem ismert, olykor életnagyságú szobrok, melyek különösen is érdekesek számunkra. Ezek részben allegorikus, az elhunyt foglalkozására utaló figurák, részben gyászoló, részben pedig vallásos vagy mitológiai alakok. Mintegy negyvenhat síremlékéről van tudomásunk, azonban a valós számuk ennél alighanem magasabb.

A szobrászi igénnyel készített síremlékek olyan sajátos emlékcsoportot képeznek, amely ma már valójában nem más, mint a köztéri szobrászat határterülete. Nyilvánvalóan többféle módon közelíthető meg, vizsgálható kronologikus, tipológiai, szociológiai, vagy kifejezetten művészeti szempontból. Az időrendi fejlődés során bekövetkező, a mögöttes tartalom változását is tükröző változásokra már utaltunk. A részletes tipológiára e helyen nincs lehetőségünk kitérni, mert ez elterítene szűkebben vett témánktól. A szociológiai megközelítés olyan aspektusból fontos, hogy az elhunytak személyének (és ezek kapcsán nyilván a megrendelők körének) vizsgálata segíthet következtetéseket levonni a művész társadalmi szerepvállalására, ezen belül pedig arra, hogy síremlékszobrászként mely társadalmi körök milyen arányban vették igénybe szolgáltatásait.

Anélkül, hogy e problematika részletes elemzésébe belebonyolódnánk, megállapítható, hogy Kisfaludi Strobl – akárcsak a portréművészet terén – e műfajban is a reprezentatív körök divatos alkotója volt. Az ő alkotása díszíti többek között Szentirmay Elemér zeneszerző (1836-1908), Szűry Dénes bibliofil, kritikus (1849-1909), Plány Ervin festő (1885-1916), Festetics Géza, a főváros alpolgármestere (1865-1917), gróf Széchenyi Alajos (†1915), Berczik Árpád (1842-1919) novellista, színműíró, Korb Erzsébet festő (1899-1925), Kmety Károly jogászprofesszor (1863-1929), Meskó Pál agrárpolitikus (1857-1930), Pekár Gyula akadémikus, miniszter (1867-1937), Szurday Róbert gyárigazgató (1877-1938), Huszár Károly korábbi miniszterelnök (1882-1941), Dinnyés Lajos korábbi miniszterelnök (1901-1961), Rózsahegyi Kálmán színész (1873-1961), Pásztor János szobrász (1881-1945), Halmay Zoltán úszó olimpiai bajnok (1881-1956), Székely Mihály operaénekes (1901-1963), Weiner Leó zeneszerző (1885-1960), Huszka Jenő zeneszerző (1875-1960) stb. síremlékét, vagyis síremlékeinek közel a fele a társadalmi, közéleti, illetve művészeti elithez kapcsolódik.

Ennek az emlékcsoportnak először azokra az alkotásaira érdemes figyelmet fordítanunk, amelyekhez a művész máshonnan nem, vagy már nem ismert művei kapcsolódnak (ez elárulja, hogy a fentiek közül első sorban a művészeti szempontú megközelítést tartjuk szem előtt). Általában allegorikus jellegű szobrok vagy reliefek, melyek hol közvetlenül, hol áttételesen utalnak az elhunyt foglalkozására, személyiségére. A Kerepesi temetőben Berczik Árpád színműíró és Kulin Sándor bíró (1864-1925) néhány év eltéréssel készült síremlékén ugyanaz az életnagyságú, hosszú, bő ruhát s fejre boruló köpenyt viselő sudár nőalak áll, csak az előbbin színházi maszkot, míg az utóbbin a gerincén LEX felirattal, címlapján mérleggel díszített törvénykönyvet tart a kezében. Mozdulatlan állása és kifejezés

nélküli tekintete jelzi, hogy nem evilági alakról van szó. Klasszikus figurája maga az allegória, s hogy mié, az a kezében tartott szimbólumtól függ. Közel áll hozzájuk Vámos István kalocsai síremléke, szintén 1925-ben készült, önálló alkotásként is ismert Madonna-szobor, mely előtt a síremléken egy fiatal, buzgó imába merült fiú térdel. A Szűzanya hívogató kézmozdulata, mely a gyakran bemutatott és reprodukált szobron a jámbor lelkűeket általában hívó gesztusként jelenik meg, a síremléken az elhunyt alakja felé irányul, és a mennyei hazába történő befogadás mozdulataként értelmezhető. A kőből és fából egyaránt kifaragott, eredetileg tehát síremlékre készített Mária-szobor Strobl egyik legsikerültebb alkotása, amelyért méltán ítéltek oda 1928-ban az Ipolyi-díjat. A késő-gótikus Madonnák ihletett, hasonlóan kissé nyújtott arányú utódja áll előttünk, kecses S-alakban meghajló testtel. Fejét alázatosan meghajtja, egyszerre sugároz szelídséget és méltóságot. Alakja kissé módosítva, megváltoztatott fejtartással, kevésbé érzékletes ruharedőkkel, és kifejezőerejét, ihletettséget nagyrészt elveszítve megjelent Szurday Róbert mauzóleum-szerű, klasszikus elemekből álló sírépítménybe foglalt sírdomborművén is. (1938 k.) A kalocsai sírszobor-együttes szép gondolatának előzményét a Kisfaludi Strobl-oeuvre-ben az 1916-ban hősi halált halt Plány Ervin közvetlen az első világháború befejeződése körüli időszakban készült síremlékében látjuk. Ennek domborművén egy alázatosan meghajló, ruhátlan ifjú hajol egy bő köpönyeges nőalak kezére, aki bal kezét megbocsátó mozdulattal helyezi a fejére. A relief kifejezőerejét a mozdulatok kissé teátrális expresszivitása és a vonaljáték ritmikája jelentősen fokozzák.

Időben szintén egymáshoz közel, de alighanem már az ötvenes években készült két további, szintén a Fiumei úti sírkertben (Kerepesi temető) lévő síremlék (feliratuk szerint „Bobó”, illetve „Édesapánk és Pirike” nyughelye) sírszobra. Mind modelljük, mind pedig az alig jelzett ruharedők révén az előbbiektől eltérő felfogásuk, s részben a figurák beállításuk is egyezik. Előbbin a nőalak kétoldalt támaszkodva, balra fordulva, fejét lehajtva ül egy támlátlan padon, utóbbin hasonlóan oldalra fordulva s lehajtott fejjel áll, balját egy mellette lévő, sematikus hárfán nyugtatja, míg jobb kezét nyakához emeli. A hangszer nyilvánvaló utalás az elhunytak kedves időtöltésére, míg a másik szobor esetében maga a nőalak megjelenése, melankólikus testtartása hordozza az allegóriát.

A művészetet szimbolizáló, allegorikus női sírszobor tűnik fel Korb Erzsébet, Szentirmay Elemér és Huszka Jenő síremlékén. Az elsőn (1925) klasszikus szépségű, ruhátlan nőalak ül, kezében immáron maga mellé engedett égő fáklyával. A másodikon a magyaros ruhát viselő, sudár leány jobb kezében a sírkő tejet nyugvó virágcsokrot, a balban melléje támasztott

hegedűt tart, ami jól példázza a szimbólumok összekuszálódását. E szobor kevésbé részletezett, formái összefogottak. A művész legkorábbi síremléke ez (1910), melynek redukált formavilága – a részben az elhelyezésből adódó lényegi különbségek ellenére is – a kecskeméti egykori Katolikus Bérházra készült magyar szentek sorozatát (1912) előlegezi. Huszka Jenő sírsztéléje éppen egy fél évszázaddal későbbi, ezen a Horthy István-síremlékre tervezett Géniusz (de említhetnénk az Ad Astra című, Halász András [†1945] és a művész saját síremlékén, valamint egykor a balatonújhelyi Horthy István-émlékművön álló, ismert alkotást is) ívesen meghajló, repülő testének gondolati replikája tűnik fel: hosszú fátyolt viselő, az éterben „szálló” nőalak, bal keze alatt virágokkal borított stilizált lant, míg jobb kezét nyakához emeli.⁹

Az említett kalocsai mellett több más síremlékre is vallásos témájú alkotást, a Szűzanya vagy Krisztus szobrát mintázta. Budapest hajdani főépítésének, Paulheim Ferencnek (1867-1937, Kerepesi temető) sírszobra a keblei előtt keresztezett kezekkel, szimmetrikusan zárt tartásban álló, és elragadtatott, felfelé tekintő arccal fohászkodó Máriát ábrázolja. A formák erőteljesen leegyszerűsítettek, a test szinte felolvad a ruha alatt, a redők jelzése minimális, a szobor az idődimenzióból történő kilépést sugallja. Lengyel István korban közeli síremlékén (Kerepesi temető) csaknem ugyanazt a figurát láthatjuk, ezúttal azonban karjait felfelé fordított tenyérrel szétárja, és a szimmetriát a bő ruha alatt csak kissé érzékelhető kontraszttal töri meg. Ugyanez a kitárt karokkal és felfelé irányuló, átszellemült arccal jellemzett időtlen fohász tűnik fel egy csupán archív fotóról ismert, pontosan nem azonosítható síremléken is, ezúttal azonban a szobor Krisztust ábrázolja, és karjai nem vízszintesig, csupán 45°-os szögben emelkednek.

A Megváltó megindító, szokatlanul expresszív ábrázolása volt látható a művész szüleinek síremlékén (1935, egykor a rákoskeresztúri temetőben, most az ottani r.k. templom előtt), mely voltaképpen nem más, mint egy stációkép: Jézus elesik a kereszttel. A keresztet a hátán cipelő, térdre eső figura égre emelt arccal, kinyíló szájával sorolja panaszait a mennyei Atyának. Vádló alakja beszédes figyelmeztetés bűnös népe irányába. A leegyszerűsített formavilágú, csupán egy nézetre komponált, kevésbé ismert alkotás Strobl legkifejezőbb művei közé tartozik.

Több síremléken nem csupán egy-egy alak, hanem egész csoportozat került megmintázásra. A hősi halált halt Halász Ferenc (1927-1945, Kerepesi temető) nyughelyét három, a búcsúzkodást szimbolizáló alak koronázza: a távozni készülő, eltökélt tartású, daliás fiatal férfitől meggörnyedt asszony és síró férfi képeiben szülei búcsúznak. A csoportfüzés az 1911-es

Finálét idézi fel, bár ezúttal az emberi érzelmek más dimenziójáról van szó. Az induló fiatalember figurája egyszerre tükrözi a kötelesség hűséges teljesítését és az elválás fájdalmát. Már távolodik szüleitől, s bár jobbajával még fogja kezüket, bal keze ernyedten lóg teste mellett, arcára pedig kiül belső tusakodása. Anyja meghajló testtartása kéréllő, fia felé nyúló kezei még némi reménykedést mutatnak, az arca elé emelt kézzel könnyező apa azonban már tudja, hogy a búcsú végleges. A hazájáért végzetes csatába induló antik hérosz elindulásának vagyunk tanúi, aminek megjelenítése kétségkívül magasztosabb a világháború vágóhídjára induló katona búcsújánál, és jelképesége is gazdagabb annál. Az alkotásnak bizonyos mértékig előzménye Széchy Endréné (1897-1936, Kerepesi temető) sírreliefje, amelynek ugyan technikája is eltérő, és csak két alakot mintáz, azonban a búcsúzás motívuma mellett a figurák antikos öltözte is hasonlóságot mutat. A baloldalon egyenes tartással álló nőalak lilomot, a tisztaság jelképét veszi át a vele szemben lévő, lehajtott fejével az elválás fájdalmát hangsúlyozó ifjútól, aki az előbbi fiatalemberhez hasonló, vállon átvett, fél mellkasát szabadon hagyó ruhát visel. Az Ország család (szintén a Fiumei úti sírkertben lévő) nyughelyének domborművén (1926) három antik nőalak jelenik meg orsóval és fonállal a kezében: az élet fonalát gombolyító párok. Ketten szembe fordulnak egymással, az egyikük lefejtí, a másik felgombolyítja a hátrébb álló, mesteri térillúzióval elhelyezett harmadik tartotta fonalat. A két szélső nőalakon ismét feltűnik a fél vállat és keblet szabadon hagyó viselet.

A többalakos síremlékek közül a legkésőbbit a már agg mester 1972-ben, 88 éves korában készítette. A Rényi család a pozsonyi Szent András temetőben lévő síremlékének reliefje – az általában az elmúlásra utaló temetői környezetben idegennek ható módon – esketési jelenetet ábrázol, egyértelmű utalásként a házastársi hűség síron is túli érvényességére. A merev szimmetriával megkomponált, félalakos csoportozat közepén az eskető pap áll, aki kezeit áldó mozdulattal tartja a már nem egészen ifjú pár – balra a nő, jobbra a magyaros ruhát viselő, bajszos férfi látszik – kézfogója fölé, míg hátrébb a két tanú áll, egyikük kezében pásztorbottal. A feladatmegoldás Strobl érezhetően nagy rutinja mellett az itt meghökkentő allegórián túl is fáradt hatást kelt.

Az allegorikus nőalakok mellett hasonló jellegű férfiszobrok is feltűnnek a művész síremlékein. Kmety Károly nyughelyén (Farkasréti temető) testhez simuló nadrágot, hosszabb, zsinórdíszes kabátot (attilát) és vállaira vetett köpenyt viselő, karcsú férfialak áll, két kezében maga előtt könyvet tart. A szobor mérete az általa megkoronázott síremlékhez képest eltúlzott. Pekár Gyula síremlékén (Kerepesi temető) csizmát, a

karokat szabadon hagyó, deréknál összefogott ruhát s könnyű vértet viselő középkori harcos ül, két kezével lábai között letámasztott kardját fogja, oldalra forduló arca a messzeségbe réved. Erőt sugárzó alakjának megmintázása kifejezetten expresszív érzetet kelt, aminek révén a helyét a szobrász jól sikerült művei között kell kijelölnünk.

A fentiekén túl meg kell említeni két, a többitől, és egymástól is eltérő típushoz tartozó síremléket. Az egyik Festetics Géza budapesti alpolgármesteré (Kerepesi temető), a másik az első világháborúban hősi halált halt Széchenyi Alajosé (Nagycenk). A Festetics-émlék magasabb posztamentumra helyezett, oldalán faragott füzérdísszel s babérkoszorúval ékes római szarkofág, amely mellett elgondolkozó, erőtől s tettvágytól duzzadó, életnagyságú antik hérosz áll, jobb kezében a szarkofágra helyezett pálmaággal. A másik plasztika Széchenyi kváderkövekből rakott, egyszerű mauzóleuma (vagyis esetében épített síremlékről van szó) homlokzati oromzatát díszíti, s voltaképpen nem különbözik a szokványos hősi emlékművektől: középen kereszt áll (felirata: „Keresztben az üdv”), egyik oldalán haldokló katona, a másikon térdre borulva, lehajtott fejjel gyászoló nőalak.

Külön vonulatot képeznek a portrékat hordozó síremlékek. Ezek közül a művész feleségének síremléke (Farkasréti temető) kívánkozik az első helyre, amelyet csodálatos szépségű, hátrahajló fejű, csukott szemű női márvány büszkén koronáz. Mellszobor idézi fel az elhunyt Jevgenyij Ljutyikov hősi halottnak a Kerepesi úti temető szovjet parcellájában lévő nyughelyén. Az elhunyt arcát több alkalommal domborműves portré örökíti meg, így Szüry Dénes (Farkasrét), Kállai Miklós (Balatonfüred), Halmay Zoltán (Farkasrét), Rózsahegyi Kálmán (Farkasrét) vagy Dinnyés Lajos (Dabas) síremlékén. Közülük a többi bő négy évtizeddel megelőző Szüry-sírdombormű (1911 k.), valamint a velük gyakorlatilag egykorú Kállai Miklós portré-relief utal az elhunyt színészi, illetve írói foglalkozására (előbbin a portretírozott Hamletnek öltözve koponyát tart a kezében, utóbbin pedig íróasztala mellett ül, tollal a kezében), a többi csupán az arcvonások visszatükrözésére törekszik.

Bizonyos mértékig a foglalkozást attribútummal jelző portrékkal rokonítható egy, a Kerepesi temetőben lévő gyermeksír (felirata csak így említi az elhunytat: „Lacika”), amelynek terrakotta domborművén Strobl ruhátlan, nyilazó kislány mintázott. Előzménye Adolf Hildebrand (1847-1921) Amazon-triptichonjának (München, Neue Pinakothek) jobb szárnyán lévő, hasonló alak. Az önfelédten játszó gyermek ábrázolása az ártatlanság jelképe mellett az elhunyt ifjú kedves játékát is megjeleníti.

A művész életművében fennmaradtak terv szinten ismert síremlékek is. Egy részük konkrét személy (Bartha Károly, Ady Endre, Rózsahegyi Kálmán) síremlékéhez készült, másik részük valószínűleg csupán a „megrendelhető” kategóriába tartozott. Négyet közülük csupán irodalmi említés szintjén ismerünk, bár az Ady-síremlék tervéről fotóval is bírunk, erről egyértelmű a szabadkőműves tematika alkalmazása.¹⁰ Számuk akár nagyobb is lehet a felsoroltaknál, hiszen több, itt nem említett kisplasztikájáról gyanítható, hogy sírszobornak szánta őket, és bár a hagyatékban ez nem került jelzésre, módosított változatuk temetői felállítása ismeretes.

Kisfaludi Strobl Zsigmond síremlékei kapcsán le kell szögezni, hogy nem síremlékkészítő volt, hanem olyan reprezentatív szobrász,¹¹ aki különböző jellegű és típusú síremlékeket díszített a megrendelő által igényelt módon. Síremlékei nem csupán azért nem mutatnak egyéni karaktert, mert Strobl szobrainak klasszikus stílusa és ebben az esetben témaválasztása is a megszokott (és elvárt) trendhez illeszkedik, emellett pedig gyakran a megrendelők által igényelt, olykor zavaros szimbolikát valósítja meg, hanem azért sem, mert típusuk is sokféle. Nem minden esetben illeszkednek teljes mértékben a felvázolt fejlődési folyamathoz, azonban összességükben mégis visszatükrözik azt. Jól érzékelhető, hogy a művész sírszobraira, -domborműveire eltérő hangsúlyt fektetett, több alkalommal egészen sematikus, semmitmondó alkotások kerültek ki a keze alól, míg más esetekben feltűnő a műgondra való törekvés. Bár fő művei többnyire nem e műfajban születtek, néhány jelentékeny alkotása mégis a terület hangsúlyos művészevé emeli.

Jegyzetek

- ¹ Pl. Andrei PIPPIDI: A sírkövekről mint a nemzeti identitás mérföldköveiről. *Café Babel* 31. (Föld), 1999/1: 81-94.
- ² LYKA Károly: A temető szobrászai. In: *Uő: Szobrászatunk a századfordulón*. Budapest, 1954. II. kiadás: Budapest, Corvina Kiadó, 1983. 49.
- ³ NAGY Ildikó: A síremlék. In: Németh Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 461.
- ⁴ TÓTH Vilmos: *Síremlékművészet*. Városháza, Budapest 2006, 5-6.
- ⁵ NÉMETH Lajos: *Funerális művészet*. *Ars Hungarica*, 1983/1, 15. A tanulmány jegyzetanyagában a szerző bőséges összefoglalást adott a téma addigi irodalmáról.
- ⁶ A folyamat pontos elemzését adja Sturcz János: *A Kerepesi és a Farkasréti temetői temető újabb síremlékeiről* (*Ars Hungarica*, 1983/1, 7-20.) c. tanulmányában. Tanulságos összefoglalása szerint: „*A modern, elsősorban anyagi és nem szellemi életre figyelő létforma... a halál kérdésében is jelentkezik. A mai ember nem tud mit kezdeni a halállal, azt pusztán az élet megszűnésének tekinti, melynek kapcsán csakis az elhunyt halványuló emlékének megszépített felidézésére, saját fájdalmának, halálfélelmének átérzésére képes... Ez a szellemi hiány a hagyományos síremlékek hagyományos ikonográfiájával szemben zavaros, kusza, helytől független 'jelrendszert' teremtett.*” (i. m. 198.)
- ⁷ *A Kerepesi úti temető II*. Budapesti Negyed 1999/3. (on-line: <http://www.epa.hu/00000/00003/00020/alkmut.htm>)
- ⁸ *A Farkasréti temető*. Budapesti Negyed 2003/2-4. (on-line: <http://www.epa.hu/00000/00003/00030/alkotok.html>)
- ⁹ Sturcz János idézett tanulmányában (193.) hangsúlyozta, ruhátlan, átszellemült arcú, lehunyt szemű férfi- vagy nőalak általánosan jelképezte „*az evilági létből a túlvilágba való átjutás szimbolikus pillanatát.*”
- ¹⁰ KOSTYÁL László: *Kisfaludi Strobl Zsigmond és a szabadkőművesség*. In: *Zalai Múzeum 17*. Zalaegerszeg, ZMMI. 2008. 360.
- ¹¹ LYKA Károly: *A temető szobrászai* i. m. 53.

Kisfaludi Strobl Zsigmond síremlékei

- Szentirmay Elemér** (1836-1908, zeneszerző) síremléke, Kerepesi temető. Fotó: http://images.google.hu/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c9/Szentirmay_Elemér_sírja.jpg 2010.03.17. (1. kép)
Irodalom: *Művészet*, 1910. 393.
- Szűry Dénes** (1849-1909, fordító, kritikus, könyvgyűjtő) síremléke, Budapest, Németvölgyi (ma: Farkasréti) temető (2. kép)
Irodalom: *Vasárnapi Újság*, 1912/32. sz. 649. fotó
- Plány Ervin** (1885-1916, festőművész) síremléke, Kerepesi temető (3. kép)
Irodalom: E. és sz. 51.
- Berczik Árpád** (1842-1919, novellista, színműíró, akadémikus) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (4. kép)
- Jaloviczky István** síremléke, 1920 k. Nagykőrös, temető. Fotó: http://4.bp.blogspot.com/_duKAcHeb0/Sc32HKuMxkI/AAAAAAAAAA8/rPjWYy0Xy9E/s1600-h/6.jpg, 2010. febr. 17.) (5. kép)
- Halász András** (1875-1945) síremléke, 1975. Budapest, Farkasréti temető (6. kép)
Irodalom (a síremléken álló *Ad Astra [1922]* szoborra vonatkozóan): *Nemzeti Szalon 1922*, Szinyei Társ. kiáll. kat. 154. sz.; *Műcsarnok 1925/1926*, Magyar Akt Kiáll. kat. 113. sz.; Lyka-Majovszky-Petrovics: *A magyar akt kiállítás albuma*. Bp. 1926. 120., kép; *Nürnbergi magyar kiáll.* 1929., kat; *London 1935. kat*; *Esti Újság*, 8 *Órai Újság*, 1943. 09. 09; *Film-Színház-Irodalom*, 1943/38. (utóbbi három a *Horthy-emlékmű felállításáról*); *Művelt Nép*, 1954.09.05. 4.; *Kopp J.* 1956, 34., kép; *Vucsetics* 1960, 59., kép; *GM kat.* 23. sz; stb.
- Kisfaludi Strobl Zsigmond** (1884-1975) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (7. kép)
Irodalom: Id. az előzőnél
- Vámos István** síremléke (1909-1924), Kalocsa, temető (a szoborcsoporthól a *Madonna alakja önálló alkotásként is ismeretes*) Fotó: *Romsics Imre* (8. kép)
Irodalom: *Petőfi Népe*, 1974.04.28.; *Bozsó Ferenc*: *Kalocsai szobrok*. Szerk.: *Czajtányi István*. Kalocsa, 1971. 310. (Sokszorosított kézirat)
- Dr. Knotz Ottó és édesanyja** síremléke, Budapest, Kerepesi temető(?), 1925. Fotó: a művész hagyatékából, *Göcseji Múzeum* (9. kép)
Irodalom (a *Piéta szoborra*): *Művészeti Szalon*, (Kolozsvár) 1929/5-6. sz. 8.; E. és sz. 89., kép; *Vigilia*, 2006/1, 13.
- Korb Erzsébet** (1899-1925, festőművész) sír-

- emléke, Budapest, Kerepesi temető (10. kép)
11. **Kulin Sándor** (1864-1925, bíró) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (11. kép)
  12. **Ország család** síremléke, Budapest, Kerepesi temető (12. kép)
  13. **Festetics Géza** (1865-1917, jogász, Budapest alpolgármestere) síremléke, Budapest, Kerepesi temető. Fotó: hagyaték (13. kép)
Irodalom: Új Idők, 1928. 07. 15.; Pesti Napló, 1929. 11.03. (képes melléklet)
  14. **Kmety Károly** (1863-1929, jogász, egyetemi tanár) síremléke, Budapest, Farkasréti temető (14. kép)
  15. **Meskó Pál** (1857-1930, mezőgazdász, agrárpolitikus) síremléke, Budapest, Kerepesi temető
  16. **Gr. Széchenyi Alajos** (†1915) síremléke, Nagycenk. Fotó: hagyaték (15. kép)
Irodalom: Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei. II. sor. Sopron, 1935. 431.; Csatkai Endre: Széchenyi síremlékek Nagycenken. Soproni Szemle kiadványai, 1939. 11.
  17. **Strobel Zsigmond (a művész apja) és 2. felesége** síremléke, 1935. Eredetileg a rákoskeresztúri temetőben, ma a Budapest, XVII. Bajcsy Zs. téri r.k. templom előtt. Fotó: www.szoborlap.hu/szobrok/fotok/1047_(16702557 (16. kép)
Irodalom: Tizenhét, 1994/8, 16-17.
  18. **Takács Győző** (1857-1935) síremléke, Budapest, Farkasréti temető (17. kép)
  19. **Széchy Endréné** (1897-1936) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (18. kép)
  20. **Paulheim Ferenc** (1867-1937, építész, politikus, kormányfőtanácsos) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (az 1950 k. jelzett Madonna-szobor változatával) (19. kép)
  21. **Pekár Gyula** (1867-1937, író, politikus, miniszter, az MTA tagja) síremléke, Budapest, Kerepesi temető. Fotó: hagyaték (20. kép)
Irodalom: Pesti Hírlap, 1938. 10. 27.; A Reggel, 1938.10.31.
  22. **Szurday Róbert** (1877-1938, textilmérnök, gyárigazgató) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (21. kép)
  23. **Lengyel István** síremléke, Budapest, Kerepesi temető (22. kép)
Irodalom: Délbáb, 1939/37, 26. kép (a szoboralak Felajánlás címmel)
  24. **Huszár Károly** (1882-1941, politikus, 1919-20-ban miniszterelnök) síremléke, Budapest, Kerepesi temető
Irodalom: Új Nemzedék, 1942. 11. 30.; Nemzeti Újság, 1942. 12. 06.; Tolnai Világlap, 1942. 12. 09.
  25. **Rózsahegyi Kálmán** (1873-1961, színész) síremléke, Budapest, Farkasréti temető (23. kép)
Irodalom: Népszabadság, 1963.10.03.; Népszava, 1964.03.07. 8.; Népszabadság, 1964.08.30.; Népszabadság, Magyar Nemzet, 1964.10.07.; Tájékoztató, 64/65, Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 6.; Hegyvidék, 1994.11.01. 3.; GM kat. 128. sz.
  26. **Szudi Elemér** síremléke, Gödi temető
Irodalom: http://www.4konyvtar.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=13, 2010. febr. 20.
  27. **Halász Ferenc** (1927-1945) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (24. kép)
  28. **Kállai Miklós** (1885-1955, író, kritikus, műfordító, lapszerkesztő) síremléke, Balatonfüred, műkö. Fotó: hagyaték (25. kép)
  29. **Halmay Zoltán** (1881-1956, úszó, kétszeres olimpiai bajnok) síremléke, Budapest, Farkasréti temető (26. kép)
Irodalom: Népszabadság, 2002.08.15.
  30. **Weiner Leó** (1885-1960, zeneszerző) síremléke, Budapest, Kerepesi temető (27. kép)
Irodalom: Esti Hírlap, 1962.04.10.; Népszabadság, Népszava, 1962.05.15.
  31. **Huszka Jenő** (1875-1960, zeneszerző) síremléke, Budapest, Farkasréti temető (28. kép)
Irodalom: Esti Hírlap, 1961.09.27.; GM kat. 214. sz. (relief)
  32. **Dinnyés Lajos** (1901-1961, politikus, miniszterelnök, az Országgyűlés alelnöke) síremléke, Dabas, temető. Fotó: http://www.szoborlap.hu/15354_dinnyes_lajos_siremleke_dabas_kisfaludi_strobl_zsigmond_1963.html?f=photo&id=89241) (29. kép)
Irodalom: GM kat. 215. sz.
  33. **Kisfaludi Strobl Zsigmondné** (1885-1962) síremléke, Budapest, Farkasréti temető (30. kép)
  34. **Jevgenyij Ljutyikov** (1921-1944) gárdahadnagy síremléke, Budapest, Kerepesi temető (31. kép)
Irodalom: Szovjet Híradó, 1965.03.07.
  35. **Rényi család** síremléke, Pozsony, Szent András temető. Fotó: hagyaték (32. kép)
  36. **Dr. Kmetty János** (?-?, jogász, egyetemi tanár) síremléke, Farkasréti temető
Irodalom: Hegyvidék, 1994.11.01, 1. és 3.
  37. **Vágó család** síremléke, Budapest, Kerepesi temető
  38. **Barta Ferencné König Boriska** síremléke, Budapest, Kerepesi temető
  39. **Bartos Ferenc** síremléke, Budapest, Farkasréti temető
  40. **Bartosné Blecha Aranka** síremléke, Budapest, Farkasréti temető
  41. **„Bobó”** síremléke, Kerepesi temető (33. kép)
  42. **Ismeretlen** síremléke Krisztus-szoborral, Kerepesi úti temető. Fotó: a hagyatékból (34. kép)
  43. **Magyar Ambrus** (?-?, közjegyző) síremléke, Nagykovács (Burka Beáta szíves tájékoztatása)
  44. **„Édesapánk és Pirikénk”** síremléke, Budapest, Kerepesi temető (35. kép)
  45. **Lacika** síremléke, Budapest, Kerepesi temető, (36. kép)

Síremléktervek

1. Síremlék tervezet

Irodalom: Az Orsz. M. Kir. Mintarajzisk. 1907. évi intézeti kiáll. kat. 3. sz.

2. Bartha Károly síremlékterve (Hikisch Dezsővel közösen, megvalósulásáról nincs adat)

Irodalom: Műcsarnok 1921. Őszi kiáll. kat. 9.

3. Feltámadás, síremlék-terv

Irodalom: Ernst Múzeum 1922. XVIII. csop. kiáll. kat. 147. sz.

4. Síremlékterv, f. gipsz, 25 cm, j. n, GM.1976.3.162, Fotó: Mészáros T. László (37. kép)

Irodalom: Magyar Iparművészet 1923, 75.; kép; Műcsarnok 1954. kat. 83. sz.(?); GM kat. 63. sz.

5. Ady Endre síremlék-terve, (Fotó: hagyaték) (38. kép)

Irodalom: Pesti Napló 1928.02.12; Vállalkozók Lapja 1928/15, 6.; Művészeti Szalon (Kolozsvár) 1929/8-9, 15.; kép; Zalai Múzeum 17, 360. és 363.; kép

6. Síremlékterv, f. gipsz, 50 cm, j. n, GM.1976.3.138. Fotó: Mészáros T. László (39. kép)

Irodalom: GM kat. 148. sz.

7. Rózsahegyi Kálmán síremlékterve (1873-1961, színész), kerámia, 44 cm, j. n, GM.1976.3.161.

Fotó: Mészáros T. László (40. kép)

(A síremlékre nem ez került, hanem az 1943-ban készített relief, ld. 5. kép)

Irodalom: Film-Színház-Muzsika 1962.06.01. fotó; Film-Színház-Muzsika 1963.03.08, 16.; Ország-Világ 1965.12.01. 24-25.; GM kat. 219. sz.

(Az 1-4, 7, 8, 10-12, 14, 17, 19, 21, 23, 26-28, 30, 31, 33, 35, 36. sz. képek a szerző felvételei.)

Rövidítések feloldása:

E. és sz. – Kisfaludy Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1969.

London 1935. kat. – Portraits and Figures by Sigismund de Strobl. London, Hannover Square, White Allom Galleries, 1935. A művész gyűjteményes kiállításának katalógusa

Kopp J. 1956. – Kopp Jenő: Kisfaludi Strobl Zsigmond. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956.

GM kat. – Kisfaludi Strobl Zsigmond. A zalaegerszegi Kisfaludi Strobl Zsigmond Gyűjtemény Katalógusa. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2004.

The tomb sculpture of Zsigmond Kisfaludi Strobl

Zsigmond Kisfaludi Strobl (1884-1975) was one of the most important and internationally renowned Hungarian sculptors of the twentieth century. Perhaps the least known tendency of his more and more complete and imposing artistic oeuvre are the tomb monuments. Most of these can be found in Budapest, in Kerepesi and Farkasréti Cemeteries, but there are also many more examples of this kind of art in other cemeteries.

A part of them are known as an independent art sculpture (such as Ad Astra, Madonna), others are reliefs or bust portraits and also there are sometimes life-size sculptures, which are not known from other locations, but they are particularly interesting for us. These are partly allegorical figures referring to the deceased's occupation, partly grieving and partly religious or mythological figures. We know approximately forty six tomb monuments, but the real figure is probably higher.

However, Zsigmond Kisfaludi Strobl was not a tomb sculpture maker, but as a representative sculptor he has decorated different kinds and types of tombs in a manner required by the customer. His tomb sculptures do not show individual character not only because of the classical style of Strobl's monuments and in this case also the choice of topic fits to the usual (and expected) trend. In addition he often carried out confusing symbolism required by the costumers, but also because their types are varied. It is clearly visible, that the artist has placed different emphasis on his tomb sculptures and tomb reliefs. Several times quite schematic and meaningless works came out under his hands, while in other cases it is striking that he took care of the elaboration. Although his main works have been mainly made not in this genre, some significant sculptures increase his prominence as an artist of this area.

Translated by Livia Simmer

1. Szentirmay Elemér síremléke

2. Szűry Dénes síremléke

3. Plány Ervin síremléke

4. Berczik Árpád síremléke

5. Jalsoviczky István síremléke

6. Halász András síremléke

7. Kisfaludi Strobl Zsigmond síremléke

8. Vámos István síremléke

9. Dr. Knotz Ottó és édesanyja síremléke

10. Korb Erzsébet síremléke

11. Kulin Sándor síremléke

12. Ország család síremléke

13. Festetics Géza síremléke

14. Kmetty Károly síremléke

15. Gr. Széchenyi Alajos síremléke

16. Strobel Zsigmond (a művész apja)
és az ő 2. felesége síremléke

16. Takács Győző síremléke

18. Széchy Endréné síremléke

19. Paulheim Ferenc családi síremléke

20. Pekár Gyula síremléke

21. Szurday család síremléke

22. Lengyel István síremléke

23. Rózsahegyvi Kálmán síremléke

24. Halász Ferenc síremléke

25. Kállay Miklós síremléke

26. Halmay Zoltán síremléke

27. Weiner Leó síremléke

28. Huszka Jenő síremléke

29. Dinnyés Lajos síremléke

30. Kisfaludy Strobl Zsigmondné síremléke

31. Jevgenyij Ljutyikov síremléke

32. Rényi család síremléke

33. „Bobó” síremléke

34. Ismeretlen síremléke Krisztus szoborral

35. „Édesapánk és Pirikénk” síremléke

36. Lacika síremléke

37. Feltámadás, síremlék terv

38. Ady Endre síremlék terve

39. Síremlék terv

40. Rózsahegyi Kálmán síremlék terve

Berdán Zsuzsanna

Domesticatio et sepultura

Ember és állat viszonya a XXI. században

Ahhoz, hogy az ember és állat XXI. századi viszonyáról beszélhessünk, ismernünk kell a témával kapcsolatos múltat. Az emberiség történetében jelentkező változások hatással voltak ui. a környezetében élő állatokra. Néprajzi vonatkozásban is több oldalról megközelíthető ez a kérdéskör, vizsgálhatjuk pl. gazdaságnéprajzi, vallásantropológiai szempontból, vagy összegyűjthetjük a táplálkozásban, népi építészetben, viselettörténetben, díszítőművészetben fellelhető motívumait. A Szerző egy történeti áttekintés, valamint a jelen kor ember-háziállat (kutya) viszonyának vizsgálatán keresztül próbálja összegyűjteni azokat a változási pontokat, amelyek a civilizáció szempontjából meghatározóak.

Háziasítás

A kutya, a szarvas és a ló meghatározó szerepe

Az emberiség már az őskorban is felismerte, hogy természetes környezetét hogyan használja fel életének megkönnyítése érdekében. Ezekben a korokban az állatvilág leginkább táplálékforrást jelentett, később, kiismerve az állatfajok tulajdonságait, egyes fajtákhoz megkülönböztetett viszonyrendszer alakult ki.

Az emberiség és az állatvilág kapcsolatát a házasítás előtt más jellemezte, mint az azt követő korszakokban. Nagyjából egyenrangú partnerek koegzisztenciájáról volt szó, melyben a vadász és a zsákmány szerepe nem volt egyértelmű és állandó jellegű.¹ Később, az ember egyre inkább vadásszá lett és ez határozta meg az állatvilághoz való viszonyát. A vadász-vadászszákmány kapcsolatnak lehettek kultikus összefüggései, amilyen talán a vadász-mágia is volt egykor. Némely tudós szerint a vadászatra vezethető vissza a totemállat-kultusz is.² A totemizmus gyakorlati funkciókat látott el: segített a közösség öntudatának megtartásában, és összetartó erőt biztosított a társadalom tagjai között. Erede-

tileg ui. a szent lényeket állati vagy növényi formában képzeletük el, emberi alakjuk csak később bontakozott ki.³ A hunok, az avarok és a magyarok leggyakoribb törzsi állatjegyei a turul (sólyom), sas, daru, mén, bika, oroszlán, tigris, párduc, boga (szarvas), farkas, sárkány, kígyó, hal, teknősbéka, kos, és a bagoly voltak. Ezeket megtaláljuk korabeli díszítőelemeken is. A felsorolt állatok a szimbolika nyelvezetével segítségével fejezték ki az ősök erejét, szépségét, tartását, bátorságát.⁴

Az eddig előkerült háziállat leletek alapján a házasítás Délnyugat-Ázsiában és Európában nagyjából egy időben kezdődött, de míg Európában az első háziállatok a mezolitikumban jelentek meg, Délnyugat-Ázsiában a neolitikum korai, ún. prekeramikus időszakára tehető ez a folyamat.⁵

A domesztikáció fokozatai vannak, amely fokozatok az emberiség történelmében fontos szerepet játszottak, és játszanak a mai napig is.⁶ Carola Otterstedt megfogalmazása szerint, az állatoknak ugyan nincs saját történelmük, de a mi történelmünket nagymértékben alakítják, akár a kutya domesztikációjának hatásaira, akár bizonyos állatfajoknak a betegségek globális terjesztésében való szerepére gondolunk.⁷

Első háziállatunk feltehetőleg a kutya volt, a legkorábbi házikutya leletek a Kr.e. 14-12 000 év körüliek (Palegawra-barlang, Zarzi-réteg, Északkelet-Irak), háziállat voltukra bizonyíték a fogazatuk.⁸ A zsúfolt előzáfogak ugyanis arra utalnak, hogy mindenevők voltak. Valószínűleg háziállatok lehettek a palesztin, átmeneti kőkorszak natufi-kultúrájának kutya-leletei is a Kr.e. 10 000–8000 körüli időszakból. A tübingiai Knie-barlangból való csontvázak a Kr.e. 8300 körüli háziállatokról tanúskodnak.⁹

A neolitikumban a kutya feltehetőleg a vadász állata volt és a túlvilágra vezette a halottakat. Tizenkét-ezer éves az a paleolit sír, ahova az embert kutyájával együtt temették.¹⁰ A középső neolitikum időszakából valók azok a kutyasírok, amelyeket Künzing-Unternberg és Bucany

területén találtak a régészek. A két lelet hasonlóságára világít rá Jörg Petrasch tanulmánya.¹¹ Mindkét telepen kör alakú sírárkot tártak fel a régészek, mely körárkokban a kutyacsontvázakat a bejáratnál ásták el a neolitik-kor emberei, mintha azok őrző funkciót látnának el.

Egyes tudósok véleménye szerint a kutya magát háziasította, az ember akaratától függetlenül, és a kutya alaptermészetéből adódott a háziállattá válás. Általánosan elterjedt az a nézet is, miszerint a farkasok falkában élése megkönnyítette az emberhez való csatlakozást, és az ember vette át a falkavezér szerepét.¹² Werner Freund, aki tizenöt esztendőn keresztül élt együtt farkasokkal, trópusi országokban tett expedíciói során a természeti népek körében még talált olyan kutya-ember vadászközösségeket, ahol löfegyverek nélkül szerezték meg az emberek kutyáikkal a vadhúst.¹³

A népvándorlás korában a sztyeppei népek (hunoktól kezdve a honfoglaló magyarokig, de főleg az avarak) lovakat temettek a halottak mellé: volt, amikor csak a megnyúzott bőrét és a benne maradt végtagokat, de egészben eltemetett ló-csontvázat is találtak a régészek. Keszthely belvárosában, a Zárda u. 7. sz. alatti ház udvarán és a Kossuth Lajos utcai Általános Iskola udvarán folytatott ásatásokról szóló tudósításokban olvashatjuk, hogy a feltárások során 43 sír került elő, az 1-3 számozással jelölték ló-, és kutyasírokat.¹⁴ A kutyával eltemetett lovak sírjaiban a csontvázak helyzete azt mutatja, hogy az állattemeteket gondosan helyezték a sírgödörbe, és ezeknek az állatsíroknak valószínűleg nem volt kapcsolatuk egyetlen eltemetett egyénnel sem. A töredékes lókoponyákon leölésre vonatkozó sérüléseket nem azonosítottak. A kutyákról feltételezték, hogy megfojtották őket. A lovak valószínűleg hajlamosak voltak az ízületi gyulladásokra, és/vagy túlzott igénybevételük során betegedtek meg. Betegségük lefolyásakor gondos kezelést kaptak és kímélték őket, ami a ló megtartásának igényét és gyógyítási ismereteket feltételez.¹⁵ Honfoglaló magyar sírokból egész lócsontvázak nem kerültek elő. Ennek oka az lehet, hogy őseink a ló húsát a halotti toron elfogyasztották.¹⁶

A korai népismereti források hasznos etnozoológiai adatokkal szolgálnak a kutató számára. Ilyenek a filozófiai és szépirodalmi munkák az ókorban (Hérodotosz, Polybios, Titus Lucretius Carus, Strabon, Plinius írása stb.) A középkorban a népleírások, Prokop, Brement munkássága, az utazó Marco Polo vagy Wilhelm von Rubruk beszámolóí, az arab geográfusok és történészek munkái, valamint a felfedezések korában keletkezett népleírások mind értékes információkkal rendelkeznek a témát illetően.¹⁷ Bölcs Leó „A hadi taktikáról” szóló munkájának 18. fejezetében leírja a régi magyaroknak (Bölcs Leó korában turkoknak nevezetett őseink) hadszervezetét és hadakozó módját.¹⁸ „...előkelő embereik lovaikat elül vassal vagy nemezzel vértetik...(...). Nagy

igyekezetet fordítanak a lóhátról való nyilazásra... Követi őket az állatok, mének és kanczáknak sokasága, részint élelem és tej nyérése végett, részint hogy sokaknak tartassanak...(...), télen-nyáron szakadatlanul legeltetve lovaikat, csatázások idején ellenben a nekik szükséges lovaikat maguknál tartva...(...) de nem is kitarók gyalog állni meg helyöket, mint akik lóháton növekedtek fel.”¹⁹ A keleti szerzők közül Ibn Ruszta, Dzszajháni, Gardézi és al Bekri nevét emelem ki, akik írásaikban megemlékeznek a magyarokról is. „Fejedelmök 20.000 lovassal indul ki hadjáratra.” – írja Gardézi.²⁰

A honfoglaló magyarság, mint nagyállattartó nomád nép érkezett a Kárpát-medencébe, megélhetését a legeltető állattartásra alapozta. A ló mellett elsősorban szarvasmarhát tenyésztett, de más, tipikusan nomád népekkel szemben gazdaságából nem hiányzott a tyúk és a sertés sem.²¹

A honfoglalás korából való kutya fajták közül jól meghatározható az agár, amelynek egy egyedét Zalaváron szemmel verés ellen kék gyönggyel a nyakában temettek el – írja Bökönyi. A komondorok a kunok kutyái lehettek, a puli-koponyaalakúak pedig már az újkőkor óta előfordulnak a Kárpát-medencében.²²

Pulszky Ferencnek a szeged-öthalmi sírokról szóló ismertetőjében olvashatjuk, hogy a kutyát az emberi test mellett találták, a nőt pedig paripájával és vadász-kutyájával lelték.²³

Őseink táltosai számára is nagyon fontos szerepet játszottak az állatok, segédszellemekként járultak hozzá a révüléshez, az ősökkel és szellemekkel való kommunikációhoz. Tisztelték őket különleges tulajdonságaik miatt, mint amilyen a repülés, gyorsaság, szemfülesség, vagy a sötétben való tájékozódás. Állatok voltak a különböző sámánok személyes jegyei is. Ezt a néprajzkutatók a szibériai sámánizmus kapcsán is többször lejegyezték. A sámánöltözetek közül a szárnyas vagy az agancsos látszik a leggyakoribbnak.²⁴ Kitekintésképpen említem meg, hogy az észak-szibériai népek és a lappok mondáiban a rénszarvas, a japán Amateraszu fehér szarvasa, a Pazyrik-dámszarvas, az altáji szaka sírok szarvasleletei, a Les Trois Frères barlangrajzai mind arra utalnak, hogy már az őskor embere is kitüntetett jelentőséget tulajdoníthatott az agancskoronás állatoknak. A késő vaskori keltáknál is jellemző a szarvastemetkezés, szarvas istenük, Cernunnos többek között a termékenység, háború istene is volt. Zalaszentiván – Kisfaludi-hegy lelőhelyen a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának régészei által végzett ásatások során több nagy agancstörredék, valamint egy fiatal szarvas váza is előkerült.²⁵

A magyar nyelvemlékekben bőven állatnevek, ezek többsége török, vagy törökből magyarra fordított név. Nyelvemlékek alapján határozza meg László Gyula, mely területeken, milyen állatokat ismerhettek

meg vándorló magyarjaink. A lóval, lovaglással kapcsolatos fogalmaink azt jelzik, hogy a lovaglás mesterségét igen régóta ismerjük.²⁶ A ló háziasítása forradalmi változást eredményezett az emberiség, így a magyarság életében is, megkönnyítette a mozgását és az egyes munkafolyamatokat, valamint előnyt biztosított a csatákban.²⁷

Mivel napjainkban is úgy ismernek minket, mint lovas nemzetet, a továbbiakban a magyarországi lovasélet történetének néhány mozzanatát vázoló fel.

A magyar házilovat a mongol pusztákon élő takira vezeti vissza a tudomány. A magyar fajták azonban már a középkorban is keveredtek más lovakkal.²⁸ A XI. században kiemelkedő szerepe volt a lótenyésztésben Szegednek és környékének. Bábolna, Kisbér, Mezőhegyes, Sárvár, Hortobágy, Bugac is évszázados múlttal rendelkezik. Az újonnan alapítottak közül Apajpuszta, Dalmand, Rádiháza, Somogyárd, és Szilvásvárad lovai ismertek egész Európában.²⁹

A lótarás végig kíséri történelmünket. A honfoglalás idejében fontos volt, hogy jó legelőre találjunk. I. László tiltotta a lovak kivételét. A lovagi tornák fényt, pompát hoztak az Anjou-királyok udvarába. Mátyás király uralkodása alatt nagy gondot fordítottak a lovak idomítására, gondozására. A török hódoltság alatt a magyar lovakat keleti lovakkal (arab, perzsa) keresztezték, amitől szebbek, jobbak és értékesebbek lettek.³⁰

Fenekpusztán a XVII. században az uralkodóház tartotta lovai egy részét, később telivér tenyésztéssel tett szert európai hírnévre. A Gr. Festetics György által alapított keszthelyi Georgikon (ma Agrártudományi Egyetem) többek között lótenyésztőket is kinevelt.³¹ Keszthely mellett Szilvásváradot emelem ki, ahol ma a híres lipicai lovakat tartják. A lipicai lovak múltja a XV. századra vezethető vissza, és I. Ferdinánd nevéhez kapcsolódik. Mivel a napóleoni háborúk idején többször is Magyarországra menekítették őket, ez a fajta könnyen megvetette lábát hazánkban, és évszázadok óta fajtisztán tenyésztik.³² A hegyvidéki területeket kedvelik, így a Bükk-hegység ideális környezetnek bizonyul számukra. A lovakat erdei úton terelik fel a fennsíkra, ahol kedvükre legelhetnek, és szabadon futkározhatnak egész nap. (1-3. kép)

A XIX. században az általános nyugati áramlat hatására többek között II. Rákóczi Ferenc spanyol lovakat hozott. Az angol ló elterjesztője Széchenyi István volt, ő alapozta meg a hazai telivér tenyésztését.³³

A XX. századi háborúk természetesen lóállományunkban is nagy kárt tettek.

A domesztikáció közrejátszott a háziasított állatok átalakulásában, valamint különböző betegségeik kialakulásában is. Az állatok változását a háziasítás során több külső tényező befolyásolta. Megváltozott az életterük, izmaikat már kevésbé, vagy másképpen kellett használniuk mint a vadonban, és ez hatással volt tüde-

jükre, szívük működésére is. Az ember a védelmezéssel az állatok természetes szelekcióját is megakadályozta. Életmódjuk módosulása ellenálló képességüket is nagymértékben lecsökkentette, éppen ezt használják fel egyes állatkísérletekben a betegségek tesztelésénél.³⁴

A külső tényezők azonban nem befolyásolták volna az állatokat még így sem, ha nem lett volna bennük eredendően bekódolva a változékonyság. Biológiailag ez a legalapvetőbb tulajdonságuk, ami a háziasításra képessé teszi őket.³⁵

A domesztikált állat változékonysága vad társaihoz képest még jobban megnőtt. Testük először kisebb lett, majd csak a tenyész kiválasztáson alapuló tudatos tenyésztés következményével járt együtt a testnövekedés. Bőrük és szőrzetük finomabbá vált, több lett a zsírjuk, a lovaknak hosszú lógó sörénye alakult ki. A szőrzetben színváltozatok jöttek létre, egyesek világosabbak, mások sötétebbek lettek, és ezeknek a változatoknak az ember védelmet nyújtott.³⁶

Tartás és tenyésztés

Az ember-állat viszony kölcsönhatásai

Az állattartás és az állattenyésztés a domesztikációnak egy szükségszerű következménye lett. Az állatok és növények háziasítása tette lehetővé az emberek letelepedését. A vadászó-halászó-gyűjtögető életmódot felváltotta az élelemtermelés, ennek következtében a természet kizsákmányolása helyett képessé váltunk annak regeneráló fenntartására, továbbá kis területen nagyobb számú közösségek eltartására.³⁷ Az állattartással együtt az ember munkaállat-igénye és anyagszüksége is nagyrészt megteremtődött.

Az állattartás azonban a környezetre is hatással volt, egyrészt hozzájárult a mezőgazdasági földek termékenyebbé tételéhez, másrészt viszont pont emiatt az ember hatalmas erdőket semmisített meg, hogy legelőterületet biztosítson állatai számára.³⁸ Azzal, hogy a természetes növénytakaró egy részét kiirtottuk, bizonyos állatok is visszaszorultak, esetenként ki is pusztultak.

Az egyes kultúrák állattartási szokásaira és állatvilághoz fűződő viszonyára koronként más volt jellemző. Az egyiptomiak pl. olyannyira tisztelték őket, hogy az isteneket sok esetben állatalakban ábrázolták. Ilyen istenek voltak Anubisz, a halottak bebalzsamozója, és bírálója, akit vadkutyaként ábrázoltak, illetve Hórusz, az ég ura, akit sólyom képében jelenítettek meg. Valószínűleg nem az állatokkal való azonosítás volt a céljuk, sokkal inkább az egyes fajok tulajdonságainak istenekre való vonatkoztatása.³⁹ A rómaiak, vagy a görögök már más véleményen voltak. Ugyan Aesopus meséinek gyakori szereplője a kutya, a görögöknél pedig az alvilág őrzője Kerberosz (háromfejű kutya), Romulust és Remust a legenda szerint anyafarkas táplálta, mégis, a

rómaiak gyakran használták a kutya szót elutasító jelzőként, és a negatív tulajdonságokkal felruházott mitológiai alakokat is állati külsővel jelenítették meg.⁴⁰

Az emberrel való kapcsolatuk jellege szerint az állatok lehetnek: vadak, házi-, szelídített-, kedvtelésből tartott (hobby-), labor-, haszon-, és gazdasági állatok.⁴¹ A háziásítás, de még inkább az állattenyésztés kialakulásával az ember arra törekedett és törekszik ma is, hogy bizonyos fajoknak a különféle tulajdonságait minél jobban kiaknázza. Példa erre a tejhaszon, tojás-termelés, gyapjúipar stb. A tenyésztést legtöbb esetben valamilyen „értelmes” cél határozza meg, de sajnos egyre több az olyan hobbitenyésztő, aki repülésképtelen tyúkjellegű papagájok, vagy egyéb génmanipulált állatok kitenyésztésén fáradozik.

A XX. század második felében és a XXI. században az állattenyésztést kimagasló fejlődés jellemzi világszerte, melyben az iparszerű tartással kapcsolatos etológiai kutatások is fontos szerepet kapnak.⁴² Ez azért lényeges, mert az állatok, viselkedésükkel a külső és belső környezeti hatásokra reagálnak, tehát a viselkedésformák az állatok komfortérzetét jelzik. A nemzetközi szakvélemény egyetért abban, hogy az állatok kényelemérzetének megteremtése igen fontos feladat a hosszú távon működő, kölcsönös ökológiai, emocionális, szociális és ökonómiai haszonnal együtt járó ember-állat kapcsolat szempontjából.⁴³ Amióta nem élünk olyan szorosan együtt állatainkkal, viselkedésüket kevésbé ismerjük. Tehát az etológusok segíthetnek kideríteni, milyenné alakítsuk környezetünket, hogy az állatok jól érezzék magukat, és produktívabbak legyenek.⁴⁴

Sajnos elég sok az olyan állattartó, aki a tartási körülményekre nem figyel oda eléggé. Nem véletlenül gyakori téma napjainkban az állatvédelem. A magyar parlament 1998. március 16-án elfogadta az 1998. Évi XXVIII. Törvényt, amely az állatok védelméről és kíméletéről szól, hatálya pedig kiterjed a háziállatokra is. Ez a törvény kimondja, hogy az állattartó köteles a jó gazda módjára az állatfajnak megfelelő életfeltételekről, biztonságos elhelyezéséről gondoskodni. A mozgásában korlátozott állat számára biztosítani kell a zavartalan pihenés és sérülésmentes mozgás lehetőségét; a szabadon tartott állatot pedig védeni kell a kedvezőtlen időjárás káros hatásaitól és a természetes ellenségeitől.⁴⁵ Ennek ellenére sajnos hazánkban is előfordulnak felelőtlen állattartók, sőt, olyanok is, akik úgy gondolják, hogy semmilyen vonatkozásban nem vehető össze az ember az állattal. Éppen emiatt a téves, állatvilágról alkotott kép miatt korunkban szinte mindennaposá váltak az állatkinzások.⁴⁶ Pedig ez a magatartás, úgy tűnik, akár a római kori cirkuszi játékokra,⁴⁷ akár a jelenkori állatbántalmazásokra gondolunk, a tömegkultúra átlagemberének a stressz csökkentését szolgáló frusztrációs agressziójának kivetülése.

Azt, hogy az ember a „teremtés koronája”, sokan félreértelmezik, és úgy gondolják, hogy az ember uralkodhat a természet felett. Ez a feszültség a természet és a civilizáció között régóta fennáll. Természetesen, az állatokat meg kell különböztetni az emberektől, és nem szabad őket jobbakká vagy értékesebbekké tekintenünk. Az emberiséggel szembeni hűtlenségnek tartom, amikor egy kutyát a világ egyik pontján drága gyógyszerrel és fejlett klinikai műszerekkel próbálnak megmenteni, miközben máshol az embereknek még tiszta víz sem jut.

Háziállataink szerepe életünkben Kutyatartás és kutyatemetés

Az előző rész gondolatát tovább folytatva, korunkban már szinte nincs is olyan gyógyszer, vagy gyógyászati eljárás (pl. kemoterápia, csípőprotézis), amely ne lenne meg az állatgyógyászatban is, különösképpen kutyák és macskák esetében.⁴⁸ Ugyanez jellemzi kegyeleti szokásainkat, ma már drága pénzért hamvasztásos temetést igényelhetünk háziállataink (akár kisállataink) számára is.⁴⁹

Az emberi civilizáció és az állatvilág viszonyának vizsgálatát a *Keszthely* környéki kutyasírok ösztönözték. A Fodor utca végén, a Csókakő-patak jobb oldalán, egy földút mellett a lakótelepen élők létrehoztak egy kutyatemetőt. (4-7. kép) Valószínű, hogy kert híján valamelyik család oda temette elpusztult kedvencét, majd egyre többen, akik arra sétálva meglátták, úgy gondolták, hogy követik szomszédaik gyakorlatát. Így mára mintegy 40 sírt gondolnak a közelben lakó hozzátartozók, egy kb. 20×20 négyzetméter nagyságú területen. Amikor először jártam a környéken, azt hittem, hogy egy gyerektemetőt találtam, de a névtáblákat olvasva hamar kiderült számomra, hogy itt bizony kutyák vannak elhantolva. Gyakran az emberi sírokat nem díszítik annyira, mint ezeket a hantokat. Kőtáblákat, fakereszteket, sőt még kopjafákat is lehet itt látni, valamint az egyházi ünnepeknek megfelelően hímes tojásokat hűsvét, csillagó fadíszeket karácsony környékén.

Úgy gondolom, hogy ez a temető már nem pusztán az állatok iránti empatikus érzés megnyilvánulása, talán inkább az emberektől való elidegenedés, és a háziállatainkhoz való viszony átalakulásának egyik mutatója.

Az ember mentalitása megváltozott a háziállatokkal szemben, viszonyát a végletek jellemzik. Az egyik gazda elhamvasztja és hazaviszi elpusztult kedvencét, vagy koporsós temetést rendez neki, a másik, még mielőtt felnőne, kirakja az utcára. Természetesen ebben a jelenségben szerepet játszik az is, hogy ma már sok esetben megváltozott szükségletek (leginkább lelki eredetű igények) kielégítésére szolgálnak házörzőink. Érdekességekppen említtem meg, hogy egyes kutatók

szerint az embernek a kutyához való legősbibb viszonya is egyfajta érzelmi-spirituális kapcsolat volt, és csak később korlátozódott használati célra.⁵⁰

Az ember által tanúsított tiszteletadás egy másik példáját is megtaláljuk *Keszthely* környékén. A Keszthelyi-hegység egyik túraútvonalán, a Szent Miklós forrás felé vezető út mellett található egy érdekes turisztikai látványosság és emlékhely, az ún. „kutyasírok”. Ezek a sírok azonban nem akármilyen kutyák emlékét őrzik, mert csak a katonai szolgálatot végzők részesülhettek abban a tiszteletben, hogy ide temessék őket.

Vass Józseffel, a Vonyarcvashegyi Polgárőr Egyesület vezetőjével készítettem interjút, aki korábban katonatiszt volt, és többször látott el kiképzői feladatokat az ún. Rezi bázison. Innen kb. egy kilométer távolságra volt egy honvédségi rádióadó-átjátszó pont, ahol a katonák mellett őrkutyák végeztek szolgálatot. (A kutyákat az ország különböző pontjain képezték ki erre a feladatra, például Zalaegerszegről is kerültek ide őrző-védő kutyák, általában németjuhászok voltak a legalkalmasabbak a feladatra.) Ezek az őrkutyák idővel az ember teljes jogú társaivá váltak, nem csak szolgálatban, de szabadidejükben is. A kutyák feladata volt, hogy megvédjék a területet, és jelezzék, ha idegent észlelnek. A rendszerváltás után megszűnt a honvédség, a bázist is felszámolták. Akkoriban elhagyottá vált ez a környék. Az itt élt kutyák egy része gazdákhöz került, azokat, amelyek szolgálatteljesítésük ideje alatt pusztultak el, a katonák az átjátszó ponttól nem messze eltemették. Minden kutyának állítottak egy fejfát, megjelölve a nevét, és azt, hogy milyen tevékenység közben pusztult el. (8. kép) A nevek között szerepel a legkorábbi sírfeliratokon Vulkán (1973–1976), Brúnó, Kevin, Cézár. Volt köztük, amelyiket orrvadászok lőttek le, vagy természetes halállal ment el, de olyan is, amelyik szolgálatteljesítés közben a gazdáját védte. A sírok létrehozása nagyon szép gesztus volt a katonák részéről, mert ezzel azt fejezték ki, hogy kutyáik valóban társaik voltak, és szerették őket, hiszen védték a területet, védték az embert, és éjjel-nappal együtt voltak velük.

A rendszerváltás után a kirándulók fedezték fel újra a sírokat. A polgárőrség tudomására úgy jutott el a híre, hogy ők maguk is szívesen kirándultak ezen a környéken. Három község, Vállus, Balatonyörök és Vonyarcvashegy határán helyezkedik el a terület. A vonyarcvashegyi polgárőrség felvállalta, hogy rendbe teszi. Céljuk egyrészt az volt, hogy mint emlék, megmaradjon az utókor számára. Másrészt, mivel turistaút halad el mellette, ez turisztikai látványosság is, hiszen nem sok honvédségi kutyasírról tudunk az országban.

Mivel a társaságban voltak fafaragók, a keresztek és a táblákat felújították, valamint a hantokat körbekeverték. A faanyag beszerzéséhez segítséget kaptak a Balaton-felvidéki Erdőgazdaságtól. A kutyasírok rend-

betételében nagy munkája volt Seffer Imre úrnak, aki valamikor a polgárőrség vezető helyettese volt. Jelenleg 12 állatot temettek itt el, a sírokat rönkfákkal körbe kerítették, ez többek között azt a célt is szolgálja, hogy idegenek ne temessék ide házi kedvenceiket. (9. kép) Ez a kis kutyatemető tulajdonképpen egy ősi hagyományt ápol, amelyben az ember megtiszteli a társát azzal, hogy elhantolja, hasonlóképpen a korai lovas-, vagy kutyás sírokhoz.

A kutyák érzékszervi adottsága és képessége nem csak a katonaság számára jelent segítséget, gondolkunk csak a kábítószercsempészek leleplezésére, vagy a pásztor-, katasztrófa-, vakvezető-, terápiás- és az eltűnt emberek után nyomozó kutyákra. Vannak népek, akik a halászatban is felhasználják a kutya adottságát, az északi országokban szánhúzó szerepben látjuk őket, de említhetjük Lajkát, az úrkutyát is.⁵¹

Különösen az utóbbi évtizedekben nagyon megnőtt a hazai kutyatartók száma, sőt, sokan kiskutyák eladásával próbálnak magukon anyagilag segíteni. A kutya tartása azonban felelősséggel jár, és sok pénzbe kerül. Mindezek mellett a társadalommal szembeni kihatásai is vannak, a kutyát olyan körülmények között kell tartani, hogy megfeleljen környezetünk, közösségünk elvárásainak, ne veszélyeztesse mások testi épségét, ne zavarja a közrendet stb.⁵²

Az erkölcsi felelősség azonban az embernek a kutyához, és bármilyen más állathoz való viszonyában mindenkor az emberé. Gondoskodnia kell a megfelelő táplálásáról, mozgásáról, egészségügyi ellátásáról, tisztántartásáról és neveléséről, hogy megfeleljen a társadalmi együttélés írott és íratlan szabályainak.

De mi lehet az oka annak, hogy napjainkban egyre több a kutyatartó? Dr. Sárkány Pál szerint a természet utáni fokozott vágyakozása az embereknek, mely a technika korának velejárója. A természet egy részét képezi ui. a kutya is.⁵³ A másik oka valószínűleg a magány és az örömforrás hiánya. Tehát a múlt korokkal szemben ritkábban játszanak szerepet az állat előnyös fizikai vagy biológiai tulajdonságai, sokkal inkább jellemzőek az érzelmi és szociális okok. Ezt támasztja alá a jelen dolgozat megírását megelőző kérdőíves kutatás eredménye is, valamint a nemzetközi szociológiai és társadalmi felmérések eredményei is.⁵⁴

Nem mindegy, mi a kutyatartás indítéka. Természetesen jogos dolog, ha egy ember magányos, és valamilyen okból nélkülözni kényszerül minden szociális kapcsolatot, írja K. Lorenz, de „*az embergyűlölettel párosuló állatszeretet nagyon komisz kombináció.*” „*Aki csak azért vonja el szeretetét az emberiségtől, mert elkésértették az emberi gyarlóságok, az úgyszólván szociális szadómiát követ el.*”⁵⁵ Ha elpusztul a kutyánk, amely tizenöt évig kísérte lépteinket, az fájdalommal jár, de bizonyos szempontból mégis könnyebb elvisel-

ni, mint emberbarátunk, embertársunk elvesztését, mert a kutya helyét ismét be lehet tölteni. Igaz, hogy ők is egyéniséggel rendelkeznek, de mégis csak jobban hasonlítanak egymásra, mint az emberek.⁵⁶

Kérdőíves kutatással vizsgáltam, hogy milyen szerepet tölt be a háziállat a kutyatartó életében, valamint, hogy a tájékozott gazdák milyen arányban vannak a tájékozatlanokkal szemben. Ismerik-e kutyájuk tulajdonságait, fizikai, biológiai, érzelmi igényeit, és megfelelő hozzáértéssel tartják-e őket?⁵⁷

Azt tapasztaltam, hogy a lakosok többsége nincs tisztában a kutya számára kedvező tartási módokkal, ugyanakkor néha ösztönösen optimális körülményeket biztosít kedvencei számára. Túlnyomórészt a következő érzelmi okokból tartanak kutyát: azért mert szeretetet kapnak tőlük, vagy felvidítják gazdájukat, esetleg kötődésből, mert gyerekkoruk óta volt kutya a háznál. Sok esetben előfordul az is, hogy biztonságérzetet ad az állat. Ritkábban, de a kutya előnyös tulajdonságaira vonatkozó indítékokat is találunk, ott, ahol segítenek gazdájuknak, közvetlen módon, amikor terelik a baromfit, vagy megóvják a házat más állatoktól, közvetve, ha sétáltatni kell, mert azzal az idősebbeknek is meg van a napi testmozgásuk. Hogy mit szeretnek az emberek leginkább a kutyájukban? A leggyakoribb jelzők: mert hűséges, okos-értelmes, szép, vicces-aranyos. Továbbá előfordul az eb egyéniségének hangsúlyozása is. A legtöbb kérdőívet kitöltő számára a kutya családtagot, barátot és társat jelent.⁵⁸

Természetesen a kutyatartó számára saját házőrzőjének biztonsága és komfortérzete áll az első helyen, de sajnos pont emiatt nagyon sokan szabadon engedik, ha nem látják a közelben senkit. Nem gondolnak arra, hogy konfliktushelyzet nem csak ember és állat között lehetséges, hanem állat-állat között is, nem beszélve a gyanútlan sportkedvelőkről. Több helyen előírás, hogy a kutya nyakában legyen medál a hozzátartozó gazda valamiféle elérhetőségével. Sajnos a kérdőívet kitöltők többsége nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, mondván, „a kutya tudja, hogy hol lakik.”

Korábban volt már szó az állatokkal szembeni erkölcstelen bánásmódról és az állatvédelemről. Ha valaki kegyetlenül viselkedik egy állattal szemben, azt valószínűleg embertársi kapcsolatában is morális gyengeség jellemzi. Kevesen gondolnak azonban arra, hogy a háziállat (kutya) antropomorfizálása és mértéktelen szeretete is lehet állatetikai kérdés tárgya.⁵⁹ A túlzott emberi gondoskodás éppoly megerőltető lehet egy állat számára, mint pl. a termeléshez szükséges túlzott igénybevétel.⁶⁰ Az állatnak jogában áll állatnak maradni, állatként viselkedni. A számukra kedvező életfeltételek biztosítása nem csak a tisztántartást és az etetést jelenti, hanem a természetének megfelelő szociális tartási körülményeket is.⁶¹

A háziiasításnak a kutyák esetében is voltak az állat egészségére káros tényezői, ezek a fajtiszta kutyákban megerősödött és öröklött genetikai betegségek, mint pl. a csípőficam. Egyes fajok kitenyésztése majdhogynem életképtelenné tette, de legalábbis szűkebb életfeltételek közé szorította az állatot. A kínai kopasz kutyák pl. nem bírják a közvetlen napfényt, a bulldognak akkora a feje, hogy a legtöbb kölyök császármetszéssel születik. Szaglását veszélyezteti a kicsi orra, szájában pedig összezsúfolódnak a fogak.⁶²

Milliókat költünk kutyáink gyógyítására, betegségek diagnosztizálására és szintén milliókat a kutyatápokra, játékokra és felszerelésekre.⁶³ A legnagyobb baj az, hogy az állatkereskedések nem sokat tudnak az öröklődő genetikai betegségekről, a vásárlók pedig sokszor meggondolatlanul vásárolnak.

Több százezer azoknak a kutyáknak a száma, amelyek az utcára, jobb esetben menhelyre kerülnek. Interjúalanyom, Vass József, mint polgárőr, gyakran találkozik este falkába verődött kutyákkal. Faluhelyen ugyanis gyakran szokás, hogy éjszakára nem zárják be a kaput, mondván, a kutya úgyis vigyáz a házra. Néhány gazda pedig egyszerűen csak elengedi házőrzőjét csavarogni, és ezek közül is van jó pár, amelyik nem tér vissza. Egy idő után az elkóborolt kutyákban úrrá lesz a falkaszellem, elvadulnak, nem mennek vissza a helyükre. Ezekről az állatoktól természetesen félnek az emberek.⁶⁴

Haszonállatok és magyar fajták

Napjainkban is vannak olyan kultúrák, amelyeknek a társadalmi berendezkedését, sőt vallási életét is szorosan meghatározza az egyes állatfajtákhoz fűződő viszonya. Indiában pl. a szent tehén kultusza az ország gazdasági és vallási arculatát is meghatározza. Hasonlóképpen befolyásolja egy kisebb népcsoport, az Új-Guineai csengabák rituális ciklusait a közösség sertésfogyasztása.⁶⁵

A kutyák mellett az ember a környezetében élő más állatok képességét is felhasználta és még ma is felhasználja életének, munkafolyamatainak megkönnyítése érdekében. A sivatagokban, ahol az éves csapadékmennyiség igen kicsi, tevekaravánok szállítják évezredek óta a kereskedelmi árut. Ma is ezzel a módszerrel hordanak gabonát és ruhát a sivatagokban élő pásztoroknak.⁶⁶ A kazahok hagyományosan szirti sassal vadásznak kisállatokra. A gazdák kis koruktól nevelik, idomítják sasukat, hogy felismerjék kézjeleiket. Thaiföld északi részén elefántokon szállítják a műholdvevő berendezést. A sertéseket Périgordban (Dél-Franciaország) szarvasgomba keresésére idomítják stb.⁶⁷

Az állatok domesztikációja és tenyésztése napjainkban sem zárult le. Sajnos, a hagyományos nomád

pásztor életmódot folytató közösségek eltűnőben vannak, amiben szerepet játszik az is, hogy más népek (általában gazdagabb államok) szemet vetnek az értékes területekre. Ennek ellenére a mérsékelt övi pusztákon még mindig nagyon sok helyen jellemző a mezőgazdasági művelés és állattartás, mint fő gazdasági ágazat. A természettel szorosabban együtt élő népeknél a kutya (mint háziállat) sem veszítette el haszonállat funkcióját, ellentétben az urbanizált kultúra háztartásaival, ahol egyenjogú családtag.

Hazánkban is egyre kevesebb a legeltető gazdálkodási forma, amivel együtt nem csak az ország gazdasági karaktere, hanem juhászok szerepe is megváltozott. A kuvasz ugyan nem lett divatkutya, de jó őrző-védő teljesítménye miatt falvakban még mindig kedvelt fajta, ahogyan a komondor is. Érdekességképpen jegyzem meg, hogy a Fenékpusztán, 1978-ban felszínre hozott nagy testű pásztorkutya leletének koponyája, valamint végtagjainak csontjai a mai kuvaszhoz hasonló arányokat mutat.⁶⁸

Pásztorkutyáink (a puli, pumi, mudi, rövidszőrű magyar vizsla, drótszőrű magyar vizsla, erdélyi kopó és a magyar agár) közül az erdélyi kopót leginkább vaddisznóhajtásokra és a sebzett nagyvad utánakeresésére használják társaként. A magyar agár annyira gyors, hogy a vadászatban nem is a szaglása, hanem a látása segíti. Őseink valószínűleg lóval követték egykoron.⁶⁹ Habár ezekkel a hagyományokkal az ember-kutya kapcsolat egy több ezer éves formája él tovább, alapjában mégis különbözik attól, hiszen a hajtóvadászat ma már nem szükségszerű-, inkább csak hobbitevékenység.

A magyar háziállat-fajták (nem csak a kutyák), nemzetközi szinten is népszerűek, ezt többek között az bizonyítja, hogy más nyelvű tévéadók műsoraiban is bemutatják őket.⁷⁰ Nemzeti parkjaink elhivatott szakemberei igyekeznek megmenteni ezeket a fajtákat a végleges kipusztulástól. Néhány éve a mangalica iránti érdeklődés – az egészségesebb zsírszövetétele és a jobb húsminősége miatt – valamivel megnövekedett.⁷¹ A nemzeti parkjainkban legelő szürkemarha állományunk száma közel 3000 jószág. Valamivel több a racka juh, a Fertő-Hansági Nemzeti Park Igazgatósága és a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatósága, valamint a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatósága gondoskodik róla.⁷² A Balaton-felvidéki Nemzeti Park Kápolnapusztán működő bivalyrezervátuma leginkább természetvédelmi és idegenforgalmi céllal jött létre, korábban Zala és Somogy megye területén igavonó ereje miatt tartották ezeket az állatokat.⁷³ Több hazai és nemzetközi projekt is indult az utóbbi években, melyeknek célja a magyar fajták génállományának megőrzése.⁷⁴

A múlt és a jelen Összefoglalás, kitekintés

Az ember és állat kapcsolatának vizsgálata az ember-természet viszonyrendszerében több tudományterület kutatási tárgyát érinti, ebből kifolyólag alakultak ki olyan speciális tudományágazatok, mint pl. az etnozoológia, vagy a filozófiai zoológia.⁷⁵ Az ún. Human-Animal-Studies (HAS)-nak még nincs magyar megfelelője, de a szellemi tudományoknak az ember és állat viszonyát komplexen vizsgáló kutatás módszerét, iskoláját jelöli. A következő társtudományok vesznek részt benne: szociológia, filozófia, antropológia, kultúra-, irodalom-, és jogi tudományok.⁷⁶ Németországban a legújabb kutatási terület ezen belül az ember-állat kapcsolat társadalmi konstrukciójának elméleti megközelítésből történő vizsgálata („Soziale Konstruktion des Tieres”). Ebbe beletartozik az emberiség állatokról alkotott képe, ezen kép változása, a változás hatásai, természetesnek tűnő ellentétpárok, mint amilyen a „kultúra-természet” vagy „elme-ösztön” vizsgálata.⁷⁷

A domesztikáció C. Keller svájci tudós szerint egyfajta tartós szimbiózisnak is tekinthető, mivel az ember a maga számára hasznosított állatoknak táplálékot és védelmet biztosít.⁷⁸ Az állatok azonban nem maguktól mentek oda az emberekhez, és a továbbiakban sem lett övék az irányító szerep, így természetesen a háziiasítás az ember részéről mindig több haszonnal járt. Nem is szólva egyes hátrányokkal járó mutációkról, amiket az állatvilág örökletes tulajdonságként hordozva elszenved.⁷⁹

Az őskorban az ember számára az állat, mint vadászszákmány, társadalmi identitást segítő szimbolikus lény (totemállat), hústartalék és munkaerő volt meghatározó. Az ókori civilizációk gazdaságát, mitológiáját, olykor vallási rendszerét szabta meg az általuk ismert fauna. A középkorban, mint munkaállat, áru és az élelmezés fontos része, annak ellenére, hogy ebben a korban még sokkal kisebbek voltak haszonállataink, és kevesebbet is termeltek. Természetesen a kutya a középkorban is fontos háziállat volt, együtt élt az őt eltartó emberekkel. Az újkorban, a gépek megjelenésével fokozatosan csökkent az állatok munkaerejének kihasználása. Az ember több időt fordított a tenyésztésre, ezzel együtt a jószág fajspecifikusságának megfelelő, az ember számára még több haszonnal járó adottságok megnövelésére.

Az őskori embert egyes elméletek szerint legkorábban emocionális kapcsolat fűzte első háziállatához,⁸⁰ majd haszonállat (vadász, házőrző) szerepét töltötte be a kutya az ember életében.

Az újkorban és napjainkban, az urbanizált társadalmakban egyre inkább kedvező érzelmi hatása miatt tartanak kutyát, amely sok esetben új családtagként

jelenik meg a família életében, vagy az egyén a háziállattal alakít ki egy családot. Ez a szemléletmód odáig terjedhet, hogy kedvencünk elvesztését embertársunk haláleseteként éljük meg.

Az állatvilágot a már említett szempontok mellett az ember más megközelítésből is osztályozhatja, pl. reáveszélyes, vagy ártalmatlan osztályokat különböztethetünk meg. Régebben a veszélyes fajok elejtése dicsőségnek számított, ma már ártalmatlan fajok leöléséért is jutalom jár a vadászversenyeken.

A veszélyes állatokat nem csak arra használta az emberiség, hogy erejét, és bátorságát bizonyítsa. Sokszor, embertársaik ellen fordítva, gyilkos fegyverként jelentek meg bizonyos kultúrákban, mint pl. az ókori Rómában az állatviadalokon. Természetesen a győztest annak idején is ünnepelték, akárcsak a mai spanyolországi bikaviadalokon.⁸¹

Az ember és állatvilág kapcsolatának alakulását, leginkább a földrajzi elhelyezkedés, és az adott nép kulturális jellemzői határozták meg. (Gondoljunk csak az inuitok szánhúzó kutyáira, vagy a japánok házőrzőire, a tücskökre, amelyek néhány helyen még mindig megtalálhatók Japánban.)⁸²

Amikor haszonállatokat különböztetünk meg az ember számára haszontalan állatoktól, gondolnunk kell arra, hogy minden állat hasznos a maga nemében, hiszen része a táplálékláncnak, része az ökológiai közösségnek. Ezért is jelent problémát egyes fajok kihalása.

Régebben, amikor az emberiség közelebbi kapcsolatban élt a természettel, jellemzőbb volt egy-egy állat majdnem teljes körű hasznosítása, mint pl. az indián kultúrákban a bölényé, vagy honfoglaló őseinknél a lóé. Korunkban az egyes fajtaikat meghatározott tulajdonságaik miatt tenyésztik (tojó, hús-állat, tejelő stb.).

Magyarországon az állattenyésztés haszna az élelmiszer-ellátás, az ipari alapanyagok termelése (gyapjú, bőr, csont), az állattenyésztés melléktermékei közül az istállótrágya a talaj tápanyagellátásához hasznos. Magyarország nemzetgazdasága számára exportérből is fontos, nem beszélve a munkahelyteremtés szempontjáról.⁸³ Napjainkban, hazánkban is egyre inkább előtérbe kerülnek a szabadidő eltöltése érdekében tartott gazdasági állatok és a hobbiállatok. Jelentős szerepet játszik azonban az őshonos fajok fenntartása, génmegőrzése, ezek ugyanis hozzátartoznak a hungaricumokhoz, kulturális örökségünk részei.⁸⁴

Jegyzetek

¹ BÖKÖNYI 1978. 10.

² Uo.11.

³ Baldwin Spencer és F. J. Gillen az ausztrál kontinensen végeztek kutatásokat, és meglehetősen sok törzs vallási rendszerét vizsgálták, majd rendszerezett formában mutatták be a tényeket. Emile Durkheim: A vallási élet elemi formái című munkájában a totemizmus magyarázatához az előbbi két kutató eredményeit is felhasználja. DURKHEIM 2003. 60.

⁴ CEY-BERT 2003. 79, 114.

⁵ BODROGI 1997. 141.

⁶ Bővebben lásd: Általános állattenyésztés 2004. 23-30.

⁷ OTTERSTEDT 2012 In: Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte 2012/8-9: 14.

⁸ BÖKÖNYI 1978. 63-65.

⁹ SZABÓFALVI 2001. 800.

¹⁰ DAVIS-VALLA 1978. 608-610.

¹¹ PETRASCH 2007. 295-308. Lásd még: ZALAI-GAÁL 1990

¹² BÍRÓ 1997. 12.

¹³ FREUND 1988. 139.

¹⁴ KOVRIG 1999, 99-120, VÖRÖS 1999. 99-142.

¹⁵ Uo.

¹⁶ PALÁDI KOVÁCS 2001. 617-618.

¹⁷ BODROGI 1997. 12-22.

¹⁸ A magyar honfoglalás kútfői 2000. 3.

¹⁹ Bizánci Kútfők. Összeállította: Marczali Henrik és Dr. Vári Dezső. In: A magyar honfoglalás kútfői. 2000. 35-39.

²⁰ Keleti Kútfők. Összeállította, fordította és jegyzetekkel kísérte: Gr. Kuun Géza. In: Uo. 167. Lásd továbbá: GYÓRFFY 1975, KRISTÓ 2002

²¹ PALÁDI KOVÁCS ATTILA 2001. 599.

²² BÖKÖNYI 1994. 232.

²³ A magyar honfoglalás kútfői 2000. 516-517.

²⁴ CEY-BERT 2003. 78, 130.

²⁵ Lásd: SZÁRAZ 2009, SZÁRAZ 2010, 118-138. A témáról bővebben: JANKOVICS 2004.

²⁶ LÁSZLÓ 1994. 20-21. A háziasítással kapcsolatban lásd még: BARTOSIEWICZ 2000.

²⁷ A ló haszonvételi formáiról bővebben lásd: PALÁDI KOVÁCS 2001. 641-656.

²⁸ PALÁDI KOVÁCS 2001. 617-618.

- ²⁹ SZ. BOZSIK–DR. VÁRADY 1976. 5., Rádiházáról bővebben: TÖRÖK 2004
- ³⁰ SZ. BOZSIK–DR. VÁRADY 1976. 6-19., PALÁDI KOVÁCS 2001. 617-618.
- ³¹ SZ. BOZSIK–DR. VÁRADY 1976. 5. 65-66.
- ³² www.menesgazdasag.hu, (Letöltés ideje: 2012. 01. 12.) Bővebben erről: HILLER 1963
- ³³ Bővebben lásd: SZÉCHENYI: Lovakról c. könyve. Elektronikus formája letölthető: www.mek.oszk.hu (Letöltés dátuma: 2012. 08. 12.)
- ³⁴ OLTY 2003. Oltly Márta, a Fővárosi Gyermekek- és ifjúságvédő Intézetének biológusa részletesen ír az állatkísérletekről, illetve az ember-állat kapcsolat másféle árnyoldalát is bemutatja „Az állatvilág nyomorúsága” c. könyvében. Génmanipulációról és betegségek teszteléséről etikai megközelítésben lásd: CANTENHUSEN 2012. 47-53.
- ³⁵ Másrészről a kutya természeténél fogva alkalmas a viselkedési és emocionális igények egyfajta „interspecifikus” illeszkedésére. Lásd: TOPÁL–HERNÁDI 2011. 678. In: www.matud.iif.hu (Letöltés ideje: 2012. 08. 21.)
- ³⁶ Általános állattenyésztés 2004. 36.
- ³⁷ BÖKÖNYI 1978. 14.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Bővebben erről: JOHNSON 2003, PAULOVICS 1916
- ⁴⁰ Lásd: Az Istenek gyűlése. In: LUKIANOSZ ÖSSZES MŰVEI II., 617-618.; Kentaur és laphita, a Parthenón déli oldalának első nyugati metopéja; Aischylos a Halászok c. drámája. Bővebben erről: RITOÓK–SARKADI–SZILÁGYI 1984
- ⁴¹ Általános állattenyésztés 2004. 15.
- ⁴² Uo. 39-48., 377.
- ⁴³ OTTERSTEDT 2012. 18.
- ⁴⁴ Általános állattenyésztés 2004. 39-48., 377.
- ⁴⁵ Uo. 49.o. Bővebben: www.net.jogtar.hu (Letöltés ideje: 2012. 06. 14.)
- ⁴⁶ Példákat talál az olvasó: OLTY 2003
- ⁴⁷ Bővebben lásd: JEAN-JOEL 2006, MEIJER 2009.
- ⁴⁸ GRIMM 2010. 1-2.
- ⁴⁹ Lásd: www.allathamvasztok.hu (Letöltés ideje: 2012. 08. 10.)
- ⁵⁰ Bővebben erről: SERPELL 2006. 3-21.
- ⁵¹ BÍRÓ 1997. 12. Bővebben erről: OTTERSTEDT 2012, NYSTROM 2008
- ⁵² BÍRÓ 1997. 7.
- ⁵³ LORENZ 1973. 5.
- ⁵⁴ CARLISE-FRANK 2006. In: *Antrozoos* 19, 3: 225-242.
- ⁵⁵ LORENZ 1973. 78-79.
- ⁵⁶ Bővebben erről lásd: LORENZ 1973, WILD 2009 141-159, MASSEY 1999
- ⁵⁷ A kérdőíves kutatás ideje: 2011. 11.01-2012. 01. 31. Helyszín: Magyarország. Kitöltött kérdőívek száma: 120 db.
- ⁵⁸ Ez a szerepkör hazánkban csak az utóbbi 5-8 évben vált jellemzővé. Satori Ágnes hosszabbtávú kutatómunkájának eredményei szerint első helyen áll a házörzés, és második helyen a „barát és társ” funkció. In: SATORI 2007. 32. www.test.doktori.hu/index2.php?menuid=193&vid=2598 (Letöltés ideje: 2012. 03. 10.)
- ⁵⁹ Az állatetika alatt a filozófiatudomány az állatokkal való bánásmódhoz tartozó kötelezettségeket és erkölcsi tilalmakat érti.
- ⁶⁰ „Die Rolle als Familienmitglied Tiere ebenso überfordern kann, wie die Rolle als Produktionseinheit” GRIMM 2010. 1-2. In: www.ttn-institut.de (Letöltés ideje: 2012. 04. 20.)
- ⁶¹ OTTERSTEDT 2012 In: *Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte* 2012/8-9:18.
- ⁶² Bővebben erről: KUTYA ABC (The Ultimate Guide To Dogs) 2004
- ⁶³ A kutya enkulturálódásának folyamatát jelzi a „társállatipar”. In: TOPÁL–HERNÁDI 2011. www.matud.iif.hu (Letöltés ideje: 2012. 02.16.)
- ⁶⁴ Vass Józseffel készített interjúbeszélgetés alapján. Felvétel ideje: 2011. 10. 26.
- ⁶⁵ HARRIS 1966, RAPPAPORT 1967. In: *Antropológiai irányzatok a második világháború után.* (szerk. Biczó Gábor) Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003.
- ⁶⁶ REVICZKY (szerk.): *Mindennapi élet az ókortól napjainkig.* 2006. 63-67.
- ⁶⁷ Uo., BÖKÖNYI 1978. 18.
- ⁶⁸ Kutya- és macskatartás. Írta: Szabófalvi József. In: *MAGYAR NÉPRAZ II. GAZDASÁG* 2001. 800. Bővebben lásd: MATOLCSI 1982.
- ⁶⁹ BÍRÓ (szerk.) 2002. 5-10, 176, 190.
- ⁷⁰ Filmajánló: TIERWELT, *Die Schweizer Zeitschrift für Tier und Natur*, 2. Dezember, 2011.
- ⁷¹ www.termeszetvedelem.hu (Letöltés dátuma: 2012.01.13.)
- ⁷² Uo.
- ⁷³ Uo.
- ⁷⁴ Lásd például: www.nationalpark-neusiedlersee-seewinkel.at/haziallatfajtak.html; www.kormany.hu/download/3/70/70000/DIT_kiadvany_210x148mm_LEAD_kifut_nelkul.pdf (Letöltés dátuma: 2012. 10. 30.)
- ⁷⁵ Lásd: NÉPRAJZI LEXIKON, etnozoológia címszó. In: www.mek.oszk.hu (Letöltés dátuma: 2012. 06.14.), MASSEY 1999.
- ⁷⁶ In: BUSCHKA–GUTJAHR–SEBASTIAN 2012. 20-27.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ BÖKÖNYI 1978. 21-22. Peter Dinzelbacher szin-

- tén használja a szimbiózis kifejezést a középkori paraszti családok állattartásának bemutatásakor, de az ő kontextusában a szimbiózis inkább egy szoros együttélést jelent. In: DINZELBACHER 2012
- In: Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte 2012/8-9:28.
- ⁷⁹ Uo.
- ⁸⁰ SERPELL 2006. 3-21., DAVIS–VALLA 1978. 608-10.
- ⁸¹ Bővebben erről: ANDERLE 2000, MEIJER 2009.
- ⁸² Japánban a tücsköket apró, ízléses fakalickákban tartják, és a lelkiismeretes kis állatok természetüknek megfelelően este kilenctől reggel ötig muzsikálnak. A japánok, akik megszokták a ciripelést, felébrednek, ha a tücsökdöngés elül. Így tkp. a házőrző szerepét töltik be a tücskök Japánban. In: MÉCS 2000: 35.
- ⁸³ Általános állattenyésztés 2004. 427-428.
- ⁸⁴ Uo.

Irodalom

- Általános állattenyésztés 2004
Általános állattenyésztés. Szabó Ferenc szerk. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2004.
- A magyar honfoglalás kútfői 2000
A magyar honfoglalás kútfői. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerk. Nap kiadó, Budapest, 2000.
- ANDERLE 2000.
Anderle Ádám: Espana, Spanyolország messzire van? Hispánia Kiadó, Szeged, 2000.
- BARTOSIEWICZ 2000
Bartosiewicz László: Az állatok házasítása. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2000.
- BÍRÓ 2002 (Szerk.)
Bíró Andor (Szerk.): Régi magyar kutyafajták. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2002.
- BÍRÓ 1997
Bíró András: Kutya a házban és a ház körül. Palatinus kiadó, Budapest, 1997.
- BODROGI 1997
Bodrogi Tibor: Mesterségek, társadalmak születése. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1997.
- BÖKÖNYI 1978
Bökönyi Sándor: „Vadakat terelő juhász...” Az állattartás története. Gyorsuló idő, Magvető, Budapest, 1978.
- BÖKÖNYI 1994
Bökönyi Sándor: Magyar állattartás a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet, Balassa Kiadó, Budapest, 1994. 225-233.
- BUSCHKA–GUTJAHR–SEBASTIAN 2012
Buschka, Sonja – Gutjahr, Julia – Sebastian, Marcel: Gesellschaft Tiere-Grundlagen und Perspektiven der Human-Animal Studies. In: Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte. 2012/8-9. 20-27.
- CANTENHUSEN 2012
Cantenhusen, Wolf-Michael: Tiere und Mensch-Tier-Mischwesen in der Forschung. In: Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte 2012/8-9: 47-53.
- CARLISLE–FRANK 2006
Carlisle, Frank-Frank, J. M. : Owners, Guardians and Owner-guardians: Differing Relationships with Pets. Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People and Animals 19, 3. 225-242.
- CEY-BERT 2003
Cey-Bert Róbert Gyula: A magyar ősvallás. Szig-Tim Kiadó, Fót, 2003.
- DAVIS–VALLA 1978
Davis, Simon J. M. – Valla, Francois R.: Evidence for Domestication of the Dog 12000 Years Ago in the Natufian of Israel. In: Nature 276. 608-610.
- DINZELBACHER 2012
Dinzeltbacher, Peter: Gebrauchstiere und Tierfantasien. Mensch und Tier in der europäischen Geschichte. In: Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte 2012/8-9. 27-33.
- DURKHEIM 2003
Durkheim, Emile: A vallási élet elemi formái. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.
- FREUND 1988
Freund, Werner: Farkasember. Hunga-Print Kiadó, Budapest, 1988.
- GRIMM 2010
Dr. Herwig Grimm: Masslose Tierliebe: Vermenschlichung als tierethisches Problem? In: TTN Info 2/10. 1-2.
- GYÖRFFY 1975
Györffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról: Kortársak és krónikások

- híradásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
- HARRIS 1966
Harris, Marvin: Az indiai szent tehén kulturális ökológiája (1966). Fordította: Biczó Gábor. In.: Antropológiai irányzatok a második világháború után. Szerkesztette: Biczó Gábor. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003.
- JANKOVICS 2004
Jankovics Marcell: A szarvas könyve. Csokonai Kiadó Kft., Debrecen, 2004.
- JEAN-NOEL 2006
Jean-Joel Róbert: Az ókori Róma, Korszakok Kalauzai. Korona Kiadó, Budapest, 2006.
- JOHNSON 2003
Johnson, Paul: Az ősi Egyiptom civilizációja, fordította: Kovács Lajos, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- KOVRIG 1999
Kovrig Ilona: A Keszthely-belvárosi avar kori temető feltárásának folytatása. Zalai Múzeum 9. 1999. 99-120.
- KRISTÓ 2002
Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- LÁSZLÓ 1994
László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet, Budapest, 1994.
- LORENZ 1973
Lorenz, Konrad: Ember és kutya. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
- LUKIANOSZ Kr. u. 2. sz.
Az Istenek gyűlése. In: Lukianosz összes művei, II. Magyar Helikon, Budapest, 1974. 617-618.
- Magyar Néprajz II - Gazdálkodás
Szerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.
- MASSEY 1999
Massey, Gerald – Massey, Barbara: Zoological Philosophy. Philosophical Topics 27.1. University of Arkansas, 1999. 5-15.
- MATOLCSI 1975
Matolcsi János: A háziállatok eredete. Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1975.
- MATOLCSI 1982
Matolcsi János: Állattartás őseink korában. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- MÉCS 2000
Mécs Alajos: Az ismeretlen Japán. Stádium Rt. Budapest, 2000.
- MEIJER 2009
Meijer, Fik: Gladiátorok. Fordította: Dióssi Adrienn, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- NYSTROM 2008
Nystrom, Janette: Encyclopedia of Human-Animal Relationships (Four Volumes) (4 Volumes): A Global Exploration of Our Connections with Animals. Marc Bekoff von Oxford University Press USA 2008.
- OLTY 2003
Olty Márta: Az állatvilág nyomorúsága. Makkabi Kiadó, Budapest, 2003.
- OTTERSTEDT 2012
Otterstedt, Carola: Bedeutung des Tieres für unsere Gesellschaft. In: Bundeszentrale für politische Bildung: Aus Politik und Zeitgeschichte 2012/8-9: 14-18
- A magyar honfoglalás kútfői 2000
A magyar honfoglalás kútfői. Szerk. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Nap kiadó, Budapest, 2000. (reprint)
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 2001
Paládi-Kovács Attila: Állattartó gazdaságok. In: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.
- PAULOVICS 1916
Paulovics István: A görög-egyiptomi vallás néhány provinciális emléke. In: Archeológiai Értesítő 1916.
- PETRASCH 2007
Petrasch, Jörg: Von Menschen und Hunden: Befunde aus Kreisgrabenanlagen der Oberlauterbacher Gruppe und der Lengyel Kultur und deren Interpretationen. In: E. Studeniková u. B. Hänsel (Hrsg.), Zwischen Karpaten und Ägäis: Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für V. Némecsová-Pavúková. Internat. Arch., Stud. Honoraria 21 (Rahden / Westf.). 295-308.
- RAPPAPORT 1967
Rappaport, Roy A.: A környezeti viszonyok rituális szabályozása egy új-guineai nép körében (1967). Fordította: Szabó Anita. In.: Antropológiai irányzatok a második világháború után. Szerkesztette: Biczó Gábor, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003.
- REVICZKY (Szerk.) 2006
Reviczky Béla (szerk.): Mindennapi élet az ókortól napjainkig. Családi Tudáspróba, Hungarian Edition Copyright, Reader's Digest Kiadó, Budapest, 2006.
- RITOÓK-SARKADY-SZILÁGYI 1984
Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: A görög kultúra aranykora, Homérostól Nagy Sándorig. Második kiadás, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

- SZABÓFALVI 2001
Szabófalvi József: Kutya- és macskatartás. In: Paládi-Kovács Attila: Magyar Néprajz II – Gazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2001.
- SZÁRAZ 2009
Szárász Csilla: Földvárak Zalában. In: Zala Megye, II. évf., 2. szám, 2009. február. 7.
- SZÁRAZ 2010
Szárász Csilla: Késő vaskori gödrök Zalaszentiván–Kisfaludi-hegy lelőhelyen. In: Zalai Múzeum 19. 118-138.
- SÁTORI 2007
Sátori Ágnes: Az állatokhoz való viszony a társas-társadalmi kapcsolatok rendszerében. Doktori disszertáció. 2007. In: www.testdoktori.hu/index2.php?menuid=193&vid=2598
- SERPELL 2006
Serpell, John: Animal-assisted Interventions in Historical Perspective. In: Fine, Aubrey H. (ed.): Handbook on Animal-assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice. Academic Press, San Diego, CA. 2006.
- SZ. BOZSIK–VÁRADY 1976
Sz. Bozsik Nóra – Dr. Várady Jenő: Lovasélet Magyarországon. Fényképezte: Alapfy Attiláné és Alapfy Attila IPV Kiadó, Budapest, 1976.
- TETTAMANTI 1982
Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében, In: Hoppál Mihály (szerk.): Halottkultusz, MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1982. 86-94.
- TIERWELT 2011/12/2
Tierwelt, Die Schweizer Zeitschrift für Tier und Natur 2. Dezember, 2011.
- TOPÁL–HERNÁDI 2011
Topál József – Hernádi Anna: Gyógyító állatok: Tudomány vagy kuruzslás? In: Magyar Tudomány 2011. 6. In: www.matud.iif.hu
- TÖRÖK 2004
Török László: A rádiházi ménés története. Rádiháza, 2004.
- VÖRÖS 1999
Vörös István: Germán ló-kutya kettős sírok Keszthely avar kori temetőjében, Zalai Múzeum 9. 1999. 121-142.
- WILD 2009
Wild, Markus: „Michel de Montaigne und die anthropologische Differenz”, In: A. Alexandridis, L. Winkler-Horacek und M. Wild (Hg.), Mensch und Tier in der Antike - Grenzziehung und Grenzüberschreitung/ Humans and Animals in Antiquity - Boundaries and Transgressions, Wiesbaden: Reichert 2009. 141-159.
- ZALAI-GAÁL 1990
Zalai-Gaál István: Neue Daten zur Erforschung der spätneolithischen Schanzwerke im südlichen Transdanubien. Zalai Múzeum 2. 1990.

Film

A lipicai ménék csodája,
Rendezte: Arthur Hiller, Írta: Alois Podhajsky (Miracle of the White Stallions) Distributed by Buena Vista Distribution CO., INC. 1963.

Kutya ABC
(The Ultimate Guide To Dogs), Discovery Channel, Series Produced by David Hickman Films LTD. 2004.

Domesticatio et sepultura

Die Beziehung zwischen Menschen und Tieren im XXI. Jahrhundert

Die Gestaltung der Beziehung zwischen Menschen und Tieren hingen am meisten an ihrer geografischen Lage und der besonderen Merkmale der Kulturen. Für die Menschen in der Urzeit hatten die Tiere zuerst als Nahrungsquelle die grösste Bedeutung. Danach, nach der Domestikation trugen sie zur Niederlassung und Herausbildung der Agrikultur bei.

Der Mensch nutzte zu jeder Zeit die hilfreichen Eigenschaften der Tiere für seinen eigenen Vorteil. Die Domestizierung der Pferde zum Beispiel erleichterte die Bewegung und der einzelne Arbeitsprozesse und begünstigte den Verlauf einer Schlacht.

Die frühen Pferde- und Hundegräber bezeugen, dass der Mensch sie als Gefährte damit beehrte, dass er sie begrub. Die Beerdigung der Hunde im XXI. Jahrhundert ist wieder Mode geworden, aber in einer anderen Form. Abhängig von der Beziehung mit den Menschen können die Tiere Wild-, Haus-, gezähmtes-,

Hobby-, Labor-, Nutz-, und Wirtschaftstiere sein. Aus unseren Haustieren am beliebtesten ist der Hund, das erste Haustier des Menschen. Deren sensorischen Begabungen nutzen wir für den Schutz unseres Besitzes, den Katastrophenschutz, die Suche nach vermissten Personen ...etc.

In Ungarn ist der Nutzen der Tierzucht heute die Nahrungsmittelversorgung, die Produktion der industriellen Grundstoffe (Wolle, Leder, Knochen), der Naturdünger aus den Nebenprodukten der Tierzucht für die Nährstoffversorgung der Erde.

Heutzutage kommt es immer mehr in den Vordergrund die Nutztiere für die Ferienverbringung, und als Hobbytiere zu Hause zu verwenden.

Es spielt auch eine bedeutende Rolle bei der Erhaltung der autochthonen Tiere, für die Generhaltung, da sie Teil des Hungaricums, und ein Teil unseres kulturellen Erbes sind.

1. kép: A lipicai ménés
Bükk-fennsík, 2007. Fotó: Id. Berdán László

2. kép: A lipicai ménés és a szilvásvárad csikós
Bükk-fennsík, 2007. Fotó: Id. Berdán László

3. kép: A lipicai ménés a Bükk-fennsíkon
2007. Fotó: Id. Berdán László

4-5-6. kép: Kutyasír
Keszthely, Fodor u. végén a Csókakő-patak jobb oldalán, 2007. április. Fotó: Szerző

8. kép: Első kutyasír a Göрге-tető alatt (420 m tszf.),
a Vállusszentmiklósi erdei út szélén a Keszthelyi-hegységben,
1981. Fotó: Id. Berdán László

7. kép: Kutyasír
Keszthely, Fodor u. végén a Csókakő-patak jobb oldalán,
2007. április. Fotó: Szerző

9. kép: Katonai kutyasírok
Göрге-tető alatt (420 m tszf.), a Vállusszentmiklósi erdei út szélén
a Keszthelyi-hegységben, 2011. Fotó: Szerző

Horváth Imre

Egy spanyolozott borotvatok harmadik élete

Muzeológus szemmel nézve egy tárgy élettörténetét több ciklusra lehet osztani. A tárgy megalkotásától, születésétől kezdve a múzeumba történő bekerülésig minimum kettő, de előfordulhat három, vagy akár több periódus is a tárgy történetében.

Első időszakasznak az tekinthető, amikor a tárgyat – amely éppúgy lehet díszes, reprezentatív, mint egyszerű használati tárgy – elkészítése után, rendeltetészerűen arra használták, amiért létrehozták. Ebben a korszakban megbecsülték, vigyáztak rá, azt is lehet mondani, hogy fénykorát élte. Előfordult, hogy a használat során megsérült és javításra szorult, de helyreállítása után ugyanúgy nézett ki, és ugyanazt a szerepet töltötte be, mint javítása előtt.

Ahogy teltek múltak az évek, a használati tárgyak kezdtek megfáradni. Elkoptak, sérültek, eltörték, de az is lehet, hogy egyszerűen csak kimentek a divatból. Előfordulhatott például dísz tárgyak, vagy más, reprezentációra szánt alkotások esetében, hogy már nem nyújtották azt az esztétikai élményt, mint fénykorukban, szimbólumaik kiüresedtek, vagy egy újabb korban aktualitásukat veszítették. Egy-egy mesterség adott munkafolyamatát, amit korábban, évszázadokon át egyszerű kéziszerszámmal végeztek el, újabb szerzámmal vagy géppel váltották fel, így a régi mesterségek eszközei feleslegesnek bizonyultak.

A haszontalanná vált tárgyak egyik részétől megszabadultak, megsemmisítették, elégették vagy kidobták őket. Másik részüknek – amelyeket megmentettek az enyészettől – ekkor kezdődik a második „élete”. A használatra még alkalmas, de a divatból kiment bútorokat például nem egyszer átfestették az adott korszak színvilágának megfelelően. Hiszen egy jól elkészített bútor darab minden korszakban értéket képviselt.

Azokat az eszközöket, bútorokat, amelyeket sajnálták kidobni, de már nem használtak, különböző helyeken raktározták el, ahol éppen helyet találtak neki: padláson, pincében, fészterben, pajtában vagy csűrben. Ezek a félretett tárgyak kezdtek feledésbe merülni, és

a tárolás körülményei nagymértékben hozzájárultak a tárgyak állapotának gyors romlásához.

Ez az átmeneti időszak minden tárgynál más időintervallumot jelentett, és más állapotot eredményezett. Volt, amin jobban, volt, amin kevésbé fogott az idő.

A még meglévő, használaton kívüli vagy félretett tárgyak tulajdonosa, – amennyiben hall egyáltalán a múzeumból, vagy kapcsolatba kerül egy múzeumi szakemberrel – úgy is dönthet a tárgy sorsáról, hogy eladja/odaajándékozza egy közgyűjteménynek.

A múzeumba kerülő tárgyaknak igazából ekkor kezdődik a harmadik élete. Bekerülésük után addigi funkciójuk megváltozik. Beletárolják, vizsgálják, dokumentálják őket, és ettől fogva a tudományos munka anyagául is szolgálnak. Ha szükséges helyreállítják, restaurálják, kiállításra alkalmassá teszik és bemutatják őket.

A továbbiakban egy **spanyolozott borotvatok** harmadik életét: történetének kutatását és a tárgy restaurálását mutatom be.

A borotvatok tulajdonosa: Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteménye, leltári száma (tovább ltsz.): N 2010.9.3.

Méretei: H: 22,7 cm, SZ: 4 cm, M: 3,8 cm (*l. kép*)

A borotvatok Marx Mária etnográfus zalaszántói gyűjtése során került a múzeumba 2010-ben, további 42 db tárgyal együtt, mint pl. nadrág, kabát, cipő, ruhanevelő, pecsenyesütő villa, káforka, pálinkafokoló, fazék, lábas, tányér és bögre.

A tárgyak között csak ez az egy borotvatok volt, de más spanyolozással díszített eszköz sem került vele együtt a múzeumba.

A gyűjtött tárgyakat Bálint Imre 74 éves zalaszántói mezőgazdász ajándékozta a múzeumnak. Elmondása szerint a borotvatokot apjától, Bálint Jenőtől (1910–1982) örökölte. Az ő halálakor, az akkor még Várvolgyhöz tartozó Alsózsíd faluban éltek. Olajütő malmuk volt, ezért apját olajos Bálintnak is hívták a környéken. Imre bácsi szerint az apja, Jenő is az apjától, Bálint Pétertől – aki 1936-ban hunyt el – vagy annak testvérétől örökölte.

A borotvatok körülbelül az 1960-as évekig volt használatban Várvolgyön, ugyanis Jenő bácsi onnantól kezdve áttért a cserélhető pengés borotvákra, amihez ezt az eszközt már nem lehetett használni. Ettől kezdve a borotvatok csak ott hevert valamelyik polcon a fürdőszobában, egészen 2010-ig.

A spanyolozással díszített tárgyakat elsősorban a pásztorok készítették. Ezeket a faragott tárgyakat két csoportra oszthatjuk. Az egyikbe azok tartoznak, amelyeket a pásztor saját használati céljaira készített, mint például a bicskanyél, az ivóedény vagy csanak, kásakavaró, kenőcstartó, kutyakolonc, furulya stb.

A másik csoportba pedig a mások számára faragott tárgyakat soroljuk. Ezek házi munkához készített eszközök, a mángorló, a fakanál, favilla, a sulykoló, a képerkeret stb.¹

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a mindennapos használatra készített tárgyak egyszerűbbek és kevésbé díszítettek, míg a megkülönböztetett műgonddal formált tárgyak többnyire kívül esnek a hétköznapi tevékenységek szféráján.²

Hogy a borotvatok melyik kategóriába tartozik, csak akkor dönthető el, ha megvizsgáljuk a múzeumokba került borotvatokat készítési és díszítő technikájuktól függetlenül. A kép így sem lesz reális, mert a gyűjtők és a múzeumok is hosszú ideig csak az esztétikailag kidolgozottabb, díszesebb tárgyakat gyűjtötték. A használatból kieső, egyszerűbb tárgyak pedig – gyűjtés híján – hamar megsemmisültek.

A borotvatokok legrégebbi példányát – amely hosszanti irányban kihúzható fedelű – a Dunántúlról ismerjük, 1768-as évszámmal és fedelén vésett tulipánnal.³

Félrefordítható fedelű és spanyolozott borotvatartókat később, a 19. század elején készítettek a pásztoraink. Ezeknek a piros és fekete viaszberakással díszített tokoknak a legrégebbi darabját a kaposvári múzeumban őrzik, amelyet Kálmán István juhász készített 1813-ban a Somogy megyei Kopár pusztán, fedelén stilizált virággal.⁴

A legkorábbi darabokon mértani jellegű díszítések, majd virágornamensek figyelhetők meg, a későbbiekben pedig a geometrikus szegélydísz és a stilizált virágok mellett figurális ábrázolást is találunk.⁵

Sok olyan spanyolozott tárgyat – köztük borotvatokot – ismerünk, amely börtönben készült, némelyikükön ezt a feliratok is bizonyítják. Periratokból tudjuk, hogy a 19. századi pásztorok közül sokan megjárta a börtönt, ahol nemegyszer hosszú éveket töltöttek. Ott tanultak faragni, vagy ott lesték el egymástól a díszítő technikát és stílust.⁶

A spanyolozás technikája

A tárgy alakjának kifaragása után következett a díszítő faragás. A spanyolozásnál először az alap síkfelületét faragó késsel – amelyet bizsóknak⁷ neveztek

– a mintának megfelelően kimélyítették, és a keletkező 1-2 mm-es mélyedésekbe apró, színes viaszdarabokat helyeztek. Ezeket aztán felmelegített késheggyel felolvasztották úgy, hogy a vésetekbe maradandóan beágyazódjon. Ezután a tárgy felületéről a felesleges viaszt ledörzsölték. Eredetileg a pecsét-, más néven spanyolviaszt használták, innen az eljárás neve, s ezért gyakori a piros szín.

A spanyolozás a dunántúli pásztorok jellegzetes díszítő technikája, amelyet a fából és szaruból készült tárgyakon egyformán alkalmaztak. Magyarország területén a pásztorfaragásokon a 19. század elejétől ismert ez a díszítő eljárás. A legkorábbi tárgyakat piros, majd pirosfekete színű viasszal díszítették, viaszolták.⁸ Később megjelenik a kék, zöld és elvétve a sarga szín is.⁹

A Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményének tárgyi anyagát áttekintve kiderült, hogy 55 db spanyolozással díszített műtárgyat, ebből 12 db borotvatokot őriz. A spanyolozott tárgyak között vannak fából készített mángorlók, tükrösök, kulacsok, borotvatokok, egy pásztorbot és egy szaruból készült sótartó.

A borotvatokok között a N 51.05.1. leltári számú darab oldalán az általam restaurálthoz teljesen hasonló díszítőelem látható. (2. kép, 3. kép, 4. kép) Ezt a borotvatokot 1840-ben Németh Mihály faragta, és díszítésében teljesen egyedülálló, ugyanis egy köszörüst ábrázol munka közben. Az ilyen típusú munkaábrázolás egyáltalán nem jellemző ezekre a spanyolozott tárgyakra. A figurális ábrázolásokon leginkább vadászjelenetek, mulatozások, betyárábrázolások fordulnak elő geometrikus szegélymintákkal kombinálva. Ha nincs emberábrázolás, akkor csak növényi ornamentikával és geometrikus mintákkal díszítették ezeket a tárgyakat.

Szelestey László Faragó emberek – pásztorművészet című munkájának biográfiai adataiban¹⁰ a következő olvasható: „Németh Mihály (Csertalagos, 1811. október 25. – ?): r.k. Bár munkássága egyértelműen a dunántúli pásztorművészet körébe sorolható, nem pásztorként, hanem kocsisként szolgált, a zalatárnoki táblalabirónál, Deák Györgynél. Társai, barátai azonban többnyire az állatorzók közül kerültek ki. A káldi juhászlegénnyel, Jáger (Horváth) Józseffel való kapcsolatát a korabeli dokumentumok – periratok – is bizonyítják, de alakos ábrázolásaik hasonlósága, valamint a mindkettőjük munkáira jellemző „szálkázott” felületek megléte is ezt igazolja. Sobri jól megkomponált lovas alakja két faragványán is feltűnik. Egyik borotvatokjára pedig – a pásztorművészet egyedülálló ábrázolásaként – egy köszörüs kitűnően arányított figurája is rákerült. Legkiérleltebb faragványait ő is a börtönben, a zalaegerszegi fegyházban készítette. Gazdag változatos életműve sajátos színfoltot képvisel a dunántúli pásztorművészet emlékanyagában.”¹¹

Analógiák után kutatva Marx Mária hívta fel a figyelmemet, A magyar nép művészete III. kötetében¹² ábrázolt egyik borotvatokra, amely szintén egy Németh Mihály (1839) keze munkáját dicsérető alkotás.

Azon a tárgyon az oldalsó díszítések, a félkör- és az orsó alakú minták, „szilvamagsorok” nagyon hasonlóak az általam leírt és restaurált tárgy spanyolozásához. (5. kép)

A Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményében a fentebb említett borotvatokon kívül találtam még egy-két hasonló darabot. A N 60.113.1. leltári számmal ellátott spanyolozott borotvatok oldalán hasonló – fekete félkör benne piros maggal – minta látható. Készítője ismeretlen. (6. kép, 7. kép)

Ugyanebben a gyűjteményben a spanyolozott tárgyak között az egyik mángorló (Itsz.: N 52.56.1.) szegélydíszén figyelhetünk meg hasonló orsó alakú motívumokat. Ezt a mángorlót Szelestey László¹³ az egyik cikkében Németh Mihály munkájának ítéli. (8. kép)

A hozzáférhető analógiákkal összevetve megállapítható, hogy a megtisztított borotvatok a Németh Mihály által faragott borotvatokokhoz hasonlít a legjobban, előfordulnak szinte teljesen egyforma díszítő motívumok, bár az igazoltan tőle származó tárgyak spanyolozása kissé finomabb kidolgozású, és a számjegyek formálásában szintén van különbség. Ha a borotvatok nem Németh Mihály munkája, akkor teljes bizonyossággal állítható, hogy alkotója jól ismerte a fafaragó kocsis munkáit.

A borotvatok leírása

Egy vagy két borotva elhelyezésére szolgáló, juharcából faragott és spanyolozással díszített eszköz. A borotvatok hosszúkas testét egy darab fából faragták ki, ahhoz faszeggel rögzítették a két darabból álló, furfangos módon nyitható, félrefordítható fedelet.

„A pásztor a borotváját nem boltban vett, holmi bádogskatulyában, hanem maga készítette tokban tartja. A borotva kényes szerszám, nem szabad mindenkinek hozzá *nyuládozni*. A borotvatartót tehát úgy kell csinálni, hogy a gyermek valahogyan hozzá ne férhessen. A borotvatartók legnagyobb részén ezért elmés, furfangos, *huncfut* kitalálások, fődelek és zárok vannak.”¹⁴ – írja Sági János a borotvatokokról.

A faszegget, amely egyben a furfangosan nyíló fedél tengelye, alulról beékeléssel rögzítették.

Két oldalát háromszög, félkör és orsó alakú mértanias mintákkal, „szilvamagsorokkal” díszítették, fedelét pedig stilizált indákkal, virágmotívumokkal vésték tele, amelyek sugaras negyed körből kinövő virágtövet alkotnak.

A borotvatok felső oldalán a spanyolozott évszám, nagy valószínűséggel 1841 látható. A négyes szám tükröképe került az évszámmezőbe, így kissé torzított formájú. (9. kép) A fedél spanyolozott díszítésén jól lehet látni, hogy a készítője először csak piros viaszt használt a bemélyített faragások kitöltésére. A felső részén pedig már fekete viasszal is kombinálta, amit főként a kontúroknál és a szegélymintáknál alkalmaz-

zott. Elképzelhető az is, hogy piros-fekete viaszolással kezdte a spanyolozást, de menet közben elfogyott a fekete színű, ezért a fedél egyik részét már csak piros viasszal tudta befejezni.

Végül is ez a kis „hibája”, esetlensége különbözteti meg és emeli ki ezt a tárgyat a precízen elkészített és tökéletesen spanyolozott borotvatokok rengetegéből.

Restaurálás előtti állapot leírása

A tárgy fa anyaga jó megtartású. Felületét tekintve erősen szennyezett volt.

A spanyolozott díszítést a viaszos, zsíros, poros szennyeződés alatt alig lehetett kivenni.

A borotvatok fa anyagán egypár rovar kirepülő nyílás látható, de aktív rovarfertőzés nyomai nincsenek.

A tok egyik végén – ahol a faszeg rögzíti a félrefordítható fedelet – valószínűleg a szeg beékelése miatt a fatest szálirányban, 5cm hosszán megrepedt.

A viaszdíszítés szinte csak egy-két helyről potyogott ki, aránylag jó állapotban van.

A restaurálás előtti állapotról készült fotók, már az évszám részleges megtisztítása után készültek. (10-11. kép)

A műtárgyon elvégzett beavatkozások leírása

A tisztítószer helyes megválasztásához, tisztítási próbát kellett végezni. Ezt a próbát egy kihegyezett hurkapálcikára csavart kis vatta segítségével hajtottam végre. Amikor a vatta elszenyződött, lecseréltem. (Természetesen minden egyes oldószer használata előtt új vattát tettem a hurkapálcikára.)

A tisztítószereket a gyengébb oldószerektől az erősebbek felé haladva próbáltam ki, és közben mikroszkópon keresztül vizsgáltam a felületet, hogy minél kevesebb kárt okoznak a műtárgynak. Azt is figyeltem, hogy a vatta mennyi szennyeződést vett fel.

1. A tisztítószerek sorát a zsíralkohol-szulfát (Evanát) vizes oldatának habjával kezdtem. A vattás törölgetés tisztító hatása csak hosszas dörzsöléssel és többszöri vattacserével volt kielégítő. Ennek oka a felületen található nagyon vastag zsíros, poros szennyeződés volt. Hátránya az, hogy a hosszabb tisztítás során a faanyag is nagyon átnedvedett.
2. Alkohollal való tisztítás. A tisztítóhatás nem megfelelő. Az alkoholos vatta szinte alig színeződött el a szennyeződéstől.
3. Dimetil-ketonnal történő tisztítás. A tisztítóhatás nem megfelelő.
4. Lakkbenzines tisztítás. A tisztítóhatás minimális, de a díszítőviasz is picit oldódik.

5. Terpentinrel való tisztítás
A díszítőviasz oldódik, csekély tisztítóhatás mellett.
6. Metanol és diklór-metán keverékével történő tisztítás. Elfogadható tisztítóhatás, de a spanyolozás is oldódik.
Mindezek figyelembevételével végül is úgy döntöttem, hogy az első tisztítási módszert mechanikai tisztítással kombinálva fogom alkalmazni. Így a zsíralkohol-szulfát vizes oldata fellazította a szennyeződést, amit szike segítségével mikroszkópos nagyítás mellett eltávolítottam a felületről. Ezt a műveletet párszor megismételtem, amíg a megfelelően tisztított hatást el nem értem. A mechanikai tisztításra a nagyon vastag szennyeződés miatt volt szükség, mert így a lerövidített eljárással nem nedvesedett át annyira a borotvatok anyaga.

A mikroszkópos nagyítás mellett végzett mechanikai tisztítás egyik nagy előnye, hogy pontosan addig tisztítom a műtárgy felületét, ameddig a szennyeződés tart. (12-14. kép)

Mivel a borotvatartó faanyagán aktív rovarfertőzőes jelei nem láthatók, ezért fertőtlenítését nem tartottam szükségesnek. Egy másik nyomós érv is emellett szól, hiszen a megelőző és megszüntető faanyagvédőszer oldószeres szerves alapú, amely oldhatja vagy felpuhíthatja a viaszt, ez pedig különböző károsodásokat okozhat, pl. poros szennyeződés megkötését, a viasz deformálódását, esetleg kiesését.

Az itt bemutatott képeken jól lehet látni a borotvatok restaurálás előtti és utáni állapotát (15-18. kép), továbbá megfigyelhető a restaurálás folyamata.

Jegyzetek

- ¹ CZAGÁNY 1983. 12-14.
² HOFER-FÉL 1994. 9.
³ MANGA 1972. 50.
⁴ MANGA 1963. 22.
⁵ DOMANOVSKY 1981. (I. kötet) 227.
⁶ SZELESTEY 1996. 319-323.
⁷ Bizsók: apró szerszám, rövid pengéjét ólomöntéssel erősítik a nyélbe, tehát nem lehet behajtani. A hegyére kúricacsutkát vagy faragott pengeteket helyeztek, hogy ne szűrje ki a tarisznyát és a pengéjét is védje.
A bizsókából – amely a kés pásztori neve – több darabot tartottak a tarisznyában a különböző faragásokhoz.
MALONYAY: 1911. 101.
⁸ Magyar néprajzi lexikon 4. 487.
⁹ FÉL-HOFER-K. Csilléry 1969. 83.
¹⁰ GRÁFIK 1996. 336.
¹¹ Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de megjegyzem,

hogy a betyárokkal raboskodó, fafaragó Németh Mihályt, a munkáit azonosító Szelestey László két cikkében is (a Vasi Szemlében 1992-ben, valamint a Göcseji Múzeum 1993-ban kiadott Jó pásztorok hagyatéka c. katalógusában) Deák Antal táblabíró kocsisaként, másutt (az 1988/4-es Élet és Tudományban, majd az 1996-ban megjelent Vas Megye Népművészetében) Deák György táblabíró kocsisaként említi. A kettő közül valószínűleg Deák György zalatárnoki földbirtokos lehetett Németh Mihály munkaadója, Deák Antal ugyanis a Ferenczi Zoltán által készített nemzetségtábla szerint két generációval fiatalabb volt, így nem lehetett Németh Mihály kortársa. FERENCZY 1904. 458-459.

¹² MALONYAY 1911. 193.

¹³ SZELESTEY 1980/2. 30-33.

¹⁴ MALONYAY 1911. 190.

Irodalom

BÁTKY 1906

Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, 1906.

BÁTKY-GYÖRFFY-VISKI (é.n.)

Bátky Zsigmond – Györffy István – Visky Károly
A magyarság tárgyi néprajza. [Budapest] [1918–1920 között]

CZAGÁNY 1983

Czagány Lajos: A fa díszítő faragása. Budapest, 1983.

DOMANOVSKY 1981

Domanovszky Sándor: A magyar nép díszítőművészete I-II. Budapest, 1981.

FÉL-HOFER-K. CSILLÉRY 1969

Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára
A magyar népművészet. Budapest, 1981.

FERENCZI 1904

Ferenczi Zoltán: Deák élete. Budapest, 1904

GRÁFIK 1992

Gráfik Imre: Gondolatok Vas megye

- népművészeti örökségéről. In: Vasi Szemle 1992. 46.1. szám 1-10.
- GRÁFIK 1996
Gráfik Imre (szerk.) Vas megye népművészete. Szombathely, 1996.
- HOFER–FÉL 1994
Hofer Tamás – Fél Edit:
Magyar népművészet. Budapest, 1994.
- MALONYAY 1911
Malonyay Dezső: A balatonvidéki magyar pásztornép művészete. (A magyar nép művészete, III.) Budapest, 1911.
- MANGA 1963
Manga János: Pásztorművészet. Budapest, 1963.
- MANGA 1972
Manga János: Magyar pásztorfaragások. Budapest, 1972.
- MÁNDOKI 1977
Mándoki László: Hodó Mihály tárgyai a JPM Néprajzi osztályának gyűjteményeiben. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1975–1976. Pécs, 1977. 203-215.
- PAP 1993
Pap Gábor: Jó pásztorok hagyatéka Magyar Népművészet. Debrecen, 1993.
- SZABADFALVI 1997
Szabadfalvi József: 19. és 20. századi borotvatokok Borsod megyéből. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 35-36. Miskolc, 1997. 633-651.
- SZELESTEY 1980
Szelestey László: Sobri-ábrázolások egy múlt századi pásztor faragásain. In: Művészet, 1980. 21.2. 30-33.
- SZELESTEY 1996
Szelestey László: Faragó emberek – pásztor-művészet. In: Vas megye népművészete. Szombathely. 1996. 310-336.
- SZELESTEY 1992
Szelestey László: Sobritól Savanyu Józsiig. In: Vasi szemle, 1992. 46.1. 106-117.
- SZELESTEY 1992
Szelestey László: Faragó emberek – pásztor-művészet. In: Vasi szemle, 1992. 46.1. 72-105.

The third life of a razor box decorated with sealing wax

The box was made in 1841, it held razors, and then when it became useless, it was just lying on a shelf in the bathroom. It was not thrown out, it was esteemed, while inherited from father to son. The third life of the box began when Imre Bálint donated it to the Göcseji Museum in 2010. The restorer and author of this study shows not only the process of cleaning the box, but also gives an overview about the ethnographic collection of the museum, highlights historical and technical details and knowledges. The collection has fifty five items decorated with sealing wax including twelve razor boxes. This special method of decoration

was very labour-intensive. The pre-carved, deepened patterns were filled with colour and hot sealing wax. Before cleaning the razor box was monochrome, dark brown because of the accumulated dusty, greasy dirt, its decoration was hardly visible. After the cleaning test the restorer loosened the dirt with aqueous solution of fatty alcohol sulfate, which was removed from the surface mechanically with a scalpel and microscopic magnification. The work process can be seen well in the photos.

Translated by Livia Simmer

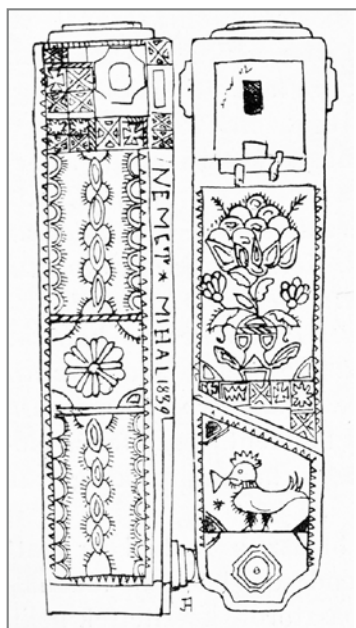
1. kép: A spanyolozott borotvatok (N.2010.9.3.)

2. kép: Borotvatok (N.51.05.1.)

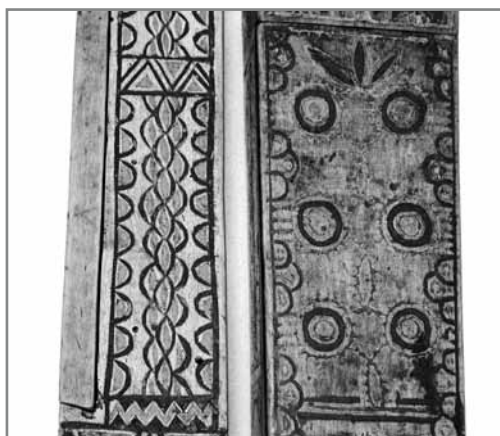
3-4. kép: Két tok összehasonlítása
(Balról N.51.05.1., jobbról N.2010.9.3.)

5. kép: Németh Mihály borotvatokja
Malonyay Dezső munkájában

6. kép: Egy másik borotvatok hasonló motívumokkal (N.60.113.1.)

7. kép: A két tok hasonló motívumai
(Balról N.2010.9.3., jobbról N.60.113.1.)

8. kép: Mángorlón körbefutó hasonló szegélydísz,
középpütt Sobri Jóska betyár (N.52.56.1.)

9. kép: A borotvatok 4-es számának tükörképe

10. kép: A borotvatok restaurálás előtti állapota

11. kép: A borotvatok restaurálás előtti állapota

12. kép: A félig megtisztított műtárgy

13. kép: A félig megtisztított műtárgy

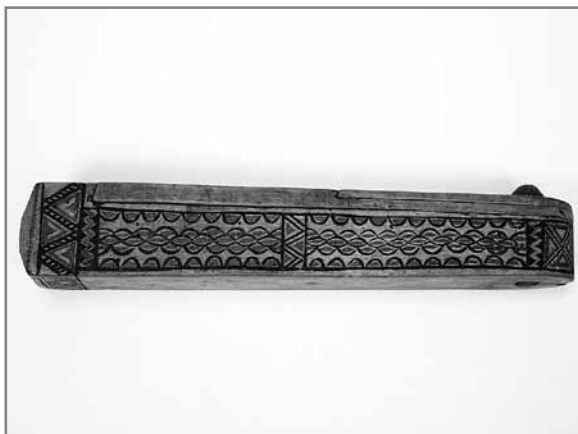

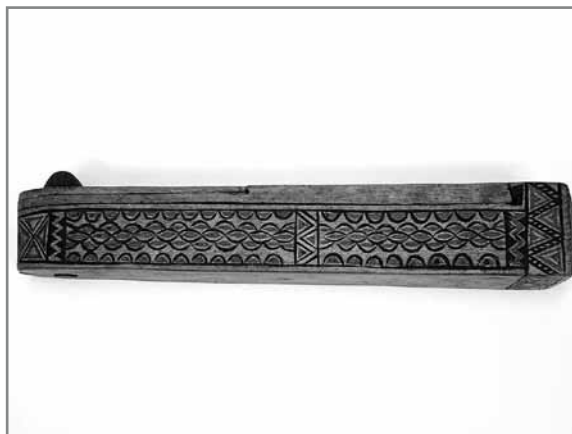
14. kép: A félig megtisztított műtárgy

15. kép: A restaurált borotvatok fedele

16. kép: A tok egyik oldala

17. kép: A tok másik oldala

18. kép: A megtisztított borotvatok kinyitva

A fotókat Mazur Ildikó és Horváth Imre készítette.

Varju András

Falumúzeum a 21. században

A Göcseji Falumúzeum fenntartható fejlődésének lehetőségei

Szép az a reggel, mikor a Zala-holtág hídján állva a gyarapodó vörösszárnyúak ficáncolásán elmerenghet az ember. Aztán mindig, mikor visszapottyán a szép hal, elindulnak a part felé a keltett hullámgyűrűk. Követve útjukat, mikor partot érnek, körbevezetik a tekintetet az éles fényben. Az erős terpeszt fogó parasztember lábállását idéző ódon boronafalakon, az öreg fákon. Ha nagy volt, ekkor tartja még magát a hullám, sőt erőt vesz a partfalon, s elindul vissza a halacszkák felé, újabb csobbanásra várva.

Hát azt hiszem valahogy így vagyunk mi a fenntartható fejlődés fogalmának helyben való értelmezésével, mint a Zala vízpart azzal az ide-oda hullámtáncsal.

A közeljövőben eldőlhet, hogy a Göcseji Falumúzeum lazaszerkezetű homokos partszakaszként viselkedik, és a hullámok alakítanak rajta ugyan, de erős visszahatást felmutatni nem lesz képes, vagy büszkén álló sziklás partként, a hullámoknak akár új irányt is adhat.

Írásomban a Göcseji Falumúzeum fenntartható fejlődésével kapcsolatos gondolatokat, majd egy, ezek alapján a Göcseji Falumúzeumnak megrajzolható jövő utat osztanék meg Önökkel.

1. A fenntartható fejlődés fogalmáról

A „fenntarthatóság” vagy a „fenntartható fejlődés” kifejezés a nyolcvanas években kezdett elfogadottá válni.¹ Megalapozó tanulmányának Lester R. Brown a fenntartható társadalom kialakításával foglalkozó műve tekinthető, amely 1982-ben jelent meg először.² A tanulmány újszerűsége elsősorban az volt, hogy a szerző összekapcsolta a népesség növekedését a természeti erőforrások hasznosításával, és mindezt úgy kívánta megoldani, hogy a lehető legkisebb legyen a természeti környezet mennyiségi és minőségi romlása.³ A szakterülethez kapcsolódó irodalom egyre bővebb, az Internet világában bárki számára könnyen hozzáférhető.⁴ Ugyanez igaz az Európai Unió által meghatározott

alapelvekre,⁵ illetve a Magyar Köztársaság Kormánya által elfogadott Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégiára.⁶

Ha érdekesnek gondolja és utána olvas, az emberek jelentős része hajlamos gazdasági jellegű témává egyszerűsíteni a fenntartható fejlődés fogalmát. A válság közepette ezen csodálkozni igazából nem is lehet. Viszont ennél sokkal többről van szó.

A mindenkit valóban súlyosan érintő pénzügyi kérdéseken kívül több mindennel is szembe kell néznie a ma emberének, ráadásul egyszerre. Az éghajlatváltozást, az energiatartalékok folyamatos szűkülését már a mindennapokban magunkon érezzük. Hatással van – még ha furcsának is tűnhet első nekifutásra – egy szabadtéri múzeum működésére is, az elszegényedés, az előregedés, a társadalmi kirekesztés, a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás gondja, vagy éppen a földhasználattal, közlekedéssel összefüggően még mindig jellemző pazarló használati tendenciák. A káros folyamatok megoldására már nem lehet a Pató Pál féle „Ej ráérünk arra még!” legyintéssel felelni. Különösen nagy a felelőssége azoknak, akiknek ott a lehetőség a kezükben a helyes cselekedetre. Persze van, aki többet tehet, s van, aki szerényebb forrásokat tud rendelkezésre bocsátani. A lényeg, hogy ne szalasztódjon el az adódó lehetőség. Mert azt a legfontosabb meglátni, hogy a gondokkal való nyíltsisakos küzdelem a rengeteg munka mellett haszonnal jár. Inkább hosszabb távon, de mindenképpen. Legelőször azt kell megtanulni, hogy az elvégzett munka öröme kívül annak élvezői leginkább nem mi leszünk, hanem a következő nemzedékek.

Ezt a gondolkodásmódot elfogadni, s akiknek az a dolga elfogadtatni, különösen a mai magyar környezetben, nem könnyű feladat. Nem szabad ezen csodálkozni. Hiszen a mindenkori irányadó nemzedék, a mai negyvenes korosztály – na jó, meg a kicsivel előbbi, meg a kicsivel utána jött – jelentős része nem először szembesül vele, hogy a könnyebb élet, amiért olykor bizony kőkeményen dolgozott, nagyon nehezen érke-

zik. Legalábbis a saját maga számára. Az elmúlt időszak esztelen pazarlásainak árát valakinek meg kell fizetnie. Az elődökön számon kérni mindezt nem túl elegáns, az utódokra hárítani meg elvből nem szabad. Ezt mindenkinek el kell fogadnia, vagy legalább tudomásul kell vennie. Új pályázati lehetőségeknek köszönhetően jelentős támogatást remélhet az ezt segítő nevelési tevékenység. A környezeti nevelés sajátos színtere lehet egy múzeum, a téma különösen színessé válhat egy szabadtéri kiállítóterben. Ezt szeretnénk kihasználni a Gőcseji Falumúzeumban.

2. Fenntartható fejlődés a kulturális szférában

Az „Európai Bizottság Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája”,⁷ és a figyelembevételével készített „Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012”⁸ sem szán külön fejezetet a kultúra területének. A stratégiai célok, súlypontok azonban ennek ellenére világosan megfogalmazzák, hogy fontos szerepet tulajdonítanak a témának. A kultúra fogalmának kiterjesztése, művelőitől végre elvárás szintjén jelentkező hozzáadott érték, többlettermelő tevékenység új helyzetet teremt. Nem csak az elvárások, hanem a feltételek biztosításának oldalán is. Egyrészt alapvetően meghatározottak a fejlődés elvárt irányai, másrészt pályázatok sora kínál utat azok megvalósításához. Ezen belül egyre konkrétan fogalmazódik meg a közgyűjtemények hangsúlyos szerepe. Ennek oka az lehet, hogy a prioritást kapott témák közül a társadalmi megújulás programjához több kapcsolódási lehetőséget is kínál a terület. A beindított folyamatoknak köszönhetően a közgyűjtemények szerepe az oktatás, a személyiség-, a kompetenciafejlesztés területein jelentős változáson megy át.

Ráadásul az új feladatok ellátásához megkívánt infrastrukturális fejlesztéseknek úgyszintén meg kell felelnie a fenntartható fejlődés követelményeinek, az energiafelhasználás, környezetterhelés területein. Nagy figyelmet kell hát fordítani arra, hogy a többszálú kapcsolódás az újra fogalmazott elvárásokkal szemben komplex célként jelenjék meg, és ennek megfelelő feladat megoldási módszereket alkalmazzanak.

3. A fenntartható fejlődés környezete a Gőcseji Falumúzeumban

3.1 Előzmények

Ahhoz, hogy a lehető legszélesebb látótérrel rendelkezünk a tervek megfogalmazásához, először a közelmúlt történéseit kell szemügyre venni. Közel tíz éve kaptam feladatul a Gőcseji Falumúzeum és az akkor teljesen újnak számító Finnugor Néprajzi Park

állagmegóvási, terület-fenntartási és műszaki fejlesztési feladatainak irányítását. Hamar nyilvánvalóvá vált, rengeteg a tennivaló. Már az is gondot okozott, hogy az alapvető, múzeumműködtetéssel kapcsolatos feltételeket biztosítani tudjuk. Súlyos lemaradásokkal kellett megküzdeni az épületek és a kiállított műtárgyállomány megóvása érdekében.

Nagyjából ezzel egy időben fogalmazódott meg új elvárásként évi hat-tíz múzeumi nagyrendezvény megrendezése is. A műtárgyvédelmi és műszaki feladatok ellátásához pályázati lehetőség szinte semmi sem adódott. A rendelkezésre bocsátott források azt tették lehetővé, hogy az alapvető fenntartási feladatok ellátása mellett évente egy-egy épületet teljesen rendbe tegyünk. Az új munkaszervezési protokollok bevezetése sikeresnek bizonyult. Amellett, hogy szépen haladtunk az állományvédelmi feladatok végzésével, a fenntartói bizalom érzékelhetően erősödött, és pályázati lehetőség is egyre több adódott. Új foglalkoztató épületet építettünk, kérésre bizonyultak a nyaranta megszervezett kézműves táborok. Ütemterv szerint haladtunk a műtárgyvédelmi tennivalókkal is. A sikeres akciónak hála – külön köszönet érte Kovács Zsuzsának! – önkéntesek hada sároztta, meszelte újra az összes épületet. Munkánk szakmai elismeréseként éltük meg, hogy egy meghívásos pályázat forrásaiból rendbe hozhattuk a nagykutasi torkospajtát, a szenterzsébethegyi kamrát, és megépítése óta először be is rendezhettük a zalalövői hajlított házat.

Ezt követően sajnos elfogyott a lendület, a Gőcseji Falumúzeum lassan háttérbe szorult. A már hagyományosnak mondható rendezvényeink hozták a megszokott színvonalat. A nyári táborok megszervezése rutinszerűvé vált. A zalalövői hajlított ház porta mint „közönségporta” nem igazán váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A rendelkezésre álló erőforrások maximális kihasználásával ütemezetten folytattuk az objektumok rekonstrukcióját, de egyre kevésbé tudtuk követni a rohamos romlás ütemét. Meg kellett hoznunk azt a döntést is, hogy átmenetileg felfüggesztjük a Finnugor Park ütemezett állományvédelmét, mert erőforrásaink ezt már nem tették lehetővé. Ráadásul a 2010. év krízisélményeket is hozott.

Annak idején a Gőcseji Falumúzeum épületeit szinte egyszerre építették fel. Így csaknem egy időben érték el az állaguk állapota szempontjából kritikus kort is. Nem csodálkozhattunk nagyon azon sem, hogy tetőszerkezeteik teljesen egyszerre mutatták a romlás tüneteit. Mindezekon kívül rendkívül nagy mennyiségű csapadékot hozott a 2010-es év. Gyakran a rozsszalmából készült tetőhéjalás számára extrém terhelést jelentő, szemerkélő eső formájában. Előzőek okán a tetők jelentős része szinte teljesen tönkrement.

Az egyre kilátástalanabbnak tűnő helyzet megoldása 2010. év szeptemberére nem tűrt további halasztást.

A fenntartó Zala Megyei Önkormányzat jelzésünkre azonnal felismerte, hogy nagy a baj, így a lehető leggyorsabban nyújtott anyagi segítséget. A rendelkezésre biztosított forrás az azonnali kárelhárításra, illetve ennek kapcsán minimális fejlesztésre volt elégséges. Ennek keretében elkészült a felsőszenzerzsébeti füstös ház, a csödei pálinkafőző kunyhó, a hottói kovácsműhely teljes tetőrekonstrukciója. Az életveszélyes elektromos légvezetékek kiváltását úgy sikerült megoldani, hogy annak keretében új elektromos csatlakozási pontokat is kialakítottunk.

A körülbelül tíz évvel korábbról indult visszatekintéssel elértünk napjainkig. Legújabb sikerünk a témával kapcsolatban, hogy végre engedélyes tervdokumentációval rendelkezünk, és – a városvezetéssel új alapokra helyezett kapcsolatfelvételnek köszönhetően – határozott ígéretet bírnak a kiviteli munkák átvállalására az önkormányzati csatornahálózatra történő rákötéssel kapcsolatban. Amilyen triviálisnak tűnik a probléma, legalább annyira akut, és nagyon sok fejlesztési elképzelésnek szab gátat.

Itt tartunk most. Amellett, hogy jutott a sikerekből is szép számmal, szomorú történések is akadnak bőven. A gondok jelentős részét kezelni tudtuk ugyan, de hosszabb távon történő megoldásuk ennél sokkal többet igényel.

Erre kínálhatnak most jó esélyt a Göcseji Falumúzeumot és a hozzá hasonló közgyűjteményeket helyzetbe hozó, a fenntartható fejlődés alapelvei mentén nyíló pályázati lehetőségek. Ahhoz azonban, hogy a lehető leghatékonyabban tudjunk ezekkel élni, először is a fejlődés irányait és koncepcióját kell alaposan végiggondolni, és kidolgozni. A továbbiakban erről fogalmazok meg néhány gondolatot.

3.2. A fejlődés irányának meghatározása

Alapvetően két irányba haladhat tovább a Göcseji Falumúzeum működése. Egyik út lehet a Skanzen hagyományos erőforrásokkal történő rendbetétele, és tovább működtetése. A jelenleg rendelkezésre álló szűkös erőforrásokkal 2-3 év kemény munkájával lehet az állagmegóvási feladatokkal „utolérni magunkat”. Az eddigi programszervezési technikákkal a turisztikai vonzerő éppen csak szinten tartható. A hagyományos pályázatok segítségével mérsékelt ütemben kismértékű fejlesztések valósíthatók meg.

Fontos azt is megjegyezni, hogy ez a lehetőség rövid távon hozhat csak jó megoldást, mert periodikusan újra generálódó gondokkal terhelt. Ráadásul a fenntartható fejlődés elvárásainak minimális szinten sem tud megfelelni.

A fenntartható fejlődés elveinek teljesítéséhez teljesen másképpen kell a Göcseji Falumúzeumról gondolkodni. Természetesen alapfeltételként marad, hogy a feladatkezelési módszernek úgy kell igazodnia a

korszerű elvekhez, hogy mind a múzeumlátogatóknak, mind a tulajdonosnak előnyökkel járjon. Ehhez a korábban megszokottól eltérően, sokkal inkább alkotó módon kell a témát megközelíteni.

Az új, „Kreatív Európa” program⁹ keretében az Európai Unió a korábbiaknál jelentősebb támogatást kíván nyújtani a kultúrának, többek között az örökségvédelem területén. A program csaknem 500 millió eurót áldozna minderre. A fejlesztés célja, hogy a kulturális és kreatív ágazatok sokkal aktívabban járulhassanak hozzá az Európa 2020 stratégia munkahelyteremtési programjának és a fenntartható fejlődésre vonatkozó célkitűzéseinek megvalósításához. Ha a lehetőséget nem akarjuk elszalasztani, már most fel kell rá készülni.

Hogy a várható forrásokhoz valóban hozzá tudjunk férni, nagyon fontos megérteni és elfogadni az elvárt változások elveit. Ehhez alighanem a „Kulturális Kreatívok”¹⁰ köre a legrövidebb út, hiszen itt annak célkitűzései köszönnek vissza.

A „Kulturális Kreatívok” megfogalmazás Paul Ray amerikai szociológusnak és Sherry Ruth Anderson pszichológusnak köszönhető. A fogalom egy új társadalmi réteget jelöl, mely egy nagyon korszerű gondolkodásmód köré szerveződik.¹¹

Legfontosabb jellemzője a csoportnak, hogy gondolkodásmódja túlmutat önmagán. Mindenekelőtt igyekszik tekintetbe venni a kisebb és nagyobb társadalmi egységek közötti összefüggéseket. Tényként kezeli, hogy egyén, család, nemzet, emberiség csakis akkor kerülhet harmóniába önmagával, a természettel, az univerzális törvényekkel, ha kimondja, hogy nincs elkülönülés, ha belátja, és képes megélni az egységet, az összetartozás élményét és tudatát. Az egyes részterületek nem különálló egységekként merülnek fel, hanem mint az egész szerves részei, amelyek folyamatos kölcsönhatásban állnak egymással.

Alapkérdés a kulturális kreatív gondolkodásmód számára, miként lesz képes az emberiség megoldani a rá váró globális, környezetvédelmi és társadalmi kihívásokat, és mit tehet az ember a saját mikrokörnyezetében, és odakint a nagyvilágban azért, hogy a folyamat az emberiséget egy békésebb és boldogabb világ megteremtése felé segítse.¹²

Nagy a mi felelősségünk a jelen helyzetben. A meghozott döntések hosszú időre meghatározhatják a jövőt. A munkát azzal kell kezdeni, hogy megoldást találunk rájuk, vagy lezárjuk azokat a kérdéseket, melyek gátolják a tervező munkát, és tiszta helyzetet teremtünk. Ebben egyik legnagyobb tehertétel a Finnugor Néprajzi Park kérdésköre.

3.3 A „kényes” kérdés

Mindenkinek szíve joga erről szubjektív véleményt formálni. Lehet szeretni, meg nem szeretni is, jó ötlet-

nek, meg nagyon rossznak is gondolni azt, hogy annak idején megindult a park építése. Abból a szempontból mindez teljesen érdektelen, hogy nekünk muszáj valamit kezdeni a rossz állapotú múzeumrészsel. A politikai, ideológiai szempontok, érvek és ellenérvek megoldást aligha kínálnak. Hiszen a romlást leginkább egyszerű fizikai, kémiai, és biológiai tényezők okozzák, és így sokkal inkább a természettudomány területéről remélhet megoldást. Speciális helyzetet teremt az is, hogy a megoldás érdekében befektetett energiák a kultúra, a köznevelés területén hasznosulhatnak. Talán itt az ideje a fenntartható fejlődés elvei szerint végiggondolni mindezt.

A teljesen éghajlatidegen építési kultúra objektumainak megőrzésére csak nagy kompromisszumok árán van esélyünk. Különösen igaz ez a tetőhéjalásokra, de a fából készült falszerkezetekkel is van gond. A felhasználni szükséges műtárgyvédelmi védőanyagok vagy kedvező árúak, de jelentős és folyamatosan ismétlődő vegyi terhelést jelentenek a környezetre, vagy mérhetetlenül drágák. Ráadásul a romlási folyamat megállíthatatlansága miatt periodikusan ismétlődő óriási terhet jelentenek.

A fenntartás ezen feltételeivel kell szembeállítani az elérhető előnyöket. A közvetlen befogadó környezetet, a város lakóit a rendezvények során nem nagyon érdeklí a Finnugor Park. A turisták, ha már itt vannak, ott is tesznek sétát, de az nem mutatható ki, hogy lenne kimondott célközönsége a múzeumrésznek. A jelenlegi közoktatás a finnugor kötődést a nyelvrokonság szintjén tartja, s kezeli.

Az anyaországok kulturális céljaikra gyakorlatilag nem veszik igénybe a környezetet, az ilyen jellegű hasznosulás nem számottevő, és változásra nem is nagyon lehet számítani.

Mindezek figyelembe vételével azt kell mondani, hogy a Finnugor Park fenntartása, a ráfordítani szükséges befektetések, és azok hasznosulása szempontjából nem felel meg a fenntartható fejlődés elvárásainak, arra uniós eredetű források nem használhatók. Belső forrásokon nyugvó megtarthatósága is kérdéses, így egyetlen lehetőségként az anyaországok áldozatvállalása marad. Talán érdemes elgondolkodni azon, hogy a mari porta a rendelkezésre álló területen máshol felállítva alkalmas lehet-e egy Finnugor Kulturális (Nyelvi) Centrum befogadására. Szomorú, de ha nem kapunk segítséget, a finnugor épületek megőrzésének egyetlen eszköze a szétbontás marad.

A Göcseji Falumúzeum egyedülálló a maga nemében. Jelen állapotában azonban nem alkalmas még arra sem, hogy – az ebből a szempontból nem túl jó adottságokkal rendelkező Zalaegerszeget – a szükséges turisztikai vonzerővel felruházza. Valóban előre mutató változást egy komplex fejlesztés hozhat. Ha a

Göcseji Falumúzeumot alappilléreknek tekintjük, és köré építünk egy Európában is egyedülálló attrakciót, egy néprajzi élményparkot, komplex megoldás kínálkozhat az egyébként valóban összetett feladatok megoldására. A tervezett fejlesztések az európai uniós elvárásoknak is megfeleltethetők.

4. Fenntartható fejlődés stratégiája, szakmai kiterjedése

A fenntartható fejlődés alapvetően három területet érint: szociális, gazdasági, és környezeti kérdéseket, az egyes területek kölcsönhatásának figyelembevételével. A Göcseji Falumúzeum kulturális közintézményként minden oldalról rendelkezik kapcsolódási ponttal. Ha a fejlesztési prioritások oldaláról nézzük, akkor az előbbi hármas tételt alábbi bontásban célszerű vizsgálnunk:

1. Társadalmi szemléletformálás
2. Épített és természeti értékek védelme
3. Energiagazdálkodás

Érdemes végig gondolni, hogy az egyes területeken mi a helyzet most, milyen feladatokat kell elvégezni ahhoz, hogy a Göcseji Falumúzeum fejlesztései tényleg megfeleljenek a korszerű elvárásoknak.

4.1. Társadalmi szemléletformálás

A Göcseji Falumúzeum alapvető társadalmi szerepe továbbra is az kell maradjon, hogy muzeális értékeit tovább óvja, őrizze, s az általa képviselt kulturális értéket örökül adja a következő nemzedékeknek. Az újabb keletű és szemléletű társadalmi elvárások jelentős tennivalókat indukálnak az elsődleges feladatok mellett. Elsősorban a kulturális nevelés területén. Újszerű kihívást jelent, hogy a hagyományos néprajz-muzeológia tudományos elvárásait, a Göcseji Falumúzeum szakmai koncepciójának célkitűzéseit, fejlesztési elképzeléseit összhangban kellene tartani a fenntartható fejlődés koncepciójával is.

4.1.1. Célmeghatározás

A cél az intézmény humán erőforrásainak és egyéb háttérfeltételeinek alkalmassá tétele a fenntartható fejlődéssel összefüggő közösségnevelési tevékenységek megvalósítására, illetve a közoktatás helyi szereplői közötti együttműködési rendszerek életre hívása, iskolán kívüli kreatív kompetencia-fejlesztéssel.

További feladat, hogy a helyben meglévő, korábban rejtett kreatív iparterületek ismeretanyaga – pl. népi ételkészítés, hagyományos építési technológiák elsajátítása, a göcseji természetközeli életformák ismeretanyagának ökológiai, energetikai kutatása – nyilvánosságra kerüljön és elterjedhessen a célcsoport körében.

A Göcseji Falumúzeum leginkább a népi építéset, a kézművességet, az életmódot, és az előadóművészetek

oktatásának területeihez kapcsolódó kompetenciafejlesztésre tehető alkalmassá.

4.1.2. Tartalmi szempontok indoklása

A folyamatosan megújuló, s ezzel együtt változó oktatásirányítás egyik hangsúlyos eleme, hogy a korábbiaknál sokkal nagyobb figyelmet fordít az oktatás végső szakaszára, ahol azoknak a készségeknek a kialakítása történik, amelyek a munka világában történő stabil elhelyezkedéshez nélkülözhetetlenek.

A sikeres munkaerő-piaci alkalmazkodáshoz elengedhetetlenül szükséges a képességek fejlesztése és a kompetencia alapú oktatás elterjesztése a magyar közoktatásban. Ennek teljesítéséhez többek között a pedagógusok módszertani kultúrájának korszerűsítésére, a gyermekek egyénre szabott fejlesztésére, az esélyegyenlőség biztosítására van szükség.

Az oktatást ért kihívások közül az egyik legmeghatározóbb a munka világának átalakulása, hiszen a munkaadók ma másfajta tudást várnak el a munkavállalóktól, mint korábban. Az ismeretek egyre gyorsuló elavulása, az info-kommunikációs technológia rohamos fejlődése miatt fontos kérdéssé lett a rugalmasság, az alkalmazkodó tanulási képesség. A legutóbbi időszak felismerése, hogy mindezek mellett rendkívül fontos a helyben fellelhető specifikus tudás továbbadása lehetőségének megteremtése, illetve a potenciális célcsoportok és az adott munkaterületeken helyben működő alkotó közösségek közötti kapcsolatrendszer fejlesztése.

Nagyon fontos a középszintű iskolai képzésből kikerülő tanulók megszokott életvitele és a munka világa által támasztott követelmények összehangolása, a kommunikáció fejlesztése. Különösen nagy jelentőséggel bírhat ez a hátrányos helyzetű fiatalok körében. Megfelelő, a munkahelyen jól használt kommunikációs készség, a speciális szaktudás megfelelő használata, megtanulható fortélyok. Ezek megszerzése jelentős segítség lehet az esélyegyenlőség megteremtése területén.

A fent felsorolt célokhoz megfelelő komplex feladatok ellátására nyílnak lehetőségek a Göcseji Falumúzeumban.

4.1.3. Helyi sajátosságok

Zalaegerszeg muzeális intézményei sajátos településszociológiai környezetben működnek. A város 19. századi polgári gyökerekből táplálkozó, hagyományos múzeumlátogatói vénával megáldott közössége viszonylag szűk réteg. A többség második, vagy harmadik generációs városlakó, erőteljes ragaszkodással a hagyományos népi értékrendekhez, a természet közelségéhez. A várost környező dombokon majdnem mindenkinél megvan a maga saját kis „hegyi hajléka”, ha úgy tetszik a saját kis „Falumúzeuma”.

A közösség rendkívül fogékony a hagyományos népi kultúra értékeinek megőrzésére, alkalmanként újra

megélésére. Ez a körülmény kedvezően hat a hagyományos életmódhoz kapcsolódó kompetenciák elfogadottságára. Nagy kincs a szakértelemmel rendelkező mesterember. Nekik indított tanfolyamokkal lehetőség nyílnak a hagyományos építési technikákhoz kapcsolódó szaktudás átadására, ismereteik bővítésére. Ráadásul miközben ezen igény kielégítésében segítünk, olyan célközönséget is megszólíthatunk, amelyik hagyományos eszközökkel kevésbé, vagy egyáltalán nem orientálható a múzeumi szolgáltatások felé.

4.1.4. Módszertani szempontok

A Falumúzeum az általánosan tapasztalható rideg, érdekvényesítésen alapuló munkahelyi környezettől eltérő, kevésbé racionális képző teret teremt. Mindez lehetőséget ad arra, hogy a munka világába való zökkenőmentes átmenet helyszíne legyen.

Amellett, hogy a kínált szakmai tudásanyag máshol gyakorlatban nem oktatott, és nem is oktatható, egyúttal segíthető is az előbbi folyamat.

A fenntartható fejlődés elvének hangsúlyozása esetén mindehhez változtatni kell a megszokott múzeumpedagógiai módszereken is. Meg kell vizsgálni, milyen lehetőségek adódnak arra, hogy a foglalkozások tartása közben a lehető legkevesebb erőforrást használjunk el, és lehetőség szerint az oktatói tevékenység eredménye mind a tanulók, mind a befogadó intézmény számára többlet értéket eredményezzen. Mindezt úgy kell megtennünk, hogy a következő, helyben megtartani kívánt foglalkozás résztvevői legalább azonos, de lehetőség szerint jobb körülmények között foghassanak hozzá a tanuláshoz. A bevezetni kívánt kompetenciafejlesztési forma ennek az elvárásnak is megfelelhet.

A résztvevők tapasztalatot, gyakorlatot szerezhetnek egy ritka szakmában, míg a Göcseji Falumúzeum munkaerőt, segítséget kaphat. A fiatalok megismerkednek a Falumúzeummal, amire nem biztos, hogy önmaguktól időt szánának, közben szakmát is tanulnak, értéket teremtenek, és segítenek a felújításban, karbantartásban. Ez alighanem példaértékűen bemutatható gyakorlat a fenntartható fejlődés érvényesítésére.

4.2. Épített és természeti értékek védelme

A múzeum alapfeladata a területén lévő épített emlékek védelme. A tevékenységnek elfogadott szakmai koncepció alapján, szigorú műtárgyvédelmi szabályok betartásával kell történnie. Mindezek mellett a fenntartható fejlődés alaptétele a természeti értékek védelme is. Célként fogalmazza meg a sokszínűség megőrzését, és ki nyilvánítja, hogy ezért a legtöbbet a kis közösségek szintjén lehet, s kell tenni. Értékes bemutatóhelye lehet ennek a komplex tevékenységnek is a Göcseji Falumúzeum.

4.2.1. Célmeghatározás

A múzeumi körülmények között megszokott értékvédelem mellett, sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni a helyben adott természeti értékek bemutatására. Nagyon megfogytak azok a helyek, ahol az emberek közvetlen kapcsolatban élnek a természettel. A Göcsej üdítő kivételt képez e tétel alól, hiszen zöld területeinek nagy aránya egyre növekvő kulturális értékkel bír. A vidék gyakran vívott harcot az általános érvényű elvárásokkal, és emellett erős akarattal ragaszkodott hagyományaihoz. A vidék archaizmusa késleltette a modernizáció folyamatát, jelenleg azonban turisztikai vonzerővel bír. Sajátos természeti adottságaink, és a vele szoros szimbiózisban létező Göcsej vidéki életmód példaértékű lehet a jövő nemzedékek számára is. Legújabb pályázati törekvéseinkkel ezt szeretnénk erősíteni.

4.2.2. Tartalmi szempontok indoklása, helyi sajátosságok

A tájegység vízi világa több muzeális bemutató helylyel is büszkélkedhet. Keszthelyen a Balatoni Múzeumban a Balaton, Zalaváron és Diáson a Kis-Balaton bír ilyenekkel. A Mura értékeire alapozva szabadidő park működik az ausztriai Mariahofban. Semmivel sem értéktelenebb a Kerka, Válicka, Zala vízfolyása és vízi világa. Ezek élővilágának bemutatására kiváló lehetőség nyílt a Zala-holtág Göcseji Falumúzeumban érintett szakaszán. Külön érdekes lehet, hogy e piciny területen bemutatható a vadvízi élővilág, a folyóvizek sajátos geológiai környezetéhez tökéletesen alkalmazkodó jellegzetes földhasználat, a rétművelés, illetve víz – mint energiaforrás – használatba vételével kapcsolatos technikatörténet is. E hármas egység a fenntartható fejlődés alapvéne megértéséhez, elsajátításához is kiváló oktatóhely lehet. Ehhez nem kell mást tenni, mint a Zala-holtág ma még látogatók elől elzárt szakaszait, parti területeit is az „élmény” részévé tenni. Egy jól felépített tanösvény segítségével jó 150-200 éves ökológiai időutazást lehet megtenni a 19. század végi falusi utcát bemutató skanzen koráig.

A Göcsejt határoló folyóvizek környéke jó 200 évvel korábban még a természetes, ártéri liget erdő, majd később a sárbúzás mocsárrét képét mutatták. A ligeterdők emlékét már csak az alsószentenzerzsébeti 200-300 éves kocsányos tölgyek őrzik.¹³ (A Göcseji Falumúzeumban ez a felsőszentenzerzsébeti füstösház mögötti területen válhat bemutathatóvá, azon ház mögött, melyikhez eredeti helyén az őszi szél akár leveleket is sodorhatott az idős tölgyekről!) A holtág egy részén tervszerű növénytelepítéssel mindez rekonstruálható. Mellette különösebb ráfordítás nélkül megmutathatók a rétté alakítás kezdetei, a meghagyott vadkörtefákkal, madárcseresznyével. Végül, mielőtt a szabályozás után, a meglévő

házak között, illetve a Hencz-malom mellett a vízzel való közvetlen együtt élés technika-történeti elemei – hidak zsilipek – is hangsúlyosabban bemutatásra kerülne, terület szentelhető a hagyományos réti gazdálkodás bemutatásának is. Ehhez szervesen kapcsolódhat egy lábas-pajta megépítése, (Alsószentenzerzsébeten még „lábon” található ilyen!), ami egyrészt a korabeli gyepgazdálkodás jellegzetes szénatároló épülete, másrészt kiválóan alkalmas lehet közösségi térként teljesen más 21. századi funkciók betöltésére.

A részben telepített növényvilág hamarosan oda fogja vonzani a rájellemező kis állatvilágot. Bemutathatónak tartjuk a területre jellemző madarakat és kismillósöket, illetve a nagyvadakat is.

4.2.3. Módszertani szempontok

Hogyan szolgálhatja mindez a fenntartható fejlődés koncepcióját? Zalaegerszeg nem rendelkezik állat- és növénykerttel. A hosszabb távú tervek között sem körvonalazódik ilyesmi. A Göcseji Falumúzeum nem vállalhatja fel ezt a funkciót teljes egészében, viszont lehetőségeit sokkal jobban is kihasználhatná, mint eddig. Jelentős úrtölthet be ezzel a környezeti nevelés a máshol állat- és növénykertekben művelt területén.

Az aránylag kis infrastrukturális beruházást kívánó új funkciót változatos módon lehet a köznevelés szolgálatába állítani. Növeli a Göcseji Falumúzeum komplexitását, új élményeket nyújtva a múzeumlátogatóknak. Tanösvényként motiváció lehet az ismétlődő látogatásra.

A természet és a lakókörnyezet harmonikus együttesének megélése, szemléletformáló lehet, nemcsak a hagyományos célközönségnek – óvodásoknak, iskolásoknak – hanem az idősebbeknek is. Így az élet minden területét felölelő összetett hatást gyakorolhat, megfelelő az élethosszig tartó tanulás kritériumának.

4.3. Energiagazdálkodás

A fenntartható fejlődés egyik alapkövetelménye az energiagazdálkodás helyi szintű korszerűsítése. Az energiagazdálkodás napjaink egyik kulcsfontosságú feladata az újra fel nem használható energiaforrások korlátozott mennyisége és a kimerülőben lévő készletek teszik egyre inkább sürgetővé. Amellett, hogy példaértékű mérnöki feladat lehet mindennek megvalósítása egy szabadtéri bemutatóhelyen, különösen érdekes akkor válik, ha kellő kreativitással közelítünk a témához.

4.3.1. Célmeghatározás

A Göcseji Falumúzeum energiagazdálkodása vilamos-energia, földgáz és tűzifa felhasználás illetve vízgazdálkodás területeiből tevődik össze. A tervezett infrastrukturális fejlesztések energiatöbblet-igénnyel

járnak minden területen. Egy, a természet-közeli életforma múltját bemutató, azt a jövő számára követendő példaként állító intézménynek alapvető kötelessége fejlesztéseit úgy tervezni és végrehajtani, hogy az példaértékűnek bizonyuljon a fenntartó közösség hasonló terveket szövő tagjai számára. Itt ugyanis lehetőséget kaphatnak rá, hogy – működő minta alapján – betekintést nyerjenek a megújuló energiaforrások komplex felhasználásának műszaki megoldásaiba, a Zala holtágra telepíthető mini vízerőműtől a napkollektorokon át a talajhő hasznosításáig.

4.3.2. Tartalmi szempontok indoklása, helyi sajátosságok

Az ember ősidők óta hasznosítja a különböző energiaforrásokat. Hosszú évezredekken keresztül élte életét a szénhidrogének bányászata és elégetése nélkül. Már nem túl távoli az a jövő, mikor hasonló alapfeltételek között kell újra boldogulni. Melegedni, ételt készíteni, közlekedni, és megpróbálni fenntartani digitális világunkat is. Nehéz feladat előtt állunk, ha megszokott életminőségünket meg akarjuk tartani. A fenntartható fejlődés eszméjének nagyon fontos alappillére a közösségek erre való felkészítése. Rendkívüli helyi adottságai révén jelentős értéket képviselhet a környezeti nevelés e területén is a Göcseji Falumúzeum.

Talán az természetes, hogy a Zala-holtág partjára telepített Falumúzeumban kiváló lehetőség kínálkozik vízenergia-felhasználási, -szabályozási, a védművi eszközök, a hidak, zsilipek stb. bemutatására. Hiszen Göcsejben nagy hagyományai vannak a folyóvíz munkába fogásának. Valamivel nehezebb a helyre jellemző előzményeket találni a szél- és napenergia felhasználására, de ez sem teljesen reménytelen. Jelen esetben a legérdekesebb, a legkomplexebb részterület, az igazi „húzóágazat” viszont a földhő felhasználása lehet.

A Göcseji Falumúzeum közvetlen szomszédja a Magyar Olajipari Múzeum. A lehető legjobb stratégiai partner abban, hogy a geotermikus energia felhasználásával kapcsolatban felsejlő köznevelési lehetőségeket maximálisan kihasználhassuk.

4.3.3. Módszertani szempontok

A Magyar Olajipari Múzeum már több mint egy évtizede működteti Geotermikus Regionális Kutatóhelyét. A téma korszerűsége, érdeklődői körének folyamatos bővülése kiérlelni látszik a Földhő Múzeum létjogosultságát.¹⁴ Biztatóak egy oktatási és kutatási célokkal építendő kísérleti földhőtelep megvalósulásának előjelei. Ha a műszaki komplexum egyes elemei egyúttal a Göcseji Falumúzeum energiaellátását is szolgálhatják, akkor két legyet biztos üthetünk egy csapásra. Ha hozzátesszük ehhez, hogy a project többszálú kapcsolatot jelenthet a két szomszédos intézmény között, tükrözve a szénhidrogén- és termálvíz bányászat erős zalai kötődéseit, mindkettő látogatottságára, megítélésére pozitívan hathat.

Záró gondolatok

Talán valóban itt az ideje 21. századi módon gondolkodni a Göcseji Falumúzeumról. Megtalálni az egészséges összhangot a múlt eme számunkra rendkívül becses értéke megőrzésének konzervatív igénye, és a legkorszerűbb kulturális elvárások, és lehetőségek között. A közeljövő rendkívüli lehetőségekkel bíztat. Gondatlanság volna nem kihasználni az adódó lehetőségeket.

Jegyzetek

¹ <http://www.ff3.hu/fejlodes.html> 2012.07.23. 09:00

² http://library.thinkquest.org/26026/People/lester_rown.html 2012.07.23. 09:36

³ <http://www.nfft.hu/fogalma/> 2012.07.23. 09:42

⁴ <http://www.earth-policy.org/publications/>, <http://www.nfft.hu/muhelytanulmanyok/> 2012.07.23, 09:50

⁵ http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm 2012.07.23. 09:59

⁶ http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/magyarorszag/index_en.htm 2012.07.23. 09:59, http://www.nfft.hu/nffs_2012/ 2012.07.23. 10:00

⁷ <http://einclusion.hu/2010-06-14/eurpa-2020-strategia/> 2012.07.26. 10:17

⁸ http://www.nfft.hu/nffs_2012/ 2012.07.26. 10:18

⁹ <http://ec.europa.eu/culture/creative-europe/> 2012.07.23. 12:27

¹⁰ <http://www.kulturaliskreativok.cc/> 2012.07.24. 09:19

¹¹ <http://www.kulturaliskreativok.cc/gyik> 2012.07.26. 11:03

¹² <http://culturalcreatives.cc/> 2012.07.24. 09:18

¹³ <http://www.termesztvilaga.hu/termesztvedelem/kerka.html> 2012.07.25. 11:50

¹⁴ <http://olajmuzeum.hu/pid70/> 2012.07.27. 13:16

A Göcseji Falumúzeum télen
Horváth Gábor felvétele, 2011.

Village museum in the 21st century

The opportunities of the Göcseji Village Museum's Sustainable Development

The concept of the “Sustainable Development” started to become accepted in the early eighties. It is also used in the field of culture by the “The European Commission’s Europe 2020 - A strategy for smart, sustainable and inclusive growth” and the “National Framework for Sustainable Development 2012”. If we really want to take this into account, we will have to learn first, that out of the joy of the work carried out, its recipients mostly will not be us, but the next generation. Environmental education can be a unique platform for museums, the theme can become especially colourful in an outdoor exhibition space. The tender opportunities based on the principles of Sustainable Development may now offer a good chance for the Göcseji Village Museum and for the

similar public collections. Our responsibility is great, the decisions we make determine the long-term future. If we look at the side of Sustainable Development and the development priorities, then raising an awareness of the social, built and natural values protection and energy management sector is worth a closer look in the Göcseji Village Museum. This study makes an attempt in such a way that, after the purpose specification, it points out the methodological aspects taking into account the local situation. It tries to think with modern methods about the Göcseji Village Museum and finding a healthy consistency between the conservative needs of preservation and the modern cultural expectations and choices.

Translated by Livia Simmer

